This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Fer. 3977 e. 184
1797(2)

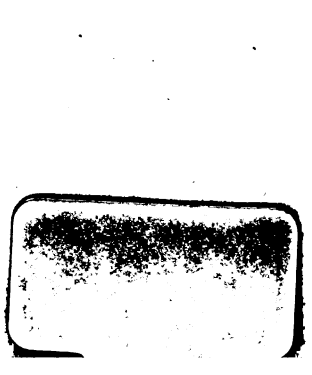

MENGELWERK,

VOOR

1797.

[illegible]
[illegible]

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk,

---

TWEEDE STUK.

VOOR

1797.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
by A. VAN DER KROE,
en
by J. YNTEMA.
1797.

BIBLIOTHECA·BODLEIANA

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

Winstdoen, der Menſchen algemeen heerſchende Drift. bl. 1

Natuurkundige Berigten wegens *Mexico*, en eenige aldaar heerſchende Ziekten. 7

Verſlag van het nog beſtaande oorſpronglyk Schaapenras. Door Dr. PALLAS. 15

Twee Waarneemingen, ſtrekkende om opheldering te geeven aan het verſchynzel, hier te Lande bekend onder de benaaming van *Opdoemen der Zee*. Door A. ELLICOTT. 17

Breedvoerig Verhaal der Uitbarſting van den Berg *Veſuvius*, in Zomer- en Hooimaand des Jaars MDCCXCIV; in eenen Brieve van W. HAMILTON, K. B. F. R. S. aan J. BANKS, *Bart.* F. R. S. in de Koninglyke Societeit voorgeleezen, den 15 Jan. 1795. 19

Schets der Regeeringe en des Characters van Keizer MAXIMILIAAN DEN II. Door N. W. WRAXALL. 28

Belangryk Verſlag eens nieuwen Wegs na de *Oost-Indiën*, over *Aleppo* en *Bagdad*; veele byzonderheden van de Gewoonten en Zeden der *Turken* ontvouwende. Door D. CAMPBELL. 33

De Beleefdheid als eene zedelyke hoedanigheid beſchouwd. 42

Zedelyke Bedenkingen, 44

INHOUD.

Hiskia's Godsdienstthervorming beſpiegeld. Naar aanleiding van 2 KON. XVIII: 1—17 en 2 KRON. XXIX en XXX. 45

Over de werking van de *Tinct. Colocynthidis Pharm. Suec.*, in Verlammingen. Door Dr. KÖLPIN, *Profeſſor en Stads Phyſicus te Stettin.* 56

Natuurlyke Historie van de Cochenille, doormengd met Geſchiedkundige byzonderheden. Door Dr. BANCROFT. 59

Breedvoerig Verhaal der Uitbarſting van den Berg *Veſuvius*, in MDCCXCIV. Door W. HAMILTON. (*Vervolg van bl.* 27.) 63

Belangryk Verſlag eens nieuwen Wegs na de *Oost-Indiën*, over *Aleppo* en *Bagdad*. Door D. CAMPBELL. (*Vervolg van bl.* 41.) 73

Iets over de *Ruſſiſche* Sleedeharddravery, te *Archangel*. Medegedeeld door een Inboorling aan zyne Bloedverwante in *Holland*. 84

Proeve van Antwoord op de Vraag, „ *waarom* JESUS *het algemeen vooroordeel, of voorgeeven, dat hy te* Nazareth *zou gebooren zyn, nimmer heeft te keer gegaan; daar deeze dwaaling de Jooden natuurlyk moest weêrhouden* JESUS *als den Meſſias te erkennen, welken zy, overeenkomſtig de Godsſpraak, van* Bethlehem *verwagtten?*" Door den Heer G. HESSELINK, A. L. M. *Phil. Doct. en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, by de Doopsgezinden, te Amſterdam.* 89

Middel om de Rupzen uit de Vrugtboomen te weeren. Door W. HAMPSON, *Esq.* van *Dewſnop*, naby *Manchester*. 105

Breedvoerig Verhaal der Uitbarſting van den Berg *Veſuvius*, in MDCCXCIV. Door W. HAMILTON. (*Vervolg van bl.* 73.) 107

Reis ter Ontdekking. 117

Belangryk Verſlag eens nieuwen Wegs na de *Oost-Indiën*, over *Aleppo* en *Bagdad*. Door D. CAMPBELL. (*Vervolg en Slot van bl.* 83.) 120

Grondregels en Bedenkingen van den laatst ontthroonden STANISLAUS, geweezen Koning van *Poolen*. 130

Zo zyn de Menſchen! *Een Fragment.* 135

J. G. EICHHORN, over de Uitſtorting van den Geest op het Pinkſterfeest, HAND. II: 1—13. Met eenige Aanmerkingen. 137

Aanmerkingen over eenige eigenſchappen der Ademhaaling.

ling. Door den Heer A. YPEY, A. L. M. *Phil. & Med. Doctor*, &c. 152
Zonderling gedrag van *Oijevaars*. Medegedeeld door den Eerw. J. C. METZLAR, *Predikant te Harlingen*. 157
Breedvoerig Verhaal der Uitbarsting van den Berg *Vesuvius*, in MDCCXCIV. Door W. HAMILTON. (*Vervolg en Slot van bl.* 117.) 158
Grootte en Volkrykheid der Bataafsche Republiek. 166
Fragmenten, over de Onderwyzers in eenen Burgerstaat, tot het vry verspreiden van kundigheden: en over den Godsdienst. Door MERCIER. 172
Echt Verhaal van een Moord, begaan uit valsche Godsdienstbegrippen; getrokken uit de origineele *Acten van het Gerechtshof te Berlyn*. 177
Zedelyke Bedenkingen. 179
J. G. EICHHORN, over de Uitstorting van den Geest op het *Pinksterfeest*, HAND. II: 1—13. Met eenige Aanmerkingen. (*Vervolg en Slot van bl.* 152.) 181
Aanmerkingen over eenige eigenschappen der Ademhaaling. Door den Heer A. YPEY, A. L. M. *Phil. & Med. Doctor, &c.* (Vervolg en Slot van bl. 157.) 193
Bedenkingen, wegens de vorming van de zo zeer ongeregelde oppervlakte der Aarde. Door A. BEAUMONT. 201
Leevensberigt van den Eerw. ANDREW KIPPIS, D. D. F. R. S. & S. A. 207
Beknopt en onderscheiden Berigt, wegens den Staatkundigen toestand in de Vereenigde Americaansche Staaten, met betrekking tot de *Federalisten* en *Antifederalisten*. Door T. COOPER. 214
Over eene schandelyke Gewoonte, betreffende de Bezoldiging der Schoolmeesters in eenige Streeken van Duitschland. 216
Zedelyke Bedenkingen. 217
De Lente. *Herderszang*. 220
Manasse's Afgodendienst en Berouw. Naar aanleiding van 2 KON. XXI en 2 KRON. XXXIII. 225
Vergelyking, ten opzigte van de *Diagnosis*, tusschen de *Petechiæ, febris petechizans*, en *Morbus maculosus Hæmorrhagicus Werlhofii*. Door WICHMANN. 234
Beschryving van den *Mocking Thrush*, of *Americaanschen* Zinglyster of Nagtegaal. Door G. SHAW. 239

INHOUD.

Uittrekzel eens Briefs van Sir CHARLES BLAGDEN, *Sec.* R. S. aan Sir JOSEPH BANKS, *Bart.* F. R. S. eenig verſlag geevende van de Getyen te *Napels.* 242
Leevensberigt van A. KIPPIS. (*Vervolg en Slot van bl.* 214.) 243
De voornaamſte Byzonderheden wegens de Harem by de *Turken;* en iets wegens de ſchoonheid der Turkſche Vrouwen. Door PATRICK RUSSEL, M. D. F. R. S. 252
Tweede Verhaal van een gruwlyken Moord, begaan uit valſche Godsdienstbegrippen. 262
Aanmerkingen, over de geneigdheid tot klaagen, en de afkeerigheid van hulpmiddelen. 263
Zedelyke Bedenkingen. 267
Iets over *Henoch.* 269
Berigt, aangaande het Heulſap, en deszelfs werking by de Oosterlingen. Door REINEGG, *Med. Doct. in Perſiën,* aan den Baron VAN ASCH, te *Petersburg.* 273
Natuurlyke Historie van de *Zeepapegaay.* Volgens DE BUFFON. 278
Iets over HUIBERT DUIFHUIS. *Eerst Roomsch Priester. Naderhand Leeraar onder de Hervormden.* 287
Eenige Byzonderheden, ROBERT DUDLEY, Graaf van *Leicester,* betreffende; geſchikt om dien haatlyken Man van naderby als een monſter van wreedheid te doen kennen. 298
Byzonderheden, betreffende het lot van Dr. PRIESTLEY, in *Noord-America.* 301
De Vriend in nood, of de verſtandig weldaadige Oom. 304
Zedelyke Bedenkingen. 312
Bedenkingen over den hoogen Ouderdom der Aartsvaderen vóór den Zondvloed. 313
Bericht, aangaande de uitwerkzels eener doorgeſlikte omgekromde Spelde in de Keel, Slokdarm en Maag. Door den Heer A. YPEY. 324
Slekken als een gezond Voedzel aangepreezen. 327
Aanmerkingen over de Leerzaamheid der Dieren; getrokken uit W. SMELLIE's *Philoſophy of Natural Hiſtory.* Medegedeeld door den Heer R. ARRENBERG. 328
Eene nieuwe Beſchryving van *Petersburg,* de Hoofdſtad des Rusſiſchen Ryks. 334

By-

I N H O U D.

Bydrage tot de Leevensgeſchiedenis van EDWARD HARWOOD, door hem zelven opgegeeven. 343
Overdenking by de beſchouwing van eene Urne. 346
De gevolgen van een Misſtap. *Een Anecdote van* 1786. 349
Zedelyke Bedenkingen. 351
De Ondergang des Ryks van Juda beſpiegeld. Naar aanleiding van 2 KON. XXV: 1—21. 353
Bericht van den Geneesheer BRANDIS, te *Drieburg*, aan den Hoogleeraar BLUMENBACH, aangaande de doodlyke werking van den *Taxisboom*. 362
Waarneemingen over het Oost-Indisch en ander Zuikerriet, ingevoerd in de Franſche Caraïbiſche Eilanden, en onlangs op het Eiland *Antigua*. Door den Admiraal Sir JOHN LAFOREY, *Bart.* 368
Aanmerkingen over de Leerzaamheid der Dieren. Door W. SMELLIE. (*Vervolg van bl.* 334.) 370
Belangryke Byzonderheden, het Staatsbeſtuur en den tegenwoordigen ſtaat van *Rusland* betreffende. 379
Byzonderheden, betreffende de Methodisten in Engeland, naa den dood van JOHN WESLEY. 389
Brief aan de Schryvers der *Alg. Vaderl. Letteroef.* over een onbekenden Steen met een Opſchrift. 392
Grondregels en Bedenkingen van den laatst ontthroonden STANISLAUS, geweezen Koning van *Poolen*. (Vervolg en Slot van bl. 134.) 393
Bybelsch Tafereel. Naar aanleiding van JOAN. XIX: 25—27. 397
Aanmerkingen over de etterende ontſteeking der Oogleden. Door J. F. LOEFLER, M. D., enz. te *Petersburg*. 404
Verhandeling over den aart en de werking der Zouten. 408
Aanmerkingen over de Leerzaamheid der Dieren. Door W. SMELLIE. (*Vervolg van bl.* 379.) 414
Belangryke Byzonderheden, het Staatsbeſtuur en den tegenwoordigen ſtaat van *Rusland* betreffende. (*Vervolg en Slot van bl.* 389.) 421
Circulaire Brief van de Opzienders der gezamentlyke Methodistiſche Gemeenten in *Engeland* aan derzelver Medeleden. 429
De Laster. 431
Ryken en Armen, beiden één. 435
Algemeene Beſchouwing van de Natuurlyke, Zedelyke en Euan-

INHOUD.

Euangelische Blykbaarheden voor een Toekomend Leeven, en een staat van Vergelding in 't zelve. Door den Eerw. B. PORTEUS, D. D. en Bisschop van *Londen*. 437
Waarneeming, aangaande de Wonden, door dolle Honden veroorzaakt, en het gebruik der *Belladonna* by dezelve. Door C. F. WITTING, *Dr. en Lands Physicus te Eschwege*. 446
Berigt van Mr. ROBERT RAKEWELL. Een *Engelsch* Landman. 449
Aanmerkingen over de Leerzaamheid der Dieren. Door W. SMELLIE. (*Vervolg en Slot van bl.* 421.) 452
Leevensbyzonderheden van PETER COLLINSON, F. R. S. & S. A. beroemd Natuur- en Oudheidkundige. 457
Waarneemingen over den oorsprong en het gebruik der Scheeps Seinen of Signalen. 463
Nadere Brief aan de Schryvers der *Algem. Vaderl. Letteroefeningen*, over een onbekenden Steen met een Opschrift. Ter opheldering van den Brief, bl. 392. 470
Verregaande Letterdiefstal. 471
De goede Kloosterbroeder van *Augsburg*. Door Mr. CAMPBELL. *Een zeer leerzaam Onderhoud*. 472
Spreuken. 476
De Hertog DE MONTAUSIER, geleidende den Dauphyn in de Boerenhutten. 478
Nanny, of de Sentimenteele Vrouw. 479
Grap van HENDRIK DEN IV, Koning van *Frankryk*, met een Boer. 480
Algemeene Beschouwing van de Natuurlyke, Zedelyke en Euangelische Blykbaarheden voor een Toekomend Leeven, en een staat van Vergelding in 't zelve. Door B. PORTEUS. (*Vervolg van bl.* 446.) 481
Kort Verslag der uitsteekende Geneeskundige Vermogens van de *Calx Antimonii Sulphurata Hofmanni* — of *Sulfure Calcaire Antimoniel*. Door den Heer H. W. ROUPPE, M. D. *Lector Chemiæ & Artis Pharmaceuticæ*, te *Rotterdam*. 491
Iets over het gebruik, 't welk men van Schaapsbeenderen maakt. 496
Aanmerkenswaardige Byzonderheden wegens Oijevaars, onlangs waargenomen. 496
Leevensbyzonderheden van P. COLLINSON. (*Vervolg en Slot van bl.* 463.) 497
RADBOUD HERMAN SCHEELE, beschouwd als Regent en Leer-

INHOUD.

Leeraar der waare Vryheid, In eene Redenvoering, uitgeſproken in een Gezelſchap Vrienden van Vryheid en Orde, 1797. 503
De Mensch van zyn Wieg tot aan zyn Graf. *Fragment.* 514
Brief van den Burger J. LUBLINK, *de Jonge*, Repreſentant in de Nationaale Vergadering, wegens het Ontwerp van een *Paſigraphiſch Woordenboek* van Profeſſor WOLKE, aan de Schryvers der *Vaderl. Letteroef.* 516
Een waare Anecdote. 521
Iets over het agtſlaan op Kleinigheden, in den dagelykſchen Ommegang. In eenen Brieve aan een uitgelaschen Vriend. 522
Algemeene Beſchouwing van de Natuurlyke, Zedelyke en Euangeliſche Blykbaarheden voor een Toekomend Leeven, en een ſtaat van Vergelding in 't zelve. Door B. PORTEUS. (*Vervolg van bl.* 491.) 525
Kort Verslag der uitſteekende Geneeskundige Vermogens van de *Calx Antimonii Sulphurata Hofmanni* — of *Sulfure Calcaire Antimonié.* Door den Heer H. W. ROUPPE, M. D., enz. (*Vervolg en Slot van bl.* 495.) 532
Verſlag van de Tumuli, of Hoogten, door den Hoogleeraar PALLAS in *Kuwaſchurka* gevonden. 537
Byzonderheden, wegens Endvogels. 539
Iets anders, wegens den Engelſchen Landman R. BAKEWELL. 540
Leesensberigt van ADAM SMITH, L. L. D. *Lid van de Koningl. Maatſchappyen te Londen en te Edenburg.* Door DUGALD STEWART, F. R. S. E. 542
Beſchryving van *Buda*, de Hoofdſtad van *Hungaryen.* Door TOWNSON. 549
Brief van den Burger THOUIN, *Fransch Commisſaris in Italie*, over de aldaar bekomene Kunſtſtukken; geſchreeven uit *Livorno*, 17 Jun. 1797. 558
Aan Aristus. *Dichtſtuk.* 561
Algemeene Beſchouwing van de Natuurlyke, Zedelyke en Euangeliſche Blykbaarheden voor een Toekomend Leeven, en een ſtaat van Vergelding in 't zelve. Door B. PORTEUS. (*Vervolg van bl.* 532.) 569
Gemaklyke geneezing van een Slymprop in den Neus, (*Polypus.*) Door FICKER, M. D. te *Paderborn.* 576
Nieuw Hulpmiddel tegen de Ontſteekingen. 578
Berigt van een vertoon van Licht, gelyk een Star, onlangs gezien op het donker gedeelte van de Maan, door

door THOMAS STRETTON, met Aanmerkingen op die Waarneeming, en die van Mr. WILKINS, opgeſteld, en aan de Koningl. Societeit te *Londen* medegedeeld, door N. MASKELYNE, D. D. F. R. S. 579
Verhaal van eenige zeer opmerkelyke Spelonken in het Vorſtendom *Bayreuth*, en van de Beenderen, aldaar, by het uitgraaven, gevonden. Getrokken uit een Berigt, deswegen gegeeven door zyne Hoogheid den Markgraaf van *Anſpach*, enz. 580
Verſlag van de Heetwater-bronnen, by *Rykum* en *Haukadal*, op *Yſland*. Uit eenen Brieve van J. TH. STANLEY, *Esq.* aan Dr. BLACK. 584
De Oudheid der Telegraphe. 591
Leevensberigt van ADAM SMITH. Door D. STEWART. (*Vervolg en Slot van bl.* 548.) 592
Weltevredenheid. *Fragment.* 600
Aanmerkingen over de Geſprekken in de Verkeering, voor zo verre dezelve in geen verband ſtaan met iemands Beroep of Leevensbezigheid. 602
De Mensch. *Een Dichtſtuk.* Door den Eerw. D. VAN DER SCHAAF, V. D. M. te *Limmen*. 606
Zedelyke Bedenkingen. 609
Brief, aan de Schryvers der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen*, van Dr. HEILBRON, in *'s Hage*. 610
Nieuwe Verklaaring en Omſchryving van JOH. V: 17—20, 23, 30—32, 36, 37. Door EICHHORN. 613
Of het Verhaal van de Wacht by het Graf van Jeſus (MATTH. XXVII: 62-66. XXVIII: 2—15) voor een Verdichtſel te houden zy? 616
Zedelyke Bedenkingen. 618

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

WINST-DOEN, DER MENSCHEN ALGEMEEN HEERSCHENDE DRIFT.

Maxima pars hominum morbo jactatur eodem.

HORATIUS.

De zugt om Winst te doen is eene drift zo algemeen by alle Volken der aarde, en door alle eeuwen heen zo ſterk geweest, dat het wel twyfel zou kunnen baaren of de Geldzugtigen zich daar op niet mogen beroepen als een Natuurlyk beginzel, ter verſchooninge hunner onaflaatende poogingen om ſchatten op ſchatten te ſtapelen.

Deeze drift volgt, gelyk veele andere, ongetwyfeld de gewoonte der Eeuwe en des Volks, by welke dezelve plaats grypt; zy wordt daar door gewyzigd, en zal zich met meer ſterkte vertoonen in een Koophandel dryvend Land, dan in een, waar de Rykdom het Erfgoed is in weinige Familien, en niet vatbaar voor groote vermeerdering. —— Daarenboven is 'er een groot onderſcheid tuſſchen den Gierigaart van den ouden tyd en eenen hedendaagſchen. De wyze van Geldbeleggen brengt dit onderſcheid te wege. De eerstgemelde moest onophoudelyk blyven ſchraapen om zyn goudhoop te vermeerderen; de laatstgenoemde kan ſtil by zyne Papieren nederzitten, en de ophooping der Intrestgelden afwagten. —— In 't voorbygaan, de ouderwetſche Geldverzamelaar had het wisſer, en niet te vreezen voor het inſtorten van een Papieren Kredit-gebouw.

Wanneer wy zeggen, dat een Mensch zugt om Winst te doen bezit, of, zo gy wilt, begeerte na Geld heeft, willen wy hem zulks tot geen verwyt duiden; dewyl, volgens de algemeene betekenis aan die ſpreekwyzen gehegt, daar in eene Onmaatige Geldzugt ligt opgeſlooten;

letterlyk betreft zulks geen verwyt; althans geen, of alle Menſchen deelen 'er eenigermaate in.

De zugt om Winst te doen, behoorelyk geregeld, is een der hegtſte ſchakelen van de Menschlyke Maatſchappy, brengt de Menſchen in gemeenſchaplyke zamenleeving byeen, en verſpreidt over den aardbodem, by het verleenen van de leevensnoodwendigheden, veelvuldige vermaaken en genietingen, anders te vergeefsch gezogt.

Een ſtaat van Armoede, hoe zeer door eenige Dichters als een Gelukſtaat beſchreeven, is in geenen deele een wenschlyke ſtaat. De waarheid hiervan leert de ondervinding ten onwederſpreekbaarſte; dewyl dit een ſtaat is, welken iedereen zoekt te ontkomen. Geen blaam kan deswegen op iemand kleeven, mits hy agtgeeve op de Middelen, welke hy te werk ſtelt om dit einde te bereiken; mits hy niemands eigendom aantaste, en geene erkende zedelyke grondbeginzels van gedrag ſchende.

De groote Vraag, welke, ten opzigte van dit ſtuk, langen tyd gehangen heeft, en die, niettegenſtaande de wyd verſchillende gevoelens deswegen opgegeeven, ten deezen opzigte nog onbeſlist blyft, kan in deeze drie woorden begreepen worden. *Wat is genoeg?* —— Een myner Kennisſen bepaalde *genoeg* door „ iets meer dan een „ Mensch volſtrekt noodig heeft." Maar indien wy in de Maatſchappy rondzien, en de met Geld bedeelde lieden in opmerking neemen, zullen wy, in de meeste gevallen, in bekooring komen om te denken, dat „ zeer veel min„ der, dan de Menſchen hebben," *genoeg* is. — Een ander myner Vrienden, die wat korzel valt, was gewoon te zeggen, dat een Man, die in den Handel 1100,000 Guldens gewonnen hadt, moest opgehangen worden; dewyl hy het onmogelyk rekende, dat dit, in 's menſchen kortſtondigen leeftyd, geſchieden kon, zonder oneerlyke en ſchelmagtige middelen in 't werk te ſtellen. Ik laat dit voor zyne rekening, en aan de overweeging der Leezeren over.

Wat my betreft, ik denk dat 'er geen juiste paalen gezet kunnen worden aan de verkryging van Rykdom langs *eerlyke wegen;* en dus geene bepaaling van *genoeg* geſteld kan worden voor een Man, die zyn ſtaat, door eenen geoorlofden en eerlyken handel, verbetert; en dit, onder andere, om reden, dat wy zullen bevinden, hoe zulk een Man, de waarde der Rykdommen kennende uit de moeite, welke hy ter verkryging heeft moeten aanwenden, zelden

een

een kwaad gebruik van het gewonnene zal maaken, en dat, van het welaangelegd gebruik der Rykdommen, het welzyn der Maatſchappye, zo als dezelve tegenwoordig geſteld en ingerigt is, afhangt. Harſenſchimmen van het volzalig Herderlyk leeven, waar van boven aangeduide Dichters droomden, zyn goed op het papier, en om ons by beſpiegeling te verlustigen. Den daadlyken ſtaat der dingen mogen en moeten wy nimmer uit het oog verliezen.

Nogthans kan men niet nalaaten te erkennen, dat Geld de wortel van allen kwaad is, en dat, tot welke goede einden eenigen de ſchatten ook mogen gebruiken, wy de meeste misdryven, in de Maatſchappy gepleegd, tot dien heilloozen oorſprong kunnen brengen.

Deeze zugt tot Geld ſchynt in de daad een der grootſte en ſterkſte verzoekingen, waaraan de Mensch zich vindt blootgeſteld. Dezelve dient, om hun geduld en hun deugd te beproeven, en ſtrekt ten maatſtaf om de *Welte-vredenheid* af te meeten; verdeelt het Menschdom in twee hoopen; goeden en ſlegten. Dikwyls hebben wy geen anderen toets om iemands Character te beproeven, dan het ſchatten van iemands Rykdom, de middelen waar door hy denzelven verkreegen heeft, en het gebruik 't geen hy 'er van maakt. De omſtandigheden hebben een zo grooten invloed op het vormen van iemands Character, dat wy, des onkundig, maar zeer weinig weeten. Het verſchil tuſſchen de edelmoedigheid van een goed en van een ſlegt Mensch maakt zyn deugd of ondeugd uit; en nimmer geeven wy onze goedkeurende bewondering aan de pragtige leevenswyze, in 't oog loopende uitruſting, en wat van dien aart meer zy, vóór dat wy iets vernomen hebben van de middelen, waar door hy zich in ſtaat geſteld vindt om onder zyne Medeburgeren zulk een in 't oog vallend figuur te maaken. Het onderſcheid tuſſchen den Man, die anderen, door ſlinkſche ſtreeken, op zyn Koopkantoor zittende, met voorbedagten raade, te kort doet, en den Straatroover, beſtaat enkel hier in, dat de eerſtgemelde verreweg de ſlegſte van beiden moet gerekend worden.

Dat de Menſchen na het doen van Winſt en het bezitten van Geld haaken ontſtaat uit veelerlei oorzaaken. —— De eerſte, de natuurlykſte en pryslykſte, is de trek om de Leevensnoodwendigheden te verkrygen; deeze verkreegen zynde, is de begeerte, om in de genuugten der

zamenleevinge te deelen, geen onvoeglyke dryfveer om meer dan het noodige te verwerven. Tot dus verre gevorderd zynde, wordt alles gevaarlyk, duister, en onbetreeden grond; en, ſchoon wy nimmer de eerlykheid van beginzel uit het ooge mogen verliezen, kunnen wy niet nalaaten, op de meerderheid, het gezag, de eerbetooningen, aan grooten Rykdom toegebragt, het oog te ſlaan: wy kunnen niet nalaaten, als wy het groote Huis, het lustig Buiten, en den weidſchen toeſtel, onzes ryken Nabuurs beſchouwen, te zeggen: „ Wie onderſcheidt ons?" Dit is een gevaarlyk oogpunt. Die beſchouwing, te verre voortgezet, kan ons tot gevaarlyke dwaaling, tot ſlegte ſtappen, brengen; en, zo deeze de heillooze gevolgen niet zyn, ontſtaat daar uit, niet zelden, te onvredenheid over ons lot, en nyd, die de bron der genietingen, welke, in de daad, voor ons, in onzen kring, openſtaan, vergiftigen; of ons uit die beroorde bron teugen van misnoegen en kwelling doen drinken.

Ondanks de heerſchende zugt na Winst, is het, myns bedunkens, eene der troostrykſte bedenkingen, dat de meerderheid des Menschdoms te vrede is met het ſchraale lot hun ten deele gevallen; dat zy, ſchoon gebooren met dezelfde neigingen en driften als hunne Medemenſchen, zich bepaalen tot leevensbezigheden van zulk eenen aart, dat het zedelyk onmogelyk is, met de alleruiterſte bevlytiging, Rykdommen te verkrygen. — Deeze overdenking dunkt my zo waarlyk troostvol voor een welgeſteld hart, dat wy veel van de dwaasheid en ſnoodheid des Menschdoms moeten vergeeven, en op deezen gunſtigen kant van de Menschlyke Natuur, voor eene wyl, het oog vestigen.

In meest alle handwerken, zyn 'er duizenden, die nooit kunnen droomen, dat zy ooit Meesters, en, langs dien weg, ryk zullen worden! Slaat het oog op die Millioenen, die, door alle eeuwen heen, te vrede geweest zyn met het lot van arbeiden, en anderen dienstbaar te weezen; onder hun moge men ſlegten en onwaardigen aantreffen, verre, wyd en verre, de grootſte meerderheid beſtaat uit eerlyke, vlytige en maatige, lieden. Hoe veelen deezer zetten zich tot bezigheden van den gevaarlykſten en ſchadelykſten aart; hoe veelen winnen hun dagelyks brood in de morsſigſte bezigheden; hoe veelen zyn 'er in de Mynwerken als begraaven; hoe veelen ſtellen zich bloot aan de ontzettendſte Zeegevaaren, aan den wisſelbeur-

beurtigen Oorlogskans; bykans met eene volſtrékte zekerheid kunnende vooruit rekenen, dat zy in de diepte des Oceaans, of op het Slágveld, hun graf zullen vinden? De voordeelen, door de meesten deezer te behaalen, kunnen niet wel mét den naám van Rykdommen beſtempeld worden; zy zyn geſchikt, en niet meer, om hun de leevensnoodwendigheden, en ſoms eenige aangenaamheden van 't leeven, te bezorgen; en, doen zy dit, dan hooren wy zelden de weeklagten van te onvredenheid en het morren des misnoegens.

Aan zulk eene ongelykheid van Staat en Lot onderwerpt zich de Mensch, met eene grooter gelaatenheid dan wy vooraf zouden berekenen. En ſchynt het volſtrékt onbegryplyk voor iemand in den zagten ſchoot des overvloeds gezeten, hoe zo veele Menſchen zich kunnen ſchikken tot eene leevenswyze, in de beste van welke hy zich elendig zou agten; en de veelvuldige voorbeelden van wanhoop en krankzinnigheid, veelal het deerlyk lot der zodanigen, die een' groote lotwiſſeling van rykdom tot armoede ondergaan hebben, wyzen ten vollen uit, dat dit denkbeeld niet van grond ontbloot is.

Misſchien — want giſſing mag verſchoond worden ten aanziene eens onderwerps, uit zynen aart zo vatbaar voor veelvuldige beſpiegeling — misſchien heeft de Godlyke Voorzienigheid in de harten van de meerderheid des Menschdoms (en deezen, van welken ik geſpróóken heb, maaken verre de meerderheid uit,) zo een ligt bovenkomend bezef ingeplant van de gevaaren en de verzoekingen, aan welke zich de Ryken op deeze wereld blootgeſteld vinden, dat hetzelve die Weltevredenheid baare, welke wy in de laagere leevensſtanden zo vaak ontmoeten. — Een bezef van deezen aart kan zeer ligt ſterkte ontvangen door ondervinding van de waarheid der ſtellingen eens welſpreekenden Schryvers, „ dat, van de veel„ vuldige kunſten om Ryk te worden, de meeste, in den „ eerſten opſlag zelve, onvereenbrenglyk zyn met de „ voorſchriften van deugd; eenige zyn openbaar ſchurk„ agtig, en worden gepleegd, niet alleen met verwaarloo„ zing, maar met uittarting, van alles wat goede trouw „ en regtvaardigheid mag heeten; en de overige zyn aan „ alle zyden dermaate omringd met geſtaage verzoekin„ gen, dat zeer weinigen, zelfs van de zodanigen, die „ niet als geheel aan de boosheid overgegeeven beſchouwd

„ mogen worden, zich in ſtaat bevinden om hunne on-
„ ſchuld te bewaaren."

Het mag, derhalven, als een byzonder merkteken van de gunſt des Hemels gehouden worden, wanneer een Mensch geene ongeregelde zugt na Rykdommen in zyn harte gevoelt; geene jalouſy opvat omtrent de zodanigen, die, ten deezen opzigte, zich in voordeeliger omſtandigheden geplaatst vinden; en geene van die zwakheden ontwaar wordt, waar door de Mensch zich laat vervoeren tot alle ſtappen van eerloosheid, om dat geen te verkrygen, 't welk zy niet weeten hoe te gebruiken; en waar van het eenig voeglyk gebruik zou weezen, dezelve te bekeeren tot daaden van vergelding en boetedoening.

Onder meer andere onheilen, welke Rykdommen, langs een onvoeglyken en oneerlyken weg verkreegen, en niet tot oorbaare einden aangewend, te wege gebragt hebben, mag, met het hoogſte regt, gerekend worden, het ſtaag toeneemend gebrek van vertrouwen tuſſchen de Menſchen, 't geen de bron van alle onze gezellige genietingen vergiftigt. —— Dit kwaad onder de zonne zullen wy ook het meest en ſterkst heerſchend vinden, waar de Winen Hebzugt het gelukkigst geſlaagd zyn. Dit levert een ander bewys op om ons te overtuigen van het meerder geluk der zodanigen, die de zoetigheden niet gekend of geſmaakt hebben van welgeſlaagde Gierigheid.

„ Indien wy," om de woorden des zo even aangetoogenen Schryvers te gebruiken, „ den tegenwoordigen ſtaat
„ der wereld beſchouwen, zal men ontwaar worden, dat
„ alle vertrouwen van onder de Kinderen der Menſchen
„ verbannen is; dat geen Mensch, in gevallen by welke
„ Geld gewaagd wordt, het laat aankomen op de goede
„ Trouw van zynen Medemensch. Het is onmogelyk,
„ de breedvoerige Papieren, waarin elke Verbintenis
„ begreepen wordt, met alle de daar in te nedergeſchree-
„ vene betuigingen, met alle de daar aan hangende Zegels,
„ te zien, zonder zich te verwonderen over de verdor-
„ venheid dier weezens, die van het verbreeken der ge-
„ daane beloften moeten te rug gehouden worden door
„ dusdanige openlyke bekragtigingen, die zulke middelen
„ noodig hebben, om dubbelzinnigheden en uitvlugten
„ te voorkomen. Onder alle beſchimpingen, door de
„ dwaasheid of ſnoodheid der menſchen veroorzaakt, is
„ 'er geen ſterker en ſteekeliger, dan dusdanige Verbinte-
„ nis-Papieren."

NA-

NATUURKUNDIGE BERICHTEN WEGENS MEXIKO, EN EENIGE ALDAAR HEERSCHENDE ZIEKTEN.

(Uit het Hoogduitsch.)

Wanneer men van *Panama* tot *Californien*, van daar naar *Sonora*, en weder van *Carthagena* tot aan de *Misſiſippi-rivier*, een lyn trekken wilde; zo zouden deeze *Spaanſche* bezittingen veele duizend Quadraat-mylen uitmaaken, en, volgens deeze groote uitgeſtrektheid en verſchillende ligging, moet ook de geſteldheid des *Bodems* en van het *Climaat* zeer verſchillende zyn. Een groot gedeelte hier van heeft ten Westen hooge bergen, welke, met de *Cordilleras* vereenigd, echter niet zo hoog zyn; ten Oosten grenzen deeze landen aan de Golf van *Mexiko*; zyn zeer laag (*), en naauwlyks boven de oppervlakte der Zee verheven; dit geldt voornaamlyk ten opzichte van de *Honduras*, *Jucatan*, *Carthagena*, en meer landen, alle zeer aan overſtroomingen blootgeſteld; poelen en moerasſen zyn hier menigvuldig, voornaamlyk by *Vera Crux*; ook zyn 'er veele zandige ſtreeken, in welke beſtendig een fyn ſtof door den wind omgevoerd wordt. Aan vruchtbaare gronden is 'er geen gebrek, en op zommige plaatſen groeijen allerley ſoorten van vrugten zeer wel; ook brengt dit land veele uitmuntende Geneesmiddelen, als de *Jalappa*, *Mechoakanna* en meer andere, voort. Eenige boven den Keerkring gelegen landen hebben gebrek aan regen, en zyn daarom zeer dor; daarentegen worden de naby den Golf gelegen landen jaarlyks met vreeslyke ſtormen, overſtrooming, onweders en regenbuijen, bezogt, en dan begint het ongezonde Jaargety. Eene menigte groote (†) roofgierige Zeehonden, welke in de haven dringen, en een dikke duistere wolk, die met donder en blixem langzaam uit het Zuiden koomt, zyn de ſchriklyke voorbooden der vreeslyke overſtroomingen en regenvloeden, welke, weinig dagen daarna, als 't ware, van den Hemel ſtorten, en de geheele opper-

vlak-

(*) ULLOA *Phyſik. und Hiſt. nachrichten von ſüdlichen und nordöſtlichen Amerika.*

(†) J. LIND *Verſuch über die krankheiten, denen Europäer in heiſen Climaten unterworfen ſind.* Leipſig 1773. f. 105.

vlakte des lands met water bedekken. De Rivieren zwellen hier door dermaate op, dat het Zeewater tot op verſcheiden mylen ver daarvan verzoet, en byna 10 mylen van de kust noch ſlykerig is. Het is daarom niet te verwonderen, dat de meeste aan de Zee en Rivieren gelegen Steden en Havens niet alleen ongezond, maar den Europeaanen zelfs doodelyk zyn, terwyl eenige van de bergen zodanig zyn ingeſloten, dat hun alle toegang der winden ontbreekt. Aan deeze plaatſen zou het Zeewater in korten tyd bedorven worden, en den Visſchen een waar vergif zyn, als het niet door zekere winden in eene ſterke beweeging gehouden wierd. Van deeze ſtilſtaande en bedorven lugt worden de lieden, als zy zich hier eenige dagen opgehouden hebben, eensklaps, met hevige braakingen, hoofdpynen en rillingen, aangevallen, en in 2 of 3 dagen gaat het geheel lichaam in bederf over, en het opgeloste bloed dringt door alle de zweetgaten naar buiten. Niet alleen zyn de kusten zo ongezond, maar men heeft ook opgemerkt, dat de telkens wederkeerende regens, en de daarmede verzelde beſmettende Ziekten, op de heete, moerasſige, boschryke of onbearbeide, plaatſen op het vasteland veel heviger zyn, dan op de omliggende Eilanden (*). Zelfs de regen heeft aan eenige oorden nadeelige eigenſchappen (†), dewyl hy het lichaam uittermaaten verkoelt, en, als zwaare hagel, b. v. in *Guaxaka*, op de huid nedervalt. Indien verders allerhande ſoorten van ongedierte een ongezond Climaat betekenen, zo kan men, uit hoofde van de menigte derzelven, aan de ſchadelykheid van deeze landſtreek niet meer twyfelen; want, waar men zich wendt, vind men ze in eene ontelbaare menigte. *Panama* (‡) is vol van Slangen; *Carthagena* van Vleermuiſen; in *Portobello* krielt het van Padden, en in *Guatimala* van Haagedisſen. De hitte is in deeze landſtreeken, eenige plaatſen uitgenoomen, waar geene winden koomen kunnen, geheel niet onverdraaglyk. Want daar 'er, behalven de N. winden, het meest de O. winden waaijen, zo brengen

(*) LIND, ter aangeh. plaatze.

(†) THIERY DE MONOVILLE *Reiſe nach Guayaka in N. S.* Leipſig 1789.

(‡) DE PAUW Wysgeerige berigten over de Egypteenaaren en Chineeſen. *Deventer* 1773. Uit het Fransch, p. 155.

gen zy echter, offchoon door het heetſte van *Æthiopien* getrokken zynde, geene zeer groote hitte mede, wyl zy door de *Atlantiſche* Zee reeds ſterk verkoeld zyn; daar by koomt noch de nabyheid van de groote Zeegolf, en de menigvuldige regens, welke alle ter verkoeling zeer veel afdoen. Deeze ſtreek lands is dus zo heet niet, als men, volgens zyne breedte te oordeelen, wel denken zou. Volkryk kan men dit land tegenwoordig ook niet noemen. Want het geen hier door de ongezonde lugt niet weggerukt word, gaat, helaas! door de *Spaanſche* Regeering verlooren. Het volk word hier geweldig onderdrukt, en men ſtaat hun niet toe, van alle die middelen gebruik te maaken, welke hun door de *Voorzienigheid* geſchonken zyn. Een enkel voorbeeld. Te *Jucatan* (*) groeijen de Cocosnooten zeer menigvuldig; zy zyn den Inwooners niet alleen ter voeding, maar zy bedienen 'er zich ook van, in plaats van geld. De Regeering heeft echter op de voortteeling deezes zo nuttigen booms een ſtreng verbod gelegd. —— *Induſtrie* te bevorderen, ſtrydt met *Spaanſche* wysheid. Men zoekt liever den Inwooneren de waardy van hun land te verbergen; weinigen kennen daarom ook hunne eigen producten. Te *Vera Crux*, b. v. vond DE MONOVILLE veel *Jalappawortel;* dit was hun echter onbekend. Men liet die wortel, niet zonder groote kosten, van *Xalappa* koomen; ook wisten veele Inwooners in *N. Spanjen* niet eens recht, waar de *Cochenille* groeide. By zodanige omſtandigheden ontſtaat in het land des overvloeds niet zelden eene hongersnood. Het is noch maar weinige jaaren geleden, zegt de zo even aangehaalde Schryver, dat, uit hoofde van honger en elende, bynа 40,000 menſchen te *Jucatan* om 't leven geraakt zyn. Rekent men hier by de op veele plaatſen zo ongezonde lugt, en de elende, welke zo veele duizende menſchen in de bergwerken ondergaan moeten, zal men ophouden zich te verwonderen, dat op deeze uitgeſtrekte oppervlakte van den aardbodem, over 't algemeen, van *Spanjaarden*, *Indiaanen*, *Mestizen* en *Negers*, niet meer dan één millioen menſchen woonen (†). Ten tyde van MONTEZUMA was de bevolking zekerlyk veel grooter; daar van daan koomen ook tegenwoordig meer door

(*) T. DE MONOVILLE, ter aangeh. pl.
(†) *Ibidem.*

door *Spaanſche* gierigheid, dan wel door de ongezonde lugt, om.

Na deeze algemeene berichten, zullen wy eenige plaatſen zelve nader beſchouwen. De Stad *Mexiko* is gezond (*), daar integendeel te *Vera Crux* eene nadeelige lugt heerscht; dus ook te *St. Juan*, welk onder den 19den gr. N. Br. ligt. In 't jaar 1780 wilden de *Engelſchen* deeze *Spaanſche* Veſting veroveren. Men zond 'er ten dien einde uit *Jamaika* 1800 man troupen heen; ongelukkig kwamen deeze te laat; het regenagtig jaargety, welk ook hier, zo als in alle onder de Keerkringen gelegen landen, plaats heeft, verydelde het welberaamde plan, en men moest deeze geheele onderneeming opgeeven, na dat 'er 1500 man door ziekten omgekoomen waren; in 't geheel kwamen 'er maar 300 weder té rug. Het waren meest kwaadaartige tuſſchenpoozende Koortſen, in welke men zeer voorzigtig met de *Kina* moest omgaan (†).

De *Engelſche* bezittingen in de baai van *Honduras*, en aan de kust van *Morosquillo*, zyn, wel is waar, niet zeer gezond, echter ten opzichte van die aan de *Carpenters-rivier* en *Rio Metta*, of *Dood-rivier*, gezond te noemen. Deeze laatſte word van de *Spanjaarden* dus genoemd, wegens het wegſterven van alle die geenen van hunne Natie, welke op verſchillende tyden zich daar getragt hebben neder te zetten. —— *Guayaquil* is, uit hoofde zyner poelen, moerasſen en menigte van Inſecten, vol van nadeelige dampen (‡). —— Op veele andere plaatſen dringt het Zeewater in de dyken en groeven van het vasteland, vermengt zich met het zoete water, en gaat tot bederf over: men gebruikt een groot aantal menſchen, om dit water door Kanaalen af te leiden, en onder dit werk vervallen veele in de hier onder beſchreeven Koorts (§). — Het Climaat van *Guaxaka* is niet ongezond, wyl 'er niet veel moerasſen zyn; de nachten zyn 'er echter, vergeleeken met de hitte van den dag, zeer koud: als men zich hier 's avonds in de open lugt

(*) LIND, ter aang. pl.

(†) MOSELY: *Abhandlung von den Krankheiten zwiſchen den Wendecirkeln.* Numberg, 1790, ſ. 93.

(‡) Abt RICHARD'S *natürliche Geſchichte der Luft. 2ter Th.* Frankf. *und* Leipzig, 1773.

(§) CHAPPE D'AUTEROCHE *Reiſe nach Californien.*

ligt nederlegt, worden alle leden ſtyf en onbeweeglyk; ook de regen, die als hagel nedervalt, verwekt eene zeer gevoelige koude, en doet ligt nadeel (*). —— Eene der grootſte onaangenaamheden van het Climaat van *Mexiko* veroorzaakt eene ſoort van *Vloo* (Pulex penetrans,) welke men hier *Nigen* noemt. Zy houden zich het meest op in moerasſige plaatſen, waarom men ze ook menigvuldig in den omtrek van *Vera Crux* vindt. Gewoonlyk dringt dit Inſekt door de huid der handen en voeten tot in het vleesch, waar het een hevig jeuken verwekt. Dit Dier wikkelt zich in eene kleine ronde blaas, ter grootte van een erwt, en legt daar zyne eitjes. Men moet door eene inſneede de blaas geheel wegneemen; drukt men het echter op eene ongeſchikte wyze in ſtukken, dan word de geheele blaas met eijeren, en de naderhand daar uit ontſtaande Inſekten, aangevuld, waar uit gewoonlyk een doodelyke brand geboren word. —— In dit geval is men dan gedwongen, het geheel ſtuk vleesch weg te neemen. De *Indiaanen* worden hiervan, wyl zy met ontbloote voeten gaan, het meest gekweld; getuigen zyn de menigte van lidteekenen, welke zy aan de voeten hebben. Zy zyn ook tot de operatie de geſchiktſte, en vullen oogenbliklyk de opening met talk, om het indringen van het water, welk, volgens hun zeggen, van doodelyke gevolgen is, te beletten (†). Frezier zag deeze *Nigen* ook in *Peru*.

De Inwooners van *Mexiko* onderſcheiden zich niet alleen door hunne armoede en onweetendheid; want in *Guaxaka* weet men naauwlyks, zo als reeds aangemerkt is, dat hier de *Cochenille* gevonden word; maar ook zyn ze wegens hunne morsſigheid beroemd, welke zy in hunne ſpyſen, woningen en kleeding, duidelyk aan den dag leggen; — van daar huidziekten, welke met de zogenaamde *melaatsheid* eenige gelykheid hebben, en die men te *Oritſava*, en meer andere plaatſen, vry algemeen aantreft (‡). Moogelyk zyn ook daarom de Koortſen er meer kwaadaartig. —— Want aan de zo even genoemde ongezonde plaatſen zyn de *Koortſen* en *Buikloopen* niet alleen menigvuldig, maar ook voor de *Europeaanen* zeer gevaarlyk; voornaamlyk echter zyn de zogenaamde *geele Koorts*, waar

(*) T. de Monoville, ter aang. pl.
(†) Chappe d'Auteroche, ter aang. pl.
(‡) T. de Monoville, ter aang. pl.

waar aan ook CHAPPE D'AUTEROCHE ſtierf, en de pekzwarte braakingen, welke in de landtaal *Matlazahuatl* genoemd worden, de geeſels van *Mexiko*. Deeze ziekte heeft men hier 't eerst in 1736 beſpeurd, toen zy $\frac{1}{3}$ der Inwooners wegroofde. In 1761 ſtierven 'er noch meer aan. Alleen in de Stad *Mexiko*, ſtierven hier aan, en aan de Kinderpokken, 25000 menſchen (*). Deeze ziekte caracteriſeert zich voornaamlyk door eene ſchielyke ontbinding van het bloed, welk uit neus en mond dringt, en waar mede zwarte braakingen verzeld gaan, als ook noch door andere doodlyke toevallen. Te vooren geloofde men, dat deeze Koorts het eerst met een Schip uit *Siam* naar de *West-Indien* gebragt was, waarom ze ook van veelen de *Siamſche Koorts* genoemd word; de beroemde LIND (†), echter, is van gevoelen, dat men den grond hier van in de natuur van het Climaat, en in de leevenswyze veeler nieuw aangelande *Europeërs*, op de plaats zelve moet zoeken. Want zo wel de warme vogtige lugt, als ook het onmaatig gebruik van geeſtryke dranken, en de daarop volgende verhitting van het lichaam in de Zon, kunnen het, zonder beſmetting, te voorſchyn brengen. —— Het *zwarte braaken* maakt niet zo zeer de *natuur* der ziekte uit, maar is veelmeer als een toeval derzelve aan te zien. —— Alle ontlastingen van dikke vogtigheden zyn hierby zeer gevaarlyk, en men heeft voorbeelden, dat zy, die, uit hoofde van een ander toeval, eene purgatie gebruikt, of zich eene ader hadden moeten laaten openen, in deeze ziekte vervallen zyn (‡). —— In *Mexiko* is verders de *Waterzugt*, waar van ook DAMPIER aangetast wierd, vry algemeen (§).

Men zegt, dat in dit land het lichaam niet die kragt en ſterkte van het voedzel geniet, die men 'er van verwagt. THOMAS GAGE verzekert, aan zich zelven ondervonden te hebben, dat men, in *Mexiko*, 3 uuren na het gebruik van eene goede maaltyd, uit Schaapen- Oſſen- of ander vleesch beſtaande, reeds weder honger heeft, en gevaar loopt in eene flaauwte te vallen, als men niet ſpoedig chocolade, beſchuit of iets dergelyks, van nieuws ge-

(*) CHAPPE D'AUTEROCHE, ter aang. pl.
(†) Ter aang. pl. f. 108.
(‡) CHAPPE D'AUTEROCHE, ter aang. pl.
(§) THIERY's *Erfahrungen*, f. 35.

gebruikt (*). Dus is het waarſchynlyk, in het binnenſte drooge gedeelte des lands niet geſteld; want de *Wilde Mexikaanen*, welke verder landwaarts in woonen, zyn meest alle ſterke en gezonde lieden; en, daar zy *veel* en *dikwyls* raauw vleesch eeten, zyn zy zelfs wreed (†). Hunne kinderen worden, reeds van de vroegſte jeugd af aan, ſtreng opgevoed, en moeten altoos blootshoofds gaan. Men legt ze in de wieg met de voeten hooger dan het hoofd, welk tegens een Zandzak ſteunt, om het daardoor eene platte gedaante te geeven, wyl zy deeze voor ſchoon houden (‡). Zy wikkelen ook het geheele lichaam des kinds in ſterke windzelen. Het was by de oude *Mexikaanen* de gewoonte, dat eene Moeder haar kind vier jaaren lang zelve moest zuigen. Geduurende deezen tyd moest zy van ééne ſoort van ſpys leeven, en mogt haaren man niet bywoonen (§). Gebeurde het, dat men uit nood eene minne moest neemen, dan wierd haare melk zorgvuldig onderzogt; men liet 'er een weinig van op den nagel *loopen*; bleef ze 'er, uit hoofde haarer dikte, op ſtaan, dan wierd de min aangenoomen. — De kinderen, welke meer jaaren kreegen, en in groei toenamen, zond men ter ſchoole, waar zy, wel is waar, in den Godsdienst onderrigt kreegen, doch, voor 't overige, zich vlytig in ſchoolſche ſpeelen en danſen moesten oefenen; de gantſche opvoeding had de verharding des lichaams ten oogmerk. Verder moesten zy op harde planken ſlaapen; by andere gelegenheden ontfingen zy maar weinig ſpys, en dikwyls moesten zy zich dan weder ſterk beweegen. — De Meisjes wierden nogthans geheel anders opgevoed, en mogten niet uit den huize gaan. —— In ziekten deed men echter niet, wat men wel doen moest. De geheele Kuur beſtond in Offeren, ter Bedevaart gaan, en in bygeloovige, ja dikwyls wreede, Ceremonien, welke men, ter eere van hunnen God, *Vitzliputzli*, in 't werk ſtelde; en als zy ook dan noch geneesmiddelen gebruikten, waren deeze zeldzaam met de natuur der ziekte overeenkomſtig. Aan de *Kinderpokjes* ziek liggende, doopte men eertyds, en ook noch

(*) THIERY, ter aang. pl. f. 149.
(†) FALCONER *Remarks*, p. 245.
(‡) ADAIR'S *Nachrichten von den Amerikaniſchen Inlanern.*
(§) Algem. Historie der Reizen, 13 Deel, p. 592.

noch tegenwoordig, in warme baden, waar door veelen het leven verlooren. In 't algemeen ſterven van deeze Natie de meesten aan *pokken* en *maazelen*, en de oogziekten zyn 'er, van wegens het menigvuldig zand en ſtof, zeer algemeen.

Onder de Inlandſche Geneesmiddelen behooren de *Haagedisſen*, welke by de *Indiaanen* te *Guatimala* menigvuldig in gebruik zyn. Zo wel die op de boomen als aan de muuren zitten, worden, zonder eenige dieët daar by in acht te neemen, ten geneeskundigen gebruike aangewend; zy eeten ze zelfs, noch warm zynde, met het bloed.

Don JOSEPH D'ELOSO (*), een *Spaansch* Geestelyke te *St. Jean d'Amatian*, een Dorp naby *Guatimala* gelegen, zag, hoe de dáár woonende *Indiaanen* een Meisje, in den hoogſten graad Venerisch zynde, alleen door het eeten van raauwe *Haagedisſen* genazen, en hy zelve redde naderhand door dit zelfde middel een Vriend, welke van alle dáár ter plaatſe woonende Geneesheeren reeds voor ongeneesbaar verklaard was.

Op den 3den dag, toen hy noch maar eerst drie *Haagedisſen* gebruikt had, gevoelde hy eene algemeene hitte, zweette zeer ſterk, en had een overvloedigen geelagtigen ſpeekzelvloed. — Na 'er 5 gebruikt te hebben, was hy geneezen. De *Haagedisſen* worden, na dat 'er de ingewanden uitgenomen zyn, en het vel afgetrokken is, de kop, ſtaart en pooten afgeſneden, en de romp van 1 tot 3 ſtukken dagelyks raauw en noch warm gegeeten. —— In verſcheide landen van *Europa* heeft men naderhand hiermede proeven genomen, en men verzekert, dat de Heer ÆPLI (†) dezelve met nut in een *ſcirrheuſe* en *gangreneuſe bal* gebruikt heeft.

Uit *Mexiko* krygen wy de *Ipecacuanha*, de *Contrajerve-wortel*; de *roode Kina* uit *St. Fe*; de *Banilles*; het *Sabadillen-zaad*; de *Cochenille*; de *Liquid-Ambar*; de *Storax liquida*; de *Tacamahac-gom*; de Gom *Caranna*; en meer andere. Uit de *Honduras* koomt het *Campechie-hout*, de *Guajac-gom*; en uit de Provintie *Tolu*, de *Toluſaniſche Balſem*.

(*) MICHAËLIS, *Med. Pr. Bibl.* 1 Th. f. 320.

(†) *Ueber den nutzen und den gebrauch der Eidexen. Ueberſetzt von* J. RÖMER, Leipzig 1788.

VER-

VERSLAG VAN HET NOG BESTAANDE OORSPRONGLYK SCHAAPEN-RAS.

(Ontleend uit Dr. PALLAS *Specilegia Zoologica.*)

Weinig denkbeeld hadden wy, dat van het hoogstnuttig zeer oud Huisdier, het *Schaap*, 't welk door dien Huislyken ſtaat eene groote menigte van veranderingen ondergaan heeft, nog heden ten dage ergens in den wilden en oorſpronglyken ſtaat zou voorhanden weezen. Ondertuſſchen blykt het, dat 'er thans eene ſoort van Schaapen gevonden wordt, in den volkomenſten ſtaat van Wildheid, niet in éene plaats, maar op verſchillende plaatzen, en wyd van den anderen gelegene Gewesten. Aan den zo vlytigen als naauwkeurigen Naſpeurder der Natuurlyke Historie, Dr. PALLAS, zyn wy de Ontdekking verſchuldigd van het Dier, door hem *Ovis fera*, of het *Wilde Schaap*, geheeten. 't Welk wy thans onzen Leezeren, op voorgang deezes Schryvers, nader willen doen kennen; ons egter bepaalende tot eene algemeene Beſchryving van dit Dier, welks Afſtammelingen, de wyde Wereld door verſpreid, zo veele gedaantverwisſelingen, als wy in dit Dierenſoort aantreffen, ondergaan hebben.

Dr. PALLAS vondt dit *Wilde Schaap*, in al deszelfs aangeboorene ſterkte, wakker- en ſtoutmoedigheid, als een Bewooner van die ontzaglyke Bergketen, welke door het midden van *Aſia* tot de *Oostersee* loopt, en zich uitſpreidt tot *Groot Tartaryen*, *China* en de *Indiën*.

Het *Wilde Schaap*, 't welk de Heer PALLAS houdt voor de *Muſimon* van PLINIUS, en de *Ophion* der *Grieken*, draagt by de Inwoonderen van *Siberie* den naam van *Argali*, zo veel als *Wild Schaap;* de *Ruſſen* noemen het *Kamennoi barann*, of 't *Schaap der rotzen;* dewyl het zich doorgaans in de rotzen onthoudt.

Dit *Wilde Schaap* ſchept vermaak in de barre rotzen van de evengemelde *Aſiatiſche* Bergketen, waar men het ſteeds aantreft, zich in de zon bakerende; het vermydt de met bosſchen begroeide bergen, en alle plaatzen, waar zich voorwerpen opdoen, die het rechtſtreeks ontvangen van de ſtraalen der zonne onderſcheppen.

Het Voedzel deezer *Wilde Schaapen* beſtaat in planten-

en

en heestergewasſen, welke het in de zo geliefde rotzen aantreft. Zy geeven de voorkeuze aan eene gemaatigde Lugtſtreek, ſchoon zy die van het *Aſiatisch Siberie* niet verſmaaden; dewyl zy daar de by hun zo hoog beminde barre rotzen, onbelemmerden zonneſchyn, en Planten vinden, die op hooge Bergen groeijen. De *Wilde Schaapen* treft men zelfs aan op den kouden Oostlyken uithoek van *Siberie* en *Kamtſchatka*. 't Welk ten overtuiglyken blyke ſtrekt, dat de Natuur aan het *Schaap*, in den *wilden ſtaat*, een zeer ruim perk heeft opengeſteld; een perk, dat in ruimte evenaart de groote uitgebreidheid, welke zy aan den *Mensch*, den Heer der Scheppinge, geſchonken heeft. Zulks dient ter wederſpraake van de ſtelling, door veelen beweerd, dat het *Schaap* een plaatslyk Dier is; of althans tot zekere Breedten op den Aardbodem bepaald.

De *Argali*, of *Wilde Schaapen*, beminnen de eenzaamheid, of misſchien volſtrekte vryheid; uit deezen hoofde ſchuwen zy de alles aan zich onderwerpende Menſchen, en verlaaten allengskens een land naar maate het meer bevolkt wordt, indien geene onoverkomelyke hinderpaalen de vlugt beletten. Dit gaat zo verre, dat Dr. PALLAS gelooft, dat niets, dan de omringende Zee, reden kan opleveren, waarom men *Wilde Schaapen* op een bewoond Eiland, gelyk zomtyds het geval is, aantreft.

Vóór het ſmelten der Sneeuw brengt het Wyfje jongen voort. Het Lam gelykt veel op een jongen Geit, uitgezonderd dat het een plat vooruitſteekend voorhoofd, in ſtede van hoornen, heeft, en dat het bedekt is met een wollig kronkelend hair van een donker groene kleur.

Geen Dier is zo ſchuw als de *Wilde Schaapen;* het is bykans onmogelyk dezelve te agterhaalen op zulk een grond als zy liefst en meest bewoonen. Naagezet, loopen zy niet rechtuit weg; maar maaken wendingen, even als een Haas; ten zelfden tyde opklimmende, en, met eene verbaazende vlugheid, de hoogſte bergtoppen beklauterende.

In dezelfde maate als de oude *Wilde Schaapen* ontembaar zyn, wordt het jong gereedlyk getemd, eerst met melk gevoed, en voorts met het zelfde voedzel als andere Schaapen. Hier van heeft men herhaalde proeven genomen in de *Ruſſiſche* Vastigheden te gemelder plaatze.

Dit

Dit Dier bewoonde eertyds, in grooten getale, de gewesten omſtreeks de Boven-*Irtiſch*, en eenige andere oorden van *Siberie*, waar men het niet meer aantreft, zints 'er Volkplantingen in deeze ſtreeken aangelegd zyn. Het *Wilde Schaap* is veelvuldig in de *Mongalſche*, *Songariſche* en *Tartaarſche*, Gebergten, waar het de zo geliefde eenzaamheid en vryheid vindt. Men vindt de *Wilde Schaapen* desgelyks aan de oevers van de *Len*, tot de hoogte van 60 gr. Noorderbreedte, en zy teelen voort in *Kamtſchatka*.

Desgelyks treft men de *Wilde Schaapen* aan op het Gebergte in *Perſie*. Van deeze verſcheidenheid is een opgezet Dier in het Muſeum van de Academie der Weetenſchappen van de Keizerin, daar gezonden door den Heer GMELIN, die omtrent gelyktydig met den Hoogleeraar PALLAS reisde.

Men wil ook, dat dit *Wilde Schaap*, op de *Kuril*-Eilanden, zeer groot van geſtalte, en zeer ſchoon, voorkomt.

TWEE WAARNEEMINGEN, STREKKENDE OM OPHELDERING TE GEEVEN AAN HET VERSCHYNZEL, HIER TE LANDE BEKEND ONDER DE BENAAMING VAN *Opdoemen der Zee*; zynde een *Extract of a Letter from* ANDREW ELLICOTT *to* DAVID RITTENHOUSE, *Esq. dated at Pittsburg, Nov. 5, 1787, containing Obſervations at the Lake Eric.* Ontleend uit de *Tranſactions of the American Philoſophical Society, held at Philadelphia, for promoting uſeful Knowledge. Vol.* III. 1793.

'S Avonds den 12 van Sept. 1787, hadden wy een fraai *Noorderlicht*. Den volgenden dag was de lugt betrokken; doch zonder regen. Omtrent den middag kon men het laage Schier-Eiland, *Presque-Isle* genaamd, 't welk, daar het op een afſtand van vyf en twintig mylen ligt, doorgaans van den oever des Meirs *Eric* niet kan gezien worden, van daar beſchouwen, als verre boven den Gezigteinder verheeven. Zag men na hetzelve door een acromatiſche Telescoop, dan kon men de boomtakken duidelyk onderſcheiden. — Zonderling was het, by dit

Verſchynzel, waar te neemen, dat men het Schier-Eiland dikwyls dubbel zag; de onderſcheide beelden, boven elkander verheeven, herhaalde keeren zich van een ſcheidende en weder zamenvallende. In den avond ſtak 'er eene friſe koelte op, die de volgende dagen in een ſchriklyken ſtorm veranderde.

Deeze Waarneemingen verſchaffen eene handleiding ter naſpeuring van een zonderling Verſchynzel, 't welk onze Zeelieden *Loeming* noemen. ('t Zelfde, 't geen, althans in *Noordholland*, onder den naam van *Opdoemen der Zee* bekend is (*)). Men zou van 't zelve, tot verklaaring, 't volgende kunnen aanmerken.

Het valt gereedlyk te begrypen, dat, 't geen toegeſchreeven moet worden aan de opeenvolgende toeneeming van de ylheid op onderſcheide hoogten in den Dampkring, de Lichtſtraalen, van eenen afſtand komende, onveranderlyk geboogen worden na 's aardryks oppervlakte, en, uit deezen hoofde, aan de Voorwerpen eene ſchynbaare opheffing byzetten. Indien deeze toeneeming van ylheid, door eenige toevallige oorzaak, vermeerderd wordt, zal de Straalbuiging, en het uitwerkzel daar van voortkomende, naar evenredigheid, grooter weezen. —— Dit nu grypt daadlyk plaats in het evengemelde geval. De bleekheid des uitſpanzels, en de ſtorm, die gewoonlyk volgt, wyzen beide uit, dat op geene zeer groote hoogte de lugt met vogtigheid vervuld is: deeze verſchaft aan die vloeiſtoffe zulk eene elasticiteit, als dezelve in ſtaat ſtelt, om, met eenen minderen graad van digtheid, den daar op rustenden Dampkring te draagen. —— De dubbele vertooning, boven vermeld, mag toegeſchreeven worden aan twee dryvende lugtbeddingen, met eene onderſcheide maate van vogtigheid belaaden, en waarſchynlyk veroorzaakt door tegen elkander overſtaande lugtſtroomen.

(*) Zie de *Waarneemingen omtrent het Opdoemen der Zuiderzee*, door J. P. MARTINET, in onze *Vaderl. Letteroef.* VII D. 2 St. bl. 305.

BREED-

BREEDVOERIG VERHAAL DER UITBARSTING VAN DEN BERG VESUVIUS, IN ZOMER- EN HOOIMAAND DES JAARS MDCCXCIV; *in eenen Brieve van den Heer* WILLIAM HAMILTON, K. B. F. R. S. *aan den Heer* JOSEPH BANKS, *Bart. F. R. S. in de Koninglyke Societeit voorgeleezen, den* 15 *Jan.* 1795.

„ Het is de zaak der Nieuwstydingschryveren, de „ Gebeurtenisſen, zo die in de Natuurlyke als die „ in de Zedelyke Wereld voorvallen, te vermelden; het „ is de taak der Wysgeeren, die Gebeurtenisſen op „ te merken, van naderby te beſchouwen, en deswe„ gen hunne gedagten by een naauwkeurig Verhaal mede „ te deelen. —— De laatſte Uitbarſting van den *Ve„ ſuvius* was niet alleen de geweldigſte van welke wy „ berigt hebben, behalven die van den Jaare 1779 en „ 1631; maar ging gepaard met veele wonderbaare ver„ ſchynzelen, waarvan het volgende een naauwkeurig en „ omſtandig berigt behelst. Naardemaal de Heer WIL„ LIAM HAMILTON den tyd van dertig jaaren zich in „ de nabuurſchap van deezen Berg onthouden, en zo „ veele oordeelkundige berigten van de werkingen dien„ Vuurbergs by voorige Uitbarſtingen gegeeven heeft, „ dat men hem den naam geeft van *de Natuurlyke His„ torie Schryver van den Berg Veſuvius* (*), zal dit „ Verhaal, zo wy hoopen, belangryk weezen voor het „ weetgierig gedeelte onzer Leezeren in dat vak, en „ aan anderen ook geen ongevallig onderhoud opleve„ veren."

* * * *

Napels, August. 25. 1794.

MYN HEER!

Elke dag brengt eenig nieuw Geſchrift in 't licht, be-

(*) Met veel vrugts zal men, dit Verhaal leezende, ter vergelykinge en beteren verſtande, raadpleegen, de *Waarneemingen over de Vuurbergen, in Italie, Sicilie, en omſtreeks den Rhyn; als mede over de Aardbeevingen, voorgevallen in Italie,* 1779 *en* 1783, *door* WILLIAM HAMILTON, by den Drukker deezes, J. ALTEMA, in 1784, uitgegeeven.

betreklyk de onlangs verſchriklyke Uitbarſting van den *Veſuvius*, zodanig, dat de veelvuldige verſchynzels, welke dezelve vergezelden, in een of ander deezer veelvuldige Geſchriften zullen vermeld weezen, en geen gevaar loopen van over 't hoofd gezien en vergeeten te worden, gelyk dit, wegens voorige, gebeurde, toen de Beoefening der Natuurlyke Historie, of geheel verwaarloosd, of op zulk een trant behandeld werd, dat ze geheel den grooten Maaker der Natuure onwaardig mogt heeten.

Het ſmert my, te moeten ſchryven, dat, zelfs zo laat als in de Berigten der Aardbeevingen in *Calabrie*, in 1783, gedrukt te *Napels*, de Natuur als boosaartig beſchreeven, en afgemaald wordt als op den rand haars ondergangs. In een gedrukt Verhaal eener andere groote Uitbarſting van den Berg *Veſuvius*, in 1631, door ANTONIO SANTORELLI, Doctor in de Medicynen en Hoogleeraar in de Natuurlyke Wysbegeerte op de Univerſiteit te *Napels*, leest men, aan het hoofd des vierden Hoofddeels, deeze woorden: *Se questo incendio ſia opera de' demonii?* —— „ Of deeze Uitbarſting het werk der „ Duivelen zy?" —— Het Verhaal eener Uitbarſtinge van deezen Vuurberg, in den Jaare 1737 te *Napels* uitgegeeven, door Dr. SERAO, is van eenen anderen ſtempel, en ſtrekt zyner naagedagtenis ter eere.

Alle groote Uitbarſtingen van Vuurbraakende Bergen moeten natuurlyk bykans dezelfde Verſchynzels opleveren, en in SERAO's Boek zyn bykans alle Verſchynzels, waar van wy getuigen geweest zyn geduurende de laatſte Uitbarſting van den *Veſuvius*, wonder wel beſchreeven en opgelost. De clasſicaale Verhaalen van de Uitbarſting deezes Bergs, welke de Steden *Herculaneum* en *Pompeii* verdelgde, en veele van de voorhanden zynde Verhaalen der groote Uitbarſting in 1631 (ſchoon de laatstgemelde met kinderagtigheden doormengd zyn), zouden kunnen gaan voor een verſlag van de laatſte Uitbarſting, door alleen de jaar- en dagtekening te veranderen, en het agterwege laaten van de omſtandigheid van het afwyken der zee van de kust, welke by beide deeze groote Uitbarſtingen plaats greep, en niet by deeze. Overzulks zou ik my kunnen vergenoegen met op deeze Verhaalen te wyzen, en u teffens te verzekeren, dat de laatſte Uitbarſting, naa deeze twee, blykt eene der geweldigſte geweest te zyn, in de Geſchiedenisſen vermeld;

en

en zeer veel ontzettender dan de Uitbarſtingen van de Jaaren 1767 en 1779, van welke beide ik de eer gehad heb een byzonder verſlag aan de Koninglyke Societeit te geeven. Nogthans oordeel ik het myn pligt, eer het gevaar te loopen van my ſchuldig te maaken aan herhaaling, dan aan verzuim, om u alle voldoening, welke my mogelyk is, te geeven van de laatſte ontzettende werking der Natuur by deezen zo veel wonders opleverenden Berg.

Gy weet, myn Heer! dat ik, door den vriendlyken byſtand van Vader ANTONIO PIAGGI, behoorende tot de Orde van de *Scole Pie*, die veele jaaren zich met 'er woon onthouden heeft te *Reſina*, aan den voet van den Berg *Veſuvius*, en 'er het volle gezigt op heeft, in het bezit geſteld ben van een naauwkeurig Dagboek, deezen brandenden Berg betreffende, van den Jaare 1779 tot heden; vergezeld van Tekeningen.

Het is openbaar, uit de aanmerkingen in dat Dagboek, dat, *vóór* deeze Uitbarſting, eene zeer zwaare werd te gemoete gezien, en dat wy reden hadden om te duchten voor het onheil, 't geen waarſchynlyk het inſtorten van den Crater of Vuurmond zou vergezellen. Deeze hadt zich, in 't verloop der twee laatſte jaaren, zeer vernaauwd, door het veelvuldig uitwerpen van Scoriæ en Asch, van tyd tot tyd, 't geen dus de hoogte van den Vulcaan hadt doen toeneemen, en bykans den Crater opgevuld. De veelvuldige kleine uitſtortingen van Lava kwamen van digt by den top, en liepen, langs enge kanaalen, in onderſcheide rigtingen, langs de zyden des Bergs neder; en, daar zy door overdekte kanaalen liepen, hadden zy dikmaals het voorkomen als of ze onmiddelyk uit de zyden van den *Veſuvius* kwamen. Maar dusdanig ſoort van Lavas hadden geene genoegzaame kragt om de bebouwde deelen aan den voet des Bergs te bereiken. —— In den Jaare 1779, de geheele hoeveelheid van de Lava in geſmolten ſtaat, op éénmaal, met geweld, uit den Crater van den *Veſuvius* geworpen zynde, en een groot gedeelte daar van op den Kegel vallende en bekoelende, deedt zulks niet weinig tot de vastheid der wanden of zyden van deezen ontzettenden Natuurlyken Schoorſteen (indien ik den *Veſuvius* dien naam mag geeven), en heeft, in de laatſte jaaren, geene genoegzaame ontlasting van Lava toegelaaten, om die gisting te doen bedaaren, welke, door het onderaardſch gedruisch, van tyd tot tyd gehoord,

en door de uitwerping van Scoriæ en Asch, bleek te beſtaan in de ingewanden van den Berg; zo dat de Uitbarſtingen van de laatſte jaaren, gelyk ik gezegd heb, enkel Lava waren, die over den rand des Craters, als 't ware, heen kookten; de zyden ſterkte genoeg hebbende om die kookende ſtoffe te bepaalen, zo dat dezelve alleen daar over kon heen loopen.

De *Veſuvius* was zeer ſtil geweest zeven maanden lang vóór de laatſte Uitbarſting, zelfs ging de gewoone Rook niet op uit den Crater; maar van tyd tot tyd liet dezelve kleine Rookwolkjes uit, die onder de gedaante van kleine boomen in de lugt bleeven hangen. Het werd opgemerkt door Vader ANTONIO DI PETRIZZI, een *Capucyner* Monnik, (die een Verhaal der laatſte Uitbarſting heeft in 't licht gegeeven), uit zyn Klooster, digt by de ongelukkige Stad *Torre del Greco*, dat, eenige dagen vóór deeze Uitbarſting, een dikke nevel den Berg omringde, omtrent een vierde van een myl beneden den Crater, en werd het door hem en anderen, ten dienzelfden tyde, opgemerkt, dat en Zon en Maan beide zich dikwyls buitengemeen rood vertoond hadden.

Het water van de groote Fontein te *Torre del Greco* begon eenige dagen vóór de Uitbarſting te verminderen, zo dat de raderen van een Koornmolen, door dat water omgedreeven, zeer traaglyk gingen. Het was noodzaaklyk, in alle de Putten van de Stad, en daaromſtreeks, de touwen der Put-emmeren dagelyks te verlengen, om het water te kunnen bereiken: eenige Putten werden geheel droog. Schoon meest alle Inwoonders dit verſchynzel waarnamen, ſchynt niemand hunner de waare oorzaak daar van vermoed te hebben. Het ſteunt op een voldoend getuigenis, dat, acht dagen vóór de Uitbarſting, een Man en twee Jongens, zich in een Wyngaard boven *Torre del Greco* bevindende (en juist ter plaatze waar zich één der nieuwe Monden opende, waar uit de voornaamſte Vuurſtroom kwam, die de Stad verdelgde), zeer verſchrikt wierden door eene ſchielyke Rookuitbarſting, digt by hun uit den grond komende, gepaard met eene kleine Uitbarſting.

Hadt men deeze omſtandigheid, met die der onderaardſche geluiden, twee dagen vóór de Uitbarſting te *Reſina* gehoord, met de daarby komende bovengemelde afneeming des waters in de Putten, ten dien tyde medegedeeld, men zou weinig vooruitzigts moeten gehad hebben, om zich niet verzekerd te houden dat 'er eene uitbarſting van den Vuurberg

op

op handen was; als mede dat de voornaame krugt van dezelve byzonder zou gerigt weezen na dat gedeelte des Bergs.

Op den *twaalfden* van *Juny* viel 'er, in den morgen, een zwaare Regenbui, en kort daar op hoorden de Inwoonders van *Reſina*, recht boven de oude Stad *Herculaneum* woonende, een onderaardsch gedruisch, waar van men te *Napels* niets vernam.

Zints de maand January tot Mei laatstleden, was de lugt doorgaans bedaard, en hadden wy beſtendig droog weêr. In de maand Mei kreegen wy een weinig regen: doch het weêr was doorgaans vogtig. —— Eenige dagen vóór de Uitbarſting hadt de Hertog DELLA TORRE, een geleerd en ſchrander Edelman deezes Lands, en die twee Brieven, de laatſte Uitbarſting betreffende, in 't licht gegeeven heeft, door het waarneemen zyner Electrometers opgemerkt, dat de Dampkring bovenmaate met Electriſche ſtoffe vervuld was, en zo bleef, eenige dagen lang, geduurende de Uitbarſting. 'Er zyn verſcheide andere keurige Waarneemingen in 's Hertogs briefswys Verhaal.

Omtrent elf uuren 's avonds, den *vyftienden* van *Juny* gevoelde men te *Napels* een geweldigen ſchok van eene Aardbeeving; de golfswyze beweeging ſtrekte zich merkbaar van het Oosten na het Westen, en duurde, zo het my toeſcheen, bykans een half minuut. De lugt, die geheel helder geweest was, werd, kort daar op, bedekt met zwarte wolken. De Inwoonders der Steden en Dorpen, die zeer veelvuldig zyn aan den voet van den *Veſuvius*, voelden deeze Aardbeeving nog veel merkbaarder, en vermelden, dat de ſchok eerst van beneden opwaards kwam, waar op de golfswyze beweeging van het Oosten na het Westen volgde.

Deeze Aardbeeving ſtrekte zich uit over geheel *Campagna Felice*, en hunne *Sicilliaanſche* Majeſteiten verhaalden my, dat het Koninglyk Paleis te *Caſerta*, vyftien mylen van deeze Stad gelegen, en een der ſchoonſte en hechtſte Gebouwen in *Europa* (zynde de Muuren achttien voeten dik), derwyze geſchokt was, dat het groote ontſteltenisſe veroorzaakte; alle de kamerſchellen hadden aangeſlaagen. Men voelde deezen Aardſchok desgelyks zeer te *Beneventum*, omtrent dertig mylen van *Napels*; en te *Ariano* in *Puglia*, 't welk op nog veel grooter afſtand ligt. Beide deeze Steden hebben dikwyls deerlyke proeven van Aardbeevingen gehad.

Op Zondag den *vyftienden* van *Juny*, kort naa tien uuren 's avonds, gevoelde men te *Napels* eene tweede Aardbeeving; doch ſcheen deeze zo geweldig niet als die van den *twaalfden*, ook duurde zy korter. Op 't zelfde oogenblik zag men een Fontein van helder vuur, vergezeld van een zeer zwarten rook en een luidklinkenden ſlag, voortkomen uit omtrent het midden des Kegels van den *Veſuvius*. Kort daar op brak een ander vuur van dezelfde ſoort uit op een kleinen afſtand na beneden; toen, zo ik veronderſtel door het openbarſten van een bedekt Kanaal, vol van gloeiend heete Lava, hadt dit het voorkomen als of de Lava den loop genomen hadt recht op den ſteilen Kegel van den Vuurberg. Nieuwe Vuurfonteinen volgden de een de ander onophoudelyk, en alle in een rechte lyn, ſtrekkende omtrent één en één halve myl nederwaards na de Steden *Reſina* en *Torre del Greco*. Ik kon 'er vyftien van tellen; doch ik geloof dat 'er meer waren, door den rook bedekt.

Het komt my waarſchynlyk voor, dat alle deeze Vuurfonteinen, daar zy in zulk een rechte lyn gelegen waren, voortkwamen uit één en dezelfde lange ſpleet aan de zyde des Bergs, en dat de Lava en andere ſtoffen des Vuurbergs zich een weg baanden uit de wydſte deelen van deeze ſpleet, en daar kleine bergen en craters vormden, die ik te voegelyker plaatze zal beſchryven.

Onmogelyk is het, dat eenige beſchryving een denkbeeld kon geeven van dit Vuurtooneel, of van de verſchriklyke geluiden, welke deeze groote werking der Natuure vergezelden. Het was gelyk aan een mengzel van de ſchorſte donderſlagen, met de onophoudelyke losbrandingen van een groot aantal zwaar geſchut, gepaard met een aanhoudend hol geraas, gelyk aan dat van den Oceaan, geduurende een zwaaren Storm; hier by kwam nog een ander ontzettend geluid, gelyk aan het opgaan eener menigte van vuurpylen. Dit bragt my voor den geest de werking van de verbaazende blaasbalgen in de *Carron*-Yzergietery in *Schotland*, waar op het volmaakt geleek.

Het geduurig vallen van groote Steenen en Scoriæ, die, tot een ongelooflyke hoogte, na boven geſmeeten werden, uit eenige der nieuwe Monden, en een van deeze, naderhand gemeeten door den Abbé TATA (die een Verhaal van deeze Uitbarſting gegeeven heeft), was tien voeten hoog, en vyf en dertig in den omtrek,

trek, bragt ongetwyfeld zeer veel toe tot het doen daveren van den grond en van de lugt, 't welk al de Huizen in *Napels*, eenige uuren lang, in eene geduurige ſchudding hieldt; elke deur en venſter rammelde onophoudelyk, en de ſchellen klonken.

Dit was een ontzaglyk oogenblik! De lugt, daar, weinig tyds te vooren, een heldere volle Maan met de Starren ſcheenen, begon verdonkerd te worden. De Maan vertoonde zich thans als by eene taaning, en werd, kort daar op, geheel verduisterd. Het gemurmel der gebeden, doormengd met de klagten van talryke volksmenigten, die in de ſtraaten veelvuldige Ommegangen deeden, dienden tot vermeerdering van het ſchrikbaarende deezes tooneels.

Naardemaal het my toeſcheen, dat de Lava nog geene genoegzaame ruimte ter loozinge hadt, en het nu bleek, dat de Aardbeevingen, welke wy reeds gevoeld hadden, veroorzaakt waren door de lugt- en vuurſtoffe, beſlooten in de *ingewanden* des Bergs, en waarſchynlyk niet tot eene groote diepte (de uitgeſtrektheid deezer Aardbeevingen in aanmerking genomen zynde), wilde ik, dat het gezelſchap, 't geen ik by my had, en zeer bevreesd begon te worden, zou heengaan, en liever den Berg op een grooter afſtand in de open lugt gaan zien, dan in het huis blyven, 't welk aan den Zeekant ſtondt, en in dat gedeelte van *Napels*, 't welk naast aan den *Veſuvius* is, en meest aan deszelfs woede blootgeſteld.

Wy gingen, derhalven, na *Poſilipo*, en zagen de Ontbranding, nu nog veel grooter geworden, van zee-zyde, beneden den Berg; maar, 't zy ter oorzaake van het toeneemen der Uitbarſtinge, 't zy van wegen de ſchriklyke ſlagen der Vulcaniſche Uitbarſtingen, door den Berg agter ons te rug gekaatst, het geluid was veel ſterker en ontzettender, dan wy 't zelve op onze eerſte ſtandplaats vernomen hadden, die ten minſten één myl nader aan den *Veſuvius* lag.

Naa eenigen tyd toevens, omtrent twee uuren in den morgenſtond, op den *zestienden*, waargenomen hebbende, dat de Lavaſtroomen vrylyk vloeiden, in groote hoeveelheid en met eene verbaazende ſnelheid; als mede dat deeze ſterk genaderd waren aan *Reſina*, de Stad, eerst daar door bedreigd; en dat de voorheen bedwongene vuurige dampen nu meer ruimte verkreegen hadden, door veele deelen van een ſpleet, meer dan één

SCHETS DER REGEERINGE EN DES CHARACTERS VAN KEIZER MAXIMILIAAN DEN II.

(Ontleend uit NATHANIEL WILLIAM WRAXALL's *History of France, from the Accession of* HENRY *the Third to the Death of* LOUIS *the Fourteenth. Preceded by a View of the Civil, Military and Political, State of Europe, between the Middle and the Close of the Sixteenth Century.*)

Indien *Europa* ooit den Keizerlyken Throon bekleed gezien heeft met een waaren Wysgeer, 't was toen MAXIMILIAAN DE II op denzelven zat. In Goeddaadigheid en Menschlievenheid vergeleeken zyne Tydgenooten hem by TITUS; zyne eenvoudigheid van Zeden, verzaaking van Vermaak, en ſtrikte waarneeming van alle zedelyke verpligtingen, herinneren ons aan MARCUS ANTONINUS. Voor den Vrede gevormd, poogde hy dat onſchatbaar groot voorregt aan alle zyne Onderdaanen te verſchaffen, en door zyn tusſchenkomst en gezag de vyandlykheden, door verſchillende Geloofsbegrippen gereezen, te doen bedaaren. —— Verdagt van tot de toen nieuwe Godsdienstbegrippen over te hellen, handhaafde hy, egter, in zyne Erflanden en in het Ryk, het oude Catholyke Geloof, en gedoogde niet, dat de *Proteſtanten* de beperkingen overtraden, door zyne Voorzaaten aan derzelver verderen voortgang geſteld. Zyn zagte en goedertieren aart, door overdenking verlicht, bewoog hem, om allen geweld, in zaaken, het Geweeten betreffende, als onregtvaardig en onſtaatkundig aan te zien. In deeze byzonderheid levert hy een volkomen tegenbeeld op van PHILIPS DEN II, Koning van *Spanje*, wiens Bygeloof en Onverdraagzaamheid den Opſtand der *Nederlanderen* hervoortbragt; daar hy de Kettery, zo genaamd, door *Europa*, te vuur en te zwaard vervolgde.

Om MAXIMILIAAN DE II een der beroemdſte, zo wel als hy waarlyk was een der weldaadigſte, Vorſten te maaken, die de Voorzienigheid immer tot heil des Menschdoms verwekte, ontbrak hem alleen een krygshaftiger en ondernemvoller geaartheid. Zyne blootligging aan de *Hungaarſche* Grenzen, en de geſtadige invallen der *Turkſche* Sultans, geduurende de zestiende

Eeu-

Eeuwe, vorderden een Vorst, voorzien van Krygsbekwaamheden, en kloeken Oorlogsmoed. De werking van dit gebrek in zyn Character bepaalde zich nogthans tot *Hungaryen;* terwyl zyne andere Deugden geluk en rust verſpreidden over alle andere Volken aan zyn beheer onderworpen. Hy was bemind by de *Oostenrykers*, aangebeden by de *Bohemers*, en, door geheel *Duitschland*, werd hy by *Catholyken* en *Proteſtanten* aangezien als de algemeene Vader en Beſchermer zyner Onderdaanen, welk eene benaaming zy ook droegen.

De rustlooze Staatzugt en verregaande vorderingen van JOHAN SIGISMUND, Prins van *Tranſylvanie*, die den Vrede verbrooken hadt, en in *Opper-Hungaryen* gevallen was, noodzaakte den Keizer, om, in den aanvange zyns Ryksbewinds, een Ryksdag te houden, onderſtand in Manſchap en Geld te vraagen. Beide werden met eene wilvaardigheid en ſpoed opgebragt, welke zeldzaam eigen zyn aan dusdanige Vergaderingen, en was zulks niet meer toe te ſchryven aan de vrees, verwekt door het vooruitzigt des dreigenden krygs, dan aan de algemeene hoogagting en genegenheid, MAXIMILIAAN toegedraagen.

SOLYMAN verſcheen, ondanks zyne hooge jaaren, en zwakheden, weder in het veld, als de Bondgenoot zyns *Tranſylvaniſchen* Leenmans; en belegerde, aan 't hoofd eens zeer talryken Legers, *Sigeth*. Hy ſtierf in de Legerplaatze, eer de Stad bemagtigd was; en de Graaf DE SERINI, aan wien de verdeediging was toevertrouwd, verwierf een onſterflyken naam, door de uitſteekende dapperheid, met welke hy de Belegeraars wederſtand boodt. Eindelyk tot de noodzaaklykheid gebragt, om te ſterven, of te daadigen met eenen vyand, die in allen opzigte trouwloosſyk handelde, verkoos hy het eerſte; en, op de *Turken* aanvallende met het geringe overſchot zyns Volks, ſneuvelde hy door de hand der *Janitzaaren*. De Vizier zondt het hoofd deezes dapperen Mans aan MAXIMILIAAN, met de verſmaadende en hoonende boodſchap, die den Keizer van kleinmoedigheid of werkloosheid beſchuldigde: dewyl hy niet tot ontzet van SERINI was aangetoogen.

Zints den gedenkwaardigen Veldtocht des Jaars MDXXXII, toen CAREL DE V in perſoon tegen SOLYMAN uittoog, hadt *Duitschland* geen zo ſterk Leger tegen de *Turken* ten velde gezien als thans onder bevel van MAXI-

MI-

MILIAAN ſtondt. Maar de vreesagtigheid of voorzigtigheid zyner Veldheeren, die veel minder waren dan de Aanvoerders des *Ottomanniſchen* Legers, als mede de herdenking van de veelvuldige ongelukkige Veldſlagen, die de *Hungaarſche* Prinſen tegen deeze Invallers geſtreeden hadden, bewoogen den Keizer om alleen verdeedigenderwyze te werk te gaan.

SELIM DE II, de Zoon en Opvolger van SOLYMAN, die het oog der vermeesteringe op de *Venetiaanen* gevestigd hadt, ſtemde, kort naa zyne throonbeklimming, toe tot het vernieuwen van het Beſtand tusſchen de twee Ryken, op gunſtige voorwaarden voor het Huis van *Oostenryk*. JOHAN SIGISMUND was niet begreepen in het Verdrag; en volhardde in zyne vyandlykheden, of verwoestingen, verſcheide jaaren: doch deeze werden eerlang geëindigd, door zyn afſtand van den tytel van Koning van *Hungaryen:* welk Artykel den grondſlag uitmaakte van eene vriendlyke overeenkomst, en de rust herſtelde deezer zo veel geleden hebbende Gewesten.

De heilzaame invloed van de hoedanigheden en deugden, waar door MAXIMILIAAN bovenal uitſtak, voelde men ſterker in het Ryk en in zyne *Duitſche Erflanden*, waar hy zich vertoonde in zyn eigen en natuurlyk Character, als de Vader en Wetgeever zyns Volks. —— De inwendige rust van *Duitschland* leedt voor een tyd eenige ſtoorenis, van wegen de onbuigzaamheid en kwalyk beleide aankleeving van JOHAN FREDERIK DEN II, Hertog van *Saxen Gotha*, aan GRUMBACH, wiens geweldaadigheden reeds eene algemeene verontwaardiging verwekt hadden onder de Regeering van FERDINAND. De Hertog, Zoon van den grootmoedigen en ongelukkigen Keurvorst van *Saxen*, door CAREL DEN V naa den Slag by *Muhlberg* afgezet, volhardde, ondanks het Keizerlyk bevel ten tegendeele, om een verblyfplaats en beſcherming te verleenen aan deezen Verſtoorder van de openbaare rust. Door medelyden en vriendſchap bewoogen, waarſchuwde de Keizer hem van zyne dwaaling, ſtelde hem de gevolgen voor oogen, en maande hem aan, de anders onvermydelyke ſtraffe te ontwyken, door GRUMBACH over te leveren. —— Maar JOHAN FREDERIK, die, by een klein verſtand, de wildſte geestdryvery en de verregaandſte ligtgeloovigheid voegde, volhardde in GRUMBACH eene wykplaats in zyne Hoofdſtad en in zyn Paleis te verleenen. MAXIMILIAAN vondt zich deswegen ge-

noodt

noodzaakt, om hem, ſchoon met wederzin, in den Rykſban te doen; en AUGUSTUS, de regeerende Keurvorst van *Saxen*, voornaamlyk met de volvoering belast, belegerde hem in de Stad *Gotha*. Hy werd tot overgave genoodzaakt, gevanglyk na *Weenen* gevoerd, en, naa voor het volk ten toon geſteld te zyn in een ſtaat van verſmaading en ſchande, werd hy tot zyn dood gevangen gehouden. GRUMBACH verloor, nevens verſcheide zyner Aanhangeren en Medeſtanderen, het leeven door beuls handen. —— Eenige kleine opſchuddingen in het Keurvorſtendom van *Trier*, en in het Hertogdom van *Mecklenburg*, waren, behalven de gemelde, de eenige ſtoorenisſen van de ſtille rust, door *Duitschland* onder de Regeering van MAXIMILIAAN genooten.

Bemoedigd door zulk een gunſtig aanzien der Landszaaken, en botvierende aan de goedaartigheid zyner geſteltenisſe, waagde hy een ſtap, die de verhevenheid en grootheid van zyne ziel in het ſchoonſte daglicht zet. De bedingen, begreepen in den eed by zyne Krooning, toen hy tot Keizer verkooren was, zo wel als de Artykelen van den zogenaamden *Godsdienst-Vrede*, van welke alleen de vastheid en ſtandhouding des Catholyken Geloofs afhing, bepaalden hem in zyne hoedanigheid als Keizer, en gedoogden niet dat hy eenigen inbreuk maakte op deeze punten. Maar, als Aartshertog van *Oostenryk*, bezat hy het vermogen, om de ſtrengheid der Wetten, die de Geweetens-vryheid aan zyne *Proteſtantſche* Onderdaanen weigerde, te verzagten. Niettegenſtaande de tegenverklaaringen des *Spaanſchen* Afgezants, in den naam zyns Konings PHILIPS DEN II, en in weerwil der bedreigingen van PIUS DEN V, die toen den Pauslyken Stoel bekleedde, gaf MAXIMILIAAN het eerſte vrywillige voorbeeld van Verdraagzaamheid in het Godsdienſtige aan *Europa*, door aan den Adel en de Ridderorde in *Oostenryk* te vergunnen, om openlyk de plegtigheden van hunnen Eerdienst, in hunne Kasteelen en Huizen, zo wel als in hunne Staaten, te volvoeren. Deeze vryheid was, egter, ſtrikt bepaald tot de twee gemelde Rangen, en ſtrekte zich niet uit tot het Volk in 't algemeen, noch zelfs tot de Inwoonders der Steden, die vergeefſchen aanzoek deeden, om 's Keizers bepaalingen, ten aanziene van dit ſtuk, te doen wankelen, of zyne waakzaamheid te ontduiken.

In de tegenwoordige Eeuw, nu der Menſchen verſtand door

door de Wysbegeerte opgeklaard is, en zy gemeenzaam geworden zyn met de denkbeelden van Verdraagzaamheid; nu de bygeloovigſte Volken in *Europa* zeker ſoort van Godsdienſtvryheid toeſtaan, moge eene verlofgeeving van zo beperkt een aart, als die van MAXIMILIAAN, geen groote loffpraak ſchynen te verdienen. Maar de daaden der Menſchen moeten niet alleen beoordeeld en gewaardeerd worden naar de eeuwige Wetten van regtvaardigheid en billykheid; men moet dezelve desgelyks toetzen aan de denkwyze, aangenomen by hunne tydgenooten, en ten hunnen dage algemeen omhelsd. —— Allerwegen zag MAXIMILIAAN het onverdraagzaamst bygeloof heerſchen. De *Nederlanden* en *Frankryk* werden door derzelver Vorſten verwoest, met oogmerk om de Kettery uit te roeijen, en de éénigheid des Catholyken Geloofs te doen heerſchen. —— Onder de *Proteſtanten* zelve greepen de bitterſte en bloedigſte vyandlykheden plaats, ter verbanning van alles wat naar onderlinge liefde zweemde. SERVETUS werd te *Geneve* ten vuure gedoemd door CALVYN, wegens het verſchil van begrip ten aanziene van afgetrokkene Leerſtellingen in den Godsdienst; en de *Lutheraanen* zagen met affchuw neder op de Leerſtellingen, door CALVYN en ZWINGLIUS gepredikt.

MAXIMILIAAN verklaarde, in eene zo Vervolging-volle Eeuwe, openlyk zyn afkeer van allen geweld in den Godsdienst, en gaf het als zyn onwankelbaar gevoelen op, *dat het aan het Opperweezen alleen toekwam, over de Geweetens te oordeelen!* —— Hy liet het niet berusten by alleen dit beginzel te beweeren; zyne werkzaame goedwilligheid zette hem aan tot het daadlyk volvoeren, en om den verdervenden invloed des Bygeloofs ook in andere Landen te weeren. —— Gevoelig geraakt en diep getroffen door de jammerklagten der *Vlaamingen*, vaardigde hy zynen Broeder, den Aartshertog CAREL, af tot PHILIPS DEN II, met last om hem te onderhouden wegens de toegebragte ſchennis aan hunne Voorregten, zo Burgerlyke als Godsdienſtige. Schoon deeze bezending niets ten baate der ongelukkigen en verdrukten uitwerkte, leverde zy een doorſlaand bewys op van 's Keizers deelneeming in de belangen der verdrukte en ſchreiende onſchuld. —— Hy bedekte zyne afkeuring en verontwaardiging niet van den gruwlyken *St. Bartholomeus*-Moord; een bedryf, waar over men te *Rome* en *Madrid* openbaare Vreugdebetooningen aanrigtte. —— Wanneer HENDRIK

DE

DE III, Koning van *Frankryk*, in zyne Vlugt uit *Poolen* na zyn eigen Land, door *Weenen* trok, maande de Keizer hem aan, om zyne Regeering aan te vangen volgens de beginzels van Verdraagzaamheid. Het zou voor Koning HENDRIK en zyn Volk beide gelukkig geweest zyn, indien hy deezen raad hadt opgevolgd.

BELANGRYK VERSLAG EENS NIEUWEN WEGS NA DE OOST-INDIEN, OVER ALEPPO EN BAGDAD; VEELE BYZONDERHEDEN VAN DE GEWOONTEN EN ZEDEN DER TURKEN ONTVOUWENDE.

(Ontleend uit DONALD CAMPBELL'S *Journey over Land to India.*)

De Heer DONALD CAMPBELL verliet *Aleppo*, onder de bezorging van een *Tartaarſchen* Gids. Deeze Man, was hy verzekerd, was een uit het groot getal, die in het *Turkſche* Ryk gebruikt worden om boodſchappen van het Hof na verſcheide Onderkoningen en Bashas te brengen. Op de trouw deezer Lieden kan men zich volkomen verlaaten. Deeze Gids, inzonderheid, hadt een uitſteekend Character; en hy kwam met den Heer CAMPBELL overeen, dat hy hem veilig te *Bagdad* zou brengen, mits deeze zich onderwierp, om het gewaad van een *Tartaar*, ter vermomminge, aan te neemen, en voor zyn Slaaf door te gaan. Hy moest, daarenboven, hem en zyn Knegt, die voor Tolk ging, van allen voorraad op den weg verzorgen: van Paarden zou hy verwiſſelen zo dikwyls het den Heer CAMPBELL behaagde; en zo ſchielyk of langzaam reizen als hem goeddagt. Voor deezen dienst zou hy 120 Ponden St. ontvangen.

Deeze Man, ſchryft Mr. CAMPBELL, was een dier charactermerkende Perſoonen, van welken een Schilder gaarne een ſchets zou neemen. De *Tartaar* was kennelyk te leezen in elken weezenstrek, en in de geheele houding. Hy was kloek van geſtalte, welgeſpierd, en zwaar van gebeente. Zyn geheele voorkomen duidde rustigheid, ſterkte en leevendigheid, aan; de laarzen konden het vast en geſpierd maakzel zyner beenen niet geheel verbergen. Zyne ſchouders ſtrekten zich tot eene verbaazende breedte uit; hy was zeer mager; zyn voorhoofd, ſchoon grootendeels onder zyn tulband bedekt,

was zeer hoog; zyn neus groot, gekromd, ſcherp, en vervooruitſteekend. Een paar kleine, ſcherp ziende, zwarte oogen, enkel door de breedte van den neus geſcheiden, en knevels, welke, zwaar met pomade beſtreeken, een enkel blad geleeken, en die hy, by elk woord 't geen hy ſprak, bewoog, gelyk een loerende kat de wenkbraauwen, zetten eene vreemde woestheid, die alle beſchryving te boven gaat, by aan zyn gelaad.

Hy bekeek my met veel oplettenheids — opende zyn mond, twee of drie maalen, als een gaapende exter, om te ſpreeken, en ſtreek zyne wenkbraauwen even dikwyls — eindelyk verklaarde hy, dat hy het op zich nam, myn Geleider te weezen, en voegde 'er by, op myn zwart hair en bruine kleur doelende, dat ik, meer dan een *Frank* dien hy immer zag, op een Inboorelíng geleek. Hy wilde, dat ik myn hair kort zou affnyden, en my van een *Tartaarſche* kleeding en muts, gelyk de zyne van maakzel, voorzien; met byvoeging, dat hy my, ten beſtemden tyde, zou opwagten; en vertrok.

Toen ik gemeenzaamer werd met myn Gids, bevond ik, dat zyn Character beter trekken aan den dag lag, dan het eerſte voorkomen my hadt ingeboezemd, en ik begon hem met den tyd te houden voor een gezelligen knaap. Bemerkende dat ik zwaargeeſtig was, en dikmaals in diepe gedagten, toonde hy de duidlykſte tekenen van medelyden. Bedenkende dat ik op een grooten afſtand verwyderd was van myn geſlacht en vrienden, ſprak hy daar over als iemand die deel nam in deeze myne aandoeningen, en op eene wyze die eer deedt aan zyn hart. Om de waarheid te zeggen, hy deedt alles wat hy kon, om myne zorgen te lenigen; met my ſpreekende door tusſchenkomst van den Tolk, of in de gebrooke *lingua franca*. Hy verzorgde alle myne behoeften overvloedig, op de vriendlykſte wyze; verwiſſelende van paarden, zo dikwyls het my goeddagt; ſterk of langzaam rydende, juist zo als my meest behaagde.

Het voornaamſte, 't geen hy, op onze reize, ten oogmerk ſcheen te hebben, was, om my een diepen indruk te geeven van het gezag en den invloed, dien hy hadt, als een Boode des Sultans. Naardemaal alle deeze lieden door de voornaamſte Overheidsperſoonen in het land gebruikt worden, en als 't ware de ſchakels zyn van de onderlinge gemeenſchap tusſchen deezen, zien zy zich aan

aan als perſoonen van aangelegenheid voor den Staat. Dewyl de aanzienlyke Perſoonen, in wier dienst zy zich laaten gebruiken, hun het gewigt huns gezags laaten gevoelen, en hun met de grootſte kleinagting behandelen, worden zy hebbelyk laag kruipende voor hunne meerderen, en, by een natuurlyk gevolg, onbeſchoft en ondraaglyk omtrent hunne minderen, of die zy begrypen als de zodanigen te mogen aanzien. Als overbrengers van boodſchappen, is hun gezag en mágt, waar zy komen, in eenige ſtukken, onbetwistbaar; zy kunnen leeftogt, paarden en bedienden, als zy het noodig oordeelen, krygen; en durft niemand hun het regt betwisten, om een paard van onder iemand weg te neemen, om 's Keizers zaak te beſpoedigen, hoe zeer de eigenaar 't zelve ook noodig hebbe.

Naardemaal wy ſtil hielden op veele pleisterplaatzen, om andere Paarden en Leeftogt op te doen, hadt myn *Tartaarſche* Gids zeer veele gelegenheden om zyn aanzien te laaten gelden, en groot gezagbetoon te gebruiken. Zo ras hy by eene Caravanſera ſtil hieldt, riep hy onmiddelyk, in den naam des Sultans, op een dreigenden toon, om andere Paarden, ſpys, enz. met eisch om het oogenbliklyk te leveren.

De ſchrik voor deezen grooten Man werkte als eene betovering; niets kon de werkzaamheid der Mannen, de vlugheid der Vrouwen, en den ſchrik der Kinderen, overtreffen; want by de Caravanſeras zyn ſteeds een menigte lieden uit de laagſte ſoort van volk; maar geen ſpoed in het vervaardigen, geen vlytbetoon, hoe groot, kon mynen Gids voldoen; hy wilde my zyne magt op eene nog treffender wyze toonen, en ſloeg de werkzaam bezigen met zyn zweep, uit al zyn magt. —— Ik moet bekennen dat ik my zeer ergerde aan dit verregaand misbruik van aangemaatigd gezagbetoon, en was twee of driemaalen in den wil om 'er tusſchen beiden te komen; dan, gelukkig bedagt ik, dat ik buiten myn character zou treeden, dat het geen goede uitwerking altoos kon hebben, en dat, als ik het my onderwond een woord ten beste dier lieden te ſpreeken, myn Gids verpligt zou weezen, om, te myner verdediginge, my ſlagen toe te tellen, om allen vermoeden te voorkomen.

Op den zesden dag naa dat wy *Aleppo* verlaaten hadden, bereikten wy *Diarbeker*, de Hoofdſtad eens Landſchaps van dien naam. Wy waren eene uitgeſtrektheid

lands tusschen de drie en vierhonderd *Engelsche* Mylen doorgetrokken, meestal gezegend met de uitsteekendste vrugtbaarheid; in de weinig bebouwde deelen, Koorn, Vrugten van allerlei soort, Zyde in overvloed, en van verscheide soort, voortbrengende; Weidlanden, zo schoon als ik immer zag, waren bedekt met Vee en Kudden. Over dag was de lugt alleraangenaamst; doch de koude viel des nagts zeer scherp.

Niettegenstaande de uitsteekende vrugtbaarheid deezes Lands, is het slegte Staatsbestuur, zamenwerkende met de traagheid der Inwoonderen, oorzaak, dat het schaars bevolkt en slegt bebouwd is. *Diarbeker*, ook *Mesopotamia* geheeten, uit hoofde van de ligging tusschen de twee groote Rivieren, de *Tigris* en de *Euphraat*, en door MOSES *Padan Aram* geheeten, dat wil zeggen *het Vrugtbaar Syrie*, wordt verondersteld de plaats te weezen, waar het *Paradys* lag; en alle Aardrykskundigen stemmen zamen, dat de Afstammelingen van NOACH naa den Zondvloed zich daar hebben nedergezet.

Hoe weinig beduidend deeze omstandigheden ook mogen voorkomen aan de zodanigen, die enkel op winst en verlies rekenen, kan men niet lochenen, dat zy een veel vermogende en aangenaame uitwerking baaren op lieden van een uitgebreider denkwyze. Dien grond te betreeden, waar ABRAHAM wandelde; waar NAHOR, de Vader van REBECCA, leefde; en waar LABAN, tot wien JACOB heenen vloodt om zyns Broeders ESAU's woede te ontwyken, woonde; waar die Aartsvader hem veertien jaaren diende om zyne geliefde RACHEL ter Vrouwe te krygen, was voor my eene omstandigheid, welke in mynen geest aangenaame gewaarwordingen deedt ontstaan.

De Stad *Diarbeker* is gelegen in eene aangenaame vlakte, aan den oever van den *Tigris*, niet wyd van den oorsprong. Deeze Stad is een der vermogendste, zo wel als handel-, volkrykste en sterkste, Steden in *Asiatisch Turkyen*, vercierd met veele *Piazzas* en Marktplaatzen in den *Turkschen* smaak, en een groote fraaije Mosqué, voorheen een Christenkerk.

Weinige Landschappen op den aardbodem overtreffen den oord omstreeks deeze Stad, in natuurlyke rykheid en schoonheid. Het brood en de wyn zyn 'er allerheerlykst; de vrugten smaaken boven alle vergelyking lekker. De *Tartaar* droeg zorge, onder de houding van eene trotsche meerderheid, om, Vogels stukken scheurende,

de, my nu en dan een poot en vleugel te geeven, tot dat ik de lekkerſte maaltyd, die ik immer deed, geëeten had.

Men rekent, dat 'er, in deeze Stad, niet minder dan 20,000 *Christen*-Inwoonders zyn; eenige behooren tot de *Roomſche* Kerk. Misſchien is het aan deeze vermenging toe te ſchryven, dat de Schoone Sexe hier meer vryheids heeft, en dat de Mannen beſchaafder en ſpraakzaamer zyn, dan in eenige andere Stad des *Turkſchen* gebieds. De voornaame bezigheid, te dier Stede, is het bereiden van het zogenaamde *Turkſche Leder*.

Verbeeld u myn *Tartaarſchen* Gids, die een verwonderlyk goed Acteur was, in eene Caravanſera ſtaatlyk aan zyn middagmaal gezeten, de keurigſte Vogels, het lekkerſt Vleesch, en de beste Vrugten, met zo veel ſtaatſie als een Basha eetende; en, om, ter bereiking van het oogmerk myner vermomminge, den ſchyn van gezag over my te *betoonen*, my, die op eenen afſtand zeer nederig neder*zat*, een gedeelte van zyn overvloed toereikende. Alle de poogingen der verbeelding ſchieten te kort, om de gedaante, de wyze, de woorden, den oogſlag en de gebaaren, van deezen *Tartaar* te beſchryven; nu eens nam hy een veragtend medelyden, dan een trotſche meerderheid, aan; nu eens eene norſche geſtrengheid, dan eene zagtheid, de kenmerken draagende van zyne meerderheid; en dit alles op zulk eene meesterlyke wyze in de volvoering, dat ik twyfel, of GARRICK, met al zyn vermogen van nabootzing, hem zou hebben kunnen overtreffen.

Hoe hachlyk het ook voor my ware, de hoogte, waar toe hy dit alles opvoerde, won het zomtyds van myne voorzigtigheid, en dwong my tot overluid lachen. By zulke gelegenheden hief hy een dreigende hand op, trok zyne wenkbraauwen tot zyn tulband op, haalde de hoeken van zyn mond op de veragtlykſte wyze na beneden, en gaf een luide grom; de dreigendſte oogen op my nederſlaande; tot dat ik, geheel door een vlaag van lachen vermeesterd, daar onder als bezweek, myn aangezigt met myne handen bedekte, en, zo goed ik kon, boog, ten teken van leedweezen en onderwerping: wanneer hy my zwaar bedreigde, en teffens klaagde, dat hy vreesde bedroogen te zyn, en een gek gekogt te hebben. Onder dit grommen ging hy na buiten, en beval my de paarden gereed te maaken, onder bedreiging van zwaare ſtraffe, en ontelbaar herhaalde ſlagen met de zweep over myn hoofd.

Toen wy onzen weg vervorderden van *Diarbeker* na *Bagdad*, vond ik dat de lugt allengskens warmer wierd, en nam waar dat het volk meer en meer in ruwheid toenam. Het gedrag van myn Gids (want hy kende de lieden des lands door en door,) werd 'er naar ingerigt, en ik moest my nog onderwerplyker gedraagen. Ik nam waar, dat zyn gezagbetoon 't zelfde bleef, dat hy het met meer geſtrengheids uitoefende, en blinde gehoorzaamheid vorderde; als mede dat hy blykbaar met meer omzigtigheids te werk ging; want, in eenige ſtreeken, vermydde hy, door eenen omweg te neemen, kleine dorpen, of reedt 'er door met allen ſpoed, terwyl de gaapende menigte ons hield voor Gezanten, met een allergewigtigſte en geen toeven lydende boodſchap belast; dan weder vervoegde hy zich in de Steden, en ſcheen het op 't geval te laaten aankomen, of wy ontdekt zouden worden, dan niet. In eenige Caravanſeras bejegende hy my met een gemaakte onverſchilligheid, in andere liet hy my met hem eeten en wyn drinken; deezen ſloeg hy op deeze plaats ruim en ryklyk in, op andere onthieldt hy 'er zich zorgvuldig van. Nu eens bleeven wy den geheelen nagt over in 't open veld, daar wy zeer wel in eene Stad, of Dorp, zouden hebben kunnen vernagten; wy vonden de nagten alsdan zo bytend koud, als de dagen verveelend heet. Daar myn Gids tot een Slaaf en Dwingland tevens was opgevoed, kan ik veronderſtellen, dat eenige deelen zyns gedrags niets dan grilligheid en willekeur ten oorſprong hadden; doch, daar hy natuurlyk goedaartig was, en veele deezer afwykingen van de gewoone reiswyze vergezeld gingen van moeilykheden, zo wel voor hem zelven als voor my en den anderen *Tartaar*, moest ik veronderſtellen dat hy gelyk hadt, en gelooven, dat hy, over 't geheel, handelde naar de beginzelen van gezond verſtand en ſtaatkunde.

Dikwyls maande hy my het lachen af, zeggende, dat het niet manlyk, onvoeglyk, en onbeſtaanbaar was met de deftigheid, een verſtandig man paſſende, en boven dat alles gevaarlyk.

Op eenen avond kwamen wy, naa 'een heeten dag doorgeſtaan en ſterk gereeden te hebben, in eene Caravanſera. Of het grilligheid, geemlykheid over de vermoeijenis, of een ſtreek van ſtaatkunde was, welke hem aandreef, weet ik niet; maar wel, dat hy, meer dan ik immer zag, gezind was, de rol eens dwinglands te ſpeelen. Hy ſloeg den man, die de paarden van ons afnam; niemand, die hem ont-

ontmoette, ontging deeze mishandeling; het huis daverde van zyn grommende ſtem. Hy beval, dat het avondeeten in allerijl moest gereed zyn; hy at morrende, vondt alles onſmaaklyk; en, onder voorwendzel van een wel toegemaakten ſchotel ſmaakloos te vinden, gaf hy dien aan my over, zeggende: „ Hier, JIMMEL" (dit was myn aangenomen naam) „ hier, neem deeze vuiligheid, en wring dezelve door uw ruwe keel; zulke ſpys „ is alleen goed voor een *Frank!*" Ik aanvaardde deeze ſpys met het teken van de diepſte onderwerping welke ik kon aanneemen; het vleesch met myne vingeren ſtukken ſcheurende, terwyl ik die ook tot een lepel gebruikte om ryst te eeten, en at hartig: hy keek my al dien tyd ſterk aan. Geëeten hebbende, gaf ik hem een beduiding in de *Franke* taal, dat ik wel wyn zou verlangen om die ſpys door te ſpoelen; doch hy wilde my niet verſtaan.

Het avondeeten gedaan zynde, beval hy een knegt, water te brengen, en de voeten te waſſchen. Terwyl dit geſchiedde, zag hy elk der omſtanderen met een dreigend oog aan. Myn medeknegt, die naast my zat, vertolkte my alles wat hy zeide. „ Ja, gy ſlaaven!" dus drukte hy zich uit, op zyn kuſſen zich omkeerende, „ ja, ik „ zal den besten uwer myne voeten doen waſſchen; want „ wie zal weigeren de voeten te reinigen van hem, die „ den Sultan der Wereld verbeeldt, den Zoon van MAHOMETH, den Gezondenen des Heeren?" — De arme knaap volvoerde het vernederend werk; hem alleen in de reden vallende met te zeggen: „ Gezegend zy myn Heer „ de Sultan! Eere zy den Heere onzen God, en MAHOMETH zyn Propheet!" —— „ Ja, ja," vervolgde myn Gids, „ zegen God en den Propheet, en bid voor zyn Knegt, onzen Sultan, en allen, die hem vertegenwoordigen, gelyk ik; om dat zy ſlaaven, als gy „ zyt, laaten leeven. —— Ja, gy zult deezen *Frank* de „ voeten waſſchen." —— Hierop zich mywaards wendende met de houding van een meesteragtige tederheid. „ JIMMEL! ſteek uwe voeten uit, en laat dezelve waſſchen „ door deezen Leerling van ALI. —— Ik zeg, ſteek uwe „ voeten uit!"

Zeer bezwaarlyk kon ik my van lachen onthouden op het hooren van al dit gezwets, en het meesteragtig uitdeelen zyner bevelen. Ik deed laarzen en kouſſen uit. De knegt haalde ſchoon water, en ging myne voeten

wasſchen met alle goedwilligheid en nederigheid: terwyl hy egter betoonde, zo veel gevoels te hebben van de vernedering, in dit bedryf opgeſlooten, dat ik liever deeze voetwasſching, ſchoon dezelve voor my een wellust was, zou gemist hebben.

Te midden van deeze voetwasſching, aan my verrigt, ſtondt de *Tartaar*, die zyn pyp lag te rooken, van zyn kusſen op, en twee of drie maalen het vertrek op en neer gewandeld hebbende, nam hy de tabakspyp uit den mond, met de belachlykſte houding van zelfgevoel zyner aangelegenheid, en op een toon, die eer geleek naar de ſtem van eenen raaskallenden, dan van iemand die by zyne zinnen was, borst hy uit in deeze vlaag van zelfvoldoening: „ Dit is het als men zich in de be„ ſcherming van een groot Man bevindt! Een Muſul„ man wascht hem de voeten!"

De buitenſpoorigheid van dit denkbeeld, de ongerymdheid der toepaſſinge, en de houding waar mede dit werd voortgebragt, beving my in zulker voege, dat ik, in ſpyt van alle poogingen ten tegendeele, my niet van lachen kon wederhouden.

Had ik het penceel van HOGARTH, de pen van SHAKESPEARE, of de gaave van GARRICK, dan zou ik het my mogen onderwinden, om eenig denkbeeld te geeven van zyne houding, toen de Gids, zich omkeerende, my in een vlaag van lachen zag. Ik mogt in zulk een geval, zeg ik, het onderneemen: maar ik zou aan het onderwerp geen regt kunnen doen. Zodanig eene vereeniging van belachlyke uitdrukking zag ik nimmer. Het was, in de daad, een kort begrip van alle laage menschlyke driften. Woede hadt de boventoon; doch het was belachlyke woede —— 't was woede die eer grimlachte dan het aangezigt fronzelde. —— Onder dit alles zag men ſchaamte en kwelling, beſchroomdheid en gevoeligheid, trots en vernedering, laagheid en gekwetſten hoogmoed. Want eenigen tyd ſtondt hy als op de plaats vastgeklemd: zyne oogen glinſterden; zyne gepunte knevels volgden de trekkende beweegingen zyner lippen; nu en dan deedt hy den mond een weinig open. —— Buiten ſtaat was hy om zyne aandoeningen te uiten: en hy bleef niet alleen in dien ſtand tot dat myn lachen bedaarde, maar tot dat ik tyd had om hier over ernſtig na te denken.

Eindelyk keerde hy, zonder een enkel woord te ſpreeken,

ken, zich om, deedt zyne muilen uit, zyne laarzen aan, en ſchreeuwde tot dat hy al het volk in de Caravanſera hadt zamengeroepen; en beval dat de paarden oogenbliklyk zouden worden gereed gemaakt. Dewyl de volbrenging der bevelen van zodanig een perſoon geen uitſtel gedoogt, ſtonden de paarden onverwyld gereed. —— Ik zag dat ik moest voortgaan, of met myn Gids breeken. Dan, bedenkende dat ik zelf ſchuld had, dat een geſchil ongelukkig kon afloopen, en dat het in allen gevalle ſlegts een ſchielyk overwaaijende vlaag was, deed ik desgelyks myne laarzen aan, en was gereed om te vertrekken, ſchoon ik my beter geſchikt vond om twaalf uuren te ſlaapen, dan om één uur te paard te ryden.

Wy ſteegen onmiddelyk te paard, en het was myn goed geluk dat ik het beste paard had. Hy zette het op een galop: de maan ſcheen zo helder als of het dag was. Ik ſpoorde myn paard aan, en hield het voor hem uit; dit plaagde hem derwyze, dat hy zyn beest ongenadig ſloeg. Eindelyk, naa acht of tien *Engelſche* Mylen gereeden te hebben, riep hy halt! en zeide dat hy hier den geheelen nagt wilde blyven.

Ik zag, dat dit alles geſchiedde uit loutere wraakzugt: maar, weetende dat alle tegenſpraak vrugtloos tegenſpartelen zou weezen, ſteeg ik ook af. Oordeelende, dat de beste wyze, om hem, op myne beurt, te kwellen, beſtond, in een gemaakte goedkeuring aan zyn plan te geeven, keerde ik my tot den knegt (wel verzekerd, dat hy, als een Tolk, het zou overbrengen aan den *Tartaar*), en zeide, dat ik verrukt was over de ſchoonheid van den nagt, met byvoeging, dat te liggen in een gezonde open lugt veel beter was dan te ſtinken in een bedompte en morsſige Caravanſera.

Zo ras dit myn zeggen aan den *Tartaar* was overgebragt, merkte hy op, dat de open lugt de beste plaats was voor de beesten des velds, en daarom ook zeer wel voegde voor een *Frank*: maar dat, wat hem betrof, hy veel liever op een zagt kusſen rustte, en dat hy zulks zou gedaan hebben, hadt hy zich niet door myn vervloekt lachen genoodzaakt gevonden tot dit onaangenaam nagtverblyf. —— Hierby bleef ons geſprek, en wy vielen in ſlaap.

(Het Vervolg ter naastkomende gelegenheid.)

DE BELEEFDHEID ALS EENE ZEDELYKE HOEDANIGHEID BESCHOUWD.

(Naar het Engelsch.)

Beleefdheid is de uitdrukking van Nederigheid en Zagtaartigheid in onze verkeering met onze Medemenschen. Deeze Deugd vertoont zich in de gesprekken van den Bezitter. Zy wederhoudt hem van alle harde en strenge uitdrukkingen, van alle berispzugt en liefdeloosheid. Een beleefd Man, wel verre van daar door een laage kruiper en vleijer te worden, zal altoos van en tot zyn Naasten spreeken met alle heuschheid. Hy zal nimmer iemands misslagen ophaalen, of aan den dag brengen, dan wanneer zulks noodig is. Zelfs dan, 't zy de Persoon, die een misslag begaan heeft, tegenwoordig of afweezig is, zal hy hem op eene wyze behandelen, welke geen rechtmaatige stoffe tot aanstoot geeft. De beleefde Man zoekt altoos te behaagen, waar hy het kan doen, bestaanbaar met braafheid en 't algemeen welzyn des Menschdoms. Hy is altoos gereed om genoegen te neemen, en de beste uitlegging te geeven aan de poogingen, ten dien einde aangewend. Van hier zullen de zodanigen, die hem wenschen te verpligten, hoe ongelukkig zy ook mogen slaagen, of hoe gebrekkig zy zich uitdrukken, zyns oordeels, hem onder verpligting brengen. De zodanigen ook, die ten oogmerke hebben hem te beledigen, zullen ondervinden, dat zyn toorn of gevoeligheid geleenigd wordt door Beleefdheid, en dat hy tot geen verdere uitersten zal komen, dan Rede en Menschliefde gehengen.

By zommigen is deeze Beleefdheid eene Natuurlyke Geaartheid, zo sterk, dat het hun bykans onmogelyk is, eene taal te voeren, of een gedrag, daar mede strydig, te houden. By anderen wordt deeze Beleefdheid door overdenking en oefening verkreegen. De eerstgemelde is doorgaans het bevalligst en beminnelykst; doch de laatstgenoemde ten minsten even verdienstlyk: de eerste zal een zekerder weg ten toegange tot het menschlyk hart vinden; de laatste het verstand en oordeel tot zyne zyde overhaalen, en de overwinning, welke hy op zichzelven behaald heeft, doen toejuichen.

De opregte betuigingen van deeze Beleefdheid, 't zy dan natuurlyk eigen of zich hebbelyk gemaakt, verdienen goedkeuring en liefde; doch het naamaakzel van Beleefdheid ('t geen men zo vaak ontmoet) heeft geene waarde altoos.

Geen Leevensstand is 'er, waarin men deeze beminnenswaardige zielsgesteltenisse niet kan betoonen. Waar is de Man, die het niét, ten eenigen tyde, in zyne magt heeft, deezen of geenen zyner Naasten te kwellen, te benadeelen? Hy kan, over-

overzulks, de edelaartigheid van zyn hart aan den dag leggen, door ſteeds en eenpaarig zich te onthouden van alles wat beledigend mag heeten. Hy kan tevens de goedheid zyns harten betoonen jegens de zodanigen, die hy in zekeren zin gezegd mag worden niet te kunnen ſchaaden, door zorg te draagen, dat hy hun niet, buiten noodzaake, mishaage, en door ſteeds zodanig een gedrag te houden als ſtrekt om hun genoegen en voldoening te verſchaffen. Langs deezen weg kan een Kind, een Dienſtbode, zich beleefd gedragen omtrent zyne Ouders, omtrent zyn Heer of Vrouwe. Dit werkt even zo in alle de Standskringen, van minderen tot meerderen, in de Maatſchappye.

Dan zy, die in hooger Leevensſtanden in de Maatſchappye geplaatst zyn, hebben het ruimſte veld voor zich tot het uitoefenen van deezen tak der onderlinge goeddaadigheid. Het is een dier Liefdepligten, welke met den ſchoonſten luister ſchitteren by de zodanigen, die het meest in de gelegenheid geſteld zyn om 'er regtdraads ſtrydig mede te handelen. De Vader des Huisgezins, in wiens boezem deeze Deugd huisvest, zal zyn gezag ſteeds, maar alleen met gematigdheid, uitoefenen. Hy zal niet naalaaten de misſlagen zyner Kinderen op te merken, en alle middelen gebruiken, welke voorzigtigheid hem aan de hand geeft, om derzelver herhaaling te voorkomen; doch ſteeds blyft hy het Apoſtoliſch vermaan indagtig, verwekt uwe Kinderen niet tot toorn. —— Behandelt hy zyne Kinderen ooit met geſtrengheid, hy zal, zo ras zy zich daar door vernederd vertoonen, hun aanmoedigen door zyne wederkeerende teerhartigheid en liefdebetoon, en hun overtuigen dat hy geweld op zichzelven doet, wanneer hy eenige andere taal voert, eenig gedrag omtrent hun houdt, dat de zigtbaarſte kenmerken niet draagt van de hoogſte liefderykheid. — Het gedrag eens Heeren omtrent zyne Dienſtboden, door deeze zielsgeſteltenisſe geregeld, zal den ſtaat der Dienſtbaarheid voor hun de gemaklykſte maaken, en het denkbeeld van afhangelykheid het zagtſte voor hunnen geest. Hun eene juiste vergelding toe te leggen voor hunne dienſten, overeenkomſtig met de gemaakte afſpraake, is niets meer dan den eisch der algemeene billykheid volbrengen. En zal een Mensch van die zielsgeſteltenisſe, welke wy op 't oog hebben, niet naalaaten eene byzondere opletendheid omtrent de Dienſtbaaren te betoonen in ziekte en ongeſteldheid; hier op hebben zy aanſpraak. Hunne misſlagen en gebreken zal hy beſtraffen op eene wyze, geſchikt om hun tot het betragten van hunnen pligt te doen wederkeeren, en hun ſtaat van onderwerplykheid zo gemaklyk te maaken als eenigzins beſtaan kan met den aart en het oogmerk der onderlinge betrekking tuſſchen die Leevensſtanden. —— Het uitwerkzel deezer zielsgeſteltenisſe, by hoogere Standsperſoonen, laat zich gereedlyk bevatten, en behoeft, naa het reeds bygebragte, niet

bree-

breeder beſchreeven te worden. De invloed daarvan op de verkeering tuſſchen Gelyken en Vrienden, en de zo welſtandige als bevallige rigting, welke dezelve geeft aan hunne daaden, om elkander ten dienſte te ſtaan, loopt, naa het bygebragte, elk genoeg in 't ooge.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Weet de mensch altyd wel, wat hy het nuttigst voor zich wenſchen zal? Het is 'er ver van daan. Maar al te vaak ſtrekken zich onze wenſchen en begeerten uit tot voorwerpen, ten hoogſten ſchadelyk en verderfelyk voor ons zelven; en ſchoon wy al dikwils het ſchadelyke daar van zelve zien en ontwaar worden, blyven wy nochtans veelal op dien verkeerden voet voortgaan, en keeren niet eer terug voor wy door het gewigt van het nadeelige, door het ſchadelyke, natuurlyk belet worden. Dit is eene onvergeeflyke wreedheid, welke men tegen zich zelven begaat. Zulke dwaasheden ziet men nochtans dagelyks plegen, dwaasheden ten hoogſten misdadig; en zou men niet mogen vaſtſtellen, dat elk mensch, de een meer en de ander minder, aan het plegen van zulke dwaasheden ſchuldig ſtaat?

Ziet den Nydigaart aan, en gy zult uit de trekken van zyn gelaat beſpeuren, dat hy elk van zynen naasten het geluk en den voorſpoed misgunt, 't geen hy hem ziet genieten. — De Nydigaart kan niet dulden dat het zynen evenmensch welgaat. —— Indien het in de magt van den Nydigen ſtond, niemand was gelukkig dan hy alleen, niemand zou hy boven zich in voorſpoed zien uitblinken; maar gaarn alle menſchen ver beneden zich verlaagd zien. —— Want niets is in ſtaat om zyne rust meer te ſtooren, dan het geluk en den voorſpoed van zynen naasten. —— Dan voelt hy in zynen boezem eenen worm knagen, welke hem ſchynt te verteeren — een knagend hartzeer, dat alle zyne genoegens vergiftigt. —— Dan het hart van den Nydigaart is eene galbron van bitterheid — die niet toelaat eenige zoetheid des levens te ſmaken: en terwyl hy elkeen benyd het goede dat hy bezit, volgt de veragting van alle menſchen, en verzelt hem op alle zyne ſchreden.

Heeft niet eene kwalyk geplaatſte eigenliefde den grootſten invloed op onze verkeerde handelingen?

De Luiaart gaat met eenen langzamen tred; doch met raſe ſchreden haast hy tot zyn bederf.

De arbeidzame man zal men zelden of nooit gebrek zien lyden: maar de Luiaart vergaat door enkel gebrek.

Voor den mensch is 'er geen zwaarder, geen moejelyker werk, dan zich zelven in 't ongelyk te ſtellen. —— Zich te veroordeelen, is het zwaarſte wat wy ons kunnen opleggen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

HISKIA'S GODSDIENSTHERVORMING BESPIEGELD.

Naar aanleiding van 2 KON. XVIII: 1—17, *en* 2 KRON. XXIX *en* XXX.

Aan de Schryvers der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.*

Medeburgers!

Indien gy, door het ſpoedig plaatzen der nevensgaande *Beſpiegeling van* HISKIA's *Godsdienſthervorming*, uwe goedkeuring betoont over deeze wyze van Schriftuurbeſchouwing, zal zulks my aangenaam zyn, en ten ſpoorſlag ſtrekken, om, binnen kort, Ul. nog het een of ander Stukje, op gelyke leest geſchoeid, toe te ſchikken. Inmiddels tekene ik my,

Ul. *Begunſtiger.*

* * * *

Eenzelvigheid van Gezigten verveelt het oog; eenzelvigheid van Onderwerpen ter beſpiegeling den geest; en beider zatheid ontwaart men des te eerder en te ſterker, wanneer die Gezigten en Onderwerpen op zich zelven, wel verre van iets aangenaams en uitlokkends te hebben, veeleer iets onbevalligs en afſtootlyks met zich brengen.

De waarheid deezer algemeene aanmerking ondervindt elk, die, in de Gewyde Geſchiedenisſe, het bedryf der Koningen leest. In een volgreeks van Vorſten, ten Throon van *Juda* en *Iſraël* gezeten, werd Godloosheid en ſlegt Ryksbeſtuur ſchaars, zeer ſchaars, afgewisſeld door Godsvrugt, eene goede Regeering, en daar mede gepaard Volksheil.

Leezers deezer gewyde Oorkonden mogen zich derhal-

ven gelukwenſchen, telkens als 'er eene Verwisſeling van Voorwerpen ten goede opdaagt; als hun, te midden van zo veel ſlegts en boos, iets draaglyks voorkomt; en groeit dat geluk aan, wanneer die Voorwerpen niet ſlegts draaglyk goed, maar uitlokkend ſchoon, zyn, en by de andere op de voordeeligſte wyze afſteeken. 't Is een heldere dag, naa een donkeren en akeligen nagt.

Den Naam van HISKIA te leezen; deezen als de Hoofdperſonadie der Geſchiedenisſe te hooren vermelden, beurt den geest op van elk, die geen volſlaagene Vreemdeling is in de H. Geſchiedverhaalen. De Aanvang van het Ryksbewind dien Vorſten; de daar mede gepaarde Herſtelling van den waaren Godsdienst, door dien Vorst te wege gebragt, behelst een treffend en uitlokkend voorwerp van Beſpiegeling.

Wy willen, naar aanleiding der opgemelde Verhaalen, onze Leezers des onderhouden. —— Wy zullen daarin niet verklaarender-, maar ſchetzenderwyze te werk gaan; alleen, zo wy iets aantreffen, 't geen eene korte opheldere aanduiding behoeft, zullen wy deeze in onze Beſchouwing invlegten.

Ten tyde, dat de *Iſraëliten*, ter ſtraffe hunner Afgoderye en verharding in dit gruwzaam Staatsmisdryf, hun Ryk door SALMANEZER verdelgd zagen, en gevanglyk na *Aſſyrien* weggevoerd waren, wisſelde het Ryksbewind in *Juda*. Hetzelve ging van den *ſlegtſten Vader* op den *besten Zoon* over. Dus ontmoeten wy hier een dier afwykingen van den algemeenen loop der zaaken, dat *ſlegte Ouders* een nog *ſlegter Kroost* naalaaten.

De bevreemding, daar uit natuurlyk gebooren, zal verminderen, op de overweeging, hoe ſnood- en boosheid, ten hoogſten getyde gewaſen, dikwyls aan 't ebben ſlaan. Men voege hier nevens, hoe het in *Juda* niet ontbrak aan Propheeten, die, te midden der verregaande Godsdienst- en Zedeverbastering, de belangen deezer dierbaare panden voorſtonden. Men herinnere zich ſlegts, dat een JESAIA ten dien dage leefde; en voege daar by, dat die Godsman deel hadt in het vormen van deezen aanſtaanden Throonbeklimmer HISKIA, die, met een kloek verſtand en een welgeſteld harte, by het rypen zyner jaaren, niet kon naalaaten een grooten wederzin op te vatten tegen de opeengeſtapelde Verkeerd- en Godloosheden zyns allen waaren Godsdienst verdelgenden en ongelukkigen Vaders.

Zulk een Zoon kon 's Volks toeneemende elende niet zien,

zien, zonder te wenschen, om één voor dat Volk te worden, 't geen Godsdienstige Vorsten weleer voor 't zelve geweest waren; en het zyne toe te brengen om de donkere dagen van Volkskramp voor de heldere van Volksgeluk te verwisselen. —— Een wensch, versterkt door de lessen en onderrigtingen der Propheeten, en bovenal door die van eenen JESAIA.

De vervulling van dien wensch scheen zich op eenen grooten tydsafstand te verwyderen. Zyns Vaders jaaren mogten dien onwaardigen Throonbekleeder en Ryksbederver eene nog lange Heerschappye belooven: dan, in de kragt zyns leevens afgesneeden, werd hy opgevolgd door zynen vyf-en-twintigjaarigen Zoon HISKIA, die ABIA, de Dogter van ZACHARIAS, tot Moeder hadt.

HISKIA steeg ten Throon, in die leevensjaaren, wanneer edele Driften, welbestuurd, op het vuurigst en best werken. De Volks- en Vaderlandsliefde, reeds vroeg in zynen boezem ontstooken, en, door wederhouding om uit te werken, onder het daar mede strydig Ryksbewind zyns Vaders, te sterker geworden, vertoonden zich te deezer gelegenheid in volle kragt, en baarden eene werkzaamheid, over welke wy ons ook op deezen tydsafstand moeten verbaazen.

De Geschiedboeker vermeldt, in 't algemeen, met de altoos by hem gebruiklyke bewoordingen om een goed Vorst te beschryven, HISKIA's waare Godsdienstigheid, betoond in het verdelgen der Afgoderye, en van al den toestel tot het pleegen van dit Staatsmisdryf. —— In die beschryving ontmoeten wy eene byzonderheid, welke wy niet onopgemerkt mogen voorby stappen; daar zy ons een Charactertrek in HISKIA aanwyst, die eene meerdere Verlichting aanduidt, dan voorheen plaats vondt, en teffens eene Kloekheid van Geest om naar dat meerder licht te handelen.

Niet genoeg was het HISKIA, Afgodsbeelden by Afgodsbeelden te verbryzelen; niet genoeg, door andere gedeeltlyk hervormende Koningen gelaatene *Hoogten* weg te neemen. Hy doet meer; hy verdelgt wat 'er aanleiding toe geeven kon, of mogelyk reeds deedt, onder den schirm van een *Oud Volks-herinnerings-Teken*. —— Zulk een was de *Koperen Slang*, door MOZES in de Woestyne opgerigt, waar aan men thans eene aan Afgodery grenzende, of daadlyk daar toe overslaande, Eere bewees. —

Deeze *Koperen Slang* ſpaart HISKIA niet; deeze, hoe zeer by 't Volk geliefd, moet, volgens last van den Vorst, het lot der verbryzelinge, even als de andere Afgodsbeelden, ondergaan. Met alle tekens van verſmaading wordt dit vereerde Slangenbeeld den Volke ontnomen, en, onder den ſmaadnaam van NEHUSTAN, 't geen zo veel zegt als KOPEREN GOD, aan het lot der verdelginge, nevens alle de Afgodsbeelden, overgegeeven.

Vry bewondere men hier de koenheid, de rustige vrymoedigheid, van HISKIA, die veele *gedeeltlyke Hervormers* van *laater tyd*, van *onze dagen*, beſchaamt. Hy durft de verkleefdheid aan het oude, by de *Iſraëliten* zo ſterk, daar deeze tot Bygeloof ontaartte, en tot Afgodery neigde, kloekmoedig wederſtreeven; een zo oud, en zo lang met eerbied beſchouwd, Gedenkteken weeren, nevens de onwaardigst geoordeelde Afgodsbeelden verdelgen. —— Welk een voorbeeld voor allen die zich als *Verlichters* des Volks voordoen, om dan het Vooroordeel niet te ſchroomen of te ontzien, wanneer het ſtrekt om tot dwaalingen te leiden, of die onder den Volke te doen ſtand houden. Om in den ſtyl van den dag te ſpreeken, zou men mogen zeggen, dat HISKIA, de *Koperen Slang*, nevens de andere Afgodsbeelden, verdelgende, *Revolutionair* te werk ging.

In al dit kloekmoedig bedryf, ter uitrooijinge van rechtſtreekſchen Afgodendienst, en wat 'er een zweemzel van hadt, „ vertrouwde HISKIA op den GOD *Iſraëls;* en „ overtrof daar in allen, die den Rykszetel van *Juda* „ ooit bekleedden. Hy kleefde den HEERE aan; en alle „ de Geboden, die GOD door MOZES gegeeven hadt, waren „ hem heilig." Dit beginzel van Godsdienſtigheid, zo grootsch, zo edel, zo veel vermogend, zich dus boven alles verheffende, ſtelde hem in ſtaat om kloek te handelen, en niet te zammelen daar het op doortasten aankwam.

Bleek dit uit het reeds beſchouwde, als een verder bewys hier van mogen wy aanvoeren, dat hy, naar luid des Geſchiedverhaals, afviel van den Koning van *Aſſyrien*, „ dat hy hem niet diende." —— HISKIA's zo laffe als ſnoode Vader hadt zich aan TIGLATH PILESER ſlaafsch onderworpen, was diens cynsbaar geworden; aan deeze vernedering onttrok zich de moedige, de Volk- en Vaderlandlievende, Zoon; dien men den eernaam van *Volksbevryder* niet kan weigeren.

Schoon

Schoon HISKIA, in de volgende Leevensbedryven, minder een *Held* dan een *Goed Vorst* vertoone, mag dit als een zegen aangemerkt worden, in den toenmaaligen ſtand des Ryks, voor een Volk, uitgeput door opeenvolgende ongelukkig gevoerde Oorlogen; voor een Volk, dat koesterende rust, ter bekoming van kragten, noodig hadt. Welke het ook bekwam, geduurende HISKIA's negen-en-twintigjaarige Regeering.

De Afgodery was verdelgd. HISKIA, de Godvrugtige HISKIA, *brak niet alleen af, hy bouwde ook op.* En zullen wy dit zyn bedryf uit de gewyde Oorkonden, zo veel noodig, ontvouwen. By 't zelve zullen wy tooneelen zien openſchuiven, op welke volyverige, maar tevens verlichte, Godsdienst de hoofdrolle ſpeelt.

Uitvoerig is hier het Verhaal des Kronykſchryvers, 't geen onze Leezers allen kunnen naſlaan. Wy zullen alleen eenige ſtandpunten neemen, van welke wy dit bedryf, zo grootsch en heerlyk, overzien; terwyl wy het oog meer byzonder zullen laaten vallen op die gedeelten, waarin de gemelde volyverige en verlichte Godsvrugt deezes Vorſten zich meest ten toon ſpreidt, en hy zich vertoont als een *Hervormer*, die de zo zeer bekrompene denkbeelden zyns Volks rustig, maar voorzigtig teſſens, voorbyſtapt. Zaak- en belangryk zal dit, zo wy hoopen, onze Voordragt maaken.

Afgodsbeelden by Afgodsbeelden liggen nedergeſtort, by den aanvang van HISKIA's Ryksbewind, in de eerſte maand in 't eerſte jaar zyner Regeeringe; en was dit ook het Tydperk van het herſtel des waaren Godsdiensts.

De Deuren des Godgewyden Tempels, door den waaren Godsdienst verdelgenden ACHAZ toegeſlooten, werden door de hand zyns Godsdienst herſtellenden Zoons geopend; aan het bouwvallige en gebrekkige ſlaat men onverwyld de verbeterende hand.

De Tempeldienaars, de *Prieſters* en *Leviten*, zich te *Jeruſalem* bevindende, doet HISKIA aan den Ingang of Oostpoorte des Tempels, nu geopend en herſteld, te zamen vergaderen, en voert hun eene treffende Aanſpraak te gemoete; *zyn* oogmerk, en wat *hun* te doen ſtondt, ontvouwende. —— Verbeeld u den jongen Vorst in deezer kring het woord voerende. Hoe gepast, hoe volernſtig, hoe nadruklyk, is zyne taal! Stilte, Aandagt en Verbaasdheid luisteren na dit woord des Hervormenden

Konings. —— „ Hoort my, gy *Leviten!* Heiligt u, hei-
„ ligt den Tempel van JEHOVAH, den GOD uwer Vade-
„ ren; doet alle onreinheid uit het Heiligdom weg.
„ —— Gedenkt aan het gruwlyk bedryf uwer Vaderen;
„ zy hebben kwaad gedaan voor de oogen van JEHO-
„ VAH onzen GOD, Hem verlaaten, hun aangezigt van
„ zyne wooning afgewend, en Hem den rugge toegekeerd.
„ Zy hebben zelfs de Poort van het Voorhuis toegeslo-
„ ten, de Lampen uitgebluscht, opgehouden Reukwerk
„ aan te steeken, en den GOD van *Israël* in het Heiligdom
„ Offeranden toe te brengen. —— Daarom is JEHOVAH
„ zeer vertoornd tegen *Juda* en *Jeruſalem*, en heeft het
„ tot een ſchrik, verwoestinge en beſpottinge, gemaakt, zo
„ als gy thans voor uwe oogen ziet. —— Onze Vaders
„ zyn door het zwaard gevallen, onze Vrouwen en Zoo-
„ nen zyn daarom in ſlaaverny weggevoerd. —— Ik heb
„ thans voor, een Verbond te maaken met JEHOVAH, den
„ GOD van *Israël*, op dat Hy zynen toorn weder van ons
„ afwende. —— Myne Kinderen! zyt niet traag; want
„ JEHOVAH heeft ulieden verkooren, om voor Hem
„ te ſtaan, Hem te dienen, en Hem Reukwerk te bren-
„ gen!"

Eene Aanſpraak, zo dringend aangeheven, zo kragtig voortgezet, zo vriendlyk beſlooten, deedt op de luisterende *Leviten* de bedoelde en gewenschte uitwerking. Een aantal worde met naamen door den Kronykſchryver genoemd, en tot hun welverdienden lof ſtaan hunne naamen vereeuwigd. Zy verzamelden hunne Broederen; zy heiligden zich, om het aanbevolen Werk der Tempelzuiveringe te volvoeren.

In deezen vaardig op zich genomen arbeid, waren hun de *Prieſters* behulpzaam. Ook ging dit werk met zulk een ſpoed, dat, in zestien dagen, de hun opgelegde taak afgedaan was; en zy des een voldoenend verſlag aan den yeikhalzenden Koning deeden.

Zonder marren maakt zich HISKIA 's anderendaags vroeg op, en ſpoedt zich, door de Overſten der Stad vergezelſchapt, na den gezuiverden en tot den plegtig te hervatten Eerdienst gereed gemaakten Tempel.

De Varren, Rammen, Lammeren en Geitenbokken, ten Brand- en Zoenoffer reeds zamengebragt, werden geſlacht, en daar mede volgens het Voorſchrift der Wet gehandeld.

Niet te ſterk kon de indruk deezes ſtaatlyken bedryfs wee-

weezen. Wat oudtyds immer diende om 'er alle ſtaatlykheid aan by te zetten, doet HISKIA volvoeren; Speeltuigen van allerleien aart, toen in gebruik, moesten zich, als in DAVID's tyd, laaten hooren. De *Leviten* hadden ze in gereedheid gebragt. De Priesters ſtonden met de Trompetten, om geſchal te maaken, en de andere gemengde Muzyk te vervangen.

Dit Gezang en Spel ving aan op een ontzettenden en verrukkenden toon, ten oogenblikke dat de Koning het aanſteeken des gereeden Brand- en Zoenoffers beval. —— Diepe, gansch diepe, vernedering der Volksmenigte vertoonde zich by dit plegtig bedryf — de Koning en zyn Hofgezin boogen zich neder. —— Een herhaald bevel des Vorſten, om Lofzangen aan te heffen, en, met blyden harte, den Heere te juichen, werd volbragt. —— Het Volk „ verheugde zich met beevinge," in dit ontzettend oogenblik. Onbeſchryflyk waren de aandoeningen der Vroomen en Godsgezinden, die langen tyd gezugt, en het verval van den waaren Godsdienst, met heete traanen, betreurd hadden; hun geween veranderde in vrolyke gezangen van bevrydinge.

Het Offerwerk werd voortgezet. Naa dit volbragte Inwijings-Zoenoffer, beval HISKIA de Slacht-, Lof- en Brandofferen, en gaf gelegenheid tot het toebrengen van *Vrywillig Offer*. —— Welk een verbaazend getal Offerdieren! Zeventig Runderen, honderd Rammen, twee honderd Lammeren, door de Gemeente aangebragt —— vrywillige toebrengingen, wel ten offer geſchikt, maar mogelyk dien eigen dag niet geſlacht — zeshonderd Runderen en drieduizend Schaapen.

Uit deeze laatſte byzonderheid valt op te maaken de algemeene Volksgezindheid tot het herſtel van den Eerdienst aan JEHOVAH. —— Om dit veelvuldig en opgehoopt Offerwerk toe te ſtellen, ſchoot der *Priesteren* getal te kort. De *Leviten*, die zich yveriger betoond hadden tot het herſtel des waaren Godsdiensts, dan de veelal gansch bedorven *Priesterſchaare*, leenden hun in dit Offerwerk de hand, ſchoon dit niet recht *Wettisch* ware. Met deezer hulpe, werd de drukte van dien belangryken dag ten einde gebragt, en zo volkomen, dat HISKIA met het Volk genoegen ſchiep in de volvoering eens zo haastig beraamden Herſtellingswerks van den Eerdienst des éénen waaren GODS.

Bemoedigend begin voor den Godvrugtigen HISKIA —

ſpoorſlag om dit werk voort te zetten. —— Het thans verrigtte bepaalde zich tot *Jeruſalem*. —— In wyder kring wil HISKIA werken, de Hervorming van alle zyne Onderdaanen daarſtellen.

Ter volvoering van dit grooter plan waren de verzuimde Hooge Feesten des Volks allergeſchiktst, en booden zich aan. Dan de gewoone, door de Wet voorgeſchreevene, *Tyd* des grooten *Paaschfeests* was verſtreeken, en, om dit te vieren, buiten zulks, veel toeſtels noodig. De welverlichte Vorst beſchouwt de *Maand*, daar toe by de Wet beſtemd, als eene *Byzaak*, en dat, om dit verloop, de *Groote Zaak* niet moest agterblyven. Ruimte neemend was dit Voorſtel; doch het vondt overreedenden ingang by de Overſten en het Volk van *Jeruſalem*.

In nog uitgeſtrekter, in den wydst mogelyken, kring wil HISKIA zyn Hervormingsplan laaten werken; daar in begrypen de afgeſcheurde Broederen, naa de gevanglyke wegvoering der *Tien Stammen*, in het te ondergebragte en verwoeste Ryk van *Iſraël*, overgebleeven.

Booden by Booden, aan alle de Stammen van *Iſraël* afgevaardigd, brengen Uitnoodigingsbrieven rond, die de Broeders in de verdrukking ter Bekeeringe aanmaanden; en, by de herinnering van het deerlyk lot hun overgekomen, met troostryke denkbeelden van verzagting des drukkenden Onheils ſtreelden. GODS Barmhartigheid en Vergeeflykheid jegens Zondrouwigen moest hun ten prikkel ſtrekken, om dit Volks-, GODE gewyd, Feest, naar de Vaderlyke Inſtelling, te onderhouden.

Dan hoe wydverſchillend was de uitwerking deezes volernſtigen en vriendlyken ſchryvens. In eenige der bedorvenſte Stammen werd deeze Aanzoek ter Paaschfeestvieringe, met hoe veel aandrangs gedaan, met ſpot en belaching bejegend. Bykans onbegryplyke loszinnigheid! doch die den Mensch, dat met zichzelven zo dikwyls ſtrydig handelend Schepzel, ook in omſtandigheden bevangt, welke daar toe allerongeſchiktst zyn. —— Dit, nogthans, was aller byster geval niet. Men vondt 'er, onder de *Tien Stammen*, die, door dit aanſchryven diep getroffen, zich verootmoedigden, en op het voor hun zo onverwagt uitgeſchreeven Paaschfeest te *Jeruſalem* verſcheenen.

Uit het Geſchiedverhaal ſchynt het, dat HOSEA, de laatſte der *Iſraëlitiſche* Koningen, de Uitnoodiging tot het vieren van dit *Paſcha* te *Jeruſalem* niet verhinderd, en zich

zich ten dien opzigte anders gedraagen hebbe, dan zyne Voorzaaten, zints de dagen JEROBOAMS; doch was die Koning, ten tyde deezer Uitnoodigingsbrieven, gelyk ons uit alle omſtandigheden toeſchynt dat het geval ware, reeds ontthroond, dan heeft hy geene verdienſten van Inſchiklykheid of Meewaarigheid altoos. Maar dit in 't voorbygaan.

In *Juda* zelve was alles één Hart en één Zin, om het Gebod des Konings en zyner Raaden wegens het Paaschfeest te volbrengen. Na *Jeruſalem* krielden de wegen van Feestgangeren; die Hoofdſtad werd 'er mede opgevuld.

Hadt 'er een Tempelzuivering plaats gegreepen; 'er viel nu meer te doen: de geheele Stad moest van Drekgoden, en alle daarop zweemende Overblyfzelen, ontledigd worden. Bevel en volvoering was hier zo na mogelyk gelyktydig. Niets in 't oog vallends, tot den Afgodendienst betrekkelyk, bleef in de dus lang ontheiligde *heilige Stad* overig.

Het Paſchavieren ving met de gewoone, door de Wet voorgeſchreevene, Heiligingen der Feestgenooten aan. De *Prieſters*, agterlyker in de Reiniging dan de *Leviten*, moesten deezer laatſten ondersteunende en helpende hand op nieuw inroepen.

De Volksmenigte en de kortheid des Tyds bragten te wege, dat de Reiniging, volgens het Voorſchrift van MOZES Wet, aan elk niet ten vollen kon verrigt worden. Dit mangel verwekte twyfeling, verwyl en gemor. —— HISKIA, die, zo welberedeneerd, zich aan den vastgeſtelden *Dag des Feests* niet geſtoord, maar dien, daar nood wet brak, wyslyk verſchikt hadt, treedt met zyn wys beleid en veel vermogenden invloed tusſchenbeiden; en beſlist de voor den Wettiſchen *Iſraëliet* netelige zaak, op eene wyze, die een *Letterknegt* in den Godsdienst niet kan goedkeuren; maar de hoogſte voldoening ſchenkt aan het *opgeklaard Verſtand*.

HISKIA ſtort een Gebed uit, 't welk den echten en waardigen Kweekeling van JESAIA kenmerkt. „ De „ HEERE, die goed is, maake Verzoening voor dien, „ die zyn ganſche harte gerigt heeft om GOD den HEE„ RE, den GOD zyner Vaderen, te zoeken; hoewel niet „ naar de *Reinheid des Heiligdoms;* offchoon hem de Wet„ tiſche Reinheid ontbreeke!" —— Hoe verre, hoe edel,

verheft zich deeze Vorst boven de *Letter*, als de *Ziel* der Wet wordt in 't oog gehouden, en in agt genomen!

's Konings Gebed, waar in de Volksmenigte deel nam, vondt Verhooring. De Feeststremmende huivering, over het gemis van iets byplegtigs, was weggenomen, door deeze bedaarde, verstandige en welberaamde, tusschentreeding des Konings.

Met vryer harte kon nu elk Boetvaardig en Zondrouwig *Israëller* tot het *Feest der Ongezuurde Brooden* toetreeden; de zeven dagen, daar toe bestemd, met verheuginge in GOD, en blydschap, vieren. Rechtschaape Godsdienstkennis, en een Hart daar aan beantwoordende, juicht op dit Feest met volle ruimte. Men verbeelde zich de onderlinge Gelukwenschingen der Godgezinden! Het fleurige, 't welk anders veelal Godsdienstfeesten vergezelt, en door de zigtbaarste tekenen van onaandagtigheid zo zeer ontluistert, hadt hier geen plaats; alles is geveste aandagt, by allen klimt de aandoening tot verrukking op!

De gehoudene handelwyze des Konings in de Dagbestelling, of Dagverstrekking, des Paaschfeests; zyn welbedagt en gelukkig geslaagd middel om het onverwylden voortgang te doen hebben, met voorbystapping van de *Letter* der Wet, en het welslaagen van dit alles, gaf ruime stoffe tot aangenaam Onderhoud tusschen den zo schranderen als Godvrugtigen Koning, en de zodanigen onder de *Leviten*, die, nevens hem, verlichten Godsdienst bezaten, en hem in het Hervormingswerk veel meer diensts gedaan hadden dan de sammelende *Priesters;* die nogthans eerlang zich in menigte heiligden; waar toe de verzogte en bewilligde Verdubbeling der Feestdagen gelegenheid gaf.

HISKIA, die den Volke dit verdubbeld Paaschfeest schonk, droeg een goed deel der verbaazende *Kosten*. Duizend Varren, zevenduizend Lammeren, geeft hy tot de Offeranden en Offermaaltyden. — De Hovelingen volgen 's Vorsten voorbeeld, met een gelyk getal van Varren, en drieduizend Lammeren, boven 't getal van 's Konings Geschenk, daar aan toe te voegen.

's Vorsten tegenwoordigheid by deeze verdubbelde en blydschapvolle Feestviering; zyn verstandig, menschkundig en menschlievend, Gedrag, door den Godsdienst veredeld, maaken hem 's Volks Lieveling; het ziet in HISKIA, schoon nog in den vaag zyner leevensjaaren, een Va-

Vader zyner Onderdanen. Alles loopt, alles werkt, overeenkomſtig met zyn doel, zamen, om den dus lang, op veelerlei wyzen, verſmaaden en verwaarloosden Eerdienst des éénen waaren GODS, by zyne Onderzaaten, en die zich verder op de Uitnoodigingsbrieven ter Feestvieringe vervoegden, hoogst geagt en begeerlyk te maaken.

Eene Omwenteling, ten voordeele van den waaren Godsdienst, en ook van den Joodſchen Burgerſtaat, daar mede op het naauwst verbonden, te wege gebragt, in een zo kort tydsbeſtek, en op eene wyze die Verſtand en Moed kenmerkte in den Hoofdbewerker, kon niet naalaaten, den Geſchiedboeker, wiens ſtyl zich anderzins tot een louter en droog Verhaal bepaalt, te roeren, en, ten ſlotte, te herinneren aan de luiſterrykſte dagen van de Voorvaderlyke, lang verſmaade, doch nu herſtelde, Godsdienstviering. Immers hy vermeldt: „Geheel *Juda* „ was blyde, en nevens 't zelve de *Prieſter* en de *Levit*; „ ook alle de *Jooden*, die uit *Iſraël* ter Feestvieringe „ na het juichend *Jeruſalem* opgekomen waren. —— Al„ les ademde vreugde: blydſchap woonde in *Jeruſalem*. „ —— Zints de dagen van SALOMO, was 'er te dier Ste„ de niets dergelyks gezien of gehoord."

Ten beſluite van al het met zo veel toeſtels verrigtte Godsdienstwerk, met Volksvrolykheid afgewisſeld, 't geen te gader veertien dagen geduurd hadt, ſtonden de *Levitiſche* Priesters op, en gaven, ten afſcheid, den Volke den welmeenendſten Zegen; hunne uitgeboezemde wenſchen ſtegen ten Hemel, en erlangden verhooring.

Dus, Leezers! hebben wy u een Tafereel geſchetst van eene belangryke Gebeurtenis, en, zo veel ons mogelyk was, den overvloed der zich aanbiedende ſtoffe ineengedrongen. —— Veel moest ik met een losſe hand overloopen; doch heb ik (althans dit is myne pooging geweest) de belangrykſte Beelden op den voorgrond gebragt, en in zulk eenen dag gezet, als kon ſtrekken, om ons deeze groote *Godsdienst-Omwenteling* van eene den Hoofdbedryver gunſtige en welverdiende zyde te doen beſchouwen.

OVER

OVER DE WERKING VAN DE *Tinct. Colocynthidis Pharm. Suec.* IN VERLAMMINGEN (*). Door Dr. KÖLPIN, *Profesſ. en Stads-Phyſicus te Stettin.*

(Zie HUFELAND's *Journal der Praktiſchen Heilkunde*, 2ter B. 4tes St. ſ. 570.)

Ingevolge de aanleiding, door den Heer *Berg-raad* DAHLBERG, in de *Kongl. Wetensk. Acad. Nya Handl.* 1782, p. 146, gegeeven, heb ik gelegenheid gehad, eenige Waarneemingen te doen over de werking van de *Tinct. Colocynth. Ph. Suec.* in *Verlammingen*, en welke ik dies te leerryker houde, daar, volgens de bondige aanmerking van den genoemden ſchranderen Geneesheer, de paralytiſche Ziekten, dáár ter plaatſe, dikwyls de gewoone middelen weerſtaan.

Het eerſte Geval van deeze natuur had ik by een *Predikant* van deeze Plaats, toen 61 jaaren oud, welke op den 4den Febr. 1786 voor 't eerst eenige moeilykheid ondervond in het beweegen van den regter voet; den 5den echter noch predikte; den 7den naauwlyks op den voet ſtaan konde, en den 8ſten reeds volkomen onvermogend was denzelven te beweegen. Het gevoel bleef onaangedaan. Aderlaatingen, verkoelende en ontlastende middelen, deeden weinig nut. In tegendeel beſpeurde hy, op den 10den Maart, in den linker arm ook een gebrek aan beweeging, 't welk vervolgens tot den regter arm overging, en met zwelling vergezeld was, welke zwelling men ook reeds aan den aangedaanen voet, vóór de Verlamming, bemerkt had. Allerlei oplosſende en ontlastende middelen, Spaanſche vliegen op de aangedaane deelen, en meer andere middelen, wierden, zonder eenig merkelyk voordeel, aangewend. Tegens het einde van Maart kwam 'er een geringe graad van beweeging in de knie te rug, welke hy, wel is waar, buigen, doch niet, zonder hulp, weder uitſtrekken konde.

(*) Deeze Tinctuur word, volgens de Zweedſche Apotheek, dus bereid.

℞. *Pom. Colocynth.* Unc. ß.
Sem. Aniſi, dr. ij.
Spir. Vini Gallici, Unc. XX.
dig. l. a.

de. Ik liet hem, met het nu begonnen aangenaam weêr, daaglyks, in de Middagzon, zo wel uit- als inwendig, met de genoemde oplosſende en ontlastende middelen voortgaan, waar by allengskens, reeds op den 6den April, de beweeging van den voet toenam. Op den 13den begon ik met het gebruik van de *T. Colocynth. Ph. Suec.* alle 2 uuren 12 droppen, met water. Hy verdroeg deeze *Tinctuur* niet alleen zeer wel, maar had 'er ook tweemaal daags eene goede ontlasting van. Den 21ſten nam hy 14, en den 25ſten 15 droppen, waarby hy zich daaglyks aan de Zon blootſtelde, en de kragten in den voet zodanig toenamen, dat hy zich reeds eenige maalen in de Kerk had kunnen laaten draagen. De werking van deeze *doſis* was eene driemaalige daaglykſche weeke, maar niet waterige, ontlasting. Tegens het midden was men van tyd tot tyd reeds tot 25 droppen geſteegen; de werking hier van was als boven, en de kragten aan de te vooren verlamde plaatſen namen nu zichtbaar toe, zo dat hy zich elken Zondag in de Kerk liet draagen. Eindelyk klom men tot 30 droppen, zonder het minſte ongemak. De kragten in de verlamd geweest zynde deelen namen dermaate toe, dat hy tegens het einde van July, met behulp van een ſtok, alleen door 't huis kon wandelen. Op den 17den Aug. had hy voorgenomen, na den middag uit te gaan, wanneer hy eensklaps op het middaguur door eene *beroerte* aangetast wierd, waar aan hy den volgenden dag ſtierf. Ofſchoon deeze patient zyn leeven aan eene *beroerte* verloor, zo dunkt my, echter, is het toch blykbaar, dat hy van de *T. Colocynth.* in de Verlamming groote hulp ondervonden heeft.

Het tweede Geval was van een meer gelukkig gevolg. Een man, omtrent 40 jaaren oud, had zich op den 25ſten Sept. 1786 zeer verhit, en terſtond daarop weder verkoeld, waardoor hy eene hevige *Rheumatismus* in den nek kreeg. Aan deeze Ziekte laboreerde hy den geheelen Winter, wierd van verſcheiden Kwakzalvers behandeld, en was, in het begin van April 1787, daar door in dien ſtaat gebragt, dat hy geen enkel lid van zyn lichaam beweegen konde. Daarby leed hy zeer aan eene hardnekkige verſtopping. De *Urin* liep hem zomwylen onvrywillig af, zomwylen konde hy niets looſen. Van den navel tot aan de ſchaamdeelen was de geheele onderbuik gezwollen, vertoonde dan eene kegelvormige dan weder eene langwerpige gedaante; om welke te verdeelen niets

zo voordeelig bevonden wierd, als daaglykſche *antiphlogistiſche* laxeermiddelen. Na dat deeze een geruimen tyd gebruikt waren, konde hy de *Urin* wederom, na willekeur, looſen, of by zich houden. Op den 12den May was de onderbuik wederom week, maar, behalven de onbeweeglykheid der bovenſte zo wel als onderſte ledemaaten, wierden de onderſte, voornaamlyk aan de regter zyde, zomwylen door onwillekeurige krampagtige beweegingen aangedaan, welke telkens ontſtonden, zo dra het lichaam van den patient opgeligt, of van iemand aangeraakt wierd. Na het gebruik van allerlei middelen, om de beweeging in de verlamde leden, volgens willekeur van den Lyder, wederom te herſtellen, zelfs de *Siberiſche Sneeuw-roos* en de *Electriciteit* niet uitgenomen, begon men op den 29ſten July met het gebruik van de *Tinct. Colocynth. Ph. Suec.* alle 2 uuren 12 droppen, met water, en klom tot 18. Tegens het midden van Augustus beſpeurde men voor 't eerst eenige beweeging in den regter arm, en tegens het einde van die maand ook in den linker. In het begin van September ondervond de Lyder, na den middag en 's avonds, eene onaangenaame jeuking met een daarop volgend zweet, waarna ook in de onderſte leden de beweeging, langzaamerhand, wederkeerde, welke echter 's avonds altoos meer zichtbaar was, dan geduurende den dag. In 't midden van deeze maand was men van tyd tot tyd reeds tot 30, en tegens 't einde tot 50, droppen opgeklommen. In October moest men deeze *doſis* wederom verminderen, wyl 'er te ſterke ontlastingen op volgden; echter keerde men tegens 't einde deezer maand wederom tot 50 droppen te rug; nu beſpeurde men ook eenige beweeging in den rug, en de Zieke begon zyne voeten voort te zetten, als het lichaam gehouden wierd. In Nov. klom men tot 60, en tegens 't einde was de *doſis* reeds van 70, droppen. De beweeging der leden wierd levendiger, na dat 'er een *ſchurftagtig* uitſlag te voorſchyn gekomen was. In Dec. gebruikte hy 75 droppen, en kon toen, met behulp van een ſtok, zich van den ſtoel opligten, en door het vertrek wandelen. In Jan. 1788 ſtond en ging hy zonder ſtok. In plaats van het nu verdweenen uitſlag, kwamen 'er, onder beide armen, en op meer plaatſen van het lichaam, gezwellen te voorſchyn, welke een goeden etter ontlastten. De *doſis* was in deeze maand 60 droppen. In de uiteinden der vingeren bleef, echter, noch altoos eene zekere doofheid en onbeweeglykheid

ove-

overig, tot dat ik eindelyk, op den 14den Febr., het genoegen had, deezen patient in zyne werkplaats, als Spoorenmaaker, met een herſteld gevoel, en de by zyn handwerk zo noodzaakelyke beweeging in zyne vingeren, te zien arbeiden. Zedert dien tyd heb ik van deeze *Tinctuur* menigvuldig gebruik gemaakt, en, onder behoorlyke omzichtigheid, altyd goede werking, maar nooit nadeel, 'er van ondervonden, zodanig, dat ik volkomen reden heb, om met het oordeel van den hovengenoemden voortreffelyken Geneesheer in te ſtemmen: *Dat de Coloquintappelen onder de voornaamſte Geneesmiddelen behooren, welke tot hier toe ontdekt geworden zyn, en in langduurige Ziekten verder verdienen onderzogt te worden.*

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE COCHENILLE, DOORMENGD MET GESCHIEDKUNDIGE BYZONDERHEDEN.

(Ontleend uit Dr. BANCROFT's *Experimental Reſearches concerning the Philoſophy of permanent Colours.*)

De *Cochenille*, of *Coccus Cacti*, is een zeer klein Inſect, 't geen zich, misſchien met uitſluiting van alle andere Planten, voedt met den *Cactus*, doorgaans de *Indiaanſche Vyg*, en in *Engeland*, wegens de ſcherpe punten, *Prickly Pear*, geheeten. De ſoort, die men *Cochenilliſer*, of *Nopal*, noemt, wordt alleen tot het voeden dier Insecten aangekweekt. Deeze *Nopal* is byzonder eigen aan *America*.

Wanneer de *Spanjaarden* aan de vaste kust van *America* kwamen, zagen zy, dat de *Mexicaanen* de *Cochenille* gebruikten, om een ſchoone kleur te geeven aan hun Huisraad, aan hunne Cieraaden, en katoenen Kleederen. Het gunſtig en uitlokkend berigt, des in *Spanje* gegeeven, ſpoorde het Hof van *Madrid* aan, om, in den Jaare 1523, aan den beroemden CORTES last te geeven tot het vermenigvuldigen van die Verfſtoffe.

Ondanks deeze vroege aandagt, beſteed tot het bezorgen van *Cochenille*, bleef *Europa* meer dan eene Eeuw lang onkundig wegens den waaren aart. Men hield het voor een Zaad. Dit begrip vinden wy het eerst wederſprooken, in den Jaare 1668, door eenen ongenoemden Schryver, die deswegen een Stukje gaf in de *Philoſophical Transactions*. En blyft 'er wegens den dierlyken oor-

oorſprong deezer Verfſtoffe geen twyfel meer over. Deeze is door de proeven der Natuurkundigen geſtaafd.

De *Cochenille* is een ſtuk van Koophandel, en wel van zeer groot aanbelang. Volgens de beſte beſcheiden, bedroeg de invoer van de beste en fynſte ſoort, in *Spanje*, geduurende de Jaaren 1788, 1789 en 1790, elf duizend Zakken, ieder van 200 Ponden. *Groot-Brittanje* gebruikt 's jaarlyks 1200 Zakken, die geſchat worden 180,000 P. St. in waarde te bedraagen.

Geen wonder, dat men den *Spanjaarden* dit ryke Voortbrengzel zoekt afhandig te maaken, en de waakzaamheid deezes Volks op dit ſtuk te ontduiken. Eene daar toe aangewende pooging is meldenswaardig. —— In de maand January des Jaars 1777 verliet de Heer THIERY DE MENONVILLE het Eiland *St. Domingo*, met oogmerk om eenige leevende Cochenille-Inſecten in *Mexico* te verzamelen, van daar te voeren, en ze vervolgens op de *Franſche* Eilanden in de *West-Indiën* voort te teelen; tot goedmaaking der reiskosten, waren hem door het Gouvernement vier duizend Livres toegeſtaan. Hy ging na *Vera Crux*, waar hy berigt kreeg, dat de beste Cochenille-Inſecten gevonden werden te *Guaxaca*, omtrent zeventig mylen van daar gelegen.

DE MENONVILLE, ongezondheid voorwendende, verwierf verlof om zich in de Rivier *Magdaleen* te baaden; maar, in ſtede van derwaards te gaan, toog hy, ontelbaare gevaaren en reisvermoeienisſen uitſtaande, zo ras mogelyk, na *Guaxaca*, waar hy, naa het doen van zyne Waarneemingen, en het verkrygen van de noodige onderrigtingen, voorwendde, te gelooven, dat de Cochenille-Inſecten zeer nuttig zouden weezen om een ſmeerzel uit te bereiden, ter herſtelling van zyne voorgewende kwaal (de Jicht.) Hy kogt ten dien einde verſcheide *Nopals*, bedekt met deeze Inſecten, van de beste ſoort. Deeze deedt hy in doozen, ter verberging overdekt met andere Planten, en hy vondt gelegenheid om die doozen weg te voeren, als vervuld met kleinigheden, welke geene aandagt verdienden dan alleen voor de Plantkundigen. —— Naderhand door een geweldigen ſtorm in de Baai van *Campeachy* gedreeven, vondt hy daar, en voegde by zyne verzameling, een leevende *Cactus*, van die ſoort, welke geſchikt was om de beste ſoort van *Cochenille* te voeden. Van daar na *St. Domingo* vertrekkende, kwam hy, op den 25 Sept. van het zelfde jaar, te *Port au Prince*, waar hy ter-

terſtond eene Plantery van *Nopals* aanving, en alles aanwendde, om de twee ſoorten, of verſcheidenheden, van *Cochenille* aan te kweeken; te weeten de *Cochenille* die men *Domeſtica*, of de *Fyne*, en de andere die men *Sylveſtra*, of de *Wilde*, noemt, welke laatſte hy te *St. Domingo* vondt, kort naa zyne wederkomst, natuurlyk leevende op den *Cactus Pereſhia*. Maar, ongelukkig voor deeze onderneeming, ſtierf hy in den Jaare 1780. Teleurſtelling en verdriet knaagden hem het harte, daar by zyne Vaderlandlievende oogmerken zo weinig ondersteund, en zyne dienſten zo ſpaarzaam door het Gouvernement beloond, vondt. Des Heeren THIERY DE MENONVILLE's arbeid dus geëindigd zynde, heeft de Koninglyke Maatſchappy der Kunſten en Weetenſchappen te *Cape François* zyne papieren byeen verzameld, en uit dezelve eene Verhandeling vervaardigd over het aankweeken der *Nopals*, en het voortteelen der *Cochenille* (*).

Het blykt, dat er in *Mexico* twee verſcheidenheden van *Nopal* groeijen. De eene wordt de waare *Nopal uit den Tuin van Mexico* geheeten; en de andere draagt, uit hoofde van de zonderlinge ſchoonheid, den naam van de *Caſtiliaanſche Nopal*. Deeze *Nopals* hebben eene hoogſchatbaare eigenſchap, welke de verzameling dier kleine Inſecten gemaklyker maakt; niet bezet zynde met de harde en ſteekelige doornen, anders eigen aan de Cactusplanten. Zy verſchaffen, daarenboven, het best geſchikte voedzel voor de *Cochenille*; want het in 't wilde voorkomende Inſect, of de *Grana Sylveſtra*, gevoed op een deezer beide *Nopals*, verliest, allengskens, de draadagtige wolligheid, en wordt bykans zo groot als de huislyke of tamme ſoort. Een ſtuk, 't geen uitwyst, dat de laatstgemelde haare verbetering verſchuldigd is aan het warme dekzel, en den overvloed van best voedzel. Dit denkbeeld wordt wyders geſtaafd door de handelwyze, in *Mexico* gehouden, om Plantadien aan te leggen tot het voortkweeken van deeze twee ſoorten van tamme of huislyke *Cochenille*, op zekeren afſtand van elkander, ten ein-

(*) Van deeze heeft de Heer BERTHOLET een Uittrekzel gegeeven in het vyfde Deel van zyne *Annales de Chymie*, met een verſlag zyner eigene Proefneemingen, om de uitwerkzels te bepaalen van de *Grana Sylveſtra* op *St. Domingo*, vergeleeken met die van *Mexico*, in het verwen.

einde derzelver gemeenſchap een gekruist geſlacht voortbrenge.

Het Inſect verkiest eene voor zich bekwaame plaats aan den onderkant der takken of geledingen, waar het den kleinen ſnuit vastſteekt, het ſap der Plante inzuigt, en overdekt wordt met een fyn aankleevend dons. —— Naa verloop van ééne maand komt het Mannetje uit zyne gevangenis, en is een kleine ſcharlakenverwige Vlieg, zwerft rondsom, volbrengt het werk der paaring, en ſterft onmiddelyk daar naa. Het Wyfje overleeft het Mannetje eene maand, en brengt haare Jongen voort, door eene ſoort van navelſtreng aan elkander gehegt. Deeze hoop Jongen blyft twee of drie dagen opeengehoopt onder 's moeders buik, tot dat zy, in 't einde losgeraakt, na hunne voedzelplaatzen kruipen.

't Is in deezen laatſten ſtaat van zwangerheid, dat de Wyfjes, om 'er Cochenille van te maaken, uitgekoozen worden. Men ſtrykt ze van de *Nopal* af met de ſtompe zyde van een mes; zy vallen neder op Kleeden, 'er onder geſpreid om ze op te vangen. Daar op in een zak geſtooken, worden ze heet gemaakt in kookend water, en in de Zon te droogen gelegd.

De ryke kleur van de Cochenille heeft men in 't algemeen toegeſchreeven aan de roode vrugt van den *Cactus*, waar mede men veronderſtelde dat het Inſect zich voedde. Doch de Waarneemingen van den Heer DE MENONVILLE hebben de ongegrondheid van dat begrip beweezen. Naa den dood van dien Heer, liet men de aankweeking van fyne Cochenille, in den Tuin te *Port au Prince* vermenigdigd, door verzuim verlooren gaan. De wilde ſoort, harder zynde, bleef in leeven, en kwam onder de bezorging van den Heer BRULEY, die, in de Jaaren 1787 en 1788, eene zeer groote hoeveelheid na *Parys* zondt. De Commisſarisſen van de Academie deeden 'er de vereischte Proeven mede; waar uit bleek, dat de *Grana Sylveſtra* van *St. Domingo* volkomen dezelfde kleur gaf als de *Spaanſche* Cochenille; alleen hadt men 'er eene dubbele hoeveelheid van noodig.

Eenige weinige jaaren geleden, verbeeldde zich Dr. JAMES ANDERSON, van *Madras*, dat hy het waare Cochenille-Inſect ontdekt hadt, huisvestende op zekere Grasplant; doch hy vondt zich in deeze zyne verwagting deerlyk bedroogen; dan zyn loflyke yver wees de *Engelſche Oost-Indiſche* Bezittingen aan, als zeer geſchikt om dat zo veel

veel opbrengend Inſect voort te teelen. Men zondt daarop eenige Planten van de waare *Nopal*, in den Jaare 1788, uit den Koninglyken Tuin te *Kew*, na *Madras*; waar die Plant verbaazend ſterk vermenigvuldigde. —— Maar, door de onagtzaamheid van de Beſtuurders der Oost-Indiſche Compagnie, heeft men nog geene poogingen aangewend om het Cochenille-Inſect uit *America* te krygen.

BREEDVOERIG VERHAAL DER UITBARSTING VAN DEN BERG VESUVIUS, IN ZOMER- EN HOOIMAAND DES JAARS MDCCXCIV; *in eenen Brieve van den Heer* WILLIAM HAMILTON, *K. B. F. R. S. aan den Heer* JOSEPH BANKS, *Bart. F. R. S. in de Koninglyke Societeit voorgeleezen, den* 15 *Jan.* 1795.

(*Vervolg van bl.* 27.)

Geduurende de Uitbarſting van den *vyftienden Juny*, waagden het weinigen der Inwoonderen van *Napels* te bedde te gaan, uit vrees voor Aardbeevingen. Het gemeene Volk was of bezig met Godsdienſtige Ommegangen langs de ſtraaten te doen, of ſliep op kaaijen en open plaatzen; de Adel en aanzienlyke lieden ſliepen, de paarden van voor de rydtuigen hebbende doen ſpannen, in dezelve, op markten en ruime plaatzen, of op den grooten weg, even buiten de Stad.

Verſcheide dagen lang, terwyl de Vulcaniſche Onweeren van Donder en Blixem duurden, werden de Inwoonders aan den voet des Vuurbraakenden Bergs, zo aan den Zeekant als aan de zyde van de *Somma*, dikwyls eene ſchudding in de aarde, en eene ongemeene beweeging in de lugt, gewaar; doch te *Napels* zelve werden de Aardbeevingen van den *twaalfden* en *vyftienden Juny* alleen onderſcheiden en algemeen gevoeld. Die ſchoone Stad zou het zeker niet lang hebben kunnen uithouden, indien deeze Aardbeevingen gelukkig niet van eenen korten duur geweest waren. —— Staande deeze Uitbarſting, welke in volle kragt omtrent tien dagen duurde, kwam de koorts des Bergs, (als ik my zo mag uitdrukken,) even gelyk men by andere Uitbarſtingen waargenomen hadt, eenig-

zins op gezette tyden weder, en was doorgaans het geweldigst by het aanbreeken van den dag, op den middag, en te middernagt.

Omtrent vier uuren 's morgens, van den *zestienden Juny*, begon de Crater van den *Vesuvius* tekens te vertoonen, dat dezelve open was; door een zwarten Rook, welke 'er uit opging: by het aanbreeken des dageraads vertoonde zich een andere Rookkolom, eenigzins roodverwig, opgaande uit eene opening naby den Crater, maar aan den anderen kant des Bergs, en tegen over de Stad *Ottaiano;* deeze wees aan, dat zich aldaar een nieuwe mond geopend hadt, uit welken, gelyk wy naderhand vernamen, een geweldige Lavastroom voortkwam, en met groote snelheid door een bosch liep, 't welk geheel afbrandde. Daar, in weinig uuren, omtrent drie mylen wegs gespoed hebbende, hieldt dezelve op, eer zy aan de Wyngaarden en bebouwde Velden kwam.

De Crater, en het geheele kegelagtige gedeelte van den *Vesuvius*, was als toen schielyk met dikke Wolken omgeeven, en bleef zo verscheide dagen lang; maar boven deeze Wolken, schoon zeer hoog, konden wy menigmaalen nieuwe Rookkolommen, uit den Crater komende, ontdekken, die met geweld opwaards steegen, tot dat de geheele Rookkolom de gewoone gedaante van een pynboom aannam. In deezen verbaazenden hoop zwaare Wolken, zag men dikwyls de *Ferilli*, of Vulcanische Blixem, zelfs by dag.

Omtrent vyf uuren 's morgens, op den *zestienden Juny*, konden wy onderscheiden bemerken, dat de Lava, die eerst uit verscheide nieuwe monden gebrooken was, aan de Zuidzyde des Bergs, de Zee bereikt hadt, en daar in nederstortte, naa het grootste gedeelte van *Torre del Greco* overstroomd, verbrand en verwoest, te hebben; de voornaamste stroom van Lava hadt den weg door 't middelpunt der Stad genomen.

Wy zagen van *Napels* af, dat, toen de Lava den weg nam na *Torre del Greco*, en in de Wyngaarden kwam, dikwyls, uit verscheide deelen daar van, een helder bleeke vlam opging, zeer verschillende van de donkerroode vuurkleur der Lava; dit ontstondt uit de verbrande boomen, die de wynstokken onderschraagd hadden.

Kort naa den aanvang deezer Uitbarsting, viel de Asch diep en digt aan den voet des Bergs, den ganschen weg over, van *Portici* tot *Torre del Greco;* en, 't geen opmerklyk

lyk is, ſchoon men op dien tyd geene Wolken aan de lugt zag, dan Rookwolken des Bergs, was die Asch nat, en met groote waterdruppelen bezet, die, gelyk ik uit bevoegde getuigen verſtaan heb, zout ſmaakten; de ſtraatweg zelve was zo nat als of 'er een zwaare regenbui gevallen ware. Deeze Asch was zwart en grof, gelyk het zand aan den oevar; terwyl de Asch, die daar, en eenige dagen naderhand te *Napels*, viel, ligt graauw van kleur, en zo fyn als Spaanſche Snuif, of geſtooten Kina, was. Veele zoutdeelen waren 'er in; dit beſpeurde ik, toen ik na de Stad *Torre del Greco*, op den *zeventienden Juny*, ging; de Asch, die op den grond aan de zonne blootgeſteld lag, hadt een korst van de allerwitſte poeder boven op, deeze was op de proeve zeer zout en prikkelende. —— In het gedrukt Verhaal van deeze laatſte Uitbarſting door EMANUEL SCOTTI, Hoogleeraar in de Geneeskunde en Wysbegeerte op de Univerſiteit te *Napels*, veronderſtelt deeze Geleerde ('t geen my hoogstwaarſchynlyk voorkomt,) dat het Water, 't welk het nedervallen der Aſſche, by den aanvang der Uitbarſting, vergezelde, voortgebragt was door een mengzel van ontvlambaare en gedephlogiſteerde Lugt, volgens de Proeven, genomen door Dr. PRIESTLEY en den Heer LAVOISIER.

Op den tyd, dat de Lava de Zeekust bereikt hadt, tuſſchen vyf en zes uuren, 's morgens, van den *zestienden*, was de *Veſuvius* zo geheel en al met duisterheid omzet, dat wy niet meer de geweldige werking der Natuure, daar aan den gang, konden waarneemen; en dit hieldt verſcheide dagen aan; maar het verſchriklyk geraas, 't geen wy, van tyd tot tyd, hoorden, en de roode gloed der Wolken boven den top des Bergs, ſtrekten tot gewisſe tekenen van de geweldige werking des vuurs beneden.

De Lava ſtroomde ſlegts zagt na *Torre del Greco*; naa dat dezelve de Zee bereikt hadt. In den morgen van den *zeventienden Juny* ging ik, met een boot, die ongelukkige Stad bezoeken. De loop der Lava was geſtuit, uitgenomen dat, by tyd en wylen, een kleine ſtroom van vloeiend vuur te voorſchyn kwam van onder de rookende *Scoriæ* in de Zee, 't welk een ziſſend geluid en een witten damp veroorzaakte; op andere tyden werd eene hoeveelheid van groote *Scoriæ* van de oppervlakte der Lava in Zee geſtort, ter aanduiding ſtrekkende, dat

dezelve gloeiend heet was onder die oppervlakte; en zelfs tot deezen dag toe (*), behoudt het middelpunt van de Lava, die de Stad bedekt, deeze gloeiende hette.

De breedte van de Lava, die in Zee ſtortte, en daar een nieuw Voorgebergte gevormd heeft, naa het grootſte gedeelte van de Stad *Torre del Greco* verwoest te hebben, vondt de Hertog DELLA TORRE, by eene naauwkeurige meeting, 1204 *Engelſche* voeten. De hoogte boven de Zee is twaalf voeten, en even zo veel onder het water; weshalven de geheele hoogte vier-en-twintig voeten haalt, daar ze zich tot 626 voeten in Zee uitſtrekt. —— Ik nam waar, dat het Zeewater kookte als water in een ketel, ter plaatze waar 't zelve den voet van dit nieuw Voorgebergte raakte; en, ſchoon ik my ten minſten op den afſtand van driehonderd voeten van daar bevond, ſtak ik, waarneemende dat de Zee rookte, aan de zyden van myn boot myn hand in 't water, en werd deeze, eigenlyk geſprooken, gebrand. Op deezen tyd merkten myne Roeijers op, dat de pek aan den bodem van de boot begon te ſmelten en op Zee dreef, dat de boot lek wierd. Wy voeren, derhalven, ſchielyk van daar, en traden op eenigen afſtand van de heete Lava aan land.

Torre del Greco telde omtrent 18,000 Inwoonders, die allen, (uitgenomen omtrent vyftien, die, wegens ouderdom of zwakheid, niet konden vervoerd worden, en, door de Lava overſtort, in hunne Huizen omkwamen) het gevaar ontvloden, of na *Caſtel-a-mare*, het oude *Stabiæ*, of na *Napels*. Maar de ſnelle voortgang van de Lava was zodanig, naa dat dezelve den koers afgewend hadt van *Reſina*, welke Stad de Lava eerst bedreigde, en 'er een nieuwe Lava was beginnen te vloeijen uit een nieuwen mond in een Wyngaard, omtrent ééne myl van de Stad gelegen, dat dezelve als een Stroom over de Stad *Torre del Greco* heen liep; den ongelukkigen Inwoonderen naauwlyks tyd laatende om hun leeven te bergen. Hunne goederen en bezittingen moesten zy geheel agterlaaten. Verſcheide Ingezetenen, wier huizen omringd waren met de Lava, terwyl zy 'er zich nog in bevonden, ontkwamen 'er uit, en behielden hun leeven, den volgenden dag uit de daken klimmende, en gaande over de *Scoriæ* op de oppervlakte van de gloeiend heete Lava. Zes oude Non-

(*) Deeze Brief is van den 25 *Auguſt*. daar op volgende.

Nonnen werden, op deeze wyze, uit haar Klooster gered, en op den *zestienden Juny* over de heete Lava heen gevoerd. Een Monnik, die haar zyn byſtand boodt, verhaalde my dit, met byvoeging, dat de gevoelloosheid deezer Nonnen zo groot was, dat zy niet bewust ſcheenen van het dreigend gevaar, of eenigzins ontſteld. Hy vondt een deezer, meer dan negentig jaaren oud, zich warmende aan de punt van gloeiend heete Lava, welke tegen het venſter van haare cel kwam; zy zeide zich daar wel by bevonden te hebben; en, ſchoon nu van het dreigend gevaar onderrigt, waren zy niet gereed om het Klooster te verlaaten, in 't welk zy van haare kindſchheid af opgeſlooten geweest waren; haare denkbeelden bleeken zo bekrompen te weezen als de plaats haarer wooninge. Wanneer men deeze Nonnen te verſtaan gaf, dat zy het geen haar meest waardig was zouden zamenpakken, namen zy alle een grooten voorraad van Beſchuit en Gebakjes mede; en het was ſlegts by toeval, dat de Monnik ontdekte, hoe zy eenig Geld hadden agtergelaaten; dit maakte hy te krygen. Deeze Nonnen bevinden zich thans in een Klooster te *Napels*.

Toen ik op den *zeventienden* by *Torre del Greco* aan land ſtapte, vond ik eenige weinige Inwoonders derwaards wedergekeerd. Zy poogden hunne goederen te haalen uit de huizen, die nog niet waren omvergeſmeeten, of geheel en al onder de Lava bedolven. Maar, helaas! hoe groot en wreed was deezer teleurſtelling, als zy bevonden, dat hunne huizen reeds opengebrooken en ledig geſtoolen waren van alles wat eenige waarde hadt. Voor één huis aanſchouwde ik een gevegt tusſchen de Eigenaars en de Roovers, die 'er bezit van genomen hadden.

De Lava was over het midden en het beste gedeelte der Stad heen geloopen. Geen gedeelte van de Hoofdkerk ſtak 'er boven uit, dan alleen het bovenſte gedeelte van een vierkanten tooren, waar in de klokken hingen; en het is eene zonderling merkwaardige omſtandigheid, dat deeze Klokken, ſchoon zy noch geborſten, noch geſmolten, zyn, den klank verlooren hebben, even zeer als of zy geborſten waren; 't geen ik veronderſtel veroorzaakt te zyn door de werking der zuure en vitrioliſche dampen van de Lava.

Zommigen der Inwoonderen van *Torre del Greco* verhaalden my, dat, toen de Lava eerst in Zee ſtortte, het water daar door tot eene verbaazende hoogte opree; dat

dit inzonderheid het geval was, wanneer twee punten van Lava elkander tegenkwamen, en water tusschen zich beknelden, als dan werd het water met groot geweld opgeheeven, en ging zulks gepaard met een groot geraas. Desgelyks verhaalden zy my, dat, op dien tyd, als mede 's volgenden daags, eene groote menigte visch, die als 't ware gekookt was, op de oppervlakte der Zee dreef; en naderhand is my verzekerd door veele Visschers van *Portici*, *Torre del Greco*, en *Torre dell' Annunziata* (alle plaatzen aan den voet van den *Vesuvius* gelegen,) dat zy, verscheide dagen geduurende de Uitbarsting, geen visch hoegenaamd konden vangen, binnen twee mylen van de kust, door de Visschen blykbaar verlaaten.

Wanneer deeze Lava genoegzaam bekoeld is, 't geen nog wel eenige maanden zal aanloopen, zal ik gaarne onderzoeken, of het middelpunt, of de vaste en geslootene deelen, van de Lava, die in zee stortte, gelyk waarschynlyk is, de kantzuilagtige gedaante van Bazaltkolommen aangenomen hebbe, zo als veele andere Lavas, in 't water nedergestort.

De uitwendige gedaante van deeze Lava biedt, gelyk alle andere Lava, den oogen niets dan een verwarden hoop van losse *Scoriæ*. De Lava boven de Hoofdkerk, en op andere plaatzen in de Stad, is veertig voeten dik: de algemeene hoogte van de Lava, geduurende den geheelen loop, is omtrent twaalf voeten, en heeft, op zommige plaatzen, de breedte van eene myl.

Ik doorwandelde de weinige overgebleevene straaten der Stad, en klom boven in een der hoogste staande gebleeven huizen, met Lava geheel omringd. Van die hoogte zag ik onderscheiden den geheelen loop, dien de Lava genomen hadt; het beste gedeelte der Stad bedekkende. De toppen van de huizen waren hier en daar even zigtbaar; het hout, van binnen nog brandende, deedt aan de oppervlakte een heldere vlam opgaan; op andere plaatzen veroorzaakten de zwavel en de zouten een witten rook boven de Lava, vormende een witte of geele korst op de *Scoriæ*, rondsom de plaatzen waar die rook met het meeste geweld uit voortkwam.

Menigmaal hoorde ik kleine uitbarstingen, en zag, dat dezelve, als kleine Mynen, brokken van de *Scoriæ* en Asch in de lugt opwierpen. Ik veronderstel dat ze voortkwamen, of door de dunner geworden lugt in de kelders, of mogelyk door kleine hoeveelheden buschkruid,

die

die ontvlamden; dewyl niemand hier bykans zonder ſnaphaan, en eenigen voorraad van kruid, leeft. — Naardemaal de Kerkfeesten hier doorgaans vergezeld gaan van Vuurwerken, hadt een Vuurwerker te deezer Stede een grooten voorraad vervaardigd tot een naderend Kerkfeest, en eenig kruid; dit alles was in zyn huis opgeſloten geworden door de Lava; een gedeelte van dezelve was in een der vertrekken gedrongen; nogthans hadt hy, eenige dagen daarnaa, alle zyne Vuurwerken en kruid gered; deezen voorraad veilig over de heete Lava heen voerende. Ik zou zo gerust niet geweest zyn, had ik geweeten van dit kruid, en van verſcheide andere vaten, die ten zelfden tyde in den kelder van een ander huis waren, met Lava omgeeven; en, er naderhand uitgevoerd zyn door Vrouwen, die ze op 't hoofd droegen over de *Scoria* van de Lava, beneden nog gloeiend heet, zonder te denken welk een gevaar zy liepen.

De hette in de ſtraaten der Stad was, op dien tyd, zo groot, dat dezelve myn Kwik-Thermometer tot op omtrent 100 Graaden deedt klimmen; digt by de heete Lava rees dezelve nog veel hooger. Maar 't geen my van deeze akelige plaats deedt vertrekken was, dat een der Rooveren, met een groote Bigge over zyne ſchouderen, naagezet werd door den Eigenaar, met een vuurroer op hem aangelegd; de Roover hieldt zich, tot zelfbehoudenis, digt by my. Ik verzogt hem de Bigge weg te werpen, en de vlugt te neemen; hy deedt het, en de eigenaar, wel te vrede met het herkrygen van het verlooren beest, ontdekte my het gevaar, waarin ik my bevond; my verhaalende, dat 'er thans dieven in alle de ſtaande gebleeven huizen waren. Ik oordeelde het, gevolglyk, voor my hoog tyd om te vertrekken, zo om myne eigene veiligheid, als om te bewerken, dat 'er uit *Napels* eenige Manſchap gezonden wierd, om beſcherming te verleenen aan de ongelukkige Bewoonders deezer zo zeer geteisterde Stad.

Hierop roeide ik terſtond met myn boot na *Napels*, en gaf het Stadsbeſtuur onmiddelyk kennis van 't geen my in *Torre del Greco* wedervaaren was. Ingevolge hier van werden terſtond te water eenige Soldaaten derwaards geſchikt; de weg over land was door de Lava geheel onbruikbaar. — Op mynen terugtocht ontdekte ik, dat een veel grooter hoeveelheid van *Petroleum*, dan gewoonlyk, op Zee dreef, en een zeer hinderlyken reuk verſpreid-

ſpreidde: want ten allen tyde ziet men, by ſtilte, deeze bitumineuſe Olie, hier *Petroleum* geheeten, op de oppervlakte der Zee tuſſchen *Portici* en *Napels* dryven, en wel byzonder tegen over een Dorp, *Pietra Bianca* geheeten.

De fyne Asch bleef deezen ganſchen dag te *Napels* vallen: de *Veſuvius*, geheel door dezelve verdonkerd, bleef onrust baaren, door herhaalde geweldige Uitbarſtingen. De ſtraaten deezer Stad waren op deezen en den volgenden dag ſteeds vervuld met Godsdienſtige en boetedoende Ommegangen, beſtaande uit menſchen van allerlei rang; en men hoorde, te midden van de duisternisſe, niets dan den donder van het Gebergte, en het geprevel *ora pro nobis*. De Zeewind, by wylen eenigzins ſterker opblaazende, verloste ons van deeze Asſche, door dezelve te verſtrooijen over verſcheide deelen van *Campagna Felice*.

Op Woensdag den *achttienden Juny*, ontdekten wy, dewyl de wind, voor eenen zeer korten tyd, den dikken Wolk van den top van den *Veſuvius* wegdreef, dat een groot gedeelte van den Crater, byzonder aan de Westzyde, tegen over *Napels*, was ingeſtort. Dit gebeurde waarſchynlyk omtrent vier uuren 's morgens van dien dag: dewyl men op dat tydſtip een hevige ſchok van een Aardbeeving gevoelde te *Reſina*, en in andere gedeelten aan den voet des Vulcaans. De Wolken van Rook, gemengd met de Asſche, die, gelyk ik voorheen heb opgemerkt, zo fyn was als Spaanſche Snuif (ja zo fyn, dat een indrukzel van myn zegel 'er onderſcheiden op ingedrukt bleef,) waren zo dik en digt, dat ze blykbaar met de grootſte moeite een weg zogten door den nu zo zeer verwyden mond van den *Veſuvius*, die zeker, zints het inſtorten van den top, niet veel minder dan twee mylen in den omtrek haalt. De eene Wolk hoopte zich op de andere, en deeze, elkander zo ſchielyk opvolgende, vormden, in 't verloop van eenige weinige uuren, zulk een verbaazend groote kolom van de donkerſte kleur over den Berg, dat dezelve *Napels* met een onmiddelyken ondergang ſcheen te dreigen; op zekeren tyd boven de Stad hangende, en te zwaar ſchynende om lang in de lugt te blyven hangen. Deeze Wolken waren, daarenboven, vervuld met *Fulmini*, of Vulcaniſche Blixem, ſterker dan de gewoone Blixem, juist zo als PLINIUS *de Jonge* dezelve beſchryft in een zy-

zyner Brieven aan TACITUS, als hy zich in deezervoege uitdrukt: *fulgoribus illæ & ſimiles & majores erant.*

De *Veſuvius* was op dien tyd geheel overdekt, gelyk ook alle de oude zwarte Lavas, met een dikke korst van deeze fyne ligt graauwe Aſſche, reeds gevallen, welke daar aan een ſchriklyk voorkomen gaf; en, in vergelyking met de bovengemelde opeenſtapeling van Wolken, die zeker, hoe zeer dit ſtrydig ſchyne met ons denkbeeld van de uitgeſtrektheid des dampkrings, veele mylen boven den Berg reezen, vertoonde zich de *Veſuvius* als een Molshoop; ſchoon, gelyk bekend is, de rechtſtandige hoogte van den *Veſuvius*, van de oppervlakte der Zee gemeeten, meer is dan drie duizend zes honderd voeten.

De Abbé BRACCINI, blykens zyn Berigt wegens de Uitbarſting van den Berg *Veſuvius* in den Jaare 1631, meette, met een Quadrant, de hoogte eener Wolkopeenhooping van dezelfde natuur, die zich verzamelde boven den *Veſuvius*, geduurende die groote Uitbarſting, en bevondt dat dezelve meer dan dertig mylen in de hoogte haalde. —— Dr. SCOTTI ſchryft, in zyn gedrukt Verſlag van deeze jongſte Uitbarſting, dat de hoogte deezer dreigende Rook- en Asch-Kolom, van *Napels* gemeeten, (maar hoe, vermeldt hy niet) meer dan dertig Graaden haalde. —— Alles wat ik 'er van kan zeggen is, dat, voor myn oog, de afſtand van den Crater van den *Veſuvius* tot het hoogſte gedeelte der Wolk my toeſcheen ten naasten by dezelfde te zyn als de afſtand van het Eiland *Caprea* van *Napels*, te weeten omtrent vyf en twintig Mylen: doch ik ben zo zeer als iemand overtuigd van de onnaauwkeurigheid eener meetinge van dien aart. —— Ten tyde dat deeze Wolk op zyn hoogst was, haalde ik Signor GATTA, Opvolger van den kunſtkeurigen Mr. FABRIS, over, om 'er eene naauwkeurige Afbeelding van te vervaardigen.

Ik moet bekennen, dat ik, op dit oogenblik, *Napels* beſchouwde, als in gevaar om begraaven te worden onder de Aſſche van den Vulcaan, even als dit lot de Steden *Herculaneum* en *Pompeii* overkwam in den Jaare 79. De Asch, die toen te *Pompeii* nederviel, was even zo fyn als die deeze Uitbarſting vergezelde. Dikwyls heb ik opgemerkt, als ik my tegenwoordig bevond by de opruimingen van die oude Stad, dat de Asch, welke ik veronderſtel, op dien tyd, met water gemengd ge-

geweest te zyn, den naauwkeurigen indruk aannam van den vorm, waar in zy zich beſlooten vondt: derwyze, dat de gedeelten van 't houtwerk der veenſteren en deuren der huizen ingedrukt bleef op deeze Vulcaniſche *Tufo*; ſchoon het hout reeds voorlange verteerd was, en men 'er geen het geringſte overblyfzel van kon vinden; uitgenomen wanneer het hout verbrand geweest was, dan vondt men het Houtskool.

Wanneer ik op zekeren tyd tegenwoordig was by de ontdekking van een Scelet, in de groote ſtraat van *Pompeii*, van een Perſoon die overvallen en bedolven geweest was in deeſe Aſſche, geduurende de Uitbarſting van 79, haalde ik de Graavers over, om het ſtuk verharde *Tufo*, 't welk het hoofd bedekte, met alle zorgvuldigheid af te neemen, en wy bevonden den indruk van de oogen, die geſlooten waren, van den neus en van den mond, en van elken weezenstrek, geheel onderſcheiden, even als in een afdrukzel in pleister. Een ſtuk van dien aart, uit *Pompeii* gebragt, is tegenwoordig in het Muſeum van zyne *Siciliaanſche* Majeſteit, te *Portici*. Het hadt zich gevormd over de borst éener jonge Vrouwe, die zich door deeze Vulcaniſche ſtoffe overdekt vondt: elke kreuk of vouwe van het dunne doek, 't geen de borst bedekte, is naauwkeurig afgetekend in deezen vorm. —— In de Vulcaniſche *Tufo*, die het oude Theater van *Herculaneum* vervulde, ziet men nog een naauwkeurig afdrukzel van een borst- of ſtandbeeld, zints langen tyd weg.

Waargenomen hebbende, dat deeze fyne Asch, in zulk een overvloed uit den *Veſuvius* voortkomende, en het voorkomen hebbende van vogtig of nat te zyn, die ſchoone gedaanten en krullingen niet had als de droege Rook doorgaans heeft, maar zich vertoonde in harde ſtyve krullen; zo zult gy wel willen gelooven, dat dit vertoon my het lot van *Herculaneum* en *Pompeii*, in vollen nadruk, voor den geest deed komen: maar gelukkig kwam de wind fris uit Zee opwaaijen, en de dreigende Wolk kromde zich allengskens van ons af over den Berg *Somma*, en bragt dat geheele gedeelte van *Campagna* in duisternis en gevaar.

Om langdraadigheid en herhaaling te vermyden, moet ik alleen zeggen, dat de donder- en bliksemhuien, van tyd tot tyd vergezeld met zwaare regenvlaagen en aschſtortingen, de verdelgendſte beeken van water en lymerigen modder veroorzaakten, gemengd met zwaare ſteenen en

boomen van den wortel gerukt; deeze hielden aan, in meerdere of mindere maate, de Inwoonders aan beide de zyden van den Vuurberg tot den *zevenden July* te ontrusten; wanneer de laatſte vloed van dien aart veele honderd Acres van bebouwd land, tuſſchen de Steden *Torre del Greco* en *Torre dell' Annunziata*, verdelgde. — Eenige van deeze Stroomen, gelyk my verzekerd is door geloofwaardige ooggetuigen, kwamen, zo aan de zyde van de *Somma* als aan den Zeekant, met een ſchriklyk ruiſchend geluid, nederſtorten. Eenige deezer Stroomen, den weg gebaand hebbende door de naauwe openingen in 't gebergte, reezen tot eene hoogte van meer dan twintig voeten, en hadden bykans eene halve myl in uitgeſtrektheid. De modder deezer Stroomen, eene natuurlyke Kalk zynde, heeft eene duizend Acres van de beste Wyngaarden volkomen overdekt, en voor tegenwoordig bedorven; want dezelve wordt binnen kort zo hard, dat men een houweel noodig heeft om dezelve te breeken: ik ſchryf, voor het tegenwoordige; dewyl ik my verbeelde, dat de grond, hiernaa, grootlyks zal verbeterd weezen door de veelvuldige Zoutdeelen, blykbaar begreepen in de Aſſche van deeze Uitbarſting. —— Een Heer van de *Britſche Factory* te *Napels*, een bak gevuld hebbende met de Aſſche op zyn balcon gevallen, geduurende de Uitbarſting, zaaide 'er eenige Erwten in, en verzekerde my, dat ze den derden dag opkwamen, en veel ſterker groeiden dan zy gemeenlyk doen in den besten gewoonen Tuingrond.

(*Het Vervolg hierna.*)

BELANGRYK VERSLAG EENS NIEUWEN WEGS NA DE OOST-INDIEN, OVER ALEPPO EN BAGDAD; VEELE BYZONDERHEDEN VAN DE GEWOONTEN EN ZEDEN DER TURKEN ONTVOUWENDE.

(Ontleend uit DONALD CAMPBELL's *Journey over Land to India.*)

(*Vervolg van bl.* 41.)

Naa weinig uuren ſlaapens, maakte onze Gids ons wakker, en wy zetten onze reis voort. Naa een poos ſtilzwy-

zwygens, begon myn Gids op den volgenden trant, 't geen de Tolk my onder het ſpreeken vertaalde.

„ Zeker, God maakte het lachen tot beſpotting en beſchaaming des Menschdoms; hy gaf dit vermogen aan „ de *Franken* en aan de Aapen; want des eenen *Ha*, „ *Ha*, *Ha's*, en des anderen *He*, *He*, *He's*, zyn beide boos„ aartig, ſnood, tot niets dienſtig dan om alles wat rondsom hun is te plaagen en te mishandelen."

Hier zweeg de Gids, als wagtende eenig antwoord. Ik zweeg. Naa eene wyl wagtens, voer hy voort. „ Dit is „ het niet al, met al hun lachen hebben zy de wysheid „ om wonder wel voor zichzelven te zorgen; want een „ half douzyn Aapen zal, onder het *He*, *He*, *He*, een „ geheelen hof van vrugten ledigen, als of 'er een honderd geweest waren; en een *Frank* zal, onder het *Ha*, „ *Ha*, *Ha*, uw voor- en toeſpys opeeten als een Wolf, „ en wyn zuipen met dezelfde maatigheid als een Kameel „ water drinkt."

Ik dagt dat ik van het geſmoord lachen zou geſtikt hebben; ik wilde hem egter niet in de reden vallen, en beleidde het zo, dat hy voortvoer met zyne aangevangen gelykenis.

„ Maar met al hun *He*, *He*, *He's* en *Ha*, *Ha*, *Ha's* „ gebeurt het zomtyds dat zy gevangen worden; de Aap „ wordt in een ſtrik gevangen, opgeſlooten of gedood, en „ de *Frank* in een gevangenhuis opgeſlooten, gekastyd „ of gehangen; en dan verandert de toon, en het is *och*, „ *ho*, *ho!*" —— Hier ſpeelde hy zyn nabootzende rol zo meesterlyk, en tevens zo lachverwekkend, dat ik myn lachen niet langer kon bedwingen.

Oogenbliklyk viel hy hier op in. „ Neem u zelven „ in agt, JIMMEL! Neem u zelven in agt! Gy kunt u „ niet bedwingen!" 'Er op een ernſtigen toon byvoegende: „ By onzen Heiligen Propheet! het zou kunnen uitloopen gelyk ik u gezegd heb. Neem derhalven u zelven in agt, en vermy het lachen in de Caravanſeras, of wy moeten ſcheiden; want 'er zyn plaatzen, „ en daar wy ons gister avond bevonden was zodanig „ een, waar vermoeden uw gewis bederf zou berokkenen. En, indien gy omkwaamt, wat zou ik, te *Aleppo* wederkeerende, tot myne verdediging zeggen? *Ha*, „ *ha*, *ha!* zou niets afdoen. Neen, neen! zy zouden het „ niet gelooven, en ik myn character verliezen."

Hoe, voegde ik hem toe, lacht gy dan zelve niet?

„ Zeer

—— „ Zeer zeldzaam," antwoordde hy, „of liever nooit. „ Althans zou ik het niet doen in tyd van gevaar. Neen, „ neen, geen dan Christenen en Aapen geeven zich aan „ lachen over. *Turken* en *Tartaaren* zyn wyzer." —— Ik beloofde hem, in het vervolg, voorzigtiger te zullen weezen; en, om hem door eenige vleitaal wat te neder te zetten, zeide ik, dat hy zyn rol zo wonderlyk wel ſpeelde, dat het my onmogelyk was de aandoening tot lachen te bedwingen. Dan hy gaf my te verſtaan, met een gansch ernſtig gelaad, dat zyn bedryf, in die gelegenheden, van eenen al te ernſtigen aart was om ſtof van gelach op te leveren; en raadde hy my aan, dit in goeden ernst te gelooven.

De bezorgdheid van mynen Gids voor myne veiligheid was de ernst van een Man, die, het geen hy op zich genomen hadt, ſtipt wilde vervoeren; en zyn geheele gedrag droeg de blyken van eene naauwkeurigheid om aan zyn opgenomen taak te voldoen, welke men zelden by de menſchen aantreft. —— Eer wy van *Aleppo* gingen, hadt hy het op zich genomen, my veilig over te brengen; hy was onvermoeid werkzaam om dit te doen. Hy hadt op zich genomen, my van ſpys te verzorgen; dit deedt hy op de ruimſte wyze — hy hadt beloofd te gaan zo als 't my behaagde, langzaam of ſchielyk; hy hieldt zyn woord —— wy waren overeengekomen, dat wy van paarden zo dikwyls zouden verwisſelen als het my behaagde; hy volbragt zulks. Maar, buiten deeze byzonderheden, ſcheen hy zich over my niet meer te bekommeren, dan hy zou gedaan hebben wegens eene Baal Koopwaaren, zyner zorge toevertrouwd. Hy was verpligt my behouden en in goeden ſtaat te *Bagdad* te brengen; dit hadt hy beſlooten te doen; en hy dagt op niets anders. Ik had Voorſchryvings-Brieven aan eenige der Bashas van de Steden, door welke wy heen zouden trekken; maar, dewyl het overgeeven van een Brief, naar de gewoonte daar te lande, altoos vergezeld gaat van een Geſchenk, dagt ik het beter, het overleveren daar van te laaten, zo de nood het niet mogt vereiſchen —— ſchoon de ſtaat des Lands in zulk eene onrust ware, dat wy te meermaalen eene wagt noodig hadden.

Zo ras de gedagten van het behandelde onderwerp, het lachen, eenigzins verzet waren, begon de *Tartaar* in een goed humeur te komen, en met zyn gewoone drift te praaten; want hy was, naar de luim hem aandreef, of droe-

vig

vig ſtil, of bovenmaatig ſnapagtig. Zyne tong mogt aangemerkt worden als een Thermometer, op welke men de warmte of koude van zyn geſtel kon zien; de uiterſten van ſtilzwygenheid of ſnapagtigheid waren de merktekens. Zyn onderhoud bepaalde zich egter in een naauwen kring, en beſtondt voornaamlyk in vertellingen van zichzelven en van zyn paard; van de verbaazende reistochten, door hem gedaan, en de dappere daaden, welke hy volvoerde.

Dat hy my, zo als ik even aanmerkte, in eenige opzigten, als een ſtuk van eigendom aanzag, heb ik reden om te gelooven; want ik nam waar, dat, by eenige Caravanſeras, het volk zich rondsom my heen ſchaarde, en my met duidelyk ſpreekende aandoeningen van verbaasdheid en medelyden aanzag; wel is waar, eenigen ſloegen een blik van veragting op my neder; maar geen, hoe laag en ongelukkig, ſcheen my mynen toeſtand te benyden.

In dit denkbeeld vond ik my te meer verſterkt door een geval tuſſchen *Diarbeker* en *Moſul*. Op zekeren morgen was ik meer dan gewoonlyk afgemat door de vermoeienisſen van den voorigen dag. De *Tartaar* riep my, en beval dat ik te paard zou ſtygen. Bemerkende dat ik geen antwoord gaf, of eenig teken van ontwaaking, nam hy my uit het bedde in zyne armen, (want hy was zo ſterk, dat hy dit zonder eenige moeite kon doen), en bragt my, zonder eenige pligtpleeging, buiten; en eer ik zo volkomen ontwaakt was, dat ik ten volle begreep wat 'er gebeurde, hadt hy my op het paard gezet, gereed om weg te ryden.

Eene behandeling, zo vreemd, zult gy wel gelooven dat my op dien tyd zeer verbaasde, en dat ik dezelve niet ligt zal vergeeten. Zulk eene menigte van vreemde, verwarde, en weinig zamenhangende, denkbeelden kwam my nimmer voor den geest, als op dat oogenblik; zy waren verdrietig, en verbaazend teffens; maar myn toeſtand liet my niet toe ze naderhand te ontwikkelen. —— De hoofdbedenking, welke 'er uit voortvloeide, was, dat het menschlyk gevoel in een zeer laagen ſtaat moet weezen, waar zodanig iets kan plaats grypen, uit het begrip, dat een Mensch zo veel was als een ſtuk eigendoms; dat hy op dezelfde onaandoenlyke wyze kan behandeld en vervoerd worden als een Baal met goederen.

Van de waarheid deezer bedroevende bedenking had ik kort daar naa eene akelige proeve, in een geval,

't welk,

't welk, hoe ſmertvol ook, vergezeld ging met zulke belachlyke omſtandigheden, dat ik niet kan naalaaten 'er aan te denken zonder lachen — lachen, gelyk ik toen deed, met een hart vol medelyden.

Op een morgen werd ik, vóór het aanbreeken van den dag, uit den ſlaap gewekt, door een vreeslyk geraas in onze Caravanſera. Ik giste, dat de *Tartaar* zich gereed maakte om vroeg op reis te gaan. Ik had in zo verre gelyk, de paarden ſtonden gereed. Ik kwam buiten om te paard te ſtygen, en ſtond zeer verſteld, als ik eene menigte paarden voor my zag, belaaden met iets, dat recht overeinde op derzelver ruggen ſtondt; het nog gebrekkig licht liet my niet toe te onderſcheiden dat het Menſchen waren. Ik hield het voor Baalen Koopgoederen, op eene zonderlinge wyze gepakt. Ik deed geene vraagen altoos. Het aanbreekend daglicht ontdekte my dat het Menſchen waren, in zakken gepakt, en op de paarden gezet. 'Er was eene wonderlyke mengeling van ſchrik en grappigheid in het denkbeeld, 't welk my teſſens met verontwaardiging, medelyden en lachen, vervulde. Eerstgemelde aandoeningen nogthans hadden de overhand, en ik vroeg met eenige drift aan myn knegt, wat dit wilde beduiden?" —— Hy gaf my ten antwoord, dat in die zakken jonge Vrouwlieden waren, die de *Tartaar* gekogt hadt. „ Goede GOD!" riep ik uit, „ is het mo„ gelyk, dat hy deeze ongelukkige Vrouwen gekogt heeft „ om dezelve met zo weinig menschlykheids te behande„ len?" —— „ Hy heeft ze gekogt," antwoordde myn knegt, „ als een Koopwaar, niet tot zyn vermaak."

„ Veronderſtel," zei ik hier op, „ dat het Mannen „ waren, en geen jonge Vrouwen, hoe kan hy zich ver„ beelden, dat zy zulk eene behandeling zullen overlee„ ven? In een zak geſtooken, gebonden, op een paard „ vastgemaakt, en voortgedreeven met zulk een ſpoed „ (want zy waren toen reeds weg, en een andere *Tartaar* „ deedt niet anders dan de paarden ſlaan, om ze den weg „ met alle mogelyke ſnelheid te doen ſpoeden,) hoe is „ het mogelyk dat zy zulk eene mishandeling kunnen „ overleeven? Zy moeten ſmooren, — zy moeten zich „ verzeeren — ontveld en dood gemarteld worden!"

„ Indien ik," voerde hy my te gemoet, „ u een goe„ den raad ſchuldig ben, zou ik u raaden geene aanmer„ kingen daar over te maaken. Zulks zou alleen kunnen „ ſtrekken om deeze nog deerlyker te doen handelen,

„ en den toorn van den Gids tegen u gaande te maa-
„ ken."

Om te beſluiten, ik nam deeze raadgeeving in agt, en dagt by my zelve die mishandeling na. Die ongelukkige Vrouwen werden, in dien ſtaat, ettelyke mylen verre gevoerd. Hier maakte de teerhartige Kooper beſchikkingen om de elendigen te bewaaren tot zyne wederkomst; wanneer hy, zo ik veronderſtel, die ongelukkigen, weder in zakken geſtooken, op paarden gebonden, en na *Aleppo* gevoerd, zal hebben, om ze daar aan den meestbiedenden te verkoopen.

Dit geval boezemde my een ſterken afkeer in van mynen *Tartaarſchen* Gids; en geduurende eenigen tyd kon ik niet nalaaten hem met affchrik te beſchouwen. Maar met den tyd ſleet myne gevoeligheid, en de Rede, haar bewind van bedaarde oordeelvelling herneemende, zeide my, dat, ſchoon dit een misdryf ware, ja een zwaar misdryf, hy deswegen zo verantwoordelyk niet ware als zy, die, beter weetende, aan zulk een handel een wettige bektagtiging gaven, en in volle uitgeſtrektheid een zelfde misdryf pleegden. Hy deedt alleen 't geen hy van zyne kindsheid af hadt leeren doen; en overzulks niet moest beoordeeld worden naar die wetten, welke een *Brit* in zulk een geval zou vaſtſtellen.

Een *Brit!* —— Ach! heb ik, dit ſchryvende, de vinnigſte ſchimpreden tegen de *Britten* niet uit myne pen laaten vloeijen? Ja! Lieden eene deugd toe te ſchryven, welke zy ontbreeken, is het zwaarſt mogelyk verwyt. — Ik bedagt dit niet op dien tyd; maar ik wil niet te rugge haalen wat ik geſchreeven heb. —— De *Britten* verdienen deezen geeſſel; want de handel in Menſchen drukt een afzigtig brandmerk van eerloosheid op den Raad. Hun Broeders bloed! het bloed van millioenen vermoorde *Afrikaanen* ſchreeuwt, gelyk dat van ABEL, tegen hun ten Hemel, en het zal, vrees ik, niet te vergeefsch ſchreeuwen.

Groote GOD! —— Welk een verſchriklyk denkbeeld! welk een onuitwischbaar brandmerk! Dat een Weergoever, in koelen bloede van handelbedryf, eene berekening maake van het waarſchynlyk voordeel met menſchen-leevens te behaalen — handelvoordeel in de weegſchaal legt tegen moord — en Convenienten ter verſchooning van het gruwzaamſt misdryf bezigt! Waarom mag een Roover het niet desgelyks doen? —— Maar zullen *Britten!*

Brit-

— *Britten*, die zich op edelmoedigheid beroemen, die waanen, in vryheid, menschlykheid en regtvaardigheid, alle Volken der aarde te overtreffen, — zullen zy de oogen openen, en zien dat mindere Volken een zo laakbaar handel met schrik ter zyde zetten, — zullen zy, door Gouddorst geprikkeld, of misleid door eene verkeerde Staatkunde, zich langer besmetten met het bloed, 't geen andere Volken hebben afgewischt, — zullen zy voortgaan met aan den eenen kant de vloek, en aan den anderen kant de smaad, des Menschdoms te weezen? De Hemel verhoede zulks! En och of die deugdzaame Man, die, de kwaadaartige smaadredenen der laaghartigen en baatzugtigen verfmaadende, stoutmoedig te voorschyn treedt als een bepleiter van Menschenregt en van zyn Vaderland, die, de eene Zitting vóór, de andere naa, uit den zetel des gemaks, welk de rykdom hem aanbiedt, opstaat, om de banden en kluisters, welke snoodheid en gierigheid gesmeed, en om den hals der medemenschen geklonken hebben, te verbreeken, — mogt hy eenmaal slaagen, en de menigte zyner tegenstanderen doen bezwyken! ô Mogt de Regtvaardigheid zyns Lands zyn zegepraal en roem zo groot en zo zeker maaken, als de Regtvaardigheid van dat Weezen, onder wiens bestuur hy handelt, hem zeker in eene andere Wereld zal doen ondervinden!

Ik naderde nu sterk aan dat Gewest, waar soms de Winden alle leevende Schepzels, daar door getroffen, eenen oogenblikkyken dood aanbrengen. Begrypende, dat ik, hoe meer spoeds ik maakte om dien oord door te komen, ik te grooter kans had om dit doodlyk onheil te ontgaan. Ik reed uit al myn magt, en noopte, door myn voorbeeld, myn *Tartaarschen* Gids, tot hy, in 't einde, zyne verwondering en goedkeuring teffens te verstaan gaf: verklaarende, dat ik hem omtrent gelyk was in het uitstaan van vermoeijenissen; 'er byvoegende, met een veelbeduidenden glimplach, dat ik, naar alle waarschynlykheid, onder de *Franken* ook een Overbrenger van Staatsberigten gewgest was.

Op zekeren dag, naa dat wy omtrent vier mylen gereeden hadden van eene Caravansera, waar wy van paarden verwisselden, bevond ik, dat een allerslegtst paard my ten deele gevallen was; het was styf, zwak en kreupel, ingevolge hier van struikelde het veel, en ik dagt alle oogenblikken 'er mede te zullen vallen. Ik stelde daarom

aan myn Gids voor, van paard te verwisſelen; iets 't geen hy my tot dus lang nooit hadt geweigerd; ik vreesde 'er nu voor, dewyl het paard, door hem beſchreeden, een der beste was. Hy weigerde thans volſtrekt te ruilen; en, dewyl hy deezen dag bovenmaatig ſtil geweest was, ſchreef ik die weigering toe aan een kwaaden en geemlyken luim, en beſloot, het by den eerſten aanzoek niet te laaten berusten. Ik verzogt daarom den Tolk hem te zeggen, dat, daar hy te *Aleppo* met my een afſpraak gemaakt hadt om van paarden te verwisſelen zo dikmaals my zulks behaagde, ik ons verdrag voor verbrooken hield, indien hy aan deeze myne begeerte thans niet voldeedt; dat ik 'er aan den Conſul te *Aleppo* over zou ſchryven.

Zo ras hem dit was overgebragt, ſcheen hy in heftigen toorn te ontbranden; nogthans poogde hy die aandoening te verbergen, onder het masker van eene gemaakte veragting, welke op zyn gelaad trekken te wege bragt, hoedanige ik nooit op eenig menschlyk aangezigt beſchouwde. — Eindelyk brak hy het ſtilzwygen in deezer voege af: „ Gy wilt na *Aleppo* ſchryven? Dwaaze „ *Frank!* zy zullen u niet willen gelooven! By MAHO„ METH, het zou welgedaan zyn te hooren na de klagten „ van een omzwervenden *Frank* tegen HASSAN ARTAZ — „ HASSAN, den getrouwen en regtvaardigen, die, zedert „ tien jaaren en langer, de Boode geweest is, de Vriend, „ de Vertrouweling, van Cadis, Bashas, en Onderkoningen; wien nimmer de naam van Leugenaar naging! „ Wie denkt gy, arme misleide! wie denkt gy, dat uwe „ beſchuldiging, wegens het breeken myner belofte, zou „ gelooven?" —— Ik viel hem in de reden: „ Waarom „ houdt gy dezelve dan niet door van paard te verwisſelen; daar gy in uw geweeten (zo gy 'er een hebt!) „ overtuigd zyt, dat dit een gedeelte onzer afſpraake „ is?" —— Hy hervatte: „ Eens vooral, ik wil u dit „ paard niet geeven!" ſnorkende, voegde hy 'er by: „ Daar „ is geen *Muſulman*, die een baard draagt, om niet te „ ſpreeken van een baardloozen *Frank*, die dit paard van „ onder my zal krygen. Ik zou het aan den Bevelhebber „ der Geloovigen, was hy in uwe plaats, op dit tydſtip niet overgeeven. —— Ik zou het niet doen, „ *Frank* —— ik herzeg het u —— en ik heb 'er myne „ reden voor."

„ Ik wil wel gelooven," was myn antwoord, „ dat

„ gy

„ gy 'er reden voor hebt; zugt tot uw gemak, en vrees „ van uwe beenen te zullen breeken."

Dit hoorende, werd hy geheel woede: — hy riep den naam van MAHOMETH aan, als getuigen dat hy niet wist wat het was iets te vreezen, —— hy verklaarde, dat hy zich verzekerd hieldt, dat een booze geest my heden vervulde — en ik wel geſchikt ſcheen om met hem handgemeen te worden. Eindelyk, ziende dat ik hem met verſmaading aanzag, reedt hy my op zyde. —— Ik dagt dat het was om my een ſlag toe te brengen, en ſchikte my ter zelfverdeediging. —— Ik taſtte hierin mis. Hy nam de teugels uit myn hand, palmde die in tot aan den bek myns paards, waar op hy 't zelve uit al zyn magt ſloeg, zyn eigen de ſpooren gaf, en ze beiden in volle galop zette. Hier by liet hy het niet berusten; maar hieldt aan met myn paard te ſlaan, en 't zyne met ſpooren te prikkelen; heenrydende over alle beletzels die ons in den weg kwamen, tot ik in het einde dagt dat hy gek geworden was, of ten oogmerk had my om hals te brengen. Verſcheide keeren was ik in den wil om hem met myn zweep te treffen, en van zyn paard te doen tuimelen. —— Dan geduld kwam my gelukkig te hulpe, en boezemde my in, te verdraagen en de uitkomst af te wagten. Inmiddels merkte ik my zelven aan als in groot gevaar: nogthans was het vermogen, 't geen hy ten bedwang der paarden hadt, zo groot, dat ik het onmogelyk vond eenige vertraaging te veroorzaaken. Den uitſlag der Voorzienigheid aanbeveelende, liet ik hem, zonder eenige tegenſtribbeling, zynen gang gaan. In de *Lingua Franca* gaf ik hem allerlei ſcheldnaamen: en hy, grommende, noemde my *Dumus*, *Jihash*, *Burhl* (dat is, *Zwyn*, *Ezel*, *Muilezel*,) alles op den ſchriklykſten toon, met eene onverbeeldlyke ſnelheid.

Op deeze wyze reeden wy, eenige mylen, over een onbebouwden grond, hier en daar doorſneeden met kanaalen, veroorzaakt door de waterloopen in den regentyd, digt bezet met kreupelhout, en met afgebrooken heuvelen. Zyn paard voerde hem rustig over en door alles heen, en, ſchoon het myne alle oogenblikken ſtruikelde, en bykans viel, wist hy nogthans, met eene onbeſchryfbaare handigheid, en kragt die even verbaazend was, myn paard op den toom te houden, en, ik mag zeggen, heerlyk over alles heen te voeren.

Ik ſtond des verſteld, en was, toen dit vreemde wegſpoe-

ſpoeden een einde genomen hadt, zigtbaar verblyd. Myn Gids, dit ziende, riep eenige keeren zegepraalende uit: „ O, *la Frangi! Heli! Heli! Frangi!*" In 't einde, de paarden ſtil houdende, keek hy my ſterk in 't aangezigt; in de *Lingua Franca* uitroepende: „ *Que dice, Frangi!* „ —— *Que dice?*"

Eenigen tyd was ik buiten ſtaat hem te antwoorden; maar bleef hem van het hoofd tot de voeten aanzien als het vreemdſte ſchepzel, dat ik ooit aanſchouwde. Hierop ſtreek hy zyne knevels met alle tekenen van zelfvoldoening en bedaardheid; nu en dan knikte hy met zyn hoofd, als wilde hy zeggen: Ei, ei, het is zo! zie op my! ben ik geen bekwaame knaap? „ Ja," zeide ik, „ gy zyt een bekwaame knaap; maar ik wenſchte „ wel van uwe my verlegenmaakende kunſtenaaryen ontſlaagen te weezen."

Wy ſteegen af op den top van een kleinen heuvel, van welken wy een volkomen en ruim gezigt hadden over het omliggende Land. Onze Tolk kwam by ons. Myn Gids riep hem, en begeerde, dat deeze my zou uitleggen, wat hy voorhadt my te zeggen. Ik zal het u zo na mogelyk met de woorden van den Tolk opgeeven.

„ Gy ziet," dus ſprak de *Tartaar*, „ de ginds liggende bergen," (na het Oosten wyzende,) „ deeze liggen in het Landſchap *Kurdeſtan*, bewoond door een „ ſnood geſlacht Roovers, *Jeſides* genaamd: zy brengen „ eerbewyzingen toe aan hun eigen God JESID (JESUS), „ en dienen den Duivel uit vreeze. Zy leeven van den „ roof, komen dikwyls van dit gebergte af, en den *Tigris* over, welke tuſſchen hun en ons ſtroomt. Zy „ plunderen en verwoeſten dit Land met groote benden „ van eene verbaazende ſterkte; alles wat zy kunnen „ vatten in ſlaaverny wegvoerende; wie wederſtand biedt „ heeft een gewiſſen dood te wagten. Dit Land is, derhalven, op eenigen afſtand in 't rond, hoogst gevaarlyk voor alle Reizigers, wier veiligheid alleen in de „ vlugt beſtaat. —— Nu was het deezen morgen ons „ ongeluk dat wy één zeer ſlegt Paard kreegen, waar „ voor ik, het zy niet kwaad in de oogen van ALLA! „ eenige ſtokſlagen zal doen toetellen, (hier haalde hy „ zyne knevels op.) —— Hadden wy een bende van „ die Roovers ontmoet, wat konden wy anders gedaan „ hebben dan vlugten? En indien gy, *Frangi!* dit Paard „ bereeden hadt, en ik het uwe; dan zouden wy nim-

„ mer

„ mer hebben kunnen ontkomen: want ik twyfel zeer of „ gy het onder my wel voor vallen bewaard zoudt heb„ ben, gelyk ik onder u deed. Ik zou derhalven in „ hunne handen gevallen zyn — gy uw gids verlooren „ hebben, en den weg kwytgeraakt weezen. Wy wa„ ren allen omgekomen. —— Daarenboven," voer hy voort, „ zyn hier verſcheide Dorpen, bewoond door Lie„ den, die, indien zy in 't vermoeden vielen dat gy een „ *Frank* waart, u zouden vervolgen, en, indien zy kon„ den, aan MAHOMETH opofferen: hierom moeten wy „ wegſpoeden."

Zo ras de Tolk my dit vertaald hadt, hervatte de *Tartaar:* „ Wel nu, wat zegt gy daar van?" — en zich mywaards keerende; het hoofd in de lugt ſteekende: „ *Que dice, Frangi!*"

Ik antwoordde: „ Dat gy de taal van gezond ver„ ſtand geſprooken hebt. —— Ik ben aan u hoogst ver„ pligt."

Dit, aan hem vertolkt zynde, hadt eene allerbeste uitwerking op hem; zyn gelaad nam de allergunſtigſte plooi aan, en hy voegde my toe: „ Ik wil alles doen „ om u genoegen en gemak te geeven; doch, wanneer ik „ weiger, bid ik u, my niet te wederſtreeven — hou u „ verzekerd dat ik reden voor die weigering heb, en ver„ my bovenal in myne tegenwoordigheid te lachen. „ Maar wy zullen *Moſul* haast bereiken, en dan waar„ ſchynlyk geen meer verſchil hebben." —— Want ik had ten oogmerk, en het hem gezegd, om van *Moſul* af langs den *Tigris* na *Bagdad* te gaan. De door hem ingeboezemde verwagting bemoedigde my.

(*Het Vervolg en Slot in onze naastkomende.*)

Aan de Burgers, Schryvers der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

MEDEBURGERS!

Een jonge Dame, alhier woonagtig, een Neef in *Archangel* hebbende, die aldaar, in Compagnie, een zeer uitgebreiden Handel dryft, had, op haar aanhoudend verzoek, van dien Heer een omſtandig Berigt gekreegen van hunne Ysvermaaken. Dit Verhaal, in de Rusſiſche taal opgeſteld, vond

zy zo amuſant, dat zy ondernam, hetzelve in een Hollandſch gewaad te ſteeken, ten vermaake van haare goede Vrienden, onder welke ik mede de eer hebbe te behooren. —— By de leezing, heb ik het belangryk genoeg geoordeeld, om te wenſchen, dat het by onze Landgenooten algemeen bekend wierd; met welk oogmerk ik Ul. 't zelve zende, (naa bekomene toeſtemming der jonge Vertaalſter); verzoekende, dat Gyl. het een plaatsje inruimt in Uw beroemd Maandwerk. Voorts is het vriendelyk verzoek, dat Gyl. ſtyl en ſpelling wat gelieft te verbeteren. Ik blyve, met de meeste achting,

Rotterdam,
31 Jan. 1797.

Ul. beſtendigen Leezer,
J. C. LE JEUNE.

Het Derde Jaar der Bataafſche Vryheid.

IETS OVER DE RUSSISCHE SLEEDE-HARDDRAVERY, TE ARCHANGEL.

(Medegedeeld door een Inboorling aan zyne Bloedverwante in Holland.)

MYNE WAARDE!

Gy hebt my, mondeling en ſchriftelyk, zo menigwerf verzogt, u by gelegenheid eens eene beſchryving der gewoone Sleedevaarten in onze koude Gewesten te geeven, dat ik niet kan nalaaten aan uwen wensch te voldoen. Doch, daar myne pen meer verſneeden is om Comptoir-brieven te ſchryven, dan wel voor juiste beſchryvingen, zo ben ik met reden bedugt, dat ik niet dan gebrekkig aan uwen my bekenden kieſchen ſmaak zal kunnen beantwoorden; egter, dewyl ik niet minder bewust ben van uw toegeevend en heusch character, zal ik het waagen, en wel met te meer hoop op een gelukkigen uitſlag, daar ik thans myn geheugen niet behoeve te pynigen met de herroeping van voorledene Ysvermaaken; maar ſlegts te beſchryven hebbe 't geen dagelyks onder myne oogen voorvalt. —— My dunkt, dat met de koude (die evenwel thans, op de Schaal van Fahrenheit, maar één graad onder o ſtaat) myne voorreden nog al wydloopig is: dan, myne Waarde! ik zit, terwyl ik dit ſchryve, in myne groote Zaal, tuſſchen twee Kagchels; dus is myn kunſtige dampkring nog al vry gemaatigd. —— Doch ter zaake.

't Is heden de 10de van November, 1796, *Oude Styl.* Onze aanzienlyke Rivier heeft reeds, zedert eenige dagen, een aanmerkelyke Yſchors te draagen: de dikte is nu nog maar anderhalve voet, Holl. —— Nu worden de ſchoonſte Sleeden, Ar-

Arretuigen, enz., die men kan aanſchouwen, voor den dag gehaald, en ſchoongemaakt. Elk van den vermogenden tot den minvermogenden Burger, is thans, tot zweerens toe, werkzaam, om, ieder in zynen kring, een deftig figuur op het Ys te maaken. Nimmer vertoont zich onze handeldryvende Stad in voller pragt en luister, dan te deezer tyd. Ja zelfs de pragtige Amſteldammer, wiens grootſchen toeſtel van ſchoone Paarden en Arreſleeden ik gezien heb, zou, zonder verwaandheid gezegd, als betoverd ſtaan kyken, wanneer hy den half bevroozen Rus, zo luisterryk, zo vindingryk, zo verſcheiden in keurigen ſmaak, op onzen cristallynen vloer zag heen en weder zwieren.

Had ik nu de welverſneeden pen van eenen Hollandſchen FEITH, eene Juffr. WOLFF, eene DEKEN, eene POST, hoe verrukkyk, hoe behaaglyk, zou ik dan aan myne opgenomene taak kunnen voldoen! Dan, myne Waarde! de Zanggodinnen zyn myne Vriendinnen niet; en Papa Apol vind ook weinig behaagen in onze guure Gewesten, en houd meer van gemaaiigde Lugtſtreeken. —— Dus verſtoken van den byſtand deezer *doorlugtige* perſonadien, zal ik my met een ſtroeve Ruſſiſche pen en Archangelſche inkt moeten behelpen.

Breng u dan voor den geest een uitgeſtrekt Ysveld van eenige Hollandſche uuren lang, 't welk, van 's morgens elf tot 's namiddags drie uuren, ſchier vol is van allerhande Rytuigen, Arreſleeden, enz.; het eene pragtiger dan het andere. Inzonderheid munt boven alle uit, de zogenaamde *Carivol* van onzen Gouverneur. Dit trots Gevaarte is, in lengte en breedte, weinig minder dan een Hollandſche Trekſchuit: vier-en-twintig perſoonen kunnen 'er op hun gemak in zitten. Het is een langwerpig vierkant, rustende op twee ſmalle ribben, die van onderen met yzer beſlaagen zyn, en van vooren zo wel als van agteren met een flaauwe bogt van eenige voeten opwaarts gaan, ten naasten by als de gewoone Arreſleeden, van vooren te zien. Het Gebouw gaat zeven voeten Holl. regtſtandig op: het dak, 't welk veel overeenkomst heeft met dat der Chineeſche Tempels, is van boven, met een ovaal rond, open, ter wydte van circa tien duimen Holl. diameter. Om dit ovaal is een hooge, met lofwerk doorſneeden, kroonlyst, tegen welke de wapens hangen van den Gouverneur. De lyst van dit dak ſteekt wel een voet over het Gebouw; onder dezelve hangt een groot aantal zilveren ſchellen, van allerlei gedaante, en ter grootte van die onzer gewoone huisdeuren. Het Gebouw zelve is van ligt greenenhout, en van alle zyden voorzien met groote Venetiaanſche ſpiegelglazen; aan de twee lange zyden zyn twee deuren, mede met een groote glazen ruit in 't midden. Van buiten is dit Gevaarte met zwarte en witte Beerehuiden bekleed, geruugſchikt als de vloertegels, in Holland, by de Boeren, op

het

het platte land. Van binnen is het behangen met vellen van wilde Katten, Haazen, Vosſen en Dasſen; op zulk eene verrukkyke wyze geſchakeerd, dat het, in coleur en tekening, voor het ſchoonſte Smirnaſche tapyt niet behoeft te wyken: de zitkusſens zyn niet minder in een aartigen ſmaak. Aan de twee lange zyden van deeze Cariool is een kleine gallery, maar tien duimen van het ys: deeze dient voor agt Heidukken van den Gouverneur, om 'er op te ſtaan; elk van hun heeft een groote Beerehuid, met den kop 'er aan, om het lyf, zodat zy volmaakt gelyk ſchynen aan deeze vreeslyke Dieren. 'Er is een pragtig roer aan dit Gevaarte, 't welk, even als de Zeilſchuitjes in Holland, na willekeur kan beſtierd worden. Agter by het roer is een groote porceleinen Kagchel, die van buiten geſtookt wordt, door middel van een yzeren pyp, welke van binnen onder de zitbanken doorgaat, en dus, onzigtbaar, overal eene aangenaame warmte verſpreidt. Vier Thermometers, van eene byzondere vinding, welke zeer juist den graad van warmte aanwyzen, zyn in de hoeken geplaatst.

Waarſchynlyk zult gy al nieuwsgierig zyn, hoe dit groote Gevaarte in beweeging gebragt wordt, en hoe veele dikke, ſterke Rusſiſche Paarden 'er voor geſpannen worden. Niets van dit alles! Dit zwaare werk verrigten agt ſchoone Rendieren van het grootſte ſoort, met kostbaare ligte tuigjes van azuur-blaauw leder op het lyf; onder aan den hals hangt een groote zilveren ſchel, boven op den kop is een groote Reigerbos, aan de pooten zyn ſmalen getande ſchoentjes, die met lederen riemen, zeer net, om de voeten toegegespt worden. Dus toegerust, worden zy, twee aan twee, voor de Cariool geſpannen. Agt Staljongens van den Gouverneur, juist zo kloek, dat een groote Wolfshuid, met den kop 'er aan, hun geheel bedekt, leiden elk een Rendier met een blaauwe zyden koord, voorzien van gouden kwasten. Deeze Knaapen zyn zo vlug ter been als een der Rheeën.

Nu, myne Waarde! is de Cariool, met zyn ganſchen toeſtel, in orde; en het is meer dan tyd, dat wy de groote Toer gaan doen. Luister dan, bid ik u, met ingeſpanne aandagt, na 't geen volgen zal.

Des Zondags naa den Godsdienst, om half elf uuren, (want dan is de Kerk reeds uit,) worden drie Kanonnen, eenige minuuten naa den anderen, gelost: dit is het teken, dat de Gouverneur, met zyn geheelen Hofſtoet, de groote Toer zal doen. Alsdan maakt elk zich gereed. De Gouverneur, in zyn pragtige Cariool, ryd vooruit, met Rusſiſch muziek, 't welk aangeheven wordt door voorgemelde agt Beeren, die op zyde der Cariool ſtaan. Denk niet, myne Waarde! dat dit kamer-muziek is; de zagtſte toon kan ten minſten een kwartier uur ver gehoord worden; en hieruit kunt gy een genoegzaam denkbeeld van de hooge toonen vormen.

Eer

Eer de Sleedevaart begint, (dit had ik boven reeds moeten zeggen,) worden twee kostbaare Draaibasſen van Japans koper, die agter aan weêrzyde van het roer geplaatst zyn, gelost. Daarop ryd alles voort. De aanzienlyke Kooplieden, met hunne Vrouwen en Kinderen, volgen, in hunne Carioolen, den Gouverneur; en zo ieder na rang. —— Deeze Caravaane is zoms wel een kwartiers uur lang.

Voor de Stad, heeft de Gouverneur, op eigen kosten, een pragtigen Tempel, op het Ys, laaten opſlaan, en, twee uuren Hollandsch verder, een anderen. By den laatſten gekomen, kan elk daar, voor een maatig prysje, eenige ververſching, na welgevallen, bekomen. In 't heenryden gaat deeze pragtige Trein zeer ſtaatig voort; maar in het retour ryd de Gouverneur als een blixem, en wy allen volgen dan zo goed wy kunnen.

Ziedaar, myne Waarde! een naauwkeurig verhaal van ons Ysvermaak, met den aankleeve van dien. —— Nu nog iets van onze geforceerde Harddravery.

Eens ter week, te weeten 's Woensdags, ten half elf uuren, begint de vliegende Harddravery, in Arreſleeden, of *Tikkers*, gelyk aan de Hollandſche. 'Er is een lange Ysbaan, circa een half uur lang, en zestig voeten breed, ter zyden met leuningen afgeperkt, daar een verbaazende menigte toekykers agter ſtaat. Aan het einde deezer Baan is een deftige Chineeſche Tempel, voor den Gouverneur en zyn Hofſtoet, als ook voor een groot aantal Burgers en Burgeresſen, van de eerſte clasſe, die allen op het pragtigst zyn uitgedost. Voor dien Tempel is eene kolom van de Doriſche orde; en ook eene ter plaatze waar men afryd: de eerstgemelde is met eene kroon van palm, rykelyk met gouden en zilveren plaatjes opgetooid, verciert.

Twee Heeren, door het lot verkoozen, verſchynen aan den paal, daar men den rit begint, met hunne pragtige Arreſleeden en Paarden. De Harddraaver is aan den Tikker geſpanaen; de Heer zit agteröp, en ment denzelven. Een Koetzier, in keurig livery, ſtaat op zyde, en heeft den zogenaamden Galoppeur, (een Paard, daartoe byzonder afgerigt,) met eene dunne lyn vast. Dit Beest, anders geheel los en vry, galoppeert altoos een weinig vooruit, aan de linkerzyde van den Draaver, zo hard het loopen kan. De Harddraaver tragt ſteeds den anderen in te haalen, en wordt daardoor op eene verwonderlyke wyze aangezet, zonder egter immer uit den ſterkſten draf te raaken. —— De beide Paarden hebben ieder een groenen zyden lap voor het eene oog; de Harddraaver voor het regter, de Galoppeur voor het linker: dus zyn zy altoos verpligt, met het ongedekte elkanderen aan te zien; 't welk de ondervinding leert, dat zeer noodzaaklyk is.

Ik

Ik vreeze, myne Waarde! met deeze ampele beſchryving, die tot het bedoelde oogmerk, om namelyk onze Yſverman ken te verhaalen, weinig afdoet, u verveeld te hebben. Daarom zal ik my nu bekorten, en ten einde ſpoeden.

Indien, by voorbeeld, twaalf Dingers na den Eereprys zich opdoen, worden hunne naamen op een kaartje geſchreeven; dan trekt ieder zyn nommer, welke de Gouverneur by het lot uitdeelt. Die No. 1 en 2 trekken, ryden eerst; eenige minuuten laater, No. 3 en 4; dan 5 en 6, enz. Natuurlyk zyn dus zes van de twaalf het eerst by den merkpaal; deeze zes krygen van den Gouverneur elk eene zilveren Medaille. 's Woensdags daar aan volgende moeten die zes weder looten, en ryden weêr twee aan twee; de drie gelukkigen krygen dan ieder eene grooter zilveren Eerepenning. Agt dagen daarna ryden deeze drie te gelyk af: die het eerst den paal bereikt, wordt, door de Echtgenoote des Gouverneurs, de kroon van palm op het hoofd gezet; en eene gouden Medaille, ter waarde van veertig Roebels, hangende aan een zeer keurig zyden lint, wordt hem, door voornoemde Dame, met veel plegtigheid, op de borst vastgemaakt.

Deeze vermaaklyke dag op die wyze geëindigd zynde, noodigt de Gouverneur, dienzelfden avond, de aanzienlykſte lieden deezer Stad op een pragtig Soupé en Bal. De gelukkige Vriend met de gouden Medaille is aan tafel tuſſchen den Gouverneur en zyne Vrouw geplaatst, en geniet nog daarenboven de eere van het Bal met deeze Dame te openen. —— Het geheele Paleis is by deeze Fête op de luisterrykſte wyze verlicht; en de Genoodigden gaan eerst in den morgenſtond, met een vrolyk hart, na hunne wooning, en na een warm bed.

NB. Nog iets byzonders voor de Liefhebbers der Harddravery in Holland. —— Daar de ondervinding ons heeft geleerd, dat, wanneer een zeer ſterk bezweet Paard, ten eenſten, met een kleed gedekt, op Stal wordt gezet, zulks menigwerf doodelyk voor die nuttige Dieren was, heeft een voornaam Med. Doctor het volgend middel beproefd, 't welk, zedert veele jaaren, alhier in algemeen gebruik is: —— Zodanig een bezweet Paard wordt aanſtonds, in de open lugt, geheel met ſneeuw bedekt, 't welk, op de natte huid, ſchielyk bevriest: vervolgens wordt het Beest, een half uur lang, ſtapsvoets geleid; daarna valt de bevroozen korst, met geheele brokken, van de huid: dan zet men het Paard, altoos ongedekt, op Stal. 'Er is geen voorbeeld, dat een Paard, op zulk eene wyze behandeld, eenig ongemak bekomt; des anderendaags is het Dier zo tierig als te vooren.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

PROEVE VAN ANDWOORD OP DE VRAAG:

„ Wat is de reden, waarom Jezus het algemeen vooroordeel, „ of voorgeeven, dat hy te Nazareth zou geboren zyn, „ nimmer heeft te keer gegaan; daar deeze dwaaling de Joo„ den natuurlyk moest weêrhouden, Jezus als den Messias „ te erkennen, welken zy, overeenkomstig de Godsspraak, „ van Bethlehem verwagtten?"

Door G. HESSELINK, *A. L. M. Phil. Doct. en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, by de Doopsgezinden, te Amsterdam.*

Veel is 'er, zinds jaaren, zedert men genoodzaakt is geworden den Godsdienst van Jezus tegen bykans alle mogelyke tegenwerpingen te verdedigen, tot handhaaving van denzelven geschreeven; zo dat 'er bykans geene byzonderheid van eenig belang in de Evangelische Geschiedenis gevonden wordt, welke niet haare aanvallers en verdedigers gehad, of niet de aandagt der geleerde Schriftverklaarders tot zig getrokken heeft. —— Ik weet echter niet, of iemand zig wel opzettelyk verledigd heeft, het Vraagstuk, 't gene aan 't hoofd deezer Verhandeling gesteld is, tot een onderwerp zyner bedenkingen uit te kiezen, schoon zommigen, gelyk PRIESTLEY en EVANSON, daaruit mede aanleiding genomen hebben, om de Geboorte te Bethlehem, als geheel verdicht zynde, te verwerpen.

Het moet ons zekerlyk vreemd dunken, dat, zo ver ons uit de Geschiedverhaalen der Evangelisten bekend is, onze Zaligmaaker nooit eenige pooging gedaan heeft, om de algemeene dwaaling te keer te gaan, uit kragt van welke men meende, dat hy te *Nazareth* in Galilea geboren was. —— De plaats, alwaar iemand het leevenslicht het eerst aanschouwt, doet in het algemeen niet tot zyne Waardigheid. Hier echter was het eene zaak van gewigt. Volgens de algemeene verwagtingen der

Jooden, gegrond op eene aloude Voorſpelling, moest de groote Verlosſer Iſraëls te Bethlehem, de Stad Davids, geboren worden, gelyk blykt uit het Andwoord, door de geleerde Schriftverklaarders van dien tyd aan Herodes gegeeven: Op de Vraag: (*Matth.* II: 5, 6.) *Waar de Christus (Meſſias) zou geboren worden?* geeven zy dit Andwoord: *Te Bethlehem in Judea. Want alzo is geſchreeven door den Profeet: En Gy, Bethlehem, gy land Juda, zyt geenszins de minſte onder de Vorſten van Juda, want uit u zal de Leidsman voortkomen, die myn Volk Iſraël weiden zal.*

Ter deezer plaatze geboren te zyn, was dus een byzonder kenmerk van den Meſſias, wordende dit ook van de Jooden als zodanig beſchouwd, gelyk uit de aangehaalde plaats te zien is. — Het kon dan (zou men zeggen) den Heiland niet onverſchillig zyn, wat de Jooden hieromtrend dagten, daar deeze dwaaling hen natuurlyk moest weêrhouden, hem als den *Meſſias* te erkennen. En dit is geen enkel gisſen, dewyl wy, in de daad, vinden aangetekend, dat de Jooden meermaalen deeze omſtandigheid, dat Jezus te *Nazareth* geboren was, als eene zwaarigheid deeden gelden, en als een kragtig bewys aanvoerden, dat hy de beloofde Verlosſer niet zyn kon. Zeer duidelyk blykt dit, onder anderen, uit hetgene Joannes heeft aangetekend. *Veelen dan uit de Schaaren*, (luidt zyn Verhaal, Hoofdd. VII: 40, enz.) *deeze woorden hoorende, zeiden, deeze is waarlyk de Profeet: anderen zeiden, deeze is de Christus of Meſſias. Wederom anderen zeiden, zal dan de Christus uit Galilea komen? En zegt de Schrift niet, dat de Meſſias komen zal uit den Zaade Davids, en uit het Vlek Bethlehem, daar David was?* En wanneer Nikodemus in den Raad de zaak van Jezus eenigermaate durfde bepleiten, duuwde men hem vry driftig en onbeſcheiden toe: *Zyt ook Gy uit Galilea? Onderzoek en zie, dat uit Galilea geen Profeet is opgeſtaan* (vs. 52.).

Zou men by deezen toeſtand van zaaken niet verwagten, dat Jezus, welke toch niets verzuimde, 't gene ter behoudenis der menſchen dienſtig is, den Volke zou gezegd, en by de ſtukken getoond hebben, dat hetzelve hieromtrend in dwaaling, en hy waarlyk te *Bethlehem* geboren was, waaromme dit geen beletſel zyn kon, om hem, als den Meſſias der Natie, geloof te geeven? Intusſchen vinden wy zulks, tot onze groote verwondering, niet; en het is hoogstwaarſchynlyk, en wy durven wel zeggen, volſtrekt zeker, dat Jezus nimmer openlyk ee-

eenige pooging gedaan heeft, om deeze oorzaak des Ongeloofs weg te neemen. Ik beſluit zulks niet alleen uit het ſtilzwygen der Evangelieſchryvers, maar inzonderheid daaruit, dat het nergens blykt, dat eenigen hieromtrend tot andere gedagten gekomen zyn; weshalve men op goeden grond mag vaſtſtellen, dat Jezus hieromtrend (ten minſten in het openbaar) nimmer eenige opheldering gegeeven heeft. —— Hieruit ontſtaat dan dit volgende Vraagſtuk:

„ Wat is de reden, waarom Jezus het algemeen voor-
„ geeven, of vooroordeel, dat hy te Nazareth zou gebo-
„ ren zyn, nimmer heeft te keer gegaan; daar deeze
„ dwaaling de Jooden natuurlyk moest weêrhouden,
„ Jezus als den Meſias te erkennen, welken zy, over-
„ eenkomſtig de Godſpraak, van Bethlehem verwagt-
„ ten?"

Iemand zou ligt kunnen denken, „ dat het Andwoord „ op de voorgeſtelde Vraag moet gezogt worden in het „ ontkennen der veronderſtelling, of, om duidelyker te „ ſpreeken, in het beweeren, dat de Jooden wel beter „ geweeten hebben, dat zy by zigzelven wel overtuigd „ waren, dat niet Nazareth, maar Bethlehem, de Ge- „ boorteplaats van den veelgerugtmaakenden Profeet was, „ maar dat zy zulks ſlegts voorgaven, om hiermede hunne „ afkeerigheid, van in Jezus te gelooven, gevoege- „ lyk te bedekken; waaruit dan van zelfs volgt, dat „ het geheel overtollig zyn zou, deeze tegenwerping te „ beandwoorden."

Dit laat zig in den eerſten opſlag zeer wel hooren, en misſchien wordt het van de meesten ſtilzwygend aldus opgevat; doch, by nader overweeging, zullen wy bevinden, dat zulk eene veronderſtelling van allen grond ontbloot is. Wanneer wy naamelyk de Evangelieſchryvers raadpleegen, zullen wy weldra overtuigd worden, dat het geen *valsch voorgeeven*, maar waarlyk een *algemeen gevoelen*, onder de Jooden geweest is, dat Jezus te Nazareth geboren was. Misſchien moeten hiervan eenigen worden uitgezonderd, als hiervan beter onderrigt zynde, doch zulks listig verbergende. De groote menigte intusſchen ſchynt hieromtrend *ter goeder trouw*, gelyk men zegt, of uit onkunde, gedwaald te hebben. —— Ten bewyze hiervan maak ik de volgende aanmerking. Elk weet, hoe algemeen het was, Jezus den *Galileër*, den *Nazarener* te noemen, weshalve ik hierop niet zal ſtilſtaan, maar

alleen aanmerken, dat deeze benaamingen hem niet alleen gegeeven werden van zyne Vyanden, uit *verachting;* maar óok by aanhoudenheid van de ſchaaren, welke hem volgden en genegen waren. *Deeze*, riep de juichende ſchaare, *is Jezus, de Profeet van Nazareth in Galilea.* (*Matth.* XXI: 11.) —— In ſtede van zulks verder omſlagtig te bewyzen, beroep ik my ſlegts op eene plaats, welke hieromtrend voor voldoende zal gehouden worden. *Filippus*, (tekent Joannes in het Iſte Hoofdd. het 46 vs. aan) *vondt Nathanaël, en zeide tot hem, wy hebben dien gevonden, van welken Mozes in de Wet geſchreeven heeft en de Profeeten, Jezus den Zoon van Jozef, van Nazareth, en Nathanaël zeide tot hem, kan uit Nazareth iets goeds zyn?* Volgens de Vertaaling, (gelyk ik de woorden aangehaald heb) heeft het den ſchyn, dat dit, *van Nazareth*, van *Jozef*, doch niet van *Jezus*, gezegd wordt, zo dat uit dit zeggen van *Nathanaël* niet meer zou volgen, dan dat wel de eerſte, maar niet de laatſte, gezegd wordt van Nazareth oorſprongelyk te zyn. Doch in de grondtaal is deeze dubbelzinnigheid niet, en *van Nazareth* moet, volgens den aart der taale, noodwendig op Jezus ſlaan (*). —— Uit welke plaats dan zeer duidelyk blykt, dat Filippus en Nathanaël in het algemeene denkbeeld ſtonden omtrend de plaats van 's Heilands Geboorte; ten minſten is het zeer klaar uit deeze en veele andere plaatzen op te maaken, dat men vry algemeen geloofde, dat Jezus uit *Nazareth* in Galilea herkomſtig was.

Veele Leezers zullen misſchien het voorgeſtelde Vraagſtuk nu uit eenig ander gezigtspunt beſchouwen; en het kan niet wel anders zyn, of by deezen is tegelyk eene nieuwe Vraag opgekomen, *hoe het* naamelyk *mogelyk was, dat 's Heilands Geboorteplaats niet algemeen is bekend geweest.* Hoe het zy, deeze bedenking hangt met het onderwerp, waarvan wy thans ſpreeken, zo naauw te ſamen, dat wy onze aandagt hiertoe voor eene wyl bepaalen. —— Het moet ons immers ten uiterſten verbaazen, dat het Joodſche Volk hiervan heeft kunnen onkundig zyn, wanneer wy acht geeven op hetgene 'er volgens de aantekeningen van Mattheus en Lukas by 's Heilands Geboor-

(*) In het Grieksch ſtaat Ιησυν, τον υιον τυ Ιωσηφ, ΤΟΝ ἀπο Ναζαρετ.

boorte is voorgevallen, *zo* ten opzigte van de komst van eenige Wyzen uit het Oosten op het zien eener Sterre, van den gruwelyken Kindermoord, op bevel van Herodes, te Bethlehem by die gelegenheid gepleegd, *als* ten opzigte van hetgene den Herderen in de Bethlehemitiſche velden gebeurd is. Hoe toch is het mogelyk, dat dit alles heeft kunnen gebeuren, zonder dat het gerugt van deeze zaaken zig alomme verſpreidde, en de gantſche Natie met verwondering en verbaasdheid vervulde? ——

De twee eerstgemelde byzonderheden, de komst naamelyk der Wyzen uit het Oosten, en den Bethlehemitiſchen Kindermoord, vinden wy aangetekend in het 2de Hoofdd. van Mattheus. Voor dat wy tot de byzondere beſchouwing deezer twee gebeurtenisſen overgaan, dienen wy eene algemeene aanmerking te laaten vooraf gaan.

Het is zekerlyk veelen bekend, dat ſommigen de echtheid deezer twee eerſte Hoofddeelen van Mattheus, en dus ook de zaaken daarin voorkomende, hebben in twyfel getrokken, vermoedende, dat deeze 'er door eene laatere hand zyn bygevoegd. —— Dan wy zouden te verre uitweiden, met de redenen van dit vermoeden omſtandig open te leggen, en ter toets te brengen. 't Zy genoeg, dat ik ſlegts de voornaamſte redenen van deezen twyffel met een woord aanroere.

Verſcheiden geleerde Uitleggers (*) zyn het ten vollen eens, dat Mattheus zyn Evangelie in het Hebreeuwsch geſchreeven heeft, houdende het Griekſche, 't gene wy thans bezitten, voor eene Vertaaling. Zy beſluiten zulks uit verſcheiden inwendige kenmerken, als vry duidelyke ſpooren van oorſprongelyk Hebreeuwsch vertoonende, en hebben voor zig het getuigenis van eenige der kundigſte Kerkvaderen, die in de 2de en 3de Eeuw gebloeid hebben. —— Elk kent verder de zeer tastbaare overeenkomst van zaaken, wyze van verhaalen, en gelykheid van uitdrukkingen, tusſchen Mattheus en Markus; welke overeenkomst, zo zigtbaar is, dat men vry eenpaarig heeft aangenomen, dat Markus zig in het opſtellen van zyn Grieksch Evangelie van het Hebreeuwſche van Mattheus bediend, of liever, met eenige verkortingen, meest woordelyk gevolgd heeft. Niets echter heeft Markus uit

(*) Zie MICHAËLIS Einleitung, enz. 2 Th. §. 128-138.

uit de twee eerſte Hoofdd. van Mattheus overgenomen, maar begint zyn Verhaal, alwaar het 3de Hoofdd. van Mattheus eenen aanvang neemt. Ook waren 'er oudtyds Sekten onder de eerſte Christenen, die de wonderdaadige Geboorte onzes Heilands, en de verdere omſtandigheden, daarby vermeld, ontkenden. —— Om deeze redenen zyn ſommigen op het denkbeeld gekomen, of misſchien de Griekſche Vertaaler (wiens naam en leeftyd echter geheel onbekend zyn) deeze twee Hoofddeelen by het Evangelie van Mattheus gevoegd heeft. —— Men bemerkt, intusſchen, dat dit ſlegts eene losſe gisſing is; welke ik niet zie, dat eenen genoegzaamen grond oplevert, om de hierin voorkomende zaaken, als geheel verdicht zynde, te verwerpen, ſchoon het waar is, dat men al vroeg de geſchiedenis onzes Zaligmaakers door veelerleije byvoegſels verbasterd heeft, waarvan verſcheiden Opſtellen van Evangelien, nog voorhanden, tot voorbeelden kunnen dienen. Doch deeze zyn ook nimmer van de Christenkerke in de vroegſte eeuwen algemeen erkend, daar integendeel het Evangelie van Mattheus, zo als wy het thans in zyn geheel bezitten, zo ver ik weet, nooit van eenig Kerkvader of Vergadering is in twyffel getrokken. Wy zouden eene afzonderlyke Verhandeling ſchryven, indien wy ons daarover in 't breede wilden uitlaaten. De bedenkingen tegen de twee eerſte Hoofddeelen van Mattheus vindt men in de *Theological Repoſitory* 1784, in eene Verhandeling, getiteld *Obſervations on the Introduction to Matthew's Goſpel*, 4 Vol. p. 484. Naauwkeurig is dit onderzogt door MICHAËLIS *Einleitung*, enz. 2 Th. §. 133. —— Dewyl de wonderdaadige Geboorte des Heilands ſommigen in den weg, en, behalven van *Mattheus*, ook door *Lukas* geboekt is, heeft EVANSON in zyn *Disharmony* beſlooten, om ook dit gedeelte van *Lukas* Evangelie, anders by hem het eenigſte echte opſtel, voor onecht te verklaaren. Aldus laat zig alles gemakkelyk buigen naar aangenomene begrippen.

Op deezen grond dan zullen wy over de twee voorvallen, in dit gedeelte van Mattheus Verhaal voorkomende, de komst naamelyk der *Wyzen uit het Oosten* en den *Kindermoord te Bethlehem*, voor zo verre zy het gemelde Vraagſtuk raaken, eene en andere aanmerking voordraagen.

1) Wat de *Komst der Wyzen uit het Oosten* betreft, dit zekerlyk is een der duisterſte ſtukken uit de gantſche Evan-

Evangeliſche Geſchiedenis, waaromtrend de redelyke Uitlegger zig niet gemakkelyk voldoening kan geeven. Met de verſchillende verklaaringen omtrend dit voorval zullen wy ons niet ophouden, naardien ons hier alleen te overweegen ſtaat, hoe dit heeft kunnen gebeuren, zonder dat zulks zo veel opziens by de gantſche Natie verwekt heeft, dat Jezus Geboorte te Bethlehem hierdoor een ieder kenbaar werdt. —— De aanneemelykſte uitlegging komt ons voor deeze te zyn, dat deeze Oosterſche Wyzen Perſiſche of Arabiſche *Aſtrologi*, of *Sterrewichelaars*, waren, 't gene ook de naam van *Magi*, waarmede zy benoemd worden, ſchynt aan te duiden; welke menſchen uit de verſchyning der Sterren de geboorte en dood van doorluchtige perſoonaadien, en de omwentelingen van Koningryken, meenden te kunnen voorſpellen; naar welke bygeloovige begrippen het der Voorzienigheid behaagde zig te ſchikken, ter bereikinge haarer doeleinden. —— Wy hebben hier aan geene gewoone Ster te denken; en de geleerde Biſchop PEARCE heeft in zyne aantekeningen op deeze plaats getoond, dat de Grieken een *luchtverheveling*, of voorbygaand licht in den Dampkring, met denzelfden Griekſchen naam (ἀστὴρ) pleegen uit te drukken, welke hier in den tekst gebezigd is. — Deeze *Magi*, of *Wyzen*, door de regelen van hunne konst, en door het algemeene en alom verſpreide gerugt wegens de op handen zynde geboorte van een groot Koning in het Oosten, gaande gemaakt, trokken hierop naar het Joodſche Land, alwaar deeze vermeende Ster zig vertoond hadt, en wel naar de Hoofdſtad Jeruſalem, in welke volkryke Stad de komst van eenige Arabieren op zig zelfs niet veel opziens konde verwekken, dan voor zo verre het oogmerk van hunne reis derwaards bekend werdt. De Jooden, niet gewoon zig op de kennis des Hemels toe te leggen, bemerkten de verſchyning van deeze Ster, of Luchtverſchynſel, niet; en het gerugt van deeze vreemde Wysgeeren of Sterrekykers liep ook welhaast wederom te niete, naardien zy Jeruſalem terſtond verlieten, hunne reis weldra voortzetten naar Bethlehem, of, volgens anderen, naar Nazareth, keerende van daar langs eenen anderen weg naar hun Land terug; zo dat dit alles zeer ſtil afliep. —— Herodes, een man zonder eenigen Godsdienst, en aan de komst van den Grooten Verlosſer Iſraëls geen geloof ſlaande, of dezelve althans niets achtende, begreep, naar zyn ſtaatkundig plan, dat hy alle

beginſelen van zulk eenen aanſtaanden Vorst, (waarvan de gemoederen vol waren) terſtond moest te keer gaan, en heeft dus zekerlyk zyn best gedaan, om het gerugt van deeze zaak, zo veel mogelyk, te onder te houden; 't gene ook de reden was, waarom hy deeze zyne onderhandelingen met de Arabiſche Wyzen *bedektelyk* in het werk ſtelde. *Toen heeft Herodes*, leest men by Mattheus in het 7de vs. des IIden Hoofdd. *de Wyzen* HEIMELYK *geroepen.* — Deeze zaak liep dan geheel ſtil af, en, daar zy geene gevolgen hadt, ging het gerugt hiervan wederom geheel te niete.

2) Herodes, intuſſchen, ziende zig door de Sterrewichelaars in zyne verwagtingen te leur geſteld, begon waarſchynlyk te vermoeden (want de argwaan van deezen Vorst omtrend alles, dat eenigen ſchyn hadt van inbreuk op zyn Gezag, is uit zyne daaden blykbaar, gelyk wy ſtraks gelegenheid zullen hebben nader aan te toonen), dat 'er in 't geheim eenigen aanſlag tegen zyne Heerſchappy geſmeed werdt, welke kwaade vermoedens zeer natuurlyk vallen in eenen Vorst, die zig den regtvaardigen haat der Landzaaten heeft op den hals gehaald. — Om dit gevreesde onheil af te wenden, beſloot hy dit kwaad in deszelfs beginſels te ſtuiten, en den gewaanden jonggeboren Vorst, die, volgens het algemeen gevoelen, eens den throon des Ryks beklimmen zou, heimelyk van kant te brengen, geevende, ten dien einde, bevel, *om alle de Kinderen beneden de twee jaaren binnen het grondgebied van Bethlehem om het leeven te brengen.*

Men zou natuurlyk verwagten, dat dusdanig een verſchrikkelyke aanſlag zulk een gerugt door al het Land moest verwekken, dat niemand hiervan kon onkundig blyven. Dan, hoe verſchrikkelyk en onmenſchelyk ook deeze aanſlag van Herodes was, ſchynt deeze moord echter op verre na niet zo groot geweest te zyn, als men zig dezelve gemeenlyk verbeeldt. Bethlehem was ſlegts eene geringe plaats, van weinig menſchen bewoond. De Profeet Micha beſchryft in het Vde Hoofdd. het 1ſte vs. deszelfs geringheid op deeze wyze: *Gy Bethlehem Ephrata, gy zyt klein om te weezen onder de duizenden van Juda:* de zin is, „ Gy zyt kleiner dan dat Gy zoudt „ kunnen geteld worden onder den rang der Steden, die „ duizend inwooners bevatten (*);" want de Steden wer-

(*) Vid. DRUSIUM in loc.

werden oudtyds by de Jooden, naar het getal van derzelver bewooners, in verſcheiden rangen verdeeld (*); en naar deeze rangſchikking wordt Bethlehem geteld onder dezulke, die geen duizend inwooners bevatten. —— Ten tyde van den Zaligmaaker ſchynt het geen meerder aanzien gehad te hebben, 't gene ook de reden is, dat het van de H. Schryvers onder de *Dorpen*, of *Vlekken*, geteld wordt. Dus leezen wy, by Joannes, *zal niet de Christus komen uit het* VLEK (κωμη) *Bethlehem?* (VII: 42.) — Verder: de moord bepaalde zig alleen tot Kinderen beneden de *twee* jaaren; waartoe zekerlyk alleen die van het mannelyk geſlagt moeten gerekend worden. Om het dan niet te gering te neemen, zo laaten wy eens veronderſtellen, dat Bethlehem 1000 inwooners hadt. De ſterflysten onderrigten ons, dat 'er ongeveer van de 32 of 33 menſchen 's jaarlyks één ſterft; dus moeten 'er, om een gelyk getal menſchen te houden, ook even veel geboren worden, en 'er zouden, derhalve, naar deeze veronderſtelling, 's jaarlyks te Bethlehem ongeveer 30 Kinderen geboren zyn. Dit zou in twee jaaren 60 Kinderen bedraagen. En misſchien vergiſſen wy ons niet zeer, wanneer wy, om de genen, die beneden de twee jaaren ſterven, hiervan een derde gedeelte aftrekken; blyvende 'er dus 40 Kinderen over, van welk getal nog eens de helft moet worden afgetrokken voor die van het vrouwelyk geſlagt. Dus zou zig deeze moord tot ongeveer 20 Kinderen bepaald hebben. — VOLTAIRE, belust, om, was het mogelyk, de ongerymdheid van dit verhaal in een klaar daglicht te ſtellen, ſchynt zyne rekenkunst in eene andere Schoole geleerd te hebben; beweerende, dat 'er ongeveer 14000 Kinderen door dit bloedbad zouden moeten omgekomen zyn (†).

Men begrypt ligt, dat ſlegts eenige weinige manſchap toereikend was, om deeze gruweldaad ter uitvoer te brengen; 't gene men ook genoegzaam uit het 16de vs. des gezegden 2den Hoofdd. kan opmaaken. Het was ook de zaak van Herodes, zo veel mogelyk, te beletten, dat deeze aanſlag veel gerugts maakte, dewyl hy al dat gene tragtte te voorkomen, 't welk het denkbeeld van de op handen zynde komst van den, door veelen met verlangen te gemoet gezien wordenden, Koning voedſel verſchaffen kon. —— Maar wy ſtaan toe, dat zulk een wreed en on-

(*) Zie *Exod.* XVIII: 25.
(†) Diction. Phil. Art. *Christianisme.*

onmenſchelyk bedryf, in onze tyden en in ons Land, niet zou kunnen nalaaten veel gerugts, en zulke diepe indrukſels op de gemoederen der menſchen te maaken, dat dezelve niet gemaklyk zouden worden uitgewischt. —— Dan, om een regt oordeel over deeze zaak te vellen, moeten wy ons in de toenmaalige omſtandigheden verplaatſen. De Regeering van *Herodes de Groote* (gelyk wy uit de geſchiedenisſen van den Joodſchen Hiſtorieſchryver JOZEFUS kunnen opmaaken) was een aaneenſchakeling van geweldenaaryen, wreedheden en onmenſchelykheden; —— onmenſchelykheden, welke den gepleegden Kindermoord zeer verre te boven gingen. Om zig eenen weg tot den throon te baanen, moesten *Antigonus* en *Hirkanus*, beide nog overig zynde Prinſen uit den huize der *Makkabeërs*, hun leeven boeten, en aan deszelfs heerschzugt worden opgeofferd. Zyn ſchoonbroeder *Ariſtobulus* en zyne vrouw *Mariamne*, benevens derzelver moeder *Alexandra*, werden, op zyn bevel, op eene verraderlyke wyze van kant gebragt. Hy ſpaarde zyn eigen kroost niet, en liet twee zyner zoonen in de gevangenis verwurgen, uit argwaan, dat dezelve naar huns Vaders kroon dongen. Zeer veelen uit de aanzienlykſte Familien der Jooden werden om dezelfde redenen ter dood gebragt. Toen hy reeds met de bitterſte doodsangſten worſtelde, moest zyn oudſte zoon *Antipater* dit zelfde lot ondergaan. Gereed ſtaande, om deeze wereld te verlaaten, wilde hy nog een eeuwigduurend Gedenkteken van zynen wreeden inborst oprigten, en beval, dat, zodra de adem uit hem was, de aanzienlykſten des Ryks, reeds met dat oogmerk te *Jericho* byeengeroepen, terſtond ter dood gebragt werden, opdat, gelyk JOZEFUS 'er byvoegt, *geheel Judea genoodzaakt werde by zynen dood rouw te bedryven*; welke Schryver deszelfs leeven beſluit met aan te merken, *dat 'er nooit toorniger, onregtvaardiger en wreeder, Vorst geweest is* (*). —— Zulk een monſter was *Herodes*, die nogthans uit eene niet ongewoone verachtelyke vleizugt jegens de Vorſten den bynaam verwierf van *de Groote*, welken hy buiten twyffel meer verdiende om de *grootheid* zyner *gruweldaaden*, dan zyner *verdienſten*.

Nie-

(*) *Oudh.* XVI: 10, 1: Zie de bovenſtaande Verhaalen, *Oudh.* XIV: 16, 4. XV: 13, 3, 6, 2. XVI. II: 6. XVII. 6, 5. en *Joodſche Oorl.* I: 33, 6.

Niemand zal het nu meerder bevreemden, dat de moord, op bevel van Herodes te Bethlehem in ſtilte ten uitvoer gebragt, onder zo veele wreedheden, welke in wreedheid deezen moord verre overtroffen, niet zo veel opziens verwekte, dat het gerugt hiervan den onderdaanen van Herodes, deszelfs onregtvaardigheden gewoon, als een donderſlag in de ooren klonk; en misſchien tasten wy niet zeer mis, wanneer wy, 't zy de bedektheid, waarmede dit gruwelſtuk ten uitvoer gebragt is, 't zy de veelheid der geweldenaaryen, door deezen Vorst gepleegd, ter oorzaake ſtellen, dat de Joodſche Geſchiedſchryver van deezen Kindermoord geene uitdrukkelyke melding maakt.

3) Wy komen nu tot de *derde* omſtandigheid, die echter, volgens de orde des tyds, de *eerſte* is, welke de Geboorte onzes Heilands vergezelde, naamelyk de plegtige bekendmaaking deezer Geboorte aan de Herderen, door den H. Lukas te boek geſteld. —— Zekerlyk zal het gerugt van deeze zaak, van mond tot mond voortgeplant, zig allengskens verſpreid, en meer of min geloof gevonden hebben naar de onderſcheiden geſteldheid der menſchelyke gemoederen. Misſchien werdt het in den beginne van veelen geloofd, van veelen verworpen, welke hetzelve met de, ik weet niet welke, herſenſchimmige denkbeelden van eene gantsch ſtaatelyke aankomst en luisterryke vertooning van den Mesſias geheel niet wisten overeen te brengen. *Deezen* (te weeten Jezus) hooren wy hen naderhand zeggen, *weeten wy van waar hy is, maar de Meſſias, als die zal gekomen zyn, zal niemand weeten, van waar hy is* (*Joan.* VII: 27.) Was de Mesſias, de groote Verlosſer en Koning der Joden, te voorſchyn gekomen, zo moest dit immers niet aan Herders, maar aan de eerſte Staatsdienaars des Ryks, plegtig zyn bekend gemaakt, om den Vorst met luister te ontfangen.

Dan laat dit alles in den aanvang al eenig opzien by ſommigen gemaakt hebben, 't gene 'er in 't vervolg gebeurde was natuurlyk geſchikt, om deeze flaauwe indrukſels wederom geheel uit te wisſchen. Jozef en Maria weeken met den jonggeboren Jezus weldra van Bethlehem en Nazareth, zetten zig neêr in Egipten, en kwamen niet dan na den dood van Herodes in Judea te rug, neemende hunne woon in Galilea, in het ongeachte Nazareth. Hier leefden zy van hun dagelyks beroep, het

kind

kind Jezus wies op, en 'er liet zig niets beſpeuren van dien Luister en Majeſteit, welke hem als den Meſſias kenſchetſte. De ondervinding ſprak dus de voorige vertellingen aangaande de komst van den Meſſias zo zeer tegen, dat hy, die hieraan nog eenig geloof ſloeg, voor dwaas en onzinnig gehouden werdt. Volle dertig jaaren zyn 'er aldus verloopen. *Archelaus*, de zoon en opvolger van Herodes, werdt door den Romeinſchen Cæſar uit zyn Ryk gejaagd, en Judea tot een Wingewest der Romeinen verklaard. Alle deeze omwentelingen en toeſtand van zaaken vertoonden geen het minſte blyk der aankomst van den Meſſias, welke de *verloſſing* zou te wege brengen. Na ongeveer dertig jaaren te Nazareth, niet anders bekend dan by zyne medeburgers, te hebben doorgebragt, kwam Jezus openlyk te voorſchyn; maatigende zig het gezag aan van een Godlyk Profeet, waarvoor hy ook van veelen erkend werdt, welke hem echter voor den Zoon van Jozef en Maria hielden, ſtaande als zodanig by de inwooners van Nazareth bekend.

Wanneer wy nu het tot dus ver verhandelde te ſamen neemen, zullen wy wel willen toeſtaan, dat het niet zo vreemd is, als het in den eerſten opſlag ſchyne, dat de geſchiedenis van 's Heilands Geboorte niet algemeen is bekend geweest, zo ten tyde, toen dezelve geſchiedde, als inzonderheid, wanneer Jezus dertig jaaren daarna zyne bediening aanvaardde.

Was dan, gelyk wy gezien hebben, het Joodſche Volk omtrend 's Heilands waare geboorteplaats in eene vry algemeene dwaaling, moest deeze dwaaling hetzelve natuurlyk weêrhouden Jezus als den Meſſias te erkennen, *wat is dan toch de reden, dat onze Heiland deeze algemeene dwaaling niet heeft te keer gegaan, en den Volke niet ronduit gezegd, dat hy, overeenkonſtig de Voorzegging, oudtyds gedaan, waarlyk te Bethlehem geboren was?* —— Op welke Vraag wy ons verbeelden, dat het Andwoord zig nu gemaklyk zal laaten vinden. Hiertoe behooren wij alleen acht te geeven op de natuur des *geloofs*, 't gene de Heiland, geduurende den tyd zyner openbaare prediking, van zyne Toehoorders heeft afgevorderd. Dit dienen we iets omſtandiger te ontvouwen.

'Er was zedert lang een vry algemeene verwagting onder de Jooden, dat 'er een zeker doorluchtig Perſoon onder hen zou te voorſchyn komen, welke, behalve het vervallene in den Godsdienst, ook inzonderheid den deer-

deerniswaardigen toeſtand van den Burgerſtaat zou herſtellen; deeze verwagtingen berustten op meer of min duidelyke toezeggingen, oudtyds door de Profeeten gedaan. Jezus was deeze doorluchtige Afgezant des Hemels, ſchoon het oogmerk zyner zending in allen deele niet beandwoordde aan de verwagtingen des Volks. —— Dan, ſchoon Jezus deeze Mesſias was, heeft hy zulks echter geduurende zyne omwandelingen nimmer openlyk beleden, nimmer van het Joodſche Volk uitdrukkelyk geëischt, dat zy in hem als den Mesſias der Natie zouden gelooven. Men begrypt ligt, dat, volgens deeze ſtelling, het 'er niet zo zeer op aankwam, dat de Heiland omſtandig betoogde, dat *alle* de kenmerken van den Mesſias in hem gevonden werden; zelfs waren 'er gegronde redenen, om zulks niet te doen, gelyk ik ſtraks nog met een enkel woord zal aantoonen.

Ik herzeg dan, dat Jezus nimmer uitdrukkelyk geëischt heeft, dat de Natie hem als den Mesſias moest erkennen, en hy zig deeze waardigheid nimmer openlyk heeft aangemaatigd, dan op het eind zyns leevens, in tegenwoordigheid van den grooten Raad, wanneer hy voor denzelven te regt geſteld, en daarover door den Hoogenpriester ondervraagd werdt; zeggende: *Ik bezweer u by den leevenden God, zyt Gy de Mesſias?* (Matth. XXVI: 63.) Hy noemde zig meermaalen den *Zoon van God*, eene benaaming, die veele Uitleggers voor gelykluidend met die van *Mesſias* houden; doch die by de Jooden van ruimer betekenis was (*). Het karakter, 't gene de Heiland zig *openlyk* aanmaatigde, was dat van een Godlyk Leeraar, van een zeer uitneemend Profeet, verre verheven boven het karakter van alle voorige Profeeten, gekomen om de verloorene ſchaapen van het huis Iſraëls weder te verſamelen. Dit was het *geloof*, waarop hy openlyk aandrong; en als zodanig werdt hy ook van hen, die in hem *geloofden*, beſchouwd, ſchoon by veelen meermaalen de gedagte oprees, of hy niet de Mesſias zyn zou; doch de gevoelens bleeven hierover twyffelachtig en verdeeld. Hieruit laat zig de Vraag begrypen, welke Jezus by gelegenheid aan zyne Discipelen deedt: *Wie zeggen de menſchen dat ik ben?* Het Andwoord was: *Sommigen Joannes de Dooper, anderen Elias, anderen Jeremias of een van de Profeeten* (Matth. XVI: 13.) verbiedende hy by die

(*) Zie myn *Uitlegk. Woordenboek des N. V.* op het Woord zoon.

die gelegenheid zynen vertrouwde Discipelen *ſchorpelyk*, te zeggen, *dat hy de Meſſias was* (vs. 20.)

De Heiland, gelyk ligt te denken is, hadt zeer wyze redenen voor dit zyn, op zig zelve zeer vreemd ſchynend, gedrag, en deeze redenen zyn niet moeilyk op te zoeken. In het algemeen waren het de vooroordeelen der Jobden, omtrend den verwagten Meſſias, omtrend de natuur van het Koningryk, door hem op te rigten, welke hem beletten, zich openlyk deeze waardigheid aan te maatigen. Wanneer de waarheid nadeelig is, doet men beter die te verbergen. Door de waarheid en deugd openlyk voor te ſtaan, en de heerſchende verkeerdheden der Natie te beſtraffen, hadt hy zich veele vyanden gemaakt. Deeze wagtten ſlegts op gelegenheid openlyk uit den mond van Jezus te verſtaan, dat hy zig de waardigheid van den Meſſias, van den Koning der Jooden, ronduit aanmaatigde, meenende dan voldoende redenen te hebben, hem als een oproermaaker, die zig zelven tot Koning opwierp, by den Romeinſchen Landvoogd aan te klaagen: waarom ook de Hoogepriester terſtond met zyne ondervraagingen ophieldt, zo dra hy uit den mond van Jezus gehoord hadt, dat hy zig voor den Meſſias uitgaf; zeggende: *Wat hebben wy nog getuigen van nooden, wy hebben het uit zynen mond gehoord*, (Matth. XX: 63.) Dus wagtte hy zig, zulks rondelyk te verklaaren, tot de uure gekomen was, dat hy, overeenkomſtig den wil zyns Vaders, zig aan de magt der boosheid vrywillig overgaf.

Zelfs by zyne Discipelen zou zulk eene belydenis ook een ſchadelyke uitwerking gehad hebben. Deezen immers zouden, naar hunne verkeerde denkbeelden aangaande het Ryk van den Meſſias, die zy met de Natie gemeen hadden, Jezus, zulk een openlyke belydenis hoorende doen, terſtond voor hunnen Koning, voor den Heerſcher in Iſraël, hebben uitgeroepen, waartoe de ſchaare, welke hem volgde, by alle voorziening, die Jezus hieromtrend gebruikte, nu nog ſomwylen genegen was; al het welk aanleiding tot groote gisting in de gemoederen en oproerigheden zou gegeeven hebben; —— doch ik wil dit onderwerp niet verder vervolgen, maar het nu voorgedraagene op het onderwerp toepaſſen.

Het was dan nog niet eigenlyk een punt van verſchil geworden, of de wonderdoende Profeet de eigenlyke Meſſias was; ten minſten eischte de Heiland zulk een Geloof niet van zyne Discipelen in 't algemeen af. En dus begrypt

grypt men van zelfs, dat ook het vraagſtuk aangaande de *plaats* zyner Geboorte eigenlyk niet te pas kwam. Niemand konde hierdoor weêrhouden worden in hem te gelooven. De groote menigte, welke in Jezus geloofde, ſcheen hieromtrend ook geene de minſte bedenking te hebben. Men hieldt hem voor een Galileër, afkomſtig van Nazareth; en deeze dwaaling deedt geen nadeel, dewyl zulks geen beletzel was of zyn kon, om Jezus geloof te geeven, als een Leeraar van God gezonden. Het te keer gaan van deeze dwaaling kwam dus geheel niet te pas, of zou zelfs zeer overboodig geweest zyn by de zulken, die Jezus daadelyk geloof gaven, dewyl dit bykans even zo veel gezegd was, als dat hy zich openlyk voor den Meſias uitgaf; alle welke aanleidingen de Heiland, gelyk wy opgemerkt hebben, zorgvuldig vermydde; om welke reden wy ook een en andermaal by de Evangelisten vinden aangetekend, dat hy het verbreiden zyner Wonderwerken verboodt, of wel de ſchaare verliet, begeevende zig naar eenzaame plaatzen, wanneer zy hem tot Koning wilden uitroepen. (*Joan.* VI: 14, 15.)

Op deeze wyze blykt het, onzes agtens, middagklaar, dat 'er niet alleen geene reden was, waarom de Heiland deeze dwaaling openlyk moest beſtryden, maar dat zulks zelfs ſchadelyke uitwerkſels zou gehad hebben, op de gemoederen van hen, die, door de blyken zyner Goddelyke Zending overtuigd, in hem geloofden als een Leeraar van God gezonden.

Tot nog hebben wy de zaak beſchouwd met betrekking tot 's Heilands Discipelen. Een geheel ander aanzien hadt dezelve ten opzigte van hen, die Jezus geloof weigerden, of zelfs den voortgang van deszelfs prediking zogten te ſtuiten. Het waren deeze laatſten, en niet 's Heilands navolgeren, welke deeze zwaarigheid aangaande zyne geboorte te berde bragten, en ronduit beweerden, dat hy de Meſias niet zyn kon, als zynde een Galileër. Misſchien zou men verwagten, dat de Zaligmaaker tegen deeze tegenwerping zyner vyanden zyn gezag zou verdedigd hebben, gelyk hy zulks in andere gevallen doorgaans gewoon was te doen. — Dan men zou hier op wederom hetzelfde kunnen aanmerken, dat, daar de geſteldheid der zaaken het niet gehengde zig openlyk als de Meſias bekend te maaken, zulks eigenlyk nog geen punt van verſchil geworden was, en dus de Heiland zig hieromtrend niet behoefde te verdedigen. — Daarenboven weet ik niet, of

de

de Jooden deeze tegenwerping ooit in de tegenwoordigheid van Jezus gemaakt hebben; de Evangelisten hebben, zo veel ik my herinneren kan, hiervan geene voorvallen aangetekend, en kan dus ook niet beſlisſen, wat de Zaligmaaker op zulk eene tegenwerping zou geandwoord hebben. Ten minſten, daar zy met deeze tegenwerping niet openlyk voor den dag kwamen, was 'er ook geene verdediging noodig. Ik weet ook niet, of zy, de Fariſeeuwſche Leeraars, die dit tegenwierpen, *ter goeder trouw* dwaalden. 'k Heb in het begin myner Verhandeling wel beweerd, dat het eene algemeene volksdwaaling was, doch daaruit volgt niet, dat 'er niet deeze en gene waren, die van de omſtandigheden aangaande 's Heilands Geboorte beter onderrigt waren. —— Hoe dit ook zy, deeze tegenwerping kwam uit geen goed hart voort, was ſlegts een bloot voorwendſel en geene weezenlyke oorzaak of reden van hun ongeloof, 't gene zeer duidelyk is op te maaken uit hetgeen wy reeds gezegd hebben over het geloof, 't gene Jezus van hen afeischte, tot het geeven van welk geloof het volmaakt onverſchillig was, of Jezus te Nazareth of te Bethlehem geboren was. De Wonderwerken, welke de Heiland verrigtte, getuigden op eene alzins voldoende wyze, dat hy een Godlyk Leeraar was; meer eischte hy voor als nog niet, en die zig door deeze bewyzen zyner Godlyke Zending niet liet overtuigen, gaf genoegzaame blyken, dat hy een te bedorven hart bezat, om Jezus en deszelfs Leer gehoor te geeven. Wat zou het dan al gebaat hebben, of Jezus voor deeze ongeloovige ſchaare beweerd hadt, dat hy, overeenkomſtig de Voorſpelling, te Bethlehem geboren was? Zouden zy, deeze hardnekkigen, die het niet om de waarheid te doen was, maar die ſlegts alle uitvlugten zogten, om hun ongeloof, en de boosheid hunner harten, te bedekken, zouden zulke menſchen zig hierdoor laaten overtuigen? De Geboorte des Heilands, reeds meer dan dertig jaaren geleden, was eene zaak van veel meer duisterheid en moeilyker naarvorſching, dan de Wonderwerken, welke zy voor hunne oogen zagen. Dit waren ſpreekende bewyzen. Die zig hierdoor niet lieten overtuigen, dat Jezus waarlyk een Leeraar was, van God gezonden, (*'t* zy hem dan de waardigheid van *Meſſias* al of niet moest worden toegekend) zouden zig ook niet laaten overreeden, ſchoon het hen ten vollen blykbaar was, dat Jezus waarlyk te *Bethlehem* was ter wereld gekomen.

MID-

MIDDEL, OM DE RUPZEN UIT DE VRUGTBOOMEN TE WEEREN.

(Medegedeeld aan de *Society for the Encouragement of Arts*, &c. door WILLIAM HAMPSON, *Esq.* van *Dewſnop* naby *Manchester*.)

Het zal niet vreemd geagt kunnen worden van het Onderwerp, waar over ik iets voorheb mede te deelen, dat ik eenige algemeene Aanmerkingen vooraf laat gaan, welke wel bekend zyn by de zodanigen, die Vrugtboomen, en wel inzonderheid Appelboomen, onder hun opzigt hebben; zy zullen eene voegelyke plaats bekleeden by het mededeelen der Middelen, hier ontdekt, tot voorkoming van het Verderf en de Vernieling, dikwyls door de Rupzen aangerigt. —— *Vooreerst.* Een Winter, *in* welken het ſterk en aanhoudend vriest, wordt gunſtig geagt voor de volgende Appel-inzameling, in den Herfst. —— *Ten tweeden.* Jonge en gezonde Boomen, die ſteeds den bast uitzetten en ſterke looten ſchieten, worden niet dikmaals aangetast door Rupzen; of, indien zulks gebeure, is het, ingevalle een oude en zieklyke Boom, daar omtrent ſtaande, afgeëeten is, en de Rupzen, door gebrek aan voedzel gedrongen, een draad uitwerpen, die, door den wind opgenomen, zich vasthegt aan de takken van een anderen Boom, om langs dien weg den toegang tot denzelven te krygen.

Eenigen tyd geleden, ten oogmerk hebbende een groot aantal Appelboomen te verbeteren, die, daar zy jaarlyks door de Rupzen werden afgeknaagd, als verlaaten waren, ging ik op deeze wyze te werk: Vroeg in 't voorjaar deed ik eerst de dikke reeds zwart geworden mos van den Boomſtam afdoen, rondsom welken ik, op een afſtand gelyk aan de uiterſten van de wortelen, warm gerot ſtroo, of mist, deed leggen; waar op ik, met den rug van een ſnoeimes, alle oude verdroogde mos, met welke de takken geheel omgroeid waren, afſchrapte. —— Doch, 't geen my verwonderde, en waar op ik wensch dat men byzonder agt geeft, beſtondt hier in, dat kleine afgeſchrapte ſtukjes mos aan dunne draadjes hingen, naa het ſchoonmaaken van den Boom. Dit bragt my op de gedagten, dat ze tot eenige Eitjes of Inſecten mogten be-

hooren, tusſchen het mos en de buitenſchors, of tusſchen den buiten- en binnenbast; doch, toen geen vergrootglas by my hebbende, bleef myne nieuwsgierigheid onvoldaan, ſchoon de uitwerkzels, by het vorderen van het Jaarſaiſoen, myne opgevatte meening ten vollen bevestigden; want de Boomen, die geheel gezuiverd waren, ſchooten ſterke en gezonde looten, en behielden de bladeren; terwyl andere, die 'er niet verre van af ſtonden, afgeknaagd werden. Dan 't geen by my allen twyfel wegnam, was een Boom, die, door verzuim, voor een gedeelte niet ſchoon gemaakt was; de takken, die op gemelde wyze gezuiverd waren, bleeven van de ſchennis der Rupzen vry, terwyl die der andere werden afgeknaagd.

Deeze daadzaaken vastgaande, zullen wy de volgende Aanmerkingen 'er uit mogen afleiden. —— *Vooreerst*, dat de Eitjes der Rupzen, geduurende den Winter, bedekt liggen in zulke Boomen, als met mos overgroeid zyn, tusſchen het mos en den bast, of, indien de bast weg is, in de holligheden door dit gebrek overgelaaten; eene byzonderheid, van welke ik naderhand, door behulp van een Vergrootglas, my verzekerd heb; doch, de Eitjes niet bewaard hebbende om ze naauwkeuriger te bezien, kan ik niet bepaalen welk ſlag van Eitjes het waren; doch dit kan ik verzekeren, dat het wegneemen van de Eitjes de Boombladen, voor afgeknaagd te worden, beveiligden. — *Ten anderen*, dat de geſchikte tyd, om dezelve te verdelgen, is, vóór dat de Eitjes uitgekomen zyn; want omtrent den tyd dat de Rupzen te voorſchyn komen, beginnen de knoppen zich te openen, en ſtrekken onmiddelyk ten prooi. En naardemaal het geſlacht der Boomrupzen zo groot is, en de Eierleggende Kapelletjes zo onbelemmerd overal zweeven, vordert de aart der zaake, dat men jaarlyks onderzoek doet op alle plaatzen die men geſchikt oordeelt om te dienen tot het leggen der Eitjes. Men zal dikwyls op volgroeide Boomen vinden, dat zy, met takken overlaaden zynde, de kragt der zonne niet toelaaten om de oude ſchors te doen kronkelen als de nieuwe gevormd wordt; gevolglyk worden zodanige Boomen omkorst met brokkelige bekleedzels, de geſchikte nestelplaatzen voor het jong ſchadelyk gebroedzel. Ook zodanige Boomen, welker ongeſteldheden in de ſchors geheeld zyn, maar eene holte naagelaaten hebben, geſchikt om vogtigheid te behouden, ſtaan voor kanker bloot, en om nesten te leve-

veren tot uitbroeden van Inſecten, die ze vervolgens bederven.

Ik deel deeze Aanmerkingen enkel mede als wenken omtrent een Onderwerp, geſchikt om breedvoeriger en nutter bewerkt te worden door de zodanigen, die meer gelegenheids hebben ter naſpeuringe, en meer bekwaamheids om te onderrigten, dan my ten deele is gevallen. In de verwagting hiervan deel ik deeze weinige regels mede aan eene Societeit, welker Leden 'er het meeste voordeel, ten algemeenen nutte, mede kunnen doen.

BREEDVOERIG VERHAAL DER UITBARSTING VAN DEN BERG VESUVIUS, IN ZOMER- EN HOOIMAAND DES JAARS MDCCXCIV; *in eenen Brieve van den Heer* WILLIAM HAMILTON, *K. B. F. R. S. aan den Heer* JOSEPH BANKS, *Bart. F. R. S. in de Koninglyke Societeit voorgeleezen, den* 15 *Jan.* 1795.

(*Vervolg van bl.* 73.)

Myne nieuwsgierigheid, of liever myne begeerte om voldoening te ſchenken aan die onzer hooggeagte Societeit, zette my aan om na den Berg *Veſuvius* te gaan, zo ras ik dagt zulks eenigermaate met voorzigtigheid beſtaanbaar te mogen doen; dit was niet eerder dan op den *dertigſten Juny*, en toen nog ging zulks van eenig gevaar vergezeld, gelyk zal blyken uit het volgend verſlag.

De Crater van den *Veſuvius* was, uitgenomen eenige kleine tusſchenpoozen, ſteeds verdonkerd geweest door Vulcaniſche wolken, zints den *zestienden*, en was het nog op deezen dag, met veelvuldige blixemſtraalen, ſpeelende in deeze wolken, en vergezeld van het gewoone geluid als dat des donders: de fyne Asch viel nog op den *Veſuvius;* dan nog veel menigvuldiger op den Berg *Somma.* Ik ſloeg den gewoonen weg op over *Reſina*, vergezeld door myn ouden Cicerone deezes Bergs, BARTOLOMEO PUMO, met wien ik acht en zestig maalen op den hoogſten top van den *Veſuvius* geweest ben.

Ik nam op myn weg door *Reſina* waar, dat veele ſteenen van het metzelwerk losgemaakt, en door de Aard-

beevingen overhoop geworpen waren, byzonder door die van den *achttienden*, welke de inſtorting van den Crater des Vuurbergs vergezelde; en zy verhaalden my daar, dat dezelve zo ſterk geweest was, dat veele lieden omver geſmeeten wierden, en de Inwoonders van *Reſina* noodzaakte hunne Huizen ſchielyk te verlaaten, en tot welke zy niet hadden durven wederkeeren, dan nu zints twee dagen. De bladeren van alle de Wynſtokken waren verbrand door de Asſche op dezelve gevallen, en veele der Wynſtokken zelve waren onder de Asſche begraaven; terwyl de groote boomtakken, die ter onderſchraaging dienden, door de zwaarte der Asſche afgeſcheurd waren. In 't kort, niets dan verderf en verwoesting vertoonde zich.

Aan den voet des Bergs lag de Asſche omtrent tien of twaalf duimen dik op den grond; doch, naar gelange wy hooger klommen, nam de Asch toe tot de hoogte van verſcheide voeten; ja, ik durf zeggen, hier en daar tot negen of tien voeten; derwyze, dat de oppervlakte van de oude zeer bultige Lavas, die te vooren bykans onovergangly k was, nu veranderd ware in eene volkomene vlakte, over welke wy met het grootſte gemak wandelden. De Asch was van eene ligtgraauwe kleur en zeer fyn, zo dat wy, uit de voetſtappen daar in gedrukt, even als in even gevallen ſneeuw, ontdekten, dat eenige weinigen vóór ons den Berg beklommen hadden. Wy zagen desgelyks het ſpoor van een Vos, die geheel verbysterd moet geweest zyn, gelyk wy konden oordeelen uit de veelvuldige wendingen. De blyken, dat 'er Haagedisſen en andere kleine Dieren geweest waren, ja ook Inſecten, vertoonden zich op deeze zo fyne Asſche.

Wy klommen op tot de plaats van waar de Lava op den *vyftienden* eerst voortkwam, en wy volgden den loop daar van; nog was dezelve zeer heet, (ſchoon bedekt met zulk een dik bekleedzel van Asſche) tot de Zee by *Torre del Greco*, 't geen meer dan vyf mylen wegs is. Een paar laarzen, aan welke ik, tot deezen Tocht, nieuwe en dikke zoolen had doen leggen, waren doorgebrand. Het was onmogelyk by den grooten Crater van den *Veſuvius* te komen; ook had niemand zich zulks onderwonden. De ſchriklyke ſpleeten, welke voortkwamen van de plek, waar de laatſte Uitbarſting begon, en die, in een rechte lyn na de Zee, twee mylen beſloegen, gaan alle verbeelding te boven. Deeze vormden valeyen meer dan twee honderd voeten diep, nu een heele dan een halve myl wyd,

wyd, en waar de fonteinen van Vuurſtoffe, geduurende de Uitbarſting, beſtonden, zyn kleine bergen met diepe Craters. Tien duizend man konden zeker, in even zo veele jaaren, zulk eene verandering niet maaken in de gedaante van den *Veſuvius*, als de Natuur deed in 't kort verloop van vyf uuren.

Uitgenomen de uitwaasſemingen van zwavel- en vitrioolddampen, welke uit verſcheide deelen van de bovengemelde ſtreek voortkwamen, en de oppervlakte van de Aſſche en de Scoriæ, in deeze ſtreeken, met een donker of bleek geele of roode oker-kleur, of een helder witte, bedekten, hier en daar afgewisſeld door donker groen, en hemelsch blaauw, (al 't welk eenigzins zich als een Regenboog vertoonde) hadt alles het voorkomen van eene Zandwoestyn.

Wy begaven ons op den top van zeven der meest aanmerkelyke nieuw gevormde Bergen, en zagen in derzelver Craters, die op zommigen bleeken weinig minder dan eene halve myl in den omtrek te hebben; en, ſchoon de uitwendige rechtſtandige hoogte van een derzelven niet meer dan twee honderd voeten haalde, was de diepte van den omgekeerden kegel van binnen driemaalen grooter. —— Het zou voor ons niet mogelyk geweest zyn op deeze nieuwe Bergen adem te haalen, indien wy geene voorzorge gedraagen hadden om een dubbelen zakdoek voor neus en mond te houden; en, zelfs met deeze voorzorge, konden wy het niet lang houden; de dampen van het vitrioolzuur waren dermaate doordringend, en van zulk eene verſtikkende hoedanigheid. Wy vonden op een derzelven een dubbelen Crater, zamen vereenigd. In alle deeze was eenige rook, en zag men zetzels van zouten en zwavel van de bovengemelde veelvuldige kleuren, even zo als men gewoonlyk ziet aan den binnenkant van den Hoofdcrater van den *Veſuvius*.

Twee of drie dagen, naa dat wy hier geweest waren, geſchiedde uit één van de nieuwe monden, in welke wy gekeeken hadden, eene groote uitwerping van Steenen, Rook en Asch, die zeker hoogst heilloos zou geweest zyn voor iemand, die zich, ongelukkig, op den tyd der Uitbarſting, daar bevonden hadt. —— Wy vinden een dergelyk geval vermeld, 't welk meer dan twintig perſoonen met den dood hadden moeten bekoopen, die de nieuwsgierigheid bekroopen had om te kyken in den Crater van

Monte Nuovo, digt by *Pozzuoli*, vyf dagen naa dat de zelve gevormd was, in den Jaare 1538.

Op den *vyftienden Augustus*, zag ik een ſchielyke uitbarſting van Rook en Asch, opgeworpen, tot eene verbaazende hoogte, uit den grooten Crater van den *Veſuvius*, welke iemand, die zich binnen eene halve myl van den omtrek bevondt, zou verdelgd hebben; en nogthans hadden eenigen, op den *negentienden July*, niet alleen dien Crater bezogt, maar waren ter diepte van honderd en zeventig voeten 'er binnen getreeden. —— Terwyl wy ons op den Berg bevonden, vertoonden zich drie Dwarlwinden, volmaakt gelyk aan die de Hoozen op Zee vormen; een deezer, die zeer naby ons was, maakte een zeldzaam ruiſchend geluid; en eene groote hoeveelheid van de fyne Asſche opgenomen hebbende, vormde deeze een hooge ſpiraale kolom, welke, met een draaijende beweeging en groote ſnelheid, na den Berg *Somma* gevoerd werd, waar dezelve brak en verdween. Dewyl 'er blykbaare tekens van een overvloed van Electrieke ſtoffe, op dien tyd, in de lugt waren, twyfel ik niet in 't minſte, of dit is mede eene electricaale werking geweest.

Een myner Knegten, die bezig was met Zwavel of Sal Ammoniac te verzamelen, welke cryſtalliſeert naby de *Fumaroli*, gelyk men ze hier noemt (en 't géen plaatzen zyn uit welke de heete Damp uit nieuwe Lavas voortkomt,) vondt, tot zyne groote verbaazing, dat een zeer koude wind voortkwam uit een ſpleet zeer naby de heete *Fumaroli* boven vermeld, en hem in de zyde blies. Ik hield myne hand op die plaats, en voelde den wind. Dit was voor my niets vreemds: dewyl ik te vooren op den Berg *Veſuvius*, op den Berg *Somma*, op den *Etna*, en op het Eiland *Iſchia*, op byzondere plekken, dergelyke ſtroomen van zeer koude lugt, uit het diepe van oude Lavas, had voelen voortkomen, en die, beſtendig eigen zynde aan deeze plaatzen, bekend ſtaan onder den naam van *Ventoroli*.

In een Wyngaard, niet in dezelfde lyn met de nieuw gevormde even beſchreevene Bergen, maar in een rechte lyn daar van af, op den afſtand van weinig meer dan éene myl van *Torre del Greco*, zyn drie of vier meer van deeze nieuw gevormde Bergen met Craters, uit welke de Lava vloeide, en, door zich te vereenigen met de ſtroomen, die uit hooger gelegene monden vloeiden, derzelver hette

en

en vloeibaarheid 'er aan toevoegden, den geheelen Stroom in ſtaat ſtelde, om met een zo ſnelle vaart over de ongelukkige Stad te vloeijen, dat de Inwoonders ten naauwen noode tyd hadden om hun leeven te bergen. De ryke Wyngaarden, behoorende tot *Torre del Greco*, en die den heerlyken Wyn, onder den naam van *Lacrima Christi* bekend, voortbrengen, die bedolven zyn en geheel verwoest door deeze Lava, beſlaan, gelyk men my berigt heeft, meer dan drie duizend Acres lands; maar de verwoesting van de Wyngaarden door de ſtroomen van modder en water, aan den voet van den Berg *Somma*, is veel uitgeſtrekter.

Ik bezogt dat gedeelte van het land desgelyks, weinig dagen naa dat ik op den *Veſuvius* geweest was; dewyl ik u geen ééne, omſtandigheid wilde mededeelen van deeze laatſte ſchroomlyke Uitbarſting, dan die ik alle reden had om te gelooven, dat op goede gronden van waarheid ſteunde. De eerſte tekens van een Stroom, welke ik zag, was naby het Dorp *Madonna dell'Arco*, en ik trok 'er verſcheide voorby tusſchen 't zelve en de Stad *Ottaiano;* de eene naby *Trochia* en twee naby de Stad *Somma* waren de opmerklykſte, en niet minder dan een vierde myl in de breedte; en, zo als verſcheide ooggetuigen te dier plaatze my verzekerden, waren die Stroomen uit den Berg *Somma* ter hoogte van twintig of dertig voeten nedergeſtort; dezelve beſtonden uit een vloeibaare lymerige modder, zamengeſteld uit Scoriæ, Asch en Steenen (eenige deezer waren van eene verbaazende grootte) gemengd met boomen, met den wortel uitgerukt. Dusdanige Stroomen, kunt gy u ligt verbeelden, waren onwederſtandelyk, en ſleepten alles mede, Huizen, Muuren, Boomen, en, gelyk men my verhaalde, waren 'er vier duizend Schaapen en ander Vee, door de onderſcheidene Stroomen, aan dien kant des Bergs, weggevoerd. Te *Somma* verhaalde men my desgelyks, dat een ſpan van acht Oſſen, 't geen een zwaaren omgehakten boom vervoerde, van daar was weggerukt, en men des nimmer iets weder gehoord hadt.

Het vertoon deezer Stroomen, zo dikmaals ik dezelve zag, was gelyk aan alle andere Stroomen, in bergagtige Landen; uitgenomen, dat, het geen modder geweest was, in volkomen Cement veranderde, zo hard, dat niets dan een houweel 'er iets van kon afmortelen. De Wyngaarden en bebouwde Landen waren hier zeer verwoest, en de

boomtakken meer geſcheurd door de zwaarte van de Asſche, dan die ik reeds beſchreeven heb aan den Zeekant van den Vulcaan.

De Abbé TATA heeft, in zyn gedrukt Verhaal van deeze Uitbarſting, een goed denkbeeld gegeeven van de menigte, de zwaarte, en de lymerige hoedanigheid, van deeze Asſche, als hy vermeldt, dat hy, een tak genomen hebbende van een Vygenboom, nog ſtaande gebleeven niet verre van de Stad *Somma*, aan welken niet meer dan zes bladen en twee kleine onrype Vygen waren; dat hy, deezen, met de daar op- en omzittende Asſche, gewoogen hebbende, denzelven één-en-dertig Oncen zwaar vondt, terwyl dit zelfde takje, van de Vulcaniſche uitwerpzelen ontdaan, naauwlyks drie Oncen kon haalen.

Ik zag verſcheide Huizen, onder den weg, na de Stad *Somma* gaande, welker daken ingedrukt waren door de zwaarte van de Asch. In de Stad *Somma* vond ik vier Kerken en omtrent zeventig Huizen geheel zonder dak, en vol met Asch. De grootſte ſchade aan deezen kant des Bergs, door den val der Asſche en de Stroomen, geſchiedde tusſchen den *achttienden*, *negentienden* en *twintigſten Juny*, en op den *twaalfden July*. Slegts drie Perſoonen verlooren te *Somma* het leeven, door het inſtorten van een huis. Op den *negentienden* viel de Asch te *Somma* zo zwaar, gelyk men my te dier plaatze verhaalde, dat, wanneer iemand zich niet in beweeging hieldt, hy, binnen korten tyd, daar door geheel overdekt, op die plaats zou hebben moeten blyven. Deeze nederſtorting van Asſche ging vergezeld met zwaare Donderſlagen en Vulcaniſche Blixems, derwyze, dat, omringd door zo veele ſchriklykheden, het den Inwoonderen onmogelyk was in de Stad te blyven; zy vlooden allen. De duisternis was zo zwaar, dat zy, ſchoon het op den middag ware, met behulp van toortslicht bezwaarlyk den weg konden rooijen; met één woord, de beſchryving, welke zy my gaven, ſtemde naauwkeurig overeen met het geen PLINIUS *de Jonge* en diens Moeder te *Miſenum* ondervonden hadden, by de Uitbarſting van den *Veſuvius*, ten tyde van Keizer TITUS, volgens zyn tweeden Brieve aan TACITUS, over dit onderwerp.

Ik bevond, dat het Volk hier in 't algemeen zich verzekerd hieldt, dat de ſtroomen van Modder en Water, welke hun zo veel nadeels berokkenden, uit den Crater van den *Veſuvius* kwamen, en dat het Zeewater was; doch

doch 'er kan geen twyfel vallen, of, deeze ſtroomen veroorzaakt zynde door de ſchielyke ontbinding van wateragtige wolken gemengd met Asſche, de lugt misſchien te zeer verdund was, om dezelve op te houden. Wanneer die wolken braken, en op den *Veſuvius* met geweld nedervielen, moest het Water, niet in ſtaat, om, gelyk gewoonlyk, in de porien der aarde in te dringen, die op deezen tyd vervuld waren met de fyne Asſche van eene bitumineuſe en olieagtige zelfſtandigheid, noch een vryen toegang hebbende tot de kanaalen, welke 't zelve gewoonlyk afleidden, in poelen verzamelen, en, met meer Asſche vermengd, rees het tot eene groote hoogte, en zogt eindelyk een doortogt langs nieuwe kanaalen, en ſtortte in ſtroomen neder over landen, waar men zulks het minst verwagtte; zich verſpreidende over de vrugtbaare velden aan den voet des Bergs.

Uit het geen ik laatst gezien heb, begin ik zeer te twyfelen, of het Water, waar door zo veel ſchade werd toegebragt, en 't geen op zo veeler leeven te ſtaan kwam, by de geweldige Uitbarſting van den *Veſuvius*, in den Jaare 1631, waarlyk, gelyk men verondersteld heeft, kwam uit den Crater van den Vuurberg. De gevoelens daarover waren toen verſchillend, gelyk men nog onderſcheiden denkt over dit ſtuk. En, naardemaal, by alle geweldige Uitbarſtingen, de Crater van den Vulcaan verduisterd moet weezen door wolken van Asch, gelyk toen waarſchynlyk het geval was, en zeker by de laatſte Uitbarſting, blyft het zeker zeer bezwaarlyk, naauwkeurig te bepaalen, van waar het water kwame.

Hoe zeldzaamer eene omſtandigheid is, te meer helt men over om 'er geloof aan te ſlaan. Door dit beginzel gedreeven, begaf zich een van de Hovenieren zyner *Siciliaanſche* Majeiteit, te *Portici*, na den Crater van den *Veſuvius*, zo ras zulks mogelyk was, en kwam in groote ontſteltenisſe terugge; verklaarende, dat hy denzelven vol kookend water gezien hadt. De Ridder MAGEDONIO, Intendant van *Portici*, oordeelde, zeer regtmaatig, dat, om een einde te maaken aan de onrust en ſchrik, welke dit berigt verwekt hadt door den geheelen omtrek, het best ware, lieden, op welker berigt hy kon afgaan, derwaards te zenden. Ingevolge hiervan begaf zich, 's volgenden daags, den 16 *July*, Signor GUISEPPE SACCO derwaards, met genoegzaame getuigen; hy bewees, dat 's Hoveniers verzekering volſtrekt valsch was, dat men 'er

ſlegts weinig tekens beſpeurde van Modder, overgebleeven van het regenwater op den bodem van den Crater.

Volgens het Verhaal van SACCO, 't geen te *Napels* gedrukt is, heeft de Crater een ongeregelde langwerpig ronde gedaante, en hy veronderſtelt (dewyl hy niet in ſtaat was om afmeetingen te doen,) dat dezelve omtrent één en een halve myl in den omtrek haalt; op myn oog af is dezelve grooter. De binnenkant heeft, gelyk in alle Vuurmonden; de gedaante van een omgekeerden Kegel; de binnenkant is aan de Oostzyde ſteil; maar aan den Westkant van den Crater, die veel laager is, kon men 'er in afdaalen, en SACCO begaf 'er zich, met eenigen van zyn byhebbend gezelſchap, daadlyk in, ter diepte van 176 Palmen. Van deeze plaats een touw, met een ſteen daar aan gebonden, nedergelaaten hebbende, vonden zy de geheele diepte van den Crater omtrent 500 Palmen. —— Dan zodanige waarneemingen op den Crater van den *Veſuvius* zyn van weinig beduidenis; dewyl en de gedaante en de ſchynbaare diepte, van dag tot dag, aan groote veranderingen onderhevig zyn. Deeze Waarneemers liepen zeker, op dien tyd, groot gevaar; naardemaal eene zo groote hoeveelheid van Scoriæ en Aſſche uit den Crater opgeworpen zyn, zelfs tot den *vyftienden* van deeze maand, als hoogstnoodlottig zouden hebben kunnen weezen voor iemand, die in 't bereik daar van kwame.

Op den *twee-en-twintigſten July*, wierp een der nieuwe Craters, naast aan de Stad *Torre del Greco*, beide Rook en Vuur uit, welke omſtandigheid, gevoegd by het heet blyven der Lava, 't geen veel langer duurde dan gewoonlyk, ſcheen aan te duiden, dat 'er nog eenige gisting was onder dat gedeelte van den Vulcaan. —— De Lava kraakt onder het verkoelen menigmaal, en veroorzaakt eene luide losbarſting, even zo als men van het Ys hoort in de Ysbeddingen in *Zwitzerland*. Dusdanige ſlagen hoort men nu dikwyls te *Torre del Greco*; en, gelyk my eenigen der Inwoonderen verhaald hebben, zien zy dikwyls een damp opklimmen uit de Lava, die in de lugt vuur vat, zeer gelykende op het verſchynzel, onder den naam van vallende of ſchietende Starren bekend.

De duisternis, veroorzaakt door het nedervallen der Aſſche, in *Campagna Felice*, breidde zich uit, en veranderde naar de windſtreek. Op den 19 *July*, was het te *Caſer-*

ferta, 't geen vyftien mylen van *Napels* ligt, zo donker, dat de Inwoonders op den middag kaarsſen moesten ontſteeken; op zekeren dag, geduurende de Uitbarſting, verſpreidde zich de donkerheid over *Beneventum*, dertig mylen van den *Veſuvius* af gelegen.

De Aartsbisſchop van *Taranto* ſchryft, in eenen Brieve, na *Napels* gezonden, en gedagtekend den 18 *Juny*: „ Wy vinden ons omringd van een dikke wolk fyne Vul„ caniſche Aſſche, en wy vermoeden dat 'er een geweldige „ Uitbarſting moet weezen, of van den Berg *Etna*, of op „ *Stromboli*." —— De Bisſchop nam het niet in zyne gedagten, dat deeze Aschwolk kwam van den *Veſuvius*, omtrent 250 mylen van *Taranto* gelegen. —— Wy hebben, desgelyks, berigten van het nedervallen der Aſſche gekreegen, ſtaande de laatſte Uitbarſting, tot aan het uiterſte van het Landſchap *Lecca*, 't welk nog verder afligt. Men heeft ons desgelyks verzekerd, dat deeze wolken vervuld waren met Electrieke ſtoffe. Te *Martino*, niet verre van *Taranto*, werd een huis getroffen, en niet weinig beſchadigd, door een Blixemſtraal uit een deezer wolken. —— In de Verhaalen van de groote Uitbarſting van den *Veſuvius*, in 1631, vindt men ook gewag van de wyde verſpreiding der Aſſche van den *Veſuvius*, en de ſchade toegebragt door de *Ferilli*, of Vulcaniſche Blixems, welke deeze Asch verzelden.

Ik moet hier gewag maaken van eene zeer zeldzaame omſtandigheid, welke te *Sienna*, in den *Toscaanſchen* Staat, voorviel, omtrent achttien uuren naa den aanvang van de laatſte Uitbarſting van den *Veſuvius*, op den 15 *Juny;* ſchoon dat verſchynzel geene betrekking moge hebben tot die Uitbarſting. Het verſlag hiervan is my medegedeeld, met de volgende bewoordingen, door den Graaf van *Briſtol*, Bisſchop van *Derry*, in eenen Brieve, gedagtekend, *Sienna* 12 July 1794. —— „ Te midden „ van een geweldigen Donderbui, viel 'er omtrent een „ twaalftal Steenen, van onderſcheiden zwaarte en grootte, „ voor de voeten van eenige lieden neder, Mannen, „ Vrouwen en Kinderen. De Steenen waren van zulk een „ aart, als men niet vindt in eenig gedeelte van *Sien*„ *na*. Zy vielen omtrent achttien uuren naa de verbaazende „ Uitbarſting van den *Veſuvius;* welke omſtandigheid „ zwaarigheid baart, om dit verſchynzel, zo zeldzaam, „ op te losſen; of deeze Steenen zyn gevormd in den „ vuurklomp der wolken, die zulk een buitengewoonen

„ Don-

„ Donder veroorzaakte, of, 't geen even ongelooflyk is, „ zy waren geworpen uit den *Veſuvius*, op een afſtand van „ ten minſten 250 mylen. Oordeel over dit voorſtel. De „ Philoſophen hier ter Stede hellen over tot de eerſte „ oplosſing. Ik wensch, myn Heer! uw gevoelen hier „ over te weeten. —— Myn eerſte tegenwerping was te„ gen het Geval zelve; doch hiervan zyn zo veele oog„ getuigen, dat het onmogelyk ſchyne de baarblyk„ lykheid te lochenen; en nu ben ik een volmaakt Twy„ felaar."

Het behaagde zyne Lordſchap, my een ſtuk van een der grootſte Steenen toe te zenden; de geheele Steen was meer dan vyf ponden zwaar geweest. Ik heb een ander dier Steenen gezien, die, geheel, na *Napels* gezonden was, en omtrent één pond woog. De buitenkant van elken Steen, dien men gevonden hadt, en dien men verzekerde dat uit een wolk naby *Sienna* gevallen was, is blykbaar nieuwlings verglaasd, en zwart; draagt alle tekens, dat dezelve door eene zwaare hette heen gegaan is; gebrooken zynde, vertoont zich de binnenzyde van eene ligtgraauwe kleur, gemengd met zwarte plekken en eenige blinkende deeltjes, welke de Geleerden hier bepaald hebben *Pyriten* te zyn; overzulks kan het geen Lava weezen, dan zou dezelve ontbonden zyn.

Steenen van denzelfden aart, ten minſten zo verre men op het oog af des kan oordeelen, worden veelvuldig gevonden op den Berg *Veſuvius;* en, toen ik my laatst op denzelven bevond, zogt ik na zodanige Steenen naby de nieuwe monden; maar, dewyl de grond rondsom dezelven bedekt lag met eene dikke bedding van fyne Aſſche, was alles, wat de kragt der laatſte Uitbarſting opgeworpen hadt, daar onder begraaven. Indien men dergelyke Steenen met dezelfde verglaasde korst op den Berg *Veſuvius* aantrof, dan zou, gelyk ik den Graaf van *Briſtol* ſchreef, het geſchil zich ten voordeele van den Berg *Veſuvius* beſliſſen — of men zou moeten kunnen bewyzen, dat 'er omtrent den tyd van den val dier Steenen, in het Grondgebied van *Sienna*, eene opening in de aarde was voorgevallen, gepaard met de opgave van Vulcaniſche ſtoffe, 't geen zeer wel kan zyn; naardemaal de Berg *Radicofani*, binnen de vyftig mylen van *Sienna* af gelegen, zeker een Vulcaan is.

Ik vermeldde zyne Lordſchap een ander denkbeeld, 't geen my trof. Naardemaal wy bewyzen hebben, dat, geduu-

duurende de laatſte Uitbarſting, eene groote hoeveelheid Aſſche van den *Veſuvius* tot op een grooter afſtand is heen gevoerd, dan de Steenen op het grondgebied van *Sienna* zouden gevoerd geweest zyn; dat deeze Aſſche, zich mengende in een wervelwind, zamen vergaderd is, even als Hagelſteenen zich zomtyds in ſtukken Ys vormen, en in die gedaante nedervallen; en zou niet de uitwendige verglazing deezer ſtukken van zamengevoegde en verharde Vulcaniſche ſtoffe hebben kunnen veroorzaakt worden door de werking van de Electrieke vloeiſtoffe op dezelve? —— De beroemde Vader AMBROGIO SOLDANI, Hoogleeraar in de Wiskunde op de Academie van *Sienna*, laat daar eene Verhandeling drukken over dit zonderling Verſchynzel, in welke hy, gelyk men my berigt heeft, beweert, dat deeze Steenen in de lugt gevormd zyn, onafhanglyk van eenige Vulcaniſche medewerking.

(*Het Vervolg en Slot hierna.*)

REIS TER ONTDEKKING (*).

Na dat 'er, in deze eeuw, zo vele Zeetogten, ter ontdekking van vreemde Landen, ondernomen zyn, heeft de laatſte Onderneming van dit ſoort zoo weinig gerugt gemaakt, dat ze eerst ſedert korten tyd is bekend geworden, en 'er zelf geen een Engelsch Maandwerk gewag van gemaakt heeft. Intuſſchen kan het niet misſen, of de byzondere omſtandigheden daar van moeten elks aandagt opwekken.

Een zeer pragtig Werk is tans te *Madrid* op de pers, behelzende een volkomen en omſtandig Verhaal van alle de voorvallen dezer Reis, en door deszelfs uitgave zal men zich verrykt zien met eene beſchryving van de Zeden en Gewoonten der *Babaco*-Eilanden; een keten van Eilanden, toen voor de eerſtemaal door Europeanen bezogt.

De twee Sloepen, genoemd de *Discovery* en de *Subtile*, de eerſte gecommandeerd door *Don* ALEXANDER DE MALESPINA, en de andere by *Don* JOSEPH DE BASTAMENTE, zeilden te ſamen uit de haven van *Kadix*, den 30 July 1789, met oogmerk om met de andere Zeemogendheden mede te werken ter uitbreiding van de menſchlyke kundigheden, en meer byzonder die der Zeevaart.

De

(*) *London Chronicle* van den 5 Jan. 1797.

De Bevelhebbers van deze Schepen maakten zeer naauwkeurige Kaarten van de Kusten van *Amerika* en de naby gelegen Eilanden van de Rivier *de la Plata* af tot aan Kaap *Horn*, en van die Kaap tot de ver afgelegen Noordlyke grenzen van dat gedeelte der wereld. Hun oogmerk in dezen was alleenlyk om te herhalen de vorige onderzoekingen van dezen aart, welken door Buitenlanders en hun eigen Landslieden waren ondernomen, en dus een veel uitgebreider kundigheid ten dezen opzigte te verkrygen.

Op derzelver aankomst aan de Noordwestkust van *Amerika*, op de breedte van 59, 60 en 61 gr., zogten zy, te vergeefs, naar een doortogt, door welken men in den Atlantiſchen Oceaan konde komen: zy maakten derhalven het beſluit op, dat de voorzeggingen van COOK op eene gezonde redenering gegrond waren, en dat de doorſnyding, waar van MALDANADO, een oud Spaansch Zeeman, gewag maakt, niet dan in zyne hersſens beſtaan had.

In het begin van het Jaar 1792, voegden zich de *Subtile* en de Galjoot genoemd de *Mexicana*, onder het bevel van *Don* GALEANO en *Don* CAIS DE TALDES, by het Engelsch Esquader onder den Kaptein VAN COUVER, met oogmerk om den onmeetlyken Archipel te onderzoeken, bekend by den naam van *Admiraals Fonte* en *Juan de Fuca*.

Zy vervolgden, geduurende het grootſte gedeelte van het Jaar 1792, het bezoeken van de *Mariannes* en *Philippynſche* Eilanden, gelyk ook die van *Macas*, op de kust van China. Zy voeren vervolgens door tusſchen de Eilanden *Mindanan* en de Eilanden genoemd *Mountay*, en, hunne koers voortzettende langs de kust van *Nieuw-Guinea*, paſſeerden zy den Evenaar. By deze gelegenheid, ontdekten zy een golf van omtrent 500 mylen uitgeſtrektheid, welke nog nimmer eenig Zeeman had doorgevaren; doch werden geſtuit aan *Nieuw-Zeeland* en *Nieuwland*, en ontdekten, in den Archipel der *Vriendlyke Eilanden*, de *Babacos*, een reeks van Eilanden, welken nog nooit door eenig Europeaansch Zeeman gezien waren.

Na verſcheidene andere onderzoekingen in den Zuidlyken Oceaan, kwamen zy, in Juny van 1793, te *Calloa*. Uit deze haven deden zy nog eenige andere toevallige waarnemingen, en yder van deze Schepen onderzogt afzonderlyk de haven van *Conception*, en het overig gedeelte van de kust van *Amerika*, welke zich uitſtrekt zo

tot

tot de Zuidwest- als tot de Westkust van de *Molukkes*; zy kwamen vervolgens op de Rivier *de la Plata*, na alle de gevaren te boven gekomen te zyn, welke gemeenlyk op de zuidlyke Breedten te doorworſtelen zyn. Zich van levensmiddelen en ververſchingen te *Montecedia* voorzien hebbende, voegden zy zich by eenige Fregatten en Registerſchepen, en zeilden met dezelven naar *Kadix*, alwaar zy, na eene reis van 90 dagen, aankwamen, met eene lading van omtrent agt millioenen aan geld en koopmanſchappen.

Deze Reizen hebben niet weinig toegebragt tot vermeerdering der Kruid- Mineraal- en Zeevaartkunde. In beide halfronden der Wereld, en in eene menigte van verſchillende hemelsbreedten, hebben zy een aantal proeven genomen op de zwaarte der lighamen, welken kunnen ſtrekken tot gewigtige ontdekkingen omtrent de onregelmatige gedaante van onzen Aardkloot: ook zullen dezelve hoogſt nuttig wezen met betrekking tot het vaſtſtellen van eene algemeene bepaling van het gewigt. Omtrent de Inwooners onderzoek doende, hebben deze Reizigers alle de Gedenkſtukken verzameld, welken eenig licht kunnen toebrengen zoo aangaande de verhuizingen der Natien als omtrent den voortgang van derzelver beſchaving. Gelukkig voor het belang van 't Menschdom, hebben deze ontdekkingen geen druppel bloeds, of zelf een enkele traan, gekost. In tegendeel, alle de Volken, met welken zy te doen gehad hebben, zullen de gedagtenis zegenen dezer Reizigers, welken hen van nuttige Zaden voorzien, een groot aantal Werktuigen medegedeeld, en verſcheiden Kunſten geleerd hebben van welken zy voorheen volſtrekt onkundig waren.

Deze Schepen hebben byna al hun volk te rug gebragt, dewyl geen van dezelven meer dan drie of vier man op de Reis verloren heeft, 't welk des te meer te verwonderen is, als men in aanmerking neemt de ongezonde lugtſtreeken, en de brandende hitte, aan welke zy zoo lang zyn blootgeſteld geweest.

Don ANTONIO DE VALDEZ, Minister van den Zeedienst, welke deze Onderneming aangemoedigd en ondersteund heeft, is tans bezig eene omſtandige Beſchryving, voor zoo verre het van een algemeen nut kan wezen, daar van op te ſtellen. Dit Werk zal eerlang uitgegeven worden, en met Kaarten, Plans en andere Platen, die reeds bewerkt worden, verrykt zyn.

BE-

BELANGRYK VERSLAG EENS NIEUWEN WEGS NA DE OOST-INDIEN, OVER ALEPPO EN BAGDAD; VEELE BYZONDERHEDEN VAN DE GEWOONTEN EN ZEDEN DER TURKEN ONTVOUWENDE.

(Ontleend uit DONALD CAMPBELL'S *Journey over Land to India.*)

(*Vervolg en Slot van bl.* 83.)

Op den avond van dien in zo veel kommers geſleeten en bedaard geëindigden dag, kwamen wy in eene Caravanſera, op eenigen afſtand van een Dorp. Hier beval de *Tartaar*, wel te vrede over zyn gedrag, dien dag gehouden, en myne gegeevene goedkeuring, een allerheerlykſten avondmaaltyd; en niet alleen, gelyk dit by hem zeer gebruiklyk was, verſmaadde hy de beste ſchotel, om my die voor te zetten; maar ook koos hy de lekkerſte beetjes voor my uit van al het opgedischte. Daarenboven beval hy dat men Wyn zou geeven, aanmerkende, dat de vermoeienis, door een Gezant uitgeſtaan, het drinken van Wyn veroorlofde; en voerde hy aan, eene bedenking, van my, by eene voorige gelegenheid, ontleend, dat de Propheet het den Reizigeren zo min als den Zieken zou kwalyk afneemen, als zy den Wyn voor Medicyn gebruikten.

Wy kreegen dienſvolgens Wyn, die zeer goed mogt heeten, ſchoon dezelve niet haalde by den Wyn, dien wy te *Diarbeker* dronken. Ik gebruikte 'er egter weinig van, en de *Tartaar* verwonderde zich zeer over myne ſpaarzaamheid in 't drinken; opmerkende, dat hy nimmer te vooren een *Frank* gezien hadt, die niet, als een Zwyn, gulzig dien drank inſloeg, als hy den beker aan den mond zette. Myn weinig drinken verbaasde hem te meer, daar hy den Wyn als Bier dronk.

Eer hy te bedde ging, beſtelde hy Paarden; de lieden in de Caravanſera bedreigende met de zwaarſte ſtraffe, indien zy ons ſlegte gaven. Ten affchrikkenden voorbeelde bybrengende den Man, die ons den voorgaanden dag het ſlegte en ſtruikelende Paard gegeeven hadt, en die hy verklaarde, dat, by zyne wederkomst, een Bastionade zou ontvangen, als 'er een Cadi in den omtrek van tien mylen

len gevonden werd: en ik durf wel verzekeren, dat hy zyn woord zal gehouden hebben.

Den volgenden morgen hadden wy uitſteekende Paarden: vrees wrogt wonderen. Met het opgaan der zonne reeden wy af. By het inryden van het eerſte Dorp, werd ik eenigzins ongerust, als ik bemerkte dat myn Gids zyn paard ſtilhieldt —— peinsde —— binnensmonds praatte, en ontrust ſcheen, toen hy de ſtraat voor ons vol Volks zag: eenige dier lieden, zag ik, maakten vreemde lichaamsbeweegingen; één Man ſtondt in 't midden, zyn lichaam in allerlei vreemde bogten wringende. —— De *Tartaar* ſcheen een paar minuuten by zichzelven te overleggen, of hy door zou ryden, of te rug keeren; in 't einde my aan zyne ſlinker hand plaatzende, reedt hy met allen ſpoed voort, laatende de Volksmenigte aan zyne rechter hand; deeze, de ſchielykheid van ons wegryden verneemende, week na eene zyde, en liet ons door. Welhaast, nogthans, hoorden wy agter ons een geſchreeuw, en konden zeer onderſcheiden de woorden *Ghiaour*! *Frangi Cucu*! verſtaan; en, agter om ziende, ontdekten wy verſcheide lieden, in ſlegte kleeding, als wilden zy ons agter naa zetten; nu en dan ſteenen opraapende, en dezelve uit al hunne magt agter ons werpende. De ſnelheid onzer paarden bragt ons welhaast buiten hun gezigt en geſchreeuw. Ik bemerkte duidelyk, en was voor de eerſte reize ten vollen overtuigd, dat het gedrag en beleid van myn Gids beſtuurd werd door verſtand, moed, goede trouw en braafheid.

Deeze buitengewoone ontmoeting vereischte eene verklaaring, en myn *Tartaarſche* Vriend bleef niet in gebreke my die te geeven; want hy hoorde zichzelven ongemeen gaarne ſpreeken; en was hy, omtrent eene zaak die binnen het bereik zyner kundigheden viel, zeer duidelyk in zyne voordragt, en natuurlyk welſpreekend; hy hadt, daarenboven, in dit geval, het beleid van eenen verſtandigen aanvoerder gehouden. Daar ik zyne voorzigheid en gedrag prees, werd hy zeer vriendelyk en geſpraakzaam. Hy gaf my een volkomen berigt van de geheele zaak, van zyne beweegredenen, overleggingen, en de dringendheid des gevals; met één woord, van alles wat tot opheldering van het voorgevallene kon dienen, en inzonderheid ſtrekken om te toonen van hoe veel aange-

legenheids hy was. Onze Tolk gaf my in deezer voege het verſlag van den *Tartaarſchen* Gids op:

„ Gy moet weeten," ſprak hy, „ dat over dit „ groot en heerlyk Ryk zeer veele *Derviſes* van onder„ ſcheiden ſoort verſpreid zyn —— heilige Menſchen, „ die alle wereldſche genietingen en vermaaken verſmaa„ den, om met MAHOMETH te verkeeren, en ALLA te „ dienen. Eenigen deezer zyn waarlyk vroome Lieden, „ Heiligen, die nimmer eenig kwaad doen; zy predi„ ken, zy bidden, zonder iets eenig leed toe te brengen; „ een Rot, een Slang, doen zy geen kwaad; ja zy zouden „ een *Chriſten* niet beſchadigen. Anderen zyn 'er, van „ welken ik heb gehoord uit den mond onzer Baſhas en Ef„ fendis, en zelfs de Maazeen heb hooren verklaaren, dat „ de *Koran* ze verbiedt; en nogthans het Gemeene Volk „ (gy weet, dat ſchuim heeft geen verſtand!) bejegent „ hun met de uiterſte eerbiedenisſe —— zy worden *San„ tons*, of *Heiligen*, geheeten; zy leeven op zichzelven, „ zomtyds, gelyk de konynen, onder den grond, of in „ het digtst der bosſchen. Zy gaan waar 't hun be„ haagt; zetten zich in de beste plaats van iemands „ huis neder; eeten en drinken tot zatheid toe; en nie„ mand weigert hun iets; eenigen willen, anderen dur„ ven, niet. Soms laaten zy de Vrouwen op ſtraat niet „ ongemoeid —— nimmer zien zy een *Chriſten* of een „ *Frank*, of zy zullen hem, is 't hun mogelyk, ver„ moorden. — Wat my betreft, myns bedunkens moes„ ten zy gehangen of geſpitst worden; geen ſtraf is te „ zwaar voor dit geboefte. —— Doch ik zou in gind„ ſche Stad zo niet durven ſpreeken. Deed ik het, ik „ werd door het Gepeupel dood geſteenigd.

„ Zo ras ik dien hoop Volks bemerkte, en die ſchur„ ken zag danſen, wist ik met zekerheid dat het *Santons* „ waren, en even zeker dat zy ons zouden ophouden „ om ons geld af te prachen: in welk geval zy, aller„ waarſchynlykst, u zouden ontdekt hebben; want zy „ hebben oogen als de duivel. Uw leeven was alsdan „ niets waardig geweest: de hoop Gemeen Volks hadt „ zich met hun vereenigd, om u dood te ſteenigen.

„ Ik was eerst van zin om te rug te keeren, en buiten „ de Stad om te ryden; maar dit mogt vermoeden ver„ wekt en tot onderſcheppen aanleiding gegeeven heb„ ben. Ik beſloot daarom, ſtoutlyk hun voorby te ry„ den, 't geen ik, gy kunt het getuigen, als een man

„ van

„ van moed deed. Gy zaagt zelve genoeg, om u te „ overtuigen, hoe groot een gevaar gy dat'napt zyt, en „ u verzekerd te houden van myn beleid en moed. Mag „ ik u, derhalven, bidden, laat u geheel door my ge- „ leiden, en vermy bovenal die vervloekte gereedheid „ tot lachen."

Zints ik het beſluit nam om deeze myne Reis te beſchryven, heb ik my eenige moeite gegeeven om gemeenzaam te worden met de beste Verhaalen deezes Lands; en ik heb, tot de minſte byzonderheid toe, bevonden, dat de onderrigting van myn *Tartaarſchen* Gids op goeden grond ſteunde. Deeze *Santons*, zo wel als andere ſoorten van *Dervifes* en *Sheihs*, reizen het land rond, en vorderen onderſtand van de Inwoonderen. Eenigen zyn met de daad 't geen zy ſchynen, en behoeven in zuiverheid niet te wyken voor de Monniken in de vroegſte tyden der Christlyke Kerke; maar de *Santons* zyn monſters, die alleen beſtaan door de verregaande ligtgeloovigheid en onbegryplyk diepe onkunde des Gemeenen Volks —— ſchoon afgekeurd, en in de daad gevloekt, door de betere ſoort van *Turken*. Zy gelaaten zich krankzinnig te weezen ('t welk by de *Mahomethaanen* ten grootſten kenmerk van Heiligheid ſtrekt) en onder den dekmantel dier krankhoofdigheid pleegen zy alle ſoort van misdryf en ſchennis, niet alleen ongeſtraft, maar zelfs met toejuiching.

De moeilykheden en gevaaren op den weg, die ſcheenen toe te neemen naar gelange wy verder vorderden, deeden my na het einde van de Reis haaken. Het voorval op den laatstvoorgaanden dag toonde my klaarder dan iets tot nog ontmoet, hoe veel gevaars wy liepen, en dat die ſtond toe te neemen als wy verder oost- en zuidwaards kwamen; waar de woede des krankzinnigen By-geloofs zonder wroeging woedt; waar de verdere afſtand van den Zetel des Bewinds het Volk losbandiger maakt, en de Overheid bedorvener en dwinglandiſcher; waar de geheele afſcheiding van alle welingerigte Maatſchappy de Zeden geheel woest gemaakt heeft; waar men zeldzaam Vreemdelingen ziet, en, ze ziende, belaagt en vervolgt; en waar ik byzonder alle reden had om te vermoeden dat misſchien nimmer eenig *Engelſchman* den voet zette; en, bovenal, waar de Winden zelf met vermeling gepaard gingen, en een oogenbliklyken dood op hunne vleugelen omvoerden.

Ik verlangde daarom hartlyk, *Moſul* te bereiken, waar ik, naar alle waarſchynlykheid, ten minſten de veel gemaklyker wyze van reizen te water zou aantreffen; waar ik my geheel en al zou kunnen herſtellen van de vermoeienisſen, op deezen Reistocht uitgeſtaan; en waar ik, zulks behoevende, beſcherming kon inroepen, een Brief aan den Basha by my hebbende, dien ik, naar welgevallen, kon overgeeven, of by my houden.

Ik kon niet nalaaten een droevig oog op my zelven te ſlaan in mynen tegenwoordigen toeſtand; zwervende, om zo te ſpreeken, alleen, elendig toegetakeld, door eene ongaſtvrye Landſtreeke, en een nog ongaſtvryer Volk; waar het gevaar onder duizenderlei gedaanten my omringde, en ik geen ſtap deed zonder leevensgevaar. Myn Vriend de *Tartaar*, myne verſlagenheid bemerkende, begon met my te boerten; zeggende: „ JIMMEL! de *Santons* hebben u een ſchrik op 't lyf gejaagd: —— maar „ vrees niet —— HASSAN ARTAZ is geen Kind: hy kan „ u uit grooter gevaaren dan deeze, zo die ons mogten „ overkomen, redden."

„ Maar," voegde ik hem toe, „ HASSAN! hoe komt „ het by, dat gy, die in de Caravanſeras zo veel te „ zeggen hebt, geen magt bezit om deeze ſchurken van „ *Santons* te wederſtaan, of het ſchuim des Straatvolks „ van een Stad of Dorp?"

Hier op gaf hy my ten antwoord: „ Wat het Gemeene Volk betreft, ik zou, wanneer ik alleen was, „ of geen ander dan een waar Geloovige by my had, „ hun van voor myn aangezigte doen vlieden als het kaf „ voor den wind. —— Maar, wat aanbelangt de *Santons*, „ niemand kan hun wederſtaan. De Grooten, die hun „ haaten, zyn gehouden hun ontzag te betoonen; de „ Basha van *Aleppo*, ja de Bevelhebber der Geloovigen zelfs, kon u niet behouden, indien één dier *Santons* het Volk toeriep om u te ſteenigen, of te verſcheuren. —— Hou egter goeden moed; want, het behaage ALLA! ik zal u veilig en gezond te *Bagdad* „ brengen. Daarenboven zullen wy welhaast te *Moſul* „ zyn; wanneer wy de reis te water kunnen voortzetten: „ ô dit zal vermaaklyk weezen! het grootſte gevaar zal „ dan zyn, dat wy ons genoodzaakt kunnen vinden om te „ vegten; doch dit is beter dan door de *Santons* vermoord te worden. —— Indien wy in dit geval kwamen," (en toen keek hy met opgeſparde blikken, met de

de zweep klappende,) „ werden wy aangevallen door „ Roovers —— gy zult zien —— gy zult zien, JIM- „ MEL! —— ja, by den Heiligen Propheet! gy zult „ zien, hoe ik kan vegten!"

Met den voorävond zagen wy de Stad *Moſul* van verre. Dit gezigt deedt zeer aangenaame gewaarwordingen by my opwellen. Ik bevond my op een grond, in de Schriftuur bekend; en kon niet nalaaten iets te gevoelen van den trots eens Reizigers, toen ik bedagt my te bevinden in 't gezigt van *Ninive*, in de heilige Gedenkboeken vermaard.

De Stad is gelegen in eene zeer dorre zandige vlakte, aan de oevers van den *Tigris*, verfraaid door de vereenigde giften van *Pomona*, *Ceres* en *Flora*. Het uitwendig voorkomen der Stad is zeer ten haaren voordeele; dezelve vindt zich omringd door hooge muuren van vaſten ſteen, boven welke de Minarets, en andere hooge Gebouwen, zich ſtaatlyk verheffen. Hier zag ik, voor de eerſte keer, eene groote Caravaane gelegerd, uitrustende op den weg van de *Golf van Perſie* na *Armenie*. Deeze maakte, voorzeker, eene heerlyke vertooning; vervullende het oog met eene menigte van groote voorwerpen, die, byeengevoegd, een heerlyk geheel vormden.

Maar, ſchoon *Moſul* van buiten een zo heerlyk vertoon maake, van binnen is het droevig geſteld. De hette is 'er zo ondraaglyk, dat men midden op den dag niet konne uitgaan; ja zelfs by nagt zyn de muuren der huizen zo heet door de zonneſchyn van den dag, dat zo eene onaangenaame hette mededeelen op den afſtand van een voet en meer. —— Ik trad nogthans deeze Stad welgemoed in; dewyl ik dezelve aanzag als de laatſte verblyfplaats van het ſlegtſte nu afgelegde gedeelte myns wegs. Maar, helaas! ik vond my te leur geſteld in myne verwagting; want de *Tigris* was, door de groote hette, en ongemeen langduurige droogte, onbevaarbaar; en ik moest het neemen, met opgehaalde ſchouders, zo als het was, en my ſchikken tot eene reis te paard, die, ſchoon niet zo lang als de reeds afgelegde, even gevaarlyk ſcheen te zullen weezen, en dus alle kloekberaadenheid en moed vereischte.

Het was nog in het heetſte Jaarſaiſoen, en wy moesten trekken door dat land, over welk de verſchriklyke Wind, waar van ik reeds meermaalen geſprooken heb, den verdelgenden adem blaast. Deeze Wind draagt by

de *Turken* den naam van *Samiel*, en wordt by hen den *Oosten-wind* geheeten. Deeze verſpreidt zyne verwoestingen den ganſchen weg over van *Cambaya* af tot *Moſul* toe; vuurdeelen gaan 'er mede gepaard, zo dun als zyden draaden; hy, die dezelve inademt, valt terſtond dood neder, en vergaat inwendig tot aſche; het vleesch wordt welhaast zo zwart als een kool, en valt van de beenderen af. De Wysgeeren houden deezen Wind voor eene ſoort van Electriek vuur, voortkomende uit de zwavelagtige uitwaasſemingen, ontſtooken door de werking des winds. Het éénig mogelyk middel om de doodlyke uitwerking daar van te voorkomen beſtaat in vlak vooröver op den grond neder te vallen, en daar door het inademen te beletten. Om dit te doen is het nogthans noodzaaklyk, eerst dien Wind te bemerken; 't geen altoos niet gelukt.

Maar, behalven deezen doodlyken Wind, is de gewoone hette des Dampkrings allergevaarlykst voor het bloed en de longen, en zelfs voor het vel, 't welk met blaaren oploopt, en van het vleesch afvalt; ook doet dezelve de oogen dermaate aan, dat de Reizigers genoodzaakt zyn, een doorzigtbaar bedekzel te draagen, ter voorkoming van oogöntſteeking.

Dien avond zeide HASSAN, dewyl wy te paard na *Bagdad* moesten reizen, dat wy den nagt te *Moſul* zouden blyven, om ons te verfriſſchen. —— Hy ſprak van het overige gedeelte van onzen tocht: wy hadden reeds negenhonderd mylen afgelegd, en niet meer dan vyf voort te trekken: daarenboven was het weêr warmer; wy zouden meer by nagt weg kunnen ſpoeden, en over dag uitrusten, op plaatzen waar hy zeer wel bekend was.

Met één woord, myn *Tartaarſche* Gids ſcheen hoogst belang te ſtellen in myne veiligheid, en zogt op allerlei wyzen myn leed te verzagten. Telkens ſloot hy zyne voordragt met eene vermaaning tegen het lachen, die ik, door dezelve zo dikwyls te hooren, nu verſtond in zyn eigen taal. „ Lach niet, JIMMEL! lach niet," voegde hy, met groote deftigheid, aan 't einde zyner geſprekken. Tuſſchenbeiden merkte ik op, dat, wanneer hy in een goeden luim was, hy my altoos JIMMEL noemde, (een naam, dien hy, zo ik vermoede, met behulp van myn knegt, gevormd hadt uit de gelykklankigheid tuſſchen CAMPBEL en *Camel*; by de *Turken* is *Jimmel* de naam van den *Kameel*;) in een kwaaden luim noemde hy my *Frangi*, met alle de *Turkſche* ſcheldnaamen vergezeld.

Toen

Toen wy dien avond in de Caravanſera zaten, tradt 'er een Man binnen, die met HASSAN ſprak; deeze ſcheen zeer het oor aan hem te leenen. Dit was een zeer welgemaakt Man —— iets minder dan middelbaar van lengte —— hy hadt een gelaad, 't welk ſchranderheid, loosheid en vrolykheid, kenmerkte. Hy ging eindelyk heenen. Kort hierop verzogt HASSAN ons op te ſtaan, en hem te volgen. Hy ging na eene ſoort van openbaare ſchouwplaats, waar zich veel volks bevondt, zittende, gelyk de gewoonte is in de Koffyhuizen, op laage ſtoelen.

HASSAN beduidde my dat ik zou gaan zitten. Ik deed het; toen, den Tolk tusſchen ons plaatzende, ging hy ook zitten. Onmiddelyk hierop zag ik den Man, met wien HASSAN in de Caravanſera geſprooken hadt, uit het midden van den hoop te voorſchyn treeden; en hoorde hem eene korte Aanſpraak doen, die ik niet verſtond, en ook niet wenschte te verſtaan. Het bleek, uit de rolling der klanken, op rym te weezen, en ſcheen, door den geringen indruk op de toehoorderen, niets byzonder aanpryzenswaardigs te behelzen. —— Eindelyk hield hy een poos op, hemde verſcheide keeren, om zyne ſpraakdeelen in orde brengen. „ Hy zal eene Historie vertellen," zeide my onze Tolk.

Aller aandagt was op hem gevestigd; en hy voer voort met eene toonmenging, eene verſcheidenheid van gebaaren, en eene kragt van uitdrukking, waarvan ik nimmer de wedergade hoorde: zyne gebaaren waren allerſchoonſt. Ik kon beſpeuren, dat hy nu eens in den toon van een Man, dan weder in dien van eene Vrouw, ſprak; in welk laatſte character hy eene ſchildery gaf van eene belachlyke verlegenheid, die de lachſpieren van het geheele gezelſchap in beweeging bragt. Ik keek na HASSAN; hy glimlachte zo lustig, als eenige *Aap*, of *Frank*, in *Aſie* kon doen. —— De Tolk vertelde my, nu en dan, wat deeze Man zeide. Welhaast bemerkte ik dat het eene Geſchiedenis was, die ik meer dan eens in de *Arabiſche Nagtvertellingen* geleezen had, ſchoon eenigzins veranderd, en door deezen kunſtigen Verteller eenigermaate in een tooneelſtuk hervormd. Ik ſloeg ettelyke keeren het oog op HASSAN, en hy keek my weder aan met een gelaad, waar op te leezen ſtondt: gy ziet ik barst om dit alles niet uit in lachen.

Eindelyk kwam onze Spreeker tot een gedeelte waarin hy de rol moest ſpeelen van iemand die aan het inzwel-

gen van een been ſtikte. Hy wierp zich op zyn rug, wrong zich tot dat al het bloed in zyn aangezigt ſcheen zamengeloopen, zyne oogen, uitgepuild, rolden hem in 't hoofd, zyne knieën beefden, hy vouwde zyn lichaam als dubbel op, ſtak zyn voorſte vinger en duim in de keel, en poogde, met allen geweld, 'er iets uit te wringen; in 't einde werd hy zwakker, liet de armen hangen, trok de vingers agterwaards — ſnakte, en bleef als dood liggen. —— Het is onmogelyk door eene beſchryving regt te doen aan de volmaaktheid, waar mede hy deeze rol ſpeelde; en, 't geen dit alles nog te vreemder maakte, was, dat, ſchoon dit het tooneel van ſterven, en weluitgevoerd ſterven, was, hy volhardde, met hetzelve, in de omſtandigheden, zo belachlyk te maaken, dat hy de aanſchouwers in een middelſtand tuſſchen lachen en ſchreijen hieldt. —— Dan deeze tuſſchenſtand duurde niet lang; want hy ſprong ſchielyk op, en ving de droeve jammerklagt aan van eene Vrouw, en ſpeelde de rol van grappige verlegenheid zo ſchoon als ik immer zag. —— Ik alleen bleef, met voorbedagten raade, myn aangezigt in een ernſtige plooi houden; en de Speelder brak, naar 's Lands wyze, af, te midden van een aandoenlyk tooneel.

Toen wy na de Caravanſera terug keerden, boertte ik met den *Tartaar*, wegens zyn lachen. Hy gromde, en zeide: „ Wie kon zich van lachen wederhouden? Waar„ om hebt gy niet gelachen, gelyk gy gewoon zyt?" — Ik gaf hem ten antwoord: „ Om dat hy zo grappig niet „ ſpeelde als gy." —— „ Neen," gaf hy my te houden, „ maar om dat gy, *Franken* en *Aapen*, alleen lacht om „ het kwaade, en waar gy niet moest lachen. Neen, „ JIMMEL! gy zult my nooit zien lachen over een onge„ luk." — „ Hoe," voerde ik hem te gemoete, „ niet „ als een arme hals bykans verſtikt!" —— „ Ja," ſprak hy, „ ik lach zelden; maar ik kon het toen niet weder„ houden." —— Op dien eigen tyd werd te zelfder plaatze een Poppenſpel geſpeeld; en myn ernsthaftige Gids lachte dat hem de oogen overliepen, en hy naauwlyks een woord kon ſpreeken. KARAGHUSE was zeker grappig, ſchoon morsſig; en joeg een Kadi met een hoop Janitzaaren vrees aan door een ſchot of twee — *a parte post.*

Den volgenden dag ſteegen wy te paard, en vervorderden, met vernieuwde kragten, de reis na *Bagdad*. HAS-

SAN

SAN kon niet weder de vryheid neemen om my over het lachen te berispen; en, dewyl ik, in tyden van gevaar, daartoe geene neiging gevoelde, ſcheenen wy zeer wel overeen te komen. Met één woord, wy vonden genoegen in elkanders gezelſchap; en, gelyk ik hem tot een grooter lacher maakte dan hy gewoon was, dagt hy my ernſtiger dan te vooren gemaakt te hebben. —— Ik deed myn voordeel met zyne leſſen.

Het zou voor my verveelend, en voor u weinig onderhoudend, zyn, indien ik u, in 't breede, verhaalde onze geheele reis van *Moſul* na *Bagdad*. Dezelfde algemeene voorbehoedzels werden in agt genomen, met dezelfde tuſſchenbeide komende verzagtingen. HASSAN volhardde met van zichzelven en van zyne paarden te praaten; ſtilzwygend te weezen wanneer hy misnoegd, en praatagtig als hy wel te vrede was; de oppaſſers in de Caravanſeras te ſlaan; de beste paarden te bettellen, de beste ſpyzen te beveelen, en my het beste van beide te geeven. Eindelyk hadden wy onze aangenaam- en onaangenaamheden; maar *ik* andermaal de kwelling niet, van Vrouwen in zakken gebonden te zien, om dus een langen weg te paard af te leggen.

Onder het voortryden ontmoetten wy, verſcheide keeren, zwervende *Callenders*, eene ſoort van *Mahomethaanſche* Monniken, die gelofte van armoede en groote heiligheid doen. Zy waren met geſcheurde kleederen omhangen, zeer morsſig; zy droegen een Waterzak, in ſtede van een Vles — ik vermoed, dat dezelve wel eens met wyn gevuld was. In hun hand hadden zy een langen ſtok, met vodden en ſtukken laken van allerlei kleur omhangen. 't Gemeene Volk waant, dat deeze lieden meer dan natuurlyke vermogens bezitten; maar HASSAN, die alle zyne begrippen van aanzienlyker lieden ſcheen ontleend te hebben, zei 'er in 't eerst niets van. Hy wenkte die lieden, en gaf hun eenig geld. Vreemd genoeg was het, dat zy allen byeen waren, allen in Bedevaart na *Mecca* gingen, of, gelyk zy het noemden, na *Hadje*.

Zo ras wy ons buiten 't bereik van hun gezigt vonden, ſchudde HASSAN zyn hoofd, en herhaalde *Hadje! Hadje!* verſcheide keeren; hy gromde, gelyk hy gewoon was, als hy zyn toorn, fel ontſtooken, bedwong. Wederom riep hy, *Hadje! Hadje! Hadje!* —— In 't einde vroeg ik hem, wat hy daar mede wilde zeggen? — Hy antwoord-

de: „ Deeze knaapen gaan niet meer na *Mecca* dan gy. „ Ik heb *Callenders* duizend- en duizendmaal op den weg „ ontmoet; altoos hadden zy het aangezigt na *Mecca* ge„ wend. Als ik zuidwaards toog, haalde ik hun altoos „ in; als ik noordwaards ging, kwam ik hun te gemoet. „ Op zekeren dag ontmoette ik een hunner, en gaf „ hem een aalmoes; hy zou my volgen, ſprak hy, daar „ hy na *Mecca* ging: ik hield een dag onder den weg „ ſtil; hy kwam niet opdaagen. Een Koopman, in de„ zelfde Caravanſera komende, berigtte my, dienzelfden „ knaap vier mylen verder noordwaards ontmoet te heb„ ben; die hem dezelfde historie vertelde, en nog het aan„ gezigt na het zuiden gewend hadt."

Naa het doortrekken van eene zeer groote Landſtreeke, door niets onderſcheiden 't welk zo veel kon opleveren om ten merkteken van onze dagreizen te dienen; alleen werd de weg van tyd tot tyd ſlegter, naar gelange wy zuidlyker kwamen. In 't einde kreegen wy de Stad *Bagdad* in 't oog, op den zevenden dag naa dat wy van *Moſul* afgingen, en op den achttienden naa ons vertrek van *Aleppo*. In deezen tyd hadden wy veertienhonderd mylen afgelegd, deels langs eenen weg, welke, zo als ik reden heb om te gelooven, tot dus lange nimmer door een *Europeaan* was betreeden.

GRONDREGELS EN BEDENKINGEN VAN DEN LAATST ONTTHROONDEN STANISLAUS, GEWEEZEN KONING VAN POOLEN.

„ Bekend ſtaat STANISLAUS voor een dier Vorſten, welke een „ beter lot waardig gekeurd worden, zelfs door de zodanigen, die met gekroonde Hoofden het minst ophebben; „ gelyk zy, dooreen genomen, veeleer de veragting dan de „ hoogagting van het verſtandig en verlicht gedeelte des „ Menschdoms verdienen. Wat hier van zyn moge, de Grond„ regels en Bedenkingen, welke wy hier onder mededeelen, „ hebben haare waarde, ter oorzaake van derzelver Bondigheid, en het Gezond Verſtand, daar in doorſtraalende, en „ niet min uit hoofde van de Goedheid des Harten, waar uit „ ze voortvloeijen. Vindt men ze alle niet van gelyke waarde, „ van even groote juistheid, men bedenke dat ze door Hem „ in zyne Jeugd zyn opgeſteld. Wy kunnen, dezelve leezende „ en nadenkende, zeer wel den *Koning* vergeeten, en aan den „ *braaven Man* denken."

Wan-

* * * *

Wanneer de Waarheid niemand zal mishaagen, moet dezelve zo natuurlyk ten monde uitkomen, als wy met denzelven de lugt inademen.

Indien wy, met de moeilykheden, welke wy in deeze wereld verduuren, op dezelve onſterflyk waren, wy zouden onder de ongelukkigſten der geſchaapene Weezens moeten geteld worden. Het is, in den tegenwoordigen ſtand der dingen, eene ſtreelende hoop, dat wy hier niet altoos zullen leeven.

Het ſchynt, dat alles, wat wy hier doen, ſchetswerk is, en dat 'er altoos iets overblyft om het werk te voltooijen.

Magt is niet altoos geëvenredigd aan den Wil. De eerſte zouden wy altoos vóór de laatſte moeten raadpleegen: maar de Menſchen vangen doorgaans aan met willen, en doen naderhand zo veel zy kunnen.

Gemaaktheid ontdekt ſchielyker wie iemand is, dan dezelve openbaart wat iemand gaarne zou weezen.

Luiheid is een vroegtydige dood. Werkloos te zyn is niet te leeven.

Groote Behoeften ſpruiten voort uit groote Weelde, en maaken den Ryken omtrent den Armen gelyk.

Wy ondergaan den Dood ſlegts éénmaal; maar hy, die den Dood vreest, ſterft telkenmaale als hy aan denzelven denkt.

Een zestig-jaarige Gierigaart weigert zich de Leevensnoodwendigheden, op dat hy ze niet moge derven als hy honderd is. De meesten maaken zich ongelukkig door te veel vooruit te zorgen.

Van onze kindschheid af gewent ons de Natuur aan lyden; om dat wy ons leeven lang leſſen van Lydzaamheid noodig hebben.

Het is gelukkig voor de menschlyke natuur, dat 'er Begeerten zyn die niet voldaan kunnen worden; anderzins zou de meest haakende Mensch zich meester van de Wereld maaken.

Hy, die zyn woord houdt, alleen ten zynen eigenen voordeele, is naauwlyks meer verbonden dan of hy niets beloofd hadt. Elke Belofte, op Belang gegrondvest, verdwynt zo ras het Belang ophoudt.

Ik ſchat hoog de onkunde van een Man, die gelooft en belydt dat zyne kennis bepaald is tot het geen hy weet.

De Mensch is alleen zwak door de onevenredigheid, welke 'er is tusſchen 't geen hy kan en 't geen hy wil doen. De éénige weg, om zyne kragten te vermeerderen, is, veele van zyne Begeerten te beperken.

Belangzoekende Weldaaden zyn zo algemeen, dat wy ons over de zeldzaamheid der Dankbaarheid niet behoeven te bevreemden.

Wy

Wy haaten de Snoodaarts alleen uit Belang. Indien zy ons geen kwaad deeden, wy zouden hun met een onverſchillig oog aanſchouwen.

Menſchen, het meest aan het Leeven gehegt, zyn, bykans altoos, de zodanigen, die het minst weeten hoe hetzelve te genieten.

Het ongeluk van de meeste Geleerden beſtaat daar in, dat zy niet weeten, wat zy niet kunnen weeten.

Te veel Godsdienstpleeging geeft aanleiding tot Geestdryvery; te veel Wysbegeerte (zo genaamd) tot Ongodsdienſtigheid.

De zorg, welke wy draagen, om niet te lyden, veroorzaakt meer kwellings, dan wy zouden ondergaan in het lyden van 't geen wy niet kunnen ontwyken.

Wy ontmoeten groote zwaarigheid in den Hoogmoed te overwinnen door 'er wederſtand aan te bieden; hoe ſterk moeten wy dan niet weezen, wanneer dezelve geſtreeld en gevleid wordt!

Wanneer wy jonge lieden niet wederhouden kunnen van onbedagt te weezen, behooren wy te bedenken, dat zy ſlegts een korten tyd hebben om zodanig te zyn.

De Gierigaarts zyn over 't algemeen, in zeker opzigt, een goed ſlag van Lieden; zy laaten niet af, Schatten op te ſtapelen voor anderen, die om hunnen dood wenſchen.

Het Leeven wordt alleen by ſtukjes en brokjes genooten; elk oogenblik bepaalt deszelfs uitgebreidheid; als het daar is, houdt het voorgaande op, en het volgende beſtaat nog niet. Op deeze wyze mogen wy gezegd worden te ſterven, zonder een oogenblik meester van den tyd geweest te zyn.

De Geveinsde, die te vergeefsch de Deugd wil nabootzen, kan dezelve alleen in Waterverwen vertoonen.

Het, is een teken dat wy eenig Vernuft bezitten, wanneer wy ons van het Vernuft van anderen weeten te bedienen.

De vadzigheid van het meerendeel onzer Grooten en Aanzienlyken grenst zeer na aan den ſtaat van eenen Slaapzieken.

Ik twyfel zeer, of wyze en verſtandige Menſchen zouden begeeren weder jong te worden, op voorwaarde om het Leeven weder op dezelfde wyze door te brengen.

De Vooroordeelen der Jeugd gaan met dezelve voorby: die van den ouden dag blyven alleen; om dat geen ander Leevenstydperk ze uitwischt.

De reden, waarom zo veele menſchen zo veel ſpreeken, is, om dat zy alleen uit het geheugen opzeggen.

De Arme, die zich genoodzaakt vindt in het zweet zyns aangezigts zyn brood te eeten, verwyt de Natuur de Ledigheid des Rykaarts; en de Ryke, geſchokt door driften, of geknaagd door wanſmaak en verveeling, benydt het onſchuldig ver-

vermaak van den Armen. Niemand hier beneden vindt zich in zyn eigen ſtand gelukkig; allen verbeelden zy zich, het geluk in eens anders ſtand te zullen vinden.

Wy wenſchen geen kwaad toe aan de zodanigen die wy veragten; maar aan hun die wy vermeenen dat regt hebben om ons te veragten.

Hoe veele Verkwisters zyn 'er niet, die, ſtervende, aan de Natuur alleen betaalen wat zy 'er ſchuldig aan zyn.

Langs verſcheide trappen klimmen wy ten Geluksſtand op; doch één ſtap is 'er ſoms ſlegts noodig, om van de hoogte des Geluks af te daalen.

'Er zyn Schryvers, die zo veel zorgs en vlyts beſteeden om hunne Werken te beſchaaven, dat zy aan de wereld niets mededeelen dan krullen en affchrapzel.

De eerſte Misſtappen ontrusten en ſchokken de Onſchuld; de volgende jaagen haar dien ſchrik niet aan. Gelukkig die Onſchuld, welke niet geleerd heeft te vreezen; of haaren eerſten ſchroom behouden heeft.

Ik ken geene weezenlyke waarde, dan die bedaarde rustigheid van geest, welke de gevaaren in pligtsbetragting het hoofd biedt, en dezelve, zonder ze in den mond te loopen, wederſtaat.

Ik heb minder medelyden met een onkundig Perſoon, die niets weet, dan met eenen, die ſlegts ten halven kent wat hy geleerd heeft. Het is veel beter iets door en door te kennen, dan een groot gedeelte te weeten.

De Man van Verſtand redeneert alleen volgens 't geen hy geleerd heeft; maar de Man van Vernuft uit zichzelven.

Het past alle Menſchen niet, nederig te weezen; Groote Mannen alleen moeten zodanig zyn.

De Verdienſten van Groote Mannen worden niet op den rechten prys geſchat, dan door de zodanigen, die gevormd zyn om zelve groot te weezen. Vernuft waardeert alleen Vernuft.

Te vergeefsch worden waarlyk Groote Mannen bedild. Hunne uitſteekende Bekwaamheden zyn genoeg om hun te wreeken.

Veelpraaters gelyken op die Muzykanten, die, in hunne ſlukken, het veel geraas maakende den voorrang geeven boven het welluidende.

Wy mogen uit de duisternis der Onkunde geraaken, uit de ſchemering van Vermoeden komen wy nimmer.

Wy hebben geleerd de Elementen dienstbaar te maaken aan ons Vernuft; maar wy weeten onze Driften niet te beteugelen.

Waare Dapperheid trotzeert gevaar, zonder te verwaarloozen na redmiddelen om te zien.

Twee ſoorten van Menſchen zyn bedagtloos; de verſchrikten en de te voortvaarenden.

De waare moed van den Held is, te vergeeten den Rang, dien hy door zynen moed verworven heeft.

Rykdommen zouden weinig geagt worden, indien zy den Hoogmoed niet ſtreelden met het vermaak van te bezitten 't geen anderen derven.

Schoon Regtvaardigheid niet gekogt wordt, kost dezelve veel; en iemand moet ryk zyn om dezelve te verkrygen.

Wy hebben ongelyk, wanneer wy Smaak en Driften met elkander verwarren. Smaak is min ſterk, en vlugtiger; Drift is heftiger en beſtendiger.

Onder de zodanigen, met welken wy verkeeren, moeten wy na onze Vyanden omzien; anderen, die wy ſlegts kennen, denken niet om ons te benadeelen.

Om met te meer zekerheids anderen te benadeelen, ſchryven wy aan de zodanigen, die wy niet beminnen, of een overmaat van Deugd toe, of Gebreken, die het naast komen aan de Deugden die hunne verdienſten uitmaaken.

Ten nadeele te ſpreeken van eene die met eene andere Dame om den voorrang in ſchoonheid of begaafdheid dingt, is een zekere weg om haar te pryzen. —— En hoe veele Mannen zyn, ten deezen opzigte, Vrouwen!

Jalouſy wilde gaarne gaan voor overmaat van Liefde; maar zy verſchrikt, als zy van Liefde ſpreekt.

In hevige drift ontſtooken te worden, is zichzelven ſtraffen wegens de misſlagen of onvoeglykheden van een ander.

De Dood is altoos een verzekerde wykplaats tegen de moeilykheden en ongenengten deezes leevens. Een Zeeman, zeker van eene haven te zullen bereiken, ſchroomt voor geen ſtormen.

Gaarne zou ik weeten, waarom de verkeerdſte ſmaaken altoos met de leevendigſte gewaarwordingen vergezeld gaan?

Het Woord van GOD bewyst de Waarheid van den Godsdienst; het Zedebederf der Menſchen de Noodzaaklykheid daar van; en het Staatsbeſtuur deszelfs Voordeelen.

Niets dan de Godsdienst kan Smert in Vermaak veranderen.

Men hebbe zich niet te verwonderen, dat de Menſch zo zeer tot Ledigheid overhelt; Ledigheid is 's Menſchen natuurlyke ſtaat; de Arbeid is hem als ter ſtraffe opgelegd.

Om toegejuichd te worden over 't geen wy doen, moeten wy zorg draagen om onszelven niet te veel te pryzen.

Zy, die zich het meest tegen Laster moesten beveiligd vinden, ſtaan 'er zomtyds meest aan bloot.

ZOO ZYN DE MENSCHEN!

(*Fragment.*)

—— —— Ja, het is groot, Mensch te zyn; maar, wanneer men, met een aandagtig oog, gadeslaat, het doel, wit van ons beſtaan, de heerlyke einden, waar toe wy, door den wyzen Schepper, op dit waereldrond geplaatst zyn; einden en oogmerken, zoo zeer ſtrekkende om onszelven en anderen gelukkig te maaken, waar toe elk in een byzonderen kring, de een met kunde, de ander met ſchatten naar de waereld, gezegend is —— dan is het, helaas! te bejammeren, dat de Mensch, dat voortreflyk Wezen, zoo weinig beantwoordt aan die uitmuntendheden, welke hem, door het wél gebruiken, de grootſte genoegens verſchaffen, en het leeven veraangenaamen. En wat is aangenaamer, wat ſtreelt meer ons aandenken, dan anderen wél te doen, en te zien dat het onzen Natuurgenooten welgaat? — Maar neen; — en het ſmert my tot in de ziel, te moeten zien en zeggen, hoe ontaard wy Stervelingen handelen. Wy maaken ons den ſchoonen eernaam van Mensch onwaardig, en vergeeten die ſchoone Spreuk: *anderen zoo te handelen, als wy gaarne wenschten behandeld te worden.* —— Dan, de ſmaak der waereld vordert niet, zich met de onſpoeden van anderen te kwellen: het is te laag, zich de omſtandigheden van zynen ongelukkigen Natuurgenoot aan te trekken; dit belemmert onze vermaaken te zeer. En, geraakt iemand in de engte, zo dat wy overvallen worden door de klaagende aanzoeken van den ongelukkigen, dan weet men, onder alle ſchoonſchynende voorwendzelen, zich van hem te ontſlaan; en met veele beloften, en onder toezeggінge van hulp en byſtand, zend men hem, zo dra mogelyk, weg. — *Zoo zyn de Menſchen!* ik ſpreek by eigene ondervinding. Ja gy, Grooten naar de waereld, die *het goud tot uwen god maakt*, en *op het zilver uw vertrouwen ſtelt*; wat baat u uw opëengeſtapeld muntmetaal, als gy den armen en elendigen om hulp ziet ſchreijen, en uwe oogen en ooren ſluit voor hun geklag? Vervloekt zyt gy, met uwe ſchatten! gy zyt dezelve geheel onwaard. God ſchonk u dezelve, om ook anderen daar mede ten nutte te zyn, en tot heil van 't algemeen te verſtrekken. Maar, helaas! veel liever maakt gy uwen buik tot uwen god; en *aan uwe toegerechte tafels*, en *by uwe volgeſchonkene bekers*, vergeet gy uwen Medebroeder, die door honger en gebrek vergaat. Zoo handelt gy, zoo weinig beantwoordt gy aan uwe duure verpligting, en maakt uzelven den naam van Mensch onwaardig. — *Zoo zyn de Menſchen!* Zy zyn niet onkundig van hunne verpligtingen; neen, zy kennen, zy weeten, dezelve: en, met dit

dit alles, worden zy, vaak, pesten der zamenleeving! Met verſtandige zielsvermogens begaafd, weeten zy zich, door vleijery, kunstgreepen, en allerlei listige omwegen, ten throon te verheffen; bouwende hunne wooningen op de puinhoopen der ongelukkigen, daar hunne poogingen altoos uitloopen in den ondergang hunner Naasten te bewerken; (altoos in ſchyn van vriendſchap:) uitvinders zynde van de ſnoodſte vonden; in rust bedroefd; in onrust bly; en listen te werk ſtellende, welke geen ſterveling kan doorgronden. —— Dan, deeze valſche handelingen beſtempelt men met den naam van *vernuft*, —— *zyn waereld te verſtaan*, —— *by de hand te zyn*, en *groot* te weezen; terwyl de baldaadige en vleijende waereld dezelve toejuicht: doch zy dingen meer naar 's Hemels wraak, dan naar diens zegen; en ik vraage aan alle braaven en weldenkenden, of het groot is, en beſtaanbaar met het character van een Mensch, dat heerlyk pronkſtuk der Schepping, wanneer hy, door list, gegrond op eigenbaat, zynen Natuurgenoot onder het knellend juk van onheilen doet krommen en zugten? —— Of is het groot, door gekunſtelde indringingen anderen te benadeelen, en zichzelven te verheffen en behaaglyk te maaken, en door ſlinkſche middelen, en vernederende toegeeflykheden, zyne oogmerken te bereiken? —— Weg met deeze laage ſnoodheid! —— Eens, het zy vroeg of laat, zal alle laaghartigheid door veragting gevolgd worden. —— Doch veel heerlyker is het, (hoe ook in het oog der waereld gewraakt,) edel van gemoed te zyn; zoo te handelen, in alle voorkomende gelegenheden, als men billyk wenschte dat men met ons handelde. — Zoo zult gy den eernaam van Mensch waardig zyn, en elk zal u, dankbaar, zegenen!

Dat gy dus, vry van eigenbaat,
En vergenoegd met uwen ſtaat,
Der deugd uwe offers bied, in ſpyt van laage ſnoodheid.
Zie daar het wit van uw beſtaan.
Uw hart wyst u dat oogpunt aan.
In deugd, in liefde en trouw, berust de waare grootheid.

Je finirai par ceci.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

J. G. EICHHORN,

OVER DE UITSTORTING VAN DEN GEEST OP HET PINKSTERFEEST. *Hand.* II: 1—13.

MET

EENIGE AANMERKINGEN (*).

Jesus Christus had zich, geduurende zyn verblyf op deze wereld, altyd met veel zorg bevlytigd, om de Apostelen, zyne aanstaande plaatsvervangers, tot hunne toekomstige bestemming voor te bereiden, en, ter vervullinge van

(*) Het is onloochenbaar, dat 'er van tyd tot tyd, door de verbeterde wyze van uitleggen der Bybelschriften, in denzelfden smaak, waarin geleerde Mannen voorlang geleerd hebben andere oude Schryvers te behandelen, over deze eerwaardige gedenkstukken der oudheid veel licht verspreid wordt. Men gaat wel somtyds, in de bepaling en toepassing van deze en gene uitlegregels, min omzichtig te werk, en brengt niet zelden, in de plaats van gewoone verklaringen, minder aannemelyke en zeer gewaagde uitleggingen te voorschyn. Maar het ongepartydig onderzoek der waarheid moet deswegens niet belemmerd, veel min het goed oogmerk van hun, die steeds nieuwe wegen ter ontdekking der waarheid nafpooren, in een hatelyk licht geplaatst worden. De waarheid zal altyd by zoodanige navorschingen winnen.

In hoe verre dit ook op de hier voorgestelde uitlegging van de geschiedenis der uitstorting des Geestes op het Pinksterfeest, door den beroemden Gottingschen Hoogleeraar, toepaslyk zy, zullen kundige en onbevooroordeelde Lezers, die de moeite willen nemen, om 'er onze onderstaande tegenbedenkingen mede te vergelyken, best beoordeelen. En wy zullen ons verheugen, wanneer ook deze geringe poging iets, tot verbreiding van regtschapene Bybelkennis, zal toegebragt hebben. (*Redact.*)

van dien zwaarwigtigen post, geheel te vormen. Niets was onbeproefd gelaten, om hun zyne leer zuiver en onvervalscht in het verſtand en hart in te prenten (*). Hy herhaalde iedere leerſtelling dikwyls in hunne tegenwoordigheid, dan eens in een kleinen kring, en dan wederom in talryke volksvergaderingen; wist door de inkleeding en geduurig veranderde wyze van voorſtelling, waarmede Hy zich naar hunne vatbaarheid wyslyk ſchikte, hunne zwakheid altyd te hulp te komen, ontleedde, in vragen en antwoorden, de denkbeelden, die Hy wilde inſcherpen, en maakte gaarne en volvaardig zyn werk, om hunne twyfelingen op te losſen. Hy liet zyne leerlingen, onder zyn oog, de eerſte proeven geven van 't leeraarambt, dat zy vervolgens moesten bekleeden, en wist hunne eerſte ſchreden in de wereld, door zynen veelvermogenden invloed, dan eens meer van naby, dan wederom meer van verre, te beſtuuren. Wat kon Hy meer doen, om van hunne tegenwoordige geſchiktheid tot het geen hun vervolgens te doen ſtond kennis te nemen, en daar uit tot het geen men van hun, ter vervulling van hunne toekomende beſtemming, met grond verwachten konde, te beſluiten?

Toen Hy evenwel, na zyne opſtanding, nog met hun bleef omgaan, bemerkte Hy, helaas! hoe zeer vooroordeelen en volksdwalingen zyn onderricht in den weg geſtaan hadden, en dat zy nog die volkomenheid van geest niet bezaten, die zy als zyne plaatsbekleeders op aarde niet konden ontbeeren (†). Zy zelve voelden zich toen nog

(*) Komt dit wel overeen met het geen Jeſus tot zyne leerlingen zeide, *Joh.* XVI: 12. *Nog vele dingen heb ik u te zeggen, doch gy kunt die nu niet dragen;* en met de daarop volgende, en meermalen gedaane beloften van meerdere verlichting en duidelyker inzien in de leer van Jeſus, welke eerst na 's Heilands vertrek, met het ontvangen van den H. Geest, (dien Goddelykeu Leeraar in 's Heilands plaats), zou ſtand grypen? De uitkomst heeft ook daaraan volkomen beantwoord. Men beſpeurt, na de uitſtorting van den H. Geest, de grootſte omwending in de begrippen, en geheele denkwyze der Apostelen, die, zonder bovennatuurlyke tusſchenkomſten, ter verlichting van hunne verſtanden, altyd onverklaarbaar zal blyven. (*Aanmerk. van den Redact.*)

(†) Jeſus had dit lang te voren geweten, en liet hen wyslyk in dien toeſtand, tot dat tydſtip toe, volharden, wanneer gons-

nog te zwak, ter bereiking van hunne gewigtige beſtemming, waarom zy over het aanſtaande gemis van hunnen Leermeester treurden (*). Jeſus troost hen met de hoop op eenen anderen Leeraar, den Heiligen Geest, die hun, in zyne plaats, hun levenlang zou byblyven, en neemt, met de vernieuwde verzekering van deze troostryke verwachting, van hun afſcheid (†). Kort vóór zyne hemelvaart geeft Hy hun het bevel, om niet uit Jeruſalem te gaan, tot dat de Godheid hen met dezen beloofden byſtand zou toegerust hebben. Na verloop van ettelyke dagen, is het

eensklaps de grootſte verandering in hunne begrippen zou beſpeurd worden; eene verandering, die zoo in het oog lopend en zoo vruchtbaar in de verbazendſte gevolgen zyn zou, en ook zoo onverwacht, zonder voorafgaand gebruik van gewoone middelen tot verlichting, zou daargeſteld worden, dat zy zelven en alle oplettende aanſchouwers zich zouden gedrongen vinden, om deze uitkomst aan eene bovennatuurlyke oorzaak toe te ſchryven. Het blykt niet, dat zy vóór dien tyd een regt begrip hadden van hunne waare beſtemming, waaromtrent zich de Schryver, mynes inziens, min nauwkeurig heeft uitgedrukt, gelyk eene volgende Aanteek. nader zal bevestigen. (*Redact.*)

(*) Dat gevoel van zwakheid by de Apostelen vinde ik noch in de Euangelien, noch in de Handel. der Apostelen, de eenige bronnen, waaruit wy hieromtrent eenig naricht kunnen krygen, bevestigd. Wy lezen daar ook niets van die treurigheid over het aanſtaande gemis van hunnen Leermeester, die zy vóór 's Heilands dood, wanneer Hy van ſcheiden en weggaan ſprak, aan den dag gelegd hadden. Veeleer ſchynt, na 's Heilands herleving, de verkeerde waan en ydele verwachting, dat nu welhaast door hunnen Heer een aardsch ryk zou opgericht, en daarmede te gelyk de vryheid aan de Joodſche natie zou wedergegeven worden, de Leerlingen van Jeſus opgebeurd en vervolykt te hebben, terwyl zy zoo min de belofte van den Heiligen Geest, als hunne gewigtige beſtemming, waaraan derzelver vervulling zou dienstbaar worden, inzagen of doordachten. Vergel. *Hand.* I. (*Redact.*)

(†) Wel te recht is EICHHORN hier van de gewoone Vertaling van het woord παράκλητος, *Joh.* XIV: 16, 26. XV: 26. XVI: 7, door *Trooster*, afgegaan. Alles, wat van dien beloofden Plaatsbekleeder gezegd wordt, ſtemt met het denkbeeld van een *Leeraar* beter ſamen. Dat het taalgebruik ook die uitlegging begunſtigt, is bewezen door ERNESTI *Opuſc. Philol. Crit.* P. 214. ſeqq. en LOESNER *Obſervat. ad N. Test. ex Philone*, P. 153. (*Redact.*)

het Pinkſterfeest daar. 's Heilands Leerlingen zyn met andere Christenen te Jeruſalem, om zich op eene Godsdienſtige wys te ſtichten, in de uure des gebeds byeen vergaderd, en nu wordt de gedaane belofte vervuld. Hoe ging het hun op dit plechtig oogenblik? En wat bemerkte men aan hun? Wy willen Lucas hooren, die daarvan een kort bericht geeft.

* *

„ *Op den Pinkſterdag waren allen aân eene plaats byeen.*" Niet alleen de twaalf Apostelen, maar ook anderen, die met hun dezelfde leer omhelsden. Lucas vergenoegt zich hier wel, met in 't algemeen te zeggen, *allen waren byeen*, (ἅπαντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ), zonder, gelyk de eerſtemaal, waar van eene Christelyke vergadering, na Christus hemelvaart, geſproken wordt (*Hand.* I: 14, 15), de overige belyders van Christus, met de Apostelen ſamen vergaderd, afzonderlyk te noemen. Ondertusſchen is het in 't geheel niet waarſchynelyk, dat deze laatſten, die anders geſamentlyk met de Apostelen de Godsdienstoefeningen bywoonden, nu, op een feestdag, in de uure des gebeds, ook niet in hun gezelſchap zouden geweest zyn (*). Alle bedenking hieromtrent moet verdwynen, terwyl wy vernemen, dat niet alleen de

(*) De nauwe verbintenis van dit geſchiedverhaal, niet alleen met het ſlotvers des vorigen Hoofddeels, maar met al 't geen daar vooraf gaat, vs. 15 en vervolgens, maakt de gedachte van den Schryver, die reeds lang oordeelkundige voorſtanders gevonden heeft, zeer aannemelyk. Men zie, onder anderen, LIGTFOOT *Hor. Hebr.* et *Talmud.* ad *Act.* II: 1, en VITRINGA *Bibliоth. Hag.* II: 578. De voornaamſte bedenking tegen dit gevoelen is door MICHAËLIS (in de *Aanmerk.* op de *Hoogd. Vertal. van het N. Testam.*) geopperd, uit het zeggen der verwonderde menigte, *zyn niet allen, die daar ſpreken, Galilæers?* daar het toch niet waarſchynelyk is, dat onder 120 zich te Jeruſalem ophoudende aanhangers van Jeſus niet een eenige, uit deze Stad of uit Judea afkomſtig, zou geweest zyn. Maar zouden deze lieden, die in allen gevalle maar alleenlyk zeggen, waarvoor zy deze lieden hielden, niet zoo hebben kunnen ſpreken, offchoon zy niet zeker wisten, dat allen tot één toe Galilæers waren? Van de meesten, ten minſten van de voornaamſte woordvoerders, was dit genoeg bekend, en deze zal men toch wel inzonderheid bedoeld hebben. (*Redact.*)

de Apostelen, als Gezanten van God en eerſte Leeraars van het Christendom, maar ook allerlei ſoort van menſchen, zonder onderſcheid van ſtand, ouderdom en geſlacht, den Heiligen Geest, die zich met allen, die hier vergaderd waren, vereenigde, ontvangen hebben. Waarom zou anders Petrus (vs. 17.) noodig gehad hebben te bewyzen, dat Joël reeds van zulke tyden had geſproken, wanneer over allerlei menſchen, zonder onderſcheid van jaren, ſtand en geſlacht, de Heilige Geest zou uitgeſtort worden? 'Er moeten dan, behalven de Apostelen, meer gemeene Christenen van onderſcheidene ſtanden byeen geweest zyn, die hunnen Godsdienst te ſamen in één vertrek waarnamen (*).

De

(*) Deze gevolgtrekking uit de aanhaling van Joëls Godſpraak gaat, volgens de Aanm. van STORR, *Diſſert. Exeget. in Librorum N.T. Histor. aliquot loca*, P. II. p. 72, geenzins door, ten zy men wil beweeren, dat Petrus zyne hoorders heeft willen overtuigen, dat deze Godſpraak *nu reeds*, *in alle byzonderheden*, *letterlyk* vervuld was, waaruit dan zou moeten volgen, dat ook op dat tydſtip niet alleen bovennatuurlyke gezichten en droomen, maar ook alle die teekenen en wonderen, die vs. 19, 20 vermeld worden, reeds plaats gehad hebben, 't geen, hoe men ook over het doel van Joëls voorzeggingen, en derzelver aanhaling door den Apostel Petrus, moge denken, volſtrekt niet kan aangenomen worden. Hy wyst naar de Aanteek. van CLARIUS [in *Criticis ad Act.* II: 19], BENGELIUS [in *Gnom. ad h. l.*], ECKERMAN *Theol. Beytr.* II: 98, en MICHAËLIS *Anmerk. zu Joël* III. Doch wier uitleggingen zeer uit elkanderen loopen.

Wil men, zegt hy, deze beide vsſ. betrekkelyk maken tot het gebeurde op dit feest, waarvan vs. 2, 3 was geſproken, dan zal men zich ten minſten met de melding van *bloed* zeer verlegen vinden. 'Er wordt niets genoemd, waarop Petrus dit gedeelte der voorzegging zou hebben kunnen toepaſſen. Ook niets, dat nu reeds beantwoordde aan de voorzegging, vs. 20. En waar was dan nog 't *vuur*, indien de woorden *aan hun wierden gezien verdeelde tongen*, *of vlammen*, *als van vuur*, met den Schryver niet van eigenlyk vuur, maar van gemoedsbewegingen, die hen als 't ware in vuur en vlam zetteden, moeten verſtaan worden?

Maar hierop is door den Gottingſchen Hoogleeraar, in de *Algem. Biblioth. der Bibliſchen Literat.* III: 6, 10, 67, geantwoord, *vooreerst*, dat het moeielyk zyn zou te bewyzen, dat ook in vervolg van tyd, tot grondveſting van het Christen-

De plaats hunner byeenkomst moet onbepaald gelaten worden, terwyl Lucas zich daarover niet duidelyk verklaart, en by de wyze, waarop hy zich uitdrukt, altyd nog de vraag overblyft, of zy tot hunne ſamenkomst een gedeelte van den tempel, of een byzonder huis, dat daar toe ruim genoeg was, plachten te gebruiken? hoewel de laatſte gedachte het meest voor zich ſchynt te hebben (*). Dit is des te zekerer, dat een Godsdienſtig oogmerk

dom, Goddelyke openbaringen door *droomen*, en wat meer van dien aart is, zyn medegedeeld. Verder, dat het onnoodig is, en zelfs met de regels der uitlegkunde zoude ſtryden, de aangehaalde woorden van Joël zoo letterlyk te verklaren. *Propheteren*, *droomen dromen*, en *gezichten zien*, zal by Joël niets anders beteekenen, dan *een vertrouweling der Godheid te worden*, 't welk, naar den ſpreektrant van de vroegſte tyden, zoo veel zegt, als *betere begrippen omtrent den Godsdienst te erlangen.* Volgens deze verklaring wierd te dezer tyd reeds de geheele Godſpraak van Joël vervuld.

En wat de melding van bloed, vs. 19, en den inhoud van het geheele 20ſte vers aangaat, daarop is, naar de gedachte van EICHHORN, ook gemakkelyk te antwoorden. Want Lucas kan deze verſen, (19—21), 'er alleen bygevoegd hebben, omdat ze by Joël met de voorgaanden nauw ſamenhangen, zonder 'er iets voor zyn tegenwoordig doel uit te willen afleiden, ('t geen dikwyls het geval is by aanhalingen, en ook in het N. T. meermalen plaats heeft). Of, zoo hy ze werkelyk op 't geen nu gebeurde heeft willen toepaſſen, dan zal hy het alleen met dat oogmerk gedaan hebben, om te kennen te geven, dat men door het aannemen van den nieuwen Godsdienst gelukkig wordt. Hy wil dan zeggen: „De tyd van betere inzichten in den Godsdienst is daar. Alles is nu met den Geest van God bezield. Die God op eene behoorlyke wyze vereert, zal gelukkig wezen, en van Goddelyke ſtraffen bevryd blyven." Het komt hem ook ongelooflyk voor, dat God, ter bevestiging van het Christendom, teekenen van den hemel, in den eigenlyken zin van 't woord, zou gegeven, de zon verduisterd, en de maan bloedrood geverwd hebben; dat Hy, met zoodanig oogmerk, Steden zou hebben laten in brand ſteken, en rookpilaaren doen opſtygen. Welk alles, volgens de gewoone uitlegging, dadelyk zou moeten gebeurd zyn. (*Redact.*)

(*) Met de andere gedachte laat zich evenwel het ſchielyk ſamenvloeien van eene groote menigte, ter plaatze, waar zich de vergaderde Christenen bevonden, beter vereenigen, het geen anders, zelfs geſteld zynde, dat vs. 6 door *de ſtem* het gerucht

van

merk hen thans ſamenbragt. Zy waren immers op het ge-

van het gebeurde bedoeld wordt, vreemd moet voorkomen; en dat te meer, als 'er in dat huis tot hiertoe niets anders gebeurde, dan dat de verſamelde Christenen, by gelegenheid dat zy onverwachts een geruisch als van een ſterken wind hoorden, in verrukking raakten, en ieder in zyne taal Godsdienſtige Redevoeringen hielden. 't Is waar, het geruisch van den wind werd 't geheele huis door, en dus ook van anderen, die in dat vertrek niet waren, vernomen; maar zullen zy hun intrek niet by vertrouwde vrienden gehad hebben, die de zaak der Christenen ook toegedaan waren, en van welken 't niet te vooronderſtellen is, dat zy daarvan aanſtonds buiten huis veel gerucht zullen gemaakt hebben, waarvan de vrees, om de in ſtilte vergaderde Christenen hierdoor in gevaar te brengen, hen veeleer zal terug gehouden hebben?

Liever zou ik aan een van die zaalen denken, hoedanige 'er, volgens JOSEPHUS A. J. VIII: 3, 2, in den omtrek van het tempelgebouw, 30 in getal gevonden wierden, daar men, zoo tot andere Godsdienſtige einden, als tot het verrichten van plechtige gebeden, van tyd tot tyd gewoon was byeen te vergaderen. Niemand mogt zich, vooral op de hooge Feesten, van de bywooning der openbaare bedeſtonden, zonder van ongodsdienſtigheid verdacht te worden, onttrekken. Men vergel. KEBBSII *Obſerv. in N. Testam. ex* FLAVIO JOSEPHO *ad Act.* II: 2. MOSCHE *Bibelfreund, erſter Theil.* Het komt ROSENMULLER, in *Supplem. ad Schol. in N. Test. h. l.* en anderen, onwaarſchynlyk voor, dat de Opzieners van den Tempel, zonder welken niemand toegang tot den tempel had, aanhangers van den gekruisten Nazarener in den tempel zullen gelaten hebben. Maar, als daadzaken voorhanden zyn, moeten alle zulke bedenkingen ophouden. Petrus en Joannes gingen, kort na deze gebeurtenis, ongeſtoord op de uure des gebeds in den tempel, *Hand.* III. Ja dat meer is, Lucas zegt uitdrukkelyk in zyn *Evang.* XXIV: 53. *Zy waren alle tyd in den Tempel, lovende en dankende God.*

Stelt men, dat de Apostelen met hun gezelſchap ook thans in den Tempel vergaderd waren, dan laat zich de geheele toedracht der zake gemakkelyk verklaren. Welk burgerhuis, en dat wel van een aanhanger van Jeſus, zou een menigte van menſchen bevat hebben, waarvan, nog dien dag, niet minder dan 3000 (en is 't wel te denken, dat dit het grootſte gedeelte geweest is?) tot het Christendom overgebragt wierden? In den Tempel, en dat wel in de uure des gebeds, het zy men het bovennatuurlyk geluid ook buiten de Vergaderzaal der

gewoone biduur, 's morgens om drie uure, (9 uure naar onze rekening), byeen (*).

Midden onder het verrichten van hunnen Godsdienst, „hoorden zy plotſeling in de lucht een geruisch, zoo als by een heftige windbui plaats heeft, 't welk men (niet alleen in het vertrek, daar zy byeen waren, maar) in 't geheele huis, waarin zy zich bevonden, hoorde." —— Een geruisch derhalven, dat niet op rekening van harsſenſchimmige verbeeldingen van hun, die hier vergaderd waren, kan gezet worden, wyl het meer perſonen in het huis buiten hun hadden vernomen. Met dat geruisch in de lucht, dat door geene eigenlyke windbui veroorzaakt werd, en evenwel nu onder hunne Godsdienſtige verrichtingen door hun werd waargenomen, moest zich aanſtonds de gedachte van eene aannadering of aanwezigheid der Godheid vereenigen, indien zy hunne volksbegrippen niet wilden verzaken (†). Want by de Joden wierd zoodanig

Christenen vernomen hebbe, het zy alleen het gerucht van 't aldaar gebeurde naar buiten verſpreid zy, zal zoodanige toevloed niemand vreemd voorkomen. (*Redact.*)

(*) SCHOETTG. ad *Act.* III: 1. —— De zekerheid van 't geen de Schryver hier, met de meeste Uitleggers, vaſtſtelt, rust op het zeggen van Petrus vs. 15, *het is eerst de derde uure van den dag.* Ik weet wel, dat LANGE, en, in navolging van hem, HEUMAN, integendeel uit dit gezegde willen beſloten hebben, dat, 't geen vs. 1—4 vermeld wordt, veel vroeger is voorgevallen, dewyl 'er eenige tyd moet verloopen zyn, eer het volk zich verſameld had, en Petrus eerst een geruimen tyd, nadat door 't geheele gezelſchap uitvoerige Redevoeringen gehouden waren, de verdediging van het thans gebeurde zal op zich genomen hebben. Maar, als men bedenkt, dat de gewoone tyd van bidden in den morgenſtond zich niet tot eenige oogenblikken bepaalde, maar gerekend werd tot 4 uure te duuren, (zie WETSTEN. *Adnott.* ad c. II: 15 et III: 1), en dat 'er geen grond is, om zulke lange Redevoeringen voor de verdediging van Petrus te laten voorafgaan, is 'er, mynes erachtens, weinig rede, om het gewoone gevoelen te laten varen, het geen des te aannemelyker is, wanneer men voorondersſtelt, waartoe zoo veel grond is, dat de Apostelen met hun gezelſchap thans in den Tempel byeen waren. (*Redact.*)

(†) Maar hoe wisten zy, op dat zelfde oogenblik, dat dit geruisch niet door een eigenlyke windbui veroorzaakt werd? Dit moet men evenwel vooronderſtellen, om de daarop gevolg-

nig verſchynſel voor een teeken daarvan gehouden. Zoo bemerkte eens David, volgens Joſephus (*), de tegenwoordigheid der Godheid aan eene windbui, die voor geen eigenlyke windbui kon gehouden worden. Eveneens liet zich immers op den Pinkſterdag een geruisch hooren, dat door geen eigenlyken wind werd veroorzaakt, het was maar *een geluid, als van een geweldig gedreven wind*, (ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας). De Apostelen waren in dien tyd nog zoo ſterk aan die Joodſche begrippen gehecht, dat zy kort daarna eene aardſchudding, waardoor, onder eene plechtige dankzegging aan God voor de bevryding van Petrus en Joannes uit de gevangenis, hunne vergaderplaats wierd bewogen, voor een zoo veel beduidend teeken, door de Godheid gegeven, hielden, dat zy, van Gods Geest doordrongen, en door deze hoogere hulp met nieuwen moed vervuld, de Leer van hunnen Meſſias, met des te meer vrymoedigheid, openlyk voorſtonden (†).

Zoo raakten ook nu, door dit gedruisch in de lucht, als van een geweldigen wind, de gemoederen der Apostelen in beweging. Zy voelden zich op eene buitengewoone wyze aangedaan, geheel geroerd, opgetogen en verrukt. Maar zoo kort, en zoo wysgeerig, kon zich Lucas, met ter zyde ſtelling van die gedachten en bewoordingen, die by de Joden omtrent zulke verſchynſelen gewoon waren, onmogelyk uitdrukken, zonder zyne Joodſche afkomst en opvoeding geheel te verloochenen. Met zulke flauwe uit-

volgde gemoedsaandoeningen daaruit af te leiden. Deze waren 'er onmiddelyk mede verbonden. Lucas voegt het een en ander onmiddelyk te ſamen. 'Er geſchiedde haaſtelyk uit den hemel een geluid, gelyk als van eenen geweldigen gedrevenen wind, —— en van of aan hun wierden gezien verdeelde tongen, als van vuur. Het geval van een gevoelde aardſchudding, waarop de Schryver zich vervolgens beroept, was van een geheel andere natuur. Ook dat van David, waarvan JOSEPHUS meldt. (*Redact.*)

(*) *A. J.* VII: 4, 1.

(†) *Hand.* IV: 31. *En als zy gebeden hadden, wierd de plaats, in welke zy vergaderd waren, beweegd. En zy wierden alle vervuld met den Heiligen Geest, en ſpraken het Woord Gods met vrymoedigheid.* Zeer gelyk is ook de uitdrukking *Hand.* XVI: 26. *En daar geſchiedde ſnellyk eene groote aardbeving, alzoo dat de fundamenten des kerkers beweegd wierden, en terſtond wierden alle de deuren geopend, en de banden van allen wierden los.*

uitdrukkingen zou men, naar zyne begrippen, aan de waarde en verhevenheid van dit plechtig oogenblik veel te kort doen. Liever zegt hy dan, in den geest van zyn volk, en van hunne landtaal en heerſchende begrippen: „ verſcheidene vuurvlammen zweefden als 't ware over de genen, die hier byeen waren, en de Geest der Godheid liet zich op ieder van hun neder (*)."

Van vuurvlammen omgeven te worden, drukt in den mond van een Jood niets anders uit, dan geestdrift, verrukking, opgetogenheid, ontzetting. „Die in de wet gelezen heeft, zeggen zy, en van daar tot de Propheten en heilige Dichters voortgaat, rondom hem glinſteren vuurvlammen," dat is, hy gaat van de wet, met opgetogenheid en geestvervoering, en met een hart vol eerbied, voort tot de Propheten en heilige Dichters. „ Wanneer een verſtandig en bekwaam Leeraar het wetboek verklaart, dan omgeven hem vuurvlammen," dat is, hy wordt daarby door deszelfs inhoud opgetogen, verlicht, ontvonkt, en als in verrukking gebragt (†).

Het

(*) Ὤφθησαν αὐτοῖς ſtaat hier voor ἐφάνησαν, ἐπεφάνησαν αὐτοῖς (*verſchenen aan hun*). Διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρὸς, kan niets anders, dan *verſcheidene vlammetjens* beteekenen. Men zag niet een eenig groot en aaneenhangend vuur, maar verdeelde tongen als van vuur, (vergel. *Jeſ.* V: 24). Het was geen eigenlyk vuur; maar iets *gelyk aan vuur*. Zoo ſtrydt Lucas met woorden en vergelykingen, omdat hy de zaak niet eigenlyk, maar zinnebeeldig, wil voorſtellen. Of men by ἐκάθισε (*het zat*) wil aanvullen ἦν ὡσεὶ πῦρ d. i. γλῶσσα ὡσεὶ πῦρ, (*de vlam als van vuur*), of πνεῦμα, (*de Geest*), uit 't volgende, ('t geen mogelyk ligter is), dit maakt in de meening van den Schryver geen verſchil. EICHHORN. —— De laatſte verklaring komt my hard en gedwongen voor. Het is veel natuurlyker, dit gezegde tot het vuur, of de vuurtongen, te brengen, als of 'er ſtond ἐκάστη τῶν γλώσσων. Vergel. STORR *Notitt. Histor. in Epp. ad Corinth.* p. 78. SCHNURRER *Diſſ. Philol. Crit.* p. 267. HEMSTERH. ad *Ariſtoph. Plut.* vs. 503, 566. (*Redact.*)

(†) Men vindt dien ſpreektrant in de Rabbynſche Schriften *Schir Haſchirim rabba*, fol. 10, 2. *Midrasch Ruth rabba*, fol. 42, 1. en *Midrasch Coheleth*, fol. 87, 1. Zie SCHOETTGEN. in *Horis*, *ad h. l.* —— Op zulke uitdrukkingen der Rabbynen kan men zich veiligst beroepen, omdat zy zeker niets uit het N. T. kunnen ontleend hebben. Anders zou men ook de plaats van JAMBLICHUS kunnen vergelyken *de Myſter.*

Sect.

Het is ligt te begrypen, dat een bloot dichterlyk beeld, zonder ſmaak of dichterlyk gevoel behandeld, de eerſte aan-

Sect. 3. c. 6. Ὁρᾶται δὲ τῷ διχομένῳ (ſcil. πνεῦμα) τὸ τῷ πυρὸς εἶδος πρὸ τῷ διχοθαι, *Die den Geest der Godheid ontvangt* (dat is, *door de Godheid aangeblazen wordt*), *ziet alvorens eene gedaante van vuur.* EICHHORN. —— De aangehaalde plaatzen uit Rabbynſche Schriften doen, naar de gedachte van STORR, l. c. p. 73, weinig af, dewyl de Joodſche Leeraars, met deze uitdrukkingen, de verſchyningen van eigenlyke vuurvlammen bedoeld hebben, waarmede de Godheid, naar hun voorgeven, gewoon was over het onderzoek van de wet, en van de overige gewyde Schriften, goedkeuring te geven. Althans die zelfde vertelling, betreffende Eliezer en Joſua, die van vuurvlammen zouden omgeven geweest zyn, (waarop zich EICHHORN, onder anderen, beroept), wordt elders verhaald met dit byvoegſel, dat de Vader, die na de verrichte beſchydenis van zyn kind een maaltyd gaf aan de Rabbynen, vreesde, dat zyn huis welligt door de vuurvlammen, waarmede zy omgeven waren, zou in brand raken. Waarby wy dus niet aan het vuur van hunne geestdrift en gemoedsbewegingen kunnen denken, waarvan 's mans huis voorzeker niets had te vreezen. Zie DANZII Progr. *de promulgatione Euangelii haud obſcuriore legali* in MEUSCHENII *N. T. ex Talm.* et *Antt. Hebr. illuſtr.* p. 747, ſſ.

Het ſchrander vernuft van onzen doorgeleerden Schryver heeft hierop naderhand, in de Recenſie der aangeh. Verhand. van STORR, (*Allg. Bibl.* III: 6. 1069), geantwoord, dat de Rabbynen, op ſoortgelyke wyzen, ontelbare verdichtſelen van denzelfden aart uitgevonden hebben, en dat dikwyls uit dichterlyke beelden geheele verhaalen ontſtaan zyn, waarvan de Griekſche Oudheden zoo vele, voorbeelden opleveren. Zoo dra men zich dan maar had veroorloofd, om één dichterlyk beeld aldus zonder ſmaak te behandelen, was men op den weg, om alle zulke beuzelachtige verhaalen te verdichten. Ieder Rabbi voegde 'er wat by, voerde het verdichtſel verder uit, en bragt zoo het zyne toe, om die verhaalen te vermeerderen, en, zoo goed hy konde, op te ſieren, en zoo ontſtonden 'er verhaalen, die in de omſtandigheden verſchilden, terwyl het dichterbeeld, de eigenlyke bron van alle zulke verhaalen, deszelfs oorſpronglyke beteekenis bleef behouden. Maar waarom heeft men zich dan niet liever op andere getuigenisſen, dan op zulken, die met dergelyke beuzelachtige verhaalen doorweven zyn, en waarin wy oorſpronglyke en eigenlyk gezegde dichterbeelden zoo bezwaarlyk van laffe verdichtſelen onderſcheiden kunnen, beroepen? Daarenboven, geſteld eens, dat die Joodſche Schryvers in dien zin, als EICHHORN wil, moeten verſtaan worden, dan kan men 'er nog niets uit beſluiten,

aanleiding tot zulke uitdrukkingen moet gegeven hebben. Men kon ongetwyfeld in een dichterlyken ſtyl zeer

ten, om de meening van Lucas, die van geheel iets anders ſpreekt, daaruit te verklaren. Alle bygebragte gezegden van Joodſche Leeraars hebben hun opzicht op het vuur van donder en blikſem, dat zich by de ſtatige wetgeving op Sinaï vertoonde, waarmede zy, die de wet naſpoorden, gezegd worden ook als 't ware omgeven en ontvlaamd te wezen. Niets dergelyks wordt hier by Lucas aangetroffen. Omdat men van iemand, die by het lezen der wet geroerd werd, plag te zeggen: „hy wordt door de vuurvlammen van Sinaï omgeven," daaruit volgt niet, dat ook van ieder een, die in een geeſtvervoering, van wat natuur die ook zy, en hoe ook veroorzaakt, geraakt, ſoortgelyke ſpreekwys is gebruikt geworden. Of moet men dit maar zonder eenig bewys aannemen, en daarop eene zoo vreemde verklaring van Lucas woorden gronden?

„Elk dichterbeeld, zegt EICHHORN, (t. a. p. ſ. 1071), is van eene byzondere omſtandigheid ontleend. Maar blyft het nu daarom hierby alleen bepaald? Wordt het niet veeleer, in vervolg van tyd, doorgaans op veelerlei wyzen aangewend, en op zoo veelerlei zaken toegepast, dat men dikwyls niet eens meer kan aanwyzen, van welk punct het dichterlyk beeld eerst is afgeleid? Ik durve my op elk kundig Lezer beroepen." Aan de gegrondheid van deze aanmerking zal wel niemand, dezer zaken kundig, twyfelen. Maar nu blyft nog de vraag overig, hebben wy ze, ter verklaring van de eenvoudige gezegden van Lucas, noodig? Ontmoeteden wy ſoortgelyke uitdrukking by een dichter, daar de geheele voorſtelling zoodanige uitlegging begunſtigde, dan mogt men 'er zich vryer van bedienen, al konden wy ze juist met geene bewyzen ſtaven; 't is geheel iets anders, ter verklaring van uitdrukkingen in eenen eenvoudigen hiſtoriſchen ſtyl, tot zoodanigen uitlegregel toevlucht te nemen. Waarom kunnen wy niet by de letter van 't geſchiedverhaal blyven? Is 't ongelooflyk, dat 'er eigenlyke vuurvlammen, (of electrieke ſtraalen van den blikſem, die men te gelyk met den ſchielyk opkomenden wind heeft waargenomen), in dit vertrek gezien zyn? Voor electrieke vlammen heeft MICHAËLIS gepleit op grond van Phyſieke waarnemingen, die hy meent dat hieromtrent veel opheldering geven, in *Anmerk. zu Apostelgeſch.* II: 2, 3. Volgens HERDER zou het ſpraakgebruik het denkbeeld van vuurvlammen meer begunſtigen, *von der gabe der Sprachen am erſten Christlichen Pfingstfest*, (Riga 1794), ſ. 58—60. De Eerw. SCHUTTE was van oordeel, dat 'er zich een luchtverſchynſel, gelyk aan de Schechina, de wolk- en vuur-kolom, waaronder zich de God-

heid

zeer gelukkig en nadrukkelyk zeggen, „ wie de wet van Moſes leest, die wordt als 't ware door de vuurvlammen van Sinaï omgeven," dat is, hy vindt zich als in dat plechtig tooneel verplaatst, daar de neerſchietende bliksemſtralen elkanderen doorkruisſen en de klaterende donderſlagen heenrollen, en raakt daarvan in verrukking; gelyk men van hem, die in de Propheten las, zeggen konde, „ hy wordt door het vuur der Propheten omgeven," omdat de geestvervoering van een dichter tot anderen overgaat, en hen ook buiten zich zelven voert.

Dus ging allengskens by de Joden deze dichterlyke uitdrukking koud en mat in Proſa over, en beteekende nu nadruk, opgetogenheid, geestvervoering. Een Leeraar, die met buitengemeene opgeklaardheid en nadruk leerde, wiens voordracht indruk maakte, overreedde en eenen werkzaamen yver deed ontvlammen, kon vandaar een Leeraar genoemd worden, die, als met een geest van vuur bezield, vuurvlammen rondom zich verſpreidt. Joannes de Dooper werkte maar zacht op zyne tydgenoten; hy vermaande hen tot bekeering, liet hen die beloven, en bediende den Doop als een teeken en onderpand der beloofde bekeering. Christus leerde met grooter nadruk en gevolg. (*De ſcharen ontzetteden zich over zyne leere; want Hy leerde hen, als macht hebbende, en niet als de Schriftgeleerden* (*);) Hy roerde, overreedde, maakte de gemoederen opgetogen, en ſleepte allen, die Hem hoorden,

heid weleer meermalen, byzonder by de Sinaïtiſche wetgeving, aan de Joodſche natie geopenbaard had, zal vertoond hebben; eene donkere wolk en zwarte rookdamp, waaruit zy vuurvlammen, niet ongelyk aan menſchen tongen, zagen uitſchitteren, die zich wederom ſplitſten in verſcheidene kleinere tongen, gelyk gewoonlyk de voortgedevene vuurvlammen doen, *Heilige Jaarboeken* III: 4—10. Blyven 'er evenwel in de zichtbare verſchyning van zoodanig luchtverſchynſel, binnen het vertrek, waar zich dit eerwaardig gezelſchap bevond, het zy het dan alleen vuurvlammen geweest zyn, het zy nog iets meer, by iemand zwarigheden over, zou men dan niet liever met SEMLER, *Beantwortung der Fragmente*, ſ. 418, en HERDER, t. a. p. aan een gezicht, aan de verbeelding der vergaderde Christenen, op het hooren van dien geweldigen wind, vertoond, en door niemand buiten hun waargenomen, dan aan oneigenlyke uitdrukkingen en dichterbeelden kunnen denken? (*Redact.*)

(*) *Matth.* VII: 28, 29.

den, onweerſtaanlyk mede; Hy doopte met een geest van vuur. De Dooper heeft daaromtrent zelf gezegd: *ik doope u wel met water tot bekeering. Maar, die na my komt, is ſterker, dan ik. Die zal u met den Heiligen Geest en met vuur doopen* (*).

Deze aanmerkingen bewyzen, dunkt my, onweerſprekelyk, dat in dat plechtig oogenblik van de uitſtorting des Geestes geen eigenlyke vuurdeelen werkelyk om de A-

(*) *Matth.* III: 11. Volgens deze opvatting der woorden van Joannes den Dooper, die door vele Uitleggers gevolgd is, (zie GLASSII *Philol. S.* ed. DATH. I. p. 19. WOLFII *Cur. Philol. h. l.* ERNESTI *Theol. Biblioth.* II: 145), zal een en het zelfde met twee woorden, en wel eerst meer eigenlyk, daarna zinnebeeldig, uitgedrukt wezen. Liever zou ik, met MICHAËLIS en anderen, den vuurdoop van den doop met den H. Geest onderſcheiden, en door vuur de rechtvaardige ſtrafgerichten verſtaan, die over de ongeloovigen zouden uitgeoefend worden. Van welk onder de Joden wel bekend zinnebeeld ook de Zaligmaker zich meermalen bediend heeft, om 'er de ſtraffen, welke de verſmaders van den Meſſias boven 't hoofd hingen, door uit te drukken, meu zie *Marc.* IX: 43—48. *Matth.* XXV: 41, en vergel. de plaatzen uit Rabbynſche Schryvers, by WETSTEIN op de bovenſtaande, en hier aangehaalde, plaatzen. Deze uitlegging wordt door het volgende 12de vs. zeer begunſtigd, daar deze vuurdoop dus ſchynt verklaard te worden, *wiens wan in zyne hand is, en Hy zal zynen dorschvloer doorzuiveren, en zyne tarwe in zyne ſchuur te ſamen brengen, en zal het kaf met onuitblusschlyk vuur verbranden.* De dubdele zinſpeling, die hier plaats heeft, zoo op de kracht van den wind tot zuivering, als van het vuur tot verteering, zal ons veelligt ook vs. 11, op de oorſpronkelyke beteekenis van πνεῦμα (*een geblaas* of *wind*) wyzen, wanneer wy aan 's Heilands woorden dezen zin zouden kunnen geven, „ Hy zal uwe harten door den H. Geest zuiveren, en de ongeloovigen als door vuur verteeren." De geleerde G. WAKEFIELD gaat nog een ſtap verder, en vertaalt letterlyk, „ Hy zal u met een heiligen wind en met vuur doopen," *Sylva Crit.* II. p. 56. (*Cantab.* 1789.) Maar dit ſchynt van het gewoon ſpraakgebruik te zeer af te wyken. STORR meent, dat 'er gezien worde op het zichtbaar teeken, waaronder de H. Geest op den Meſſias zou nederdalen, waarvan Joannes de Dooper, door eene openbaring, kennis zou gehad hebben, (*Joh.* I: 33). Welk teeken dan van ſoortgelyke natuur zou geweest zyn, als 't geen na by de uitſtorting van den H. Geest op de Apostelen zich vertoond heeft, *Diſſ. Exeget.* I. *in Libros Histor.* N. T. p. 68. (*Redact.*)

Apostelen heengevlogen hebben; maar dat het vuur, 't welk hen gezegd wordt omgeven te hebben, zinnebeeldig moet verstaan worden, en niets anders geweest is, dan die sterke geestvervoering en verrukking, die, door de gedachte van de tegenwoordigheid of aannadering der Godheid, plotslyk in hun werd voortgebragt.

Gelyk nu de Joden, in de boven aangehaalde plaatzen, het omgeven zyn van vuurvlammen, als men van het lezen der wet tot het lezen der Propheten en heilige Dichteren voortgaat, zelve zoo verklaren, dat het heet, geroerd, opgetogen, verrukt te zyn door den inhoud der wet (*ignis circa eos flammavit, et verba legis eos exhilaraverunt*) (*): zoo heeft ook Lucas zyne vuurvlammen om de Apostelen verklaard, door 'er by te voegen ἐκάθισε (πνεῦμα) ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν, „de geest ruste op een ieder van hun," en dit weder door de gelykluidende woorden, καὶ ἐπλήσθησαν πνεύματος ἁγίου, „zy raakten in eene verrukking (†)."

Indien dit alles doorgaat, dan volgt, dat in de dus ver verklaarde woorden (vs. 2, 3), naar den denktrant van die tyden, niets anders, dan deze eenvoudige daadzaak, ingekleed is: „By gelegenheid van een geruisch in de lucht,

(*) Zie de boven aangeh. pl. uit SCHOETTGEN.

(†) Zoo zegt Paulus *Ephes.* V: 18, πληροῦσθε ἐν πνεύματι, λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς, *zingt Psalmen met verrukking van geest.* JUSTINUS zegt van *Delphi*, Lib. XXIV. c. 6. „*In hoc rupis anfractu —— profundum terræ foramen, quod in oracula patet: ex que frigidus spiritus, vi quadam velut vento in sublime expulsus, mentes vatum in vecordiam vertit: impletasque Deo, responsa consulentibus dare cogit.*" FLORUS XLIII: 1. EICHHORN. —— Indien Lucas waarlyk dien Rabbynschen spreektrant hier gevolgd is, dan is 't vreemd, dat, daar hy zoo dikwyls de spreekwys, *vervuld te zyn met den H. Geest*, gebruikt, hy evenwel nergens elders het denkbeeld van zinnebeeldige vuurvlammen 'er mede vereenigt, en alleen op deze plaats, daar hy nog een ander zinnelyk verschynsel noemt, dat men toch letterlyk wil verstaan hebben, zich zoo oneigen heeft uitgedrukt. Paulus heeft 'er ook niets van, zoo min in de aangeh. plaats als elders. Of het genoeg zy, hierop, terwyl wy bezig zyn met den zin van uitdrukkingen in een eenvoudigen historischen styl na te sporen, met EICHHORN, t. a. p. f. 1070, te zeggen, hoe vele spreekwyzen komen maar eens voor in den Bybel? moge elk ervaren Schriftuitlegger beoordeelen. (*Redact.*)

lucht, 't welk niet door eene eigenlyke windbui veroorzaakt werd, en 't geen de vergaderde Apostelen en overige Christenen, terwyl zy hunnen Godsdienst uitoefenden, te gelyk met vele andere perſonen, hoorden, raakten zy, door de gedachte, dat dit een teeken van de aanmadering of tegenwoordigheid der Godheid was, in de hoogſte verrukking."

(Het Vervolg en Slot hierna.)

AANMERKINGEN OVER EENIGE EIGENSCHAPPEN DER ADEMHAALING.

Door A. YPEY, *A. L. M. Philoſ. & Med. Doctor, Lid van verſcheiden geleerde Genootſchappen: voorheen Hoogleeraar in de Genees-, Ontleed- en Scheidkunde te Franeker;*

thans practizeerend Geneesheer te Amſterdam.

De volſtrekte noodzaakelykheid der Ademhaaling tot het leven, de ernſtige gevolgen der geringſte wanorde deezer werking, en de gemakkelykheid, met welke de lucht des dampkrings haare geſchiktheid tot dat einde verliest, heeft van ouds de aandagt der Wysgeeren op deeze Vraage gevestigd: Welke is toch de noodzaakelykheid en het nut eener werking, die aan zo veele gevaaren onderhevig is, en die zo gemakkelyk kan worden geſtoord?

Tot oplosſing van dit gewigtig Vraagſtuk vindt men niets voldoends by de Ouden. Doch de Wysgeeren, die omtrent het midden deezer eeuwe, en wat laater, bloeiden, gelyk HALES, MUSSCHENBROEK, HALLER, enz. meenden, dat zy het geheim der Natuur door hunne proeven hadden ontwikkeld, en dat de noodzaakelykheid der Ademhaaling tot het leven, gelyk ook de werking dier oorzaaken, welke de lucht tot de inademing onbekwaam maaken, konde worden verklaard uit de veerkragt van den dampkring, en uit de vernietiging deezer eigenſchap. Ondertusſchen viel ook het gezag deezer leere door de laatere ontdekkingen, welke toonden, dat de Dieren, in de nieuwlings uitgevondene konstluchten, oogenblikkelyk omkwamen, niettegenſtaande dezelve in veerkragt ge-

gelyk ſtonden met den algemeenen dampkring, en zonder dat zy eene byzondere prikkelende eigenſchap bezaten, die onder anderen in de ſtiklucht (*Azote*) niet wordt waargenomen.

Niemand heeft voorzeker meerder licht verſpreid over deeze ingewikkelde ſtoffe, dan de onvergelykelyke LAVOISIER, met uit proefondervindelyke gronden te betoogen, dat de ontwikkeling der dierlyke warmte een gevolg der Ademhaaling zy. De voornaame gronden deezer leere, door den Uitvinder voorgeleezen in eene Vergadering der Koninglyke Franſche Academie der Weetenſchappen, in 1777, zyn de volgende:

I. De natuurlyke warmte der Dieren, welke met longen voorzien zyn, is ſteeds grooter, dan die der middelſtoffe, in welke zy leeven. Daarentegen bezitten die geene, welke deeze werktuigen niet hebben, ongeveer denzelfden trap van warmte, met de vloeiſtoffe, in welke zy zich bevinden.

II. Onder de heetbloedige Dieren zyn die geene de heetſte, welke, naar maate hunner grootte, de uitgebreidſte longen bezitten.

III. De natuurlyke warmte van eenig Dier ſtaat in evenredigheid met de hoeveelheid van lucht, die hetzelve in een gegeeven tyd tot zyne Ademhaaling bezigt.

Men ontdekte vervolgens, dat de lucht van den dampkring, op ieder honderd deelen, beſtaat uit twee en zeventig deelen ſtiklucht, en acht en twintig deelen levenslucht. Dat deeze levenslucht in den dampkring alleen het gedeelte van denzelven is, 't geen tot de Ademhaaling kan dienen. Dat dezelve in de uitademing wordt veranderd in die vloeiſtoffe, welke men noemt vaste lucht (*Gas Carbonique*). Dat dezelve beſtaat uit acht en twintig honderdſte deelen koolſtoffe (*Carbone*), en twee en zeventig honderdſte deelen van den grondſlag der levenslucht (*Oxigène*). Dat eindelyk de levenslucht, welke door middel der Ademhaaling in koolſtofslucht overgaat, beſtaat uit eene groote hoeveelheid van vuurſtoffe met het *Oxigène* vereenigd, welk vuur, in den overgang der levenslucht in koolſtofslucht, van het zuurmaakend beginſel wordt afgeſcheiden, en, zich door de nabuurige lichaamen verſpreidende, eene aanmerkelyke hette veroorzaakt.

Dewyl nu in de longenblaasjes eene groote hoeveelheid van koolſtoffe in de uitwaasſemende dampen derzelve aan-

wezende is, en het ter Ademhaaling gefchikt gedeelte der lucht, daar mede vereenigd, uit de longen in de gedaante van kooliftofslucht uitgaat, fchynt het thans zeker, dat de warmte van het bloed, ten minften voor het grootst gedeelte, moet worden toegefchreeven aan deeze ontleding der levenslucht in de longen, en de daar door verfpreidde hette. Ondertusfchen wordt thans de vraag, of de gemelde bewerking der lucht in de longen moet worden gehouden voor de eenige oorzaak der dierlyke warmte, dan of men die ook teffens in de werking van de uiteinden der kleine vaatjes, door het geheele lichaam, moet zoeken? Veele Geleerden zyn van het laatfte gevoelen. Onder anderen, heeft de beroemde BLUMENBACH, in zyne Phyfiologie, eenige redenen bygebragt, waarom men, zyns oordeels, in deeze zaak op de werking der kleine vaatjes hebbe te letten. „ De gedenkwaardige verfchynfelen „ (zegt hy, *Inftitut. Phyfiolog.* §. 166), door welke het „ zeker is, dat de dierlyke warmte (wanneer zy natuurlyk „ door middel van den Thermometer, en niet door het „ bedrieglyk uitwendig gevoel, bepaald wordt) over het „ algemeen fteeds dezelfde blyft, en byna niets vermeerderd wordt door de zomerfche hette, noch verminderd „ door de koude, gedurende den winter, ja door „ welke het fchynt te blyken, dat zelfs de dierlyke hette „ aangroeije, wanneer wy in koud water worden gedompeld, fchynen te bewyzen, dat 'er eene verfchillende „ werkwyze der kleinfte vaatjes plaats hebbe, evenredig „ aan 't verfchil der warmte van de vloeiftoffe, waar in „ wy leeven; zo dat dezelve, aan de koude blootgefteld, „ (denkelyk door vermeendering hunner fpanning) eene „ grootere verwisfeling van vuur- en brandftoffe veroorzaaken, en dus eene meerdere hette verwekken; doch „ eene mindere, wanneer zy, door eene ontbragende en „ verflappende omringende vloeiftoffe, werkeloos worde „ gemaakt." Ondertusfchen fchynen deeze redenen my van geen genoegzaam gewigt, om zo veel dan deeze onderftelde werking der kleinfte vaten toe te fchryven. Want, wat het eerfte aangaat, de weinig verfchillende dierlyke warmte, in eene hette en in eene koude lucht, kan gemaklelyk verklaard worden uit de vermeerderde of vermindende eigenaartige zwaarte des dampkrings. Zo ras, immers de dampkring kouder wordt, verdikt zich dezelve, en dus komt 'er in ieder Ademhaaling meerder levenslucht, dan voorheen, in de longen. Hierdoor wordt de zich aldaar bevindende kool-

ftof-

ſtoffe krachtdaadiger aangegreepen, en dus ontwikkelt zich in ieder inademing meerder warmteſtof dan voorheen in een warmeren meer verdunden dampkring plaats had, 't geen eene overvloedige verdeeling der dierlyke hette door het gantſche lichaam ten gevolge heeft. De vermeerderde hette, door de indompeling in het koud bad, laat zich ook verklaaren uit de geſtelde beginſelen, zonder de onderſtelde werking der kleine vaatjes mede in aanmerking te neemen. De uitwendige koude trekt immers de kleine vaten te zamen, en dryft het bloed met groot geweld naar de rechter holligheden des herts: de meerdere opvulling derzelve verwekt aldaar eene vermeerderde prikkeling en eene vergrootte voortſtuwing des bloeds in de longen: de affcheiding des waasſems in de longenblaasjes neemt ſtraks merkelyk toe, en dus wordt 'er meer allerfynſt verdeelde koolſtoffe, dan voorheen, aan de werking der levenslucht blootgeſteld, waar door zich de vermeerdering der dierlyke warmte, met alle haare gevolgen, gemakkelyk laat verklaaren.

Myns oordeels volgt uit dit alles, dat de groote noodzaakelykheid der Ademhaaling, tot de inſtandhouding des levens van de heetbloedige Dieren, voornaamelyk gezogt moet worden in de ontwikkeling der dierlyke hette in de longen. De vogten immers van zodanige Dieren zyn van een lymigen ligt ſtrembaaren aart, die zich met het ontſtaan der geringſte koude openbaart. Zo ras, derhalven, by hen de voortbrenging van warmte in de longen ophoudt, beginnen zich het bloed en de fynere vogten te veel te verdikken, om door de kleinſte vaatjes, vooral die der longen en der herſenen, behoorlyk rond te loopen, terwyl ook de engſte vaatjes, door de verminderde warmte, aanmerkelyk zamenkrimpen, waar door de ſtolling der vogten in deeze edele deelen noch meerder wordt verhaast, 't geen ras een volkomen ſtilſtand derzelve, en dus den dood, door bezwyming en verſtikking, ten gevolge heeft. Zullende dit gevolg ten naasten by het zelfde zyn, hoedanig ook de oorzaaken des verhinderden omloops mogen verſchillen: als daar zyn, het hangen; het verworgen; het verdrinken; het inademen eener lucht die geen levenslucht bevat; het vertoeven in eene plaats, in welke de levenslucht, door den damp van gloeijende koolen, en gelykſoortige oorzaaken, wordt bedorven, enz.

Het is my, intuſſchen, niet onbekend, dat de beroemde Engelſche Schryver GOODWIN heeft trachten te bewyzen, dat

de verſtikking een gevolg is van de ongeſchiktheid van het bloed om het hert behoorlyk te prikkelen: zoekende hy door eene reeks van proeven te betoogen, dat de verandering, welke het bloed in de longen ondergaat, die aan hetzelve zyne hoogroode kleur bezorgt, insgelyks daaraan geeft het vermogen, om het hert te prikkelen, en den omloop der vogten daar te ſtellen. Dat het bloed, het geen de werking der longen niet ondergaan heeft, ongeſchikter zy om het hert te prikkelen, dan bloed, 't geen die werking heeft ondervonden, wil ik gaarne gelooven. Zodanig een bloed heeft immers een veel geringeren graad van hette; terwyl de natuurlyke dierlyke warmte een der vermogendſte middelen is, (zie BLUMENBACH, *Inſt. Phyſiolog.* §. III.) om door haare prikkeling de vleeschvezelen in werking te brengen. Doch de voornaame oorzaak des doods der geſtikten blyft by my: 1°. de ſtilſtand en ſtolling der vogten, door hunne verkleuming in de hersſenen, die, hoewel in de lyken dikwyls niet zichtbaar, van wegens de kleinheid der vaten, zich openbaar maakt door den bedwelmden ſtaat, in welken zy, die uit een bedorven lucht, eer zy ſtikken, gered worden, doorgaans worden gevonden: en 2°. de ſtolling van hetzelfde bloed en verdere vogten in de longen, door hunne koude. Meermaalen heb ik Honden en Katten, kort na het verdrinken, geopend, en ſteeds de rechter holligheden des herts meerder opgezet gevonden, dan de ſlinker; teffens met longen, die ten klaarſten toonden, dat haare ontſteeking en daar door de ſtuiting des omloops den dood hadden veroorzaakt. Voorts verdient hier over geleezen te worden de groote HALLER, (*Auctuar. ad Phyſiolog.* Lib. VIII. p. 30.) alwaar hy zulks, uit de proeven van J. F. GMELIN, BUTTNER, WEBER, DE HAAN, en uit zyne eigene bevinding, ten duidelykſten betoogt.

Niets bewyst hiertegen het geſtolde bloed, 't geen doorgaans wordt gevonden in de linker holligheden der herten van geſtikte voorwerpen. Schoon immers het ſlagaderlyk vaatgeſtel niets meerder doorlaat, blyft zich echter het aderlyk geſtel in den linker boezem des herts ontlasten, en ſtolt aldaar eindelyk, zo ras het geene genoegzaame warmte meer heeft, en met geene genoegzaame kragt in het hert wordt geſpooten, om de deelen van hetzelve tot zamentrekking te noodzaaken. Want het is niet alleen het aanwezen van het bloed, 't geen het hert tot zamentrekking noodzaakt, maar wel voornaamelyk

ee-

eene genoegzaame hoeveelheid van hetzelve, om de holligheden des herts ter degen uit te zetten, en dus de ſpiervezelen, door ze uit te ſpannen, tot tegenwerking te noodzaaken.

(Het Vervolg en Slot hierna.)

ZONDERLING GEDRAG VAN OIJEVAARS.

Onlangs verhaalde my een by my bekend en geloofwaardig Perzoon een zonderling gedrag, dat Oijevaars, by zekere gelegenheid, gehouden hadden, en waarvan hy my verzekerde, zelf ooggetuigen te zyn geweest; ik vond het aanmerkelyk genoeg, om hetzelve, als eene bydrage tot de historie van dien Trekvogel, meer algemeen bekend te doen worden; niet twyfelende, of veelen zullen 'er zich over verwonderen. —— De zaak zelf komt hier op neêr:

„ In 't begin van 1780 was 'er te *Schermer*, in Noord-„ Holland, op een zekere Boeren-ſchuur, een Oijevaars-„ nest: het Wyfje lei 4 Eijeren; op een oogenblik, dat „ beide de Oijevaaren van 't nest waren, neemt men de „ 4 Eijeren 'er uit, en legt, in derzelver plaats, even „ zo veel van de grootſte Ende-Eijeren, die, vervolgens, „ worden uitgebroeid; — by het uit den dop komen der „ 4 jonge Endvogels, (die, welſtraks, naar hunnen aart, „ rondsom het nest kroopen en liepen,) kon men, zeer „ duidelyk, de verwondering van het Mannetje en „ Wyfje der Oijevaars opmerken; —— zy liepen, links „ en regts, over het nest, en begluurden, met verbazing, „ het vreemd zoort hunner jonggebooren kinderen; —— „ eindelyk vloog, terwyl het Wyfje op het nest bleef, „ het Mannetje weg, en kwam, na een groot uur vertoe-„ vens, met een menigte Oijevaars terug, die, voorts, „ om en by het nest vloogen, terwyl het Man-„ netje weer op het nest kwam, de 4 jonge Endvogels „ dood beet, en zoo, als bastaard-kinderen, van het nest, „ naar beneden ſmeet. —— Na deeze geduchte ſtrafoe-„ fening kwamen 4 andere Oijevaars van de koppel, „ (die, zoo het ſcheen, door de rechters, ter executie van „ het verder vonnis, gecommandeerd waren,) op het „ nest, — beeten ook het Wyfje dood, en ſmeeten

 „ haar,

„ haar, die zy, waarſchynlyk, van overſpel, of eenigen „ onkuiſchen handel, hebben verdacht gehouden, van het „ nest, en gingen allen, vervolgens, op de vlucht, zon- „ der dat men naderhand, op die Boeren-ſchuur, die nu „ voor hun verontreinigd ſcheen, ooit weer een Oijevaars- „ nest gezien heeft."

Als alle verboden, of onkuiſche, handel, door de verandering der zoort of gedaante van de Vruchten, die 'er uit voortkwamen, kon ontdekt worden, en die handel wierd eveneens, als by de Oijevaars, — ſchoon toen, by hun, ten onrechte, — geſtraft, hoe veele Wyfjes zouden 'er dan, van tyd tot tyd, niet dood gebeeten worden!

Harlingen, den 25 Maart, 1797.

J. C. METZLAR, *Pred. te Harlingen.*

BREEDVOERIG VERHAAL DER UITBARSTING VAN DEN BERG VESUVIUS, IN ZOMER- EN HOOIMAAND DES JAARS MDCCXCIV; *in eenen Brieve van den Heer* WILLIAM HAMILTON, *K. B. F. R. S. aan den Heer* JOSEPH BANKS, *Bart. F. R. S. in de Koninglyke Societeit voorgeleezen, den* 15 *Jan.* 1795.

(*Vervolg en Slot van bl.* 117.)

Tot naa den *zevenden July*, wanneer de laatſte wolk over den *Veſuvius* losborst, en zich een verbaazenden ſtroom van Modder vormde, die den weg nam dwars over den grooten weg tuſſchen *Torre del Greco* en *Torre dell' Annunziata*, en veele Wyngaarden vernielde, kon deeze Uitbarſting niet gezegd worden geëindigd te weezen, ſchoon het geweld daarvan over was op den *twee-en-twintigſten July*, zints welken tyd de Crater, naar gewoonte, zigtbaar geweest is.

De Aantrekkingskragt der Bergen is welbekend; doch of de Aantrekkingskragt van een Vulcaniſchen Berg grooter is dan die van eenige andere Bergen, is eene twyfelagtige zaak. Alles, wat ik 'er van kan zeggen, is, dat, geduurende deeze laatſte Uitbarſting, elke wateragtige wolk blykbaar door den *Veſuvius* werd aangetrokken; en de ſchie-

ſchielyke ontbinding deezer wolken heeft zodanige merktekens van derzelver vernielend vermogen agtergelaaten op het gelaad des aardryks, rondsom de grondvlakte van den *Veſuvius*, als niet ſchielyk zullen uitgedelgd worden. Zints de mond van den *Veſuvius* verwyd is, heb ik een groote wolk daar over heen zien dryven; niet alleen werd dezelve aangetrokken, maar ingezoogen, en verdween in een oogenblik.

Naa elke geweldige Uitbarſting van den *Veſuvius*, leezen wy van onheilen, toegebragt door een Mephitiquen Damp, die, van onder de oude Lavas komende, in laage plaatzen indringt, als de kelders en putten by de huizen, gelegen aan den voet van den Vulcaan.

Ik herinner my, dat, naa de Uitbarſting van den Jaare 1767, even als naa deeze, verſcheide voorbeelden waren van Lieden, die, te *Portici*, en op andere plaatzen daar omſtreeks gelegen, in hunne kelders gaande, door deezen Damp getroffen, nedervielen, en daar den geest zouden gegeeven hebben, indien men ze 'er niet ſpoedig hadt uitgehaald. Deeze nu en dan voorkomende Dampen, hier *Mofete*, of *Stikdugt*, geheeten, zyn van denzelfden aart, als die altoos blyvende Stikdamp in de *Grotta del Cane*, naby het Meir van *Agnano*, en die beweezen is meest uit vaste lugt te beſtaan. —— De Dampen, die, in de Vulcaniſche Taal deezes Lands, *Fumaroli* geheeten worden, zyn van eenen anderen aart, en komen voort uit plaatzen waar de nieuwe en nog heete Lava bekoelt. Deeze zyn zwavelagtig en verſtikkend, ja in die maate, dat Vogels, daar over heen vliegende, magtloos worden, en dood nedervallen; hier van hadden wy veele voorbeelden, ſtaande deeze Uitbarſting; veele Wilde Duiven vondt men dood op de Lava liggen. Deeze Dampen laaten een korst van zwavel of zout naa, bovenal *Sal Ammoniac*, op de Scoriæ van de Lava, door welke zy heenen dringen. De kleine Cryſtallen, waar uit ze zyn zamengeſteld, zyn, dikwyls, donker of bleek geel, of helder rood; kleuren, zomtyds door groen en hemelsblaauw afgewisſeld. Zints de laatſte Uitbarſting, heeft men veele ſtukken van de Scoriæ der nieuwe Lava, als 't ware, gepoederd gevonden met een ſchitterende ſtoffe, volkomen gelyk aan het ſchitterendſt ſtaal.

De eerſte blyk van de *Mofete*, naa de laatſte Uitbarſting, beſpeurde men op den 17 *Juny*, wanneer een Boer met zyn Ezel na zyn Wyngaard ging. Een weinig

boven het Dorp *Reſina*, in een naauwen diepen weg, viel de Ezel neêr, en ſcheen onmiddelyk te zullen ſterven; de Boer zelve werd de Stiklugt wel gewaar, en, de heillooze uitwerkzels van dezelve kennende, droeg hy het Beest buiten dien bedwelmenden invloed, en het bekwam ſchielyk. Zints dien tyd hebben deeze Dampen verbaazend toegenomen, en zich uitgebreid. Tot deezen dag toe, zyn 'er veele kelders en putten, den geheelen weg langs van *Portici* tot *Torre dell' Annunziata*, grootlyks daar mede beſmet. Deeze zwaare Damp ryst, in de open lugt, niet veel meer dan één voet boven de oppervlakte der aarde; maar in een beſlooten plaats, als een kelder of put, klimt dezelve op, en vervult ze even als elke andere vloeiſtoffe zou doen. Een put gedempt hebbende, klimt de Damp omtrent een voet daar boven op, en, zich dan omkrommende, valt ze op den grond neder, en verſpreidt zich; altoos de gewoone hoogte houdende.

Overal, waar deeze Damp uitbarst, bemerkt men eene trilling in de lugt, even als die door het branden van houtskool te wege gebragt wordt. Wanneer dezelve voortkomt uit eene ſpleet naby eenige plant of kruid, ziet men de bladeren daar van ſchudden, even als wanneer ze bewoogen worden door een zagten wind. Het is zeldzaam, dat, ſchoon 'er geene vergiftige hoedanigheid in deezen Damp blyke plaats te hebben, als die in alle opzigten gelyk is aan vaste lugt, dezelve zo hoogst nadeelig is voor de Wyngaarden. Velden by velden zyn 'er door verwoest, zints de laatſte Uitbarſting; wanneer dezelve aan den wortel des Wynſtoks komt, wordt deeze uitgedroogd, en de Wynſtok ſterft.

Een Boer, in de nabuurſchap van *Reſina*, veel geleden hebbende by de *Moſete*, die zyne Wynſtokken in den Jaare 1767 verdelgde, toen waargenomen hebbende, dat die Damp de wetten van alle vloeiſtoffen volgde, maakte een ſmalle ſleuve rondsom zyn geheelen Wyngaard, welke gemeenſchap hadt met oude Lavas, en ook een diepen kelder onder een derzelven. Het gelukkig gevolg van deeze welberedeneerde werkzaamheid is geweest, dat, ſchoon zyn Wyngaard tegenwoordig omringd wierd door deeze ſchadelyke Dampen, en deeze altoos ſpeelden aan de gemaakte ſleuve, dezelve geheel niet in zyn Wyngaard kwamen, die, ten blyke van de gelukkige ſlaaging deezes voorbehoedzels, zich in een allerheerlykſten ſtaat bevindt; terwyl die zyner Nabuuren dood zyn, of kwynen.

Meer

Meer dan dertienhonderd Haazen, een groote menigte Phaiſanten en Patryſen, door deezen Damp overvallen, heeft men dood gevonden binnen de omheining van de beſlooten Jagt van zyne *Sicilitaanſche* Majeſteit, in de nabuurſchap van den *Veſuvius*. Veele Huiskatten, om te aazen op dien prooi, uitgetrokken, werden ſlachtoffers van de *Moſete*.

Eenige dagen geleden, bemerkten de Visſchers te *Reſina* een groot ſchool Visſchen, op de oppervlakte der zee, in groote beweeging, digt by eenige rotzen van oude in zee geſtorte Lava; zy omzetten deeze Visſchen met hunne netten, en vingen ze alle met veel gemaks: naderhand ontdekten zy, dat deeze Visſchen getroffen waren door een Mephitiquen Damp, die, ten deezen tyde, met allen geweld van onder de oude Lava in zee opborrelde. —— Veele Visſchers hebben my verzekerd, dat, geduurende het geweld der laatſte Uitbarſting, de visch de geheele kust verlaaten had van *Portici* tot *Torre dell' Annunziata*, en dat zy 'er geen in hunde netten kreegen dan op twee mylen afſtands van de kust. De Visſchers, die hun werk maaken om *Ancini* (*Zee-eieren*), en andere Schelpvisch, te vangen, verhaalden my desgelyks, dat zy, op den afſtand van een myl van het ſtrand, zints de Uitbarſting, alle de Visſchen dood in de ſchelpen gevonden hadden. Zy veronderſtelden, dat zulks kwam, of van de hette des zands op den bodem der Zee, of veroorzaakt werd door vergiftige Dampen. De Visſchers te *Napels* klaagden ook, dat zy deeze Schelpvisſchen, of, zo als men ze hier met eene algemeene benaaming noemt, *Frutti di mare*, dood in de ſchelpen vonden.

Ik dagt, dat deeze weinige welgeſtaafde daadzaaken iets zouden kunnen toebrengen om aan te toonen de groote kragt van de wonderbaare Scheidkundige bewerking der Natuure, hier binnen kort vertoond. De *Moſete*, of vaste lugt damp, moet zeker gebooren zyn door de werking van het Vitrioolzuur op de Kalkaarde, beide zo overvloedig in den *Veſuvius*. De opgeheevene Stoffen, welke zigtbaar bewerkt zyn door de Scheidkunde der Natuure, langs den loop der laatſte Lava, die uit den *Veſuvius* liep, en byzonder in en omtrent de nieuwe monden, door de laatſte Uitbarſting gevormd op de zyden van den Vulcaan, nader onderzogt zynde door Signor DOMINICO TOMASO, een vernuftig Chimist te *Napels*, wiens Proeven, en derzelver uitkomst, thans het licht zien, heeft hy bevon-

den voornaamlyk Sal Ammoniac te weezen, gemengd met een kleine hoeveelheid Yzer-kalk; maar, om myne onkunde ten opzigte van dit onderwerp niet te verraaden, en op niets meer eisch maakende dan op den tytel van een naauwkeurig Waarneemer met het oog, wys ik u tot het Werk zelve, 't geen ik hier nevens zend. —— Veele honderd Ponden Sal Ammoniac zyn op den *Vesuvius* verzameld, zints deeze laatſte Uitbarſting, door de Landlieden, en te *Napels* verkogt; de overvloed deedt welhaast den prys tot op de helft daalen; en hoe veel van dit Zout is door uitdamping in de lugt vervloogen.

De ligging van den Berg *Vesuvius*, zo naby eene Hoofdſtad, en de gemaklykheid om dien te beklimmen, hebben gewis meer gelegenheids verſchaft om de werkingen van eenen daadlyk brandenden Berg na te gaan, en des aanmerkingen te maaken, dan geſchied is ten opzigte van eenigen anderen Vulcaan op den geheelen Aardbodem. Het Dagboek van den *Vesuvius*, 't geen, door myne beſtelling, nu, onafgebrooken, meer dan vyftien jaaren lang, met groote naauwkeurigheid, gehouden is, door den verdienſtlyken en ſchranderen ANTONIO PIAGGI, waar van ik in het begin deezes Briefs gewaagde, en 't welk ik ten oogmerke heb aan de Boekery van de *Koninglyke Societeit* te ſchenken, zal desgelyks een groot licht over dit onderwerp verſpreiden.

Maar, dewyl 'er alle reden is, om te gelooven, gelyk SENECA reeds deedt, dat de zetel van het Vuur, 't welk deeze Uitbarſtingen der Vulcanos baart, geenzins oppervlakkig te zoeken is, maar diep in 's Aardryks ingewanden verhooien ligt, tot welke geen oog kan doordringen, zal het, zo ik vrees, altoos buiten het bereik blyven van het beperkt menſchelyk verſtand, daar van met eenige naauwkeurigheid reden te geeven.

Men vindt, heden ten dage, Wysgeeren, die met veel vertrouwen ſpreeken van het oprigten van Conductors of Geleiders, om de heillooze uitwerkzels van Aardbeevingen en Vulcanos te voorkomen, en die zich zelven, in dit ſtuk, het zelfde geluk belooven, 't welk FRANKLIN's Blixem-afleiders gehad hebben; want, gelyk zy ſpreeken, alles ontſtaat uit dezelfde oorzaak, de Electriciteit. —— Wanneer wy in aanmerking neemen, hoe veele gedeelten van den Aardbodem, reeds bewoond, blykbaar opgeworpen zyn uit den bodem der Zee door Vulcaniſche uitwerpzelen, en de waarſchynlykheid, dat zich een

veel

veel grooter gedeelte in 't zelfde geval bevindt, en nog niet opgeworpen is, ſchynen my de ydele voorgeevens van zwakke Stervelingen, om zodanige groote werkingen, zeker met de wyſſte oogmerken van den weldaadigen Oorſprong der Natuure daargeſteld, tegen te gaan, geheel belachlyk.

Dat wy ons, derhalven, te vrede houden, met te zien, zo goed wy kunnen, 't geen voor ons zigtbaar is, en daar over redenkavelen zo ver onze bepaalde verſtanden gehengen, wel verzekerd van den grooten grondregel, dat alles, wat is, regt is.

Zy, die onlangs zo veel en zo deerlyk geleden hebben te *Torre del Greco*, ſchoon zyne *Siciliaanſche* Majeſteit, met de goedaartigheid aan dien Vorst eigen, een veiliger plek gronds aanboodt om hunne Stad te herbouwen, weigerden dit volvit, en beſteedden het hun toegeſchikte om de Stad te herſtichten op de nog ſmoukende Lava, die hunne voorige woonſteden overdekt; en 'er is geene ligging, meer blootgeſteld aan de veelvuldige gevaaren, die blykbaar zich opdoen in de nabyheid van een daadlyk brandenden Berg, dan die van *Torre del Greco*. De Stad werd geheel verwoest in den Jaare 1631; en in 't Jaar 1737 liep een allerſchrikbaarendſte Lavaſtroom, op den afſtand eeniger weinige roeden van de Stads poorten. Thans ſtroomde dezelve daar midden over heen. Desniettegenſtaande, zo groot is de gehegtheid der Bewoonderen aan hunnen geboortegrond, aan zulk een dreigend gevaar blootgeſteld, dat van de 18,000 geen één zyne ſtem gaf om die gevaarlyke plek gronds te verlaaten. —— Toen ik my te *Calabrie* bevond, gedurende de Aardbeevingen, in den Jaare 1783, beſpeurde ik by die van *Calabrie* dezelfde gehegtheid aan hun geboortegrond; eenige van de Steden, door de Aardbeevingen geheel verwoest, die in alle opzigten ſlegt gelegen waren, en in een ongezonde lugt, zou men herbouwd hebben, en het gezag des Landbeſtuurs moest tuſſchen beide komen, om de Inwoonders te noodzaaken deeze verwoeste Steden te verlaaten, en hunne woonplaats voor een veel betere te verwiſſelen.

Over het geheel vind ik my overtuigd, alle Berigten van vroegere Uitbarſtingen van den Berg *Veſuvius* geleezen hebbende, dat deeze laatſte thans beſchreevene Uitbarſting verreweg de geweldigſte was, die vermeld is naa de twee groote Uitbarſtingen van 79 en 1631, die on-

ongetwyfeld nog geweldiger en verdelgender waren. Dezelfde Verſchynzels vergezelden de laatſte Uitbarſting als de twee bovengemelde; doch in mindere maate; ook ging 'er het afwyken der Zee van de kust niet mede gepaard. Meer dan ééns merkte ik, in myn boot zittende, op, dat 'er eene buitengewoone beweeging in de Zee was, geduurende de laatſte Uitbarſting. Op den 18 *Juny*, merkte ik op, en dit deeden ook myne roeiers, dat, ſchoon het volmaakt ſtil weêr was, de golven ſchielyk reezen, en tegen den oever kletſten; een witte ſchuim veroorzaakende; doch die binnen weinig minuuten verdween. Op den 15 dier Maand, in den nagt der groote Uitbarſting, werden de kurken, die de netten ophouden van de Koninglyke Tonyn-Viſchery te *Portici*, en doorgaans op de oppervlakte der Zee dryven, ſchielyk onder water gehaald, en bleeven 'er een korten tyd. 't Welk uitwyst, dat 'er, op dien tyd, eene ryzing in het Zeewater, of een zinking van den grond, daar beneden, moet plaats gehad hebben.

Uit het geen wy hier onlangs gezien en geleezen hebben van vroegere Uitbarſtingen van den *Veſuvius*, en andere in werking zynde Vulcanos, moet derzelver nabuurſchap altoos gevaarlyk weezen. Wanneer men dit in aanmerking neemt, is de groote Volkrykheid aan den voet van den *Veſuvius* zeer opmerklyk. Van *Napels* tot *Caſtel-a-mare*, omtrent vyftien mylen, is alles met huizen zo digt bezet, dat het bykans een aanhoudende ſtraat ſchyne; en aan de *Somma*-zyde van den Vulcaan liggen de Steden en Dorpen naauwlyks een Engelſche myl van elkander: zo dat, in den omvang van dertig mylen, (de uitgeſtrektheid des grondſtuks van den Berg *Veſuvius* en *Somma*,) de Bevolking misſchien ſterker is dan die van eenige plek van gelyke uitgeſtrektheid in *Europa*, en dit in ſpyt der veelvuldige gevaaren van dus eene ligging.

Met behulp der Aftekeningen, welke ik by dit Verſlag der jongſte Uitbarſting van den *Veſuvius* voege, en welke ik u kan verzekeren dat getrouwe Afbeeldingen zyn van 't geen wy gezien hebben, vlei ik my zelven, dat ik 'er u een klaar denkbeeld van gegeeven heb; en tevens vlei ik my met het begrip, dat de mededeeling van zulk eene menigte en verſcheidenheid van welbevestigde Verſchynzelen, als deeze ontzaglyke Uitbarſting vergezeld hebben, niet alleen aangenaam, maar ook nuttig, zul-

zullen weezen voor alle Liefhebbers der Natuurlyke Historie.

Ik heb de eer te zyn, enz.

WILLIAM HAMILTON.

In een volgenden Brieve van Sir W. HAMILTON aan Sir JOSEPH BANKS, gedagtekend *Caſtel-a-mare*, oudtyds *Stabiæ*, 2 *September* 1794, worden de twee volgende Aanmerkingen aan dit ſchryven toegevoegd:

1. Binnen éene myl van deeze Plaats werkt de *Moſete* nog zeer ſterk, en byzonder onder de plek gronds waar de oude Stad *Stabiæ* gelegen heeft. Op den 24 *Auguſtus*, werd een jonge knaap, by toeval geraakende in een drooge Wel, maar vol van Mephitiquen Damp, onmiddelyk verſtikt: geen tekens van letzel, door den val bekomen, kon men beſpeuren; ook was de diepte van geen beduidenis. —— —— Deeze omſtandigheid bragt my voor den geest den dood van PLINIUS *den Ouden*, die hoogstwaarſchynlyk zyn leeven verloor door dezelfde ſoort van Damp, te deezer zelfde plaatze. Dampen, die kragt oefenen naa zwaare Uitbarſtingen van den *Veſuvius*.

2. Mr. JAMES, een Engelsch Koopman, hier in de naburſchap woonende, verzekerde my, dat hy, in den avond van den 17 *Juny*, den derden dag der Uitbarſtinge van den *Veſuvius*, zich in een Boot met een zeil bevondt digt by *Torre del Greco*, toen de fyne Asch, van welke ik in myn Berigt zo dikwyls geſprooken heb, zeer digt viel, en dat deeze in den donker een zwak licht van zich gaf als dat van Phosphorus; zo dat zyn hoed en die zyner Bootslieden, en het gedeelte der zeilen, met deeze Asſche bedekt, licht van zich gaven. —— Anderen hadden my gezegd, dat zy een Phosphoriek licht op den *Veſuvius* gezien hadden naa deeze Uitbarſting; doch, vóór het my bevestigd was door dit getuigenis van Mr. JAMES, verkoos ik 'er niet van te reppen.

GROOT-

GROOTTE EN VOLKRYKHEID DER BATAAFSCHE REPUBLIEK.

Dit Stukje is het voortbrengſel van eenige ledige uuren. De moeite, daar aan beſteed, gaf den Opſteller eenig genoegen. Misſchien, dagt hy, kan het ook denzulken, welke op dergelyke beſchouwingen zomwylen hunne aandagt vestigen, eenig vermaak geeven, en beſloot dus hetzelve het publiek mede te deelen.

De Begrootingen van Volken, opgemaakt uit, veelal gebrekkige, Geboorte- Trouw- en Sterflysten, in Aardbeſchryvingen of elders voorhanden, zyn doorgaans zeer onzeker. De volgende Berekeningen zyn gegrond op geenerleië gisſingen; maar *voorerst* op de bekende Volkstelling, welke, op hooge order, door de gantſche Republiek geſchied is, en *ten tweeden* op Meetingen, volgens goede Kaarten der afzonderlyke Gewesten, met de vereischte naauwkeurigheid gedaan. Den beſchouwer der volgende vergelykingen behoeft niet ontvouwd te worden, hoe zulks verrigt zy. Alleen valt 'er te zéggen, dat daarin zeer weinig zal misgetast zyn; dewyl de Steller de moeite genomen heeft, om dé ongelykmaatige lap gronds, even gelyk de Landmeeters gewoon zyn te doen, in zo veele Drie- of Vierhoeken te verdeelen als de voorgeſtelde naauwkeurigheid ſcheen te vorderen, dezelve afzonderlyk uit te rekenen, en voorts byeen te trekken. Dit zy nog herinnerd, dat, in de gezamentlyke optelling der uitgeſtrektheid der gantſche Republiek, de Zuiderzee, gelyk ook in de afzonderlyke berekéning van Zeeland derzelver Stroomen of Zeeboezems, niet medegerekend is, ſchoon voor het overige de binnenlandſche Meiren of Wateren van meerder of minder naam mede onder de uitgedrukte Grootte van elk Gewest begreepen zyn.

I. *Volſtrekte* (abſolute) *Volkrykheid van elk Gewest.*

	In proport. Getalen.	Bykans.
1. *Holland*	825996	$20\frac{5}{6}$
2. *Gelderland*	217828	$5\frac{1}{2}$
3. *Bat. Brabant*	210723	$5\frac{3}{7}$
4. *Friesland*	161513	$4\frac{1}{10}$
5. *Overyſſel*	135060	$3\frac{1}{2}$

6.

6. *Groningen*	106912	$2\frac{2}{7}$
7. *Utrecht*	92904	$2\frac{1}{3}$
8. *Zeeland*	82112	$2\frac{1}{13}$
9. *Drenthe*	39672	1
10. *Wedde* en *Westerwold*	7743	$\frac{1}{5}$

In de Lysten, uitgegeeven op last der Commissie tot het ontwerpen van een Plan van Constitutie voor het Volk van Nederland, staat Wedde en Westerwold, 't geen tot de Generaliteit behoort, niet afzonderlyk uitgedrukt, maar is by de Provintie Stad en Lande getrokken. Doch hier is zulks daarvan afgetrokken, om gemelde Provintie alleen te hebben. Zo iemand Wedde en Westerwold, 7743, van Groningen, staande in gemelde Lyst op 114553, aftrekt, zou hy 100 voor de Provintie Groningen minder verkrygen. Doch doezen zy herinnerd, dat, op bladz. 9 van gemelde Lyst, eene fout in de optelling begaan is, die achter niet is opgeteekend; het moet zyn, 144695. Deeze zelfde fout is ook gebleeven in de generaale optelling, op bl. 69. —— In de proportioneele Getalen is Drenthe gesteld op 1. Dit geeft een gemakkelyker overzigt over het geheel, om met eenen opslag te kunnen zien, in welk eene evenredigheid het eene Gewest staat tot het andere, ten opzigte der Bevolking; doch dit is *absoluut*, zonder eenige betrekking tot derzelver Uitgestrektheid. Gelyk de waare Volkrykheid van eenig Gewest afhangt van het getal Inwooners, vergeleeken met de uitgestrektheid Lands, welke zy beslaan, zo volgt hier

II. *De Grootte, of Uitgestrektheid, van elk Gewest.*

		In ptop. Getalen.	Byk.
1. *Holland*	216	Vierkante Uuren gaans.	$7\frac{1}{5}$
2. *Gelderland*	203		$6\frac{3}{4}$
3. *Bat. Brabant*	$163\frac{1}{2}$		$5\frac{1}{2}$
4. *Overyssel*	122		$4\frac{1}{15}$
5. *Friesland*	92		$3\frac{1}{12}$
6. *Drenthe*	$74\frac{1}{2}$		$2\frac{1}{2}$
7. *Groningen*	57		$1\frac{2}{3}$
8. *Utrecht*	56		$1\frac{2}{3}$
9. *Zeeland*	30		1
10. *Wedde* en *Westerwold*	11		$\frac{1}{3}$

In

In de proportioneele Getalen, welke, om de te groote breuken te vermyden, ten naastenby zyn uitgedrukt, is Zeeland, als het kleinſte Gewest, (behalven Wedde en Westerwold) op 1 geſteld. —— Vergelykt men deeze rangſchikking volgens de Grootte by die der Volkrykheid, zo ziet men daarin eene andere orde. Overyſſel, in Grootte de 4de in rang, bekleedt de 5de plaats in de Volkrykheid; Drenthe, de 6de in Grootte, is de 9de in de Bevolking, en levert, buiten Wedde en Westerwold, het kleinſte aantal Inwooners op. Daarentegen zyn Friesland, Groningerland en Zeeland, ten opzigte der Volkrykheid, één rang hooger, dan zy naar de Grootte gerangſchikt zyn; terwyl de overige Gewesten hunne plaats behouden.

Hieruit bemerkt men reeds, dat zommige Gewesten, derzelver mindere uitgeſtrektheid in aanmerking genomen zynde, veel volkryker zyn, dan andere, en 'er, ten deezen opzigte, een merkelyk onderſcheid plaats heeft. Het volgende geeft ons daarvan eene juiste Maat:

III. *Betrekkelyke* (relative) *Volkrykheid van elk Gewest*; of, *Hoe veel Inwooners elk Vierkant Uur oplevert.*

		In prop. Getalen.	Byk.
1. *Holland*	3824	Inwooners in elk Vierkant Uur.	$7\frac{1}{5}$
2. *Zeeland*	$2740\frac{1}{15}$		$5\frac{1}{2}$
3. *Groningen*	$1875\frac{2}{3}$		$3\frac{1}{2}$
4. *Friesland*	$1755\frac{1}{3}$		$3\frac{1}{3}$
5. *Utrecht*	1669		$3\frac{1}{3}$
6. *Bat. Brabant*	1293		$2\frac{2}{5}$
7. *Overyſſel*	1107		$2\frac{1}{3}$
8. *Gelderland*	1073		2
9. *Wedde* en *Westerwold*	704		$1\frac{1}{3}$
10. *Drenthe*	532		1

Deeze bewerking heeft eene geheel nieuwe rangſchikking veroorzaakt. Holland behoudt zyn rang beſtendig. Het bevat niet alleen het grootſte getal Inwooners, en is het grootſte; maar heeft ook nog met opzigt tot zyne Grootte verre de meeste Inwooners. Hierop volgt Zeeland, anders de kleinſte Provintie. Groningen bekleedt den

den 3den rang, in plaats van den 7den; doch is merklyk minder volkryk, dan Zeeland. Friesland en Utrecht bevatten telkens 100 Inwooners in elk Vierkant Uur minder. Tusschen Utrecht en Bataafsch Brabant is een groote gaaping. Overysfel en Gelderland zyn schaarsch bewoond, als wy ze vergelyken by de overige Gewesten. Drenthe, in uitgestrektheid de 6de, staat nu op den laagsten trap, en is meer dan 7maal minder volkryk, dan Holland.

Hier volgt nog eene Proef, wat de Gewesten ten opzigte der Volkrykheid betaalen aan de Generaliteits Kas. De eerste der volgende kolommen behelst de Quotaas, zo als zy, voor de ordinaire Petitien, vóór weinige jaaren, op nieuw zyn vastgesteld. De tweede kolom toont aan, wat zy moesten betaalen overeenkomstig de Volkrykheid van elk Gewest: waarmede echter niet te kennen gegeeven wordt, dat zulks tot eene waare regelmaat kon dienen; maar alleen, om te doen zien, hoe veel de Inwooners van zommige Provintien meer opbrengen, dan van andere. Drenthe, als welke niet alleen in massa, maar ook proportioneel naar de Volkrykheid, ver het minst van allen opbrengt, is hier, even als in de Quotisatie, gesteld als opbrengende 1 Gulden. De vraag is dan, wat de overige Gewesten, naar het getal hunner Inwooners, hadden te betaalen, als zulks geschiedde in evenredigheid met Drenthe.

IV. *Volstrekte Volkrykheid van elke Provintie, vergeleeken met de Quotaas.*

	Guld.	St.	Penn.	Guld.	St.	Penn.
1. *Holland*	65	11	10	20	16	7
2. *Friesland*	9	17	8	4	1	7
3. *Gelderland*	6	7	9	5	9	13
4. *Groningen*	5	13	10	2	13	14
5. *Utrecht*	4	15	2	2	6	13
6. *Zeeland*	4	-	4	2	1	7
7. *Overysfel*	3	13	5	3	8	1
8. *Drenthe*	1	-	-	1	-	-
9. *Bat. Brabant*	-	-	-	5	6	3
10. *Wedde* en *Westerw.*	-	-	-	-	3	14

Welk een verschil in de Opbrengst! Als Holland betaalde overeenkomstig 't geen Drenthe aan de Unie

fourneert, zou het, naar zyne grootere Bevolking, nog geen derde gedeelte behoeven te betaalen van hetgeen het nu betaalt. De overige Gewesten verminderen ook, inzonderheid Friesland, Groningen, Utrecht, Zeeland; terwyl Gelderland en Overysſel, vooral de laatſte, weinig boven Drenthe betaalen. Brabant en Wedde en Westerwold konden niet vergeleeken worden, dewyl deeze niet naar de Quotaas betaalen.

V. *Wat elk Inwooner der onderſcheiden Provintien comparatief betaalt.*

't Geen nu volgt, is eigenlyk niet, dan in de form, van het voorige onderſcheiden. Echter kan het onze nieuwsgierigheid nader voldoen, en ons het voorige onder eenen anderen oogſtand vertoonen. De vraag is, wat elk Inwooner van de afzonderlyke Gewesten comparatief nu daadelyk overeenkomſtig de in gebruik zynde Quotaas betaale. Aldus, b. v. 825996, de Inwooners van Holland, betaalen in de Quotaas *f* 65-11-10 (of 20986 Penningen); wat betaalt dan 1 Inwooner? Om te groote breuken te voorkomen, is het getal der Penningen overal met 3 nullen vermeerderd. Aldus betaalt

1. De Hollander	$25\frac{1}{4}$
2. De Fries	$19\frac{1}{2}$
3. De Groninger	$17\frac{1}{4}$
4. De Utrechtſche	$16\frac{1}{2}$
5. De Zeeuw	$15\frac{1}{5}$
6. De Gelderſche	$9\frac{1}{2}$
7. De Overysſelſche	$8\frac{1}{2}$
8. De Drenther	$8\frac{1}{16}$

Men ziet met eenen opſlag van 't oog, hoe verre de Hollander alle overigen in de Opbrengst aan de Generaliteit overtreft. Tuſſchen den Hollander en den Fries is verre de grootſte afſtand. De eerstgenoemde betaalt meer dan 3maal zo veel, als de Drenth. Tuſſchen den Fries en Groninger is nog een afſtand van $\frac{1}{2}$; dat is, de eerſte betaalt nog ongeveer $\frac{1}{7}$ meer dan de laatſte, en deeze meer dan het dubbeld van den Drenth. In Gelderland, Overysſel en Drenthe, brengt men, hoofdelyk, ver het minst op aan de Generaliteit.

Is men begeerig te weeten, welk Land van de onderſcheiden Gewesten het meest opbrengt voor de Unie, men ſla het oog op de volgende Tabelle. Men begrypt ligt, dat zulks

zulks wederom eene andere rangſchikking moet geeven, dewyl dit in verband ſtaat met de uitgeſtrektheid der Provintien, welke met de Volkrykheid niet overeenkomt.

VI. *De Grootte van elke Provintie, vergeleeken met de Quotaas;* of, *Wat elk Vierkant Uur proportioneel opbrengt.*

1.	In *Holland*	$97\frac{1}{6}$
2.	— *Zeeland*	$42\frac{1}{2}$
3.	— *Friesland*	$34\frac{1}{8}$
4.	— *Groningen*	32
5.	— *Utrecht*	$27\frac{1}{6}$
6.	— *Gelderland*	10
7.	— *Overyſſel*	$9\frac{2}{3}$
8.	— *Drenthe*	$4\frac{1}{3}$

Het verſchil is nu nog merkelyk grooter, dan voorheen, dewyl in de meest bevolkte Gewesten niet alleen het meest, overeenkomſtig de meerdere Bevolking, maar ook, blykens de voorige Tabelle, door elk *Individu* het meest betaald wordt.

Ook heeft 'er nu wederom eene andere rangſchikking plaats. Holland behoudt, in alle gevallen, den bovenſten rang. Zeeland is nu 3 plaatzen gereezen; dewyl deeze Provintie zo weinig omtreks heeft, en, ten dien opzigte, naast Holland, het meest betaalt. De overige Provintien behouden hunnen rang.

VII. *De* abſolute *of geheele Volkrykheid der Republiek is* . . . . . $1880\frac{5}{6}$

De geheele Grootte is $1024\frac{3}{4}$ Vierk. Uuren, of $768\frac{1}{4}$ Duitſche Mylen. Dit geeft, de afzonderlyke Gewesten door elkander gerekend zynde, $1835\frac{1}{4}$ Inwooners in elk Vierkant Uur, of $2446\frac{1}{3}$ in elke Vierkante Myl. —— Dus is de *relative* Volkrykheid der Republiek ongeveer gelyk aan de *relative* Volkrykheid der Provintie Groningen (zie de 3de Tabelle); de Inwooners van welke Provintie ook ten naastenby in het midden ſtaan ten opzigte van de hoofdelyke Opbrengst, als beloopende 17; terwyl de Hollander $25\frac{1}{4}$, en de Drenther $8\frac{1}{10}$ betaalt.

G. H.

FRAGMENTEN, OVER DE ONDERWYZERS IN EENEN BURGERSTAAT, TOT HET VRY VERSPREIDEN VAN KUNDIGHEDEN: EN OVER DEN GODSDIENST.

(Ontleend uit MERCIER's *Fragmenten.*)

Eerſte Fragment.

— Is het dan onmogelyk, Magt met Vryheid te paaren, of die Magt, welke noodig is om op de Wetten eene eerbiedverwekkende Majeſteit te drukken, te vereenigen met die Vryheid, noodzaaklyk tot het beſtaan der Maatſchappye?

Dit zo wenschlyk en gelukkig evenwigt kan alleen daargeſteld worden door eene innerlyke en naauwe overeenkomst tuſſchen het Beſtuurend en Onderwyzend gedeelte der Maatſchappye. Het is als dan, dat deeze Mannen, door hun vernuft, door hunne kennis, en door hunnen moed, een lichaam uitmaakende, eene zagte heerſchappye zullen bekomen over de begrippen en gevoelens.

De Staatslieden, die de kragt van dit onzigtbaar lichaam bemerken, zullen, in ſtede van 'er zich tegen te verzetten, 'er zich by vervoegen tot het bekomen van onderrigting.

Het gedeelte eens Staats, 't welk beſtuurt, moet eerbied hebben voor het gedeelte dat onderwyst; dit wil zeggen, agtſlaan op alles wat door deszelfs arbeid voortkomt; dit onderzoeken, en bovenal zich niet vermeeten in deeze byzonderheden wyzer te zyn dan 't zelve.

Een Staat kan niet beſtaan zonder Kundigheden. — De bedekte vyand te worden van hun die na Waarheid ſtreeven, hun te vervolgen, of zich te gelaaten hun klein te agten, is het betoon van vreeze voor openbaare Pligtvermaaners; het is ſtilzwygend erkennen, dat de werkzaamheden van hun, die aan 't roer van Staatsbeſtuur gezeten zyn, het onderzoekend oog der Rede niet kunnen verdraagen; het is den band verbreeken der vereeniginge, welke behoort plaats te hebben tuſſchen hun die het Menschdom zoeken goed te doen.

Het Lichaam, dat onderwyst, heeft ſteeds den Staatslieden ten beste geſtrekt, en hunnen arbeid zeer verkort.

Na-

Natuur, eene zorgdraagende Moeder, heeft altoos eenige denkende Weezens verwekt, te midden van den weinig of niet denkenden hoop; ook zelfs in de onbeſchaafdſte wereldoorden. Deeze waren de bevoorregte Weezens, die het eerst de Kunſten leeraarden, die het plan van eene opkomende Maatſchappy vormden, die Wetten voorſchreeven, welke, ſchoon ruw, min heilloos waren dan de hedendaagſche verfynde Wetten, geſchikt om de Meerderheid voor de voeten der Minderheid te doen kruipen.

Wanneer zy, die aan 't roer van Staat gezeten zyn, geen hoogagting betoonen voor Verſtandsbekwaamheden, Vernuft en Braafheid, zullen Mannen, met deeze uitſteekende begaafdheden voorzien, op hunne beurt, aflaaten eenigzins agt te ſlaan op de Regenten; die als dan enkel werktuigen worden van Trotsheid en Geweld: en de deugdzaame Man, deeze verwydering ziende, en den band der Maatſchappye bykans verbrooken, herſtelt het Zedelyk Wetboek, en verſmaadt den Wetgeever en zyne Wetten.

Dit is 't geen TACITUS gedaan heeft, in de ſchoone plaats, welke ik, hoe bekend ook, niet kan nalaaten hier vertaald in te voegen. Deeze Geſchiedboeker wreekt de naagedagtenis van RUSTICUS en SENECIO. „ Men heeft „ niet alleen tegen de Schryvers gewoed, maar ook te„ gen hunne Boeken, en aan de Driemans het bewind „ bevolen, om de Gedenkenisſen der doorlugtigſte Geesten „ in de zamening, en op de markt, te verbranden. Naamlyk „ zy waanden, dat, in dat vuur, de ſtem des *Roomſchen* Volks, en de vryheid der Vroedſchappe, en 't „ geweeten des Menschlyken Geſlachts, gedempt werden, „ nevens 't uitjaagen, daarenboven, van de Leeraars „ der wysheid, en het bannen van alle goede Konſten, „ op dat nergens iets eerlyks verſcheene. Wy hebben „ voorwaar een groot bewys onzer lydzaamheid gedaan: „ en gelyk de oude eeuwe gezien heeft, wat het uiterst „ in de vryheid was; alzo wy, wat in de ſlaverny. Zynde, „ door de onderzoekingen, zelfs de gemeenſchap van „ ſpreeken en hooren ons benomen. De heugenis zelf „ zouden wy met de ſtemme ook verlooren hebben, wen „ het zo wel in onze magt ware te vergeeten als te „ zwygen."

Zodanig is de treffende Schildery, welke deeze groote Meester in het Geſchiedſchryven heeft opgehangen. ——

Wy leeven in een gelukkiger Eeuwe; doch alles kan binnen korten tyd veranderen. Het gezag (de Geſchiedenis doet ons, dit ſchryvende, beeven!) veraart ligt in Dwinglandy. Duizend oorzaaken kunnen een Staat in den diepſten poel van jammer en elende ſtorten. Het beſtuurend gedeelte kan zich verkeerd verbeelden, dat het alleen tot ontzagbetoon geregtigd is, en poogingen aanwenden om het onderwyzende in een verachtlyk licht te ſtellen.

Dan het beſtuurend gedeelte benadeelt zich als dan grootlyks; want de Wet moet voortkomen van het Volk, dat is van het verlichte gedeelte des Volks, en haare bekragtiging by het Staatsbeſtuur ontvangen. Dan is dezelve waarlyk goed, dan mag zy de Volksſtem heeten.

Gemelde werking des Verſtands is, als 't ware, onzigtbaar, inzonderheid naa de uitvinding der Drukkunst. Men heeft het den Geest der Wysbegeerte genoemd; deeze zal elk, in Staatsposten geſteld, die dezelve voor zyn Raadsman wil aanneemen, byſtand verleenen; deeze hem bezielen, gelyk zy alle waare Menſchenvrienden bezield heeft, van SOCRATES af, tot MONTESQUIEU toe. Deeze deedt den een zyn leeven opofferen voor de heerlykſte zaak, ooit voorgeſtaan; deeze deedt den ander den zwaarſten arbeid doorworſtelen, en een doornig pad bewandelen, 't geen niemand in *Frankryk* vóór hem ooit betreeden hadt. MONTESQUIEU, bedeeld met het klaarst en diepdenkendst verſtand, 't geen ooit onder ons ſchitterde, heeft de denkbeelden zyner Eeuwe veranderd, Staatkundige vooroordeelen verdreeven, en het goed, 't geen hy zal voortbrengen, heeft ſlegts een begin genomen.

Waar toe dan de heimlyke Vervolgingen, door den trots der geenen, die aan 't roer van Staat gezeten zyn, ſoms verwekt tegen Schryvers, die dierbaar zyn aan het Volk, en van groot nut kunnen weezen, zelfs voor de zodanigen, die hun veragten? —— Indien het, gelyk zeker Wysgeer aanmerkt, het waare kenmerk der Deugd is, op alles wat uit Deugd hervoortkomt geen den minſten ſmaadvollen lach te werpen, waarom zullen dan Mannen, met magt bekleed, dit betoon van agting weigeren aan den arbeid der zulken, wier onvermoeide arbeid ſtrekt om de rampen des Lands te verligten? Hebben niet zy die beſtuuren, en zy die onderwyzen, het zelfde oogmerk? Zyn zy niet verbonden tot het volbrengen

gen van dezelfde pligten? Zullen zy allen niet door de Naakomelingſchap geoordeeld worden? — —

Wie kan de kragt der baarblyklykheid wederſtaan? Kan de Mensch nalaaten zyne oogen voor de Zon te openen, en dit hemellicht, 't welk den geheelen aardbol zegent, te aanſchouwen? Hangt Waarheid van tyd, plaats, of omſtandigheden, af? Zal de Waarheid, die van natuure onſterflyk is, den Mensch ſpaaren, die een verganglyk leeven leidt? 's Menſchen Rede is het oog zyner Ziele, gevormd om onveranderlyke Waarheden te ontdekken en te verzekeren!

De Vriend der Waarheid zou denken het Menschdom te verraaden, indien hy deszelfs zaak niet bepleitte, ten aanhoore der Staatsmannen. Dewyl hem dit misdaadig voorkomt, agt hy zich verpligt in dier tegenwoordigheid rustig te ſpreeken.

Waarom moet de Drukpers en het Leezen vry zyn? Om dat het voorregt van ſchryven ontleend is van de vryheid van denken. En daar GOD de uitvinding der Drukkunst toegelaaten heeft, is deeze een allerſchoonſte gifte zyner Voorzienigheid. Ter voortplanting van kennis voegt men deeze beweegbaare en in 't oneindige verzetbaare Characters zamen, en het is boven het geweld der Dwinglandye, den invloed der Letteren te vernietigen; voor een tyd moge zy die belemmeren.

Waarheid zal nooit ſchadelyk weezen, hoe zeer dezelve tegen het heerſchend gevoelen van den dag moge aanloopen. Uit eene welgeregelde botzing der denkbeelden komt de vonk der Waarheid voort. Welk mensch op deeze wereld, van den hoogstverheven Sterveling tot den laagst in rang geſtelden, kan zeggen: „ Ik heb geen „ Waarheid noodig. —— Ik bemin de Waarheid niet!"

Tweede Fragment.

—— Ik zal niet onderzoeken of het denkbeeld eener Godheid ingeſchapen zy, of het gevolg is der overtuiging van een bovennatuurlyken oorſprong. —— Het beſtaan der Godheid is beweezen door de beſchouwing van de geheele Natuur. Alle de Volken des Aardbodems hebben een begrip gevormd van een meer dan menschlyk Vermogen, 't geen zy hebben doen huisvesten in één of in verſcheide' Weezens; met deezen heeft men de Elementen opgevuld, hier uit zyn de Verborgenheden ge-

booren. Elke Godsdienst, die eenige maate van volkomenheid bereikt heeft, beſtaat uit drie deelen. —— Het denkbeeld welk dezelve ons geeft van het Opperweezen, — den Eerdienst — en de Zedekunde.

Mogen wy niet te rugge komen tot den Grondregel van PASCAL: „ Het is gevaarlyk, niet genoeg te gelooven; en het is niet onvoegelyk, meer te gelooven „ dan 't geen noodzaaklyk is." Het gaat vast, dat de Wetten van eene volſtrekte noodzaaklykheid, voor geheel het menschlyk geſlacht geſchikt, uit den Godsdienst hervoortkomen; dat is te zeggen, uit het denkbeeld eener Godheid. Ik denk niet, dat men weet van het beſtaan van Burgerlyke Wetten, zonder eenigen Godsdienst. Het verband tusſchen goede Volkszeden, met Godsdienſtige begrippen, dunkt my eene Leer te weezen, welke de Geſchiedenis der Volken op elke bladzyde verkondigt.

Wy hebben berigten van dertien honderd verſchillende Geloofsbegrippen; en misſchien zyn 'er zo veele als men menſchen op den aardbodem telt, als men in aanmerking neemt, hoe hoogstwaarſchynlyk het is, dat men geen twee menſchen zal aantreffen, die over alle onderwerpen juist op dezelfde wyze denken; maar dat geen te verwerpen, welk alle Geloofsbegrippen, met eene algemeene toeſtemming, erkennen, dunkt my eene waanwysheid zo ongerymd als vermetel.

De volkomenſte zegepraal, waar toe de Godlochenaar het brengen kan, beſtaat in twyfelen; en twyfelen veronderſtelt de mogelykheid van het betwyfeld ſtuk.

Een diepgaand gevoel van den Godsdienst te hebben, dat is te zeggen, van het Stelzel, in welk de Mensch aanbidt, en zichzelven vernedert, is een verheven gevoel; daar door wordt 's Menſchen ziel opgebeurd, zyn aanweezen veredeld; dewyl hy geboren is om zich boven al het aardſche te verheffen, en het begrip eens Toekomenden Staats van Grootheid en Geluk te omhelzen. Lofzeggingen van dankerkentenisſe wellen uit den grond zyns harten op; verheffing van denkbeelden vergezelt elke nederige Aanbidding, welke hy uitſtort; en het is in zich voor GOD te verootmoedigen, dat de Mensch zyn eigen verheven oorſprong leert kennen, en het einde waartoe hy geſchapen is!

ECHT VERHAAL VAN EEN MOORD, BEGAAN UIT VALSCHE GODSDIENSTBEGRIPPEN.

(Getrokken uit de originele Acten van 't Gerechtshof te Berlyn.)

Den eerſten April 1785, tegen den avond, gaf zich de huisvrouw van den nachtwaker H., woonachtig in de Kokſtraat te Berlyn, aldaar uit eigen beweging in 't Kalandshof in arrest, nadat zy een kind van vyf jaren, de dochter van den Husfaar B., die nevens haar in een en 't zelfde huis woonde, in haar kamer met een mes had om 't leven gebragt. De vrouw was twee- en- vyftig jaar oud, van den Lutherſchen Godsdienst, geboortig van Berlyn, ſedert twee- en- twintig jaren getrouwd, uit welk huwelyk toen nog twee dochters leefden, waarvan de jongſte by de ouders inwoonde. Zy was noch door het vermoorde kind, noch door deszelfs ouders, beledigd, heeft met de laatstgenoemden nimmer een gemeenzaame verkeering gehad, maar had het om 't leven gebragt meisje zeer lief, 't welk zy ook dikwyls by zich had. Zy is ook noch door bitterheid over geleden onrecht, noch door wanhoop wegens ongelukkige voorvallen, noch door onaangenaamheden in den echtenſtaat, en daardoor veroorzaakt verdriet in haar leven, of iets dergelyks, tot deze verſchrikkelyke daad gekomen. Zy was altyd goedhartig en zacht van aart, en zeide zelf: „ik weet niet, hoe ik het van my heb kunnen verkrygen, daar ik anders niet eens moeds genoeg had, om een henne het leven te benemen." Sedert een vierendeels jaars was zy met duizelachtigheid en jichtpyn in het hoofd geplaagd, waardoor haar denkvermogen een weinig was verzwakt geworden. Hare verſtandsvermogens waren nimmer zeer groot en ſterk, niet meer dan middelmatig, doch in 't geheel niet gekrenkt. Dat zy krankzinnig, of zelfs maar van een zwaarmoedig geſtel, zou geweest zyn, is zoo min uit hare antwoorden voor 't Gerecht, als in haren geheelen levensloop, gebleken. Maar zy ſchynt altyd eene byzondere neiging tot Godvruchtige inſpanningen gehad te hebben. Haar biechtvader, de Leeraar C., heeft verklaard, dat zy beſtendig tot geestdryvery en dweepachtige Godsdienstoefeningen overhelde, en het wezen van den Godsdienst niet in de uitoefening van hare gezamentlyke dagelykſche plichten, (als daar is, huisſelyken arbeid, liefde en welwillendheid jegens andere menſchen,) maar alleen in het kerkgaan, en allerlei uitwendige Godsdienstplechtigheden, ſtelde. Ondertusſchen heeft hy betuigd, haar in den huislyken omgang niet nauwkeurig gekend te hebben. Zy ſchynt ook in de daad ſpaarzaam, en oplettend op hare zaken, ge-

geweest te zyn. Haar man heeft haar geen slordigheid of onachtzaamheid te laste gelegd, maar alleen gezegd, dat zy zich te zeer in Gods woord verdiept had, terwyl zy altyd gewoon was stichtelyke boeken te lezen, en geestelyke liederen te zingen.

Sedert eenige weeken vóór Nieuwjaar, was zy, volgens hare eigene bekentenis, zeer neerslachtig geworden. Zy woonde toen eene preek van haren biechtvader by, die bepaaldelyk tegen haar scheen ingericht te zyn, waartoe zy dan ook vastelyk geloofde dat de Leeraar door haar man moest opgezet wezen. Zy had door spaarzaamheid in stilte eenig geld, zonder haar man daarvan iets te zeggen, by een verzameld. Daar was hy, zoo zy meende, nu achter gekomen, en had daarover met den Leeraar gesproken. Eenige gezegden van den Prediker moesten, naar hare gedachten, op deze achterhoudendheid zien, en zy beschouwde nu zelve deze daad als een groote trouwloosheid, ja als eene zeer zwaare en onvergeeflyke zonde. Nu beleed zy voor haar man, 't geen zy gedaan had, die haar hierover heftig bekeef, waarom zy echter, naar hare eigene bekentenis, geen den minsten haat of wraakzucht tegen hem had opgevat. Maar van dien tyd af begon zy in ernst aan hare zaligheid te twyfelen. Zy bleef wel als voren vlytig ter kerk gaan, en ging zonder ophouden voort met stichtelyke boeken te lezen; maar zy kon, zoo als zy naderhand verklaard heeft, niet meer, gelyk voorheen, met tranen bidden, en geloofde daarom wegens de hardigheid van haar hart verdoemd te zullen worden.

De daad zelve wierd, naar haar eigene, in eenige puncten, door anderen bevestigde bekentenis, dus uitgevoerd. Het kind was in den namiddag reeds meermalen by haar gekomen, en was nu alleen met haar in de kamer. Een half uur daarna valt haar deze gedachte in: „ sny het kind den hals af, dan wordt het een Engel by God, en is alle gevaar van verleiding te boven." Maar terstond valt haar in, zy zou evenwel hierdoor eene groote zonde begaan. Zy gaat daarop in een ander vertrek, valt op de knieën, en bidt het *Onze Vader*, opdat God haar die booze gedachte niet toerekene, en dezelve van haar wegneme. Evenwel dezelfde gedachte komt al geduurig weder, en het was, zoo als zy gezegd heeft, als of iemand haar toeriep: gy moet het doen. Zy gaat dan weder naar de kamer, waar het kind zich bevond, sluit de deur toe, neemt een tafelmes uit de eetenskast, benevens een koord, en begeeft zich daarop weder in 't andere vertrek, slypt daar het mes, en roept nu het meisje by zich. Zy geeft het eenig zuikergebak te eeten, neemt het voor zich, bindt haar het koord los om den hals, en geeft haar een paar steeken in den strot, zoodat 'er het bloed te gelyk met geweld uitstroomt. Zy stond, terwyl zy deze affchuwelyke daad verrichtte, en het kind stond ook. Maar nu legt zy het op den grond neder. Zy heeft gezegd, dat,

dat, dadelijk na de uitvoering, deze gedachte by haar is opgekomen, dat zy eene groote zonde begaan had, en dat zy zich zelve maar moest aangeven. Zy ging in de kamer, wierp de bebloede koord in een emmer, en wiesch daarin ook het mes af, 't geen zy daarop weder in de eetenskast wegleide. Nu keerde zy weder te rug in het vertrek, waar het kind reeds zonder beweging lag, deed eene andere schort voor, dewyl de vorige met bloed was bevlekt geworden, trok ook eene andere rok aan, sloeg een mantel om, en sloot haar kamer, gelyk zy altyd by het uitgaan gewoon was. Voor de buitendeur stond juist haar jongste dochter van 10 jaren, welke zy de sleutel van haar kamer overgaf. Deze, in de houding van hare Moeder eenige verschriktheid en droefheid bespeurd hebbende, zegt: „ Heer God! Moeder, waar wilt gy dan nog heengaan? blyf toch t'huis." De Moeder antwoordt: „ ach ik kan niet t'huis blyven, ik heb iets gedaan dat niet goed is." De dochter: „ wat dan Moeder?" De Moeder: „ ik heb het kleine Doortje om 't leven gebragt. Roep maar uw Vader, en zeg 't hem. Ik ga naar 't Kalandshof." Zoo gaat zy voort; maar onder weg valt haar in, dat zy geen geestelyk boek by zich heeft, waaruit zy troost kan scheppen. Zy gaat dus naar haar oudste dochter, die by een koopman, aan de Sluisbrug woonachtig, diende, en vraagt van haar 't oude gezangboek. Haar dochter ziet haar verwilderd gezicht, krygt kwade gedachten, en vraagt haar, weenende: „ Moeder, wat hebt gy toch aangevangen? Wat wilt gy toch met dit boek? Gy hebt immers zelve boeken genoeg t'huis." De Moeder: „ geef 't my maar, ik zal 't u weergeven." — Zy nam het boek, ging heen, en leverde zich in handen van 't Gerecht over.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

De Zedeschryvers hebben op onderscheidene wyzen, de zeden der menschen pogen te verbeteren; deze op een ernstigen, andere op een boertenden trant. — Dan is 'er wel iets, dat de menschen meêr aandoet, gevoeliger treft, dan dat zy in een bespottelyk licht geplaatst worden? — Der zulker dwaasheden, welke, om voor zeer fraije Vernuften te willen doorgaan, op alles wat weten te zeggen, op alle zaken weten te vitten, en in de allerernstigste zelfs iets berispelyks vinden, in een bespottelyk licht te plaatzen, zal doorgaans oneindig meêr afdoen en voordeel aanbrengen, dan dat men ze ernstig bestraffe, en overtuigend aantone, hoe verkeerd en uitsporig zy zig gedragen. — Wie zich zelven in een bespottelyk licht geplaatst voelt, of overtuigd word van zyne belachelykheid, is doorgaans ongelyk meêr met zich zelven verlegen, dan hy

is,

is, wien, op een ernſtige wyze beſtraft wordende, zyne dwaasheden met veel nadruk en overtuiging onder 't oog worden gebragt. Beſpot en uitgelachen te worden bevat iets geheel onverdragelyks in zich. —— Men zal het iemand minder kwalyk nemen, uitgemaakt te worden voor een ſchurk, dan dat men verdragen zal door hem in een beſpottelyk licht geplaatst te worden.

Het is zo, laaghartigheid en hoogmoed ſchynen zo ſtrydig met elkanderen, als vuur en water — licht en duisternis. De hoogmoedige, zou men zeggen, heeft niets met den laaghartigen gemeen. Zou zulk een, die zich verheft boven al de wereld, zou zulk een zich zo laag kunnen vernederen, dat hy voor zynen evenmensch in 't ſtof zou kunnen kruipen? Nogthans is 'er niets zo zeker, dan dat een hooghartig mensch doorgaans de grootſte laagheden begaat. Kruipende ſlaven in de Maatſchappy hebben het hart hoog geplaatst, zyn trotsch en opgeblazen; maar 't zyn lage Zielen, ellendige en veragtelyke Wezens.

Men had weleer zo veel ontzag voor de Grooten der Aarde, voor Koningen en Prinſen, dat men hen niet alleen met ontzag, en de diepſte onderdanigheid, naderde, maar in hunne tegenwoordigheid niets dorst beſtaan te doen, 't geen men maar vreesde, of dagt, dat hen beledigen of oneer aan zou doen. Dan Koningen en Vorſten zyn ſlegts Menſchen, Wezens van gelyken aart en beweging als wy allen zelve zyn. Van deze waarheid ſchynt men thans al veel meêr overtuigd te wezen, dan in vorige dagen, daar de Grooten der Aarde, Koningen en Vorſten, op een lagen prys gedaald zyn, en mogelyk nog op veel lageren prys komen zullen; evenwel zyn ze tot die laagte niet gedaald, of men zou nog in hunne tegenwoordigheid hun veel eerbied bewyzen, en zich op het zorgvuldigst zoeken te wagten, om hun geene reden van misnoegen te geven, of te verſtoren. —— Ondertusſchen, hoe weinig is men bedagt, om zich te wagten, dat wy onzen Grooten Maker, onzen Oneindigen Schepper, dien Koning der Koningen, dien Vorst der Vorſten en Heer der Heeren, geene reden van ongenoegen geven, met Hem zonder eerbied en ontzag te naderen. Hoe vaak onteert men zynen grooten Naam, met dien te misbruiken tot ydelheid, of valſchelyk in denzelven te zweren. —— Dit durft men doen zonder ſchaamrood te worden, zonder blozen, offchoon men wete, dat de Heer niet ver van eenen iegelyk van ons is; dat wy ons altyd in zyne nabyheid bevinden, en Hy ons omringt in ons zitten en ons opſtaan, in ons waken en ſlapen, in ons woelen en ſtille zyn, in het vormen zelfs van onze vryſte daden, in het vormen onzer gedagten.

C. v. d. G.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

J. G. EICHHORN,

OVER DE UITSTORTING VAN DEN GEEST OP HET PINKSTERFEEST. *Hand.* II: 1—13.

MET

EENIGE AANMERKINGEN.

(Vervolg en Slot van bl. 152.)

En wat deden zy in dit ontroerend oogenblik van heilige geestvervoering? Ἠρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι. „ Ieder droeg zyne gewaarwordingen van eerbied en aanbidding in andere talen voor, dan men tot hiertoe te Jerusalem by Godsdienstige vereeringen pleeg te gebruiken; en ieder gaf, aan het geen zyn hart hem opgaf, die vorm, tot welke hem zyne geestvervoering leidde." De een wierd dus tot een gebed, de ander tot aanheffing van een lofzang, een derde tot nadere ontwikkeling van dat geen, 't welk dit plechtig tooneel ten oogmerke en ten doele had, en alzoo een ieder tot die uitwerkselen van zyne geestdrift opgewekt, waartoe hem zyne eigen talenten bestemden. Maar niemand dacht 'er aan, om zich daartoe van de heilige taal, gelyk anders in Godsdienstige zaken gebruikelyk was, te bedienen: zoo zeer had die heilige geestverrukking hen bemeesterd.

Men is 't daarover eens, dat de ἑτέραις γλώσσαις (*andere talen*) allerlei talen zyn moeten, die buiten Palæstina gesproken wierden. En wat kon men ook daarby anders denken, daar de vreemde Joden zelve, die uit allerlei oorden van Europa, Asia en Afrika, naar het hooge Feest te Jerusalem waren opgekomen, toen zy dit gezelschap hoorden spreken, betuigden, „ hooren wy ze niet in onze talen de groote werken Gods spreken?" Maar daarover is nog verschil, of hiermede aan de Apos-

talen, door een wonderwerk, de begaafdheid is medegedeeld, om talen, die zy nimmer geleerd hadden, het zy voor eenige oogenblikken, het zy hun leven lang, zoo te ſpreken, dat zy van hun, wier moedertalen het waren, konden verſtaan worden.

Naar de meening van vele Schriftverklaarders was de gave der talen voorbygaande, en maar op den korten tyd van dien Pinkſterdag bepaald, om daardoor opzien en opmerkzaamheid op de eerſte Leeraars van het Christendom te verwekken, en alzoo den weg tot voortplanting van het Christendom te baanen.

Geen bedachtzaam navorſcher van de eerſte grondvesting van het Christendom zal daarvan wonderwerken geheel uitſluiten, maar ze veeleer toeſtaan, als hebbende moeten dienen, om aan Christus en zyne Apostelen geloofwaardigheid en gezag by te zetten. Doch hier wordt niet alleen van Apostelen geſproken; maar van de geheele vergadering, waarin zich ook gemeene Christenen bevonden. Hier wierden niet alleen de Apostelen door den Geest ontvlamd, zy waren het niet alleen, die in vreemde talen ſpraken, maar allen, die hier tegenwoordig waren. Petrus vindt het juist daarom noodig te bewyzen, dat deze zaak, hoe veel opziens ze ook mogt baren, evenwel niet verdiende om beſpot te worden, daar reeds Joël van een tyd geſproken had, wanneer elk, zonder onderſcheid van jaren, ſtand en geſlacht, van den Geest der Godheid zou ontvlamd worden, om met eene geestvervoering te kunnen ſpreken. En zouden ook gemeene Christenen zoodanig wonderwerk, tot bevestiging van hun geloof, wel noodig gehad hebben? Zou de bedeeling van zulk eene wondervolle gave der talen voor de Apostelen noodig geweest zyn, om by hunne tydgenoten opzien te verwekken, daar buiten dat reeds aller oogen op hen gevestigd waren? En hadden de Apostelen eenmaal door een wonder deze talen in hunne macht, waarom behielden ze toch deze gewigtige toerusting der Godheid tot hun ambt niet voor hun geheele leven? Het is toch blykbaar, dat het hun nuttig kon zyn, in Italie in 't Latyn, by de Parthers in het Parthisch, en elders in alle talen van de verſchillende volken, onder welken zy zouden verkeeren, te ſpreken, terwyl zy zich dus altyd duidelyker, en voor elk meer verſtaanbaar, dan in gebroken Grieksch mogelyk was, zouden hebben kunnen uitdrukken. Het zou immers buitenlands veel tot overtui-

tuiging van de waarheid van het Christendom toegebragt hebben, wanneer zy, die deze Leer in Griekenland, in Italie, en waar zy voorts kwamen, verbreiden moesten, hadden kunnen bewyzen, dat zy byna alle ſpraken der wereld machtig waren. Uit aanmerking van hunne opvoeding, en het toenmalig gebrek aan gelegenheid, om zoo vele talen naar de kunst te leeren, zou men het gaarne op hun woord geloofd hebben, dat zoo veel taalkennis hun door een wonder was medegedeeld. Daarenboven, om de eenmaal ontvangen gave der talen te behouden, werd geen nieuw wonder vereiſcht. 'Er was integendeel eene nieuwe wondervolle werking noodig, om dezelve zoo plotſelyk te vernietigen. Zoo zal dan de Godheid iets door een wonder daarſtellen, om het weder door een ander wonder te verdelgen? Wie mag toch de Godheid met wonderen, gelyk een kind met zeepblazen, laten ſpelen?

„Zal dan mogelyk de gave der talen voortduurend geweest zyn, om het onderwys in de Christelyke Leer, de geheele wereld door, te verligten." Maar ook dit ſtaat deze vooronderſtelling, zoo wel als de vorige, in den weg, dat niet alleen de Apostelen, maar allen, die hier vergaderd waren, in vreemde talen ſpraken. En waartoe hadden ook de Apostelen de talen der geheele wereld noodig? Zy hebben immers niet de geheele wereld door gepredikt. Zoo ver zy kwamen, was hunne moedertale, niet de Griekſche, die ook in Palæſtina door 't volk gebroken geſproken wierd, ter vervulling hunner beſtemming, ten volle toereikend. Velen onder de Apostelen bleven zich alleen ophouden in plaatzen, waar zy niets, behalven deze twee talen, noodig hadden, gelyk Petrus, Jacobus en Joannes, zoo veel wy immers weten, gedaan hebben. Zoo heeft God dan ten minſten aan dezen, door wondervolle werkingen, een overtollig geſchenk medegedeeld, en datzelve daarentegen aan den Apoſtel Paulus, die het Christendom in veel afgelegener landen overgebragt heeft, onthouden: want hy was immers, by de uitſtorting des Geestes, niet tegenwoordig, en ſchreef, ook in zyn brief aan de Romeinen, maar gebrekkig Grieksch. Doch geſteld, dat alle Apostelen ook tot zulke landen doorgedrongen zyn, waar eene van het Syro-Chaldeeuwsch en Grieksch geheel verſchillende taal in 't gemeene leven werd geſproken, zoo zou toch de kennis van de landtale, offchoon altyd nuttig, evenwel

niet zoo onontbeerlyk geweest zyn, als men zich gewoonlyk pleeg voor te ſtellen. Zy waren, door hunnen Meester, tot Leeraars voor de Joden aangeſteld, die zich naar zyn bevel niet eerder tot de Heidenen mogten wenden, dan nadat de eerstgenoemden hun onderwys zouden verſmaad hebben. Na dezen ontvangen last begaven zy zich ook in elke plaats eerst naar de Synagoge, en onderwezen daar te gelyk de Heidenen, die als Proſelyten met de Synagoge verbonden waren. Hier ſpraken zy, deels in 't Grieksch, deels in hunne moedertaal, die door alle Joden, welken in de Synagoge kwamen, konden verſtaan worden. Met behulp van deze talen, konden zy eenige van hunne geloofsgenoten, die de vatbaarſte waren, zoo ver brengen, dat door dezen ook de overige inwooners, die niet meer dan hunne landtaal verſtonden, in de nieuwe leer konden onderwezen worden. Mag men om deze rede niet zeggen, dat de gave der talen, en het wonderbare daarmede verbonden, kon gemist worden? Mag de gezonde rede God zulke dingen, die ontbeerlyk zyn, door wonderen laten verrichten? Ik wil daarby niet eens gebruik maken van die oude overlevering, dat Paulus zich van Lucas, als tolk, zou bediend hebben, gelyk ook Petrus (volgens Praxeas by EUSEBIUS), van Marcus, hoedanige hulp zy, ten minſten volgens de gewoone vooronderſtelling, niet zouden noodig gehad hebben. Eindelyk, het geen de Godheid door een wonder verricht, dat doet zy niet ten deele, maar volkomen; en zal dan evenwel de gave der talen aan de Apostelen, maar op eene onvolkomene wys, door een wonderwerk, verleend zyn? Wy weten alleenlyk, hoe zy ééne ſpraak, de Griekſche namelyk, geſproken en geſchreven hebben; maar ſpraken en ſchreven zy die niet zoo gebroken, dat een Athenienſer of een Griek, uit eene andere Provintie, zoolang hy aan deze gebrokene wyze van uitdrukking niet gewend was, ze nauwlyks half kan verſtaan hebben?

Derhalven laat zich geene van beide vooronderſtellingen voor de vierſchaar der rede gemakkelyk voldingen, en willen wy ook hier hare ſtem niet onderdrukken, zoo moeten de ἑτέραις γλώσσαις talen geweest zyn, welke zy, die hier tegenwoordig waren, reeds te voren als hunne landtalen ſpraken (*).

Nu

(*) Alle deze redeneringen doen weinig af, als men, met STORR *Diſſ. Exeg.* cit. II. p. 77, noch het een, noch het ander

Nu is het bekend, dat Joden 'er niet ligt toe kwamen, om redevoeringen over Godsdienſtige onderwerpen, in eene andere, behalven in de heilige, dat is, in Palæſtina gebruikelyke, taal, (oud of nieuw Hebreeuwsch) te houden of aan te hooren: en, in 't oog van een Godsdienſtigen Jood, kon 'er geen grootere afwyking van het geloof en van de zeden zyner Voorvaderen plaats hebben, dan wanneer hy moest hooren, dat zyne landgenoten zich te Jeruſalem, over Godsdienſtige onderwerpen ſprekende, van allerlei talen zonder onderſcheid bedienden. Zoo was hier het geval (*). De vergaderde Chris-

der gevoelen over 't ſpreken in vreemde talen bytreedt, en dus zoo min in de Apostelen, als in anderen, wien dit te beurt viel, eene eigenlyk gezegde kennis van vreemde talen, die of door een wonderwerk moest weggenomen worden, of beſtendig voortduuren, vooronderſtelt, maar alleen aanneemt, dat zoodanige loffpraak, die zy ſomtyds ter eere van het Opperwezen, in eene hun onbekende taal, aanheften, of zoodanig gebed, 't welk zy op zekere tyden, in eene vreemde taal, ontboezemden, hun op dat tydſtip woordelyk, op eene bovennatuurlyke wyze, door God is ingegeven, om de Leer en het gezag der Apostelen, die deze ongehoorde gave niet alleen zelve hadden, maar ook aan anderen mededeelden, te bevestigen, en deze grondleggers van het Christendom zelven, door de geruſtſtellende verzekering, dat de beloofde hulp nu daar was, in de voortplanting der Christelyke Leer manmoedig te doen voortgaan en volharden. Men zie vooral de ſchoone Verhand. van STORR *over de geestgaven der Corinth. Christenen*, in het *Neue Repertorium fur bibl. und morgenland. Literatur*, III. 308, 339-354, en deszelfs *Notitiæ Histor. in Epp. ad Corinth.* p. 61-63.

EICH. zegt wel, in de meermaal aangeh. pl. (III. 6. 1072), dat deze gedachte niet hooger kan aangezien worden, dan eene hypotheſe, (eene vooronderſtelling), die nergens mede kan bewezen worden; maar zou de wyze, waarop hy zich de zaak voorſtelt, wel meer gronden van zekerheid voor zich hebben? Doch hierover wil ik, om deze aanmerkingen niet te veelvuldig en langwylig te maken, liever by eene andere gelegenheid eens opzetlyk handelen, om dan ook andere, in onzen tyd, over de gave der talen ter baan gebragte gevoelens ter toetſe te brengen. (*Redact.*)

(*) Tegen het gebruik van de Griekſche taal, by heilige dingen, yverden zelfs reeds ſtrenge Joden, althans deze taal alleen lieten zy op zyn hoogst vry voor Godsdienſtige onderwerpen, en dan nog ongaarne. Strengere Joden, die aan hunne

Christenen, door een heilige verbaasdheid opgetogen, drukten hunne heilige gewaarwordingen in hunne moe-

der-

heilige gebruiken vaschielden, (ἀνδρες ἐναμβεῖς), waren 'er geheel tegen. Ik zal eenige hiertoe behoorende plaatzen uit WETSTEIN bybrengen, op *Hand.* VI: 1. *Hieros. fata* f. 21, 2. „ *R. Levi ivit Cæsaream audiensque eos recitantes lectionem, Deut. VI. Græce, voluit eos prohibere. R. Jose id animadvertens, irascebatur, dicens: qui non potest hebraice, num omnino non recitabit? Imo recitet ea lingua, quam intelligit et sic officio suo satisfaciat.*" Strenge Joden zagen dan zelve het gebruik der Griekſche taal voor ongeoorloofd aan. Joden van eene gematigde denkwyze ſtonden op zyn hoogst het gebruik der Griekſche taal, maar geene andere, toe, b. v. *Sota* IX. f. 49, 2. „ *Tempore Hyrcani et Ariſtobuli edixerunt, maledictum eſſe, qui doceret filios ſuos ſapientiam Græcorum. Atqui dixit Rabus; in terra Iſraël — aut lingua ſancta aut lingua græca.*" By anderen was de Griekſche taal geheel gehaat. *Medrasch Tehillin: „quæſiverunt R. Joſua f. Levi; quoad docebit homo filium ſuum ſapientiam græcam? reſpondit eis: ea hora, quæ neque eſt diei, neque noctis.*" EICH. —— Deze getuigenisſen bewyzen volgens STORR, l. c. p. 75 niet, 't geen zy bewyzen moesten. Men vindt onder de aangehaalde plaatzen by WETSTEIN ook zulken, die ons duidelyk doen zien, dat velen het gebruik der Griekſche taal, die men anders even zeer, als alle uitheemſche talen, verachtte, toeſtonden. In eene derzelven, door EICHHORN zelf uitgeſchreven, wordt aan ieder vryheid gegeven, om die taal, die hy verſtond, te gebruiken. Waaruit men kan beſluiten, dat de Rabbynen het hieromtrent oneens waren onder elkanderen. Daarenboven zou ook nog de genoegzame oudheid en het gezag der bygebragte getuigenisſen, om ze hier te laten gelden, moeten bewezen worden. Dit zal niet gemakkelyk vallen, terwyl zelfs Joodſche Schryvers by BUXTORF *Lex. Talmud.* p. 942, en WETSTEIN l. c. p. 490, berichten, dat eerst ten tyde van den oorlog, door Titus gevoerd, eene bepaling gemaakt is, dat niemand zyne kinderen onderwys in de Griekſche Letterkunde zou geven, en men daarenboven uit het verhaal van Lucas in dit Boek, (H. XXII: 1, 2, vergel. met XXI: 28), kan opmaken, dat Jeruſalemmers zelfs, hoewel zy liever hunne moedertaal hoorden, echter over het houden van redevoeringen in eene vreemde taal, over Godsdienſtige onderwerpen, geen verwondering of ongenoegen zouden getoond hebben. Men vergel. MICH. *Aanm. op Hand.* XXI: 40. Het is dan zeer vermoedelyk, dat het verbod, om vreemde talen te gebruiken, waarvan in de bygebragte pl. wordt melding gemaakt, en het denkbeeld van een heilige taal, van later tyd is, dan het geen hier by Lucas,

H.

dertalen uit, zonder te bedenken, dat dit eene nieuwigheid was. En, terwyl zy dit nu eenmaal op een tydſtip, toen zy van πνεῦμα ἅγιον (*den Heiligen Geest*) ontvlamd waren, gedaan hadden, zoo zagen zy dit hun als 't ware opgedrongen gebruik van ieders byzondere landtaal voor een werk van Gods Geest aan, en meenden 'er een wenk in te vinden, dat men ook voortaan geen zwarigheid behoefde te maken, om, by het houden van redevoeringen over de zaak van het Christendom, zich van allerlei talen naar goedvinden te bedienen, het geen zich een Jood als Jood, in bedaarde oogenblikken, met welberaden opzet, niet ligt zou veroorloofd hebben. En zoo ſpraken zy dan ook vervolgens, toen dat eerſte vuur van geestverrukking voorby was, ieder in zyne landtaal, over al 't geen hun Christendom betrof, voort.

In dezen toeſtand, vervoerd tot het gebruiken van onheilige ſpraken by Godsdienſtige verrichtingen, vonden hen de Joden, welken het gerucht naar hunne vergaderplaats had doen ſamenvloeien, en zy verwonderden zich over die nieuwigheid. Van Paſchen tot Pinkſter was tyd genoeg verloopen, om Joden uit verſcheiden landen, die, ter bywooning der hooge Feesten, naar Jeruſalem gereisd waren, voor den nieuwen Godsdienst te winnen (*). Wanneer nu de vergaderde perſonen, nadat zy uit de eerſte verbaasdheid een weinig bekomen waren, elk afzonderlyk, gelyk men in de Synagogen wel gewoon was, optraden, om Christelyke redevoeringen te houden; zoo kon men in die vergaderplaats in allerlei onheilige talen, over onderwerpen den Christelyken Godsdienst be-

H. II, vermeld wordt, en dat die getuigenisſen van oude Rabbynen, waarmede dat verbod geſtaafd wordt, geheel verdicht zyn, gelyk vele ſoortgelyke anderen. —— Ik kan niet zien, dat het antwoord van EICHHORN, (ſ. 1070) „ de zwarigheid, omtrent de oudheid der Rabbynſche getuigenisſen, betreft alle opheldering van 't N. T. uit Rabbynſche Schriften, en bewyst dus te veel, dat is, zoo veel als niets," tegen de bygebragte bedenkingen, die althans in dit geval het gezag der aangehaalde getuigenisſen zeer twyfelachtig doen worden, veel afdoet. (*Redact.*)

(*) Omdat zy zich daar eenigen tyd, en dikwyls vry lang, ophielden, verdeelden zy zich in verſcheiden gezelſchappen of Synagogen, waarin ieder zich met zyne landgenoten vereenigde. *Hand.* VI: 9.

betreffende, hooren handelen. Daarom verwonderde zich de saamgevloeide menigte, als ieder hier een landsman vond, die hem in zyne landtaal den inhoud van dezen nieuwen Godsdienst kon ontwikkelen. Verbaasd over dit vreemd verschynsel in de keuze der tale, zeide de een tegen den anderen, „ Behooren dan niet allen dezen tot de secte der Galilæers?" dat is, tot ons Joden, die het met die veranderingen in den Godsdienst van Moses houden, die uit Galilæa oorspronglyk zyn (*). Hoe komt het,

(*) *Galilæers* is een naam den Christenen eigen. RELAND in *Palæst.* p. 184. JOH. EDWARDS *explicatio* IV. *insignium locorum N. T.* Cantabr. 1692, 8. ARRIANUS lib. 2. *Dissertt. Epictet.* c. 7. Εἶτα ὑπὸ μανίας μὲν δύναται τις οὕτω διατεθῆναι πρὸς ταῦτα καὶ ὑπὸ ἔθους οἱ Γαλιλαῖοι. Eer de naam Christenen opkwam, kon men nauwlyks in den mond van hunne vyanden, een anderen naam, die meer met hunne begrippen strookte, verwachten, daar de naam Galilæer toen een schimpnaam geworden was. EICHHORN. —— De benaming Galilæers zal dan hier niet tot aanduiding van den landaart dienen, maar voor een sectenaam moeten gehouden worden. Dit schynt echter, volgens STORR, p. 74, met het verband niet wel te stroken. Want vs. 8 — 11 is geene tegenstelling tusschen rechtgeloovige en ketterscho Joden, maar tusschen zulken, die, door hunne afkomst en spraak, van de Galilæers onderscheiden waren. En hoe zou ook anders vs. 7 en 8 samenhangen? Waren zy, die hier spraken, lieden, die tot nieuwigheden overhelden; dan was het minder te verwonderen, dat zy zich ook deze nieuwigheid, het gebruik van vreemde spraken omtrent Godsdienstige zaken, veroorloofden. En echter komt dit, dat zy Galilæers waren, en evenwel vreemde talen gebruikten, hier voor als iets, dat wel degelyk verwondering baarde. Deze verwondering laat zich ligt begrypen, als wy Galilæers van afkomst verstaan, die niet gewoon waren zich op vreemde talen en letterkunde toe te leggen. Vergel. H. IV: 13.

Op de eerste bedenking antwoordt EICHHORN (t. a. p. III: 6. 1066.) „ De tegenstelling draagt zich alleen dus toe, en moet derhalven ook niet verder getrokken worden; Joden uit verschillende uitheemsche landen afkomstig, die naar hunne Godsdienstige maximen geene voordracht over Godsdienstige zaken in ongewyde talen verwachten, vinden het vreemd, dat eene nieuwe secte onder hunne landgenoten zich vermeet, om redevoeringen over zulke onderwerpen in ongewyde talen te houden." Op de tweede zegt hy alleen, (s. 1067), dat men den samenhang tusschen vs. 7, 8, volgens zyne aangenomene verklaring, even goed kan vinden, in diervoege namelyk,

„ Lie-

het; dat wy Joden, in onze landtalen, plechtige redevoeringen over Godsdienstige zaken hooren houden? Zy waren verwonderd over 't gebruik van vreemde talen, en vraagden de een den ander: Wat zal daarvan nog worden, als deze secte nog steeds, in meer puncten, van onze voorvaderlyke zeden en gebruiken, en van de vastgestelde wetten van onzen Godsdienst, afwykt (*)? Anderen zeiden: met deze nieuwigheid is het zoo kwaad niet gemeend. Zy zyn niet by zich zelven! Men lette maar op hunne bewegingen. „Zy zyn vol zoeten wyns."

Voor het overige wil Lucas niet zeggen, dat juist in de

„Lieden van die Galilæsche secte, van welken men niet kon verwachten, dat zy zich in zaken van Godsdienst van uitheemsche talen zouden bedienen, veroorlooven zich evenwel daarby 't gebruik van zoo vele vreemde talen." Welke verklaring de voorkeur hebben moet, zal dan uit andere omstandigheden moeten beslist worden. De kundige Lezer moge hier weder oordeelen. (*Redact.*)

(*) Deze verwondering moet zeer vreemd voorkomen, wanneer wy des Schryvers vooronderstelling volgen. De saamgevloeide menigte bestond immers meerendeels uit uitlandsche Joden (vs. 5, 8—11), die men wil, dat over 't geheel vryer, dan de Jerusalemmers, dachten, (EICHHORN *Allg. Bibl.* III: 4. 740, 742—745), en van welken men dus niet kon verwachten, dat zy zoo huiverig zyn zouden in 't gebruiken van hunne eigene landtalen. Hoe kan men dan nu deze onder die strengere Joden rangschikken, die daartegen zoo yverden, en daarom ook nu zich zoo verwonderd toonden? En dat over Joden, uit Galilæa afkomstig, van welken men beweert, dat zy veel minder stipt waren dan de Palæstynsche Joden, en dat zy zich veelal, om met vreemden te kunnen handelen, van eene ongewyde taal, de Griekssche namelyk, gewoon waren te bedienen. (EICHHORN t. a. p. f. 740, 744-746.) Lucas, zegt hy, (III. 6. 1068), geeft zelf het antwoord op deze en soortgelyke bedenkingen aan de hand, door ons vs. 5. te leeren, dat zy, die zich zoo zeer verwonderden, nauwgezette Joden, (ἄνδρες εὐλαβεῖς), waren. Maar deze uitdrukking is, myns oordeels, veel te algemeen, om 'er zoodanige nauwgezetheid, als de Schryver beweert, bepaaldelyk uit af te leiden. Het is veel natuurlyker, met MICHAËLIS, in algemeener zin te denken aan alle zulke Joden, die, uit byzondere belangneeming in den vastgestelden Godsdienst, zich te Jerusalem hadden neergezet, om des te nader by den tempel te wezen, en inzonderheid ook de plechtige jaarfeesten des te gemakkelyker en gezetter te kunnen bywoonen. (*Redact.*)

de Parthiſche en Mediſche, Ægyptiſche, Latynſche en andere talen van alle hier (vs. 9, 10.) opgenoemde volken te gelyk over het Christendom is geſproken. De optelling van deze volken behoort maar tot de opſiering en inkleeding. Lucas had, tot het vervaardigen van zyn geſchiedkundig werk, niet meer dan algemeene bouwſtoffen, waarvan hy zich, naar zyne wyze van denken en eigen ſchryftrant, in het verhalen gewoon is te bedienen. Zoo wist hy ook niet meer, dan dat toen in verſcheiden vreemde talen geſproken wierd, maar niet bepaald, in welken? en hoe velen? Hy telt daarom eene reeks van landen op, waar hy wist dat Joden woonden, en van waar men feestgangers naar Jeruſalem kon verwachten; alleen om zyne Lezers op de gedachte te brengen, dat Joden uit allerlei landen, onder deze Christelyke Proſelyten, landlieden aantroffen, die zich van hunne landtalen, tot het voordragen van Christelyke waarheden, bedienden. Dit volgt daaruit duidelyk, omdat hy ook inwooners van Judæa en Meſopotamie zich laat verwonderen, dat zy hunne taal hoorden gebruiken, 't geen toch voor hun geen ſtof tot verwondering kon geven, hoe men ook over deze plaats moge denken. Want in Judæa en Meſopotamie was de landtaal de Syro-Chaldaiſche, waarin men immers, in alle gevallen, te Jeruſalem Godsdienſtige redevoeringen moest verwachten. De melding van Judæa en Meſopotamie heeft geen zin, zoo lang men by de beteekenis van ieder woord blyft ſtilſtaan, en niet aanneemt, dat Lucas, door meer landen, daar Joden woonden, op te noemen, niets meer heeft willen aanduiden, dan dat men zich van allerlei landtalen bediende (*).

Door

(*) Deze zwarigheid valt weg, als men bedenkt, dat 'er waarlyk zoo wel in Judæa, als Meſopotamie, een geheel ander dialect, dan in Galilæa, werd geſproken. Vergel. *Matth.* XXVI: 73. *Marc.* XIV: 70. Het moest by Meſopotamiers en inwooners van Judæa, wanneer zy plompe Galilæers góed Syrisch of Chaldeeuwsch duidelyk en vaardig hoorden ſpreken, zoo wel verwondering baren, als by andere uitheemſche Joden, wanneer zy die zelfde Galilæers zich van andere hun geheel vreemde talen hoorden bedienen. Michaëlis maakt, by deze gelegenheid, melding van het verſchil, dat tusſchen dezelfde Duitſche taal hier en daar zoo groot is, dat iemand, uit Oppersaxen geboortig, nooit het Nederſaxisch behoorlyk kan leeren ſpreken. Welk Hollander zou ligt het boeren Friesch, of

de

Door deze ontwikkeling van het verhaal van Lucas, die alle woorden neemt, zoo als ze ſtaan, die geen denkbeeld in den tekst indringt, 't geen 'er niet werkelyk in ligt, en waarop niets te zeggen valt, dan dat ze mogelyk al te eenvoudig is, wordt 't geheel onbepaald gelaten, welke veranderingen de verſtandsvermogens der Apostelen toen ondergaan hebben, of waarin de invloed der Godheid op hunnen Geest beſtaan hebbe. Er wordt ſlechts in 't algemeen verhaald, wat allen Christenen toen overkwam, maar in 't geheel geen gewag gemaakt van 't geen de Apostelen alleen betrof. Andere plaatzen, waarin elders op deze plechtige oogenblikken te rug gezien wordt, verklaren zich ook niet bepaald over de byzondere gevolgen, die dit voorgevallene op den geest der Apostelen gehad heeft, maar geven alleen te kennen, dat hunne overtuiging van de waarheid en den

de echte taal der inwooners van Hinlopen en Molquerum, vaardig leeren ſpreken? Veel minder kon men verwachten, dat Lieden gewoon aan de Galilæſche ſpraak, (waarin men de klinkletters geheel anders, dan in Judæa en Meſopotamie, en op eene onaangename wyze, uitſprak, en ſommige letters in 't geheel niet noemen konde,) in goed Chaldeeuwsch of Syrisch geheele redevoeringen hielden.

Het behoeft dan ook niemand te bevreemden, dat de inwooners van Meſopotamie en Judæa, midden tuſſchen andere ver afgelegene volken, genoemd worden. Allen ſtonden daarin gelyk, dat hunne landtaal van de Galilæſche merkelyk verſchilde. Er was geen noodzaak, om in de optelling de juiste ligging van die onderſcheiden landen, waaruit zy afkomſtig waren, nauwkeurig in acht te nemen. Lucas maakt eerst melding van volken, welke aan geene zyde van den Euphraat woonden, Parthers, Meders, Elamiten en inwooners van Meſopotamie, daarna van Judæa, de vermoedelyke geboortegrond der meeste aanſchouwers, eindelyk ook van landen, die aan deze zyde van den Euphraat gelegen waren, Kappadocie, Pontus, enz. *Zie de Aanmerk. van* MICHAËLIS.

MANGEY (ad *Philonem*, II. 587) wilde voor Judæa *Ciliciæ*, anderen *Indiæ* of *Idumææ* gelezen hebben. Deze en meer andere giſſingen vindt men verſameld by BOWYER, *Konjecturen uber das neue Test. mit zus. von* SCHULZ, ſ. 240. Was er noodzaak, om den tekst te veranderen, dan zou ik veeleer overhellen tot de fraaie giſſing van HEMSTERHUIS en VALCKENAER, die, met zeer weinig verandering in de letters, *Bithynie* wilden gelezen hebben. V. VALCKEN. *Adnot. Crit. ad Libros N. T.* p. 371. (*Redact.*)

den Goddelyken oorſprong des Christendoms 'er door is verſterkt geworden. Cornelius en zyne vrienden hooren de voordracht van Petrus over het Christendom, worden overtuigd, bewogen, en raken in verrukking, en dezen hunnen toeſtand vergelykt de Apostel met den toeſtand der Christenen, die op 't Pinkſterfeest byeen waren (*). *En als ik begon te ſpreken, viel de Heilige Geest op hun, gelyk ook op ons in 't begin.* 't Welk elders (†) dus meer bepaald uitgedrukt wordt: *God heeft hun getuigenis gegeven, hun gevende den H. Geest, gelyk als ook ons. En heeft geen onderſcheid gemaakt tusſchen ons en hun, gereinigd hebbende hunne harten door het geloove.* En uit deze meer bepaalde uitdrukkingen moeten de andere, waaraan die nadere bepaling ontbreekt, verklaard worden (§).

Behalven deze plaatzen zyn 'er geene, zoo veel ik my kan erinneren, waarin, na de uitſtorting des Geestes, van dit verheven tooneel wordt geſproken. De Apostelen verhaalen alleenlyk, dat zy, nadat zy, met de prediking van 't Christendom, zich buiten de grenzen van Palæſtina begaven, van den H. Geest onderricht zyn geworden over de wyze, waarop zy zich, omtrent de toelating der Heidenen tot de maatſchappy der Christenen, hadden te gedragen; (‡) dat zy, op de bepaalde aanwyzing van den H. Geest, ſommige reistochten ondernomen, andere nagelaten, (**) en, door den zelven Geest, de ſterkſte aanſporing tot de yverige voortzetting van hun Apostolisch werk ontvangen hebben (††). Zal men dan iets omtrent de natuur der werking, die toen in de zielsvermogens der Apostelen plaats had, bepalen, dit kan alleen uit de redevoeringen van Jeſus, waarin Hy den Heiligen Geest aan zyne Leerlingen beloofd heeft, geſchieden. Daar toch de uitkomst aan de beloften moest beantwoorden, mag men ook met zekerheid vaststellen, dat de vervulling in die zelfde mate plaats had, als de belofte inhield. Maar dit onderzoek ligt buiten de grenzen van deze Verhandeling.

(*) *Hand.* XI: 15.
(†) —— XV: 8, 9.
(§) —— XI: 15, 16, 17.
(‡) —— X: 10—48.
(**) —— XVI: 6—10. *Gal.* II: 2.
(††) —— XVIII: 9, 10.

AAN-

AANMERKINGEN OVER EENIGE EIGENSCHAPPEN DER ADEMHAALING.

Door A. YPEY, *A. L. M. Philoſ. & Med. Doctor, Lid van verſcheiden geleerde Genootſchappen: voorheen Hoogleeraar in de Genees-, Ontleed- en Scheikunde te Franeker;*

thans practizeerend Geneesheer te Amſterdam.

(Vervolg en Slot van bl. 157.)

Om verder het gevoelen van hun, die ſtellen, dat de voornaame noodzaakelykheid der Ademhaaling tot het leven moet gezogt worden in de opſlorping van het *Oxigène* der levenslucht, in het bloed, en dat buiten dien de dierlyke prikkelbaarheid niet in wezen zoude kunnen blyven, te beoordeelen, zal ik in de eerſte plaats de bewysredenen overwegen, uit welke men de opſlorping van het *Oxigène* in het bloed wil betoogen, en daarna de proeven, die te berde worden gebragt, om de onderſtelde uitſteekende kragt van het *Oxigène*, tot het daarſtellen der prikkelbaarheid, te ſtaaven.

Het voornaam bewys, waar door men de opſlorping van het *Oxigène* in het bloed wil betoogen, is de ſchoone proef van LAVOISIER, door hem medegedeeld in de Gedenkſchriften des Koninglyken Genootſchaps der Geneeskunde te *Parys*, voor het Jaar 1787, en ook te vinden in de *Annales de Chimie* (T. V. p. 261 en volg.) in welke hy bewyst, dat niet alleen een groot gedeelte der ingeademde levenslucht uit de longen wederom uitgaat in de gedaante van koolzuurslucht, maar dat boven dien een gedeelte van die, welke in de longen is ingegaan, daar niet weder in een veerkragtigen ſtaat is uitgekomen. LAVOISIER beſluit hier uit, dat, geduurende de Ademhaaling, eene van deeze beide zaaken heeft moeten gebeuren: of dat een deel der levenslucht zich met het bloed heeft vereenigd; of wel, dat hetzelve met brandbaare lucht, of liever met derzelver grondſlag of het *Hydrogène*, in water is overgegaan. Het laatſte komt zelfs aan LAVOISIER het waarſchynlykst voor. Edoch dit verſchynzel is noch voor een derde oplosſing vatbaar. Het verdwee-

nen

nen *Oxigène* heeft zich immers niet noodwendig in zyn enkelvoudigen ſtaat met het bloed of met het beginzel des waters behoeven te vereenigen; maar, heeft ook, na dat het met koolſtoffe in vaste lucht was overgegaan, zonder zich door de uitademing te ontlasten, in het bloed kunnen worden opgeſlorpt; vooral, daar deeze luchtſoort in alle waterige vogten zeer ontbindbaar, en het opſlorpend vermogen der menigvuldige watervaten in het longengeſtel zeer aanmerkelyk is. Het dus opgeſlorpte koolzuur, of vaste lucht, zoude ook zyne groote nuttigheid kunnen hebben in de dierlyke huishouding, vooral door het bederf onzer vogten te verhinderen, dewyl, volgens de proeven van MACBRIDE, dit zuur een der ſterkſte bederfweerende middelen is, en wel het eenigſte, 't welk aan de half verrotte deelen der dierlyke lichaamen hunne oude vastheid wedergeeft. Mogelyk zal iemand deeze bedenking overtollig rekenen, en oordeelen, dat de dagelykſche nuttiging van voedſel hiertoe genoegzaam zy, dan, dat dit alleen niet genoeg is, blykt uit de koudbloedige en bloedelooze Dieren, die veelal weeken, ja maanden, lang, zonder voedſel, kunnen leeven, zonder eenig beginzel van bederf te ondervinden; 't geen oogenblikkelyk een aanvang neemt, zo ras, met hun dood, hun meer of min naar de ademhaaling der heetbloedige Dieren gelykende werking en betrekking op de levenslucht des dampkrings een einde neemt. Ook leeven veele heetbloedige dieren, geduurende hun winterſlaap, maanden lang, zonder eenig beginſel van verrotting, die zich aanſtonds openbaart, zo ras hunne Ademhaaling met hun dood vernietigd wordt.

Tegen de gedagten van hen, die eene onmiddelyke opſlorping van het *Oxigène* door de longen in het bloed onderſtellen, kan ook hoch worden te berde gebragt, dat dit beginzel in de longen komt, ten naauwſten vereenigd met de vuurſtoffe, en dus in de hoedanigheid van veerkragtige levenslucht, die door de waterige dampen der longen niet kan worden ontbonden, en in haaren veerkragtigen ſtaat met geene mogelykheid door de poriën der met vogt en ſnotſtoffen wel voorziene plaatjes der longen-celletjes noch in derzelver vaatjes kan doordringen, gelyk genoegzaam bekend mag worden geſteld uit het geen HALLER en andere voornaame Mannen daaromtrent hebben aangetekend. Het beginzel der levenslucht is derhalven niet in ſtaat onmiddelyk in het bloed te komen,

men, dan na dat hetzelve zyne vuurſtoffe afgeſtooten, en zich, in derzelver plaats, met de koolſtoffe heeft vereenigd, en dus door vogt ontbindbaar is geworden. Doch het is genoegzaam bekend, dat deeze nieuwe vereeniging geenzins de prikkelbaarheid begunſtigt.

Laaten wy thans eens onderzoeken, met hoedanige redenen men tracht te bewyzen, dat het *Oxigène* een der meest vermogende middelen zy, tot opwekking der prikkelbaarheid. Onder anderen grondt men zich ten dien einde op eene proef van DE LA METHERIE, (*Eſſais ſur l'Air*, Tom. II. p. 22.) welke heeft waargenoomen, dat het hert van een Kikvorsch, 't geen uit het lichaam is geſcheurd, zich ſterker en langduuriger zamentrekt, wanneer het in levenslucht is geplaatst, dan in eenige andere. Deeze proef bewyst zeer wel de prikkelende kragt der levenslucht, maar geenzins die van het *Oxigène* op zich zelven genoomen. Men kan voorzeker uit de vereeniging van dit beginzel met de warmteſtoffe, en uit de verſchynzels, die daar door worden te voorſchyn gebragt, niet beſluiten, dat de beide zamenſtellende beginzels, op zich zelven genoomen, ieder eene gelykſoortige uitwerking zullen daarſtellen. Vooral kan men niet uit de prikkelende kragt der vereeniging van 't *Oxigène* met het vuur, of der levenslucht, beſluiten, dat het eerstgenoemd beginzel, op zich zelven genoomen, zodanig eene prikkelende kragt bezitte: want met hetzelfde recht zal men dan uit de tegenſtrydige werking der vaste lucht, welke eene vereeniging is van dat zelfde zuurmaakend beginzel, met de koolſtoffe, kunnen beſluiten, dat hetzelve de prikkelbaarheid vernietigt. Hoedanig een redeneertrant tegenſtrydige en belagchelyke gevolgen zoude opleveren.

Ondertusſchen gronden zich zommige Verdeedigers deezer Leere vooral op de gevolgen der inademing van levenslucht by de Dieren, welke in dezelve waren geplaatst. Zodanige proeven zyn onder anderen genoomen door LAVOISIER en FOURCROY. „ Wanneer men (zegt „ de laatstgenoemde, *Annales de Chimie*, T. IV. p. 89) „ eenig Dier plaatst onder eene klok, die met levenslucht „ is gevuld, verſnelt zich zyne Ademhaaling: zyn hert „ en zyne ſlagaderen trekken zich met meer kragt en „ ſnelheid te zamen, dan in den natuurſtaat: het geraakt „ ras in een wezendlyken koortzigen ſtaat: zyne oogen „ worden rood en uitpuilende: het zweet loopt taplings „ van zyn geheele lichaam: de warmte van alle zyne „ li-

„ lichaamsdeelen neemt toe op eene zeer byzondere wy-
„ ze: het wordt eindelyk aangedaan door eene ongemeen
„ heete ontſteekingskoorts, welke een einde neemt met
„ heet- en koudvuur, welks voornaamſte brandpunt zich
„ in de borst vestigt."

Alle de opgetelde verſchynzels worden veroorzaakt door de vereeniging van het *Oxigène* met het vuur, en bewyzen dus niet, dat eene deezer enkelvoudig en op zich zelven ſtaande eene gelyke uitwerking zoude kunnen daarſtellen. Dan daarenboven kunnen en behooren alle deeze verſchynzelen verklaard te worden uit een geheel ander oogpunt, zonder de opſlorping van het een of ander beginzel in het bloed, en deszelfs overgang in het hert, in aanmerking te neemen: dewyl zy zyn de eenige en de natuurlyke gevolgen der verwekking eener meer dan gewoone dierlyke warmte in de longen. „ De le-
„ venslucht (zegt FOURCROY l. c. p. 88) is het eenige
„ deel van den dampkring, 't geen tot de Ademhaaling
„ dienen kan, en 't welk de bron der dierlyke warmte
„ uitmaakt. Wanneer men derhalven deeze lucht laat
„ inademen, zuiverlyk en zonder vermenging met de
„ ſtiklucht, met welke zy in den dampkring is veree-
„ nigd, zo moet zy eene drie maalen grootere warmte
„ doen gebooren worden, dan de enkele dampkrings-
„ lucht kan daarſtellen." Zodanig eene vermeerdering der warmte des bloeds in de longen doet aldaar geboo-ren worden die zoort van volbloedigheid, welke men noemt *Plethora ad volumen*. Het bloed, 't geen dus uit de longen in het linkerhert wordt voortgedreeven, wordt door de Ademhaaling niet alleen merkelyk heeter, maar ſpant, door zyne vermeerderde uitgebreidheid, insgelyk het hert veel meerder op dan gewoonlyk plaats heeft, 't geen eene geweldigere tegenwerking van hetzelve ten gevolge heeft, en dus een grooteren en verſnelden pols-ſlag, die ras eene heevige heete koorts, met alle haare gevolgen, doet geboren worden. Alles, 't geen door FOURCROY ten deezen opzichte is waargenoomen, lost zich dus ten vollen op, alleen uit de vermeerderde dierlyke hette, zonder dat het noodig zy, de verſchynzelen op eene meer geheimzinnige wyze te verklaaren.

Zonder veel moeite ziet men dus, waarom de wyze Schepper den dampkring heeft te zamengeſteld uit eene vloeiſtoffe, waarvan maar ruim een vierde deel uit levenslucht beſtaat, en byna al het overige uit ſtiklucht.

Een

Een dampkring beſtaande alleen uit waare levenslucht zoude onze dierlyke werktuigen met eene groote ſnelheid verbranden, en om onze levenslamp, geduurende een zeer korten tyd, ongemeen helder te doen branden, zoude zy dezelve voor altoos uitblusſchen. Op eene gelykſoortige wyze worden in de Geneeskunde het vitrioolzuur en andere ſcherpe ſcheidkundige vergiften met eene groote meenigte van water of wyngeest verdund, om dus in heilzaame geneesmiddelen te worden veranderd.

Thans valt het insgelyks gemakkelyk te bepaalen, in welke ziekten men van het inademen van zuivere levenslucht voordeel kan verwagten, en in hoedanige daarentegen uit het gebruik van dit middel niets, dan alle nadeel, is te wagten. Men heeft veele proeven, met het inademen deezer lucht, in de longenteering genoomen. In den beginne heeft men zich ook ingebeeld, dat daar door eenige beterſchap wierd te wege gebragt; doch binnen kort wierden de lyders geplaagd door herhaalde aanvallen van bloedſpuwing, en door eene verheffing van alle toevallen. Niets was natuurlyker, dan daarvan zodanige uitwerkzels te verwagten. Deeze ziekte gaat immers doorgaans verzeld met een ſtaat van ontſteeking, benevens eene te groote gevoeligheid en prikkelbaarheid der werktuigen, welke de Ademhaaling volbrengen. Zo men derhalven in zodanigen toeſtand door de inademing eene luchtſtoffe in de longen brengt, welke noch meerder verhit, en die den reeds te ſnellen omloop der vochten noch meerder aanzet, moet alles noodwendig van kwaad tot erger gaan. In alle ziekten, daarentegen, die voortkomen uit een kwynenden toeſtand der Ademhaaling, in welke dus gebrek aan dierlyke warmte is, en alwaar een traage omloop der vogten plaats heeft, is niets geſchikter, dan deeze inademing van levenslucht, by voorbeeld in de waare ſlymerige en vogtige Engborſtigheid (*Asthma humorale*), de Vrysterziekte, enz. Ook blykt hier uit genoegzaam, waarom eene drooge verhevene dampkring nadeelig zy voor de longenteering, en dus ook voor de droge engborſtigheid, welke een te groote ſpanning en gevoeligheid in de zamenſtellende vezelen van de longen onderſtelt: terwyl men daarentegen in diergelyke toeſtanden veel baat ondervindt van 't gebruik eener lucht, die onzuiver en met olieachtige dampen is vervuld. Van hier komt het, dat men in de longenteeringen wel eens eene zeer heilzaame uitwerking ondervonden heeft, door het inademen der lucht van de

ſtallen, die door de uitwaaſemingen der op dezelve geplaatſte koebeesten was vervuild: gelyk ook, dat de inademing van balſemachtige uitwaaſemingen meermaalen van groote uitwerking in deeze ziekte is geweest. Want zodanige olieachtige en balſemachtige deeltjes beletten, door hunne inademing, de te geweldige werking der levenslucht op het half ontbonden bloed, of liever op deszelfs koolſtoffe, het geen de voortbrenging der dierlyke hette vermindert, en daar door zeer veel toebrengt tot de vermindering van den ontſtooken toeſtand, van welken het gevaar der ziekte meerendeels afhangt.

Dezelfde beginſelen leeren ons, waarom het bloed heeter is in den bloei des levens, dan in den afgeleefden ouderdom. In den eerſtgenoemden leeftyd is het meer prikkelbaare hert beter in ſtaat het bloed voort te ſtuwen in de kleine longenvaatjes, waar door de levenslucht zich beter kan vereenigen met de deeltjes der koolſtoffe, die thans in een vryeren toeſtand zyn, en met de uitdampingen des bloeds in de longencelletjes kragtdaadiger worden voortgedreeven, het geen eene naauwere vereeniging deezer deeltjes ten gevolge heeft, en dus de ontwikkeling van meerder warmteſtoffe, en derzelver opneeming in het bloed. Daarentegen beweegt zich het bloed maar zeer traaglyk in den afgeleefden ſtaat, en vloeit niet door de longen, dan met zeer veel moeite, het geen de werking der lucht op die vloeiſtoffe geweldig vertraagt. Het komt my zelfs vry waarſchynelyk voor, dat men deeze vermindering der natuurlyke warmte wel moge tellen onder de oorzaaken des doods, die, in een zeer ver gevorderden ouderdom, een natuurlyk gevolg is van de werkingen der dierlyke huishouding zelve.

Er beſtaat eene zeer aanmerkenswaardige betrekking tuſſchen den omloop des bloeds in de vrucht, vóór de geboorte, door de vaten des navelſtrengs, en tuſſchen de Ademhaaling des kinds, na zyne geboorte. De laatstgenoemde werking is als de plaatsvervulling der eerſte, en zy wordt zo noodzaaklyk door het ophouden der eerstgenoemde werking, dat, indien eene vrouw, na het uitvallen en het daar door veroorzaakte zamendrukken van den ſtreng, niet ten ſpoedigſten verlost worde, zy voorzeker een dood kind ter waereld zal brengen. Welke is de zamenhang deezer werkingen, tuſſchen welke zo weinig betrekking ſchynt te beſtaan? Het komt my voor, dat de nieuwe uitvindingen, ten op-

opzichte der Ademhaaling, zeer veel licht byzetten aan deeze ingewikkelde ſtoffe. De Ademhaaling is de oorzaak der dierlyke warmte, en de mensch, die niet langer ademhaalt, ſterft, om dat zyn verkoeld bloed niet langer behoorlyk door de kleinſte vaatjes kan vloeijen. Op dezelfde wyze is het blykbaar, dat 'er ſteeds een zeer warm bloed uit de moederkoek in het lichaam der vrucht overgaat, en dat dit bloed het voornaame middel is, om de dierlyke warmte in ſtand te houden in de ingewanden en in de hersſenen der vrucht. Zo ras, derhalven, de omloop des bloeds door den navelſtreng niet langer beſtaat, is insgelyks de oorzaak der dierlyke warmte in het kind veel verminderd, en dus moet het omkomen, ten zy daar voor een ander warmte-verwekkend middel worde in de plaats geſteld, welk middel is de Ademhaaling.

Ook volgt uit deeze Waarneemingen, dat het inblaazen van levenslucht in de longen van een verdronkenen van oneindig meer kragt moet zyn, dan die van gemeene dampkringslucht. Het herſtel des in ſchyn geheel uitgebluschten levens moet immers, in dit geval, worden bewerkt, door het opwekken der verloorene dierlyke warmte, om het halfgeſtremde bloed, 't geen in de einden der bloedvaten ſtilſtaat, te doen vloeijen. Doch de levenslucht is in ſtaat, om driemaal zo veel hette te veroorzaaken, wanneer dezelve wordt ingeademd, als die van den algemeenen dampkring. Het is derhalven ten hoogſten waarſchynelyk, veel grootere uitwerkingen van de ingeademde levenslucht, dan van eenige andere, te verwagten. Jammer is het maar, dat het bezwaarlyk valt, het voortbrengen en aanwenden deezer lucht zo eenvoudig te maaken, als zoude behooren te geſchieden, om zulks, vooral ten platten lande, in een algemeen gebruik te brengen.

De Viſchen hebben, in de plaats van longen, die hen in het water niet dienen konden, van den wyzen Schepper kieuwen ontvangen, die eene uitwerking doen, welke gelykvormig is met die der Ademhaaling der heetbloedige Dieren. Gelyk in de longen der laatstgemelden, dus is, in de kieuwen der Viſchen, veel meerder bloeds, dan elders in het lichaam, aanwezend. De aanhoudende beweeging deezer deelen ſtemt overeen met de ſteedsduurende beweeging der longen, om dus het bloed ſteeds bloot te ſtellen aan een nieuwen ſtroom van water, gelyk in de Ademhaaling ons heet bloed ſteeds

wordt blootgeſteld aan een by herhaaling vernieuwden ſtroom van lucht. Dat intuſſchen de lucht in deeze bewerking iets wezendlyks toebrengt tot de uitwerking des waters in deeze werkdaad, blykt daar uit genoegzaam, dat men, om de Visſchen op den duur in het leven te behouden, hen ververſching van lucht moet bezorgen. Ondertuſſchen is het voortbrengen van dierlyke warmte niet het oogmerk der naar eene Ademhaaling gelykende inzuiging en uitwerping van water deezer Dieren, gelyk hetzelve, in de Ademhaaling der *Amphibia*, ook niet het hoofdoogmerk daar van is. By de Visſchen ſchynt alleen eene uitgebreide applicatie van water, met adembaare lucht voorzien, op de meenigvuldige bloedvaten der kieuwen te worden gevorderd, op dat dus door die lucht zoude kunnen worden opgeſlorpt de kleine hoeveelheid van koolſtoffe, welke zich door de einden en de porien hunner kieuwevaatjes ontlast. Dit koolſtoflyk beginzel, 't geen, volgens den aart der meeste brandbaare ſtoffen, zich niet onmiddelyk met water kan verbinden, en dus ook op zich zelven niet behoorlyk uit de kieuwevaten kan worden ontlast, kan zulks gemakkelyk doen door het bykomen der levenslucht, dewyl het dan in vaste lucht, die in water ontbindbaar is, overgaat. Daar te boven doet deeze vereeniging noch een ander groot nut, zy geeft naamelyk aan het water iets bederfweerends, 't geen de rotting des waters, die voor de Visſchen zo doodelyk is, verhindert. De zuivering des bloeds van overtollige koolſtoffe, die by de heetbloedige Dieren de tweede noodwendigheid of nuttigheid der Ademhaaling uitmaakt, ſchynt by de Visſchen wel het hoofdoogmerk deezer bewerking te zyn. By de halfflagtige Dieren beſtaat voorzeker een deel des nuts der Ademhaaling in dezelve geſchikter te maaken tot het zwemmen. Dan daar te boven ſchynt, tot hun beſtaan, ook volſtrekt noodzaakelyk te zyn de wegneeming der overtollige koolſtoffe uit de longen, en de vereeniging derzelve met de levenslucht, om in de gedaante van vaste lucht te worden opgeſlorpt, en dus mede te werken tot verhindering des bederfs, tot het welk alle dierlyke lichaamen zo geweldig overhellen.

AAN-

BEDENKINGEN, WEGENS DE VORMING VAN DE ZO ZEER ONGEREGELDE OPPERVLAKTE DER AARDE. Door ALBANIS BEAUMONT.

(Ontleend uit *Travels through the Maritime Alpes from Italy to Lyons, acros the Col de Tende, by the Way of Nice, Provence, Languedoc, &c. with Topographical and Hiſtorical Deſcriptions. To which are added ſome Philoſophical Obſervations on various Appearances in Mineqlogy found in thoſe Countries. By* ALBANIS BEAUMONT.)

„ De Heer BEAUMONT, die, in vroegeren tyde, zyne Reize uitgaf door de *Rhætiſche Alpen*, heeft „ onlangs daar aan toegevoegd zyn Reistocht door „ de aan *Zee gelegene Alpen* van *Italie* tot *Lyons*, langs „ den op den Tytel aangeweezen weg. Deeze Heer ſchynt „ zich op de kennis der *Alpen* even zeer toegelegd te heb„ ben, als *Sir* WILLIAM HAMILTON op de *Vulcanos*. „ Zyne uitgegeeven Werken zyn fraay en kostbaar; het „ hier boven aangeduidde, in den Jaare 1795 uitgeko„ men, kost 5 l. 5 ſ. Uit een Werk, 't geen dus voor „ allen niet, en voor de Boekeryen van Ryken alleen, ge„ ſchikt is, agten wy het niet ongepast een opmerklyk „ gedeelte in ons *Mengelwerk* over te neemen; een ge„ deelte, 't welk ons met eenen opſlag onder 't ooge „ brengt des Schryvers Gevolgtrekkingen en Waarnee„ mingen, opgemaakt uit het geen hy in 't geheele Werk „ vermeld hadt. Zie hier dezelve."

* * * *

In het denkbeeld, dat men veelligt van my verwagt, dat ik eenige algemeene Gevolgen zal afleiden uit de voornaamſte Verſchynzelen in myn Werk over de aan *Zee gelegene Alpen*, en wel inzonderheid met betrekking tot de Theorie van de vorming der ongeregelde Oppervlakte des Aardryks, ten minſten van dat zonderlinge gedeelte, door my zo herhaalde keeren bezogt, heb ik het gewaagd, 'er eenige Waarneemingen aan toe te voegen, welke my dunken de byzondere aandagt

der Wysgeeren te verdienen, als mede de Gevolgen, welke, myns bedunkens, daar uit mogen afgeleid worden.

Ik heb, nogthans, niet ten oogmerke te spreeken van de eerste en groote Omwenteling door onzen Aardbol ondervonden by de formeering van het Vasteland; dat is, op het tydperk, toen de wateren denzelven meer dan tweeduizend vierhonderd en vyftig Toises overdekten, en welke bykans de tegenwoordige hoogte is van de Granithoopen der *Alpen*, als *Mont Blanc*, *Mont Rose*, enz. Met één woord van den tyd wanneer zy geheel gedompeld lagen onder dat Element, en zichzelven vormden, of door Crystallisatie, of door Precipitatie. Ik bedoel alleen te spreeken van die Verschynzels, welke betrekking hebben tot de laatste overstrooming, door ons Vasteland ondergaan, en welke blykt gedeeltlyk geweest te zyn.

I. Uit de verbaazende Landophoopingen, reeds gevormd, en die steeds aanwinnen by den mond van de *Pô*, uit groote verandering of groote verscheidenheid voorkomende in de onderscheide beddingen van zand, gruis en groeizaame aarde, die thans de oevers van die zeldzaame Rivier vormen. Uit het aantal beddingen van Zee- en Rivier-Schulpen, welke op zommige plaatzen van elkander gescheiden, op andere verward ondereen gemengd liggen, van *Cremona* tot de Zee; eindelyk uit de toeneemende vermindering, welke het water van de *Pô* ondergaat, naar gelange de lange Valei van *Lombardye* verbreedt, en de Zee nader komt, leid ik deeze gevolgen af. —— *Voor eerst*, dat het gedeelte der Valei, 't welk ten oosten van *Cremona* ligt, den oorsprong of aanwas niet kan verschuldigd zyn dan aan de aardagtige stoffe, steeds nederwaards gebragt en naagelaaten door die Rivier, welke, naar allen schyn, in vroegeren tyde, veel grooter was, dan tegenwoordig. —— Ten *tweeden*, dat de Zee ten eenigen tyde deeze vrugtbaare vlakte overdekte, en dat het grootste gedeelte van *Lombardye* mag aangemerkt worden als een overwinst op dat Element gemaakt, door eene menigte brokken afgerukt van de keten Bergen van de eerste en tweede soort, die in 't eerst weggevoerd werden door de Zee by derzelver laatste afwyking, en toen weggevoerd door het water van de *Pô*, welke eenigermaate nog voortvaaren met dezelve aan te voeren, als bo-

boven gemeld is, door middel van de veelvuldige overſtroomingen, veroorzaakt door het overvloeijen van de *Pô* in de ſtreeken van *Ferrara* en *Bologna*, welke toeneemen door de drift der Inwoonderen deezer ſtreeken, die ongelukkig het zich onderwinden, om de wateren van die ontzaglyke Rivier al te ſchielyk door dammen en dyken te bedwingen.

II. Uit de rigting der Valei van *Lombardye* en van alle de Valeien van den tweeden rang, welke daar in uitloopen; uit het verbaazend verſchil in de hoogte van deeze Valeien van den tweeden rang, gelegen aan den voet der *Alpen*, als mede uit derzelver getal, in vergelyking met die ten westen en zuidwesten van dezelfde Bergen; uit derzelver ongeregelde gedaante, aantal en verbaazend groote afgebrookenheid, welke men desgelyks aantreft in de bergen van den tweeden en derden rang, aan den Oostkant der Granithoogten, in vergelyking met die van denzelfden rang in 't Westen; met één woord uit de kalkagtige keten van heuvelen die geheel *Lombardye* omringen; denk ik te mogen afleiden. —— *Voorèerst*, dat de beweeging der Zee in derzelver eerſte verwisſeling eene rigting hadt van het Westen na het Oosten. —— Ten *tweeden*, dat dezelve eerst tot eene groote hoogte oprees; 't geen ten vollen ſchynt bevestigd te worden door de kalkagtige ſtoffe, Zeeſchulpen bevattende, die men nu vindt, liggende op eenige der eerſte rotzen van de *Alpen*. —— Ten *derden*, dat de beweeging en teruggang in 't eerst zeer ſnel waren. — Ten *vierden*, dat de Zee, gereezen zynde boven de vlakten, welke de hooge Valeien van de *Alpen* vormen, zich naderhand na den Oostkant nederſtortte; door de zwaarte, en de ſnelheid, de Valeien groevende, welke aan derzelver voet liggen; ſchendende en medevoerende de Bergen van den tweeden rang, die in den doortogt kwamen. —— Ten *vyfden*, dat de Zee, in vervolg van tyd, in beweeging afgenomen zynde, door het bezakzel, de Schift en Bergen van den tweeden rang gevormd heeft, welke eene ſoort van riem beſchryven om de vlakte van *Lombardye*; in 't kort —— ten *zesden*, dat de Zee blykbaar een veel langer tyd bleef op de West- dan op de Oostzyde.

III. Uit de verbaazende klompen van Granit en oorſpronglyke Rots, welke thans op zichzelve verſtrooid lig-

liggen op den top van verſcheide hooge kalk- ſchift- en zandagtige heuvels in *Piedmont*, met welke zy geen de minſte overeenkomst hebben, word ik natuurlyk opgeleid om te gelooven, *vooreerst*, dat de grond van het bovenſte gedeelte der Valei van *Lombardye*, ten naasten by, zo hoog was als de toppen deezer heuvelen tegenwoordig zyn, toen dezelve door het Zeewater overſtelpt werd. —— Ten *tweeden*, dat die Granitklompen allerwaarſchynlykst op den top deezer hoogten gekomen zyn door een verſnelde werking der Zee, en in dien afgezonderden ſtaat gelaaten door denzelfden ſtroom, die, door allengskens den grond in verſcheidenerlei rigtingen uit te groeven, eene ontelbaare menigte van kleine ongeregelde Valeien gevormd heeft, die egter, over 't algemeen, de uitſpringende punten tegen over de uitgeholde hebben.

IV. Uit de groote maate van koude, welke men ondervindt op de *Col de Tende*, *Fineſtre*, *Argentere*, enz. ſchoon min hoog dan de Berg *Cenis*, trek ik de volgende beſluiten; dat de hoogte en de maat van verheffing der Bergen, boven het Waterpas der Zee, van minder invloeds zyn, dan die, welke zy hebben boven de Valeien, tot de volſtrekte bepaaling van de lugtsgeſteldheid op den top; mits egter, dat derzelver hoogte die van duizend of twaalfhonderd Toiſes niet te boven gaat. Dit ten naastenby de riem zynde, in welke de Sneeuw ſteeds blyft liggen.

V. Uit de ongeregelde hellingen of rigtingen, zo algemeen voorkomende in de beddingen der Bergen van den tweeden rang, en uit de afgebrookenheid, ſpleeten, en de menigte van vreemde ſtoffen in derzelver holligheden, ben ik van denkbeeld. *Vooreerst*, dat deeze Bergen niet geweeken of gezonken zyn, dan op den tyd toen derzelver toppen ten eenemaale overdekt waren met Zeewater; in de daad, deeze veronderſtelling ſchynt ten vollen opgehelderd te worden door de kalkagtige ſtoffe, overblyfzels van de Zee behelzende, welke doorgaans de ledige ruimten vervullen, gevormd door de verſcheide ſpleeten in deeze Bergen, en welke men zomtyds ook op de toppen aantreft. —— Ten *anderen*, dat zy in deezervoege niet kunnen gebrooken of geſcheiden weezen, dan door kragt van onderaardſche holten, gevormd in het binnenſte gedeelte des Aardkloots, welker verwelfzels, door allengskens overlaaden te worden door een

ſteeds

ſteeds toeneemende opeenhooping van kalkagtige gedeelten, door de Zee agtergelaaten, bezweeken en ingezonken zyn.

VI. Uit het aantal van Bergen, gevormd van Zandſteen, Marl en Puddingſteen, welke liggen op andere van verſchillende ſoort, als Granit, Rots, enz. die desgelyks veranderen naar gelange van de hellingen der beddingen; als mede uit de ongeregeldheid en verregaande rechtſtandigheid in de beddingen der Bergen van Schift, die zelfs een rechten hoek met den Gezigteinder maaken; eindelyk uit de algemeene wanorde en verwarring, welke zich zo zigtbaar voordoen in de Bergen van den eerſten, tweeden en derden, rang, gelegen aan de West- en Zuidwestketen van de *Alpen*, word ik opgeleid om te gelooven. — *Vooreerst*, dat de verbaazende veranderingen, welke onze Aardkloot ondergaan heeft, geheel zyn toe te ſchryven aan de uitwerkzels van Vuur en Water, die, op onderſcheide tydperken, of te zamen, of afzonderlyk, kragtdaadig gewerkt hebben. — Ten *anderen*, dat de vaste landen desgelyks blootgeſteld geweest zyn aan dergelyke omwentelingen, en, in 't kort, dat de laatſte groote omwenteling niet verſcheide eeuwen geleden, of van zulk een verre verwyderde dagtekening is als men doorgaans veronderſteld heeft.

VII. Uit de zandige heuvels, welke een Valei uitmaaken (beſchreeven het VIII Hoofdſtuk), behelzende verſcheide ſoorten van Overblyfzels uit de Zee oorſpronglyk, die ingeſlooten zyn in 't midden van hooge kalkagtige Bergen, welke 'er geene bevatten; uit de rigting van deeze Valei, welke van 't Noorden tot het Zuiden loopt; uit de verſteende Boomen, desgelyks gevonden, tien voeten beneden den grond van dezelfde Valei, in de ommeſtreeken van *Nice*, rustende op kalkagtige beddingen, welker wortels in derzelver vezelen eene menigte van Zeefoſſilia bevatten, hel ik over, om te beſluiten, *vooreerst*, dat de Zee, in derzelver langzaame en trapswyze voortgaande afwyking, eene uitgebreide Golf moet gevormd hebben in de nabuurſchap van *Escarene;* als mede, dat de kalkagtige Bergen, waar op wy hier boven doelden, tot een Oostlyke en Westlyke grensbepaaling dienden. — Ten *tweeden*, dat de toppen der Zandbergen, welke thans het binnenſte van de Valei uitmaaken, zo naby mogelyk aanduiden de hoogte van den bodem des Golfs op dat tydperk. — En *eindelyk*, dat de Wateren, naderhand

derzelver terugtred te dier plaatze van het Noorden, na het Zuiden gedaan hebbende, als 't ware de Valei uitgegroefd hadden, welke zedert voltooid is door het opdroogen van dat gedeelte der Zee, 't welk toevallig opgehouden geweest was in eenige der hooger gelegene Valeien, ingevolge van het verbreeken, door deszelfs zwaarte en werking, van het kalkagtige ſchutzel, 't welk, voor eenigen tyd, het water ophieldt.

VIII. Uit den afgebrooken ſtaat der kalkagtige Bergen, welke de Kust der *Middellandſche Zee* van *Nice* tot *Savona* omzoomen; uit derzelver verbaazende hoogte; uit de diepte der Zee die den voet beſpoelt; als mede uit de rigting der Rivieren en Valeien van dat gedeelte der keten, welke over 't algemeen van het Noorden na het Zuiden ſtrekt, en de groote menigte van Gipsgroeven, welke binnen een of twee mylen van de kust liggen, word ik opgeleid om te veronderſtellen. —— *Vooreerſt*, dat het grootſte gedeelte van de tweede en derde keten *Alpiſche* Bergen nog bedekt blyven door de Zee. —— Ten *tweeden*, dat, naar allen ſchyn, deeze Bergen zich uitſtrekken tot de Eilanden *Corſica* en *Sardinie*. En *eindelyk*, dat een aantal deezer kalkagtige Bergen derzelver ſteilte verſchuldigd zyn aan de laatſte wegwyking van de Zee, die, door ongevoelig derzelver voet te ondermynen, een gedeelte in Zee deed plompen; dewyl zy, op dien tyd, die maate van vastheid niet verkreegen hadden, welke zy thans bezitten.

IX. Dewyl ik niet in ſtaat geweest ben, om met alle zorgvuldigheid, en de naauwlettendſte naſpeuring, de minſte blyk te ontdekken van Vulcaniſche werkingen van *la Bouchette*, by *Genua*, tot *Mont Viſo* in *Piedmont*, by welke twee Bergen de Zeebergketen eindigt, oordeel ik my geregtigd, om te zeggen, dat het niet blyke, dat 'er eenige Vuurbergen in dat gedeelte van de *Alpen* beſtaan hebben, uitgenomen in de Valei van *Fontaine du Temple*, en waaromtrent ik op geene volſtrekte wyze kan ſpreeken; dewyl de gelegenheid tot de vereischte naſpeuring my ontbrooken heeft.

Opgegeevene beſluiten trek ik uit het geen my is voorgekomen; ik bied dezelve anderen aan, niet zonder eenig wantrouwen, volkomen bewust van de zwaarigheden, welke alle Stelzels, wegens de Theorie deezes Aardkloots, vergezellen; maar, indien men oordeelt dat ik gemist heb in eenige myner gevolgtrekkingen, heb ik nogthans de

de voldoening van te weeten, dat ik, zonder eenige Stelzelliefde, getragt heb getrouwlyk te verzamelen en op te leeven verſchynzelen, welke de Natuur oplevert; daadzaaken, welke anderen misſchien beter zullen verwerken, en waar toe ik als dan de aandagt van in dit vak kundiger Mannen niet onnuttig zal geleid hebben.

Het is myne zaak niet, het uit te maaken, in hoe verre ik ſlaagde; maar, gelyk het *Sir* WILLIAM HAMILTON's hoofdvoorwerp geweest is, de werking van het Vuur in de daarſtelling van de omwentelingen in de Natuur door 't zelve voortgebragt, zo is de myne geweest om de werking des Waters onder 't oog te brengen; en misſchien zal, wanneer de kragt deezer twee ſterk werkende Elementen, naar eisch, overwoogen wordt, zich een groot licht verſpreiden over een onderwerp, tot dus lange zeer onvolkomen naageſpeurd.

Ik zal my gelukkig agten, indien myn arbeid, met de daar aan toegevoegde verfraaijingen, de eer heeft om eene uitnoodiging of inleiding te weezen tot het nader beoefenen van dat gedeelte van het *Alpisch* Gebergte, waar de weinige bloemen en koornairen, welke ik verzameld heb, tot een ſtaal kunnen dienen van derzelver rykheid en vrugtbaarheid. In dit veld der Weetenſchappen moet ik den oogst overlaaten voor anderen, meer dan ik bedreeven in het vak der Natuurlyke Historie.

LEEVENSBERIGT VAN DEN EERW. ANDREW KIPPIS, *D. D. F. R. S. & S. A.*

„Van tyd tot tyd hebben wy, in ons *Mengelwerk*, vertaalde Leevensbeſchryvingen geplaatst, oorſpronglyk gevloeid uit de pen des Mans, wiens Leevensberigt wy thans aanbieden. Behalven dat Dr. KIPPIS, uit deezen hoofde, eenigzins geregtigd gerekend „mag worden om eene plaats in dit eigenst *Mengelwerk* te verdienen, zal in het verhaal zyns Leevens niet weinig voorkomen, 't geen weetenswaardig, leerzaam en „voorbeeldlyk, is."

* * * *

ANDREW KIPPIS, een uitſteekend Godgeleerde en beroemd Leevensbeſchryver, werd den 28 van Maart des Jaars

Jaars 1725, te *Nottingham*, gebooren. Zyn Vader, Mr. ROBERT KIPPIS, een agtenswaardig Zyden-Kousſen-Fabrikeur te dier Stede, ſtamde van Moeders zyde af van den Eerw. BENJAMIN KING, van *Oakham*, in *Rutlandshire*, een der Leeraaren uitgeworpen wegens *Nonconformity*, of het zich niet vereenigen met de Episcopaale Kerk; en was de tweede van de drie hun Vader overleevende Zoonen van Mr. ANDREW KIPPIS, van *Sleaford*, in het Landſchap *Lincoln*, die in den Jaare 1748, in den ouderdom van vier-en-tachtig jaaren, overleed. Zyne Moeder, ANNE RYTHER, was eene Kleindogter van den Eerw. JOHN RYTHER, uit de Kerk van *Ferriby*, in *Yorkshire*, uitgeworpen. De Naamen van beide deeze eerwaardige Voorouders worden vermeld, en met byzondere hoogagting gedagt, door Dr. CALAMY (*).

By zyns Vaders overlyden, in den Jaare 1730, werd het Onderwerp deezer Leevensbeſchryving, toen omtrent vyf jaaren oud, geſteld onder het opzigt en de beſcherming zyns Grootvaders, te *Sleaford*. Hier ontving hy het School- en Taal-onderwys; in hetzelve beſteedde hy zyne bekwaamheden met zulk een yver en een zo gelukkigen uitſlag, dat hy de byzondere opmerking trok van den Eerw. Mr. MERRIVALE, Leeraar eener Vergadering van *Proteſtantſche Diſſenters* te dier Stede. —— Deeze Heer ſtak byzonder uit door zyn kieſchen ſmaak en uitgebreide geleerdheid; aan diens warme en werkzaame Vriendſchap was onze jonge Kweekeling waarſchynlyk zyne volgende uitſteekenheid verſchuldigd. Naardemaal men in 't algemeen begrypt, dat, op diens raad en aanmoediging, onze KIPPIS zich bepaalde om onder de *Proteſtantſche Diſſenters* het Leeraarampt te bekleeden, als mede tot dat vak van Letteroefeningen, waarin hy naderhand zo zeer uitſtak. In de daad, hy ſprak daar naa altoos van deezen Vriend zyner Jeugd met uitdrukkingen vol van den diepſten eerbied voor 's Mans nagedagteniſſe, en het leevendigſt gevoel van de verpligting die hy hadt aan diens Vriendſchap en Beſcherming.

Mr. KIPPIS werd, in den Jaare 1741, toegelaaten in de Academie tot Onderwys van Proteſtantſche Leeraaren onder

(*) CALAMY's *Account of the Miniſters ejected and ſilenced by the Act of Uniformity, in the Reign of Charles the ſecond.*

der de *Disſenters* te *Northampton*, onder het opzigt van den Eerw. Dr. DODDRIDGE, wiens verwonderlyke bekwaamheden als Schoolopzigter, en onvermoeide werkzaamheden als Godgeleerd Schryver, algemeen met welverdienden lof bekend zyn. Deeze Inrigting was, op dien tyd, in den bloeiendſten ſtaat, en hooggeagt; die Leerſchool bezorgde het Ryk een groot aantal van Leeraaren, niet min uitſteekend door hunne nuttigheid als Verkondigers van het Euangelie, dan door hunne Letterkundige bekwaamheden en voorbeeldlyk gedrag. Mr. KIPPIS bediende zich van de byzondere voordeelen tot het maaken van vorderingen, welke hy te deezer Oefenplaatze genoot. De uitſteekende voortgangen, welke hy maakte, en zyn geheel gedrag, deedt hem de byzondere hoogagting verwerven van Dr. DODDRIDGE, dien hy wederkeerig met den diepſten eerbied bejegende, en beminde; en aan wiens nagedagtenisſe hy vervolgens gelegenheid vondt de tol van dankbaarheid en hoogagting te betaalen, die eerst aandeedt aan zyne eigene bekwaamheden als Schryver, en tevens aan zyne uitmuntenheid als Mensch.

Toen Mr. KIPPIS den leertyd van vyf jaaren in dit Oefenperk hadt afgeloopen, werd hy verzogt om het Leeraarampt te aanvaarden by eene Vergadering van *Proteſtantſche Disſenters* te *Dorchester*; maar ten zelfden tyde verzogt, om zich te *Boston*, in *Lincolnshire*, neder te zetten, verkoos hy laatstgemelde Standplaats, en vertrok derwaards, in Herfstmaand 1746. Hier bleef hy vier jaaren. In Slachtmaand des Jaars 1750 nam hy het Beroep als Leeraar aan in de Gemeente te *Darking*, in *Surry*. Kort daarop eene plaats openvallende in de Vergadering der *Proteſtantſche Disſenters* in *Prince's-ſtreet* (toen *Longditch* geheeten) in *Westminſter*, door den dood van den Eerw. Dr. OBADJAH HUGHES, werd Mr. KIPPIS verkoozen tot zyn Opvolger, in Zomermaand des Jaars 1753. In Herfstmaand des gemelden jaars tradt hy in den egt met ELIZABETH BOTT, een der Dogteren van Mr. IZAAC BOTT, een geagt Koopman, te *Boston*; en in Wynmaand daar op volgende zette hy zich in *Westminſter* neder.

De verplaatzing na, en het verblyf van Mr. KIPPIS in, de Gemeente in *Prince's-ſtreet*, *Westminſter*, lag den grondſlag van de beroemdheid, welke hy vervolgens verwierf, en van het uitgebreide nut, 't welk zyn volgend Leeven kenmerkte. In gevolge van de Standplaats, die hy thans bekleedde, kreeg hy welhaast eene naauwe betrekking

tot

tot het *Presbyteriaansche* Fonds, waaraan zyne Gemeente zints lang ryklyk hadt toegebragt, en tot welks bevordering Mr. KIPPIS vervolgens zich met zo veel yver bevlytigde. In Zomermaand des Jaars 1764, volgde hy Dr. BENSON op als Lid van Dr. WILLIAM's Maaking; en deeze post verschafte hem op nieuw gelegenheid, om, op eene uitsteekende wyze, nuttig te weezen. Zyne verbintenis met het algemeene Lichaam der *Protestantsche Dissenters*, behoorende tot de Steden *Londen* en *Westminster*, en tot het Vlek *Southwark*, verschafte hem veelvuldige gelegenheden om zyne bekwaamheden te werk te stellen tot bevordering van de eer en het belang der zaake, aan welke hy zich volyverig toewydde, zo uit hoofde van zyne gevoelens, als ter oorzaake van zyne bediening.

Met den Jaare 1763, volgde Mr. KIPPIS den Eerw. Dr. JENNINGS op als Onderwyzer in de Taalgeleerdheid, op de Academie in *Hoxton Town*, toen onderhouden uit het Fonds van WILLIAM COWARD, *Esq.* —— In het Jaar 1767, droegen de Bestuurders van de Hoogeschool te *Edinburg* eenpaarig aan Mr. KIPPIS de waardigheid op van Doctor in de Godgeleerdheid, op de onverzogte aanbeveeling van den wydberoemden Hoogleeraar ROBERTSON.

Wanneer in den Jaare 1772 de Protestantsche Leeraars, onder de *Disfenters*, arbeidden, om eene Verbreeding te bewerken der *Acte van Tolerantie*, gaf Dr. KIPPIS een zeer aanmerkelyk Stukje in 't licht (*). De Inhoud van dit Verdedigschrift betrof de *Stoffe*, de *Wyze* en den *Tyd* der Vervoeginge by het Parlement; het was ingerigt om ten antwoord te dienen op een Geschrift, toegekend aan een Schryver, die thans een hooge Standplaats in de Kerk bekleedt. Eer het jaar ten einde liep, verscheen 'er een tweede Druk van dit Stukje, met veele en zeer belangryke byvoegzelen. De beroemde Deken TUCKER gaf 'er een antwoord op in 't licht (†). Het onderwerp deezer geschilvoeringe was ongetwyfeld van groote aangelegenheid voor de Vryheid in den Godsdienst, en werd niet alleen door Dr. KIPPIS op eene meesterly-

(*) *A Vindication of the Protestant Disfenting Ministers, with regard to the late Application to Parliament.*

(†) *Letters to the Rev. Dr.* KIPPIS, *occasioned by his Treatise entitled: a Vindication*, &c.

lyke wyze behandeld, maar in alle opzigten gelyk het eenen Christen-Leeraar voegde. En het zou onregtmaatig weezen, hier niet te vermelden, dat de Brieven van den Deken TUCKER geſchreeven waren met eene maate van opregtheid, gemaatigdheid en beſchaafdheid, welke men zeldzaam in Godgeleerde Geſchilſchriften aantreft.

Het zal hier voegen aan te merken, dat Dr. KIPPIS reeds vroeger de pen als Schryver gevoerd hadt, dan veele andere lieden van zyne jaaren, door het zyne by te draagen in de *Magazyns* van dien tyd. Vervolgens vervaardigde hy verſcheide Artykels in *the Monthly Review*, in den eerſten tyd, te gader met niet weinig geleerde Heeren, byzonder wylen Dr. GREGORY SHARPE, en den uitmuntenden Wiskundigen, den Eerw. Mr. LUDLAM, van *Leicester*. De Artykels, door Dr. KIPPIS bearbeid, betroffen voornaamlyk Geſchiedkundige en Godgeleerde Werken, ook nu en dan Werken van Geleerdheid in 't algemeen (*). —— Het aandeel, 't geen hy op zich nam in het ſchryven van dit oordeelkundig Maandwerk, bragt buiten twyfel niet weinig toe om meerder volkomenheid te geeven aan het byzondere talent, 't welk hy bezat, om den inhoud op te geeven en de waarde te bepaalen van de verdienſten der Schryveren, die den meesten naam maakten, en om hem te bekwaamen tot die groote Nationaale Onderneeming, welke hem verheven heeft tot zo hoogen rang onder de Geleerden van zyn Land, en 't geen zyn Naam, met onbezwalkten luister, zal doen overgaan tot het laatſte Naageſlacht.

Het Werk, door ons beoogd, was eene nieuwe uitgave van de *Biographia Britannica*, verrykt met veele nieuwe Artykelen en veelvuldige Byvoegzelen tot reeds geplaatſte (†). In dit groote Werk wordt de veelbevattenheid en

(*) Hy gaf in het Tydſchrift, *The Library* getyteld, verſcheide gewigtige Vertoogen. Vervolgens lag hy den grondſlag van *The New Annual Register*, en gaf het verbeterd plan op, volgens 't welk dit Werk is voortgezet. *The History of Knowledge, Learning and Taste in Great Britain*, als mede *The Account of the Domeſtic and Foreign Literature of the Year*, waren in den beginne deezes Werks van zyne hand.

(†) Het eerſte Deel werd uitgegeeven in 1778, het tweede in 1780, het derde in 1784, het vierde in 1789, en het vyfde in 1793.

en uitgeſtrektheid zyner zielsvermogens, de juistheid zyns oordeels, de wyde ſtrekking zyner berigt-inneemingen, de onvermoeidheid zyner naſpeuringen, zyn byzonder reeds aangeduid talent om het werk van anderen na te gaan, en de verdienſten der uitmuntendſte Schryveren te waardeeren, zyn oordeel in het uitkippen en opmerken van elke omſtandigheid die kon ſtrekken om talenten en characters te onderſcheiden, zyne onkreukbaare getrouwheid, en onpartydige beoordeeling der characters van de uitſteekendſte Perſoonen, op het ſterkſte ten toon geſpreid, en algemeen erkend. Zyne van ter zyde inkomende aanmerkingen, over eene groote verſcheidenheid van tusſchenvallende onderwerpen, zyn veelvuldig en leerzaam; en muntte hy bovenal uit in op deeze wyze de nuttigſte aanmerkingen mede te deelen. Zyne eigene gevoelens wegens de uitmuntenheid en de veelvuldige voordeelen der Leevensbeſchryving, zo als hy dezelve opgeeft in de Voorreden des Eerſten Deels, zullen wy onzen Leezeren hier mededeelen: dewyl het misſchien geenzins het minſte gedeelte van 's Mans lof uitmaakt, dat hy in het voortzetten des Werks die regels aankleefde.

„ Het is," ſchryft Dr. KIPPIS, „ onze wensch, en het „ zal onze pooging zyn, deeze uitgave met daadlyke on„ partydigheid te doen. Wy meenen ons te verheffen bo„ ven kleinhartige vooroordeelen, met getrouwheid en „ vrymoedigheid, de deugden en ondeugden, de uitmun„ tenheden en gebreken, van Mannen van allerlei Beroep „ en Party, te vermelden. Een werk van deezen aart „ zou zeer veel van deszelfs nuttigheid verliezen, indien „ het niet werd voortgezet met eene wysgeerige onbe„ vooroordeeldheid. Maar wy begrypen, dat dusdanig „ eene wysgeerige onbevooroordeeldheid, die ons in ſtaat „ ſtelt om volkomen regt te laaten wedervaaren aan de „ zodanigen van welken wy verſchillen, 't zy in Gods„ dienſtige of Staatkundige begrippen, geenzins inſluit „ dat wy onze eigene gevoelens niet hebben. Wy ſchroo„ men niet openlyk te verklaaren onze verknogtheid aan „ de groote belangen des Menschdoms, en onze vyand„ ſchap tegen Waan- en Bygeloof, 't zy dezelve gevon„ den wordt by den Roomschgezinden of Proteſtant, „ Whig of Tory, Aankleever van de Kerk of Disſenter. „ Eene Geſchiedenis, welke geſchreeven wordt zonder „ eenig agt te ſlaan op de hoofdvoorregten der mensch„ lyke Natuure, en zonder zedelyke gevoelens, moet

„ een

„ een groot deel misſen van 't geen onderwys mag hee-
„ ten, en kragtloos worden.

„ Wy weeten niet, of wy ons eenigzins behoeven te
„ verdedigen, wegens de genomene vryheid om ons eenige
„ aanmerkingen en bedenkingen te veroorloven op zo-
„ danige voorvallen en onderwerpen als ons onder den
„ weg voorkwamen. Naardien het Werk, 't geen wy in
„ 't licht geeven, zo wel Oordeel- als Geſchiedkundig is,
„ hoopen wy dat onze gehoudene handelwyze in deezen
„ geene verdediging zal behoeven. Het is te over bekend,
„ hoe zeer het groote Werk van den Heer BAYLE zich
„ aanprees door zyne vernuftige waarneemingen en in-
„ gevlogtene uitweidingen. Wy gevoelen ten vollen, hoe
„ verre wy altoos zullen blyven beneden de peil van
„ dien grooten Man, in de vakken waar hy zo zeer uit-
„ ſteekt; en wy gevoelen geene neiging altoos om hem
„ in zyne gebreken te volgen. Maar, terwyl wy zyne
„ twyfelaary en tot losbandigheid leidende ſtellingen
„ wraaken, zouden wy ons verheugen dezelfde bekwaam-
„ heid te bezitten om de voorvallen op zo gewigtige
„ einden toe te paſſen.

„ De Leevensbeſchryving kan uit twee gezigtspunten
„ beſchouwd worden. Dezelve is zeer aangenaam en
„ nuttig, wanneer zy niets anders bedoelt dan om en-
„ kel berigt te geeven van de Leevensomſtandigheden
„ der uitmuntende Mannen, en een verſlag van hunne
„ Schriften. Maar de Leevensbeſchryving kan men tot
„ een edeler einde doen ſtrekken. Men kan die aan-
„ merken als ons eene verſcheidenheid van gebeurtenisſen
„ opleverende, die, even als de Proeven in de Natuur-
„ kunde, de ſtoffe kunnen verſchaffen, uit welke men
„ algemeene waarheden en beginzels mag afleiden. ——
„ Wanneer onze kennis in de Leevensgeſchiedenisſen
„ ſtrekt om den kring onzer kundigheid in de Mensch-
„ lyke Natuure uit te breiden, om in ons een edele eer-
„ zugt te verwekken, om onze vooroordeelen te vermin-
„ deren, om onze kundigheden te zuiveren, en daar-
„ volgens ons gedrag te regelen, dan beklimt dezelve
„ het toppunt van waare uitſteekenheid. De Leevensbe-
„ ſchryving, daarenboven, iets vermaaklyks in zich heb-
„ bende, en een regtmaatige ſchatting zynde van hoog-
„ agting voor uitſteekende Characters, beklimt de waar-
„ digheid van eene Weetenſchap, en van zulk eene

„ Weetenſchap als men hoogst belangryk moet keuren,
„ dewyl dezelve den Mensch ten voorwerp heeft."

Op den 19 van Maart des Jaars 1778, werd Dr. KIPPIS tot Lid verkoozen van de Societeit der Oudheidkenneren, en, op den 17 van Juny 1779, tot Lid der Koninglyke Societeit. Hy was een Lid van den Raad der eerſte Societeit van 1782 tot 1784, en van de laatere van 1786 tot 1787. In elk deezer Societeiten was hy geregeld tegenwoordig, en een agtenswaardig en nuttig Lid.

(Het Vervolg en Slot hierna.)

BEKNOPT EN ONDERSCHEIDEN BERIGT, WEGENS DEN STAATKUNDIGEN TOESTAND IN DE VEREENIGDE AMERICAANSCHE STAATEN, MET BETREKKING TOT DE FEDERALISTEN EN ANTIFEDERALISTEN.

(Ontleend uit *Some Information reſpecting America, collected by* THOMAS COOPER, 1794.)

Wy hebben onder ons omtrent een half douzyn verdagte *Royalisten* of *Koningsgezinden*, behalven eenige *Engelſchen*, in de groote Steden woonagtig, door de *Americaanen* aangezien als op eene onredelyke wyze bevooroordeeld tegen hun Staatsbeſtuur, en beſmet met eene ſoort van *Maladie du Pays*, of *Landziekte*.

De overige *Americaanen* zyn *Republikeinen*; maar van tweeërlei ſoort. De eene meer overhellende tot eene uitbreiding, dan bepaaling, van de Magt, aan het Wetgeevend en Uitvoerend Beſtuur opgedraagen; meer geſteld op de *Britſche*, dan de *Franſche*, Staatkunde; en genegen om de Fondſen, de handwerkende en Koophandeldryvende Stelzels, in te voeren en uit te breiden. Onder deezen rangſchikken zich meest alle de uitvoerende Officieren des Staatsbeſtuurs, met den Heer WASHINGTON aan 't hoofd; de meerderheid van de Leden van den Senaat, en het grootſte gedeelte van de ryke Kooplieden in groote Steden. — Deeze Party draagt den naam van *Federalisten*, deels om dat zy de voornaamſte invoerders en onderſteuners waren van het tegenwoordig Federaal Gouvernement, en de Conſtitutie van 1787, deels van wegen een reeks zeer ſchrander opgeſtelde Brieven ten voordeele dier

dier Conſtitutie, door den Heer HAMILTON, getyteld *The Federalist.*

De andere Party draagt den naam van *Antifederaliſten;* niet om dat zy afkeerig zyn van het *Federaliſtisch* Gouvernement, of wenſchen, om, gelyk de *Franſchen*, eene *Republiek* te hebben *één en onverdeelbaar*; maar veeleer in tegenſtelling der benaaminge van de andere ſoort. Deeze *Antifederaliſten* toonden, ten tyde dat de tegenwoordige Conſtitutie werd ingevoerd, hunne tegenkanting tegen de uitgeſtrekte Magt, aan het Gouvernement gegeeven: zy wenſchten om meer beroepingen op het Volk. Deeze Party heeft tegen de groote Jaargelden aan de Officieren van het Gouvernement; tegen den rang en onderſcheiding door zommigen deezer aangenomen, waar door zy andere Burgers op eenen afſtand bejegenen: hier van ſluiten zy zelfs den anders bewonderden Preſident WASHINGTON niet uit; daar diens zeden en leevenswyze, beſchreeven als koel, afgezonderd en ſtaatlyk, eenigermaate, zo men zegt, ſtrekken om het uitwerkzel van zyne uitſteekende bekwaamheden en uitſteekende dienſten tegen te werken. De *Antifederaliſten* hellen derhalven meer over tot de Franſche Staatkunde, wat het beſpiegelend, niet wat het beoefenend, gedeelte betreft (*), en hebben eenen gezetten afkeer van der *Engelſchen* alles na zich haalenden en trotſchen aart. —— Deeze geest van verbittering tegen *Groot-Brittanje* is verbaazend toegenomen door de veronderſtelling van het deel, 't welk *Engeland* genomen heeft in het aanſtooken van den Oorlog der *Indiaanen*, in het verwekken van de vyandlykheden der *Algerynen*, in het opbrengen der Schepen en het belemmeren van den Handel der *Americaanen*, in het weigeren of verwaarloozen van de opgave der posten aan de Meiren, of vergoeding te geeven voor geſtoolene *Negers*. — Het gedrag des Hofs van *Groot-Brittanje* heeft zeker veel toegebragt om de *Antifederaliſtiſche* Party te verſterken, tot welke thans de Meerderheid des Volks, en de Meerderheid in het Huis der Repreſentanten, gerekend mag worden te behooren. Het is te hoopen, dat men binnen kort een middel zal vinden om deeze Partyen tot elkander te brengen.

(*) Men bedenke dat dit Werk in 1794 gedrukt, en dus vóór die Jaartekening geſchreeven is.

OVER EENE SCHANDELYKE GEWOONTE, BETREFFENDE DE BEZOLDIGING DER SCHOOLMEESTERS IN EENIGE STREEKEN VAN DUITSCHLAND.

Wie zou het kunnen gelooven, dat, ook nog in deze, in veele opzichten zoo zeer verlichte, eeuw, dergelyke ſchandelyke gebruiken, als 't geen hier onder volgt, ſtand grepen, indien het ons niet door een geloofwaardig ooggetuige, die het onlangs, om de aandacht van allen, die iets, tot verbetering van openbaare gebruiken en inrichtingen, kunnen toebrengen, 'er op te vestigen, in verſcheidene Hoogduitſche Nieuwspapieren openbaar gemaakt heeft, was verzekerd.

„ In verſcheiden ſtreeken van Duitschland ziet men, tegen Nieuwjaar, gewoonlyk de Schoolmeesters, met een groot deel hunner leerlingen, van deur tot deur omgaan, en hoort hen voor ieder huis liedjes zingen, om dus al bedelende een klein ſtuivertje op te haalen. Het weinige geld, dat zy, op deze laage manier, in een onaangenaam jaargetyde, dikwyls in ſneeuw en regen, en onder het doorſtaan van de felſte koude en allerlei ongemak, zoo zuur verdienen, maakt aldaar een gedeelte uit van hunne bezolding, die buiten dat zoo ſchraal en bekrompen is, dat zy 'er niet eens ſober van kunnen leeven."

Deze verfoeielyke gewoonte gaat nog ſteeds haaren gang, niettegenſtaande zoo veele verdienſtelyke mannen zoo veel moeite en arbeid in 't werk ſtellen, om de menigvuldige gebreken, die 'er in 't Schoolwezen zyn overgebleeven, aan te wyzen, en de beste ontwerpen tot verbetering, op allerlei wyzen, aanneemelyk te maaken. Moeten dan menſchen, die een der eerwaardigſte en belangrykſte bedieningen voor de Maatſchappy waarneemen, die het opkomend geſlacht moeten vormen, en tot menſchen en Christenen maaken, vóór eene onophoudelyke, met zoo veel zorg en inſpanning, dikwyls ook met veele verdrietelykheden en zwaare opofferingen, verzelde, werkzaamheid, zoo karig beloond, ja zoo klein geacht, en als voorwerpen van openbaare verachting behandeld worden? Is 't vreemd, dat zoo weinige bekwaame en edeldenkende lieden 'er zich toe willen laaten gebruiken, en wel te verwonderen, dat de weinige braave, en voor hunnen post anderzins geſchikte, Schoolmeesters zoo weinig goeds ſtichten, terwyl 't hun, deels om de geringe achting, die men hun in de Maatſchappy toedraagt, aan eerbied en vertrouwen by hunne leerlingen, deels om de meestal onbeduidende belooning, die men hun laat trekken, aan lust en moed ontbreekt, om alleen voor hun ambt te leeven, 't geen niet zelden door de noodzaakelyk-

lykheid, om te gelyk op andere middelen van beſtaan bedacht te weezen, volſtrektelyk wordt verboden.

ô Gy allen, die eenige zucht hebt voor het algemeene welzyn, en iets doen wilt en kunt, ten beste der Maatſchappy, en tot heil der nakomelingſchap! Voegt de handen ſamen, en onderſteunt alle edelmoedige wenſchen en welmeenende poogingen, om ook in ons Vaderland, waar 't Schoolwezen, helaas! over 't geheel nog zoo jammerlyk geſteld is, en 't ſchoolleeraarambt ook nog op zoo laagen prys ſtaat, nuttige veranderingen en verbeteringen te helpen tot ſtand brengen.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

De hoogmoedige wil geëerd worden, het zy hy zulks verdiene of niet. Het wordt hem onverdraaglyk, dat andere menſchen nevens hem ook voorrechten bezitten, welke hen ter eere ſtrekken. By elke goede eigenſchap en goede handeling, welke hy in hen waarneemt, knerſtandt hy, en ziet met eene laage verachting op hen neder —— de braave daaden zyns naastens zyn hem fel ſteekende doornen. Hy laat niets onbeproefd om het goede in hem te verdrukken, terwyl hy kleine en geringe misſlagen voor onvergeeflyke zonden uitkryt; des naastens deugden benydende, wil hy het goede zo weinig in hem zien, als het braave erkennen. De gebreken van zynen evenmensch te zien, is oorbaar; dezelve met zagtmoedigheid en liefderyk geduld te verdraagen, is menſchlyk; bedaard en vriendſchaplyk, zonder bitsheid, ze hem te ontdekken, doet een welmeenend vriend; maar hem in de daad te verbeteren, voegt eenen Chriſten.

Weinig moeite kost het, om den naasten te bedillen, en zyne gebreken te zien; maar het wordt ſchier eene onoverkomelyke arbeid om de onzen te verbeteren. Niet zelden hindert ons de ſplinter in zyn oog, daar wy de balken in onze eigen oogen niet bemerken. Wisten wy allen duidelyk wat waare *zelfkennis* ware, wy zouden niet zo ſpoedig en overylend, zonder onderzoek en nadenken, den naasten en zyne handelwyze beoordeelen: zagen wy meer *in* onszelven dan *buiten* en *om* ons, wy zouden ons veeltyds van een onbarmhartig en liefdeloos oordeelvellen wachten, en meer bedacht zyn op de gouden ſpreuk: *Kent u zelven.*

Veel te ſpreeken wordt dikwyls gevaarlyk, en gaat meest met losheid gepaard. —— Altyd te zwygen, verraadt dikwyls onkunde; doch veiliger, weinig of niet te ſpreeken, dan door onnut geklap en verwaande pocheryen zyne onkunde te openbaaren.

Niet te hoog van zichzelven te denken, en mistrouwen in zy-

zyne eigen krachten te ſtellen, kan den mensch zeer dikwyls voor veele verzoekingen en ongeluk beveiligen.

Te veel te vertrouwen op de wisſelvallige goederen en de onzekere ſchatten deezes levens, is zeer gevaarlyk, terwyl zy nooit de hoop van derzelver bezitteren vervullen. Dikwyls meent men gelukkig te zyn, wanneer men ze bezitten mag; maar zy zyn wispeltuurig, ontrouw en onrechtvaardig — zo dra men aan dezelven gewoon is, verliezen zy meestal haare ſchoon- en heerlykheid, haaren toegekenden ſmaak en waardy — in den ſchoot van rykdom en overvloed kan ook treurigheid en ontevreedenheid huisvesten.

Laag- en dwaasheid is het, om den Godsdienst enkel ſtaatkunde te noemen, daar by zyne verhevenheid en Godlykheid door zynen majeſteitſchen invloed op het burgerlyke en zedelyke zo ſtaatig en luisterryk zien laat. — Een volk, het geen waarheid en deugd, vertrouwen en dankbaarheid, orde en ſtaatkunde, oprechte Vaderlandsliefde en het heilige der Wetten, nog eenigzins weet te waardeeren, ziet den Godsdienst als een onwrikbaar fundament van den ſtaat en zyn welzyn aan.

Een eerlyk hart bezit juist niet altyd de grootſte kloekheid en 't vlugſte verſtand. — Verſtand en hart ſtaan in eenen grooten afſtand — niet weinigen hebben een gevuld verſtand by een ledig hart. — Steeds zal het myne verplichting zyn om aan myzelven getrouw te blyven; my niet te veel veroorloovende, zal ik myzelven geſtreng beproeven, om geen zelfbedrieger te worden.

In de dagen van voorſpoed en geluk valt het niet zwaar, ſtandvaſtig, te vreeden en onverſaagd, te zyn; maar zeldzaam is het, aan zichzelven gelyk te blyven, wanneer men door eenen vloed van onſpoeden overſtroomd wordt. Hoe veelmaalen roemt en zweetst een winderige krygsman op zynen heldenmoed en manlyke dapperheid, wanneer hy gerust kan zitten en geenen vyand te vreezen heeft?

Een twyfelaar onderzoekt gaarne; neemt niet alles voor goede munt aan, weet het kaf van het goede zaad en *ſchyn* van *zyn* te onderſcheiden, en kiest verſtandig.

Te onweeden met zyn lot te zyn, verraadt maar al te dikwyls groot gebrek aan vertrouwen op het geduchte en majeſteitiach Opperwezen. Verkeerde begrippen, van den Albeſtierer, en deszelfs wyze regeeringe, gevormd, koesteren dwaaling en onverſtand, en willen zo gaarne het onnavorſchlyk Godsbeſtier aan de gebrekkige regeering van eenen kortzichtigen afhangeling in deeze waereld doen evenaaren. Men moet een Christen zyn, om, naar Gods zin, op hem en op zyne vaderlyke voorzorg gerust te vertrouwen. Een Christen is het, die, behalven dat zyn eigen waar en wezenlyk belang hem zulks als plichtmaatig voorſtelt en aanbeveelt, aan de menigvuldige vermaaningen en beloftenisſen Gods gaarne gehoor geeft,

geeft, wyl zy hem gronden genoeg aan de hand geeven tot een vuurig, levendig en geloovig, vertrouwen. De verhevene en zuivere begrippen, welken hy zich van den algenoegzaamen gevormd heeft, en waar mede hy zyn hart steeds onledig houdt, leeren hem zynen God als eenen alweetenden kennen, die alle zyne omstandigheden en onderscheiden lotgevallen, in alle tyden en in alle opzigten, weet, ziet en kent. Met eenen heiligen eerbied voor hem vervuld, bidt hy hem nederig als den alléén wyzen aan, die alle oorzaaken en werkingen, alle betrekkingen, middelen en wegen, alle gevolgen en einden, op éénmaal juist en volmaakt overziet; die ze allen aanwendt tot den vrugtbaaren welstand van 't algemeen, en ter bevordering van het geluk van een iegelyk in 't byzonder. In waare vreeze ontziet hy den geduchten en almagtigen, voor wien niets te groot, niets te klein, niets te gering of te nederig, is, die al 't geen hy wil in den hemel en op aarde doen kan, op wiens bevel en wenk zowel de verheven Seraph als de nietige aardpier bereid staan, wien alles vreezen moet. Hy bemint eenen God, die liefderyk en genadig is; die uit zuivere liefde vrymagtig en altyd onbaatzuchtig weldoet, en alom aan alle zyne schepselen zo veele weldaaden en gunstbewyzen schenkt, als zy by mooglykheid ontvangen, bezitten en gebruiken, kunnen. Hy vreest eenen God, die even zo waaragtig is, als gaarne getrouw om altyd heilig te houden het geen hy belooft. Met alle recht is hy steeds daartoe bereidvaardig, doordien hy zich steeds zyne eigen onmagt vertegenwoordigt; zyne afhanglykheid inziende, maakt hy geene zwaarigheid ongedwongen en volmondig te belyden, dat hy, over het geheel genomen, enkel onmagt en geheel behoefte; dat hy als een nietig schepsel en brooze aardeling gebrekkig is, en altyd hulp, genade en ontferming, behoeft. Het vertrouwen op den algenoegzaamen verdeelt den Christen, verschaft hem ryken voorraad van waare hartenvreugde en onbeschryflyke zielgeneugten, en dit doet hem oprecht en kinderlyk dankbaar zyn by zyne volle verzekering van Gods vaderlyke voorzorg, redding uit den nood, bescherming by dreigenden druk, verlossing uit gevaaren, en gelukkige uitkomst te midden der knellende ongspoeden, wyze leiding in zyn lot, liefderyke vryspraak van alle zyne mistreden, en eene geruststeilende zekerheid eener geestelyke overwinning. —— Zo leert de Christen dan, dat standvastige hoop en vertrouwen op God, zyne nooden, elenden en druk, verminderen, dat, buiten zynen bystand, alle menschlyke hulp onnut is, en maakt hem onverschrokken, en doet hem, onder den drukkenden last van rampen en kruis benaauwd zwoegende, God, en zyne vaderlyke voorzorg, kinderlyk eerbiedigen en nederig danken.

DE LENTE.

Herderszang.

Tirsis.

Is het de lieve Morgenstond, Amintas! die u zo vroeg in het veld bragt? —— Het aangenaame, het verkwikkelyke, der velden, in deezen Liefde kweekenden Lentemorgen, zullen u uitgelokt hebben, even als my?

Amintas.

Ja gewis, Tirsis; want noem my eens iets dat zo verrukkend is, als een schoone morgen in de zagte Lente.

Tirsis.

Gy spreekt waarheid, Amintas. — Maar is 'er dan ook wel iets gepaster, dan dat Herders in den vroegen morgen een Veldlied zingen? Onlangs hoorde ik twee vermaarde Zangers, zy zongen, ter eere van de Liefde, eenen beurtzang. —— Ik heb dezelve veel afgeleerd. Willen wy onze kragten eens beproeven, en te zamen eens een beurtzang aanheffen? —— En laat ons dan om een prys zingen. —— De Herder Milon, die daar ginter aankomt, zal onze scheidsman weezen. —— Ik heb hier in myn herderstasch een Kelk, nog door den ouden Damon besneeden. Ge hebt 'er op, hoe Siringa voor den Boksvoet Pan vlugt, en in een rietbosch veranderd wordt. — Deezen Kelk stel ik ten prys, en zal dien u geeven, als Milon zegt, dat gy my overtreft in 't zingen. —— Wat stelt gy daar tegen, Amintas?

Amintas.

Ik stel daartegen deezen Staf, weleer door den ouden Menalkas gedraagen. —— Hy was in een bosch, aan Diana gewyd, zonder dat hy wist dat het aan Diana gewyd was. —— Hier vervaardigde hy met eigen handen deezen Staf. —— Men verhaalt, dat de boom, van welken Menalkas deezen Herdersstaf gesneeden heeft, eertyds een Nimph is geweest, welke, van de Satyrs vervolgd, in dit bosch vlugtte, en, Diana om bystand smeekende, door deeze Godin in een boom is veranderd geworden. Deezen Staf stel ik tegen uwen Kelk, en Milon zal onze Regter zyn. —— Dan Tirsis zal eerst aanheffen, om dat ik door hem ben uitgedaagd.

Tirsis.

Welaan, dit weiger ik u niet, ik zal u voorgaan.

Zy gingen zamen Milon te gemoete; zyt gegroet Milon, zeiden zy. —— Heden zult gy tusschen ons Regter zyn; en zy verhaalden Milon, dat zy elkander hadden uitgedaagd tot zingen. Milon nam aan de scheidsman te weezen, en Tirsis begon aldus:

Wat is de Liefde zoet! —— Hoe aangenaam, hoe streelend! —— Niets is zo aangenaam als te beminnen. —— Maar weder bemind te worden is verrukkend. —— De Liefde bindt de harten zaam, en kweekt onderlinge gemeenschap. —— Zy is het, die de aangeboore natuurkragt door heimelyke werking doet aanwassen. —— Zy is het, die de tedere harten in vlam zet, en genegen tot elkanderen onderling doet blaaken. —— De Liefde regeert alles. — De ganssche Natuur is van dezelve vervuld. —— Zonder Liefde zou alles kwynen. —— Zonder Liefde moest alles vergaan. —— Vleiende Liefde! bestier myne zangtoonen. Ik zing van u; ik zing ter eere van de allesregeerende Liefde, in deezen schoonen morgen.

Amintas.

Bekoorlyke Velden! waarin de zagte Lente heerscht. —— Hoe worde ik verrukt door al het schoon, dat gy ten toon spreidt! —— Welk een aangenaame en streelende aandoening verwekt gy in mynen boezem! — Lagchende Lentemorgen, met welke Schoonheden versiert gy de Natuur! —— Hoe verkwikkelyk zyn de veldbloempjes! Zy streelen de ziel door hunne verscheidenheid van kleuren, terwyl de geur, dien ze verspreiden, de lugt met een edelen balsem vervult! Hoe wordt myn ziel verrukt door de beschouwing van alle deeze Schoonheden! —— Hoe verrukkend streelt my deeze schoone Lentemorgen!

Tirsis.

Het is de Liefde, die my doet zingen — het is de Liefde, die alles regeert, en my ook opwekt in deezen schoonen Lentemorgen. —— Is het niet de Liefde, die alles doet leeven en in stand houd? —— ô Welk een groot vermogen heeft zy! —— Aller harten worden door haar bewoogen. — Duizend verrukkingen brengt zy aan. — Zy schenkt duizend vermaaken, welke zonder haar niet genooten worden. —— Door haar is my alles aangenaam. —— Door haar is my Doris tot de streelendste wellust!

Amintas.

Ruischende beekjes, golvende stroompjes! —— Stille en schaduwryke bosschen, wier jeugdige bladeren en takken overal

al groene gewelven maaken. Hoe zoet zyn de verrukkingen, welke gy in mynen boezem verwekt! Welk een ſchoonen glans ſpreidt deeze verkwikkelyke morgen alom op de velden! —— De weiden, en de wyde vlakten, verſierd met zo eene verſcheidenheid van bloemen, doormengd met het jeugdig Lentegroen, ſtreelen het gezigt, werwaards men het heen wendt.

Tirſis.

ô Welke vermaaken doet de Liefde ons niet gevoelen, welke aandoeningen in het hart opryzen, en met welk een vuurigen gloed den boezem blaaken! Onlangs gevoelde ik vooral de kragt van uwe werking, ô onweerſtaanbaare Liefde! wanneer ik, met myne Doris, langs deeze vlakten, onze Kuilden dreef! Hoe klopte my het hart, by elken tred, dien wy deeden — by elk woord, dat ik ſprak! —— Stamelende bleef ik vaak in myne woorden ſteeken — dikwils had ik het op de lippen, om te zeggen: Doris, ik bemin u! —— Maar dan dorst ik niet.

Amintas.

Met verrukking doorwandele ik deeze heerlyke, deeze vermaakelyke, ſtreek. —— Met verrukking dryf ik myn Vee langs deeze bekoorlyke vlakten. —— Nu eens ſcheeren de Schaapjes het malſe groen van de heuveltoppen af, en hangen aan de ſchuinſche ſteilte; dan weer vermaaken zy zich in de wyde vlakten. —— Dan beklim ik een zagtryzenden heuvel, en, op den top gezeten, overzie ik de wyduitgeſtrekte ſtreeken, de onoverzienbaare vlakte der Zee. — Dan, laat ik het gezigt neder in de dalen, of overzie onmeetbaare bosſchen — dan treft myne ziel een gevoel, eigen aan zulke hemelſche gewesten. —— Nu eens zet ik my neder aan den voet van eenen eerwaardigen Eik, wier takken een aangenaam gewelf maaken, digt by de hut eener vrolyke Herderin, die haare Kudde dryft door deeze ongemeen treffende Landſtreek, en den gaanſchen Zomer door al derzelver aangenaamheden geniet, en die van geen mensch bezogt wordt dan alleen van haaren getrouwen minnaar — die van verre zyn Vee komt aandryven om haar te zien, en niets te zwaar valt om haare gunst te winnen. —— Hier kan ik dagen aan elkander doorbrengen, en my verlustigen in al dit vermaakelyke.

Tirſis.

ô Wat is de Liefde eene verrukkende wellust! —— Wist gy eens Doris hoe lief ik u heb! maar gy weet het niet —— maar kom in deeze vermaakelyke ſtreek, dan zal ik het u zeggen. — Hoe zou my het hart kloppen, als ik zei: Doris, bevallig meisje,

ik

ik bemin u. —— Hoe zoet is de Liefde, zy ſchenkt ons duizend verrukkende gewaarwordingen!

Amintas.

Hier in dit vermaakelyk oord bragten onze Vaders een vergenoegd leven door —— hier zaten zy, als Burgers van de oude wereld, onder de ſchaduwe van het digt geboomte, en verzadigden zich met melk en kaas, terwyl hunne kudden weidden die zich des avonds op het geroep en gefluit der jonge Maagden ter Stal begaven. Deeze levenswys volg ik na. Als onze Vaders, ſlyt ik ganſche dagen in 't veld —— daar eet ik ſmaakelyk myn melk en kaas —— daar zie ik de gulde Zon des morgens ryzen, en des avonds daalen —— daar aanſchouw ik het heerlykſt ſchouwſpel dat Natuur kan opleveren, met eene verrukking van wellust die alles overtreft!

Tirſis.

Door de Liefde leeft alles! —— Laat vry een ander zich vermaaken in het wild na te jaagen. —— My behaagt de Liefde —— zonder deeze verliest de Natuur alle haare Schoonheden — zonder deeze verliest alles kragt en leven —— zonder deeze verkeerden de vermaakelykſte oorden in akelige wildernisſen. Hoe onweerſtaanbaar is haar vermogen —— alles moet voor haare magt buigen, zelfs het wildſte, het ontembaarſte, maakt zy gedwee, en buigt onder haar alverwinnend vermogen!

Amintas.

Welke verrukkende Schoonheden levert de Natuur ons op! ô Aanminnig gezicht, als de gulde Zon ſtaatig uit de kimmen ryst, en al 't land verkwikt met haare koesterende ſtraalen —— wanneer zy eerst de toppen der heuvelen beſchynt, en de daar op liggende dauwdruppelen doet glinſteren als kristal — of als zy op de zagthobbelende zeegolfjes haare glinſterende ſtraalen werpt, die, rustloos bewogen door zoele weste-windjes, de ontleende glans der Zon terug kaatzen, en in het oog doen ſchitteren —— dan zie ik, met eene bedaarde verrukking, de opgaande Zon langzaamerhand hooger ryzen, en alle de nevels, op het aardryk verſpreid liggende, opklaaren.

Tirſis.

My is boven alles verkwikkelyk het gezicht van Doris. —— Niets in de wyde Natuur, dat daar by haalen kan —— niets zo aangenaam —— ô dit gaat alles te boven. De hartstogt van Liefde is zoet, en door haar wordt alles in ſtand gehouden, daar de Natuur anders ten eenemaal zou verwilderen. Alles

ging

ging verloren; maar door haar wordt nu alles in ſtand gehouden. Ik zing ter haarer eer, en myne zangtoonen zyn aan haar geheiligd —— zy wekt op tot zingen —— zy maakt de oogenblikken zoet die men doorbrengt in 't gezelſchap eener Herderin. Zy doet my naar Doris verlangen, om my te verlustigen in derzelver byzyn.

Amintas.

Als ik gezeten ben op een groen moschheuveltje, en myne beſpiegelingen mag botvieren, dan worde ik waarlyk verrukt by elk voorwerp dat zich aan myne beſpiegelingen opdoet. —— Hier zie ik het geboomte als zyne milde armen uitſpreiden, de tedere takjes door elkanderen ſtrengelen, en, aldus inéén gevoegd, hier en ginds groene gewelven vormen — daar ſpeelen de zagte zefirs met de ſchommelende blaadjes. —— Hier werpt de Zon door het digte loof op den zwarten grond altoos beweegende ſchaduwen —— daar zie ik het jeugdig Eiloof den ſtaatigen Eik omhelzen. —— Hier vertoonen zich de graazende Kudden, vrolyk en dartel huppelende door de wyde vlakten —— daar doen zich de velden op, beladen met haare goudgeele Zomervruchten. —— Bekoorlyke velden, blyft altoos gezegend van den Opperzegenaar, den Heer der Natuur! —— Dat in u beſtendig zoete vrede en ſtille rust woonen! Dat gy nimmer vertrapt word door de vernielende hoeven der brieſchende Oorlogspaarden; maar uwe vrugten, jaar op jaar, ongeſtoord moogt voortbrengen, die gerust in de ſchuuren worden ingezameld!

Dus hadden de twee Herders gezongen; de een over de Schoonheden der Natuur, en de ander over de Liefde. Toen ſprak Milon: Waarlyk Herders, gy zyt twee goede Zangers. Maar wien van u zal ik den prys toekennen? — Welaan, verwisſelt van ſtukken. Hy, die den Kelk heeft, ſchenke denzelven voor den Staf, en die den Staf heeft, dien voor den Kelk.

C. v. d. G.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

MANASSE'S AFGODENDIENST EN BEROUW.
Naar aanleiding van 2 Kon. XXI, *en* 2 Kron. XXXIII.

Aan de Schryvers der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

Medeburgers!

„ Daar gy, door het ſpoedig plaatzen van het onlangs
„ door my gezonden Stukje, HISKIA's *Godsdienſther-*
„ *vorming beſpiegeld*, getoond hebt, in deeze wyze van
„ Schriftuurbeſchouwing genoegen te vinden, volbreng
„ ik myne, by het zenden, gedaane belofte, om u nog
„ het een of ander Stukje, op gelyke leest geſchoeid,
„ toe te ſchikken. Een Stukje, 't welk tot een weder-
„ ga kan dienen. Terwyl ik, in 't vervolg, nog wel
„ 't een en ander van dergelyken aart zal onderhan-
„ den neemen, en Ul. doen toekomen. Intusſchen blyf
„ ik, enz. (*)"

Ul. *Begunſtiger.*

Hoe treffend ſchoon was de dag der Herſtellinge van den waaren Godsdienst, by den aanvange der Regeeringe van Koning HISKIA! —— Met welk een ſtreelend genoegen zag alles wat Godsdienst mint dien aanbreeken —— aanbreeken niet alleen; maar ook een reeks van negenëntwintig jaaren het Ryk beſchynen!

Een zo lang ſtandhoudend Herſtel van den Godsdienst, met welken, onder GODS Oude Volk, het Heil des Staats on-

(*) Bedoelde Stukje is hier boven, bl. 45, te vinden. Den Opſteller en Zender diene tot narigt, dat wy, met veel genoegen, dergelyke Schriftuurbeſchouwingen ontvangen, en gaaren plaatzen. Wy zien 'er meer met verlangen te gemoete.

onmiddelyk verbonden was, 't geen *Vrede en Waarheid in de dagen van* HISKIA *gaf*, zou ons ligt hoope doen ſcheppen op eene volduuring van dien ſteun des Volksgeluks —— hoope dat de Throonopvolger van dien waardigen Vorst, 's Vaders braave voetſtappen drukkende, het Volksheil beſtendig zou maaken.

Maar, droeve wisſelbeurtigheid van het lot der Volken! Gelyk HISKIA, ten goede, het tegenbeeld was zyns in alle Godloosheid uitgeleerden Vaders, zo ſtrekte diens Zoon MANASSE ten tegenbeeld diens waardigen Vaders, wiens leevensdraad zich niet lang genoeg rekte om hem ten waardigen Throonopvolger te vormen.

Volgens het berigt des Geſchiedſchryvers, in het XXI Hoofdſt. van het 2 *Boek der Koningen*, 't welk wy thans zullen beſpiegelen, verloor MANASSE, ſlegts de eerſte kindschheid ontgroeiden ouderdom van twaalf jaaren bereikt hebbende, te vroeg den Man, die hem op 't ſpoor van den Godsdienst, en 's Volks gelukkigmaaking, zou hebben kunnen leiden.

In deezen ontluikenden Leeftyd, zo vormbaar ten goede en ten kwaade, vondt hy zich verſtooken van zulk een *Leermeester*, van zulk een *Voorbeeld*, en viel ongelukkig meest in handen van Bedervers zyner Beginzelen en Zeden.

Zo lang HISKIA leefde, vertoonde zich Hof en Hofgezin, 's Vorſten voorbeeld volgende, den waaren Godsdienst toegedaan. —— Afgodery met Zedeloosheid, haare onaffcheidelyke Gezellinne, durfden zich nergens vertoonen.

Dan, ontbrak het ten Hove, en in het Ryk, niet aan heimlyke Begunſtigers van dit Staatsmisdryf; aan lieden, die de dagen van ACHAS wenschten herbragt te zien; die den dag des doods van HISKIA als een blyden dag aanſchouwden; daar dezelve hun gelegenheid gaf, om, van 't ontzag en bedwang diens voor den waaren Godsdienst yverenden Vorsts ontheven, het duslang gedwongen gedraagen masker af te ligten; en, met verſmaading van den éénen waaren GOD, tot de onzinnigheid der dwaasheid der verbanne Afgodery te vervallen, en dit wangedrocht, uit dwaasheid en boosheid voortgeſprooten, weder in te voeren.

Om in dit ſnoode plan te ſlaagen, weeten de na die verandering ſtaande Hovelingen het zo te beleggen, dat het Ryksbeſtuur, geduurende 's Vorſten nog eenige jaaren duu-

durende minderjaarigheid, als mede de Opvoeding deezes ten Throon beſtemden Kinds, althans voor 't grootſte gedeelte, in hunne handen viel.

Men mag op gronden van Menschkunde, ſchoon de Geſchiedenis des zwyge, vaſtſtellen, dat lieden van den boven aangeduiden ſtempel niet onmiddelyk naa HISKIA's dood het masker weggeſmeeten, en zich openlyk, als Verſmaaders van den herſtelden en in zwang gebragten zuiveren Godsdienst, vertoond hebben. Wereldwyze Staatkunde, die altoos tykavelt, is te door- en omzigtig tot het doen van zulk een verhaasten, en eigen plan verpletteren den, ſtap.

Ondermynend, dat ik my zo uitdrukke, gaan deeze ſnoode Vorst- en Rykbedervers te werk, in het boos hun ſtreelend vooruitzigt, dat de volgzaame MANASSE, meest door hunne handen gevormd, ten eenigen tyde, hunnen arbeid zal bekroonen, en het zegel van Vorstlyke Goedkeuring daar op drukken.

Te deezer oorzaake mogen wy vrylyk veronderſtellen, dat, ſchoon, naa HISKIA'S dood, de herſtelde Godsdienst eenigen tyd in ſtand bleef, dezelve van lieverlede aan 't verſlaauwen en kwynen ſloeg, door het miſſen van voegelyken onderſtand, en het derven van hoodige aanmoediging. — Verſlaauwing, de heillooze Moeder van Onverſchilligheid, beheerscht de Hoofd- en Hofſtad — dat ligt beſmettend euvel breidt zich allengs over het Ryk uit — het neemt toe — het krygt de overhand, — — — *Onverſchilligheid*, die vergevorderde ſchrede tot *Ongodsdienſtigheid*, vermeestert de harten — deezé worden vat- en ontvangbaar voor het aanneemen van alle veranderingen, die eene onmiddelyke ſtrekking hebben om op de zinnen te werken, en de laagere driften volop voldoening te verſchaffen, of althans deeze, in groote en opgehoopte maate, aan den zinlyken Mensch te belooven.

De Ryksgrooten en Bewindvoerders, die deezerwyze het Volk ter verwaarloozing van den Godsdienst en ten afval van denzelven leidden, lieten inmiddels niet naa het *Verſtand* te verdonkeren en het *Hart* te *verpesten* van hunnen Vorstlyken Kweekeling; althans eenen meerderen invloed op hem te verkrygen en te behouden dan anderen, dan de *Propheeten*, die toen leefden, en niet volſtrekt van 't Hof, of ook van zyne Opvoeding, verwyderd waren, en MANASSE tegenovergeſtelde beginzels poogden in te boezemen. — Beginzels, voor welke hy niet onvatbaar

was. —— Beginzels, die wortel moeten geſchooten hebben, ondanks alle werkzaamheden ten tegendeele: immers wy zullen dezelve zien boven komen, en vrugt draagen.

Zo veel oordeelde ik noodig te melden, ter aanvullinge van 't verhaal wegens den jeugdigen leeftyd des Zoons van HISKIA en HEPHZI-BA, die, in het voor ons liggend Geſchiedboek, onmiddelyk te voorſchyn treedt als de Godvergeetendſte Vorst, die ooit te *Jeruſalem* ten Rykstroon ſteeg, en wiens Afgodiſche Gruwelen van het 2 tot het 7 Vers vermeld worden.

De dag zyner Throonbeklimming was de dag van den val des waaren Godsdiensts. Het begin zyns Ryksbeſtuurs levert een tafereel op volmaakt het tegenovergeſtelde van 't geen wy onlangs van dat zyns Vaders ophingen.

Zonder ons aan eenige vergrooting ſchuldig te maaken, mogen wy zeggen, dat hy, niet te vrede met de haatlykſte der voorige Koningen, in boosheid, in Afgodery, in heiligſchennis en dwinglandy, te overtreffen, alle zyne poogingen in- en zamenſpande; om het geheele Herſtellingswerk zyns Vaders te bederven. Zo zeer als die goede Vorst, by het aanvaarden zyns Ryksbewinds, zich bevlytigd hadt om den Afgodendienst te verdelgen, en den Eerdienst des éénen waaren GODS te herſtellen, zo zeer was MANASSE in de weer, om den waaren Godsdienst uit te rooijen, de Deugd te verkragten, de oude verfoeizelen der Drekgoden te doen herleeven, en zelfs nieuwe daar aan toe te voegen. —— —— ——

Dat dit geen grootſpraak of te zwaar en te zwart gekleurd is, wyzen de reeds aangeduide Verzen, MANASSE'S gruwelen beſchryvende, ten vollen uit.

De Leezer zal my wel willen verſchoonen van eene verklaaring te geeven deezer meest alle zo dikwyls in de Gewyde Geſchiedenis vermelde gruwelen. — Hy zal zich, hoopen wy, vergenoegen met een korte voordragt, die deeze aaneenſchakeling van wanbedryven in hellen dag zet, en het verzwaarende daar van onder het oog brengt. —— Te meer zal ik hier mede volſtaan kunnen: dewyl de aart deezer voordragt niet gedoogt, dat wy ons inlaaten tot een Oudheidkundig Onderzoek van deeze en geene duistere byzonderheden, 't welk in 't einde tog op een enkel *misſchien* zou uitloopen. De gebruikte benaamingen hebben zo veel roests der Oudheid, dat de ſcherpſte vyl der Oudheidkunde 'er verſtompt op afſtuit.

MA-

MANASSE, 's Vaders werk verdelgende, voerde niet alleen de Afgodery van ACHAS weder in; maar ſtreefde dien reeds zo ſnooden *Grootvader* voorby in het pleegen van alle *Heidenſche* gruwelen, rechtſtreeks ingerigt om den waaren Godsdienst, in 't *Joodſche Land*, te onder te brengen, en op de puinhoopen van dien verdelgden Godsdienst het gebouw der ſnoodſte Afgoderye op te rigten. — ACHAS hadt alleen 's Heeren Tempel toegeſlooten; MANASSE maakte 'er daadlyk een *Afgoden-Tempel* van; in het Heiligdom zelve plaatſte hy zyn meestgeliefde Afgodsbeeld; in beide de Voorhoven van dat Godshuis ſtonden en rookten de Altaaren voor de *Baälim*, en *al het Heir des Hemels*.

Overheerlyk drukt onze Abtswoudſche Dichter dit uit, als hy zingt:

Hiskias deugt en trou had Judaes erf geveiligt;
Godts Kerk en Stadt geheiligt.
Manaſſe, los van zin,
Haalt Baäl, Astaroth en Dagon heillooſ in;
Hy voert der Goden beelt ſtux over Levys drempel
In Godts gewyden Tempel.

Een ſtoet van Tovenaars, Waarzeggers en Bezweerders; een ſtoet van de ſnoodſte Bedriegers, Vorst- en Volkverleiders, omringden den Afgodiſchen Koning, die niet ſchroomde tot het verregaandst uiterſte der Afgoderye te komen, en zyné Kinderen, ter eere van *Moloch*, door diens gruwel-vuur te doen gaan. — MANASSE's voorbeeld, en dat zyns Hofgezins, werkte zo ſterk op de *Jeruſalemmers* en de verdere Inwoonders van *Judea*, dat Stad en Land vervuld wierd met Offerhoogten, met Afgoden, met lichtſchuwende en der dartelheid toegewyde Bosſchen. Alle ſtrekkende om geen gruwelen en ongebondenheden, den waaren Godsdienst en goede Zeden ten verderve, in onbruik te laaten; God- en Zedeloosheid, door geheel het Ryk heenen, niet alleen voet, maar ook wasdom en ſterkte, te geeven.

Een bedryf, in alle opzigten, zo ſtrydig met GODS oogmerken in de ten Throonheffing van DAVID en diens Huis, als ons in het 7 en 8 Vs. wordt voor oogen geſteld, en beſlooten met deeze alles bevattende betuiging — MANASSE *deedt ze dwaalen, dat zy erger deeden dan de Heidenen, die de Heere voor het aangezigte der Kinderen Iſraëls verdelgd hadt.*

In deezen hoogstbedorven staat, ontbrak het niet aan *Propheeten*, die Vorst en Volk dit Godsdienst verdelgend Misdryf onder 't oog bragten; en, van 's Hemels wege, aankondigden, dat hierom *Jeruſalem* en *Judea* de zwaarſte rampen zouden treffen. —— Rampen van zulk een en ontzettenden aart, dat het *hooren* daarvan elk met de grootſte ontzetting zou vervullen, aangeduid door de veelbeduidende ſpreekwyze, *dat hem beide de ooren zouden klinken.* —— Allerſterkst zyn de Figuuren, waar onder dit volſtrekt Land- en Volksbederf wordt afgebeeld. *Ik zal*, luidt 's Heeren bedreiging, *over Jeruſalem het Meetſnoer van Samaria trekken, als mede het Paslood van het Huis Achabs.* —— *Ik zal Jeruſalem, het verontheiligd Jeruſalem, uitwiſſchen gelyk men een ſchotel uitwischt; men wischt ze uit, en keert ze omme op haare heiligheid, zo dat 'er niets in overblyve.* — Voorts bedreigde de Allerhoogſte eene volſtrekte verlaating van het overblyfzel zyns Erfdeels, en eene volſlagene overgifte in der Vyanden hand.

Ontzettende bedreigingen, in de daad! doch, door overgegeevene boosheid, voor MANASSE *niet ontzettend*; maar veeleer geſchikt, om misnoegen, haat, woede en vervolgzugt, te verwekken, in een van Godsdienst ledig hart. —— Dit greep met de daad plaats. *Propheeten*, die dit ſpelden, Inwoonders van *Jeruſalem*, die deezen zyde en zich van de ſmette der Afgodery vry hielden, werden eerlang de voorwerpen van 's Boosaarts woede.

Dat wy hier ROOT anderwerf hooren:

Hy doopt en verft verwoed
Zyn Godvergeete hand in hun onſchuldig bloed;
En wie 'er vlytig treedt op 't wandelpad der vromen
Moet voor zyn wreedheit fchroomen
En kuielen voor zyn zwaerd.
Is zulk een Aertstyran den naam van Koning waerd?

Jeruſalem wordt een bloedbad! — Eyslyk Monſter! — MANASSE, gy hebt reeds betoond, dat ook de *Veelgodendienaar* het lemmer der Vervolginge kan doen rooken van onſchuldig martelbloed! —— Of hy, gelyk de overleevering wil, den Propheet JESAIA gemarteld en wreedlyk *aan ſtukken gezaagd* heeft, kunnen wy met goeder

zekerheid altoos op de lyst zyner gruweldaaden aanſchryven.

Pleegden wy alleen raad met het berigt in het 2 Boek der Koningen, dan zouden wy, naa het melden deezer ſchriktooneelen, MANASSE zien ſterven, en in den loop zyner ongeregtig- godloos- en wreedheden omkomen. — Doch in het 2 Boek der KRON. XXXIII Hoofdſt. vinden wy, ten zynen opzigte, meer vermeld, en moeten derwaards uwe aandagt leiden.

Wy laaten het der gewyde Oordeelkunde aanbevolen, te onderzoeken en op te geeven de redenen waarom wy een zo aanmerklyk deel van deezes Vorſten leeven in het Boek der Koningen niet vermeld vinden; ons vergenoegende met dit aanvulzel hier te plaatzen.

SENNACHERIB's Throonopvolger, ESSARHADDON, op Ryksvermeerdering gezet, zogt de Landen in *Syrie* en *Paleſtina*, van het *Aſſyriſche* gebied verlooren, te herwinnen; en 'er nog andere vermeesteringen aan toe te voegen. —— Het gelukte hem dit plan te volvoeren, en de voorheen overgebleevenen der *Tien Stammen* in gevangenis te ſleepen.

De Overwinnaar wilde ook *Judea* onder gehoorzaamheid brengen. —— MANASSE, thans in het XXII jaar zyner Regeeringe, meest in dartle verwyfdheid, naa de gepleegde wreedheden, geſleeten, was de Krygsheld niet, en geenzins in ſtaat om den Krygsoverſten des *Aſſyriſchen* Konings te wederſtaan. —— Het ſchynt, dat hy, naa een vrugtlooze kortſtondige tegenweer, overwonnen, en op de vlugt gedreeven, zich in een *Doornbosch* zogt te verſchuilen, daar hy nogthans betrapt werd, volgens onze overzetting. —— Anderen denken, dat dit beter vertaald wordt *zy ſlooten hem in eene kooi.* Eene wreedheid, eene beſpotting, door de *Aſiatiſche* Vorſten te meermaalen aan gevangen Koningen, by hunne wegvoering, gepleegd. —— Wat hier van zy. Zeker gaat het, dat hy, zwaar met ketenen belaaden, na *Babylon* gevoerd, en, dus ſchandlyk vernederd, ESSARHADDON overgeleverd en in den kerker geworpen wierd.

Dagen van Vernedering, van Nadenken! In die treurige oogenblikken komen hem alle de gepleegde gruwelen voor den geest; en waaren, als ſchrikbeelden, rondsom hem in den akeligen kerker. —— Thans herleeven in zynen geest de leſſen, hem in zyne vroegſte jeugd ge-

geeven; en doen hem een berouwvol *Gebed* uitboezemen.

Of 't geen wy in de *Apocryphe Boeken*, onder den tytel van MANASSE'S *Gebed*, vermeld vinden, egt zy, laaten wy aan zyne plaats; dit alleen aanmerkende, dat het geſtemd is op den toon eens zich vernederenden *Boosdoeners*, die, door overmaat van druk gepraamd, tot zichzelven komt, en in wiens geest langen tyd bedolven Godsdienſtige denkbeelden weder opwellen (*).

Zyn

(*) 't Zelve luidde: „ Heere Almagtige GOD! Gy GOD onzer „ Vaderen ABRAHAMS, IZAAKS en JACOBS, en huns Zaads; die „ den Hemel en de Aarde gemaakt hebt met al derzelver cie„ raad; die de Zee verzegeld hebt met uw gebiedend woord, „ en den afgrond beſlooten en verzegeld hebt door uwen ſchrik„ lyken en heerlyken naame, voor welken alle dingen ſchrikken, „ en t'zidderen voor uw magtig aangezigt. Want de Majeſteit „ uwer Heerlykheid is onverdraaglyk, en het dreigen uws „ toorns tegen de zonde onduldlyk.

„ Maar de barmhartigheid uwer beloften is onafmeetelyk en „ ondoorgrondelyk; want gy HEERE zyt de Allerhoogſte, gy „ zyt langmoedig, van grooter goedigheid, en zeer genadig, en „ het berouwt u over de Kinderen der Menſchen.

„ Gy HEERE! die naar de grootheid uwer goedertierenheid „ hebt beloofd dat het u berouwen zal, en dat gy vergeeven „ zult den geenen die tegen u hebben gezondigd; en door de „ menigte van uwe ontfermingen, naar uw beſluit, geeft gy den „ Zondaaren boetvaardigheid tot zaligheid.

„ Gy HEERE! die een GOD zyt der Regtvaardigen, gy hebt „ de boetvaardigheid niet opgelegd den regtvaardigen ABRA„ HAM, IZAAK en JACOB, welke tegen u niet hebben gezondigd: „ maar gy hebt my boetvaardigheid opgelegd, die ik een Zon„ daar ben. Want myne zonden zyn meer dan het zand aan „ de zee; myne ongerechtigheden zyn zeer veele, en ik ben „ niet waardig dat ik den hoogen Hemel met myne oogen „ aanzie, van wegen de menigte myner overtreedingen. Ik ben „ gekromd in zwaare yzeren banden, ik kan myn hoofd niet „ opheffen, en ik heb geen ruste, om dat ik uwen toorn ver„ wekt en kwaad voor uwe oogen gedaan heb: dewyl ik „ uwen wil niet heb gedaan, en uwe geboden niet onder„ houden; maar heb Gruwelen opgerigt, en veele ergernisſen „ begaan.

„ Nu buige ik de knieën myns harten, en bidde u om ge„ nade. Ik heb gezondigd, HEERE! ik heb gezondigd, en ik

„ be-

Zyn Gebed vondt verhooring; en hy genade in 't oog zyns Overwinnaars. MANASSE wordt, van de klemmende en zwaar vallende ketenen ontheven, uit de gevangenis geſlaakt. Hy keert, naastdenklyk onder zeer vernederende voorwaarden, na zyn Ryk en Hofſtad weder.

Hoe lang zyne Gevangenis duurde is niet wel te bepaalen. Alle omſtandigheden wyzen uit dat ze kort geweest hebbe. —— SEBNA, de ſnoode SEBNA, een der Verleideren van 's Vorſten jeugd, met zynen Meester gevangen, bleef 'er tot zynen dood toe.

MANASSE, wedergekeerd, nam geheel andere maatregelen; en was de voorheen, om des ſnooden SEBNA's wille, verſtooten braave ELIAKIM, van wien wy by JESAÏA in het XXII H. leezen, 's Vorſten rechterhand. Deeze braave onder de Hovelingen (een zeldzaam verſchynzel!) was den wedergekeerden en nu Godsdienſtig geworden Vorst behulpzaam in het verfraaijen en uitleggen der Hoofdſtad; dan nog veel meer in het verdelgen van alle de Afgodsbeelden, die dezelve ontluisterden en onteerden; in het herſtellen van den waaren Godsdienst, welke, naa die zuivering, met dank- en lofofferen daar werd ingevoerd, en ook elders in het Ryk.

In het meest aangetoogen Dichtſtuk van POOT vinden wy dit treffend afgemaald.

Godts goetheit voerde voorts den eertyds laffen Koning
Te Salem in zyn wooning.
Zyn Godtsvrucht kreeg haër loon;
Hy ſteeg ten tweedemael op Judaes hoogen troon.
ô Wonderlyk tooneel van 's Waerelds wisſelingen
En Staetsveranderingen!

Het

„ bekenne myne misdaaden. Daarom bid en ſmeek ik u, ver-
„ geef het my, HEERE! vergeef het my, en vergeef my
„ myne zonden, en toorn niet eeuwiglyk over my, en be-
„ houd het kwaade niet tegen my, verdoem my niet in de
„ onderſte deelen der aarde: want gy zyt GOD, een GOD der
„ Boetvaardigen. —— Maar bewys in my alle uwe Goedigheid,
„ en behoud my onwaardige, naar uwe groote Barmhar-
„ tigheid. En ik zal u looven, alle de dagen myns lee-
„ vens. Want u looft alle de kragt der Hemelen, en u komt
„ toe de heerlykheid, in alle eeuwigheid!"

Het wankelbaer geluk
Greep nu een vasten ſtand, en troostte 's lyders druk.
Men zag uit dankbaerheit de vorstlyke offeranden
Op Godts altaeren branden.
Manasſe zwom in vreugd
En Juda vondt in hem 't verloren beelt der deugt.

De dagen van HISKIA herleefden. MANASSE bragt den overigen tyd zyner Regeeringe in ongeſtoorden voorſpoed door. Langer dan een der Koningen die vóór of na hem op den Throon van DAVID gezeten hebben, bekleeddè hy dien, voor eenen korten tyd verlaaten, Rykszetel volle *vyf en vyftig* jaaren.

Zo lang een Regeertyd, in zo weinig woorden beſchreeven als de Gewyde Geſchiedenis die opgeeft, kan niet dan zeer oppervlakkig vermeld zyn. —— Wy hebben 'er van gemaakt dat wy voegzaamst oordeelden voor ons Tafereel.

VERGELYKING, TEN OPZICHTE VAN DE *Diagnoſis*, TUSSCHEN DE *Petechiæ, febris petechizans;* EN *Morbus maculoſus Hæmorrhagicus* WERLHOFII.

(Uit het Hoogduitsch van den Heere WICHMANN.)

Over de wezenlykheid (identiteit) deezer beide met *uitſlag* verzelde Ziekten kan niemand meer onzeker blyven, die gelegenheid gehad heeft ze beide te zien. Op de geheele oppervlakte des lichaams, voornaamlyk aan de bedekte deelen, het minst in 't gezicht, koomen naamelyk, zonder dat de opperhuid 'er in 't geringſte door opgeheven word, roode, ronde vlekken, gewoonlyk ter grootte van een erwt, veel gelykende op een verſchen vlooſtreek, (alleen dat ze in 't midden geen bewys van een ſteek hebben) te voorſchyn; eenige worden dikwyls grooter, blaauwagtig, donker-rood, ja zwartagtig; ze zyn echter, offchoon in de grootſte menigte voorhanden, altoos van elkaar afgezonderd, loopen nimmer in elkaar, veranderen zelden haare ronde gedaante, en worden daarom zeer gemaklyk by morsſige lieden met vlooſteeken verward, welke reeds eenige uuren zich vertoond hebben. Deeze uitſlag jeukt niet, en verdwynt van tyd

tot

tot tyd, of deszelfs kleur verliest zich wederom in de natuurlyke kleur der huid, zonder het minste spoor van afschilfering na te laaten.

De toevallen koomen ook in beide Ziekten daarin overeen, dat ze zo wel kinderen als volwassenen overvallen. *Petechien* hebbe ik evenwel dikwyler by volwassenen, en de andere Ziekte meer by kinderen, waargenomen.

Hier in zyn dus beide Ziekten volkomen dezelfde. Zeer wezenlyk echter wyken ze daarin van elkaar af, dat men

1. by de *Morbus maculosus Hæmorrhagicus*, zo als WERLHOF deeze 't eerst genoemd heeft, gewoonlyk geene koorts waarneemt, veel meer de pols langzaamer is, dan in den gezonden staat. Dat

2. gevolgelyk de zieke ook buiten het bed kan vertoeven, en, uitgenoomen eene groote mattigheid, geen pyn gewaar wordt. Dat

3. in deeze Ziekte zich altoos zwart bloed in den mond verzamelt, welk, zo als ik eens by een man van 60 jaaren gezien heb, in één dag zomtyds tot 2 ponden bedraagt. En dit verschynzel heeft tot de benaaming aanleiding gegeeven.

4. De vlekken verschynen hier gantsch onverwagt, zonder zich te vooren door iets anders, dan mattigheid, en gebrek aan eetlust, aan te kondigen, en maaken de eigenaartige Ziekte uit; daar, by de gewoone *Petechien*, reeds eenige dagen eene zwaare ziekte voorafgegaan is, en de vlekken daar als *toeval* in den loop van eene andere ziekte, of als *complicatie*, verschynen.

5. De verschyning van deezen uitslag is over 't algemeen veel zeldzaamer, nooit *epidemisch* noch besmettend, of, volgens myne ondervinding, gevaarlyk; daar integendeel de zogenaamde *Petechien* volmaakt het tegenovergeltelde zyn; en daar door aanmerkelyk met deezen uitslag verschillen, dat zy in Hospitaalen, Gevangenissen, op Dorpen, enz. vele zieken te gelyk overvallen. Ten opzichte van de langduurigheid verschillen ze weinig.

6. By eenen hoogen graad van de Vlekkoorts (*Petechiæ febris petechizans*) vind men somwylen aan de *extremiteiten* roode lange straalen of streepen (*Vibices*), ook wel *Sugillationes*, *Ecchymomata*, waar zich zwart bedorven bloed onder de huid verzamelt, en te gelyk byna uit verscheiden opeiningen van 't lichaam, ten minsten met den stoelgang en *urin*, zwart bloed ontlast wordt.

(Zul-

(Zulke *Sugillationes* of *Suffusiones*, die men gewoonlyk eerst na den dood aantreft, erinnere ik my echter ééns, by eene langduurige ziekte, reeds 5 dagen vóór den dood gezien te hebben, uit welke men, als men ze alleen maar gezien had, zonder te weeten dat de zieke noch leefde, had moeten besluiten, dat de zieke reeds eenige dagen dood geweest was. Dit anders zo gewoon teeken des doods word dus door deeze Waarneeming onzeker.) In de *Morb. macul. Hæmorrh.* heb ik nooit deeze *straalen* waargenomen — ook nooit met de *urin* of *excrementen* bloed zien ontlasten, maar alleen uit den mond, en ééns by eene neusbloeding. Ook heb ik

7. geene andere dan ronde vlekken, en nooit die groote zwarte gezien, welke anders by de Vlekkoorts somtyds ter grootte van een nagel van den vinger voorkomen, en welkers toeneemende grootte altoos met een evenredig gevaar verzeld gaat. WERLHOF zegt, wel is waar, *maculas nigerrimas* gezien te hebben, en DUNCAN zag in het door hem beschreeven Geval (*Medical Cases* 1778, p. 91.) ook *lived blotches, having much the appearance of Vibices*; maar het zieke kind had duidelyk koorts; en hy zegt uitdruklyk, dat het op den 8sten dag na de koorts weder door het vertrek had kunnen gaan. Ook zyn door AIKIN (*Mem. of the Med. Soc. Londr. p.* 394. *Vol. III.*) donkerrooke groote vlekken aan de *extremiteiten*, en in de Verhandeling van GRAFF (*de Petechiis sine febre. Goett.* 1775) even gelyke groote *Sugillationes* beschreeven.

Tot een meer naauwkeurige kennis van deezen zeldzaamen *Uitslag* zal ik 'er noch het volgende byvoegen. WERLHOF is, zo ik my niet bedriege, de eerste geweest, welke andere Geneesheeren daarop oplettend gemaakt heeft, dat 'er *Petechien* waren zonder koorts, of liever met oneindig minder gevaar verzeld; hy heeft ze dus eenen anderen, meer characteristiken, naam gegeeven, ofschoon reeds andere Geneesheeren vóór hem, zo als hy zelve volgens zyne gewoone bescheidenheid getuigt, deeze opmerking gemaakt hebben. Men zie zyne *Opera Medica*, *p.*540. Wat hy dáár, p.748, en BEHRENS, p. 425, van deeze merkwaardige Ziekte zegt, bevat alles wat ooit hier over geschreeven is. Naderhand hebben STRACK, in zyn Werk *de Morbo cum Petechiis*, de zo even genoemde DUNCAN, en meer anderen, ook gevallen van deeze natuur beschreeven, welke door BORSIERI verzameld zyn.

By Kinderen zyn onderzoekingen naar de oorzaak ee-

eener ziekte over 't algemeen zeer moeilyk; dus is het my ook by veelen gegaan, om de bron te ontdekken, waaruit het uit den mond ſtroomende bloed te voorſchyn kwam, tot ik gelegenheid had, het by een volwasſenen te vinden; 'er was naamlyk onder het verhemelte eene zwarte vlek, ter grootte van een nagel aan den vinger, en inwendig aan de wang eene noch grootere plek, welke met zwart bloed bedekt was, en die, zo als by het waare *koudvuur*, opgelost of doorgevreeten ſcheen te zyn. Hier uit kwam het bloed voort, verzamelde zich aan de tanden, en wierd zo van tyd tot tyd uitgeworpen. Ik onderſtelle hier door niet, dat juist aan diezelfde plaats altoos bloedvaten doorgevreeten zyn; maar de oorſprong der bloedſtorting wordt 'er des te duidelyker door. Als men eenen zieken met bloedend tandvleesch aantreft, hebben wy gewoonlyk aanſtonds de idée van *Scorbut;* heeft hy bovendien nog vlekken, zo noemt men die gemeenlyk *Scorbutiſche* vlekken. Maar tot de waare *Scorbut* behoort noch iets meer, dan deeze beide verſchynſelen. De ſtinkende adem, de zichtbaar ziekelyke kwaadzappige toeſtand, die der vaste deelen van het lichaam, de gezwollen voeten, de meer groen-geelagtige dan roode vlekken, en de ongelyk grootere langduurigheid van de waare *Scorbut*, onderſcheiden deeze genoegzaam van de boven beſchreeven Ziekte. Maar het was eens de mode, (en deeze heeft, zo als ik zie, noch niet opgehouden) een *uitſlag*, welken men niet naauwkeurig genoeg kende, of onder eene zekere clasſe brengen konde, zelfs wanneer 'er geen bloedend tandvleesch by tegenwoordig was, met den naam van *Scorbut* te benoemen, en zeer dikwyls heb ik te vooren, in Engelſche Hospitaalen, een uitſlag even zo kort weg *Scurry* hooren noemen, of by de *Paryſche* Geneeskundigen *Ebullition de Sang*, waar het te veel tyd kostte, het waare character van den *uitſlag* te onderzoeken; uitdrukkingen, welke men by de Schryvers van beide Natien noch altoos aantreft.

Wat de beroemde Waarneemer PRINGLE, in zyne *Obſ. on Army diſeaſes. Edit.* 6, *p.* 104, over het onderſcheid der *Petechien*, zegt, laat zich door het van my boven gezegde gemakkelyk verklaaren; te weeten, die groote *maculæ purpureæ* en *Petechien* zyn niet anders dan in graad van elkaar onderſcheiden, eene modificatie van dezelfde ziekte. Dat echter deeze *Uitſlag*, zo als men voorheen geloofde, en toen men 'er regt zyne aandacht

op

op vestigde, of het zogt uit te dryven, van een *critiſchen* aart zy, zal wel tegenwoordig, ook zonder het geen ik 'er boven van gezegd heb, niemand meer aanneemen, het minst by de vlekken zonder koorts; maar het ſchynt thans de algemeene ſtem der Geneesheeren te zyn, dat deeze uitſlag zo zeer overtollig als deszelfs verſchyning gevaarlyk zy, en dat men veel meer reden heeft, denzelven, daar het maar mooglyk was, te verhoeden.

Ik twyffele byna niet wat BORSIERI van de *Petechien*, in 't algemeen, onderſtelt, dat deeze *Uitſlag* eene eigenaartige ziekte zy, welkers complicatie met de eene of andere, op zich zelfs reeds zwaare, Ziekte, b. v. Pokjes, Koorts, enz. het gevaar van dezelve vergroot, zo als over 't algemeen elke, ook noch zo geringe, Ziekte daardoor gevaarlyker wordt, als zy met eene andere gecompliceerd is. Mogelyk is 'er dus geene eigenlyke Vlekkoorts, of eene koorts, by welke de *Petechien*, even als *pokjes*, *maazelen*, *gierst-uitſlag*, de voornaamſte rol ſpeelden, en by welke men even zo zeker de *vlekken* vooruit konde zeggen (offchoon BORSIERI het niet voor ongerymd houdt, een *Vlek-koorts* zonder *vlekken*, zo als een *Pokjeskoorts* zonder *pokjes*, aan te neemen;) maar wanneer 'er een zeker ſpecifiek bederf van 't bloed (men mag het dan *verrotting* of *oplosſing* noemen, of een anderen naam geeven) gebooren wordt, zo ontwikkelt zich deeze *Morbus maculoſus Hæmorrhagicus*, en gebeurt dit ter zelver tyd by eenen zieken, welke reeds *koorts*, *pokken*, enz. heeft, zo wordt deeze oorſprongelyke ziekte daar door erger, en 'er kan zich alsdan een eigenaartig, mogelyk beſmettend, *miasma* ontwikkelen. Waarom echter, of waardoor, in zekere *Epidemiën* de neiging tot dit byzonder bederf van 't bloed, en complicatie met andere Ziekten, voornaamlyk begunſtigd wordt, ligt niet in myn plan om te onderzoeken; ook ben ik openhartig genoeg, hierin myne kortzigtigheid te bekennen.

De zieken, welke ik aan eene eenvoudige *Morb. maeul. Hæmorrh.* gezien heb, heb ik, wel is waar, alle gered; waarſchynlyk echter zoude ik niet zo gelukkig geweest zyn, wanneer zich, geduurende den loop derzelve, eene andere ziekte 'er bygevoegd had; want, waar dit gebeurde, b. v. by Pokjes, heb ik veele zieken verlooren, en het grootſte gevaar was altoos daar, waar deeze *vlekken* zich vroeg by eene ziekte vertoonden, b. v. te gelyk met het uitbreeken der Pokjes, of ook wel even te vooren.

DE-

BESCHRYVING VAN DEN MOCKING THRUSH, OF AMERICAANSCHEN ZING-LYSTER OF NAGTEGAAL.

(Ontleend uit het *Muſeum Leverianum*, *by* GEORGE SHAW.)

Medeburgers, Schryvers der Vaderlandſche Letteroefeningen!

„ Met het ontluikend Voorjaar op een Buiten in een „ der houtrykſte gedeelten van ons Vaderland ge„ zeten, voelde ik my, by herhaaling, getroffen door „ den zang der ſchelle *Nagtegaalen*, die, hoe menigmaal „ gehoord en bewonderd, wanneer zy de verrukkende en „ in 't oneindige veranderde toonen weder verheffen, op „ nieuw de luisterende aandagt trekken en boeijen; ter„ wyl men telkens verrukt wordt door den zwier en val „ der nooten van deezen Boschzanger, by wiens gezang „ al het gezang der overige Vogelen te kort ſchiet, weg„ valt.

„ In den avond, naa my verlustigd te hebben met „ dit Lente-onthaal, viel my in handen een Stukje van „ *The Monthly Review*, van *Jan.* 1795. In 't zelve las „ ik eene Aankondiging van het *Muſeum Leverianum*, „ *containing ſelect Specimens from the Muſeum of the late* „ *Sir* ASHTON LEVER, *Knt. with Deſcriptions in Latin* „ *and English*, *by* GEORGE SHAW, *M. D. F. R. S. pu*„ *blished by* JAMES PARKINSON, *Proprietor of the above* „ *Collection*, Vol. I. *containing Five Numbers, conſiſting* „ *of* 65 *coloured Plates*, I. L. I. ſ. *each Number*, en vond „ in de aangehaalde voorbeelden een Verſlag van *the* „ *Mocking Thrush*, of *Americaanſchen Nagtegaal*, die, „ naar het hier voorkomend verſlag, den *Nagtegaal* van „ dit ons Werelddeel wyd en verre overtreft. Ik oor„ deelde het Berigt wegens deezen *Nagtegaal*, waar van „ men ook gewaagd vindt in RAII *Synopſ.* p. 64, No. 5. p. „ 185, No. 13, in SLOAN. *Jam.* 306, No. 34, en in „ CATESBY *Car.* I. Pl. 27, en waar van HOUTTUIN, uit „ deeze Schryvers, by welken hy KALM *Itin.* II. p. 335 „ voegt, (zie het I D. 5 St. bl. 488.) eenig verſlag „ geeft, niet ongeſchikt voor uw *Mengelwerk*. Zie hier

„ 't zel-

„ 't zelve. De Geſlacht- en Soort-kenmerken laat ik ag-
„ terwege."

* * * *

De *Nagtegaal*, zo eenpaarig bewonderd als de roem der *Europiſche* Bosſchen, en zints de vroegſte Eeuwen zo beroemd wegens zyn alle andere Vogelen overtreffend Zangvermogen, droeg die eerpalm weg, en behieldt ze van de rest des gevederden Geſlachts, tot de Ontdekking van de Nieuwe Wereld. —— Ten dien tyde werd de kennis der Dierlyke Wereld in alle haare takken vermeerderd door eene groote verſcheidenheid van nieuwe en zeer weetenswaardige Soorten. De *Buidelratten*, zo byzonder wegens de zeldzaame wyze, op welke zy de Jongen met zich draagen, langen tyd naa dezelve geworpen te hebben, werden toen eerst ontdekt; de *Pipa*, of *Surinaamſche Padde*, die, op eene rechtſtreeks daar tegenovergeſtelde wyze, de Jongen in veelvuldige celletjes op den rug draagt, was een ander voorwerp van bewondering voor de Natuurkundigen in *Europa;* terwyl, onder de Vogelen, de verbaazende grootte van den *Condor*, die Schaapen opvat en wegvoert, en zelfs op grooter Vee aanvalt, tegenovergeſteld aan het klein geſlacht van Kolubrietjes, onder welken 'er gevonden worden veel kleinder dan eenige Inſecten, en opgepronkt met kleuren welke geen nabootzende kunst kan uitdrukken, al die verwondering verwekte, die wysgeerige onderzoekers, by alle nieuwe en zo zeldzaame ontdekkingen in de Natuurlyke Historie, moeten ontwaaren.

Onder de Vogelen, met het zangvermogen bedeeld, vondt men eene ſoort van *Lyster*, voor welks gezang men oordeelde dat zelfs de dus verre nooit overtroffen *Nagtegaal* onzer Bosſchen moest onderdoen. Het is opmerkenswaardig, dat veele van de overſchoon, hoog en ſterk, gekleurde Vogelen in *America* verſtooken zyn van dat behaaglyk en treffend zangvermogen, 't welk, in den Voortyd, eene zo groote bekoorlykheid byzet aan de boomryke oorden van ons Werelddeel, en waar op men zich boven andere, vóór de ontdekking deezes *Americaanſchen* Zangers, beroemde. Immers een onzer Dichters laat zich dus hooren:

Not

Not envy we the robes they lent
Proud Montezuma's realm, whose legions east
A boundless radiance waving on the sun,
While Philomel is ours; while in our shades
Thro' the soft silence of the listening night
The sober-suited songstres trills her lay (*).

De toonen, die de *Nagtegaal* slaat, zyn egter altoos aangemerkt als naar het klaagende en treurende hellende, nood te kennen geevende; aangeduid in deeze regelen (van VIRGILIUS.)

Flet noctem, ramoque sedens, miserabile carmen
Integrat, & mœstis late loca questibus implet (†).

Maar de Zangen van den *Americaanschen Nagtegaal* zyn van eenen vrolyker aart, stouter toon, ryker en voller van verscheidenheid. Deeze zingt by dag en nagt, doorgaans gezeten in het hoogste van een kleinen boom, vanwaar deeze Vogel een stem doet hooren, zo kragtig en sterk, en tevens zo welluidend aangenaam, dat elk, die 'er na luistert, verrukt wordt. — Indien wy mogen afgaan op de eenpaarige getuigehissen van Lieden, die in *America* zich onthouden hebben, moeten alle de smeltende toonen, en vallen vol verscheidenheids, van onzen *Nagtegaal* verre onderdoen voor den alles overtreffenden Zang des *Americaanschen*.

Behalven den eigen alle andere Vogelen overtreffenden Zang deezes *Nagtegaals*, bezit hy het vermogen om de stem en zang van meest alle andere Vogelen naa te boetzen; ja hy brengt deeze bekwaamheid en neiging zo ver-

(*) Ik ben geen Dichter, anders zou ik eene Vertaaling in Versen geeven van deeze *Engelsche* Dichtregelen; de zin komt hier op neder: „ Wy benyden de vederpragt niet, het Gevo„ gelte geschonken in Montezuma's Ryk, daar de Vogels in „ menigte eene oneindige verscheidenheid van kleuren, schit„ terende in de zon, vertoonen; terwyl de Nagtegaal de onze „ is; terwyl, door de zagte stilte van den luisterenden nagt, on„ ze bosschen dien kweelenden Zanger hooren."

(†) „ De Nagtegaal treurt in den nagt; hy heft, op eenen „ tak gezeten, eenen droeven toon aan, en vervult met jam„ merklagten wyd en zyd de lugt."

verre, dat hy de ſtemmen van verſcheide andere Dieren naaäapt; ook van eenige geluiden des huislyken leevens (*).

Zo min als de *Europeſche Nagtegaal* in de pluimadie iets uitſteekends hebbe, zo min onderſcheidt zich de *Americaanſche* in dit opzigt van de overige der gevederde Bende. De algemeene kleur is bleek aschgraauw; de wieken en de ſtaart zyn donkerder, en hellen na het zwarte; het onderlyf is bykans wit; en de twee buitenſte pennen van den ſtaart zyn van dezelfde kleur, met donkere randen; de bek en pooten zyn zwart; de dekvederen der vleugelen zyn eenigzins met wit geſtippeld, en eenige der kleindere vleugelvederen desgelyks wit, vormende een ſtreep van die kleur op den vleugel.

Deeze Vogel heeft de grootte van een gewoonen *Zing-Lyster*; maar is fraaijer van geſtalte. Men treft onder deeze Vogelſoort eene kleine verſcheidenheid aan; deeze heeft, boven ieder oog, een witte ſtreep. Eenige Schryvers (onder anderen LINNÆUS) maaken hier van eene onderſcheide ſoort. Mr. PENNANT, egter, heeft deeze ſlegts als eene verſcheidenheid beſchouwd. Men heeft 'er ook aangetroffen met een geſtippelde borst: dan dit is waarſchynlyk de ſtaat, waarin de pluimadie zich vertoont, eer dezelve volkomen is.

De beſchreeven Vogel is een Inwooner van alle de warmer deelen van *America*, en wordt zo hoog Noordwaards gevonden als de Vereenigde Staaten. Voornaamlyk onthoudt hy zich in vogtige boschagtige plaatzen, en leeft meest van onderſcheide ſoorten van Beziën.

(*) Vanhier mogelyk de naamen van *Indiaanſchen Klapper*, of *Spotvogel*, aan denzelven gegeeven.

UITTREKZEL EENS BRIEFS VAN *Sir* CHARLES BLAGDEN, *Secr. R. S.* AAN *Sir* JOSEPH BANKS, *Bart. P. R. S.* EENIG VERSLAG GEEVENDE VAN DE GETYEN TE NAPELS.

Rome, 30 Maart 1793.

Te *Napels* zynde, gaf ik my eenige moeite om berigt te krygen hoe het daar geſteld was met de Watergetyen; doch kon niets voldoenends te weeten komen.

De

De hoeveelheid van ryzen en vallen des Waters is van zo luttel betekenis, dat men deswegen geene goede Waarneemingen kan doen, dan alleen wanneer de Zee zeer ſtil en bedaard is.

Eene der beſte plaatzen om met zekerheid iets van die Verſchynzels te bepaalen, zou weezen ter plaatze, by de *Napolitaanen* onder den naam van de Rivier *Styx* bekend: eene enge gemeenſchap tusſchen *Porto di Miſeno* en *Mare Morto*. —— Hier ontdekte ik duidelyk, dat het Water zomtyds in- en zomtyds uitſtroomde: doch ik kon de tyden niet waarneemen. Toen ik my aldaar bevond, ſtroomde het Water uit. —— De beſte Waarneeming door my gedaan was op den tweeden van Maart deezes Jaars. Toen bleek het te *Napels* omtrent elf uuren 's voormiddags hoog, en tusſchen vyf en zes uuren 's namiddags laag, Water geweest te zyn; met een verſchil van zeer net éene voet in de hoogte. De Wind kwam al dien tyd uit denzelfden hoek, en de Zee was weinig beroerd. Op den voorgaanden dag was het Water omtrent twee duimen laager geweest.

Uit deeze Waarneeming, zo wel als uit eenige andere min naauwkeurige, beſloot ik, dat de tyd van hoog Water in de Baai van *Napels*, by Volle of Kwartier-Maan, is, tusſchen negen en tien uuren.

C. BLAGDEN.

LEEVENSBERIGT VAN DEN EERW. ANDREW KIPPIS, *D. D. F. R. S. & S. A.*

(Vervolg en Slot van bl. 214.)

Als een Staatkundig Schryver tradt Dr. KIPPIS, in den Jaare 1783, te voorſchyn (*). Dit Stukje, waar toe hem de ſchryfſtoffe bezorgd was door Perſoonen van den eerſten rang, ſtrekte tot Verdediging van den Vrede, die den ongeluckig geboerden Oorlog met *America* eindigde. Dezel-

(*) *Conſiderations on the Provisional Treaty with America, and the Preliminary Articles of Peace with France and Spain.*

zelve ſteekt uit in bedaardheid, klaarheid en bondigheid. De Schryver redenkavelt uit de beginzelen van algemeene billykheid en Nationaale Staatkunde. Het Geſchrift rust op den grond van Vryheid, en de bewyzen, daarin aangevoerd tot ondersteuning van het doel, worden geſtaafd door het beroepen op klaare en ontwyfelbaar zekere daadzaaken.

De naauwe Vriendſchapsverbintenis, welke plaats gegreepen hadt tusſchen Dr. KIPPIS en Sir JOHN PRINGLE, *Bart.*, ten dien tyde agtenswaardig en nuttig Voorzitter in de Koninglyke Societeit, en die zyn openbaare Godsdienstoefening hieldt by de Disſenters in *Prince's-ſtreet*, bewoog den Doctor KIPPIS, naa den dood diens grooten Geneesheers, op nieuw uit te geeven diens zes Aanſpraaken, gehouden by het overgeeven van zes jaarlyks uitgereikte Medailles, volgens Sir GODFREY COPLEY's Inſtelling. Voor deeze voegde hy een Leevensberigt des Schryvers, die zeker, uit hoofde van den aanzienlyken rang en hooge agting, welke hy in de geleerde wereld bekleedde, een geſchikt voorwerp aan den Leevensbeſchryver opleverde. —— De dienſten, door Sir JOHN PRINGLE aan de *Wysbegeerte* gedaan, worden in dit Leevensberigt vry naauwkeurig opgegeeven; doch des Leevensbeſchryvers beroep ſtelde hem mogelyk niet in ſtaat, door 't gemis van de daar toe noodige kundigheden, om 's Mans nog veel grooter verdienſten, ten aanziene van de Geneeskunde, naar eisch op te geeven; daar Sir J. PRINGLE, zo in het beſchouwend als beoefenend gedeelte van dezelve, door zyne Proefneemingen groote veranderingen te wege bragt.

In den Jaare 1784 reezen 'er hoogloopende geſchillen tusſchen de Leden der Koninglyke Societeit. Om deeze by te leggen, en te vereffenen, ſchreef Dr. KIPPIS een Stukje (*); en dit zyn ſchryven hadt de bedoelde uitwerking eener bevrediging.

Dr. KIPPIS ſchonk aan de wereld, in den Jaare 1788, het Leeven van Captein JAMES COOK (†), en in 't zelfde jaar dat van Dr. NATHANIEL LARDNER. Twee jaaren laater gaf hy, een nieuwe Uitgave leverende van een

(*) De Tytel was *Obſervations on the late Contests in the Royal Society.*

(†) *The Life of Captain* JAMES COOK; dit verſcheen naderhand in het IV D. van de *Biographia Britannica.*

een Werk van Mr. FOWNES (*), by eene Inleiding, een Leevensberigt diens Schryvers.

Dr. KIPPIS gaf, in den Jaare 1791, eenige zyner eigene Leerredenen in 't licht (†). In deeze Leerredenen, die wonder wel berekend zyn om dienst te doen aan de groote belangen van Waarheid, Deugd en Godsvrugt, toont de Schryver ten vollen meester te weezen van elk onderwerp door hem behandeld; hy redenkavelt met veel juistheids, en verklaart op eenen duidlyken trant. Schitteren zyne volzinnen niet met een ryken voorraad van gelykenisſen en leenſpreuken, zy geeven een beſtendig licht van gezond verſtand, en ſchenken die ſoort van onderwys, welke berekend is voor de zedelyke behoeften des Menschdoms (‡).

Met den Jaare 1792 eene nieuwe Uitgave leverende van Dr. DODDRIDGE's Uitlegkundig Werk (§), plaatſte hy daar voor eene Leevensbeſchryving van zyn Leermeester en Vriend. Deeze Leevensbeſchryving ſtrekt zeer tot lof van Dr. KIPPIS, die met eene bekwaame hand de trekken aftekende van zyns Vriends Character, en op de ſchaal der oordeelkunde afwoog de verdienſten van de veelvuldige Werken diens Schryvers. Het Slot bovenal, 't geen wy menigwerf met vermaak herleezen hebben, doet eer aan de goedheid van zyn hart. In de daad, de dankbaare herinnering en de ſtreelende voldoening, welke het opſtellen deezes Leevens hem verſchafte, kan niet nalaaten gevoeld en bewonderd te worden door elken Leezer.

„ Over 't geheel," wy ſchryven het met herhaalde voldoening af, „ was Dr. DODDRIDGE niet alleen een groot „ Man,

(*) De Tytel was *Inquiry into the Principles of Toleration.*

(†) Onder den Tytel *Sermons on Practical Subjects.*

(‡) Deeze *Sermons* zyn XVII in getal. De laatſte, handelende over de *Leer des Nieuwen Testaments wegens 's Heeren Avondmaal*, is een der besten, immer over dit Onderwerp geſchreeven. Reeds vier keeren was dezelve afzonderlyk uitgegeeven, en werd aan deezen Bundel van Leerredenen toegevoegd op verzoek van een geleerd en hooggeagt Geestlyken van de Kerk van *Engeland*. —— Op onderſcheide tyden zondt Dr. KIPPIS vyftien enkele op zich zelve ſtaande *Sermons* in 't licht.

(§) *Family Expoſitor.* Die Leevensbeſchryving komt voor in het V Deel van de *Biographia Britannica.*

„ Man, maar een van de uitmuntendſte en nuttigſte Chris-
„ tenen, en Christen Leeraaren, die ooit leefden. De
„ indruk van zyne veelvuldige en beminnelyke Deugden
„ zal niet uit mynen geest gewischt worden, zo lang
„ deselve eenig vermogen van herinnering behoude.
„ Zo verre is het 'er af, dat deeze indruk by my zou
„ verlooren gaan, dat ik dien altoos met allen vlyt aan-
„ kweeke. Ik agt het geen gering gedeelte van het geluk
„ myns leevens, dat ik in 't zelve geſpaard ben, om
„ deeze betuiging van pligt, dankbaarheid en toegene-
„ genheid, af te leggen aan de Naagedagtenis van myn
„ Weldoener, myn Leermeester, myn Vriend, en myn
„ Vader!"

Een der laatſte Lettervrugten van Dr. KIPPIS was het ter Drukperſſe gereed maaken eener nieuwe Uitgave eens Werks van dien hooggeſchatten Leermeester (*). Het is bekend, dat de byzonderheid, welke dit Werk by uitſtek nuttig maakt voor de zodanigen, die zich toeleggen op Metaphyſiſche en Godgeleerde Naſpeuringen, beſtaat in eene groote verſcheidenheid van Aanwyzingen tot geheele Werken, of tot byzondere Stukken, de verhandelde Onderwerpen betreffende. Toen deeze Leſſen, in den Jaare 1763, voor de eerſte keer het licht zagen, waren die Aanwyzingen talryk genoeg; doch, zints dien tyd, waren 'er zo veele Schriften uitgekomen, dat men met reden mogt verlangen om die lyst van Overwyzingen verbreed te zien, door het ophaalen der Naamen en Schriften der zodanigen, die, naa DODDRIDGE's dood, over die Onderwerpen de pen gevoerd hadden. —— Niemand was beter tot het volvoeren van deeze taak geſchikt dan Dr. KIPPIS, niet alleen van wegen zyne uitgeſtrekte en tot kleinigheden toe gaande kennis van den voortgang der Letterkunde in 't algemeen, maar ook uit hoofde zyner bedreevenheid in de geſchiedenis der Godgeleerde Geſchillen. Hy nam, derhalven, dit werk op zich, en het blykt, uit de vergelyking van deeze Uitgave met de voorgaande, dat de waarde deezes Werks grootlyks vermeerderd is door veelvuldige Aanwyzingen in den Text ingevoegd, en door de menigte van Aantekeningen, niet alleen geſchikt om de zodanigen, die zich op de Godgeleerdheid toeleggen, byſtand te verleenen, geduurende den tyd hunner Academie-

jaa-

(*) Dr. DODDRIDGE's *Course of Lectures.*

jaaren; maar om hun zodanige bronnen van berigtgeeving aan te wyzen, als hun van dienst kunnen weezen in hunne volgende naſpeuringen. —— In het volvoeren van dit plan heeft Dr. KIPPIS niet ten oogmerke gehad om algemeene ophelderingen te geeven van de behandelde Onderwerpen, noch ook om de gevoelens van Dr. DODDRIDGE te bevestigen, of tegen te ſpreeken; zyn eenig oogmerk was, om met vryheid en onpartydigheid de Schryvers te vermelden, die de veelvuldige Geſchillen van alle zyden behandeld hadden; ten einde de geeſt des Kweekelings zich uitbreide, en hy in ſtaat geſteld worde om met te meer vrugts en voordeels zyne naſpeuringen der Waarheid voort te zetten.

Uit hoofde zyns veelvuldigen Letterarbeids, vondt Dr. KIPPIS zich in de noodzaaklykheid, om, in den Jaare 1784, zyne Verbintenis met de Academie van Mr. COWARD te ſtaaken, en de twee andere Leeraars traden het volgend jaar uit hun post; dus werden de Leſſen op die Academie geſtaakt. Niet weinig Diſſenters van aanzien bejammerden het ſtaaken deezer Academie, en reden hebbende om te gelooven dat dezelve niet ligt weder aan den gang zou komen, vormden een plan van eene nieuwe Academiſche Stichting, welke naderhand ſtand greep te *Hackney*, onder den naam van *The New College*. Dr. KIPPIS, die deeze nieuwe Stichting zeer ter harte nam, liet zich overhaalen om een der Onderwyzers te weezen, ſchoon het hem zeer ongelegen kwam, uit oorzaake van zyn veelvuldigen Letterarbeid, en den afſtand zyner woonplaatze van dit Collegie. Dit, gepaard met eenige andere omſtandigheden, noodzaakte hem, naa het verloop van weinige jaaren, die post te verlaaten; dan hy bleef volharden met ten beste dier Inrigting te werken, door eene ruime Inſchryving, en zyn invloed by ryke Vrienden.

De Voorzienigheid hadt Dr. KIPPIS met een uitſteekend gezond lichaamsgeſtel beſchonken. Hy hadt het onverzwakt bewaard door een geregelde en maatige leevenswyze. In de bezigheden, waaraan hy zich overgaf, werd hy zeer zeldzaam geſtoord door eenig lichaamsongemak. Uitgenomen eene Koorts, die hem eenigen tyd onder hieldt, omtrent twintig jaaren geleden, en eene aanhoudende hoest, die hem eer voor- dan nadeelig was, genoot hy een ongemeen deel van gezondheid. — Maar de nuttigſte bezigheden hebben haaren beſtemden tyd; de

dierbaarſte verbintenisſen worden in 't einde verbrooken. Geduurende laatstleden Zomer deedt Dr. KIPPIS eene vry lange reis, en keerde, zo als zyne Reisgenooten zich verbeeldden, weder met vernieuwden lust en herſtelde kragt. Grootlyks ſtonden zy, te hunner bedroevinge, verwonderd, toen zy vernamen, dat een Koorts hem in het ziekbedde nedergeworpen hadt; eene Koorts die de aangewende tegenmiddelen van de bekwaamſte Artzen te ſterk viel, en welhaast een einde aan 's Mans leeven maakte. De ongeſteldheid, die Dr. KIPPIS uit dit leeven wegrukte, was van zodanig eenen aart, dat ze hem ongenegen en onbekwaam maakte, om iets te doen, of zelfs veel te ſpreeken met die hem geſtadig oppasten. Nogthans is 'er reden om te gelooven, dat hy, in den eerſten aanvang zyner ongeſteldheid, niet buiten duchten was, dat dezelve zyne ontbinding zou ten gevolge hebben. De laatſte openbaare Dienst, welken hy verrigtte, was op Zondag den 20 van Herfstmaand 1795. Op den 8 van Wynmaand ontwaakte hy, naa een gerusten ſlaap van eenigen duur, en eene korte poos daar naa blies hy den laatſten leevensadem uit, in zyn huis te *Crownſtreet*, *Weſtminſter*; den ouderdom van één-en-zeventig jaaren bereikt hebbende.

Multis ille bonis flebilis occidit.

Op den 15 van Wynmaand werd het Overſchot deezes waardigen Mans rouwſtaatig ter aarde beſteld, op het Kerkhof in *Bunhill-fields*. De Begraafnis-Redenvoering werd uitgeſprooken door den Eerw. Dr. REES, die op den Zondag daaraan volgende een Lykreden deedt, over de woorden: *Ziet naar den Opregten; het einde van dien Man zal vrede zyn* (*).

Uit het vlugtig berigt, 't welk wy gegeeven hebben van den Letterarbeid van Dr. KIPPIS, zal zeer eigenaartig de Vraag ontſtaan, hoe hy, te midden van zo veele na buiten werkende verrigtingen, tyds genoeg te zyner beſchikkinge kon hebben, om zo veel werks af te doen, zonder verwarring of verbystering? —— Het Antwoord op deeze Vraag zal eene zeer nutte Les verſchaffen voor alle Jongelieden, en wel byzonder voor de zodanigen die zich op de Studien toeleggen, en nog geene hebbelykheden ten tegendeele lieten wortelen.

„ Dr,

(*) *Pſalm* XXXVII: 37.

„ Dr. KIPPIS was," om de woorden van Dr. REES te bezigen, „ van zyne jeugd af gewoon vroeg op te „ ſtaan; hier door was hy meester van een gedeelte „ tyds, waarin hy door geene afroepingen kon geſtoord „ worden. Deeze gewoonte bragt niet min toe tot zyne „ gezondheid dan tot het wel volbrengen van zyne Be„ roepsbezigheden en anderen Letterarbeid. —— De na„ tuurlyke vermogens van zynen geest kweekte hy aan „ met eene volharding, waarin weinigen boven hem uit„ ſtaken, en niet veelen zyne maate konden haalen. Zy „ hadden eene vastheid gekreegen door eene geregelde en „ beſtendige oefening, en ſterkte door 't gebruik. —— „ Nimmer was hy overkropt met, of verbysterd door, de „ verſcheidenheid zyner Letteroefeningen. En, ſchoon „ hy zich in verſcheide betrekkingen geplaatst vondt, die „ zyne aandagt vorderden, en afriepen van zyne gelief„ de Letterbezigheden, ſcheen het hem nooit aan tyd te „ ontbreeken. Elke zaak volvoerde hy op haaren tyd, „ door eene wel overlegde ſchikking op zyne Studien en „ andere bezigheden, van welker aantal en verſcheidenheid „ hy nimmer eenigen opheſ maakte; en door zyne aan„ dagt geheel te vestigen op 't geen hy onderhanden hadt, „ vermydde hy alle verwarring. Altoos bezat hy zich„ zelven: en hy vondt tyd tot leezen, ſchryven en let„ terbezigheden, zonder den tyd te neemen welke hy „ moest beſteeden tot het waarneemen zyns Beroeps en „ het voldoen aan alle de Maatſchappyelyke betrekkin„ gen, waar in hy zich geplaatst vondt (*)."

Misſchien lazen weinigen ooit zo veel, en met zo veel voordeels voor zichzelven en anderen, als Dr. KIPPIS. Wy hebben van een zeer geloofwaardig Geleerden verſtaan, die het van den Man zelven hadt, dat hy eens, drie jaaren lang, zestien uuren op een dag las; dat een der groote Werken, van hem geheel doorgeleezen, was: *The General Dictionary*, X Deelen in Folio. Deeze leezing, voegde hy 'er by, hadt den grond gelegd tot zyn ſmaak en bedreevenheid in Leevensverhaalen op te ſtellen. Hy vormde een juist oordeel over de inwendige waarde van elk uitkomend Werk 't geen hem in handen kwam; en 'er waren weinig Werken, in het vak der Letteren, waarin hy arbeidde, die, ſtaande het verloop van veele jaaren, het

(*) *Funeral Sermon*, p. 36.

het licht zagen, of hy wist 'er een oordeelkundig berigt van te geeven.

Voornaamlyk lag Dr. KIPPIS, buiten 't geen by zyn Beroep behoorde, zich toe op de Clasſiſche Schryvers, de Fraaije Letteren en de Geſchiedkunde (*). Bovenal was hy bedreeven in de Geſchiedenis zyns eigen Lands, en de beginzelen der *Britſche* Staatsgeſteltenisſe. Aan dezelve was hy verknogt, deeze verdedigde hy. Nogthans liep hy, als een *Proteſtantsch Diſſenter*, niet geheel vry van het vermoeden, 't welk op bykans geheel het lichaam der Proteſtantſche Diſſenters kleeft, dat hy niet wel voldaan was over de *Engelſche* Regeeringsgeſteltenisſe. Men vermoedde zulks ten onregte. Dr. KIPPIS was, in de daad, een yverig Voorſtander van Godsdienſtige en Burgerlyke Vryheid; hy beklaagde, met veele van de wyſſten en besten, het beſtaan van zekere erkende misbruiken; maar hy was geen vriend van eene geheele omverwerping van het oude; over 't geheel hieldt hy de Ryks-Regeeringsgeſteltenisſe als geſchikt om redelyke Vryheid te beſchermen, en Volksvoorſpoed te wege te brengen. In zo verre mogt hy een *Conſtitutionalist* heeten. Als zodanig was het, dat hy zyn naam deedt uitſchrappen by eene en andere Politieke Societeit, waar hy langen tyd Lid geweest was, toen, zyns oordeels, de zaak te verre ging; dan hy liet nimmer de beginzels vaaren, op welke zyn eerſte verbintenis met dezelve gegrond was.

De veelvuldige Verbintenisſen van Dr. KIPPIS deeden hem nimmer de Studien, en Pligten meer onmiddelyk tot zyn Beroep behoorende, verlaaten. Zyne bedreevenheid in verſcheide takken der Godgeleerdheid, en kennis aan de onderwerpen dienſtig tot een oordeelkundige verklaaring der Gewyde Schriften, was zeer uitgeſtrekt. Elken dag las hy beſtendig een gedeelte van het Nieuwe Testament in het oorſpronglyke. Hy was een vast Geloover in den Christlyken Godsdienst, op gronden van het rypst onderzoek en de volſte overtuiging. Oorſpronglyk was hy opgevoed in *Calviniſtiſche* beginzelen; maar zeker toeval, door hem vermeld in eene Aantekening op het Leeven van

(*) In zyne jeugd beſtondt hy nu en dan de ſnaar der Dichtkunst te roeren. Eenige zyner Lofzangen, en verſcheide Pſalmen, zyn geplaatst in *The New Collection of Hymns for Public Worſhip*.

van ELISHA COLES, in de *Biographia Britannica*, bragt hem ter omhelzinge van ruimere Godsdienstbegrippen. Een Werk van COLES over GODS Oppermagt, (in den ſtrengſten *Calviniſtiſchen* trant geſchreeven,) werd hem, toen hy veertien jaaren oud was, in handen gegeeven, door eenige volyverige Vrienden, om hem te verſterken in de daar in beweerde Leerſtellingen. Het leezen deezes Werks hadt een volkomen ſtrydige uitwerking. De Schryver ſtelde de Tegenwerpingen, wegens de Leer der volſtrekte Verkiezing en Verwerping, als mede ten opzigte van andere Geſchilpunten, voor, om ze vervolgens op te losſen: doch aan den jongen KIPPIS kwamen de Tegenwerpingen kragtiger voor dan de Oplosſingen. Derwyze, dat hy aan het leezen deezes Werks zyn eerſte verwerping van de *Calviniſtiſche* Leerbegrippen verſchuldigd was. —— In 't laatſte gedeelte zyns leevens hielde hy over tot de onderſcheidende begrippen der hedendaagſche *Unitariſſen*; doch hy was verre van alle begrippen, door zommigen hunner omhelsd, aan te neemen.

Als een Leeraar was Dr. KIPPIS in zyn voordragt redeneerend en ſchriftuurlyk beide, oordeelkundig en onderwyzend, ſterk op de betragting in 't ſlot aandringende; by byzondere gelegenheden wist hy gelukkig het redeneerende met het hartroerende zamen te voegen. Zyn wyze van voordragt was natuurlyk, vry van alle gemaaktheid, en, wanneer de gelegenheid het vorderde, vol van klem en nadruk.

Dr. KIPPIS ſtak niet meer uit van wegen zyne Zielsvermogens, zyne Letterkundige vorderingen, en uitſteekende Schriften, dan ter oorzaake van de Deugden, die een *Chriſten*, een Geleerden, en een Mensch, ten cieraad ſtrekken. In opgeruimdheid en vrolykheid van aart, in zagtheid van zeden, in aangenaam- en leerzaamheid des onderhouds, werd hy door weinigen overtroffen.

Zyne Godsvrugt was gegrond op de verhevenſte gevoelens van de Godlyke Volmaaktheden en Voorzienigheid; diens wil te kennen was zyne geſtadige beoefening, en dien te betragten de wellust zyns leevens. Die ſtugheid van aart, dat naargeestig voorkomen, die ſtrengheid in gedrag, welke ontſtaan uit verkeerde begrippen het Opperweezen betreffende, kende hy niet. De Chriſtlyke Deugden, door Apostel PAULUS „Vrugten van den Geest" geheeten, ſtrekten hem ten cieraad. Deeze betoonde hy in alle zyne betrekkingen en handelingen;

dee-

deeze maakten hem bemind by allen, die het geluk hadden om hem van naby te kennen; by deeze voegde hy eene onbuigzaame eerlykheid, en edele onafhangelykheid van geest.

Ter Vrouwe hadt hy eene verſtandige, voorzigtige en aangenaame, Leevensgezellinne; maar, op 't einde eener lange en gelukkige Egtverbintenisſe, werd zyne tedere liefde gevoelig geſchokt door het lyden deezer dierbaare, die eene kwaale kreeg welke haar langen tyd kwelde, en voor welke geene geneezing was. Gevoelig deelde hy in haare pynlyke ongemakken, en poogde dezelve te verzagten door eene vlytige oppaſſing.

De Godlyke Voorſchriften van het Euangelie waren de beſtuurende beginzels zyns gedrags; de uitſteekende Beloften de gronden zyner Hoope, Vertroosting en Vreugde. Hy leefde niet voor zichzelven alleen, maar zyn uitgebreid hart was ſteeds genegen en werkzaam om het welvaaren van anderen te bevorderen. De uitſlag hiervan was die voldoening, welke zelfzoekenheid nimmer kan verſchaffen; en, terwyl alles binnen in zyne ziele gerust was en helder, werd zyn geluk vergroot door de aangenaame bewustheid, dat hy bemind werd door zyne Vrienden, en dat hy, buiten dien kring, in aller hoogagting deelde. — Ten beſluite: geduurende den loop van een lang en werkzaam leeven, genoot mogelyk niemand op de proeve duidlyker en volkomener, dan hy, de waarheid der betuiginge in de Heilige Bladeren, „ dat de „ wegen der Wysheid wegen der Lieflykheid, en alle „ haare paden paden des Vredes, zyn."

DE VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN WEGENS DE HAREM BY DE TURKEN; EN IETS WEGENS DE SCHOONHEID DER TURKSCHE VROUWEN.

(Ontleend uit *The Natural History of Aleppo, by* ALEXANDER RUSSEL, MD. *The ſecond Edition, reviſed, enlarged and illuſtrated with Notes, by* PATRICK RUSSEL, MD. *and* F. R. S.)

„ Bekend onder onze Landgenooten is RUSSEL's *Natuur-*
„ *lyke Historie van Aleppo*, vóór veele jaaren ver-
„ taald uitgegeeven. De Schryver ſchonk dit altoos ge-
„ agt Werk, omtrent veertig jaaren geleeden, aan zyne
„ Land-

„ Landgenooten. Die keurige Waarneemer was reeds „ op eene Tweede Uitgave, met veele Verbeteringen en „ Byvoegzelen, bedagt geweest. Van deeze zondt hy een „ Afſchrift aan zyn Broeder PATRICK RUSSEL, die, als „ Doctor, te *Aleppo* was gebleeven, met verzoek om alle „ mogelyke aandagt toe te brengen tot het verbeteren „ der nog overgebleevene gebreken. Niets kwam hier „ van, geduurende het leeven des Schryvers. Maar „ Dr. P. RUSSEL, in *Engeland* wedergekeerd, vondt, onder „ de Papieren zyns overleden Broeders, veel ſtofs ver„ zameld tot eene nieuwe Uitgave. Deeze met eene „ groote verſcheidenheid van ſtoffe, zints verzameld, heb„ ben eindelyk de zints lang beoogde nieuwe Uitgave „ te voorſchyn doen komen, die in grootte en prys het „ dubbele van de voorige uitmaakt, en dus als een ge„ heel nieuw Werk mag aangezien worden (*). —— „ Onder de veelvuldige vermeerderingen en verbeterin„ gen, heeft de tegenwoordige Uitgeever, zich bedienen„ de van de gelegenheid, welke zyn Beroep als Arts „ hem aanboodt, zyne eigene en der Leezeren nieuwsgie„ righeid voldaan met een omſtandiger Verſlag te geeven „ van de *Harem*, of de Verblyfplaatzen der *Turkſche* „ Vrouwen, dan wy ergens aantreffen, en oordeelen wy „ den Leezer van ons *Mengelwerk* geenen ondienst te „ zullen doen met de *voornaamſte Byzonderheden* van „ dit Charactertekenende Voorwerp der *Oosterſche* Huis„ houding mede te deelen; ten vollen verzekerd, dat „ deeze beſcheiden, op getuigenis van eenen zeer geloof„ waardigen Man berustende, ſchoon, in eenige opzigten, „ van veele andere berigten, deswegen gegeeven, verſchil„ lende, hunne aandagt overwaardig zullen bevonden wor„ den: zeer onderhoudend is het Verſlag, waartoe wy, „ naa deeze noodige aanleiding, toetreeden."

* * * *

Wanneer de *Turkſcho* Dames elkander in den voormiddag bezoeken, leggen zy by de intrede in de *Harem* den ſluier niet onmiddelyk af: want het mogt weezen dat eenigen der Mannen nog t'huis waren, en haar, in 't voor-

(*) 't Zelve beſlaat 2 Vol. in 4to, en kost 3 L. 12 S. en zag in den Jaare 1794 het licht.

voorbygaan, zouden kunnen zien; maar, zo ras zy het vertrek intreeden van de Dame, welke zy voorhebben te bezoeken, is een der jonge Dames, of eene Slaavin, terſtond gereed om den ſluier weg te neemen, die zorgvuldig opgevouwen en weggelegd wordt. Het ſtrekt ten teken dat de Bezoekſter alleen voorheeft eene korte poos te blyven, als zy, in ſtede van den ſluier over te geeven, alleen haar hoofd ontdekt, en voorts den ſluier agteloos by de ſchouderen neer laat hangen. Dit bedryf veroorzaakt gemeenlyk een vriendelyken ſtryd tuſſchen de Bezoekſter en de Bezogte; de laatſte dringt aan op het wegbergen van den ſluier, de eerſte weigert de overgave. Een dergelyke tweeſtryd ontſtaat 'er by het eindigen des bezoeks. Wanneer aanhouden de Bezoekſter niet kan beweegen om langer te blyven, is de ſluier weg; de Dienſtboden, des vooraf onderrigt, wenden voor, overal 'er vergeefsch na te zoeken. Als zy dan op de volſtrekte noodzaaklykheid van haar heenengaan aandringt, wordt haar te verſtaan gegeeven, dat de Aga, of Heer des Huizes, nog niet is uitgegaan; en houdt men haar boertende voor, of zy het hart hebbe om ongeſluierd uit te gaan.

In de wyze van elkander te ontvangen betoonen de *Turkſche* Dames zich min pligtpleegende dan de Mannen. Haare verwelkomende aanſpraaken, ſchoon op een zwellenden toon geſtemd, draagen zy raſſer en gemeenzaamer voor.

De gewoone groete wordt volbragt met de regter hand op de ſlinker borſt te leggen, en het hoofd een weinig te buigen. Zomtyds groeten zy met een kus op den wang; de jonge Juffrouwen groeten de oudere Dames met een handkus. Zy worden op Koffy en Tabak onthaald; Sherbet en Reukwerk komen alleen, by byzondere gelegenheden, te voorſchyn.

De groote Heeren worden in de *Harem* opgepast door Slaavinnen, op dezelfde wyze als in de andere vertrekken door Knegts. Deeze blyven ſtaan in eene nederige houding van oppaſſen, met de handen kruislings op den gordel, en op den grond neergeſlaagene oogen. De andere Dames, zo wel als de Dogters des Huisgezins, brengen, by gelegenheid, Pypen en Koffy; doch blyven niet ſtaan. Zy worden verzogt te gaan zitten, of gaan heen. Dit egter hebbe men van de Grooten te verſtaan; want, in 't gemeene leeven, ſtaan beide, Vrouwen en Dogters,

den

den Mannen ſlaafsch ten dienſte. Lieden van beiderlei Sexe zitten nimmer by elkander aan tafel.

Zeldzaam worden alle de Dames van een *Harem*, door de Grooten, te zamen gezien, of het moet gebeuren, dat zy, in den Zomer, verraſt worden, zittende in de *Divan*, waar zy zamenkomen om eene koele lugt te ſcheppen. Op 's Mans inkomen, ſtaan zy alle op, maar, des verzogt zynde, herneemen zy haare plaatzen (eenige van de Slaavinnen uitgenomen), en hervatten haar werk. Hoe druk ſnappende zy ook geweest zyn vóór des Heeren inkomen, volgt 'er een ontzagbetoonend zwygen op het oogenblik zyner verſchyninge: een bedwang, haar te minder laſtig, dewyl zy daaraan van de kindsheid af, als 't ware, gewoon zyn. Het is verbaazend te zien hoe ſchielyk het geraas der Kinderen ophoudt by de komst van den Vader; maar de Vrouwen klaagen zeer over haar onvermogen om ze te doen zwygen in dien afweezen, of de Kinderen, door dreigen of vleijen, tot bedaaren te brengen.

Schoon de tegenwoordigheid van een groot Heer de jongere Dames dit zwygen oplegge, vindt hy altoos eenige der oudere Matroonen gereed genoeg om hem te onderhouden, zo hy anders lust tot kouten hebbe. Op deeze wyze verneemt hy het nieuws van den dag, 't geen, hoe zeer ſchaars de ſtoffe des onderhouds by de Mannen, zeer gezogt wordt by de openbaare Baden, en rond verteld door de Vrouwen die Waaren te koop veilen, *Pedlers* geheeten, en zy die den naam draagen van *Bidweeen* Vrouwen, aan de *Harem* verknogt. De eerstgemelde, die meestal *Joodſche* of *Chriſten* Vrouwlieden zyn, verzorgen de Dames van Gaas, Neteldoek, Borduurwerk, Snuiſteryen, en hebben daarenboven de kunst om geheime historiëtjes te verzamelen, en op te cieren; de laatstgenoemde, zyn niet min ſnapagtig, noch meer geheimhoudend; maar bezitten daarenboven een vergund voorregt om vryuit met de Mannen te ſpreeken, en zy weeten volmaakt, op welk eene wyze zy deezen moeten onderhouden. Deeze vryheid ontſtaat daaruit, dat zy dikwyls gehouden worden als Minnen, waardoor zy een ſtandhoudend verblyf in een Huisgezin krygen; de Zoogzuster blyft in de *Harem*, en volgt met den tyd de Moeder op. De Grooten ſpreeken, in deeze ledige uuren, ook van hunne eigene huislyke zaaken, en vermaaken zich met hunne Kinderen. Wanneer zy begeeren meer afgezon-

zonderd te zyn, gaan zy na een ander vertrek, waar in geene Dame, dan die aan welke het toebehoort, het zal waagen ongeroepen binnen te treeden.

De *Turken* neemen, in de tegenwoordigheid hunner Vrouwen, een trotscher en agterhoudender houding aan, dan zy gewoonlyk betoonen, en, in hunne wyze van deeze aan te spreeken, zyn zy min beleefd, en brusker, dan onderling, of zelfs met Mannen die zy verre beneden zich in rang schatten. Naardemaal dit dikwerf is waargenomen in Personen die uitstaken in heuschheid en minzaamheid van voorkomen jegens de Mannen, mag dit veeleer aangezien worden als hunne gewoone handelwyze, dan toegeschreeven aan de toevallige tegenwoordigheid van een *Europeaan*: dit wordt wyders bevestigd door het doorgaande gedrag der jonge knaapen, die, op een bevelvoerenden toon, tot de Vrouwen spreeken; iets 't geen zy alleen uit de hun gegeevene voorbeelden kunnen geleerd hebben. De Mannen oordeelen het misschien staatkundig, deeze houding en dit gedrag aan te neemen, in een stand waar men mag veronderstellen dat de heerschappy moeilyker valt te bewaaren, dan onder hunne manlyke afhangelingen; en daarom waagen zy het alleen in uuren van afzondering die beleefdheid te betoonen, welke zy, als iets aan hunne waardigheid ontneemende, voorzigtig oordeelen, in hun algemeen gedrag, te verbergen voor Personen, van wier gehoorzaamheid zy gelooven zich alleen te kunnen verzekeren door een voorkomen van stug- en strengheid.

De Vrouwen, inzonderheid die van rang, betoonen zich wederhoudend omtrent haare Mannen; terwyl zy een aanhaalende en hartlyke genegenheid laaten blyken voor haare Broeders, schoon deeze dikwyls beantwoord wordt met weinig meer dan een koel welgevallen; even als of der Vrouwen betooning van tederheid eene schatting ware aan der Mannen meerderheid verschuldigd. Nogthans zyn 'er tyden en omstandigheden, waarin de natuurlyke geneigdheid de overhand bekome op deeze koele onverschilligheid der Jongelingen. De zugt van eene Zuster, die zich in ongelegenheid bevindt, of haar kwynen in eenen zieklyken staat, veroorzaakt dikwyls eene ontroering, voor welke zy, als men uit de algemeene schynbaarheden zou oordeelen, wel wenschten onvatbaar te zyn. Zich te gelaaten als of men onaandoenlyk is, maakt een opmerkenswaardige trek uit in het Character

der

der *Turken*. Hier door zyn ze in ſtaat, om, onder den last der knellendſte tegenheden, een voorkomen van rustigheid en welgemoedheid aan te neemen, veel grooter dan zy met de daad bezitten; en, by andere gelegenheden, ſpannen zy hunne uiterſte poogingen in, om die aandoenlykheid te verbergen, welke in te volgen, by andere Volken, voor iets loflyks gehouden wordt. Der *Turken* uitwendig gedrag is over 't algemeen gekenmerkt door deeze gemaaktheid; de weezenlyke aandoeningen hunner zielen, die met de roerzels der algemeene menschlykheid zamenſtemmen, zyn meer bedekt voor 't oog der waarneemeren.

Lieden van Rang, Mannen die Bedieningen bekleeden, verlaaten de *Harem* 's morgens vroeg, en brengen, de twee uuren naa den middag uitgezonderd, den meesten tyd door in andere vertrekken. Maar de zodanigen, die weinig bezigheids hebben, de wellustige jonge Mannen van allerlei ſtand, houden zich veele uuren in de *Harem* op. Eenige toegeevenheid heeft hier plaats voor de jongen, eenige weeken naa dat zy in den Egt zyn getreeden; maar een verwyfd character, 't welk in geenen deele agting heeft onder de Mannen, is verre van gevallig te weezen by de Vrouwen. De tegenwoordigheid van den Man, op ongewoone tyden van den dag, brengt de geheele *Harem* in bedwang, en hoe zeer de eene of andere begunſtigde in het Vrouwentimmer genoegen mogeſcheppen in de byzondere aandagt, welke haar Heer ten haaren opzigte betoont, beklaagen zich de overige Vrouwen, wegens het gemis van haare vryheid, door dit veelvuldig en lang t'huis blyven.

De Grooten, indien zy eene ligte ongeſteldheid hebben, blyven gezelſchap zien in andere vertrekken; doch wanneer de ziekte ernſtig wordt, begeeven zy zich in de *Harem*, om opgepast te worden door hunne Vrouwen. Te deezer gelegenheden kunnen, behalven de Geneesheeren, en zeer nabeſtaande Bloedverwanten, geen menſchen by hun toegang krygen, dan alleen in de dringendſte gevallen. Zy doen eene keuze onder de Vrouwen van de zodanige, die zy meer onmiddelyk by zich ter oppasſinge verkiezen; en ééne wordt byzonder gekoozen om een berigt te geeven aan den Arts van 't geen 'er is voorgevallen in den tusſchentyd zyner bezoeken, om diens onderrigtingen te ontvangen, en toe te zien

dat alles, naar eisch der voorschriften, worde in agt genomen.

Geneeskundigen, 't zy *Europeaanen* of Inboorelingen, hebben toegang in de *Harem*, ten allen tyde dat hun oppassen vereischt wordt. De Arts, naa aangediend te zyn, moet aan de deur wagten tot *de haan klaar is* (*); dat wil zeggen, tot dat zyn Patient, als het eene Vrouwe is, haar gezelschap en oppassters, en andere die in de vertrekken zyn mogten, door welke hy heen moet, zich met den sluier gedekt hebben, of weggegaan zyn. —— Hier op wordt de Arts na het vertrek der Zieke gebragt door eene Slaavinne, die voortvaart om met eene luide stemme diens komst aan te kundigen; uitschreeuwende: *Dirb*! *dirb*! *al hakeem Gia-y*! —— „ Weg! weg! de „ Doctor komt!" eene voorzorg, die niet altoos voorkomt, dat ongesluierde Dames, die dit niet gehoord hebben, toevallig het voorhof overloopen: in welke gevallen het eenen welleevenden Arts voegt de oogen elders heenen te wenden.

De kamer intreedende, vindt de Doctor de Zieke bedekt met een los overgeslaagen sluier, en dewyl het een algemeen aangenomen denkbeeld is dat de ziekte uit de Pols kan gekend worden (†), is de Arts niet gezeten of de bloote hand wordt ter polsvoelinge aangeboden (‡). Als dan beschryft de Lyderesse haare kwaal, en indien het noodig is de Tong te zien, wordt de sluier ten dien einde opgeslaagen; terwyl de Oppassters het overige des aan-

(*) Wanneer men weet dat de Geneesheer komen zal, geeft de Bediende, die de post heeft om de baan klaar te maaken, hier van kennis, met te roepen: *Amel dirb*! *Amel dirb*! „ Maakt u weg! Maakt u weg!" en, naa eenigen tyd wederkeerende, is het woord *si dirb*, „ de baan is klaar."

(†) De *Turksche* Doctors geeven klem aan dit zotte denkbeeld. Ik volgde, in dat opzigt, het voorbeeld myns Broeders, die, uitgezonderd in koortzen, altoos de Zieke verzogt om een verhaal van haar ongemak te geeven, eer hy de Pols wilde voelen.

(‡) Men heeft my dikwyls de hand toegereikt met dun gaas bedekt. Maar de Dames te *Aleppo* lachen meestal om deeze kieskeurige naauwgezetheid, en ik weigerde altoos my te schikken naar eene soort van neuswyzigheid, door gewoonte niet gewettigd. —— TOURNEFORT vondt een ander gebruik in de *Harems* door hem bezogt. *Voyage*, Tom. II. p. 17.

angezigts, en byzonder de kruin des hoofds, zorgvuldig bedekt houden. De Vrouwen maaken geene zwaarigheid altoos, om den nek, den boezem, te ontblooten, ingevalle het noodig is die lichaamsdeelen te beſchouwen; doch nimmer, dan met veel betoons van wederzin en weigering, geeven zy toeſtemming om het hoofd te ontdekken. Dames, die ik van zeer jong af gekend hadt, en die, door eene langduurige verkeering, geen zorg altoos droegen om haare aangezigten voor my te bedekken, vertoonden zich nimmer zonder neusdoek, of eenig ander ligt bedekzel over 't hoofd geſlaagen. Zo verre ik uit dit zo zeer algemeen gebruik kon oordeelen, ſcheen het, in 't ſtuk van welvoeglykheid, van meer aanbelangs gerekend te worden, het Hoofd, dan het Aangezigt, te bedekken.

Doorgaans wordt de Arts onthaald op Tabak en Koffy; dit, als een betoon van agting aangeboden wordende, kan de Arts niet welvoegelyk afſlaan; ſchoon die beleefdheid aanleiding geeve tot een te ruim gebruik van beiden. Naa dat hy zyn Zieke bezogt en de noodige onderrigtingen ten haaren opzigte gegeeven heeft, verzoekt hy te mogen vertrekken; doch zelden ſtaat het hem vry heen te gaan zonder de veelvuldige klagten gehoord te hebben van alle zieklyke Bewaakſters der Kranke, die 'er zich tegenwoordig bevinden, of alreede geſluierd zitten te wagten, of ſpreeken van agter een gordyn, te dier gelegenheid in de Ziekenkamer gehangen. Deeze Dames oordeelen zich altoos geregtigd tot het ontvangen van eene mondlyke raadgeeving, of ten minſten om het gevoelen diens Doctors te hooren over de Geneesmiddelen haar door anderen voorgeſchreeven. Een voornaam gedeelte van de Geneeskunde by de *Turkſche* Doctors beſtaat in de bekwaamheid om zich behendig te kwyten ingevalle van dusdanige tuſſchenbeide komende raadvraagingen.

In Huisgezinnen, waar men gewoon is een *Europiſchen* Arts te gebruiken, wordt hy, wanneer zyne Lyderesſe aan de beterhand is, zomtyds verzogt zyn Bezoek te rekken, en de nieuwsgierigheid der Dames te voldoen, die hem ontelbaare vraagen doen wegens zyn Land en Volk. Bovenal betoonen zy zich nieuwsgierig na de Leevenswyze van de Vrouwen der *Franken*, derzelver Kleeding, Bezigheden, Huwelyken, Opvoeding der Kinderen, Vermaaken en Uitſpanningen. In vergelding van

het onderrigt, op deeze ſtukken haar gegeeven, zyn zy zeer aartig ſpraakzaam, en ſpreiden bekwaamheden ten toone, die, zeer luttel te danken hebbende aan kunſtige aankweeking, als 't ware, zich natuurlyk ontwikkelen, onder eenen helderen hemel, en den invloed eener allergunſtigſte lugtſtreeke. De vraagen, welke zy voorſtellen, zyn doorgaans zeer gepast, en de aanmerkingen, die zy maaken op zeden en gebruiken zo wyd en verre van de *Turkſche* verſchillende, zyn dikwerf geestig, en vol blyken van oordeel.

Wanneer de Viſite eindelyk is afgeloopen, wordt 'er weder kennis gegeeven om de baan klaar te maaken; de Arts gaat heen, even als by 't inkomen, door eene Slaavin voorgegaan. Doch het gebeurt zelden, dat hy niet meer dan éénsopgehouden wordt door eenige der Bedienden, die op zyne wederkomst wagten. Want, hoe gering derzelver ongeſteldheid ook moge weezen, is de verzoeking, om des by den Arts te klaagen, onwederſtaanbaar. Deeze Meiden hebben zelden eenig ander hoofd- of aangezigt-bedekzel, dan een zakdoek over 't hoofd geworpen, waar van zy een ſlip in den mond vasthouden; maar, om zelfs deeze moeite voor te komen, plaatzen zy zich veelal agter een deur of venſterſlag half geopend, in welken ſtand zy de hand uitſtekken om de pols te laaten voelen.

Zomtyds gebeurt het, dat eene andere hinderpaal moet te boven gekomen worden, eer men de buitendeur bereikt. Deeze ontſtaat daar uit, dat eenige der jonge Dames of Slaavinnen, die op het voorplein bezig zyn, voluit weigeren den ſluier om te ſlaan, of te vertrekken. Dit geſchiedt alleen uit boertery, om de geleidſter te plaagen, en te noodzaaken te blyven wagten. Te vergeefsch roept zy *dirb!* „ weg!" Te vergeefsch maakt zy beurtelings gebruik van ſmeeken, dreigen en verwyten, tot dat zy, alles vrugteloos vindende, eene heuſche waarſchuwing doet, en een list gebruikt die nimmer faalt. Zy treedt voorwaards, en verzoekt den Doctor te volgen. Hier op volgt een algemeene vlugtparty. Zy vlieden allerwegen heen, en vatten alles aan wat 'er voorkomt, 't geen op eenigerlei wyze tot een ſluier kan dienen, of tragten zy de een zich agter de ander te verbergen. — Dan het is alleen wanneer geen der Mannen t'huis is, dat deeze grap plaats grypt. Wanneer de Arts door den Aga zelve uitgeleid wordt, gaat alles met behoorlyke ſtil-

ſtilte toe, en in de Ziekenkamer is 'er niemand, buiten de oude of getrouwde Bloedverwanten, die zich in 't geſprek mengt. Dan het gebeurt zeldzaam dat de Aga zelve die moeite neemt, naa eenige weinige der eerſte bezoeken, uitgenomen wanneer de Doctor daar ten huize een vreemdeling is.

De *Turkſche* Vrouwen, op dat wy 'er dit nevens voegen, zyn in haar perſoon eer bevallig dan ſchoon. In de vroegſte jeugd mogen zy den naam van ſchoonheden draagen, doch dit voorregt verdwynt als zy eenigzins in jaaren klimmen; nogthans behouden zy altoos dat fyne doordringend oog, en veele ten einde toe de keurige weezenstrekken, ſchoon zy de bevallige kleur derven. Zy draagen geen keurslyven, en neemen geene moeite altoos om haare geſtalte te bewaaren. Over 't algemeen zyn ze klein van geſtalte, en die eenigzins lang vallen, gaan meest bukkende. De Vrouwen van rang neemen een ſtaatig voorkomen aan; doch gaan onbevallig; en de houding haarer lichaamen heeft geheel niets van die losheid en zwier, aan welke het oog der *Europeaanen* by de Vrouwen gewend is. — De Kleeding, in welke zy buiten verſchynen, is niet geſchikt om haar perſoon bevalligheid by te zetten; de ſluier benadeelt het zien van haare geſtalte; de beenen zyn onvoegelyk bedekt door de laarzen; en zelfs zonder deeze is de beweeging der voeten niet zo bevallig en los als die der armen. Dit is de reden, dat de *Turkſche* Vrouwen zich op het allervoordeeligst vertoonen, wanneer zy op de Divan zitten.

De voorbygaande wyze, op welke de *Turkſche* Vrouwen alleen door Vreemdelingen kunnen gezien worden, maakt het bezwaarlyk, zo niet ondoenlyk, bepaald te ſpreeken van haare ſchoonheid, in vergelyking met die der Vrouwen by andere Landen, die men gemeenzaamer ziet. Haare kleeding en ſluier, die zo veel nadeels aan de geſtalte toebrengen, brengt mogelyk (de laatſte inzonderheid) iets toe om het uitzigt kragt by te zetten. — Ik heb gelegenheid gehad om veele *Turkſche* Vrouwen te zien, en keurde dezelve in 't algemeen fraaijer dan de *Chriſten* en *Joodſche* Vrouwen; doch wel eens kwam de bedenking by my op, of dit gunſtig oordeel niet eenigermaate moest toegeſchreeven worden aan het deels beſchouwen van het geheel, of, wanneer het geheel

heel ontdekt was, zulks geſchiedde op eene wyze, die iets tot het verheffen der ſchoonheid toebragt. Dit gaat zeker, dat veele, wier gelaat ik, in den eerſten opſlage, als zeer ſchoon aanmerkte, door een dunnen ſluier bezien, niet weinig, by eene voller ontdekking, verlooren.

TWEEDE VERHAAL VAN EENE GRUWELYKE MOORD, BEGAAN UIT VALSCHE GODSDIENSTBEGRIPPEN.

Deelden wy onlangs (*) een echt verhaal mede van eene zeer gruwelyke moord, in 1785 te Berlyn gepleegd, uit valſche Godsdienstbegrippen, wy willen daarop nu nog een tweede verſlag laaten volgen, van een verſchrikkelyk geval, dat eenige jaaren laater te Dresden gebeurd is, en, offchoon het anders, zoo ten aanzien der aanleidende oorzaak, als van bykomende omſtandigheden, van het voorgaande merkelyk verſchilt, echter in zoo verre daarmede overeenſtemt, dat de Moordenaar zich, door verkeerde Godsdienstbegrippen, daartoe heeft laaten vervoeren.

Het geval, uit echte beſcheiden overgenomen, heeft zich dus toegedraagen.

„ Een Papiermaakersgezel te Dresden, die aan het ſpeelen geheel overgegeeven was, verſpeelt vyftien ryksdaalders, die hy voor papier ontvangen had, en by zyn heer moest in rekening brengen. Deze omſtandigheid maakt hem zoo verlegen en beangſtigd, dat hy het ontzettend beſluit neemt, om iemand te vermoorden, en alzoo uit de waereld te raaken, terwyl hy toch geen kans zag, om zich van de rampzalige verzotheid op 't ſpel los te rukken. Zyne ſpeelmakkers, aan welken hy zyn voorneemen openbaart, toonen hunne uiterſte verwondering over het yſelyk opzet, om de handen te ſlaan aan een anders leeven, en vraagen, waarom hy dan niet maar liever zich zelven wilde van kant maaken? Neen! zegt hy, als ik my zelven om 't leeven brenge, dan kome ik in de hel, maar begaa ik een doodſlag aan een ander, dan worde ik door een Leeraar behoorlyk tot den dood voorbereid, en heb hoop op een zalig einde. Met zulke gedachten gaat de ongelukkige mensch naar de Stad. Hier ontmoet hy op ſtraat een kinderbewaarſter met kinderen. Een derzelven gevalt hem by uitneemendheid; hy pryst hetzelve zeer ſterk, en vraagt, of hy het eens op den arm mogt neemen. Na eenige woordenwiſſeling wordt het hem toegeſtaan. Nu grypt de onmensch het kleine onnozele wicht by de voeten, ſlaat het hoofd tegen den muur van een huis, en

ſoendt

(*) Zie onze *Letteroef.* van dit Jaar, *Meng.* bl. 177.

treedt het eindelyk met voeten. Toen men hem vraagde, waarom hy dat gruwelſtuk aan een onnozel kind, en niet aan een volwaſſen menſch, uitgevoerd had, was zyn antwoord, omdat hy van de zaligheid van zoodanig kind vaster overtuigd was, dan van een volwaſſenen."

Wat hebben Leeraars, en anderen, die valſche begrippen, over de zwakheid der menſchelyke natuur, over de eigenſchappen eener waare bekeering, (of verbetering van hart en leeven), en over 't geen vereiſcht wordt, om zich voor den dood wel voor te bereiden en zalig te ſterven, in één woord, over Godsdienst en deugd, voortplanten en begunſtigen, voor hunne rekening! Hoe verſchrikkelyk zyn dikwyls de gevolgen, tot onteering van het menschdom! Maar hoe verdienſtelyk zyn zy integendeel, die aan de opklaaring van hunne medemenſchen arbeiden, hen van min of meer algemeene dwaalbegrippen geneezen, en zuivere gevoelens van Godsdienst, wyd en zyd, verſpreiden. Zulke gevoelens, voorzeker de belangrykſte van allen voor ieder mensch, en de aangelegenſte voor de geheele Maatſchappy, kunnen wy niet nalaaten, by deze gelegenheid, ook inzonderheid toe te wenſchen aan hun, die zich amptshalve geroepen vinden, om troost en godsdienſtig onderricht toe te dienen aan ſtervenden, en wel inzonderheid aan ſtervende Misdadigers, van wier voorgewende en ſomtyds zoo hoog opgevyzelde bekeering, op 't einde van een in ondeugendheid doorgebragt leeven, doorgaans zoo weinig goeds met grond kan gehoopt worden.

AANMERKINGEN OVER DE GENEIGDHEID TOT KLAAGEN, EN DE AFKEERIGHEID VAN HULPMIDDELEN.

Endleſs is the list of human ills
And ſighs may ſooner ceaſe than cauſe to ſigh.

(Naar het Engelsch.)

Dikwyls heb ik gedagt, dat, indien 'er een Regtbank opgerigt wierd, bekleed door eene byzondere Commisſie tot herſtel van alle de Rampen, Bezwaaren en Onheilen, waar over wy alle dagen klagt by klagt hooren uitſtorten, de meesten der Klaageren niet zouden verhoord worden, op den grond, dat zy zich zelven gedompeld hadden in den poel van rampen; of niet alles gedaan, wat zy konden, om dezelve af te weeren.

Ik heb het ongeluk van te leeven in eene Buurt waar alles gromt, onder een menigte van Kennisſen die grommen, en moet huishouden met een grommend Gezin. Ik hoor niets dan

klagten, van den morgen tot den avond; en, 't geen zeer zonderling is, voor lieden, die hun leed zo dieptreffend gevoelen, niemand biedt zich ter verligtinge aan, of doet zyn voordeel zo verre met de ondervinding van eenig leed, dat hy zorg draagt dat het hem niet ten tweedemaale overkome. In de daad, het is my somtyds in den zin geschooten, dat het ondergaan van leed tot onze gesteltenis behoort, en dat een Mensch teleurstellingen zo min kan misgaan als de Kinderziekte.

Somwylen hoor ik zeer ernstige gesprekken over de veelvuldige elenden, welke de Rykdommen medebrengen; dat ze een vloek zyn, in stede van een zegen, en de oorzaak van veele kwellingen, teleurstellingen, en betooningen van ondank, waar van de Armen niets weeten. Nogthans ken ik geen een Rykaart, die zyne Rentebrieven verkoopt, en het geld, daar van komende, aan anderen uitdeelt, om zich dus van dien last, waar over hy zo zeer klaagt, te ontlasten; geen Man, ryk in Landgoederen, die, om zich van de zorgen, welke derzelver beheer medebrengt, te ontslaan, zich van dezelve afmaakt. —— Neen, Rykdommen en Bezittingen zyn geen kwaad in zichzelven; maar het is een kwaad, daar over te klaagen, en ze niet alleen te behouden, maar angstig te zwoegen om ze te vermeerderen.

Een ander soort van Grommers, die my niet zelden voorkomen, zyn de zodanigen, die steeds klaagen geen grooter last te kennen, dan het houden van een aantal Dienstbooden, Meiden en Knegts. Lieden, die zy beschryven, als alleen strekkende om de een den ander ledig te houden, om 's Meesters Kelder te besteelen, het Porcelein te breeken, en alles ten minsten pryze te koopen, en ten duursten aan te rekenen. —— Wie, nogthans, is 'er onder deeze Klaagers, die zyne toestemming wil geeven, om die lyst van onheilen te verminderen? Neen! Heer en Vrouw moeten dien lastigen stoet aanhouden; en spreekt men, ondanks dat alles, niet zelden van denzelven te vermeerderen. Zo dwaas en met zichzelven strydend zyn de menschen.

Een derde soort van beklaagde Leevensonheilen ontspringt uit de bron, die het leeven moest veraangenaamen, den gezelligen ommegang. De verkeering is in hun oog zo verveelend, zo ondraagelyk, zulk eene verspilling van tyd en geld, daar toe behoort zo veel toestels, men moet zo lang opblyven, zo veel onaangenaams verdraagen, en zo veel inschiklykheids gebruiken om het elk eenigzins van passe te maaken, dat de last der verkeeringe den last van een daglooner, die een geheelen dag zwaar moet werken, verre te boven gaat. —— De dwaashartige Mensch heeft geen vermaak in 't afgezonderd leeven; hy kan geen oogenblik met zichzelven verkeeren, of eenig duurzaam genoegen in den schoot zyns

Ge-

Gezins vinden —— en nogthans heb ik niet bevonden, dat zelfs de zodanigen, die de meeste klagten, in dit geval, uitboezemen, harts of moeds genoeg hadden om eene Uitnoodiging af te slaan, of eene gelegenheid te verwaarloozen om deeze zo bejammerde onheilen over en over als in den mond te loopen.

Men ontmoet niet zeldzaam eene vierde soort van Grommers, zo onredelyk als eenigen der voorgemelden, en ik moet bekennen, dat ik met hun minder medelyden heb dan met de anderen. Deeze Heeren, zo getrouwden als ongetrouwden, die gezegd mogen worden nooit zo zeer t'huis te zyn als wanneer zy zich in de eene of andere Herberg bevinden, en alle voldoening zouden betuigen, wanneer zy niet al te zeer geschooren wierden. —— Doch, wat is het geval? Zy klaagen eeuwig over slegten Wyn, gebrekkige Bediening, hoogloopende Rekeningen, en onbeschofte Herbergiers. En egter verdragen zy alle deeze onaangenaamheden met zo veel Philosophie, ik meen daadlyk uitgeoefende Philosophie, dat geen hunner de proef neemt om een hulpmiddel in een meer huislyk leeven te zoeken.

Zeer na verwant aan deeze Klaagers is hier te Lande een talryke hoop van beiderlei Sexe, die my steeds voorpraaten, welke elendige Plaatzen onze Gezondheids-bronplaatzen zyn; hoe duur 'er alles, en hoe slegt de oppassing is; hoe onbeschoft de Bron-herbergiers, hoe elendig de Bals en Kaartpartyen zyn; met één woord, welke verveelende verblyfplaatzen de Bronnen opleveren. —— Zy spreeken met zo veel gevoels en zo treffend over alle deeze ongemakken, dat ik, als een natuurlyk gevolg, daar uit afleidde den geheelen ondergang van deeze Vergaderplaatzen, der Gezondheid en Vrolykheid gewyd. Maar het is 'er zo verre af, dat dit het geval worde, dat, met het wederkeeren van den Brontyd, die eigenste klaagende Persoonen, die zo veel van de Bronplaatzen te zeggen wisten, de Hoofdstad verlaaten als of 'er de pest heerschte, of 'er een aardbeeving te duchten stondt.

Ik moet niet vergeeten van eene andere soort van Klaagers te spreeken. Zy zyn, in de daad, in een opzigt, zeer verschillende van alle de voorige, maar vallen geen sier minder klagtig. Dit goed slag van lieden klaagt niet over eigen ongemakken; 't geen hunne ziel kwelt is de duurte van alles, in deezen tyd, inzonderheid van de eerste leevensnoodwendigheden. Over deeze onderwerpen spreeken zy met eene wondere welspreekenheid, en beklaagen zich ten hoogsten, dat het buiten hun vermogen is, de drukkende behoeften, welke zy allerwegen rondsom zich zien, te verligten. —— Dan, welk eene wondere tegenstrydigheid! deeze over den duuren tyd hoogst misnoegden, zie ik, dat, ten eigen gebruike, om hun smaak te streelen en hunne lekkerheid te voldoen, de uitgezogtste Spyzen koopen, de duurste Wynen drinken, terwyl

zy,

zy, zich vergastende, niet denken om de hongerigen te voeden, de dorstigen te dreuken.

Ik kan niet nalaaten hier nog by te voegen twee soorten van morrende Klaagers. Een deezer bestaat uit de zodanigen, die altoos zugten over ongesteldheid, en eene geheele lyst van kwaalen, waar onder zy gebukt gaan, opleezen, en dit telkens, by alle gelegenheden, of het pas geeve dan niet, herhaalen. — Geen grooter ondienst kan men deeze lieden doen, dan met hun maatigheid in eeten en drinken voor te preeken, hun vroeg opstaan en veel lichaamsbeweeging aan te pryzen. Een deezer klaagde my dikwyls over de ongemakken, die hem in gevolge van hebbelyk onmaatig drinken overkwamen. „ Waarom," vroeg ik hem, overeenkomstig met myne eenvoudige wyze van denken, „ waarom laat gy dan niet af van dit onmaatig drinken?" —— *Wat*, voerde hy my brusk te gemoete, *wat wilde gy hebben dat ik doen zou? Ik moet het een of 't ander drinken!* —— En zo bestaat het geval met alle de Klaagers, van welken ik gesprooken heb; de Klaagers moeten altoos iets zeggen, iets doen, iets drinken.

Nog een enkel woord, en zeer kort, over eene soort van Menschen, en deezen worden in grooten getale gevonden, die altoos jammeren over de kortheid des leevens, zonder ooit te gelooven dat het eens zal ten einde loopen. Zy bevestigen het bekende zeggen: „ Alle Menschen oordeelen alle Men„ schen sterflyk, behalven zichzelven." Wegens dit slag van Lieden zal ik alleen zeggen, dat zy talryk genoeg zyn om allen de zodanigen te bevatten, die het leeven als een zaak van aanbelang geschonken is, en die, schoon zy niet handelen als redelyke weezens past, in 't einde zullen bevinden, dat zy verantwoordelyke schepzels zyn —— schepzels, die eenmaal rekenschap zullen moeten geeven.

Maar ik zal niet langer staan blyven by een onderwerp van zo hoog ernstigen aart; dewyl myn toeleg was, om, in een eenigzins vrolyken luim, over een daar mede strydig character te schryven; en eenige wenken te geeven, die, kunnen zy niet ter geneezinge dienen van de Lieden met deeze klaagkwaale zo deerlyk behebt, misschien kunnen strekken om anderen te waarschuwen tegen een gedrag, 't welk de bron is van ontelbaare ongeneugten; die, schoon lastig voor de ongelukkige Naverwanten en Vrienden deezer eeuwige Klaagers, niet weinig van het genoegen der Zamenleeving wegneemt.

ZE-

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Stelt den Yverigen tegen den Luiaard —— gy zult by den eerſten alles in orde, en by den laatſten alles in verwarring, vinden. —— De eerſte is werkzaam, altyd bezig —— de laatſte zit vadzig zonder iets te doen, en laat den tyd verloopen en nutteloos verloren gaan. —— De nyvere man ſchat de ogenblikken kostelyk en dierbaar, en draagt zorg, dat 'er niet één nutteloos verloren ga. —— De dagen, zegt hy, die eens voorby zyn, komen in eeuwigheid niet weêr terug. —— De tyd, eens verſlonden, is voorby, even als eene ligte ſchaduwe die verdwenen is, en geen ſpoor of teken agterlaat. —— De nyvere man rekent, dat hy over het tegenwoordige alleen de beſchikking heeft, dat het voorledene voorby en weg is, en dat hy mogelyk over het toekomende nimmer eenige beſchikking hebben zal. Om deze reden neemt hy met vlyt den tegenwoordigen tyd, die onder zyne beſchikking is, waar. —— Dan de Luiaard bekreunt zich noch over het voorledene, noch over het tegenwoordige, noch het toekomende. Dat voorby is acht hy zo veel als het ogenblik waar in hy leeft, en dit weer niet hooger dan het geen aanſtaande is; dit is de reden, dat de Luiaard den tegenwoordigen tyd laat voorbygaan zonder iets te doen, dan te eten, te drinken, ſlapen en vadzig te leven. De pogingen des Vlytigen worden gezegend; hy lyd geen gebrek: maar by den Luiaard word de zegen in een vloek verkeerd. Zyne bezittingen verminderen ſchielyk, en al ras word hy van de armoede overvallen. — Met weinig weet de yverige man veel te doen. Maar de Luiaard is ras met groote ſchatten arm. De yverige man verwaarloost niets; maar met veele kleinigheden te ſparen, en die te pas te brengen, vergadert hy zich rykdommen. —— De Luiaard verwaarloost groot en klein; hierdoor maakt hy zich ſpoedig arm, ſchoon hy zelfs rykdommen bezeten heeft. —— De vlytige man doet winst met zyne geringe en vergaderde ſchatten, door zyn yver en overleg. De Luiaard verliest met zynen overvloed alles, en word door zyne luiheid dood arm. —— Ja het is zo, dat de ledigheid luiheid, vadzigheid gebrek en armoede, teelt, en dat de vlyt, de naarſtigheid, overvloed voortteelt. —— Ledigheid baart kwelling, en yver is de milde voortteelſter van vermaak en genoegen. —— Gaat dan Vlytigen na, alle zyne zaken zyn geregeld, zyn huis is zinnelyk en net, zyn huishouden is altyd op orde en geregeld, zyn huisgezin doet alles zonder verwarring. Alle dingen zyn op zyn plaats, of, gebruikt zynde, worden zy weer ſpoedig in orde op zyn plaats geſchikt. —— Maar treedt in de

wo-

woning des Luiaards, daar zult gy alles verward en overhoop vinden. Overal flordig en vuil, geen ding is op orde, en niets gaat geregeld. Alle huisraad vind men overhoop en van zyn plaats, om dat de Luiaard te vadzig is, om, iets gebruikt hebbende, weer op de plaats te bezorgen waar het hoort. —— Waar alles in wanorde is, aldaar gaat veel verloren, en waar geen overleg is, volgt onvermydlyk een ſpoedig gebrek. —— De vlytige man is des morgens vroeg op, zorgt voor zyne zaken, arbeid vlytig, van dat de dageraad aanlicht, tot dat de avond valt en de dag gedaald is. —— Maar terwyl de Vlytige werkt, ligt de Luiaard nog op zyn bed te ronken; hy ſlaapt des nagts niet ſlegts, maar brengt een groôt gedeelte van den dag door met ſlapen. Den Luiaard is alles tot een last — de dagen zyn hem te kort of te lang —— de uuren gaan hem te ſchielyk voorby of te langzaam. Het is hem te licht of te donker, te heet of te koud. Nu verveelt hem de zonneſchyn; dan is hem de donkere en de betrokken lugt lastig — met één woord, den Luiaard valt de ganſche natuur lastig en verdrietig. —— De vlytige man is in eer en aanzien; het gaat hem wel, alle zyne onderneemingen gelukken. Voorſpoed verzelt hem allerwege waar hy zich bevind. Zyne onderneemingen gelukken. —— Hy geeft aan elk voorbeelden ter navolging door zyne handelwys, en die zyne voorbeelden volgen handelen verſtandiglyk. Zyne vlytige pogingen worden met geluk bekroond, en zyn huis is het verblyf, de woning, van blyden welvaart. Dan de Luiaard word van elk veragt en verſmaad —— ook loopt hem alles tegen, en dit is ook het gevolg van de luiheid. —— Onderneemt de Luiaard nog eens iets, zyne ondernemingen gelukken hem niet, om dat hy in zyne voortzettingen veel te traag, veel te vadzig, is. —— Tegenſpoed verzelt hem doorgaans op alle zyne paden, en vermeerdert, naar mate de zugt, om zich door vlyt uit dezelve te redden, vermindert en verſlapt. Elk heeft afkeer van hem, en hy is de veragting van al de wereld; ah wie zyne voorbeelden navolgt is een dwaas, en word ongelukkig —— zyn huis word eerlang het verblyf van bedroefde naarheid. —— Zo veel verſchil is er tusſchen den vlytigen man, en hem die door zyne luiheid alles verwaarloost. Het karakter des eerſten is beminnelyk by God en al de wereld; terwyl integendeel dat eenes Luiaards in de uiterſte verachting is.

C. v. d. G.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

IETS OVER HENOCH.

Er wordt, in de gewyde geſchiedenis (*), van Henoch gezegd, *God nam hem weg*, en dit hebben zeer veelen zoo verſtaan, als of deze vroome man, zonder ſterven, ten hemel opgenomen ware, en zich ik weete al niet welke giſſingen veroorloofd, om zoo wel de redenen, waarom hem zoo iets buitengewoons zy te beurt gevallen, als de wyze, waarop zich zulks toegedraagen hebbe, aan den dag te leggen. Men heeft in Henoch, gelyk ook in Elias, die men even zeker vastſtelt, dat leevendig ten hemel opgenomen is, een voorbeeld van de hemelvaart onzes Heeren gevonden, en alzoo deze vooronderſtelling in de Christelyke geloofsleer zelve ingeweeven. Ze is nog ſteeds, zoo wel in de eenvoudigſte catechizeerboeken, als in de Godgeleerde ſamenſtellen, voorhanden, en wordt, met veele anderen van dat ſoort, reeds in de vroege kindſchheid, doorgaans ingeprent, en als eene onweerſpreekelyke waarheid vastgehouden. De minſten vraagen zich zelven, of vraagen het anderen, zou het wel waarlyk gebeurd zyn?

Het verhaal van Moſes, wel ingezien zynde, geeft geen grond ter waereld, om dit als eene ontwyfelbaare daadzaak aan te neemen. *Henoch wandelde met God*, is eene Hebreeuwſche ſpreekmanier, die, in goed Nederduitsch, niets anders zegt, dan, *hy maakte werk van den Godsdienst* (†). In het N. T. (‡) wordt het, in navolging der Alexandrynſche vertaaling, dus uitgedrukt, *hy heeft Gode behaagd* (§). Dit zal hy, in onderſcheiding

(*) Geneſ. V: 24.
(†) Vergel. 1 Sam: II: 35. Geneſ. XVII: 1. Mich. VI: 8.
(‡) Hebr. XI: 5.
(§) Vergel. Geneſ. VI: 9. XVII: 1. XXIV: 40. XLVIII: 15. Pſ. XXVI: 3. XXXV: 14. CXVI: 9. in de Griekſche Overzetting.

ding van de meesten zyner tydgenooten, met zeer veel yver gedaan hebben. Daarom wordt dit van hem, gelyk naderhand van Noach (*), by uitneemendheid gemeld. En, gelyk de laatstgenoemde daarvoor eene aanmerkelyke belooning, en openbaar bewys van Gods goedkeuring, ontving, zoo wierd ook de buitengemeene godvrucht van Henoch, op eene buitengewoone wys, daardoor van God beloond, dat hy hem vroeg door den dood tot zich nam; en wel, zoo 't schynt, op eene elk in 't oog loopende wyze, het zy hy door een blikfemstraal getroffen, het zy door een ander nog minder gewoon toeval, waarin elk Gods hand eerbiedigde, het zy op eene wyze, die niemand wist, plotsling uit de waereld geraakt zy: want zoo iets dient, om de ongewoone uitdrukking, terwyl men van alle anderen in dit Hoofdstuk leest, *en hy stierf*, hier vooronderstelt te worden.

Het geen hier van Henoch gezegd wordt,

Hy leefde vertrouwd met God;
En, dewyl God hem lief hadt,
Was hy niet meer;
God hadt hem opgenomen.

„ Dit verhaal, zegt *Herder* † *over de Hebr. Poëzy*, IIde Deel, bl. 35, is de zachte nagalm wegens iemand, die vroeg gestorven was, die het getal der jaaren zyner vaderen en broederen niet bereikte. Terwyl kinderen nog geen begrip van de andere waereld hebben, zegt men hun; *uw broeder is by God; God heeft hem zoo vroeg weggenomen, omdat Hy hem lief hadt, dewyl uw broeder zoo deugdzaam was.* De eerste waereld was nog in zulk eene kindschheid; men moest toen zoo spreeken (†)." Ik kan niet zien, dat 't geen 'er die geleerde en vernuftige Schryver uit de verhaalen en fabelen van andere volken, als gegrond op eene oude overlevering, ter verdediging van het gewoone gevoelen, heeft bygevoegd, vol-

(*) Genes. VI: 9.

(†) Deze spreektrant is echter ook in laatere Bybelschriften overgenomen. Zie Ps. XLIX: 16. *God zal myne ziel van 't geweld des grafs verlossen. Want Hy zal my opneemen.* —— LXXIII: 24. *Daarna zult Gy my in heerlykheid opneemen,* (zeker niet zonder sterven.)

voldoende redenen bevat, om van de eerst opgegeevene, zoo zeer eenvoudige, uitlegging van Moſes woorden af te gaan. Dat vroegere en laatere Joodſche Schriftverklaarders, die geen meer gezag hebben, dan andere menſchelyke Bybel-uitleggers, ook het Moſaisch verhaal van eene hemelvaart, zonder tusſchenkomst van den dood, verſtaan hebben, (zie *Eiſenmenger, entdecktes Judenthum*, I. p. 865–867, en 't geen MICHAËLIS daarover heeft aangemerkt in de *Aanm.* op Hebr. XI: 6), doet even weinig af. De plaats uit *den brief aan de Hebreen*, alwaar van deze gebeurtenis gewag gemaakt wordt, verdient hier alleen opmerking. Daar wordt (*) gezegd, *door 't geloof is Henoch weggenomen geweest, opdat hy den dood niet zou zien, en hy wierd niet gevonden, daarom dat hem God weggenomen had: want voor zyne wegneeminge heeft hy getuigenis gehad, dat hy God behaagde.* Maar wat zegt dit, *den dood niet te zien?* Jeſus heeft dit beloofd aan allen, die in hem gelooven, die toch niet allen, zonder ſterven, ten hemel opgenomen worden. *Voorwaar, voorwaar zegge ik u, zoo iemand myn woord zal bewaard hebben, die zal den dood niet zien in eeuwigheid* (†). *Een iegelyk, die leeft, en in my gelooft, zal niet ſterven in der eeuwigheid* (‡). Het wil niet anders zeggen, dan dat de opneeming van Henoch voor hem geen dood, geen ongeluk, geen ſtraf, geweest is, dat hy niet ophield te leeven, maar, door dezen vroegtydigen dood, overging in een beter en onſterflyk leeven.

Niet kwalyk te paſſe kan men hier de wyze uitſpraaken, die wy in *het Boek der Wysheid* (§) aantreffen, waarin ook op de geſchiedenis van Henoch ſchynt gedoeld te weezen, vergelyken.

Maar de rechtvaardige, indien hy vroeg komt te ſterven, zal in ruste zyn.

Want ouderdom is eerlyk, niet die van veel tyds is, noch die met een getal van jaaren gemeeten wordt.

Maar wysheid is den menſchen dat regte gryze hair; en een onbevlekt leeven is de regte ouderdom.

Die God behaagd heeft, is van hem bemind geweest: en leevende onder de zondaaren wierd hy weggenomen.

Hy

(*) H. XI: 5.
(†) Joh. VIII: 51.
(‡) H. XI: 26.
(§) — IV: 7—14.

Hy wierd weggerukt, opdat de boosheid zyn verſtand niet zoude veranderen, of list zyne ziele bedriegen.

Want de betooveringe der boosheid verdonkert het goede; en omdryvinge der lust keert een gemoed om, dat zonder kwaad is.

In weinig tyds volmaakt geworden zynde, heeft hy lange tyden vervuld.

Want zyne ziele was den Heere aangenaam, daarom heeft hy gehaast, hem uit het midden der boosheid weg te neemen.

Waarmede de leertrant van *Philo den Jood* ook juist inſtemt. Men zie de plaatzen, door *Eichhorn* aangehaald, *Einleit. in die Apocryphiſchen Schriften*, p. 179.

Bekend is ook de oude Griekſche zinſpreuk

Ὃν οἱ θεοὶ φιλοῦσ', ἀποθνήσκει νέος.

Wien de Goden beminnen, die ſterft vroeg.

Cicero (*) maakt melding van een merkwaardig geval, ('t welk men by *Herodotus* breeder verhaald vindt (†),) van de zoonen eener Argiviſche Prieſterin, Cleobis en Biton, voor welken de Godsdienſtige moeder, toen zy haar eens op eene zeer zeldzaame wyze behulpzaam geweest waren, van de Godinne Juno begeerde, zy mogt hun de grootſte belooning, die in de magt der Goden ſtond, geeven. En ziet den volgenden morgen wierden zy beiden dood gevonden. Iets dergelyks wedervoer, volgens denzelfden Schryver, aan Trophonius en Agamedes, die, een tempel ter eere van Apollo te Delphi geſticht hebbende, gebeden hadden, daarvoor tot eene belooning dat gene, 't welk het best was voor de menſchen, te mogen erlangen. Apollo gaf ten antwoord, dat hy hun binnen drie dagen het begeerde zou ſchenken, en, met het aanbreeken van den derden dag, wierden beiden dood gevonden. Hy voegt 'er eindelyk nog eene vertelling by van Silenus, een half God, die, eens door Midas gevangen en weder losgelaaten zynde, hiervoor dit onderricht tot belooning kreeg, *dat het voor een mensch verreweg het beste is, niet geboren te worden, en, 't geen het naaste daarby komt, zeer vroeg te ſterven.*

(*) *Tuſc. Quæſt.* L. I. c. 47.
(†) *Hiſtor.* L. I. c. 31.

DE-

BERICHT, AANGAANDE HET HEULSAP EN DESZELFS WERKING BY DE OOSTERLINGEN; getrokken uit een Brief van den Heer REINEGG, *Med. Doctor in Perſien, en Correspondent van het Koninglyk Gezelſchap der Weetenſchappen te Gottingen*, aan den Baron VAN ASCH, te *Petersburg*.

Zo ik uwe Vraage, aangaande het *Heulſap*, naauwkeurig wilde beantwoorden, zoude myn Brief de gedaante eener uitvoerige Verhandeling aanneemen. Doch ik zal UEd. in weinig woorden het gewigtigſte melden, en de toevallen aanwyzen, welke wy in Aſien dagelyks op het gebruik van dit ſap zien volgen.

In Klein-Aſien is Amaſia, en in Perſien is Ispahan, de beroemdſte geboorteplaats van dit Hemelsch geſchenk, alwaar het *Papaver ſomniferum ſemine albo aut nigro*, dat is de ſlaapverwekkende *Papaver* met wit en zwart zaad, met eene byzondere zorge wordt aangekweekt.

Wanneer de Bloem haare volle grootte heeft bereikt, en tegen het verwelken aan is, worden alle bloembladen afgeplukt, en het zaadhuis, by gelegenheid van het ondergaan der zonne, van alle kanten met een klein krom mesje in de oppervlakte opengeſneeden. Reeds op den volgenden morgen ziet men aan elke inſneede een melkachtig ſap kleeven, 't geen dagelyks in hoeveelheid toeneemt, en eindelyk op den vyfden dag met eene bruingeele kleur opdroogt. Op den zesden dag verzamelt de Tuinman dit opgedroogde ſap, vult daar mede een dun houten bakje, en plaatst hetzelve in ziedend heet water; wanneer het *Heulſap* meen ſmelt, en in ballen, van één tot twee oncen zwaar, wordt zamengerold. Men noemt dezelve *Afiun* of *Theriac*.

Andere wachten, tot dat de Plant geheel heeft uitgebloeid, wanneer zy de ſlaapbollen affnyden: het ſap, 't geen zich thans alleen aanzet aan het einde van den afgeſneeden bloemſteng, is maar een eenige drup, doch is zo veel te ſterker en beter. Die geene ondertusſchen, die gewinshalven gaarne veel inoogſten, ſtooten het zaadhuis tevens met het zaad, nadat zy de gezegde inzameling reeds hebben volbragt, persſen het ſap uit, en laaten het uitdampen tot een ſtevig uittrekſel, waar mede zy naderhand

hand den oprechten Opium vervalſchen. Dit bedrog is intuſſchen ligt te ontdekken. Het echte *Heulſap* is immers niet zeer hard, en wordt in de hand, door de enkele dierlyke warmte, zeer week: voorts is zyne kleur bruingeel, terwyl hetzelve, met ſpeekſel gewreeven, overgaat in een wit groenachtig ſchuim van een zeer onaangenaamen reuk. Het vervalſchte *Heulſap* is daarentegen harder, bruinzwart van kleur, en door wryving met ſpeekſel overgaande in een donkerbruin ſchuim van weinig reuk. De ſmaak is inmiddels bitter, en gelyk aan dien van het zuivere, zo dat daaruit geen onderſcheidend teken kan worden afgenoomen. De vervalſchte zoort is die geene, welke in den omtrek van Damascus groeit, en meerendeels naar Europa wordt verzonden.

Het echte *Heulſap* wordt weinig, of nooit, naar vreemde plaatzen verzonden, maar in het Land zelven verbruikt. Een groot aantal van Mahomedaanen, vooral Derviſen, en voorts Christenen, wier levenswyze niet veel verſchilt van die der Derviſen, eeten het *Heulſap*, en ſtemmen daardoor de luimen van hunne verbeeldingskragt op een gelykmaatigen toon, van zulk eene uitſluitende ſterkte, dat byna geene andere gewaarwording daar by plaats kan vinden. En deeze eenmaal daargeſtelde wyziging der verbeeldingskragt duurt in dezelfde ingeſpannenheid voort, zonder dat iets, wat het ook zyn moge, in ſtaat is derzelver draad af te breeken; tot dat eindelyk verſlapping het gevolg is der uitgeputte kragt, en thans ſmert of verdriet een einde maakt aan deezen vergenoegden toeſtand.

Hoe bekend ook aan UEd. moge zyn het gebruik des *Heulſaps*, benevens deszelfs nut en nadeel, zo zal ik echter, daar ik dienaangaande eene langduurige en dagelykſche ondervinding hebbe, en veele perſoonen naauwkeurig kenne, die van hetzelve een beſtendig gebruik, of liever misbruik, maaken, die uitwerkingen verhaalen, welke door zodanig een genot worden daargeſteld. Een Jongeling, die zich door kwaade voorbeelden laat wegſleepen, en zich aan het onmaatig gebruik van *Heulſap* wil gewennen, om dus in het Genootſchap der Heulſap-eeters te worden aangenoomen, wordt daartoe voorbereid op volgende wyze. Zyn Voorganger, of Meester, geeft hem eerst eenige greinen van deeze zelfſtandigheid in, met wyn of brandewyn, en laat hem noch zo veel van deezen drank na drinken, tot dat eene ſterke dronkenſchap hem van alle ge-

gevoel berooft, en hem in een diepen ſlaap dompelt. Na verloop van zeven of acht uuren, wordt hy door kragtig ſchudden wakker gemaakt, en, ſchoon de overmagt van den ſlaap hem noch boeit, genoodigd veel koud water te drinken. Thans braakt hy, met veel benaauwdheid, alles uit, en ſtaart met traanende oogen op de omſtanders, zonder die te kennen, of te weeten, wat met hem wordt gedaan. Eindelyk geeft men hem eenige bekers warmen wyn met nootmuscaat. Nu braakt hy niet meer, doch huilt meenigmaalen half in ſlaap, zonder bewustheid. Wanneer nu het tydſtip daar is, dat de ſlaap hem weder dreigt te overweldigen, geeft hem de Heulſap-eeter andermaal en wel eene dubbele gifte des *Heulſaps*. Thans houdt men den Leerling door lachen, ſchreeuwen, danſen, en door het gedruisch der ſpeeltuigen, eenige uuren lang, in een bewustloozen toeſtand. Hy wil redekavelen, doch de werktuigen der ſpraak laaten hem met open mond zitten, zonder te werken. Hy verricht een aantal zotte gebaarden, die de omſtanders doen lachen: hy ſteekt, by voorbeeld, zyn arm uit om een ſtoel te vatten, en vergeet in hetzelfde oogenblik zo wel denzelven aan te vatten, als den arm terug te trekken, en wat meer van dien aart is, tot dat hy eindelyk in ſlaap valt.

Het verſtrekt den Perſiaanen tot een byzonder genoegen, zich te vermaaken met allegoriſche tekeningen van zodanige *Theriakys*, gelyk zy deeze Opium-eeters noemen. Een groot deel hunner Prentverſamelingen beſtaat in dergelyke naar het leven getekende Afbeeldingen, wier byzondere en belachelyke houdingen, voor een gedeelte, het penceel van HOGARTH waardig zouden zyn.

Nadat de Lyder een uur of vier heeft gerust, wordt hy weder opgewekt, en met koud water begooten. Thans worden hem de oogen met azyn uitgewaſchen, en alle mogelyke prikkelingen in het werk geſteld, om den ſlaap te verdryven. Ten dien einde trekt men hem uit het bed, en dwingt hem tot wandelen over het vertrek, het geen zeer gebrekkig toegaat, om dat de beenen weigerachtig zyn hunne gewoone werking te verrichten. De Leerling ſtamelt halfverſtaanbaare woorden, en klaagt over eene geweldige koude. Nu geeft men hem warmen wyn, hy bevindt zich beter, en verlangt te eeten; doch naauwelyks heeft hy, met langſaam kaauwen, eenige beeten doorgeſlikt, óf de eetlust verlaat

hem. Gaarne wil hy thans ſlaapen, doch dit wordt hem niet toegeſtaan, dan maar eenige weinige uuren vóór het einde des tyds van werken der laatst ingenomen gifte van *Heulſap*. Naauwelyks heeft hy, vervolgens, geduurende deeze weinige uuren geſlaapen, of men wekt hem wederom op met geweld, en laat hem nochmaals zo veel *Heulſap* neemen, als voorheen, waarna hy weder behandeld wordt op de beſchreevene wyze.

Met op deezen voet voort te gaan, wordt het lichaam, van dag tot dag, meer aan dit middel gewoon, en reeds tuſſchen den 8 en 11den dag deezer behandeling ondervindt de Leerling de door hem begeerde gevolgen. Thans gaat hy zyn weg met opgeſpalkte ſtaarende oogen, en byzondere veel beduidende gelaatstrekken, die het gevoel van een uitſteekend inwendig vergenoegen te kennen geeven. Ondertuſſchen duurt deeze gelukkige toeſtand niet lang, want zo ras het *Heulſap* heeft uitgewerkt, 't geen in ongeveer vier-en-twintig uuren gebeurt, ondervindt de Leerling groote benaauwdheid, onrust, allerhande verſchrikkende verbeeldingen, beevingen en braaklust, welke onaangenaame aandoeningen niet verdwynen, dan nadat hy op nieuws eene voldoende hoeveelheid van het middel heeft ingenoomen. Alsdan verdwynen alle deeze toevallen, en hy ondervindt, geduurende tien of twaalf minuten, eene kalmte, die eerlang eindigt in eene allerleevendigſte voorſtelling dier denkbeelden, op welke hem zyne driften wilden bepaalen. Gelukkig zou zodanig een mensch noch genoemd kunnen worden, zo hy zich tot de tot hiertoe maatige gave des middels (met betrekking naamelyk tot de ſterkere) wist te bepaalen. Doch gelyk zy, die zich aan den drank hebben overgegeeven, dagelyks eene meerdere hoeveelheid van geeſtryke vochten verzwelgen, zo neemen ook deeze Heulſap-eeters, van tyd tot tyd, meerder, om in de hen zo aangenaame aanhoudende bedwelming te blyven: zo dat eindelyk naauwelyks een once voldoende is, om hunne dagelykſche behoefte te voldoen.

Dus voortgaande, worden deeze ongelukkigen eerlang deerniswaardige voorwerpen. De ſlaap verlaat hen. Hunne gedaante wordt geheel mismaakt. Zy verliezen alle denkbeelden van eerbaarheid, benevens hun geheel denkend vermogen. Onvernuftiger, dan het redeloosſte vee, worden zy den menſchen tot een affchrik,

en

en komen eindelyk elendig om aan de waterzucht. Zommige, met wien het noch niet tot het uiterſte is gekomen, maaken gebruik van *ſublimaat*, dewyl zy, voor zachtere prikkels, onvatbaar zyn; dit vergift kaauwen zy, en laaten het met hun ſpeekſel ten mond uit loopen, waar door hen de lippen en kin ras worden aangedaan met ſtinkende kankerachtige zweeren, die hen zo afzichtelyk maaken, dat men ze naauwelyks zonder walging kan aanzien.

Hun, die zich eenmaal aan het misbruik des *Heulſaps* hebben overgegeeven, valt het byna onmogelyk zulks weder na te laaten: zelfs, wanneer zulks onvoorzichtiglyk geſchied, komen zy veelmaalen door geweldige ſtuiptrekkingen ſpoedig aan hun einde. Eenige heb ik nochtans gekend, welke zich door een zeer overvloedig gebruik van Azyn van deeze plaage hebben verlost. Andere verdryven daarentegen den lust tot het *Heulſap* door een zeer gevaarlyk middel: zy rooken namelyk, in de plaats van tabak, de groene gedroogde bladen van de hennip, by hen bekend onder den naam van *Hæſchiſchæ*. Die geene, welke daar gebruik van maaken, geraaken, na het doen van eenige trekken, geheel bedwelmd en als in verrukking, en verliezen, door dit middel eenige reizen te herhaalen, den trek naar het *Heulſap*; doch ſterven eindelyk in een ſtaat van volkomen dolheid.

Zommige, die reeds zo verre gekomen waren, dat zy dagelyks, zonder hinder, twintig greinen *Heulſap* by hun ontbyt namen, beſlooten niet verder te gaan, en maakten ten dien einde gebruik van het volgend middel. Neem een once ſaffraan, laat denzelven uittrekken in zo veel zoeten wyn als noodig is, pers het ſap uit, en verdik het, door eene zachte uitwaaſeming, tot de zelfſtandigheid van honig; doe hier dan noch by eene once fyn geſneeden *Heulſap* en eene once Amber de gris, en laat, na dat alles wel vereenigd is, dit mengſel in een dampbad uitwaaſemen, tot de grootſte dikte. Verdeel dan het overblyfzel in zestig deelen, om dagelyks één daar van in te neemen. De voortreffelykheid van dit mengſel beſtaat niet alleen in de verminderde hoeveelheid van *Heulſap*, maar ook hier in, dat deeze bereiding de kragt tot den byſlaap ſtaande houdt, en zelfs opwakkert: terwyl het *Heulſap* alleen, ſchoon het in den beginne hetzelfde doet, echter al ſpoedig een volkomene mannelyke onmagt te wege brengt.

Nu zal ik UEd. eindelyk melden, met hoedanige toevallen het *Heulſap* iemand doet omkomen.

Een Perſiaan, genoemd *Naſir Ullah Mirſa*, die een zeer aanzienelyke post in Georgie bekleedde, had een groot ſchelmſtuk begaan, 't geen hy voorzag, dat eerstdaags moest uitlekken, en eene ſchandelyke doodſtraffe ten gevolge hebben. Hy beſloot hierom zelve zyne dagen te verkorten, en liet een groot gezelſchap, op een pragtigen avondmaaltyd, noodigen; hy at by die gelegenheid veel, dronk noch meer, en zocht op alle mogelyke wyzen zyne zinnen te bedwelmen. Onder deeze vermaaken overviel hem plotſelyk eene pynelyke blaazenkramp, die hem tot dikwerf wateren noodigde, zonder dat hy veel konde loozen, dan eenige groenachtige druppels. Eerlang wierd hy overvallen door eene hevige beeving, die gevolgd wierd door eene volledige bedwelming, en in een gerusten en natuurlyken ſlaap eindigde, met een zachten langſaamen polsſlag, en eene natuurlyke warmte des lichaams.

Dewyl niemand wist, wat hy bedreeven had, hield een ieder deeze toevallen voor gevolgen van zyn onmaatig drinken, waarom men hem, zonder verdere achterdocht, naar bed bezorgde. Doch hoe geweldig waren wy alle verſchrikt, toen wy hem, den volgenden morgen, zagen liggen met knerſende tanden, en ſtuipachtige trekkingen van alle de ledematen; terwyl zyne oogleden vastgeſlooten waren, en hem het ſchuim tot eene geweldige hoogte op den mond ſtond. Wy hielden toen zyne kwaal voor een hevigen aanval eener volkomen vallende ziekte, te meer daar zyn bediende ons verzekerde, dat zyn meester meermaalen, door die kwaal, was aangetast geweest. Alleen verwonderde het ons, dat wy zyn polsſlag niets minder dan Epileptiſch vonden, daar dezelve noch even langſaam en bedaard was, als op den voorigen dag. Ongeveer ten tien uuren vóór den middag hielden de ſtuipen op, terwyl een overvloedige zeven ſteeds ten monde uitliep. De oogleden bedekten nu niet meer de oogen, welke gantſch verdonkerd waren door opgezwollene bloedige aderen. De pols wierd eindelyk langſaamer en kleiner, de ademhaaling zeldſaamer, en ten één uuren na den middag was 'er geen teken van leven meer te zien. De zever hield nu op met vloeijen, en daar en tegen liep het dun hoogrood bloed, druppelswyze, uit den neus. Het lichaam wierd niet ſtyf, en alle leden bleeven

buig-

buigſaam, tot dat het lyk, op den derden dag na den dood, begraaven wierd.

Weinige dagen laater ontdekte men het bedrog, door den overledenen gepleegd, de oorzaak van deszelfs dood, en ook de wyze, waarop hy denzelven had bewerkt; hier in beſtaande, dat hy zich met twee brokken *Heulſap*, die met hun beiden anderhalf once woogen, had vergeeven. De Vorst nam dit alles zo euvel, dat hy hem der begraavenis onwaardig oordeelde, en liet het lichaam weer opdelven. Daar men, by deeze gelegenheid, met het lyk niet zeer hoflyk handelde, en een der opgraavers hem by den baard wilde trekken, hield hy denzelven, onder groot gelach der omſtanders, in de handen. Ook wierden alle hairige deelen des lichaams, door het minſte trekken aan dezelve, van hair ontbloot. Het lynwaat en de windſels, met welken het lichaam ter aarde was beſteld geweest, wierden, door het ontbonden bloed, hoogrood geverwd gevonden. De geledingen hadden noch hunne voorige buigſaamheid. Ook was 'er aan het lyk noch geene aaſachtige ſtank te beſpeuren.

Het opgedolven lichaam wierd verder, met veel moedwil, door de Stad geſleept en in den vloed geworpen, door welken het, niet verre van daar, aan den tegenovergeſtelden oever, wierd opgeworpen. De Honden verzamelden zich in menigte om het lyk: doch, hoe gretig zy anders ook mogen zyn naar menſchenvleesch, waagde het geen derzelve daar in te byten. De Ravens en Roofvogels greepen alleen de beenen aan, welke zy geheel kaal afaaten, terwyl zy het overige des lichaams aan de verrotting overlieten.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE ZEE-PAPPEGAY.

(Volgens BUFFON.)

De Vogel, dien wy hier onder den naam van *Zee-pappegay* beſchryven, voert eene menigte van Naamen. In Noorwegen en op de Eilanden van Feroë is hy bekend onder dien van *Lund*, *Lunde*, *Soë-papegay*; op Ysland *Præst*; in Kamtſchatka *Ypatka*; in Groenland *Killengak*; in de Noordlykſte deelen van Wales *Puffin* en

Po-

Pope; in de Zuidlykſte *Guldenhead*, *Bottlehoſe*, en *Helegug*; in York en omſtreeks Scarborough *Mullet*; in het Noordlykst deel van Engeland *Coulterneb*; by de Franſchen draagt hy den naam van *Macareux*.

De Bek, dat voornaam werktuig der Vogelen, en van welken de in 't werkſtelling hunner kragten, van hun vlytbetoon, en van het meerendeel hunner vermogens, afhangt; de Bek, die beurtlings voor hun de mond en hand is, het wapentuig om aan te vallen, en het werktuig om te grypen, moet gevolglyk het gedeelte huns lichaams zyn, welks maakzel den meesten invloed heeft op hun Inſtinct, en de meeste hunner hebbelykheden beſlist; en, dewyl deeze oneindig verſcheiden zyn in de ontelbaare Benden van het Gevederde Geſlacht, dewyl hunne wydverſchillende neigingen hetzelve verſpreidt in de Lugt, op de Aarde, en in de Wateren, heeft de Natuur, desgelyks, tot in het oneindige het maakzel van den Bek in de Vogelen veranderd.

Een ſcherpe en verſcheurende Snavel wapent den kop der fiere Roofvogelen; de vleeschgraagte en bloeddorst, gevoegd by de middelen om daaraan te voldoen, zyn oorzaak dat zy uit de hoogte des lugtgewests nederſtorten op alle andere Vogelen, en zelfs op alle andere zwakke en vreesagtige Dieren, die desgelyks hun tot ſlagtoffers ſtrekken. —— Een Bek, in de gedaante van een langen en platten lepel, bepaalt het Inſtinct van een andere ſoort van Vogelen, en verpligt dezelve om hun beſtaan in de diepte des waters te zoeken; terwyl de kegelvormige korte en afgeknotte Bek aan het Hoendersoort de geſchiktheid ſchenkt, om de Graanen op den grond te verzamelen, hun aanzet om van verre tot ons te komen, en die ſpyze als uit onze hand te ontvangen. —— De Bek, die lang en buigzaam is, eigen aan de Rivier- en Moeras-vogelen, noodzaakt hun om zich te onthouden in moerasſige ſtreeken, om in den zagten modder en ſlyk voedzel te zoeken. De ſnydende Bek der Spechten doet hun zich aan de boomſtammen hegten, om het hout te doorknaagen; en eindelyk de kleine Bek van de meeste der Veldvogelen laat hun niet toe dan om Vliegen en andere kleine Inſecten te vangen, en ontzegt hun alle andere ſoort van voedzel.

In deezervoege wyzigt het onderſcheiden maakzel van den Bek het Inſtinct, en noodzaakt de meeste hebbelykheden

den der Vogelen, en deeze gedaante van den Bek is tot in het oneindige verſcheiden, niet alleen door zagte overgangen, gelyk in alle andere werken der Natuure, maar met groote tusſchengraaden, ja ſprongen. —— De vervaarlyke grootte van den Bek des *Toucans*, de gedrogtlyke opening van dien des *Calaos*, de misvormdheid van dien des *Flamingos*, de grillige gedaante van dien des *Lepelaars*, de opgewipte geſtalte van dien des *Kluits*, enz. toonen ons genoeg, dat alle mogelyke figuuren getrokken, alle gedaanten gebezigd, zyn; en, ten einde 'er niets meer in dit vak zou te verlangen of zelfs te bedenken vallen, biedt de Bek des *Zee-pappegays* zich aan. Men verbeelde zich twee zeer korte Mes-lemmetten, met de ſneede tegen over elkander geſteld, en men heeft den Bek des *Zee-pappegays* voor oogen: de punt van deezen Bek is rood, en heeft overdwars twee of drie kleine groeven; digt aan den Kop is de Bek blaauwagtig: de boven en beneden Snavel, zamengevoegd, zyn omtrent zo hoog als lang, en maaken bykans een gelykbeenigen driehoek; de omtrek van den boven Snavel is digt by den Kop met een vlies of beenagtige zelfſtandigheid, in kleine vouwen, die, aan elken hoek van den Bek, als 't ware, een roos vormen (*).

Dee-

(*) De Heer GEOFFROY DE VALOGNES, die my toeſchynt een goed Waarneemer te zyn, heeft my, ten opzigte van deezen Vogel, de volgende aanmerkingen wel willen toeſchikken: „ Men „ heeft" (ſchryft hy) „ my een *Zee-pappegay* gebragt, gevangen „ in de eerſte dagen van deeze maand (May) als hy voorby „ onze kust ging: men zag deezen Vogel met verbaasdheid; „ eene verbaasdheid die zelfs Perſoonen beving die zich veel „ op de Zeekust onthouden, 't geen my gelooven deed dat „ de *Zee-pappegay* vreemd is in onze ſtreeken.

„ De plaatzing der Pooten in deezen Vogel, digt by den „ aars, deedt my denken, dat hy niet dan met moeite kan „ loopen, en meer gevormd is om te zwemmen. Het asch„ graauwe, het zwarte en witte, ſteekt zeer ſterk af in de „ Pluimadie; de eerstgemelde deezer kleuren vertoont zich op „ de kaaken en de zyden van den kop, en beneden aan den „ hals, waar de kleur eenigzins zwaarder wordt —— de twee„ de kleur heerscht aan den kop, den hals, den rug, de vleu„ gels, den ſtaart, en ſtrekt zich over de keel uit, om een „ breeden halsband te vormen, welke, te dier plaatze, het „ asch-

Deeze gebrekkige overeenkomst met den Bek eens *Pappegays*, die desgelyks een vlies aan het grondſtuk heeft, en nog mindere overeenkomst van den dikken hals, en rondagtige gedaante, heeft aanleiding gegeeven tot den naam van *Zee-pappegay*.

Onze Vogel heeft bykans geene Vleugels; in de kleine en ſcheerende vlugten, welke hy doet, behelpt hy zich met eene ſterke beweeging der Pooten, met welke hy niet meer doet dan langs de oppervlakte des waters ſcheeren (*): dit geeft aanleiding, om te zeggen, dat hy, om

„ aschgraauwe van het zuiver witte afſcheidt, 't geen men „ alleen onder aan 't lyf vindt, waar de pluimen een graauw „ digt dons, 't geen den buik bezet, aan het oog ontrek„ ken. Het zwart, boven op den kop, wordt eenigzins lig„ ter by het begin van den hals, op de vleugelpennen en „ de einden van de rugvederen: boven op de vleugels „ heerscht een witte band, die zich niet geheel vertoont dan „ wanneer de vleugels uitgebreid zyn.

„ De bek is minder lang dan breed, indien men van het „ grondſtuk afmeete; de gedaante bykans driehoekig; beide „ de deelen zyn beweegbaar. De yzerkleur, welke de bek „ voor een gedeelte heeft, is, als 't ware, door een halven „ witten cirkel afgeſcheiden, van een helder rood, 't welk de „ punt verft, en zeer ſtrekt om den ſnavel op te cieren. De „ bovenkaak vertoont vier groeven, de onderkaak drie, welke „ beantwoorden aan de drie laatſte in de bovenkaak; alle „ deeze groeven vormen eene ſoort van halve cirkels; het „ bovenſtuk is aan den grond voorzien van een witten wrong, „ waarin men ongeregeld geplaatſte gaten ontdekt; uit elk „ deezer gaten komen kleine pluimen. De neusgaten ſtaan „ aan den kant van de bovenkaak, en loopen, ter lengte van „ drie linien, in de lengte van den bek. Ik heb boven in „ den bek des Vogels verſcheide vleeschagtige punten waar„ genomen, loopende na den ingang van de keel; welker „ doorſchynende en glinſterende uiteinden my eenigzins har„ der dan het overige voorkwamen. De oogen, met vermilioen „ rood geboord, hebben dit byzonder, dat zy in het midden„ punt ſtaan van een driehoekigen uitwas van een graauwe „ kleur. De korte ſchenkels zyn helder oranjeverwig, zo „ ook de pooten; de nagels zwart en blinkende; die van den „ middelſten vinger is de langſte en verreweg de breedſte."

Extrait d'une Lettre de M. GROFFROY *a* M. le Comte DE BUFFON, *datée de Valognes*, le 8 Mai 1782.

(*) *Si quando vel natat, vel aliter locum mutare velit, alarum*

om zich op te houden, het water geſtadig met de vleugelen ſlaat (*). De pennen zyn zeer kort, zo ook die van den Staart (†). De Pluimadie van het geheele lyf beſtaat meer uit Dons dan uit weezenlyke Veeren. Wat de kleuren betreft, men verbeelde zich, ſchryft GESNER, een Vogel gekleed met een wit kleed, en daar over een zwarten mantel geſlaagen, en een muts van dezelfde kleur, gelyk dit de kleeding is van zommige Monniken, en men zal zich den *Zee-pappegay* volkomen voorſtellen; om die reden heeft men ook aan deezen Vogel den naam gegeeven van het *kleine Monnikje*, *Fratercula* (‡).

De *Zee-pappegay* leeft van Zeevisch, Krabben, Zeeſtarren, en kleine Schulpvisch, welken prooy hy vangt met zich in het water te dompelen, onder 't welk hy zich gaarne eenigen tyd onthoudt (§), en 't geen hem ter ontwykplaats van gevaar dient. Men wil zelfs, dat hy de *Raave*, zyn vyand, onder het water haalt (**); dit bedryf van kragt of behendigheid ſchynt boven de lichaamsvermogens deezes Vogels, die in grootte een Duif niet overtreft (††). Men moet zulks dan toeſchryven aan de wapenen waar mede hy voorzien is; en, in de daad, zyn Bek is zeer op beſchadigen gemaakt door de ſnydende kanten en het omgekromde einde.

De Neusgaten ſtaan digt by de opening des Beks, en doen zich op als twee langwerpige ſpleeten. De Oogleden zyn rood, boven aan dezelve ziet men een kleine, driehoekige, uitwas; aan het beneden Ooglid is een dergelyk uitwas, maar van eene langwerpige gedaante. De Poo-

rum pedumque extremitate aquæ nitens, celeriter, quaſi proreptans, præterlegit. GESNER.

(*) WILLUGHBY.

(†) Men telt 'er twaalf, ſchoon de Heer EDWARDS zegt 'er zestien in een geteld te hebben.

(‡) GESNER *apud Aldrovand. Avi*, Tom. III: p. 238.

(§) *Recueil des Voyages du Nord*, Tom. III: p. 102.

(**) „ De *Zee-pappegay* heeft den bek één duim lang, en zo „ ſcherpſnydend, dat hy de *Raave*, zyn vyand, weet te vermeesteren, en met zich onder water te ſleepen." *Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XIX. p. 46.

(††) Van den punt des Beks tot het einde des Staarts één voet, en dertien duimen van den Bek tot de Nagelen.

Pooten zyn oranjeverwig, voorzien met een vlies van dezelfde kleur tusschen de vingeren. Geen achtervinger vertoont zich. De Nagelen zyn sterk en gekromd. De kort en ver in 't onderlyf verborgen Pooten noodzaaken deezen Vogel om zich recht overeinde te houden; dit maakt zyn gang onvast en waggelende (*). In gevolge hier van vindt men de *Zee-pappegaaijen* niet op het land, dan wanneer zy in hunne gaten gaan, of in de holen, welke zy op den oever gemaakt hebben (†). Altoos zyn ze gereed om zich in 't water te werpen, wanneer de stilte der oppervlakte hun daar toe uitnoodigt; want men heeft waargenomen, dat deeze Vogels het niet in 't water kunnen houden, of daar op rusten, dan wanneer de Zee bedaard is; als mede, dat zy, wanneer een storm hun overvalt, 't zy by hun vertrek in den Herfst, of by hun wederkeeren in de Lente, in grooten getale omkomen; de Winden voeren deeze gesneuvelde *Zee-pappegaaijen* op strand (‡), zelfs zomwylen op onze kusten (§), waar deeze Vogelsoort niet dan zeldzaam verschynt.

Meest-

(*) „ De *Zee-pappegay* wendt zich, onder het loopen, nu „ na deezen dan na geenen kant." *Voyage du Nord.*

(†) *Latitat in cavernis.* GESNER *apud Aldrov.* Tom. III; p. 25.

(‡) *Non possunt nisi paccato mari victum sibi parare aut iter facere; quod si procellæ in id tempus forte inciderint & mare turbidum fuerit, innumeri macilenti & mortui in littora ejecti reperiuntur.* WILLUGHBY, p. 245.

(§) „ De Noordewind heeft ons deezen Winter een zeer „ groot aantal doode en verdronkene *Zee-pappegaaijen* bezorgd. „ Zy doen alle jaaren eene reis over Zee, omtrent het einde „ van February of het begin van Maart. Wanneer het storm„ agtig weêr is verdrenken 'er veele, en altoos valt een groot „ aantal in de klaauwen der Roofvogelen. Het is waarschyn„ lyk dat deeze Reis voor hun zeer moeilyk valt, want alle „ deeze verdronkene Vogels zyn by uitstek mager. Men treft „ van deeze Vogelen nog aan op onze kusten van *Picardie*, „ in de maand Augustus; doch ze zyn dan min talryk. Het „ Wyfje verschilt niet van het Mannetje, dan dat het laatstge„ melde veel sterker kleuren heeft; by de ouden is de Bek „ veel grooter dan by de jongere." *Lettre de* M. BALLON, *datée de Montreuil-sur-mer*, le 10 Avril 1781. —— De *Zee-pappegaijen* zyn bekend op deeze kust (de kust van *Croisie*) en-

Meestal bewoonen de *Zee-pappegaijen* de Eilanden (*) en de Noordlykſte punten van *Europa* en *Aſia*, en waarſchynlyk ook die van *America*: dewyl men ze in *Groenland* en op *Kamtſchatka* aantreft (†). Hun vertrek van de *Orcadiſche* en andere daaromſtreeks gelegene Eilanden van *Schotland* geſchiedt geregeld in de maand Augustus, en men verhaalt, dat in de eerſte dagen van April 'er eenigen te voorſchyn komen, als 't ware om de plaatzen op te neemen, en die naa twee of drie dagen vertrekken, om de groote Bende op te zoeken, welke zy met het begin van May aanvoeren (‡).

De *Zee-pappegaijen* maaken geen nest; het Wyfje legt de eijeren op den blooten grond, in de gaten welke het vindt, of maakt. Niet meer dan één ey wil men dat zy te gelyk leggen, dit is zeer groot, loopt vry ſcherp aan het eene einde toe, de kleur is graauwagtig met rood gemengd (§). De Jongen, die niet groot of ſterk genoeg zyn om den hoop by het vertrek in den Herfst te volgen, worden verlaaten (**), en komen misſchien om.

Ondertuſſchen komen deeze Vogelen, by derzelver wederkomst in den Voortyd, niet tot de verſte Noordlyke ſtreeken. Kleine Vogelbenden van deeze ſoort blyven op verſcheide Eilanden, of Inhammen, langs de *Engelſche* kust. Men treft ze met de *Pinguins* aan op de Klippen by de *Engelſchen* onder den naam van *the Needles* (*de Naal-*

onder den naam van *Gode*; in alle Jaarſaiſoenen komen dezelve hier voor. Bykans nooit ziet men ze op 't land, en dan nog op plaatzen zeer digt aan zee. Zy nestelen in de ſpleeten der rotzen, bovenal digt by *Belle-Isle*, op de plaats onder den naam van *le vieux Chateau* bekend. Hy legt op den vlakken grond drie graauwe eijeren. Men vindt deeze Vogels in de geheele Golf van *Gascogne*. *Lettre de* M. *le Vicomte* DE QUERHOËNT, du 29 Jan. 1781.

(*) *In inſulis Mona, Bardrey, Caldey, Prestholm, Farna, Godreve, Sorlings, aliisque.* WILLUGHBY.

(†) De *Kamtſchatkaërs* noemen deezen Vogel *Tpatka*. Men vindt denzelven op alle kusten des Schier-Eilands. *Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XVIII. p. 270. Volgens GMELIN en STELLER.

(‡) Zie WILLUGHBY, p. 246.

(§) —— —— —— *Ald.*

(**) —— —— —— *Ald.*

Naalden) bekend, aan den westhoek van het Eiland *Wight*. De Heer EDWARDS fleet verſcheide dagen in de nabyheid deezer Klippen, om deeze Vogels waar te neemen en te beſchryven (*).

(*) De Heer EDWARDS beſchryft ons dezelve als een der verbaazendſte werken der Natuur. „ Zonteyds (dus luidt zyne „ beſchryving) heb ik my verwondend over de trotsheid der „ Koningtyke Paleizen; het grootſche van onze oude Hoofd- „ kerken heeft my te meermaalen met een heilig ontzag ge- „ troffen: maar wanneer ik uit zee dit verbaazend groot werk „ der Natuure zag, hoe zwak, klein en nietsbeduidend, werden „ toen in myne oogen alle die gedenktekens van menſchlyk „ vermogen! —— Dat men zich verbeelde een hoop Rot- „ zen, zeshonderd voeten hoog, in eene lengte van omtrent „ vier (*Engelſche*) mylen, beſtaande in ruwe Obelisken en Ko- „ lommen, die zich onmiddelyk uit zee ſchynen te verheffen; „ dat deeze afgeſneeden zyn door zwarte ſtreepen en holen, „ daarin door de zeegolven gegroefd: dat van deeze ſombere „ diepte het verbaasde oog zich veste op de afgebrookene „ zyden en afdeelingen aan den top dier Rotzen, welker over „ de baaren uitſteekende gedeelten elk oogenblik den aan- „ ſchouwer, by het nederſtorten, in de diepte ſchynen te zullen „ doen verzinken. —— Dat men zich vervolgens een vierde „ van een myl verwydere, en in zee vaare, om een volko- „ men gezigt te hebben van dit verbaazend Rotsgevaarte, en „ alsdan een ſtuk geſchuts afſchiete; hierop wordt de lugt „ verdonkerd door een zwarte wolk, veroorzaakt door de „ millioenen van Vogelen, die uit de Rotsſpleeten zich verhef- „ fen; Vogels, die, met eenige Schaapen, de eenige bewoon- „ ders van deeze Rotzen zyn."

IETS OVER,

HUIBERT DUIFHUIS,

Eerst Roomsch Priester, naderhand Leeraar onder de Hervormden.

VOTUM PRO ECCLESIA.

Utinam terris pietas antiqua rediret,
Simplexque & nondum litigiosa fides!
Religio foret, non bella iraſque fovere,
Quæ Chriſti lacerant, heu ſine fine! gregem
Ceſſaretque error, vanis modo ritibus illum,
Et tantum externa ſedulitate coli?
Sed cordis probitas divini maxima cultus
Pars foret, & recti non ſimulatus amor:
Et Chriſtum puro & ſincero corde vereri,
Seque adeo tota tradere mente Deo.
Chriſte ah deluſis monſtra, quid denique poſcas
Cum tibi diſcipulos poſcis habere Fidem!

WERENFELSIUS.

Het is eene over 't algemeen zeer gegronde aanmerking, op Mensch- en Wereldkunde gebouwd, dat wy, in het beoordeelen van Perſoonen en Characters, ons in de Geſchiedenisſen voorkomende, zullen wy rechtmaatig handelen, en niet meer van hun eiſchen dan billykheid afvordert, ons te verplaatzen hebben in hun *Tyd*, in hun *Land*, in hunne *Omſtandigheden*, en ons wagten, die Perſoonen af te meeten naar 't geen *thans*, in een bepaald *Gewest*, en by eenen anderen toedragt van zaaken, plaats vindt, en tot een maatſtaf dient om Perſoonlyke Verdienſten op de juiste waarde te ſchatten.

Zo gegrond en algemeen door alle verſtandigen omhelsd deeze Regel is, zo zeer zal men reden vinden om eenen Man, een Character, toe te juichen, en, als voorbeeldlyk ſchoon, zich boven allen verheffende, te bewonderen, 't welk deeze verzagtingen, van *Tyd*, *Plaats* en *Omſtandigheden*, ontleend, niet noodig hebbe.

Schaars, ik beken het, worden de zodanigen gevonden. Doch moeten zy, naar maate van die ſchaarsheid, in

waardye klimmen, onze rechtmaatige bewondering, onze billyke hartgrondige goedkeuring, onzen onvermengden lof, wegdraagen.

Ik twyfel niet, of wy zullen dien ſchenken aan eenen *Vaderlander*, over wien ik voorheb de Leezers kortlyk te onderhouden. —— Een Vaderlander, van wien wy, met den grooten Byſchriftdichter G. BRANDT, mogen zeggen:

Hoewel u Rotterdam, o DUIFHUIS! laater baarde
Dan zynen Deſideer, (één dag voor 't Jaargety) (*),
't Was vroeg genoeg om zyns gelyk te zyn op aarde,
Niet in geleerdheid, maar in deugd, zo groot als hy;
Gy tradt in reklykheid op 't ſpoor van zyne voeten;
Zo 't Reformeeren op uw voet hadt willen gaan,
Hoe zou het Christenvolk elkanderen ontmoeten,
Die nu, van een geſcheurd, verſcheiden weg inſlaan.

Geene berigten ſtellen ons in ſtaat om een Leevensbeſchryving te geeven van HUIBERT DUIFHUIS. —— Niets dan losſe brokken doen ons hem kennen. —— Doch deeze zullen, zo wy hoopen, voldoen aan het oogmerk van myn plan in deezen.

DUIFHUIS zag, in den Jaare 1531, te *Rotterdam* het eerſte leevenslicht. Hy bereikte een vyftigjaarigen Ouderdom, in 1581 ſtervende.

Een Tydperk in 's Lands Geſchiedenisſen bekend en uitgemerkt door den Twist tusſchen *Roomsch* en *Onroomsch* in deezen Lande.

DUIFHUIS, tot Priester by de *Roomſchen* opgebragt, bekleedde dat ampt in zyne Geboorteſtad *Rotterdam*.

Zagtaartigheid was een hoofdtrek in zyn Character, en maakte deeze hem vroeg afkeerig van de toen heerſchende Vervolging ter zaake van Geloofsbegrippen; die ook haare woede, in deezen Lande, met afzigtig geweld, vertoonde.

Amptshalven vondt DUIFHUIS zich gedrongen de Ondervraaging eens Medeburgers by te woonen, die, te *Antwerpen* het zogenaamd *Ketterdooden* gezien hebbende, des zyn gevoeligen afkeer betuigde. —— Genoeg, in dien tyd, om hem van *Kettery* verdagt te houden en voor

(*) Dat is één dag vroeger dan de Geboortedag van ERASMUS, den 27 van Wynmaand des Jaars 1531.

voor de Geestlykheid te ontbieden, ten onderzoek zyner Geloofsbegrippen.

DUIFHUIS moest, amptshalven, de Ondervraaging deezes verdagten Burgers bywoonen. —— Met een meewaarig hart hoort hy de verlegenmaakende Ondervraagingen door de op ſchuld aazende Onderzoekers op de onſchuld gedaan. —— DUIFHUIS zwygt. —— De Gedaagde bedient zich, in zyne benardheid, van een toen algemeen tweeregelig versje; zeggende: Ik geloof, gelyk

De Kreupele zei tegen den Blinden,
Die weldoet zal wel vinden.

Zodanig eene taal der welmeenendſte opregtheid trof den dus lang gezweegen hebbenden DUIFHUIS. Hy trekt zich dien Man aan; en, tot groote verbaasdheid zyner Medegeloofsonderzoekeren, ſtondt hy overeinde, lag zyn hand op 't hoofd des zidderenden Gedaagden, die onverwagt de ſcherpe taal, dus lang tegen hem gevoerd, hoorde afwisſelen met de minzaame en bemoedigende van Priester DUIFHUIS: —— *Wel Zoon! gaa zo voort; dat Geloof is goed; houd u daar by, en doe 'er volgens* (*)! —— Vreemd klonk zulks in 't oor zyner Medegeloofsonderzoekeren; maar hy wist, door ſchrander beleid, zyne redenen in zulk een vorm te gieten, dat het *Geloofsonderzoek* deezes Mans in zyne *zuiververklaaring* van Kettery eindigde. —— Ligt valt te bevroeden, dat EWOUT PRINS, zo was die *Rotterdamſche* Burger geheeten, den Priester DUIFHUIS in zyn hart zegende, en hem voorts altoos als zyn Behouder aanzag.

Van deezen reklyken aart gaf onze Priester een nog doorſteekender blyk. Eene Vrouw viel by hem klagtig over haare Dogter; zeggende, *dat deeze in kwaad Gezelſchap verkeerde.* —— DUIFHUIS vroeg, *in welk Gezelſchap?* —— De Moeder antwoordde, met huivering, *by Herdoopers.* —— DUIFHUIS liet daar op de Vraag volgen, *hoe zy zich gedroeg?* —— Hier op gaf de Moeder te verſtaan,

(*) Eenvoudige maar ſchoone gedagte, door POPE in twee regelen dus uitgedrukt:

For modes of faith let graceleſs zealots fight
His can't be wrong, whoſe life is in the right.

ſtaan, *buiten dat ſtuk, in alles gehoorzaam, ſtil en zedig.* —— *Wees*, hervatte daar op de Priester, *wees in die zaak niet zeer bekommerd; daar kwam nooit goede Vrugt aan een kwaaden Boom!*

Deeze opgetekende gevallen zyn zeker ſtaaltjes van meer andere van gelyken aart, die DUIFHUIS voor een, ten dien dage, *overreklyk* Man deeden kennen, en hem in kwaaden reuk moesten brengen by alle Gezindheidsverwanten. —— 'Er valt niet aan te twyfelen of in zyne Leerredenen ſtraalde ook die reklykheid van Begrippen door.

Dit een en ander maakte hem verdagt, ſchoon hy, op dien tyd, by de Leer der Kerke bleef; zich aangenaam by de Gemeente maakende door zyn zedige en welbeſpraakte voordragt.

Gerust zou DUIFHUIS op deezen voet voortgevaaren hebben. Dan een *Spaansch* Priester, in zyne Landtaale, voor zyne Landgenooten in de Groote Kerk te *Rotterdam* predikende, liet, in heeten yver, zich de woorden ontvallen: „ Ook deeze Kerk is met *Lutheranery* beſmet, „ en de oorzaak daarvan hier tegenwoordig; doch het „ zal niet lang aanloopen, of men zal een vuur onder „ hem ſtooken!"

Gelukkig voor DUIFHUIS was, onder het gehoor deezes *Spaanſchen* Priesters, een Schipper tegenwoordig, die, gewoon op *Spanje* te vaaren, den uitvaarenden en dreigenden Prediker verſtondt. — Het algemeen gerugt, 't geen 'er van DUIFHUIS liep, deedt hem denken, dat dit op deezen Priester ſloeg. Hy vervoegt zich tot DUIFHUIS, met kennisgeeving van 't gevaar, 't welk hem boven 't hoofd hing.

Tydig was deeze waarſchuwing; want ten zelfden dage kwamen de *Inquiſiteurs*, of Geloofsonderzoekers, ten 's Priesters huize.

Onaangenaam en onheilſpellend Bezoek! Gevaar niet ligt te ontwyken! DUIFHUIS betoont zich gereed om met hun over de zaak in geſprek te treeden; dan eene gelukkige tegenwoordigheid van geest geeft hem den inval om hun te verzoeken *eerst* by hem te eeten. —— Niet afkeerig van een gul aangeboden onthaal, bewilligen zy. —— 't Was avond. —— DUIFHUIS rekt, met veel heusheids, het Tafelgeſprek tot diep in den nagt, en verzuimde niet, overvloedig wyn aan zyne Gasten te ſchenken, dien zy ſmaaklyk vonden en met groote teugen in-

na-

namen; terwyl DUIFHUIS zelve, zyn wyn met water aangelangd hebbende, geheel nugteren bleef, by het meer en meer toeneemen van de lugthartigheid zyner Gasten, die in een goeden luim kwamen, en 't oor leenden aan 's gullen Gastheers gewaagden voorslag, om hunne Boodschap tot 's anderendaags uit te stellen, om dan, met een bedaard verstand en nugtere zinnen, over eene zaak van zo veel aangelegenheids te handelen.

DUIFHUIS wagtte geen tweede Bezoek af deezer Gasten, van welken hy zich zo gelukkig ontslaagen hadt. — Schoon laat, gaat hy, naa hun vertrek, tot zyn Broeder, toen regeerend Burgemeester te *Rotterdam*, die hem het vlugten, waar op hy bedagt was, aanraadde, en in stilte ter Poorte uitliet.

Keulen koos hy eenigen tyd tot zyne schuilplaats. Dan hier bevondt hy zich welhaast in de uiterste verlegenheid. —— DUIFHUIS, schoon Priester, was geen éénloopend Persoon. Hy hadt, vóór eenige jaaren reeds, zyne Huishoudster heimlyk getrouwd; haar niet ten Byzit, als veele zyner Amptgenooten, begeerende te houden. By deeze hadt hy Kinderen verwekt. Zy volgde hem met dezelve na *Keulen*, en viel daar in 't Kinderbedde. —— Middelen van bestaan ontbraken. —— Gebrek was het deel des vlugtigen Huisgezins. —— En dit niet te verhelpen door zyn Broeder, die, wegens de verleende hulp tot de ontkoming, zelve in ongelegenheid geraakt was.

Vol gepeinzen, met zyn oudste Zoontje aan de hand, niet weetende wat te beginnen, en zich aan niemand durvende openbaaren, deedt hy een wandeling. De verlegenheid was op 's Mans gelaad te leezen. Gelukkig las een *Keulenaar*, te *Dordrecht* woonagtig, doch ter zaake zyns handels thans in *Keulen* zich onthoudende, die letteren van diepgaand hartenwee op het gelaad geprent van eenen Man, dien hy herkende voor Priester DUIFHUIS, welken hy te *Rotterdam* meermaalen hadt hooren preeken. —— Begaan met het lot des vlugtelings, spreekt hy hem vriendlyk aan. —— Onder 't redenwisselen ontdekt DUIFHUIS, met woorden, nader den nood, die zyn aangezigt zo droevig maakte.

Meer dan troostredenen schenkt hem die gelukkig ontmoette Menschenvriend, die Beschermengel. Een Wisselbrief, om 'er terstond geld op te ontvangen, stelt hy den verlegenen en bykans raadloozen ter hand. —— Hoe

zeer om geld verlegen, zoekt het eerlyk hart, het onvermogen om het opgeſchootene te vergoeden bybrengende, van het aanneemen deezes Vriendſchapsblyks verſchoond te blyven. Dan de Koopman, zeggende dat hy hog meer voor hem ten besten hadt, drong hem den uitreddenden Wisſelbrief te aanvaarden. —— Welk eene ontmoeting! Hoe edel het aanbod! hoe edel de aanvaarding!

Eenigen tyd onthieldt hy zich te *Keulen;* hoe lang is niet zeker. Daar verloor hy zyne Vrouwe. Op de eene of andere wyze, ons onbekend, zich met de Kerk verzoend hebbende, keerde hy na zyn Vaderland terugge, en werd hy tot Pastoor te *Utrecht* van de *St. Jacobs Kerk* beroepen.

Het aanvaarden van dit Beroep was hem hoogstnadeelig voor zyne tydlyke Bezittingen. Zyn verblyf daar ter Stede, toen nog *Spaansch*, deedt hem in *Holland*, daar veele Steden Prins WILLEM DEN I waren toegevallen, voor een *vlugteling* houden: weshalven men zyn Huis en Have te *Rotterdam* aanſloeg en verkogt.

Bevreemd heeft het veelen, dat DUIFHUIS zich, naa de Omwenteling te *Rotterdam* van *Spaansch* tot *Staatsgezind*, niet onmiddelyk derwaards begaf. —— Zommigen ſchryven het daar aan toe, dat de zaak der *Hervormden*, die ook haare zwakke en zwarte zyde hadt, hem niet genoeg beviel om die zyde openlyk te omhelzen. Eene gisſing niet ongegrond, 's Mans Character en volgende handelingen in aanmerking genomen zynde. —— Hy was een *Hervormer* van eenen anderen ſtempel, en deedt zich welhaast als zodanig kennen.

Wanneer, in den Jaare 1577, door het aanneemen der *Gendſche Bevrediging*, ook te *Utrecht* de Vervolging kragtloos geworden was, begon hy allengskens gevoelens voor te draagen blykbaar afwykende van de *Roomſche* Kerkleer en Kerkgebruiken. —— De opregtheid van zyn hart drong hem, om 'er, in 't volgend jaar, openlyk voor uit te komen, en de Wethouderſchap, aan te dienen, „ hoe zyn gemoed hem drong, voortaan op de wyze der „ *Hervormden* te leeren, waar toe hy verlof verzogt; „ zich nogthans bereidvaardig toonende om de Beelden „ in de Kerk, in welke hy predikte, te dulden, en in „ het witte Choorkleed op den Predikſtoel te verſchynen, „ tot dat de Wethouderſchap andere orders zou geſteld „ hebben." 'Er byvoegende, „ dat GOD niet zag op 't „ kleed, of het wit of zwart ware; maar op het hart."

In

In blaakende gunst ſtondt DUIFHUIS by de Wethouderſchap; kort vóór deeze openbaaring zyner gevoelens hadt deezé hem met een allergunſtigst getuigenis, als Predikant, vereerd, en, ten blyk van gedaane dienſten, hem tweemaal een geſchenk in geld, ter gemoetkoming van zyne nooddruft, toegevoegd, ééns 250 en nog eens 50 Gl.

Aan het gemelde verzoek van DUIFHUIS leende de Wethouderſchap te gereeder het oor, dewyl hy een Leeraar was die zyn Leer met zyn Wandel bekragtigde, en zy in hem den Man meenden gevonden te hebben, geſchikt om de Hervorming op eenen voor allen draaglyken voet te bevorderen. Want men vondt lieden, die het geweldig doorzetten der Hervorminge, ſchoon zy dezelve voorſtonden, tegen de borst was. — Lieden, die de Misbruiken, waar over de klagten algemeen reezen, wel tegen de borst waren; doch het kwalyk namen, dat men, gelyk zy het niet ongeestig uitdrukten, *om de Kerk te reinigen, niet alleen de vulnis daar uit, maar ook de vloer wegveegde!*

Met de *Geestlykheid* kon de *Regeering* het niet ééns worden. Deeze weigering mishaagde den Wethouderen. Zy lieten DUIFHUIS oogluikend prediken. Doch, vreezende dat 'er onlust uit mogt ontſtaan, verzogt hy om zyn afſcheid. Men weigerde hem zyn volkomen ontſlag; en ſtondt hem toe, dat hy, zonder zyne plaats te verliezen, zich eenigen tyd by zyne Vrienden te *Rotterdam* zou onthouden. Hy begaf zich derwaards; naa het *Pausdom* openlyk verzaakt te hebben.

De *Utrechtſche* Burgery verbeeldde zich, dat men den geliefden Leeraar, op bevel der Geestlyken, hadt doen vertrekken. Zy geraakte op de been, en eischte van Schout en Burgemeesteren dat men de *Minderbroeders* ſtraks zou doen vertrekken. Om de rust te bevorderen, werd door de Regeering den *Minderbroederen* aangezegd, dat zy voor een tyd zich uit de Stad zouden begeeven.

Terwyl hy zich te *Rotterdam* onthieldt, werd hy, daar ter Stede, en ook in *'s Gravenhaage*, ten Kerkdienst beroepen; doch hy wees die Beroepen van de hand. Kort daarop werd hy door de Wethouderſchap van *Utrecht*, op zeer gunſtige voorwaarden, tot het hervatten van zyne post verzogt.

Als Leeraar der *Hervormden* tradt hy thans ten kans-

sel; en werd eenigen tyd de Eerdienst naar de wyze der *Roomschgezinden* en *Protestanten* in die Kerk verrigt. De Misse gedaan zynde, beklom DUIFHUIS voor de hem reeds wagtende schaare, naa het Kerkgezang by de Hervormden in gebruik, den Predikstoel.

Misschien zyn 'er onder myne Leezers, die verlangen te weeten, welke de gevoelens van DUIFHUIS waren. Kortlyk kwamen zyne Begrippen en Handelingen hier op neder.

DUIFHUIS leeraarde op den Predikstoel geen *Catechismus*; daar voor hieldt hy de H. Schrift *alleen*. — Om zwakken te gemoet te komen, hieldt hy zich aan het verklaaren der *Euangelien* en *Epistelen*, op de gewoone Zondagen. — Zedeleerend waren zyne meeste Leerredenen. — Hy onthieldt zich van de toen heftig gevoerde Geschilstukken op den Predikstoel. — Genoeg voor *Gezindheidsyveraars* om hem den naam van *Libertyn* of *Vrygeest* te geeven. — Een scheldnaam dien zy des te gereeder voor hem over en gereed hadden, dewyl hy den *Doop* volvoerde zonder den Ouderen of Getuigen iets meer dan den *Naam des Kinds* af te vraagen. Tot het *Avondmaal* liet hy een ieder, op eigen Beproeving, toe. Op het bezorgen der behoeftige Leden, door daar toe geschikte Persoonen, was hy bedagt, alsmede op het Bestuur der Kerklyke Goederen; doch hy kende geene op de Leer toeziende *Ouderlingen*. — Kerkban en Straffe oefende hy niet. — *Broederlyk Vermaan* was de eene *Christen* aan den anderen verschuldigd; *Straf* van openbaare zonden de zaak der Overheid. — Hartig drukte hy zich uit over de Tugt of Ban by de *Calvinistische Protestanten* in zwang, en hieldt dezelve voor eene Gewetensdwinglandy, een Overblyfzel van de *Roomsche Kerk*. — Niets, wat naar Vervolging over verscheidenheid van Geloofsbegrippen smaakte, wilde hy dulden; aan die tegen de *Roomschgezinden* wilde hy geen deel hebben. *Daar gy vervolgt om den Godsdienst*, was zyn woord tegen de Overheden der Stad, *kunnen uwe zaaken met* GOD *niet bestaan!*

Met deeze gevoelens bezield, betoonde hy zich in zynen ommegang een Menschenvriend. Des verzogt, ging hy by Zieken van allerlei Gezindheid. Agting, Liefde van alle weldenkenden, waren de Belooningen van die Leer- en Handelwyze. De Beelden ter Kerke uitge-

no-

nomen zynde, lag hy het witte dus lang gebruikte Choorkleed af, en predikte vervolgens in den langen Tabbart.

Die de Hervorming op den *Geneefſchen* voet voorſtonden hadden nu ook een Kerk in *Utrecht* gekreegen. Zy zogten DUIFHUIS tot hunne Leer- en Tugtbegrippen over 'te haalen; doch hy kon hier toe niet verſtaan, en vondt 'er geen noodzaaklykheid in, dewyl zy onder eene Christlyke Overheid leefden, die ze beide beſchermde.

Dit ſmaakte die heethoofdige Dryvers niet; men ſchold de Kerk, waar in DUIFHUIS predikte, voor een *Libertynſche Kerk*. Men wraakte het Beroep van DUIFHUIS, om dat hy van de *Hervormden* niet op nieuw, bevestigd was. Luistervinken zondt men by hem ter Kerke, om iets berisplyks in Leer en Doen te vinden.

Het ontbrak geenzins aan daar toe aanleidelyke gevallen, die wy niet byzonder, om niet te lang te worden, kunnen ophaalen. Dit veroorzaakte een en ander onaangenaam onderhoud tusſchen hem en die der andere Kerke. In een deezer onaangenaame geſprekken, vroeg een der Leeraaren DUIFHUIS, of hy het Boekje van BESA, *wegens de Magt der Overheid om Ketters met den dood te ſtraffen*, niet geleezen hadt? Deeze Vraag deedt den Christlyk denkenden DUIFHUIS in deeze woorden uitbarſten: —— *Is dit uwe meening, zo moet myne Ziele uit uwen Raad blyven; en ik begeer met de zodanigen geene Gemeenſchap te houden!* —— Opſtaande vertrok hy, vol verontwaardiging op 't anders heusch en minzaam gelaad.

Gebelgd was de *Conſiſtory;* men ſchreef nabuurige Gemeenten Klaagbrieven over deezen, met alles wat afſchuwelyk was betytelden, Man. Onder de Raadgeevers was 'er een die de zagtheid hadt om onder andere te ſchryven; „ men moest de Overheid om hulp aanzoe-„ ken, om dien *Hond*, met haar *gezag*, te dwingen „ —— en, dus niet vorderende, moesten ze den *Prins* „ *van* ORANJE aanzoeken om de *Kerk* te hulp te ko-„ men (*)."

Geen gevolg ten nadeele van DUIFHUIS hadt al dit woelen

(*) Dit was de onheuſche en vervolgzieke raad van eenen MENSO ALTING, Kerkleeraar te *Embden*.

len dier Onverdraagzaamen en Vervolgzieken. Alleen maakten zy het leeven van het voorwerp huns Geestlyken haats verdrietig; en zou hy den Dienst verlaaten hebben, hadt de *Utrechtſche* Regeering hem niet op eene byzondere wyze in beſcherming genomen, en den Dienst verligt van een Man, hun, en geen gering gedeelte van de besten in de *Utrechtſche* Burgery, zo waardig (*).

Wei-

(*) Deeze verleende Beſcherming, zo vereerend voor DUIFHUIS als loflyk voor de toenmaalige Regeering van *Utrecht*, willen wy hier geheel te leezen geeven; het was in deeze woorden begreepen: „ Ten eerſten, alzo de Regenten deezer „ Stad altyd van meeninge geweest zyn, en nog zyn, dat men „ in *St. Jacobs Kerk* geen Conſiſtorie zal ophouden, noch gedoogen opgehouden te worden, en aan Meester HUBERT „ uit hun zelven, en zonder zyn verzoek, belast hebben, zich „ daar naar te ſchikken, gelyk hy tot nog gedaan heeft, zo „ is 't, dat voorſchreeve Raad, zich houdende aan voorgaanden „ last en bevel, beloofd heeft, en belooft by deezen, den „ gem: Meester DUIFHUIS daar in te handhaaven, als hun eigen „ last en bevel hem gedaan; aanneemende overzulks alle „ zwaarigheden en moeijenisſen, die hem, te dier oorzaake, „ eenigzins opgelegd of aangedaan zouden mogen worden, „ te verantwoorden, als weezende hun eigen werk en zaake: „ beloovende overzulks den Kerkmeesteren der voorzeide Kerke, in der tyd, te belasten en te bevelen, gelyk zy ook, „ mits deezen, denzelven belasten, zonderling agt te neemen, „ dat de voorzeide Meester HUBERT, te deezer oorzaake, by „ niemand gemoeid worde: en zo zy des bevinden gedaan te „ worden, dat zy zulks de Magiſtraat zullen aandienen, om „ terſtond daar in voorzien te worden, naar behooren. Doch, „ zo zulks niet geſchiede, zal de voorzeide Meester HUBERT, „ met de daad, van zynen dienst ontſlaagen zyn, en mogen „ vertrekken, daar 't hem belieft, zonder iemands bekroijen.

„ Daarenboven, of 't gebeurde, (dat GOD verhoede) dat 'er, „ by bewilliging van de Magiſtraat, eenig vervolg om 't Geloove, of der Conſcientie wille, geſchiedde, dat, in zulken „ gevalle, de voorzeide Meester HUBERT ook zal mogen vertrekken, en zynen dienst, zonder andere opzegging, verlaaten, naardien hy verklaard heeft, *geen vervolg om der Conſcientie wille te kunnen toeſtaan, op dat hy zyne ziele „ over een ander niet bloedig maake om der Conſcientie wille „ tot* GOD.

„ Verder, alzo voorzeide Meester HUBERT zwak en met „ eenige Paſſie of Krankte belaân ſchynt te weezen, zo zal „ hy niet geheel verbonden zyn preciſelyk zyn week in 't

„ pree-

Weinig tyds naa zyne wederaanſtelling hadt hy het genoegen om aan dien Prins te behaagen, wiens haat een zyner vyanden, gelyk wy zo even hoorden, hem op den halze wilde ſchennen. —— WILLEM DE I, zich binnen *Utrecht* onthoudende, gaf last, zyn onderſcheidende zitplaats gereed te maaken in die Kerk, waar de *beste Predikant* zou preeken. Die des de beſtelling hadt, hoorde DUIFHUIS als zodanig vermelden; en 's Prinſen zitplaats in diens Kerk vervaardigd zynde, hoorde hy DUIFHUIS prediken, en met zo veel genoegen, dat hy betuigde, *nooit beter Predikatie gehoord te hebben!*

Een betuigd genoegen, 't welk 's braaven Predikers vyanden, de Leeraars der Conſiſtorie, zeer ergerde; daar ook het verſchynen van den Prins in die Kerk kon geduid worden als of hy aan de ruime, by hun hooggewraakte Gevoelens van DUIFHUIS de voorkeus gaf. — Nyd, Nayver, Sectegezindheid, dreef hun tot den Prins; met de vervolgzieke aanklagte, dat de Pastoor DUIFHUIS *niet zuiver in de Leer* was! En hadt die Vorst de laagheid, om, by 't geeven van de rede waarom hy derwaards gegaan was, en by 't betuigen van zyn genoegen, te verklaaren, „dat „ hy, van hun verſchil niets geweeten hebbende, op een „ anderen tyd, by hun te Kerk zou komen!"

Hoe zeer ik de gevallen verkort heb opgegeeven, ben ik te breed geworden, om de eerst door my beoogde Aanmerkingen te laaten volgen.

Ik twyfel niet of het opgehaalde zal ter billyking dienen van myne Inleidende Aanmerking. DUIFHUIS, de braa-

„ preeken te houden, beloovende, dat ze overzulks zynen „ Medebroeder zullen verwilligen dan te vervullen; hoopende „ nogthans, dat hy Meester HUBERT zich in zynen dienst zo „ zeer zal kwyten als hem, naar zyne ſterkheid, doenlyk „ zal zyn.

„ Voorts heeft hem de Raad toegeſtaan, en ſtaat toe mits „ deezen, dat hy zich zomwylen één, twee, drie of vier, weeken uit de Stad *Utrecht* zal mogen begeeven, om noodlyke „ zaaken wille; dat hy voorts, om eenige prykelen wille, „ hem bekend, niet zal verbonden zyn, by nagt iemand te gaan „ bezoeken in ziekte." —— Uit dit ſlot mogen wy afneemen hoe zeer men het dien braaven Leeraar bang maakte, en de Vervolgzugt, tegen hem in 't harnas gejaagd, het tegen zyne veiligheid of misſchien op zyn leeven gemunt hadt.

braave DUIFHUIS, zou, op het einde der Achttiende Eeuw, een waardig, een verdienstvol, Man zyn. Wie wel, braaf en Christlyk, denkt, moet zyne Naagedagtenis vereeren: en ik heb een wellust genooten, in dit, met dit *Iets* te ſchryven, te mogen doen.

EENIGE BYZONDERHEDEN, ROBERT DUDLEY, GRAAF VAN LEICESTER, BETREFFENDE; GESCHIKT OM DIEN HAATLYKEN MAN VAN NADERBY ALS EEN MONSTER VAN WREEDHEID TE DOEN KENNEN.

(Ontleend uit *Biographical Sketches of eminent Perſons, whoſe Portraits form part of the Duke of Dorſet's Collection at Knole*; uitgegeeven in 1795.)

Het mangelt, in onze Vaderlandſche Geſchiedenisſen, geheel niet aan opgetekende laag- en ſnoodheden, bykans zonder tal, toegeſchreeven aan eenen voortyds uit *Engeland* deezen Lande toegeſchikten Man, die de Gunſteling was van Koningin ELIZABETH, en de Lieveling van veele Geestlyken hier te lande; ROBERT DUDLEY, *Graaf van Leicester*. Zyn Naam is een Vloek geworden, en een wisſelwoord om tyden van Volksonderdrukking te betekenen: wie *Leicester's Dagen* noemt duidt daar mede aan, Tyden van Volksramp.

Elk, der Geſchiedenisſen van de dagen deezes onwaardigen Hoofſchen Gunſtelings kundig, onderſchryft de Characterſchets, van hem opgegeeven, in het *Tafereel der Nederlandſche Geſchiedenisſen, gevolgd naar het Franſche van den Heere* A. C. CERISIER, waar wy hem met deeze niet malſche kleuren afgeſchilderd vinden: „ Hy „ vatte met veel vuurs eer- en ſtaatzugtige denkbeelden „ op; maar hy hadt noch de hoedanigheden, noch zelfs „ de ondeugden, om 'er een daadlyk beſtaan aan te gee„ ven. De Geveinsdheid ſtrekt om gebreken te ver„ mommen, en kan zomtyds de Braafheid misleiden; „ doch die van LEICESTER bedroog alleen zwakke ver„ ſtanden en vooringenomen gemoederen; zy verkloekte „ nimmer Menſchen met oordeel en doorzigt begaafd. „ Genoeg trouwloosheids hadt hy in zyn Character om „ gevaarlyke ontwerpen uit te denken en te onderneê„ men; dan hy kende de middelen niet, om ze te vol-

„ voe-

„ voeren; en, wen het hem mislukte, hadt hy, te zyner
„ verſchooninge, geene dan jammerhartige uitvlugten,
„ laage ontkenningen, en onbeſchaamde leugens. Zyn
„ rustlooze en opſtookende geest verzon, met weinig
„ moeite, plans van wanorde en omkeering; maar, moed
„ en bekwaamheden dervende, nam hy de toevlugt tot
„ geringe en laage middelen, eer geſchikt om ze te doen
„ mislukken dan te doen ſlaagen (*)."

Deeze trekken, hoe afzigtig ook, worden nog veel verzwaard en zwarter door 't geen 'er ten zynen opzigte vermeld wordt in het boven aangeduide nu onlangs in *Engeland* uitgekomen Werk. Wy zullen LEICESTER's Landgenoot laaten ſpreeken, en daaden doen aanvoeren, geſchikt om dien haatlyken Man, dien Huichelaar, en Vriend veeler zogenaamde regtzinnige Kerklyken, in nog haatlyker daglicht te doen voorkomen; ja zo haatlyk, dat hy, in deeze laatere tyden, naauwlyks eene wedergade vindt.

„ ROBERT DUDLEY, Graaf van *Leicester*, was de Zoon
„ van JOHN, Hertog van *Northumberland*, gebooren in
„ den Jaare 1532. Vroegtydig tradt hy in dienst, en
„ kwam in gunſte by EDUARD DEN VI; doch, met de
„ Throonbeklimming van MARIA, verviel hy, nevens de
„ overigen zyner Familie, in ongenade. Dan, zo ras ELI-
„ ZABETH ten Rykſthroon geſteegen was, werd hy ten
„ Hove als den grootſten Gunſteling der Koninginne
„ ontvangen. Binnen kort werd hy Stalmeester, Ridder
„ van de Kouſſeband, en Geheimraad. Hy werd door
„ ELIZABETH (ſchoon waarſchynlyk niet in goeden ernst)
„ voorgeſteld als een geſchikt Egtgenoot voor de Ko-
„ ningin van *Schotland;* een voorſtel, 't welk men over
„ 't algemeen denkt door ELIZABETH gedaan te zyn,
„ om een verſchoonend voorwendzel te hebben, inge-
„ valle zy zelve haare hand aan dien Gunſteling mogt
„ geven. De dood van DUDLEY's Egtgenoote, omtrent
„ dien tyd, gaf aanleiding tot veele allerongunſtigſte ver-
„ moedens. Zy werd door haar Man gebragt ten huize
„ van een zyner Bedienden te *Cumnor* in *Berkshire*, waar
„ zy, gelyk het gerugt liep, naa dat eenige poogingen
„ om haar door Vergif van kant te helpen kragtloos be-
„ vonden waren, eerst gewurgd, en naderhand van een
„ hoo-

(*) CARTER, IV D. bl. 151.

„ hoogen trap afgeworpen werd, ten einde haar doed een „ gevolg van dien val mogt ſchynen.

„ In den Jaare 1564 werd R. DUDLEY verheven tot „ Baron van *Denbigh* en Graaf van *Leicester*, en ver„ koozen tot Cancelier der Univerſiteit van *Oxfort*. Om„ trent deezen tyd trouwde hy de Erf-Baroneſſe van „ SHEFFIELD; maar naderhand duchtende, dat dit Hu„ welyk hem zou ontzetten van den invloed dien hy op „ ELIZABETH hadt, deedt hy alle poogingen om zyne „ Vrouwe te beweegen tot eene Egtſcheiding. Doch haar „ tot dezelve niet kunnende beweegen, nam hy de toe„ vlugt tot zyn weleer aangewend middel, het Vergiftigen; „ maar de ſterke geſteltenisſe deezer Vrouwe ſtelde de „ werking van het ingegeeven Vergif in zo verre te leur, „ dat zy 'er met het verlies van haar Hair en Nagelen „ afkwam. Zy hadt één Zoon, dien LEICESTER den „ naam gaf van zyn *Bastaardzoon*; doch wien hy zyne „ opgehoopte ſchatten naliet.

„ De Koningin MARIA gaf LEICESTER, in den Jaare „ 1575, een bezoek te *Kenilworth*, waar hy die Vorſtin „ zeventien dagen onthaalde; een Onthaal, 't welk hem „ 60,000 P. St. kostte. Ten deezen tyde kwam 'er een Ge„ ſchrift in druk, getyteld: *A Dialogue between a Scholar, a „ Gentleman, and a Lawyer*, (een Zamenſpraak tusſchen „ een Student, een Heer, en een Regtsgeleerde) in welke „ het geheele gedrag van LEICESTER ontvouwd werd „ met zo veel waarheids als bitterheids. De Koningin „ zelve deedt, door den Geheimen Raad, Brieven ſchry„ ven, ſtrekkende om de Beſchuldigingen, op haaren Gun„ ſteling afgegeeven, te ontkennen, en diens onſchuld te „ verdedigen. Gemelde Geſchrift werd egter niet min „ geleezen en geloofd.

„ In den Jaare 1585 werd hy als Generaliſſimus na „ de *Nederlanden* gezonden. In deeze Gewesten was zyn „ gedrag zulk eene aaneenſchakeling van onbeſchoftheid „ en grilligheid, dat hy terug ontbooden werd; doch „ niets verloor van de gunst zyner Meestreſſe, die hem „ raadpleegde in de netelige zaak van MARIA, de *Schot„ ſche* Koningin; en men verhaalt, dat zyn raad was de „ toevlugt tot Vergiftiging te neemen (*).

„ LEI-

(*) Van deezen raad, om haar dus van kant te helpen, hadden de overige Raaden van ELIZABETH eenen afkeer. Zie HUME's

„ LEICESTER ſtierf in Herfstmaand des Jaars 1588, naa „ door de Koningin tot Luitenant Generaal benoemd te „ zyn over het Leger te *Tilburg* verzameld.

„ Met een der ſnoodſte en ondeugendſte harten ver„ toonde deeze Man eene ſtipte geregeldheid in het „ waarneemen der uitwendige Godsdienſtpligten. Hy was „ welbedreeven in de *Latynſche* en *Italiaanſche* Taalen (*), „ ſprak wel, en ſchreef ten minſten zo goed als iemand „ van zyne Tydgenooten."

ME's *Hist. of Engl.*, Vol. VIII. Sect. 43. Aantek. van den Redacteur.

(*) Volgens WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* VIII D. bl. 236, ſprak hy *ſlegt Latyn*. Hy moet ook de *Franſche* Taal verſtaan hebben; als in welke in den beginne de zaaken hier te lande met hem verhandeld werden. Zie *Aanmerk.* op WAGENAAR's VIII D. bl. 67.

BYZONDERHEDEN, BETREFFENDE HET LOT VAN DR. PRIESTLEY IN NOORD-AMERICA.

(*Naar het Engelsch.*)

Alle byzonderheden, eenen Man als PRIESTLEY betreffende, verdienen opmerking, en willen wy niet in gebreke blyven, om, wanneer ze ons voorkomen, en eenigzins belangryk zyn, des melding te maaken, en 'er onze Leezers van te verſtendigen. Onder de Tegenſchryvers van PAINE's *Age of Reaſon* is ook PRIESTLEY te voorſchyn getreeden (*), en zeker geen hedendaagsch Schryver is geſchikter om deezen Aanvaller des *Christendoms* diens onkunde, misduidingen, en zwakheid van bewyzen, onder het oog te brengen; om de tegenwerpingen en

(*) De tytel van het Werkje is: *A Anſwer to Mr.* PAINE's *Age of Reaſon, being a Continuation of Letters to Philoſophers and Politicians of France on the Subject of Religion, and of the Letters to a Philoſophical Unbeliever.* By JOSEPH PRIESTLEY, L. L. D. F. R. S. *With a Preface, by* THEOPHILUS LINDSEY, A. M. *Printed ad Northumberland Town, America, reprinted for Johnſon*, London 1795.

en zwaarigheden, met zo veel zelfsvertrouwen aangevoerd, te wederleggen en te ontneemen.

By gelegenheid der *Engelſche* uitgave van 't gemelde Stukje, heeft THEOPHILUS LINDSEY, A. M. er eene Voorreden bygevoegd. In deeze treedt die Vriend van PRIESTLEY te voorſchyn, om dien Man te verdedigen, zonder eenigen ſchroom voor de opſpraak en de ſtrengheid, met welke PRIESTLEY in een ondankbaar Vaderland behandeld is: hy haalt op, de ſtreelende blyken van hoogagting, welke die groote Man in *Engeland* ontving van alle verſtandigen en braaven; hy ſtort zyne klagten uit over die bekrompen denkende Staatkunde en dien Geest van Vervolgzugt, welke *Engeland* PRIESTLEY te benaauwd maakten, en dwongen, om, in een vry vergevorderden ouderdom, den *Atlantiſchen* Oceaan over te ſteeken, ten einde hy, in de *Staaten van America*, die bedaardheid van geest mogt genieten, zo noodig tot het recht genot des leevens, en die bedaardheid, welke vereischt wordt om wysgeerige naſpeuringen voort te zetten. —— Laatere Geſchiedboekers, mogen wy vertrouwen, zullen het verlaaten des Vaderlands door zulk een Wysgeer, als 't zelve tot oneere ſtrekkende, beſchouwen. Vervolging onder allerlei gedaanten voldoet alleen aan de boosaartigheid van laage zielen, wanneer het zwak huns gelieſden vooroordeels aangetast, of hunne vrees gaande gemaakt wordt. —— Maar een beter verlichte Naakomelingſchap zal dezelve ſteeds veroordeelen.

Den *Engeland* verlaaten hebbenden PRIESTLEY heeft men in zyne Wykplaats niet ongeſtoord kunnen laaten. De boosaartigheid, op 's Mans veelvuldige verdienſten gebeeten, heeft uitgeſtrooid, dat die Wysgeer by de *Americaanen* met koelheid ontvangen was, en dat hy zich onder hun in gansch geen aangenaame omſtandigheden bevondt. Schoon wy willen gelooven, dat hy niet welkom geweest hebbe by de zodanigen onder de *Americaanen*, die het oude zogenaamde Regtzinnige met hand en tand vasthouden, hoedanigen er veelen in de Vereenigde Staaten zyn, is die voorgegeevene onaangenaamheid van 's Mans omſtandigheden eene volſtrekte valschheid. Althans, in eenen Brieve, in 't laatst van February 1795 geſchreeven, uit *Northumberland Town*, aan een tak van de *Susquehanna*, de plaats zyns tegenwoordigen verblyfs, ſchryft hy: „ Gy betuigt uw leedweezen, gelyk ik wel gedagt heb, over de keuze myns

„ ver-

„ verblyfs te deezer Plaatze, zo zeer buiten de wereld
„ als gy denkt dat dezelve met de daad is. Doch,
„ waart gy hier geweest, gy zoudt, denk ik, my niet
„ geraaden hebben eene andere keuze te doen; dan
„ ik gedaan heb, hoe zeer verschillend van myn eerste
„ plan."

Naa een breed verslag der redenen, waarom hy het opgedraagen Hoogleeraarschap in de Scheidkunde, te *Philadelphia*, hadt afgeslaagen, 't geen hem op de verpligtendste wyze werd aangebooden, vaart hy voort:

„ Wat myne nuttigheid in andere opzigten betreft,
„ denk ik, met de daad, dat dezelve by de uitkomst,
„ in 't vervolg, grooter zal weezen, dan indien men my
„ terstond in een meer in 't oog loopende post gesteld
„ hadt. Myne Schriften, die men te vooren niet ken-
„ de of 'er aan dagt, worden nu zeer gezogt en ge-
„ leezen: deeze zullen den weg bereiden voor myne
„ Prediking te *Philadelphia*, welke ik voorheb, in den
„ naastvolgenden Winter, aan te vangen. In dien tus-
„ schentyd zal ik hier eene kleine Gemeente hebben;
„ alle eenigzins kundige Lieden hier ter Stede hebben
„ zich vereenigd om voor my eene plaats ter Godsdienst-
„ oefening te bouwen.

„ Wy zullen eerst eene kleine Vergaderplaats gereed
„ maaken, welke naderhand kan dienen tot een Woon-
„ huis of tot een Boekery, over welker oprigting wy
„ nu en dan spreeken, en naderhand een grooter Ver-
„ gaderplaats van eenige fraaiheid bouwen; den grond
„ daar toe heb ik reeds besprooken.

„ Deeze Stad zal niet alleen eene plaats van veel
„ Volkstoevloed worden, maar is het reeds in grooter
„ maate dan gy u verbeeldt. En, indien wy hier een
„ Collegie oprigten, denk ik, dat ik my nergens voor-
„ deeliger zou hebben kunnen nederzetten. Inzonder-
„ heid, wanneer men in overweeging neemt, dat ik
„ hier meer tydruimte heb tot het voortzetten van myne
„ bedoelingen, dan ik zou kunnen hebben in eene volk-
„ ryke Stad. Wat de Lugtsgesteldheid betreft, deeze is,
„ in veele belangryke opzigten, veel beter dan ergens
„ digt op de kust."

Dr. PRIESTLEY kan een Man van een allernuttigst Character in *America* worden. Godsdienst zo wel als de Weetenschappen zullen voordeel trekken van zynen arbeid. En, dewyl in *America* het Ongeloof veld begon

te winnen (*), en het meergemelde Geſchrift van PAINE, waar tegen PRIESTLEY de pen heeft opgevat, veele Leezers en Bewonderaars vondt onder de Burgers in de *Vereenigde Staaten*, mag men het eene gelukkige omſtandigheid agten, dat een Man van zyn aanbelang en verdienſten in het Gemeenebest der Letteren onder hun gekomen is, om de bewyzen voor den Geopenbaarden Godsdienst ten toon te ſpreiden, hun ten aanziene van dit allerbelangrykst onderwerp te onderrigten, en de werkzaamheden van een volkbehaagend *Deïstisch* Schryver tegen te werken (†).

De onverdraagzaame en vervolgzieke Staatkunde van vroegere dagen diende om *America* te bevolken —— en die der tegenwoordige Eeuwe kan dienen om hetzelve te verlichten.

(*) Dat deeze Staatsomwenteling, hoe veel voordeels ook aanbrengende, ook nadeelige zylingſche gevolgen hadt, ten opzigte van Godsdienst en Zeden, merkte de Heer D. RAMSAY te regt op, in zyne *Geſchiedenis van de Noord-Americaanſche Staatsomwenteling*. Zie onze *Algem. Vad. Letteroef.* voor 1795, I Deel, bl. 472, enz.

(†) Naa dat wy dit afgeſchreeven hadden, leezen wy een Berigt, uit *Philadelphia*, den 18 Feb. deezes Jaars, gedagtekend, waarby vermeld wordt: „ Dr. PRIESTLEY houdt hier „ ter Stede, in de *Univerſiteits Kapel*, alle Zondagen, Lesſen „ over de Zedekunde en de voortreflykheid der Heilige „ Schrift. Veele Leden van het Congres bevinden zich by „ aanhoudendheid onder de talryke Schaare zyner Toehoor„ deren."

DE VRIEND IN NOOD, OF DE VERSTANDIG WELDAADIGE OOM.

(Uit de *Evenings at Home, by Dr.* AIKIN *and Mrs.* BARBAULD.)

GEORGE CORNISH, een Inbooreling van *Londen*, was ter Zeevaard opgebragt. Naa verſchéide Reizen na de *Oost-Indiën*, als Matroos, gedaan te hebben, verkreeg hy het bevel over een Schip, op den binnenlandſchen handel in de *Oost* vaarende. Veele jaaren bragt hy door in van de eene Compagnies Vastigheid na de andere te zeilen, en by tusſchenpoozen zich aldaar aan land te onthouden.

Door deeze vaart een voor zyn ſtand niet onaanzienlyk Geld-

Geldſommetje overgegaard hebbende, voelde hy, omtrent vyftig jaaren bereikt hebbende, een ſterke begeerte om na zyn Geboorteland over te ſteeken, zyne Familie en Bloedverwanten te zien, van welken hy, zints langen tyd, geen berigt altoos ontvangen hadt. Hy maakte zyn goed tot geld, maakte ſchikking op zyne zaaken, en vertrok na *Engeland*; komende, naa een zestienjaarig afweezen, in *Duins*.

Onmiddelyk begaf hy zich na *Londen*, en ging na het huis van een éénigen Broeder, die by zyn vertrek geen onvoordeelig Ampt bekleedde. Hy vondt dat deeze Broeder dood en diens Gezin verſtroold was. Men wees hem na het huis van een zyner Nigten, die getrouwd was, en niet verre van *Londen* woonde. —— Zich daar bekend maakende, werd hy door die getrouwde Nigt, en dier ongetrouwde Zuster, by haar inwoonende, met alle toegenegenheid ontvangen. Tot welk welkom onthaal zeker niet weinig toebragt het denkbeeld, dat hy uit het Oosten een ſchat medegenomen hadt. Zy drongen hem, op het allerſterkst, om zyn verblyf daar te neemen, en ſpaarden geene moeite om hem te onthaalen, en alles te doen wat hem kon verzekeren van hunne genegenheid tot een zo nabeſtaanden Bloedverwant. Van zynen kant vertoonde hy zich verheugd op het weder ontmoeten deezer naastbeſtaanden; hy ſchonk de Nigt en haare Zuster eenige *Oost-Indiſche* kostbaarheden, welke hy hadt medegebragt.

Welhaast viel het geſprek op de Familie-gebeurtenisſen, ſtaande zyn langduurig afweezen voorgevallen. Men betreurde 's Vaders dood; de Moeder was reeds lang voorheen overleden. De Captein gaf, met een warm van Familieliefde kloppend hart, zyn voorneemen te verſtaan, om goed te doen aan de overgebleevene uit zyne Familie, en zyn wensch om zyne tweede Nigt in zo goeden doen te zetten als zyne eerſte ſcheen te weezen.

„ Maar," zeide hy, onder alle deeze Geſprekken, „zyt gy „beiden alleen maar overgebleeven? Wat is 'er geworden van „ uwe kleine Zuster, met welke ik zo veel ſpeelde; van de „lieve AMELIA? Ik herinner my, alsof het gister gebeurd wa„re, hoe deeze agter myn ſtoel kwam, my een tik gaf, dan „wegliep, opdat ik zou opſtaan en haar naaloopen om een „zoen; het zou my hartlyk ſpyten, indien het haar niet „wel gegaan was."

Helaas! gaf de oudſte Nigt hier op te verſtaan, *zy is oorzaak geweest van veel moeite en droefheid by de Familie! Zy was altoos een losſe Meid, en haar wangedrag heeft haar ongelukkig gemaakt. Het zou gelukkig weezen indien wy allen haar konden vergeeten!* —— „Hoe dan," hervatte de Oom, „heeft „ zy zich te ſchande gemaakt? Arm ſchepſel!" —— *Ik kan niet zeggen*, ſprak daar op de oudſte Nigt, *dat zy zich te ſchande gemaakt heeft, in den ſlegtſten zin van dat woord; maar*

zy heeft zich zelve en haare Familie oneere aangedaan, door een verhaast en dwaas Huwelyk met iemand beneden haar ſtaat; en dit is, gelyk men kan denken, op armoede en elende uitgelopen. —— „ Ik verheug my," ſprak de oude Zeeman, „ dat „ het niet ſlimmer is: want, hoe zeer ik ongelyke Huwelyken „ wraak, kunnen jonge Meisjes tot nog veel grooter kwaad „ vervallen; en waar geen misdaad is, kan onmogelyk eene „ onherſtelbaare vriendſchapsbreuk, en ſteeds duurende onge„ nade, plaats vinden. Maar wie was de man; en wat zei „ t'er myn Broeder van?" —— *Wel, myn Heer!* was het bedeesde antwoord, *dat kan ik zo juist niet zeggen; maar het was gedeeltlyk myns Vaders eigen ſchuld; want hy vondt veel genoegen in dien Jongeling, zynde een Tekenmeester, die in de Familie gebruikt werd; Vader wilde hem ons huis niet verbieden, naa dat wy hem onderrigt hadden van het gevaar eener Liefdensonderhandeling tuſſchen hem en* AMELIA. *Zo dat hy, toen het te laat was, in heftigen toorn tegen haar ontſtak, 't geen alleen ten uitwerkzel hadt, dat hy* AMELIA, *als 't ware, in de armen van haaren Minnaar wierp. Zy trouwden, en vonden zich welhaast in groote zwaarigheden gedompeld.* —— *Myn Vader wilde, ingevolge van dit alles, niets aan haar doen; en, wanneer hy ſtierf, onterfde hy haar niet ſlegts, maar dwong ons te belooven, dat wy* AMELIA *niet langer als een Zuster zouden aanzien.* —— „ En gy," viel de Captein haar, op een toon van verbaasdheid en misnoegen in de reden, „ en gy „ hebt die belofte gedaan!" —— *Wy konden*, hervatte de oudſte Zuster, *onzen Vader niet ongehoorzaam weezen; maar wy hebben, herhaalde keeren, haar, tot verligting in haaren behoeftigen toeſtand, het een en ander toegeſchikt.* — „ Ik bid u," hervatte de Captein, „ wat is in 't einde van haar geworden? „ —— Waar is zy tegenwoordig?" —— *Waarlyk*, was het antwoord, *zy en haar Man zyn zo menigmaal van Woonplaats veranderd, dat wy, zints eenigen tyd, niets van haar vernomen hebben.* —— „ Zints eenigen tyd! hoe lang?" vroeg de Oom. Het antwoord was: *Misſchien een half jaar of langer.* —— „ Arme verſtooteling!" riep de Captein uit, met een half geſmoorde ſtem, „ ik heb geen belofte gedaan om u te verzaa„ ken. —— Het behaage u, Nigt," zich met een zeer ernſtige houding tot de getrouwde wendende, „ my op te geeven het „ laatſte beſcheid, 't geen gy hebt van uwe ongelukkige Zus„ ter." —— Zy bloosde, zag verlegen, en, naa een lange poos zwygens, ſprak zy tegen haar Oom: *Maar, myn waarde Heer! gy hebt geen oogmerk om ons heden te verlaaten? Myn knegt zal alle naſpeuringen doen, op myne Zuster, welke gy begeert, en u die moeite beſpaaren. Op morgen kunt gy dan na de Stad ryden, en doen wat u goeddunkt.* —— „ Myn goede Nigt," zeide de Captein, „ ik ben een ſlegte Slaaper, inzonderheid als my iets „ in 't hoofd ligt te maalen. Daarenboven val ik wat ongedul-

„ deldig van aart, en doe gaarne myne zaaken zelfs. Gy zult „ my dit wel willen veroorloven." Dit gezegd hebbende, zogt hy zyn hoed, ging, zonder veel pligtpleegingen, ten huize uit, en te voet na de Stad; zyne twee Nigten niet weinig in verlegenheid laatende wegens de gevolgen van dit ſpoedig vertrek na het onderhoud over AMELIA.

In *Londen* komende, ging hy terſtond na de gemelde plaats, in een byſtraatje niet verre van *Soho*. De Lieden, die Slaapers hielden, onderrigtten hem, dat de Perſoonen, na welke hy vroeg, verſcheide maanden weg geweest waren, en dat zy niet wisten wat 'er van die Perſoonen geworden was. —— Dit dompelde den Captein in groote verlegenheid; maar, terwyl hy ſtondt te peinzen wat hem nu te doen ſtondt, herinnerde zich de Vrouw van den huize, dat Mr. BLAND (dus was de Tekenmeester geheeten) Tekenlesſen gegeeven hadt in zeker School, waar men misſchien onderrigt van dien verblyf zou kunnen geeven.

Captein CORNISH ſpoedde derwaards, en werd door den Kostſchoolhouder onderrigt, dat zodanig een Perſoon in zyn dienst geweest was; doch eenigen tyd geleden by hem niet langer als Tekenmeester gedient hadt: de Meester voegde 'er by, dat BLAND een weloppaſſend bekwaam man was; doch zich in zeer bekrompene omſtandigheden bevondt, 't geen hem belette zodanigerwyze voor den dag te komen als hy verlangde dat elk, die aan zyn School kwam les geeven, zich vertoonde; te deezer oorzaake was hy genoodzaakt geweest hem te bedanken; ten ſlot 'er byvoegende: *Ik deed zulks met veel aandoenings, dat kan ik u verzekeren, myn Heer! maar gy begrypt zeer wel, dat ik de zaak niet kon verhelpen.* —— De Captein zag hem met een oog vol verontwaardiging aan, en ſprak: „ Ik „ verondenſtel dan, myn Heer! dat uwe gevoeligheid en aan„ doeningen u niet toelieten, onderzoek te doen, waar die „ arme man zyn verblyf nam, of wat 'er naderhand van hem „ wierd." —— *Wat dat betreft*, antwoordde de Schoolmeester, *elk kent zyne eigene bezigheden best, en ik heb myn tyd ten volle noodig om de myne te volbrengen; maar ik geloof, dat ik een kaartje heb ter aanwyzing van de plaats, waar hy toen woonde — hier is het.* De Captein nam het aan, keerde zich om, en vertrok.

Met dit kaartje in de hand, ging hy na de aangeweezen plaats; maar hadt het verdriet van te vernaemen, dat hy te laat kwam om de gezogte voorwerpen daar te vinden. Dan men vermeldde hem, dat hy waarſchynlyk de Lieden, die hy zogt zou vinden in een naby gelegen ſteegje, op een kamer op een derde verdieping. Het hart zonk hem in de ſchoenen; nogthans, een Jongen tot geleide neemende, ſtelde hy den ſtap onmiddelyk derwaards. Een nauwe van ouderdom kraakende trap opklimmende, kwam hem een man tegen met een bed op zyne ſchouders. Op den kant ſtondt een ander met een arm vol

kleederen en linnengoed. Eene vrouw, met een kind op haar arm, was met deeze alles wegdraagende lieden in woorden; uitroepende: *Wreedaarts! dat gy my geen bed voor my en myne kinderen overlaat!* —— „ Staa," riep de Captein tot den man, „ zet alle deeze dingen neder!" De man twyfelde om aan dat gebod te gehoorzaamen. Hier op vernieuwde de Captein zyn laſt op een dringender toon, en tradt voorts na de vrouw toe. —— Zy zagen elkander ſtyf en ſterk aan. Door haare bleeke en vermagerde weezenstrekken heen, zag hy iets van zyne oude ſtoeiſter, en ſprak haar zagtlyk toe: „ Zyt „ gy AMELIA CORNISH?" — *Zo was ik geheeten,* antwoordde zy. —— „ Ik ben uw Oom!" was zyne taal. Hy drukte haar daar op in zyne armen, en ſnikte alsof hem het hart brak. —— *Myn Oom!* was het eenige dat zy kon uitbrengen, en zy viel in zwym. Naauwlyks was hy in ſtaat om haar op den eenig overgebleevenen ſtoel te zetten en het kind van haar af te neemen. Twee andere kleine kinderen kwamen aanloopen, en begonnen van verlegenheid te ſchreeuwen. —— AMELIA kwam weder tot zich zelve; zeggende: *Ach, myn Heer! in welk eene omſtandigheid vindt gy my!* —— „ Eene omſtandig- „ heid, in de daad!" voegde hy haar toe. „ Arm verlaaten „ ſchepzel! Maar gy hebt één Vriend overgehouden!"

Naa dit eerſte tooneel, zo vol ontroerenisſe, vroeg hy na den Man zyner Nigte. Zy verhaalde hem, hoe deeze, zich afgemat hebbende door elken dag eenen zeer grooten afſtand te loopen, om iets te verdienen, naauwlyks genoeg om hun den mond open te houden, ziek geworden was, en thans in een Hospitaal krank lag; en dat, naa genoodzaakt geweest te zyn om het meeste van haar huisraad en kleederen te verkoopen, tot noodwendig leevensonderhoud, nu haar Huisheer haar éénig overgebleeven bed liet haalen tot inning van de Huishuur.

Onmiddelyk betaalde de Captein de Huishuur, en deedt het bed weder binnen de kamer brengen; den man wegzendende. Dit geſchied zynde, geraakte hy in een nader geſprek met zyne Nigt, over de lotgevallen haar bejegend. — *Helaas! myn Heer!* dus luidde het verhaal, *ik weet dat ik zeer te beſchuldigen ben in myn Vader niet gehoorzaamd en zyn huis verlaaten te hebben, gelyk ik deed; maar misſchien zou ik iets te myner verſchooning kunnen zeggen —— alshans jaaren van druk en kommer, door my geleden, mogen tot boetedoening verſtrekken. Wat myn Man betreft, hy heeft my nimmer de minſte oorzaak tot klagten gegeeven. —— Alzoo is hy goed en minzaam geweest; wat wy geleden hebben ontſtondt uit ongeluk, niet uit misdryf. Voorzeker, toen wy trouwden overwoogen wy niet hoe veel het onderhoud van een Gezin koſtte. — Hy kon weinig winnen. Ziekte en andere toevallen dompelden ons welhaast in armoede, waar uit wy*

ons

ons onmogelyk konden redden. Hy, arme man! wanneer hy helpen kon was hy nimmer ledig; hy weigerde zich alle uitſpanning, alle verkwikking, om in de behoeften van my en myne kinderen te voorzien. Ik deed van myn kant alles wat ik kon, Maar myns Vaders niet aflaatende ſtrengheid brak my 't hart; en, ſchoon myne Zusters ons twee of drie keeren een weinig onderſtands gaven in onze zwaar drukkende omſtandigheden, —— want niets anders kon my bewoogen hebben om het te doen op de wyze, waar op ik het deed, — egter wilden zy my nooit toelaaten haar te zien; en eenigen tyd geleden hebben zy ons geheel verſtooten. — Ik dagt de Hemel hadt ons ook verlaaten. — Het uur der uiterſte en dringendſte behoefte was gekomen. —— Maar gy zyt gezonden te onzer vertroosting. — — — — „ Te uwer „ vertroosting," ſprak de Oom, „ GOD geeve dat het zo moge „ weezen!" met veel nadruks 'er byvoegende: „ Gy zyt myn „ eigen dierbaar kind; en uwe kleinen zullen ook myne kin„ deren zyn. Droog uwe traanen af. Betere dagen, hoop ik, „ zyn over u beſchooren."

De avond was nu gevallen, en het was te laat om over het veranderen van verblyf te denken. De Captein deedt een van de Buuren uitgaan, om eenig eeten en andere noodwendigheden te haalen; nam, dit gebragt zynde, zyn afſcheid, met toezegging aan zyne Nigt om 's anderendaags vroeg weer by haar te zullen weezen. En, daar hy voorgeſteld had haar Man een bezoek te geeven, was zy verre van eenige pooging aan te wenden om hem een oogenblik langer te houden.

Rechtſtreeks ging de Captein na het Hospitaal, en, toegang bekomen hebbende by den Apothecar, verzogt hy onderrigt te mogen ontvangen van den toeſtand des Patients BLAND. Deeze onderrigtte hem, dat die man aan een koorts kwynde, gepaard met eene verregaande zwaargeestigheid; doch dat 'er geen tekens van oogenbliklyk gevaar zich opdeeden. —— „ Indien „ gy my," zeide de Captein, „ wilt toelaaten hem te zien, „ dan geloof ik hem eene hartſterking te zullen kunnen geeven „ van meer kragts dan alle Geneesmiddelen." —— Onmiddelyk hier op bragt men hem ter plaatze waar de lyder lag, en, zich aan diens bedde gezet hebbende, ſprak hy: „ Mr. BLAND, ik „ ben u geheel onbekend; maar ik kom u eenige tyding van „ uwe Familie brengen." De zieke man beurde zich op, als 't ware uit eene bedwelming verryzende, en vestigde ſtilzwygende zyne oogen op den Captein. Deeze voer voort: „ Mogelyk hebt gy wel eens gehoord van een Oom, die uwe „ Vrouw in de *Oost-Indiën* hadt —— deeze is t'huis gekomen, „ en ik ben die man." Dit zeggende, ſtak hy zyne hand, met veel drifts, uit, en vatte die van BLAND, welke beevende van onder de dekens kwam; deeze ſchudde hy hartlyk. De oogen des zieken mans glinſterden van vreugd; alle zyne kragten verzamelende, bragt hy de hand des Capteins aan zyn mond,

en

en kuschte dezelve met drift. Alles wat hy kon zeggen bestondt in GOD *zegene u!* —— *Wees gunstig aan uwe arme* AMELIA! —— „ Ik zal, ik zal," riep de Captein uit, „ ik zal een Vader voor u allen zyn; schep moed; herstel „ uwe zwakheid, en alles zal wel gaan!" Met een vriendlyken aanblik en eene herhaalde handschudding wenschte hy den kranken goeden nagt; deeze vleide zich, als het ware half hersteld, ter ruste.

De Captein begaf zich na zyne Herberg, en ging, zyn avondmaaltyd gedaan hebbende, te bedde. Naa eene genoeglyke herdenking van 't geen hy dien dag gedaan hadt, viel hy in slaap tot den morgenstond. Vroeg rees hy op, en ging uit om gestoffeerde kamers te huuren. Naa eene wyl zoekens, vondt hy zeer geschikte kamers op een lugtige plaats, en huurde dezelve. Onverwyld spoedde hy na zyne AMELIA; hy vondt haar en haare kinderen net en rein gekleed, zo goed als haare armoedige omstandigheden toelieten. Hy omhelsde ze allen met de hartlykste toegenegenheid, en beurde AMELIA's hart op met gunstige tydingen van haar Man. Hy verzogt haar dat ze zich met haare kinderen zou gereed maaken om met hem te gaan ryden. De kinderen betoonden zich hoogst verheugd over dit voorstel, en gingen na beneden. AMELIA wist naauwlyks wat zy denken of verwagten moest. Eerst reeden zy na een Winkel, waar gemaakt linnengoed verkogt werd, waar de Captein begeerde dat AMELIA alles zou koopen wat zy voor zich zelve, voor haare kinderen en Man, noodig hadt. Vervolgens begaven zy zich na een Winkel, waar gemaakte kleederen verkogt werden. Hier kreeg het jonge knaapje en zyn Zuster al het noodige. Met één woord, aan alle Winkelhuizen, de behoeften deezer Familie verkoopende, hieldt men stil; en zy waren niet verre gevorderd, of Moeder en kinderen waren net, schoon niet kostbaar, in den dos. De oude kleederen werden in een bundel gedaan, om uitgedeeld te worden aan nog behoeftiger Lieden.

Met dit herdoschte gezelschap reedt de Captein na het korts gehuurd verblyf, waar hy last gegeeven hadt om alles in gereedheid te brengen. Hy leidde AMELIA de trap op, die niet wist werwaards zy ging. Hy bragt haar in eene nette kamer, en verzogt haar te gaan zitten. Gezeten zynde, hoorde zy uit haars Ooms mond: „ Lieve AMELIA! dit is uw Huis. Ik hoop „ dat gy 'er my nu en dan in zult opwagten!" AMELIA verbleekte, kon geen woord uiten. Eindelyk kwam een vloed van traanen te haarer ontlastinge. Zy wierp zich aan de voeten van haar Oom, en stamelde haare dankzeggingen, vol snikken, uit.

De goede Oom beurde haar op, kuschte haar en haare kinderen, drukte een welvoorziene Goudbeurs in haare hand, en liep ylings de trap af.

Hy

Hy zette zyn weg rechtſtreeks na het Hospitaal, en vondt Mr. BLAND in zyn bedde overeind zittende, en eenige ſpys met blykbaar genoegen nuttigende. God *zegene u*! ſprak Mr. BLAND; *ik zie nu dat het alles met de daad gebeurd en geen droom is. Uwe geſtalte, uwe gedaante, heeft my den ganſchen nagt voor 't oog gezweefd, en ik heb naauwlyks my zelven kunnen verzekeren of ik u met de daad gezien en geſprooken had, dan of het een droom geweest ware, of dat het alles in bysterzinnigheid by my was omgegaan. Nogthans voelde ik my niet weinig opgebeurd, en ik heb nu met meer ſmaaks geëeten dan in lange. —— Maar mag ik u vraagen hoe myne* AMELIA *en myne kinderen vaaren?* —— „ Zy zyn," antwoordde de Captein, „ alle ge„ zond en gelukkig, en ik hoop gy zult eerlang met hun ge„ zond en gelukkig weezen." —— De Apothecar kwam, en voelde 's lyders pols. Onder dit voelen ſprak hy: *Gy zyt, in de daad, een gelukkig Doctor. Gy hebt deezen man geneezen. Zyn pols ſtaat zo bedaard als de myne.*

Captein CORNISH raadpleegde of het veilig zou weezen deezen man te vervoeren. De Geneesheer oordeelde dat dit veilig dien dag zou kunnen geſchieden. De Captein wagtte tot de komst van den Doctor, die van 't zelfde gevoelen was als de Apothecar. Men bezorgde een Draagſtoel, naa bekomene onderrigtingen hoe voorts met hem te handelen en de belofte van den Doctor om hem voorts te komen zien. De Captein wandelde voor den Draagſtoel heen na het nieuw verblyf.

Op het kloppen aan de deur keek AMELIA ten venſter uit, en, den Draagſtoel ziende, liep zy na beneden, en ontmoette haar Oom en Man in het opkomen. Mr. BLAND, niet weetende waar hy was, zag verbysterd rondsom zich heenen. Een glas wyns, hem aangeboden, bragt hem tot bedaaren, waar op een alleraandoenlykst tooneel volgde, 't geen de Oom, zo ras mogelyk, deedt eindigen, uit vrees voor de te ſterke aandoeningen des zwakken mans.

Door AMELIA's beſtendig oppaſſen, en geſchikte hulpmiddelen, herſtelde Mr. BLAND binnen korten tyd. Het geheele Gezin bekwam weldra van den zieklyken en uitgemergelden ſtaat, waarin hetzelve gedompeld geweest was.

De braave Oom was nooit langen tyd van dit Gezin afweezig, en werd altoos door hetzelve met een oog van dankbaarheid bejegend, 't geen tot in het diepſte van zyn welgeplaatst hart drong. Hy verkreeg voor Mr. BLAND een geſchikte plaats om Tekenlesſen te geeven, en droeg beſtendig zorge voor AMELIA en de kinderen.

Wat de andere Nigten betreft, hy brak alle vriendſchap met dezelve niet af; dan, ſchoon hy nu en dan aan dezelve blyk gaf van zyne bloedverwantſchaplyke genegenheid, kon hy deeze nimmer met die hartlykheid bejegenen als zyne AMELIA. En daar zy zo wel haar woord gehouden hadden om AMELIA niet

als Zuster te erkennen, toen zy zich ongelukkig in armoedige omſtandigheden bevondt, droeg hy zorg om haar niet in verzoeking te brengen om dit woord te breeken nu AMELIA zich in goeden doene geplaatst vondt.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Men ziet al dikwils, dat zulke menſchen de grootſte vertooningen maken, welke daar toe het minst berekend zyn. Wie van niets tot iets gekomen is, kent op 't laatst zich zelven niet meer, en ziet met een oog van veragting, van verontwaardiging, neder op hen, waar mede hy nog kort geleden gelyk ſtond, of een trap lager gerekend werd. Die trotschheid, die hoogmoed, die groothartigheid, duurt gewoonlyk zo lang, tot hy weer door eenen grooten val in de laagte ſtort, nog ver beneden die waar uit hy zich zelven verheven had. De val is dikwils het gevolg van den hoogmoed, welke dan eerst gezien en beklaagd word, wanneer het te laat is. —— Ondertuſſchen heeft het onverantwoordelyk gedrag, en de daar uit gevolgde val, van zulk eenen dikwils de treurigſte gevolgen voor anderen, welke hy door zyn verkwistende levenswys met zich in 't verderf medeſleept, waar in hy zich zelven ſtort.

Hoe ſlegter de tyden zyn, des te verkwistender worden doorgaans de menſchen. —— Hoe minder men verdienen, hoe minder men winnen kan, des te hooger ſteekt men op, en des te verkwistender leeft men. Laaten de luiden van ons Gemeenebest getuigen, ze zullen myn gezegde door hunne daden en gedrag bevestigen. Onze Staat is in eene diepe laagte nedergezonken, waar uit men groote vrees heeft dat hy zich nooit zal herſtellen; maar leren wy daar uit ons laag en nederig gedragen? —— Is niet het tegendeel waar? Veele menſchen weten niet welke dwaasheden zy zullen verzinnen, om hunne lichamen te misvormen, en eene tegennatuurlyke geſtalte te doen aannemen. Beſchouw de Jufferſchap, die beminnelyke wederhelft van het menschdom, in welk een beſpottelyke drugt vordert de Mode dat zy zich vaak ſteken. Het hoofd takelen zy dikwils toe, dat men 'er vogelen mede verſchrikken zou, en dat hoofd word op twee lange beenen zonder lichaam langs ſtraat gevoerd; want de Mode vordert, dat de Dames thans zonder lichaam zyn, of met zulke petite lyfjes voorzien, die nog de grootte niet hebben van een handbreedte.

C. v. D. G.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

GEDENKINGEN OVER DEN HOOGEN OUDERDOM DER AARTSVADEREN VÓÓR DEN ZONDVLOED.

Wie kan 'er aan twyfelen, of de Voorzienigheid zal, in de vroegſte eeuwen, al het geen tot de verciſchte beſchaaving van het menſchdom inzonderheid dienen konde, beſchikt, en de geheele inrichting van den loop der ondermaanſche dingen zoo beſtuurd hebben, dat dit Godewaardig doel, waar in zich alle haare bemoeijingen met deze benedenwaereld, als in een middelpunt, vereenigde, op de best mogelyke wyze bereikt wierd? Wy willen gaarne gelooven, dat de hoogſte wysheid zich ook, tot dat einde, van eene buitengewoone verlenging van 't leeven der eerſte menſchen zal bediend hebben. Men kon geene grootere vorderingen in de kennis van alle in dien tyd weetenswaardige zaaken, en van derzelver geſtadigen aanwas en nuttig gebruik, ten gemeenen nutte, geen betere gevolgen verwachten, dan wanneer dezelfde menſchen, die alle zulke kundigheden eerst verkregen, of de eerſte waren, die dezelven ten algemeenen beste zochten aan te wenden, dezelven in hunnen leeftyd nog konden uitbreiden en volmaaken.

Tot zoodanige verlenging van de leevensjaaren der eerſte menſchen was geen wonderwerk noodig. Hunne lichaamen, nog niet onderhevig aan die zwakheden en gebreken, die men in volgende eeuwen veelal, als treurige gevolgen van allerlei lyden en rampſpoeden, en van de buitenſpoorige leevenswyze van voorgaande geſlachten, ziet ſtand grypen, waren in derzelver volle kracht en bloei. Zy leefden waarſchynelyk onder een allergelukkigst klimaat, waar zy geen gevaar konden loopen, dat hunne lichaamskrachten en geestvermogens, of door onmaatige hitte verſlapt, of door te ſtrenge koude ſtomp gemaakt wierden; men mag vooronderſtellen, dat zy zich ook doorgaans van het eenvoudigst en voor de gezondheid allerdienſtigst voedzel zullen bediend, een werkzaam

leeven geleid, en de maatigheid in alles zorgvuldig in acht genomen hebben, waar door zy zoo wel van ſterke uitſpanning als van heftige aandoeningen bevryd bleven: welk alles moest ſamenwerken, om aan hunne lichaamen eene bewonderenswaardige vastigheid en zeer langduurig leeven te bezorgen (*).

Maar is het wel te denken, dat menſchen, die in den grond het zelfde lichaamsgeſtel, als wy, hadden, die, even als wy, uit vleesch en bloed ſamengeſteld waren, hun leeven tot bynа duizend jaaren konden uitrekken? De Phyſiologie brengt daar tegen onoverkomelyke zwaarigheden in. Zy beſpeurt wel by ettelyke menſchen nog in hooge jaaren geregelde lichaamsbeweegingen, maar verklaart zulken ouderdom, als men gewoonlyk in de Moſaiſche geſchiedenis meent aan te treffen, voor ongelooflyk (†). 'Er is dan alleen overig aan te neemen, dat God de lichaamen der Aartsvaderen, door buitengewoone middelen, door een keten van wonderen, tegen de natuurlyke oorzaaken van inſtorting en bederf heeft beveiligd. Maar dit zal by allen, die ongaarne zulke tusſchenkomſten der Godheid zonder wigtige gronden toeſtaan, niet ligt byval vinden.

Maar welligt heeft die oude Schryver, van wien de opgave der leevensjaaren van de eerſte menſchen herkomſtig is, dien hoogen ouderdom, ten gevalle zyner Hebreeuwſche landgenooten, verdicht, om hen daar door hunne Voorouders, als waren zy by uitneemendheid gelukkige menſchen en byzondere lievelingen der Godheid geweest, te doen bewonderen? Dit vermoeden is ten ee-

(*) Hoe veel de twee laatstgenoemde dingen tot een lang leeven kunnen toebrengen, heeft de ervarenis door veele voorbeelden van menſchen, die in zekere ſtanden een hoogen ouderdom bereikt hebben, bevestigd. Zie HALLER *Element. Phyſiol.* T. VIII. C. 30. Sect. 2. § 18, 19. —— Het klimaat kan ook veel uitwerken. In Medien, dat met Armenien, waar denkelyk de eerſte menſchen leefden, bynа het zelfde klimaat heeft, worden nog hedendaagsch veele menſchen zeer oud. Zie OLEARIUS *Voyage en Perſe.* I. 546.

(†) BUFFON houdt het voor mogelyk, *Hiſt. Naturelle*, T. IV. p. 358. Maar bynа alle overige Natuurkenners denken anders. Ook HALLER, zeker een warm vereerer der Godlyke Openbaaring, waagt het niet dit te beweeren, en vindt hier een *problema ob paucitatem datorum inſolubile.*

eenemaal onbillyk, en volſtrekt onaanneemelyk. Het ſtrydt niet alleen met de waarheidsliefde en trouwe, die de Opſteller van deze oude gedenkſtukken, in al het geen dezelve bevatten, heeft aan den dag gelegd, maar wordt ook door den geest van deze eenvoudige verhaalen, en de geheele wyze van uitdrukking, weerſproken. Nergens ſchildert de Schryver dien vroegen leeftyd met dichterlyke koleuren, hy weet niets van eene gouden eeuw. Kwalyk zou hier dan dit enkelde dichterbeeld, van zoodanige tyden ontleend, paſſen. Men zou ook daaromtrent van het dichterlyk penſeel eene andere voorſtelling, dan welke men hier aantreft, verwacht hebben. De Schryver kon zich niet platter en meer proſaisch uitdrukken, dan hy omtrent de leevensjaaren der Aartsvaderen gedaan heeft. Het denkbeeld, dat tot eenen by uitneemendheid gelukzaligen ſtaat eene onoverzienbaare reeks van leevensjaaren vereischt wordt, ſchynt ook wel eene uitvinding van laatere tyden geweest te zyn, dan waar in dit opſtel moet geplaatst worden. Hesiodus, die veel laater leefde, heeft 'er nog niets van geweeten. By hem is het eerſte menſchengeſlacht zeer gelukkig; wanneer de leevensloop ten einde was, dan ontſliepen die gelukzalige menſchen zacht, zonder de zwakheden van den ouderdom gevoeld te hebben (*). Een leeftyd van eenige honderd jaaren voor dezelven te verdichten, is hem in 't geheel niet ingevallen. Van zulken langen leeftyd maakt hy eerst melding in de beſchryving van de zilveren eeuw, toen een clasſe van menſchen leefde, die zich door hun ſchandelyk gedrag het misnoegen der Goden op den hals haalden, en elkanderen door vyandlykheden ongelukkig maakten. Maar het is niet zeker, dat de Dichter, wanneer hy ſpreekt van honderde jaaren leevens, waarlyk de jaaren in den gewoonen zin verſtaan heeft (†).

Ge-

(*) Ἔργ. 113—117.

(†) Hesiodus verhaalt, (vs. 130, 131), dat de kinderen van het tweede menſchengeſlacht honderd jaaren, (ἑκατὸν ἔτεα), zonder beſchaaving, by de moeders bleven, en naderhand, volwaſſen zynde, niet lang meer leefden. Wat die oude Zanger hier van de verſchillende menſchengeſlachten zegt, behoeft niet geheel en al voor een verdichtſel gehouden te worden. Algemeene Volksbegrippen en oude Overleveringen, op eenen dichterlyken trant opgecierd, zullen daar by ten groude gelegd geweest zyn. Denkelyk was die bepaaling van honderd jaaren

Geſteld zynde, dat in de beſchryving van den hoogen ouderdom der Aartsvaderen eene waarachtige daadzaak moet erkend worden, heeft men drie verſchillende wegen ingeſlagen, om dit bericht met gedaane waarneemingen omtrent de geſteldheid van 't menschlyk lichaam te vereffenen.

Sommigen hebben gemeend, dat men onder de naamen Adam, Seth, Methuſalah, enz. dan eens enkelde perſoonen, en dan wederom geheele geſlachten, naar hun genoemd, verſtaan kan, gelyk *Iſraël*, *Juda*, *Edom* en *Moab*. Dan is, b. v. de zin, van 't geen men Geneſ. V: 3–5 leest, deze: als Adam 130 jaaren oud was, wierd hem een nakomeling, met naame Seth, geboren; naderhand duurde Adams Stam nog 800 jaaren voort, en bragt een groot aantal menſchen voort van beide geſlachten. Dit ſtamhuis bleef tot in 't negenhonderd dertigſte jaar over, toen heeft dat zelve een einde genomen. Maar hier tegen doen zich van alle kanten zwaarigheden op. De zaak zelve en de taal wederſpreekt deze uitlegging. Geſteld eens, dat een en dezelfde naam, in zoodanig verband, eerst een byzonder perſoon, en aanſtonds daar op zyne nakomelingſchap, kan beteekenen, dan is nog de vraag, hoe kon de Stam van Adam of Seth, dat is, de menigte van menſchen, uit hun geſproten en naar hun benoemd, in een zeker jaar een einde neemen? Men zal toch niet willen beweeren, 't geen tegen de waarheid zou inloopen, dat zoodanige Stam toen is uitgeſtorven. 'Er blyft dus niets overig, dan dat men op zekeren tyd den naam van zulken Stamvader afgelegd, en een anderen daar voor aangenomen hebbe. Maar welke redenen laaren ook van eene zoodanige oude vertelling woordelyk overgenomen. En kan dan het woord ἔτος oudstyds niet wel iets anders dan een jaar beduid hebben? Mogelyk was toen by de Grieken, of van welk Volk dan ook dit ſprookje herkomſtig was, even als in 't eerst by de Ægyptenaaren, een maand de langſte tydmaat, hier ἔτος geheeten. Dan laat zich dit bericht voegelyk uitleggen: de menſchen leefden toen geſtadig in oorlog met elkander, hoewel zy een weekelyke opvoeding genoten; want zy bleven, geheel en al ſtrydig met de zeden en gewoonten der laatere Grieken, wel *honderd tyden*, dat is, tot in 't negende jaar, by de moeder in 't Vrouwenhuis. Of welligt is honderd jaaren, of tyden, ſlechts een ſoort van ſpreekwoord, om *een langen tyd* uit te drukken?

laaten zich toch voor zoodanige naamwisſeling uitdenken? En op wat grond zou men dan nog de telkens herhaalde ſpreekwyzen, *hy leefde* en *hy ſtorf*, in die onbewysbaare beteekenis, die men 'er aan geeft, opvatten? Een Volk wordt wel eens, in een dichterlyken ſtyl, gezegd te ſterven, gelyk by Hoſ. XIII: 1. Amos II: 2, wanneer het ophoudt, als een afgezonderd Volk te beſtaan, of, als zoodanig, zich in een kwynenden toeſtand bevindt. Maar dit is geheel iets anders, dan 't geen hier, en dat wel in eenen eenvoudigen hiſtoriſchen ſtyl, uitgedrukt wordt. En hoe zal men eindelyk, naar deze vooronderſtelling, zich een denkbeeld maaken van het einde van Henoch, wien God vroegtydig tot zich nam? Daar kan althans Henoch niet voor den Stam van dien naam genomen worden. Maakt men hier evenwel eene uitzondering, (en hoe zeer willekeurig is die wyze van uitlegging?) dan is ten minſten, in deze verhaalen, eenmaal een opgave voorhanden van leevensjaaren, die, byaldien men door het woord jaar zonne- of maanjaaren verſtaat, door niemand kunnen bereikt zyn.

Anderen hebben 'er dan liever dit op uitgedacht, dat de jaargetallen, welke aan de Aartsvaderen, toen zy kinderen verwekten en ſtorven, toegeſchreven worden, in de tegenwoordige uitgaven van Geneſis door onvernuftige afſchryvers kwalyk uitgedrukt zyn. Het is zeer zeker, dat veelvuldige miſtellingen van dezen aart in den gewoonen text van den Hebreeuwſchen Bybel zyn ingeſloopen, en mogelyk talryker zyn, dan alle andere ſchryffouten ſaamgenomen. Maar is het wel te vermoeden, dat in die lange ry van getallen, die men Gen. V en X aantreft, alle, of wel verre de meesten, kwalyk geſchreven zyn? Door overyling kan men zich in zaaken van dien aart ligt en meermaal vergiſſen; maar is dat, in die maate, te veronderſtellen in de afſchryveren van dit boek, dat zy byna op iederen regel op eene verregaande wyze misgezien en hier alleen zoo veele fouten begaan hebben, daar zy anders blykbaar deze Schriften, met eene byzondere zorgvuldigheid en naauwgezetheid, gewoon zyn te behandelen? Eene opzetlyke verhooging van de jaargetallen kan men nog veel minder van hun verwachten. Wat oogmerk konden zy 'er toch mede gehad hebben, om den leeftyd der Aartsvaderen tot duizend jaaren te verlengen? hadden zy hunne vereerde Voorvaderen, als buitengemeen gelukkige menſchen, willen voorſtellen,

dan moesten hun eer andere merkteekenen van zoodanigen gelukstaat ingevallen zyn, dan dit; ten minsten zouden zy 'er meer andere bygevoegd hebben. Maar die tyden zyn gelukkig voorby, waarin men op de ten eenemaal ongegronde vooronderstelling, dat de Jooden, na de geboorte van Christus, allerlei vervalschingen van den Hebreeuwschen text ondernomen hebben, goedkeuring en byval kon verwachten.

'Er is eindelyk ook nog een derde weg ingeslagen, om den Mosaischen text met de natuur der zaak te vereenigen. Men heeft beproefd, om aan het Hebreeuwsche woord, waar door anders doorgaans een jaar verstaan wordt, eene andere beteekenis te geeven, die eene kortere duuring, dan die van een zonne- of maanjaar, zal bevatten. Wy kunnen evenwel onze toestemming niet geeven aan de gedachte, dat men elk jaar van dien tyd alleen voor éene maand zou moeten neemen (*). Want dan zou men, om geen andere bedenkingen te noemen (†), moeten vooronderstellen, dat sommigen reeds in hun zevende jaar kinderen geteeld hebben. Veele zwaarigheden zullen wegvallen, wanneer men aanneemt, dat door een jaar, in de vroegste tyden vóór Abraham, slechts ongeveer een vierendeeljaars, vervolgends een eenigzins ruimer tydvak, en eerst, sedert den leeftyd van Joseph, een jaar van 12 maanden verstaan werd. Men zal alleen hier en daar eene andere leezing voor de gewoone dienen te volgen, om alles, volgens deze vooronderstelling, (hooger kan men deze gedachte niet aanzien, en wat zou men ook, in een zaak van die natuur, meer vorderen?) in overeenstemming te brengen.

De eerste menschen konden niet dan langsamerhand, door van tyd tot tyd gedaane waarneemingen, en door meer of min dringende behoeften, tot de naauwkeurige bepaaling van zoodanigen tydkring, als men naderhand alleen een jaar genoemd heeft, geraaken. Tot een grooter tydmaat, dan een dag of maand, die men weldra noodig had, om den tyd van deze of geene meer gewigtige voorvallen te bepaalen, moesten zich in 't eerst van zelfs

(*) Zie, onder anderen, CRAMER *in Nebenarbeiten zur Theolog. Litteratur und Religion*, *Zweytes Stuck*, Dresden en Leipzich 1787.

(†) Vergel. HAMELSVELD *Bybel verdedigd*, IVde Deel, bl. 159,

zelfs de vier jaargetyden aanbieden, die men door gezette tyden van regen en droogte, koude en warmte, zaaityd en oogst, zeer gemakkelyk kon onderscheiden. Men kende toen, zoo 't schynt, geen grooter tydmaat, dan zoodanig tydvak van ongeveer 3 maanden, als telkens van 't begin van den zaaityd, die met onze maanden October, November en December naast overeenkwam, verliep tot den Winter, en zoo ook van 't begin des Winters tot aan de Lente, van den aanvang der Lente tot den Zomer, en wederom van diens aanvang tot den zaaityd (*).

Het moet minder vreemd voorkomen, dat de Voorvaderen der Hebræers in de vroegste tyden zoodanige tydmaat volgden, terwyl het zeker is, dat ook andere oude Volken zich in 't eerst van foortgelyke tydrekening bediend hebben. De Ægyptenaars telden eerst alleen by maanden, daar na kwam een tydmaat van 4 maanden in gebruik, en niet dan veel laater de gewoone jaarkring (†). De Arcadiers, volgends STRABO het oudste onder alle Griekſche Volken, hadden, even als de Aartsvaders vóór Abraham, een tydmaat van 3 maanden (‡). De Kariers en Akarnaniers rekenden by 6 maanden, die zy somtyds ook wel verdubbelden, zoo dat zy te gelyk by heele en halve jaaren telden (§). En over 't geheel was de berekening van het jaar by alle oude Volken, ook die het naast aan elkanderen grensden, zeer verscheiden (**).

Neemen wy dan nu, in de beschryving van den leeftyd der Aartsvaderen vóór den Zondvloed, de voorgestel-

(*) Men vindt denkelyk de oude naamen van deze 4 jaargetyden in de geschiedenis van den Zondvloed bewaard, Genes. VIII: 22.

(†) *Plutarch. in Numa*, c. 18. *Plinius Hist. Nat.* VII: 48. *Solini Polyhist.* c. I. p. 3. *Lactant. Instit.* II: 12. *Proclus in Timæum Plat.* I: 33. *Censorin. de die nat.* c. 19. *Diod. Sic.* I. p. 22.

(‡) *Plinius* l. c. *Macrobius Sat.* I: 12. *Censor.* & *Solin.* l. l. c. c. *Plut.* l. c. *Augustin. de Civ. Dei* XV: 12. *Strabo* VIII: 595. HEYNE *Opusc. Acad.* II: 338.

(§) *Censorin.* I: 19. *Plut. Solin. Macrob.* l. l. c. c.

(**) ——— I: 20. *Solin.* I: 3. *Alexander ab Alexandro dies Genital.* III: 24. G. L. GYRALDUS *de diebus anni & mensium.* J. A. FABRITIUS *in Menologio.*

ſtelde verklaaring aan, volgens welke een jaar niet meer dan een tydkring van 3 maanden zal bevatten, dan verdwynen aanſtonds de meeste bedenkelykheden, die dezelve ongelooflyk hebben doen ſchynen. Nu is Adam in zyn 33ſte jaar, toen hem Seth gebooren wordt, leeft daar na nog 200 jaaren, en ſterft in het 233ſte jaar zynes leevens. Henoch ſterft vroeger dan gewoonlyk, en onverwacht, in zyn 92ſte jaar. De oudſte van allen is Methuſalah, die 242 jaaren bereikt heeft. Een zeer hooge ouderdom; doch welken niemand onmogelyk zal noemen. Men heeft zelfs in de nieuwſte tyden voorbeelden van menſchen die over de 150 en ten naasten by 170 jaaren geleefd hebben (*). En het is niet onwaarſchynelyk, dat 'er veel meer ook van hoogeren ouderdom in vroegere eeuwen geweest zyn, die niet naauwkeurig opgeteekend, of waarvan althans de berichten niet bewaard gebleven zyn. Voorts moet men zich hier by erinneren, 't geen reeds te voren gezegd is van de redenen, die ons, by deze menſchen, natuurlyk een langen leeftyd doen verwachten (†). Maar

(*) *Henry Jenkins* is in 't jaar 1670 te Yorkshire in den hoogen ouderdom van 169 geſtorven. Zie *Philoſ. Transactions*, N. 221, 223, 267. *Thomas Parr* ſtorf te Londen in zyn 152ſte jaar. Zie *Philoſ. Transact.* N. 44. *Nieuw Algem. Magaz. van Weetenſchap, Konst en Smaak*, II. 5. 833. ALBERTI maakt, in zyne *Brieven over den toeſtand der Weetenſchappen en Godsdienst in Groot-Brittanje*, I. bl. 25, gewag van een Vrouw uit Cornwallis, die 154 bereikt, en van eenen *Thomas Damme*, die tot in zyn 155ſte geleefd heeft. *Drachenberg*, een Noorman, ſtorf in 1772 in zyn 146ſte jaar. Andere voorbeelden van een zeer hoogen ouderdom vindt men by HALLER *Elem. Phyſiol.* T. VIII. L. 3. Sect. 2. 616. *Konst- en Letterbode*, III. N. 77. bl. 198. *Alg. Vad. Letteroef.* 1794. II. 547. In de lyst van Portraiten van oude lieden, door den Deenſchen Geheimraad LUXDORF verſameld en beſchreven, in *Catalogo Bibliothec.* LUXDORPH. p. 50. (Hafn. 1789.) worden onder anderen genoemd *John Rowin*, oud 172, en *Petracz Czartan*, oud 185 jaaren. Zie *Konst- en Letterbode*, V. N. 120. bl. 127. Maar men heeft rede om te twyfelen, of deze opgaven wel op geloofwaardige berichten ſteunen. Zie HALLER l. c. Voorbeelden uit oude Schryvers zal men aantreffen in een Schrift, genaamd μακρόβιοι, dat aan *Lucianus* doorgaans wordt toegeſchreven, by *Plin. Hiſt. Nat.* VII: 2. 48. *Valer. Maximus* VIII: 13. *Strabo* L. XV. p. 701.

(†) Bl. 2.

Maar nu blyft dan evenwel nog de zwaarigheid over in het geen omtrent Noach gezegd wordt, dat hy nog in zyn 500ſte, dat is dan nu in zyn 125ſte jaar, kinderen zou verwekt hebben, Geneſ. V: 32. De vraag is hier zoo zeer niet over de mogelykheid van de zaak zelve, maar of 't waarſchynelyk is, dat Noach nog zoo oud huwelyksvruchten zou gekregen hebben. Tot wegneeming van deze bedenking zou men kunnen vermoeden, dat hier een vergisſing der afſchryveren in de talletters, waar van men zich oudstyds bediende, mag plaats gehad hebben. Men kan ook aanmerken, dat het Hebreeuwſche woord, door de onzen vertaald, *hy gewon*, niet altyd letterlyk van het verwekken van eigenlyk gezegde zoonen en dochteren behoeft verſtaan te worden. Men kan ook aan de verkryging van kleinzoonen en andere nakomelingen denken (*).

Van meer gewigt zal eene andere zwaarigheid voorkomen, ontleend uit de kortheid des tyds, die, volgends deze vooronderſtelling, van Adam tot den Zondvloed zal zyn verloopen, waarvoor dan, in plaats van 1656, die de gewoone telling aanneemt, niet meer dan 414 jaaren kunnen gevonden worden. Een tydsbeſtek, zoo 't ſchynt, veel te kort voor die aanmerkelyke vorderingen, die de beſchaaving van 't menſchelyk verſtand, blykbaar door de uitvinding en aankweeking van nuttige kunſten en weetenſchappen, toen reeds moet gemaakt hebben. Maar wy zullen, by eene nadere gelegenheid, aantoonen, dat men zich uit eenige voetſtappen, die in deze oude oirkonden hieromtrent voorkomen, doorgaans veel te hooge gedachten vormt van de verlichting van die vroege eeuwen, en dat 414 jaaren in de daad overvloedig genoeg waren, om alle die kundigheden, die men met grond in die eerſte menſchen kan vooronderſtellen, langſamerhand te verkrygen. Het ſchip van Noach was veel kleiner en minder kunſtig, dan men zich gewoonlyk verbeeldt. De uitvindingen van Jubal en Thubal moet men niet hooger aanzien, dan als eerſte aanwyzingen van ruwe grondtrekken voor

(*) Michaëlis heeft deze beteekenis uit het ſpraakgebruik, zoo wel der Arabieren, als der Hebreeuwen, ontegenzeggelyk bewezen, in *Gotting. Magazin der Wiſſenſch. und Litteratur*, J. 1780. ſt. 5. Men vergel. Numer. XXVI: 58. Ruth IV: 18. aa. Matth. I: 8, 11.

voor die kunſten, die men vervolgends, op hun voetſpoor, allengskens ingevoerd en tot meer volkomenheid gebragt heeft. En is het ook wel te verwonderen, dat deze menſchen, die over 't geheel langer, dan naderhand, en in de gunſtigſte omſtandigheden, tot het doen van nieuwe ontdekkingen, leefden, het binnen korten tyd, in nuttige uitvindingen, over 't geheel veel verder, dan men anders van zoo weinige jaaren verwachten konde, gebragt hebben? Het is daarenboven niet onwaarſchynelyk, dat hier en daar, by voorbeeld tuſſchen Jared en Henoch, Methuſalah en Lamech, gelyk tuſſchen Noach en Sem, Cham en Japhet, wel een of meer geſlachten zyn overgeſlagen, en ten minſten zeer zeker, dat het getal der menſchen, vóór den Zondvloed, veel aanmerkelyker geweest is, dan men uit de opgegevene geſlachtlysten gewoon is op te maaken.

Laat ons nu ook de aangenomen vooronderſtelling op de tweede geſlachtlyst der Aartsvaderen vóór Abraham, waar op Sem de eerſte, en Terach, Abrahams Vader, de laatſte is, toepaſſen. Men ſtelle ook hier voor elk zoo genoemd jaar ſlechts een tydvak van 3 maanden, en volge dan niet de gewoone leezing van den Hebreeuwſchen, maar den Samaritaanſchen, text; nu zal 'er niets ongelooflyks in de genoemde jaartallen overblyven. Naar de gewoone leezing van den Hebreeuwſchen text zouden Arphac Sad en allen, die volgen, tot Nahor toe, tuſſchen hun 29 en 35ſte jaar, dat is, een jaar voor een vierendeel jaars genomen zynde, tuſſchen hun 8 en 9de jaar, Vader geworden zyn. Maar in den Samaritaanſchen text, die zeer oud is, en veele andere betere leezingen heeft, dan de Hebreeuwſche, wordt voor 35, 30, 34, 30, 32, 30 jaaren, 135, 130, 134, 130, 132, 130, en voor 29, by Nahor, 79 geleezen. Dan zal de laatstgenoemde in zyn 20ſte, de overigen tuſſchen het 30 en 40ſte jaar, kinderen verwekt hebben. De echtheid der Samaritaanſche leezing wordt, door de overeenſtemming der Alexandrynſche overzetting, de oudſte van alle vertaalingen, bekrachtigd (*).

'Er

(*) Zoo het doorgaat, 't geen HASSENKAMP in *Commentat. Philol. Crit. de Pentateucho* LXX *Interpretum Græco, non ex Hebræo, ſed Samaritano, textu converſo*, en anderen, beweerd hebben, dat de Alexandrynſche overzetting naar den Samaritaanſchen text vervaardigd is, dan wordt ten minſten de oudheid,

'Er is evenwel in dit tweede tydvak vóór Abraham, dat met de beſchryving van den Zondvloed aanvangt, een zoo 't ſchynt onwederleglyk bewys voor 't gewoon gevoelen, dat alles naar jaaren van 12 maanden moet berekend worden, voorhanden. Men leest H. VIII: 4, 5, van *een zevende* en *tiende maand*; dit zyn, zegt men, gewoone maanden eenes jaars, waar in men dus 12 maanden zal geteld hebben. Maar, om niet te zeggen, dat het onwaarſchynelyk is, en door geen andere bewyzen kan geſtaafd worden, dat men toen reeds zoo veele maanden byeen geteld, en dus een jaar zal berekend hebben, zoo is het veel aanneemelyker, deze maanden te bepaalen tot het verblyf van Noach en zyn gezin in het ſchip. Wat is natuurlyker, dan dat de menſchen de dagen en maanden telden, die zy in dit, deels aangenaam, maar ook deels pynlyk, verblyf moesten doorbrengen. Eerst rekenden zy dit hun verblyf tot aan het tydſtip, wanneer het water van de oppervlakte der aarde was te rug gekeerd, 't geen omtrend 11 maanden zal geduurd hebben. En dan telden zy weder van voren aan, tot dat het land geheel droog was, en op nieuw kon betreden en bewoond worden. Dit duurde nog eene maand en 27 dagen.

Maar, zal mogelyk iemand zeggen, men behoeft, ten bewyze, dat men toen een jaar op 12 maanden rekende, alleenlyk de opgave van Noachs ouderdom by den aanvang des watervloeds met de jaaren, die hy telde, toen dezelve ophield, te vergelyken. H. VII: 6, 11, leezen wy: *Noach nu was ſes honderd jaar oud, als de vloed der wateren op de aarde kwam*, en H. VIII: 13, dat *in het ſes honderdſte en eerſte jaar* de wateren opdroogden. Deze zwaarigheid vervalt, als wy het getal van 600, gelyk dit veelal met de honderdtallen plaats heeft, hier voor

heid, en in zoo verre de echtheid, der Samaritaanſche leezing door deze overeenſtemming bevestigd. Die meer over de oudheid van den Samaritaanſchen Pentateuchus begeert te leezen, kan by EICHHORN te regt raaken, *Inleid. in het O. T.* § 383—389. Op de bedenkingen van MICHAËLIS *in Chronologia Moſiſante diluvium Commentat. Soc. Scient. Gotting.* heeft de Kielſche Hoogleeraar HENSLER, uit wien wy het bovenſtaande grootendeels overgenomen hebben, geantwoord in *Bemerkungen uber ſtellen in der Pſalmen und in der Geneſis*, ſ. 306-311.

voor een rond getal neemen. Men kan daarom in een andere oirkonde van het 601ſte jaar ſpreeken (*).

Bedenkingen over de kortheid des tyds, die 'er volgens de aangenomen vooronderſtelling voor de groote vorderingen van Noach tot Abrahams leeftyd zou overblyven, zyn hier althans van minder belang; men telt in dien tusſchentyd, volgens de Samaritaanſche leezing, 235½ jaaren. Uit den Hebr. text kunnen naar de gewoone berekening niet meer dan 292 komen; 56½ jaaren zullen toch wel geen merkelyk verſchil maaken.

(*) Duidelyke ſpooren van twee verſchillende oirkonden, waar uit de beſchryving van den Zondvloed ſamengeſteld is, heeft EICHHORN aangewezen, in het *Repertorium für bibl. und morgenl. Litteratur*, th. 5, 185, en *Inleid. in het Onde Test.* § 418—426. De giſſing van HENSLER, die de woorden *in het ſes honderdſte en eerſte jaar*, Gen. VIII: 13, voor een randglos houdt, is mogelyk te ſtout, om veel byval te vinden.

BERICHT, AANGAANDE DE UITWERKSELS EENER DOORGESLIKTE OMGEKROMDE SPELDE IN DE KEEL, SLOKDARM EN MAAG.

DOOR

A. YPEY,

voorheen Hoogleeraar in de Geneeskunde te Franeker, thans Practizeerend Geneesheer te Amſterdam.

In Lentemaand van 1784 wierd ik, door den kundigen Heel- en Vroedmeester KLAAS ROELOFS, tot *Sixbierum* in Vriesland, geraadpleegd over den toeſtand eener ongehuwde Boeren-dochter, oud ongeveer twintig jaaren. Ik vond dezelve in een zeer onaangenaamen toeſtand, door eene allergeweldigſte ontſteeking van het bovenſte deel des ſlokdarms, welke zich door de nabuurige deelen uitgebreid en eene allergeweldigſte opzetting der amandelen, huig, enz. had veroorzaakt, welke de doorſlikking geheel verhinderde en de ademhaaling niet weinig belemmerde. Daar nu dit ongemak reeds eenige dagen had aangehouden, en reeds alles was in het werk geſteld, 't geen de konst aan de hand geeft, om eene ontſteeking te doen verdwy-

dwynen; zo was 'er niets te doen, dan uit- en inwendig alles aan te wenden, om de ontſteeking tot verzweering te brengen, en de kragten door voedende klyſteeren te ondersteunen. Het gelukte ons ook, door het naarſtig gebruik dier middelen, de zwelling ryp te maaken, en dezelve te doen doorbreeken; waarop, na het uitwerpen van eene aanmerkelyke hoeveelheid etter, de pyn genoegzaam verdween, en de Lyderes thans met gemak voedzel kon doorkrygen.

Ondertusschen hadden wy naauwelyks deeze gewenschte ruimte bekomen, of de Lyderes klaagde over eene aanmerkelyke ſteekende pyn in het midden der borst, eenigzins naar de linker zyde, waar by zich ras voegden, koorts, benaauwdheid, enz. met eene volkomen belette nederdaaling der ſpyzen voorby de pynelyke plaats, die onder de hevigſte pynen weder te rugge keerden. Thans zag men gemakkelyk, dat 'er eene nieuwe ontſteeking in een laager gedeelte des ſlokdarms plaats had, en teffens had men alle reden van te gisſen, dat het ongeval geene gewoone ontſteeking was, maar een gevolg van een of ander doorgeſlikt tegennatuurlyk lichaam, het geen zich aldaar op nieuw had vastgezet. Thans herhaalde men de *Antiphlogiſtique* Geneeswyze, in zo verre de kragten der Lyderesſe dezelve konden veelen; doch te vergeefsch: de ontſteeking volgde haaren gewoonen loop, en ging, met een dag of vier, in verettering over, blykens eene groote menigte van etter, die meest van boven wierd ontlast, met verdwyning van de pyn en verdere onaangenaame toevallen.

Daar 'er zich nu, behalven den etter en een weinig bloed, niets byzonders had ontlast, zo waren wy geenzins gerust over den toeſtand onzer Lyderesſe, en ras bleek ook, dat onze bekommeringen zeer gegrond waren, dewyl zich plotſelyk eene geweldige Maagpyn openbaarde, waar by zich ſpoedig alle kenſchetſende tekenen eener waare ontſteeking der Maag voegden. Door de voorige behandeling had de Patiente te veel geleden, om nieuwe laatingen, enz. te ondergaan; ook begreepen wy, dat de ontſteeking van dien aart was, dat, zoude de Lyderes behouden blyven, noodzaakelyk eene verettering, en uitwerping der tegennatuurlyke oorzaak, moest plaats hebben. Wy wendden hierom, zo uit- als inwendig, alleen ſterkverzagtende en pynſtillende middelen aan, om de zwelling al wederom tot eene gunſtige verettering te bren-

brengen, 't geen ons ook tot genoegen gelukte, dewyl eerlang, door het uitwerpen van een overvloedigen etter, de geweldigſte toevallen verdweenen, en alleen een ſteekende pyn overbleef, met eenige braakzucht.

Thans hadden wy niet alleen te zorgen voor eene Maagzweer, maar, daar 'er met de etter niets tegennatuurlyks was te voorſchyn gekomen, en de pyn en misſelykheid niet geheel verdweenen waren, zo hielden wy voor zeker, dat het ſcherp tegennatuurlyk lichaam, 't geen naar alle waarſchynlykheid alle deeze toevallen had veroorzaakt, noch in den etterzak ſtak. Om ons hier van te ontdoen, rieden wy de Lyderesſe aan, eene ruime maaltyd te doen met roode Kool, die in zeer lange fyne draaden geſneeden en maar ten halven was gaar gekookt, in hoope, dat het vreemde lichaam in deeze ſpyze ingewikkeld zoude kunnen worden en daar mede nederdaalen, of, het geen wy liever zagen, door braaking worden uitgeworpen. Hier mede bereikten wy ons oogmerk ten vollen; want de Maag, die, geduurende eenige weeken, niets genooten had, dan een weinig zeer ſlappe ſpyzen, kon deezen ongewoonen last niet verdraagen, maar wierp dezelve eerlang uit door een geweldig en benaauwd braaken, by welke gelegenheid wy niet nalieten de uitgeworpen ſtoffen naauwkeurig te bezigtigen. Ras vonden wy in dezelve, tot onze groote blydſchap, eene omgekromde Spelde zonder kop, gebogen byna als eene kleine visſchers hoek; een werktuig 't geen dus niet geſchikt was om den weg der eerſte wegen af te loopen, maar 't geen noodwendig in alle plooijen, die het ontmoette, moest blyven zitten. Dat deeze omgekromde Speld de oorzaak was geweest van alle bovengemelde ſchrikbaarende toevallen, bleek ook ras ten vollen, om dat thans de pyn, de misſelykheid en de verdere onaangenaame omſtandigheden, van zelve ophielden, de Maagzweer zeer ſpoedig genas, en de Lyderesſe eerlang in haare voorige gezondheid en kragten wierd herſteld.

SLEKKEN, ALS EEN GEZOND VOEDZEL AANGEPREEZEN.

(Ontleend uit een Engelsch Stukje, getyteld: *An Enumeration of the principal Vegetables and Vegetable Productions, that may be substituted, either in part or wholy in, place of Wheat and other Bread Corn, in Times of Scarcity.*)

„ De Schryver van het bovengemelde Stukje, verscheide Plantgewassen, waar van men zich, ten tyde „ van schaarschheid, in stede van Tarwe en ander Koorn„ gewas, kan bedienen, opgeteld, en de wyze, om die ten „ deezen einde te doen dienen, beschreeven hebbende, „ voegt 'er nevens:

By deeze Lyst van Gewassen, zal ik van een voortbrengzel in het Dierenryk spreeken, 't geen, indien Vooroordeel geen magtig Dwingeland ware, meer ten baate der Armen zou strekken, inzonderheid op het Land, dan iets anders 't welk hun als dienstig wordt aangepreezen. Ik meen de *Slek*, welker heilzaame en voedende kragt wel bekend is, en die, als een stuk van weelde, in andere Landen geëeten wordt: bovenal in *Spanje*, waar een *Slekken-Soup* voor eene lekkerny gehouden wordt.

Eenige Jaaren geleden, bragt een Heer, die zich langen tyd in *Spanje* onthouden, en te meermaalen *Slekken-Soup* geëeten hadt, eenige *Spaansche Slekken* met zich na *Engeland*, en maakte 'er een Slekken-fokkery van by *Banstead* in *Surry*. Zy vermenigvuldigden naar wensch; zo dat zy in menigte daaromstreeks tegenwoordig gevonden worden. —— Deeze Slekken zyn van het Geslacht *Helix* —— een donkerverwige *Hoornslek*; zeer gelykende op de *Engelsche Tuin-Slekken*, die, zo wel als de ongehoornde Slekken, in de Velden zo veelvuldig, ongetwyfeld even eetbaar zouden bevonden worden, en even voedzaam, kon men het gebruiken daar van eenmaal invoeren: derzelver opzameling zou tevens hoogst heilzaam weezen voor den Landman en den Hovenier.

Wy kunnen niet nalaaten hier by te voegen een met voldoende getuigenissen gestaafd berigt wegens het gebruik deezes voedzels. Geduurende een der Hongersnooden, die zeer veelvuldig voorvielen in de hooge landen van *Schotland*, vóór dat het gebruik der Aardappelen in

dat

dat afgelegen gedeelte des Eilands was ingevoerd, leefden twee Vrouwen te zamen in eene Hut, en deeze twee waren in die ſtreek de eenigſte die haar goed uitzigt en gezond voorkomen behielden, terwyl haare Buuren rondsomme van honger en gebrek vermagerden. Bygeloof was gereed om het welgedaan uitzien deezer twee Vrouwen toe te ſchryven aan den ommegang met Toverkunst en gemeenſchap met Geesten. — Men drong met geweld ter Hutte deezer welgedaane Vrouwen in, De verſchrikte Bewoonderesſen hadden de vlugt genomen, om de woede haarer bygeloovige Beſpringers te ontſnappen. En wat vonden deeze Doorzoekers der verlaatene Hut? *een Pot met ingelegde Slekken!*

AANMERKINGEN OVER DE LEERZAAMHEID DER DIEREN; getrokken uit W. SMELLIE'S *Philoſophy of Natural History*,

(Medegedeeld door den Heer R. ARRENBERG.)

Van alle Dieren, die tot oefening bekwaam zyn, is de MENSCH het allergeſchiktſte. Door ondervinding, navolging en gewoonte, word zyn verſtand gevormd. Door wetenſchap en kunst verkrygt hy een trap van kundigheid, van welken de gemeene man, en ongeoefende, niet het minſte denkbeeld heeft. Het tegengeſtelde hiervan is bedroevende. Wanneer het menschlyk verſtand aan zich zelven is overgelaten, en verſtoken van de gelegenheid tot maatſchappelyke onderrigting, zinkt het zoo laag, dat het naauwlyks in vergelyking komt met de alleronvernuftigſte Dieren. De natuurlyke overmagt van den Mensch over andere Dieren is een noodwendig gevolg van het groot getal natuurdriften, welken zynen geest zyn ingeſchapen. Deze natuurdriften worden langzamerhand ontwikkeld, en brengen, in ryper jaren, de reden, overdenking, uitvinding en wetenſchappen, voort. Ter beveſtiging van deze waarheid is het noodeloos zyne toevlugt te nemen tot bovennatuurkundige redeneringen, door welken gemeenlyk de menschlyke reden misleid en overbluft word. Een geſtadige aandagt op de werklyke bedryven der Natuur is genoegzaam om een verſtand te overtuigen, het welk niet gebonden en bedrogen is door ge-

gemeene volks-vooroordeelen, of geboeid word door het gezag van Ouden of Hedendaagschen, of door den waan gedreven word om vooringenomen gevoelens en begunstigde leerstelsels aan te kleven. Laat yder mensch maar letten op den aanwas der Kinderen, van hunne geboorte af tot aan hunnen vollen wasdom. In het eerst, zyn derzelver natuurdriften bepaald tot duistere gewaarwordingen en tot het uitvoeren van eenige weinige lighaamsbewegingen, tot welken zy aangezet, of liever gedwongen, worden, door zekere aanporringen, die onnoodig zyn op te tellen. Binnen weinig maanden, worden hunne gewaarwordingen meer onderscheiden, hunne lighaamsbewegingen worden beter bestuurd, nieuwe natuurdriften ontwikkelen zich, en zy vertoonen meerder blyken van wezenlykheid en verstandelyke vermogens. Wanneer zy yerder opwassen, eenigzins het gebruik van de spraak en eenige kennis van natuurlyke voorwerpen gekregen hebben, beginnen zy te redeneren, schoon hunne redenering zwak en dikwils verward is. Op deze wyze nemen zy gelykmatig toe in verstand, zoo dat zy door de minste natuurdrift bewogen worden, wanneer zy tot de jaren van rypheid gekomen zyn. Na dit tydstip, redeneren zy met eene duidelykheid en juistheid; dan, schoon alle hunne natuurdriften nu ontwikkeld en in werking zyn, vordert egter yder vermogen van hun verstand, eer het deszelfs uiterste poging kan doen, om opgewekt en beschaafd te worden, door het onderzoek van duizenden natuurlyke en konstige voorwerpen; door de onderyinding en waarneemingen omtrent de zoodanige, waarmede zy gemeenzaam zyn; door openbare en byzondere onderwyzingen; door het bestuderen der schriften van hunne voorzaten en tydgenooten, en door hunne eigen opmerking, wanneer zy den ouderdom van vyf en dertig jaren bereikt hebben. Vóór dit tydstip mag men veel geleerdheid opgedaan en begaafdheden verkregen hebben, doch vóór dien levenstyd is het oordeel en de redeneringskragt niet volkomen ryp. Die voortgang is de eigenaartige uitwerking der Natuur, en de trapsgewyze oorsprong der menschlyke wysheid en verstandelyke vermogens. Dienzelfden voortgang neemt men ook waar ten opzigte der lighaamskragten, schoon dezelven doorgaans eerder de volkomenheid bereiken dan die van den geest; want indien de toeneming van het verstand die van het lighaam vooruit liep, wat zouden

de menschlyke wezens, in den eerſten tyd van derzelver beſtaan, niet eene elendige en onhebbelyke vertooning maken? werkzame en vlugge verſtanden, aangezet tot het geven van bevelen, die het werktuiglyke van hunne lighamen niet in ſtaat was te gehoorzamen, zouden daar door gemelyk, toornig, verlegen, en allerlei treurige driften onderhevig worden.

De lighamen van den Mensch, ſchoon niet zoo buigzaam als hunne verſtanden, zyn, wanneer zy in derzelver jongheid daar toe opgeleid worden, tot verwonderlyke bedryven bekwaam. Menſchen, gewoon in beſchaafde Maatſchappyen te leven, hebben geen of weinig denkbeeld van de werkzaamheid, den moed, het geduld en de aanhoudende nyverheid, der Wilden, wanneer zy bezig zyn op wild gedierte te jagen, tot voedzel voor zich en derzelver huisgezinnen. De honger, de vermoeijenis en de ongemakken, welken zy niet alleen verduren, maar met onverſchrokkenheid verachten, moeten den beſchaafden Europeaan verbaasd en verſteld doen ſtaan.

Behalven den Mensch, zyn 'er zeer veel andere Dieren, die voor onderwys vatbaar zyn. De *Apen*, en voornaamlyk het grootſte ſoort onder dezelven, volgen de bedryven der menſchen na, zonder eenig onderwys. Deze navolging zyn zy in ſtaat met de grootſte naauwkeurigheid ter uitvoer te brengen, uit hoofde van derzelver maakſel. De *Orang Outang*, een inboorling der zuidelyke ſtreken van *Africa* en *India*, is zoo lang en zoo ſterk als een man. Hy heeft geen ſtaart. Zyn aangezigt is plat. Zyne armen, handen, teenen en nagels, zyn volmaakt gelyk aan de onze. Hy gaat altyd regt op, en de trekken van zyn wezen hebben zeer veel gelykenis aan die van den Mensch. Hy heeft een baard aan zyn kin, en geen meer hair over zyn lighaam als wy hebben in den ſtaat der natuur. Hy weet de wapens te dragen, zyn vyand met het werpen van ſteenen aan te vallen, en zich te verdedigen met een knuppel. Van alle de Apen heeft de Orang Outang, of *Wildeman*, gelyk hem de Indianen noemen, de grootſte overeenkomst met den Mensch, zoo in het maakſel van zyn lighaam als in zyne manieren. Daar zyn, zoo men meent, twee ſoorten van Orang Outangs, een breeder en een ſmaller. De laatſte ſoort heeft men dikwils in Europa gebragt en naauwkeurige beſchryvingen van deszelfs uit- en inwendig geſtel in 't licht gegeven; doch ten aanzien van de breedere ſoort, welke men

zegt,

zegt, dat de lengte van den Mensch te boven gaat, weten wy niets dan het geen de Reizigers, in hunne verhalen, daarvan medegedeeld hebben. BONTIUS, die de opperste Geneesmeester te *Batavia* was, verzekert uitdrukkelyk, dat hy, met verwondering, verscheiden van deze soort heeft zien wandelen op hunne twee beenen. Onder anderen, zag hy 'er eene van het vrouwelyk geslacht, die eene zekere zedigheid vertoonde, dewyl zy haar aangezigt met hare handen bedekte, wanneer haar iemand naderde, met wien zy niet bekend was; zy schreidde, zugtte, en scheen niets van het menschlyke te ontbreken dan de spraak (*). Menigvuldige andere verwonderlyke bedryven, welken onnoodig zyn te herhalen, om dat wy 'er genoeg van weten, door ontwyffelbare getuigen, worden ons, door verschillende Reizigers, van dit Dier medegedeeld.

De Graaf DE BUFFON meent, met zeer veel waarschynlykheid, dat het geen men breede en smalle Orang Outangs noemt dezelfde soort van Dieren zyn, en dat die, welke men tot hier toe in *Europa* overgebragt heeft, zeer jong waren, en de helft van hare gewone gestalte nog niet verkregen hadden.

„ De Orang Outang, zegt BUFFON, welken ik zag, „ wandelde altoos op twee beenen, zelf dan wanneer hy „ zwaar gewigt droeg. Zyn voorkomen was droevig, zyne „ bewegingen waren regelmatig, zyne houding ongedwongen, en zeer veel verschillende van die van andere „ Apen. Hy toonde nooit het ongeduld van den Barbaryschen Aap, de kwaadaartigheid van den Baviaan, of „ de buitensporigheid van andere Apen. Men zou moogelyk willen beweren, dat hy het voordeel van onderwys had gehad; doch de Apen, die ik met hem zal „ vergelyken, hadden dezelfde opvoeding gehad. Teekenen en woorden waren alleen genoeg om onzen „ Orang Outang iets te doen verrigten; doch de Baviaan „ vereischte een knuppel, en de andere Apen een zweep; „ want geen van de laatsten wilde gehoorzamen zonder „ slagen. Ik heb dit Dier de hand zien bieden om de „ menschen te geleiden, die hem kwamen bekyken, en met „ hen zeer deftig zien wandelen, even als of hy tot het „ gezelschap behoorde. Ik heb hem zien aan tafel zitten, „ zyn servet ontvouwen, zyne lippen 'er mede afvegen, „ een

(*) JAC. BONTIUS *Hist. Nat. Ind.* Cap. 32.

„ een lepel en vork gebruiken om de ſpys in zyn mond te
„ brengen, zyn drank in een glas ſchenken, en klinken
„ met den man, met welken hy dronk. Wanneer hy ge-
„ noodigd werd om thee te drinken, bragt hy een kopje en
„ ſchoteltje, plaatſte zich aan de tafel, deed 'er ſuiker in,
„ ſchonk de thee, en liet ze koud worden, eer hy ze
„ dronk. Alle deze daden voerde hy uit, zonder eenige
„ onderrigting, op teekens of de woordlyke bevelen van
„ zyn meester, of dikwils uit zyn eigen zin. Hy deed
„ niemand eenig leed. Hy naderde een gezelſchap altyd
„ met eene zekere omzigtigheid, en vertoonde zich als
„ iemand die verlangt geliefkoosd te worden. Hy was
„ zeer gezet op de lekkernyen, die hem ydereen gaf, en
„ dewyl hy eene bezetheid op de borst had, en gekweld
„ was met eene teringachtige kuch, heeft die hoeveel-
„ heid van ſuikergebakken hem waarſchynlyk het leven
„ verkort. Hy leefde eenen zomer in *Parys*, en ſtierf den
„ volgenden winter in *Londen*. Hy at alles, maar ver-
„ koos rype en gedroogde vrugten, boven alle andere
„ ſpyzen. Hy dronk weinig wyn, maar was daartegen
„ zeer gezet op melk, thee en andere zagte dran-
„ ken (*)."

De Heer DE LA BROSSE kogt van een Neger twee Orang Outangs, die niet boven de twaalf maanden oud waren. „ Deze Dieren, zegt hy, hadden het inſtinct
„ om aan tafel te zitten gelyk een Mensch. Zy
„ aten allerlei voedſel zonder uitzondering. Zy ge-
„ bruikten een mes, vork en lepel, om het geen op
„ hun bord gelegd werd te ſnyden en op te neemen.
„ Zy dronken wyn en andere geeſtryke dranken. Wy
„ bragten hen aan boord, en wanneer zy, aan tafel zit-
„ tende, iets begeerden, wisten zy het aan den kajuit-
„ jongen te beduiden; doch als hy hen weigerde te ge-
„ ven het geen zy begeerden, werden zy ſomtyds boos,
„ vatten hem by den arm, beten hem, en wierpen hem op
„ den grond. Het mannetje van deze Dieren werd op
„ de reis ziek, en liet zich oppaſſen als een Mensch.
„ Hy werd tweemaal, op den regter arm, adergelaten,
„ en wanneer hy naderhand zich in dezelfde omſtandig-
„ heid bevond, ſtak hy zyn arm uit om adergelaten te
„ worden, als of hy wilde toonen, dat hy daar door
„ voorheen verligting gekregen had."

FRAN-

(*) BUFFON, Vol. VIII, pag. 86.

FRANÇOIS PYRARD verhaalt, „ dat, in de Provincie „ van *Sierra Liona*, een ſoort van Dieren is, het welk „ men *Báris* (Orang Outang) noemt, die ſterk en wel„ geſpierd zyn, en zoo vernuftig, dat, als zy wel be„ handeld en gevoed worden, zy gelyk knegts arbei„ den; dat zy gemeenlyk wandelen op de twee agterſte „ pooten; dat zy harde lighamen in een mortier ſtampen; „ dat zy water uit de rivier halen in kleine kruiken, „ en, vol zynde, op hun hoofden te rug dragen; doch dat „ zy, aan de deur komende, en de kruik hun niet ſchie„ lyk genoeg afgenomen wordende, dezelve laten vallen; „ maar als zy zien, dat de kruik aan ſtuk gebroken en „ het water weggeloopen is, gemeenlyk weenen en „ zich beklagen (*)."

Met betrekking tot de opvoeding van deze Dieren, komt het getuigenis van SCHOUTEN zeer wel overeen met dat van PYRARD: „ Als zy, zegt hy, met ſtrikken „ gevangen zyn, worden zy geleerd op hunne agterſte „ pooten te gaan, en de voorſte, als handen, tot allerlei „ bedryven te gebruiken, als glazen te ſpoelen, den „ drank toe te dienen, het ſpit te draaijen, en dergely„ ken (†)."

GUAZ berigt ons, dat hy op *Java* een zonderlingen Aap van het vrouwelyk geſlacht gezien heeft. „ Zy was, „ dus luid zyn verhaal, zeer lang, en ging dikwils regt „ overeind op hare agterſte pooten. Als zy dit deed, „ bedekte zy met hare handen de deelen, welke hare „ ſexe onderſcheiden. Zy maakte daaglyks haar bed „ netjes op, ſliep op haar zyde, en dekte zich zelve met „ dekens. Wanneer zy pyn in haar hoofd had, bond zy „ er haar neusdoek om, en het was vermaaklyk haar „ dus getooid in het bed te zien leggen. Ik zoude nog „ meer kleinigheden kunnen verhalen, die alle zeer zon„ derling zyn, doch die my zoo veel niet verwonderden „ als andere aanſchouwers; want om dat ik wist, dat „ men het voornemen had haar naar *Europa* te voeren, „ om haar te laten kyken, verbeeldde ik my, dat men „ haar eenige Apen-grimmasſen geleerd had, die het volk „ hield voor natuurlyke trekken van dat Dier. Zy ſtierf „ in ons ſchip, op de hoogte van *Kaap de Goede Hoop*.

„ De

(*) *Voyages de* FRANÇOIS PYRARD, Tom. II, pag. 331

(†) *Voyages de* SCHOUTEN *aux Indes Orientales*.

„ De geſtalte van dezen Aap had een groote gelykenis „ met die van den Mensch (*).”

Na dus opgeteld te hebben de voornaamſte byzonderheden, betreklyk dit zonderling Dier, zoo als die door geloofwaardige Reizigers, en door hen, die hetzelve in *Europa* gezien hebben, verhaald worden; kunnen wy niet halaten op te merken, dat, in weerwil van de groote gelykheid, die 'er tuſſchen deszelfs geſtalte en zintuigen met die van den Mensch plaats heeft, derzelver vermogens en bekwaamheden zeer bepaald zyn. De gedaante van zyn lighaam ſtelt hem wel in ſtaat om alle menſchlyke bedryven na te volgen; maar, ſchoon het de zintuigen tot de ſpraak heeft, kan het egter geen woorden uitbrengen. Indien het evenwel in een huis opgevoed en de noodige moeite 'er toegenomen werd om het te onderwyzen, zoude men het ontwyfelbaar het uitbrengen van woorden kunnen leeren; dan onderſteld zynde, dat men dit oogmerk konde bereiken, indien het onbekwaam bleef tot overdenking, of niet in ſtaat was om de meening der woorden te begrypen, of door uitdrukkingen een zekeren trap van begrip te toonen, het geen dat der wilde Dieren overtrof, het welk ik oordeel dat zou moeten plaats hebben, zoude men dezelven nimmer, gelyk ſommige Schryvers willen, tot den uitſtekenden rang der menſchlyke wezens kunnen brengen.

(*) *Voyages de* FRANÇ. LE GUAT, Tom. II, pag. 96.

(Het Vervolg hierna.)

EENE NIEUWE BESCHRYVING VAN PETERSBURG, DE HOOFDSTAD DES RUSSISCHEN RYKS.

(Uit *Letters from Scandinavia*, kortlings in 't *Engelſch* uitgegeeven.) (*).

De Stad *Petersburg*, met alle haare ſtaatlyke Paleiſen en ſchitterende Daken, is te midden van een Woud gelegen, zo woest en dor als een in de Noordſche Gewes-

(*) Deeze Brieven draagen het jaartal van 1789. Dit Werk kwam in 1795 uit.

westen. Dezelve levert eene bewonderenswaardige schildery op van 't geen magt en vernuft kunnen uitvoeren. Onafhanglyk van de hand der Kunst, is de *Neva* haar éénig cieraad. Een doodsch, zandig, vlak, land, bedekt met kreupelhout, omringt die Stad aan alle zyden. Een klein aantal elendige Hutten, hier en daar verstrooid, voltooijen het tafereel.

Czaar PETER zag niet om na de schoonste maar de nuttigste plek gronds, om 'er de Hoofdstad zyns Ryks te stichten. Handel te bevorderen was zyn eenig doelwit. *Petersburg* is de Koopmarkt voor den Zeehandel: *Moscow* voor 't geen de Landhandel oplevert.

Het *Russisch* Ryk, zich over een groot gedeelte van *Europa* en *Asia* uitstrekkende, moest in elk Ryk, waar uit het bestaat, eene Hoofdstad hebben. *Tobolsky* is de Hoofdstad der *Russische* Heerschappye onder de Noordpool, en grenzende aan *China; Petro Paulousky* van de Oosterlyk gelegene landen, digtst by *America* en *Japan; Orenburg* van de Landschappen digt by *Tartarye* en *Indie*; *Casan* en *Astrakan* zyn de Hoofdsteden der Ryken van dezelfde benaamingen op de *Perssche* grenzen; *Cherson* van de *Krim* en de daar aan paalende Ryken; en *Kioff* en *Mohilow* van de *Ukraine* en *Klein* en *Wit Rusland*, liggende by *Turkyen* en *Poolen*.

De Stad *Petersburg* is niet als 't ware opeengepropt; zy spreidt zich uit als de vleugels des Keizerlyken Adelaars. Het voornaamste gedeelte staat op 't vaste land en de zuidlyke oevers van de Rivier *Neva*. —— De tweede afdeeling, *Oud Petersburg* genaamd, ligt op verscheide Eilanden na den noordlyken oever. —— De derde afdeeling, of *Williams Eiland*, in 't midden van de *Neva*, tusschen de twee andere.

De Rivier de *Neva*, de geheele Stad in haaren loop omvangen hebbende, ontlast zich in den *Finlandschen Golf*, onmiddelyk beneden de Stad gelegen. De oude Stad, oorspronglyk op één eiland gesticht, 't welk dien naam droeg, strekt zich thans over verscheide mindere uit. Dezelve is zeer ongeregeld gebouwd, en bestaat meest uit houten huizen. Hier egter treft men de voorwerpen aan, die de aandagt meest trekken — de Citadel, waar in de Hoofdkerk is, een fraai gebouw, met een vergulden tooren, welks glinsterende grootheid het oog van eenen verren afstand trekt, en den grond aanwyst, waar het gebeente rust van PETER DEN I en CATHARINA DE I,

de Keizerin, de *Lyflandſche* Dorpelinge. Dit mag het *Ruſſiſch Mecca* heeten, en geenen, dan Ongeloovigen, zullen verzuimen derwaards eene Bedevaart af te leggen. MAHOMETH's ſchitterend bedrog trekt na *Mecca* zwervende *Turken* en *Arabieren*, by groote hoopen; maar het Graf van PETER DEN I lokt den Wysgeer zo wel als den Krygsman, uit alle oorden van het verlicht *Europa;* de eerſte om den Wetgeever te bewonderen; de laatſte om de beenderen van SCANDERBEG aan te raaken!

De Boot, die Czaar PETER het denkbeeld inboezemde om eene Scheepsmagt aan te bouwen, wordt zorgvuldig bewaard in een klein huis, digt by het Graf van dien Vorst, en draagt den naam van den *kleinen Grooten Heer.* Eer dit Reliek hier geplaatst werd, hadt 'er te *Kroonſtad* een Scheepsnaaziening plaats. Deeze Boot hadt de eer van de Admiraals Vlag te voeren, en werd door de geheele *Ruſſiſche* Vloot met eereſchooten begroet (*).

Eenigen geeven voor, dat de *Ruſſiſche* Natie nog niet beſchaafd is, dat PETER alleen de beſchaaving, het invoeren van Kunſten en Weetenſchappen, begon. Welk een bekrompen denkbeeld! Als het werk voltrokken zal weezen, zal het vrylyk het zyne mogen genaamd worden. Zullen volgende Vorſten zich te laag geſteld rekenen, wanneer zy Leerlingen van deezen onſterflyken Man genaamd worden? Hy gaf het plan des gebouws, hy lag de grondſlagen, hy trok een gedeelte van het muurwerk op. Volgende Monarchen mogen zyne Steendraagers, Werklieden, Timmermans, Schilders en Opcierders, heeten.

CATHARINA DE II ſteekt onder de Werklieden van PETER het meest uit, en heeft zulke fraaije verbeteringen gemaakt op het oorſpronglyk gelegde plan, dat het in zo verre haar eigen mag heeten. De byl was 's Keizers geliefde werktuig; het werk, 't geen hy daar mede vervaardigde, was nuttig, maar onbeſchaafd. Hy ſcheen des overtuigd, en riep reeds vroeg den byſtand eener Vrouwe in. Eene andere CATHARINA is hem geboren. De ſchoone Kun-

(*) De herkomst van deeze Boot, het beginzel der *Ruſſiſche* Zeemagt, verdient nageleezen te worden, in de *Beſchouwing der Maatſchappy en Zeden in Poolen, Rusland, Zweeden* en *Deenemarken*, door WILLIAM COXE, (III. Deel, bl. 57.) Dit Werk is, eenige jaaren geleden, by den Uitgeever deezes, J. YNTEMA, gedrukt.

Kunſten gaan met die des Oorlogs, des Landbouws en des Koophandels, hand aan hand.

Van *Oud-Petersburg* gaat men over een Schipbrug na *Williams Eiland*. Aan de Noordzyde en tegenover de oude Stad vindt men de Kaaijen, de Beurs, het Tolhuis en de Pakhuizen. —— In de Rivier, tuſſchen *Oud Petersburg* en *Williams Eiland*, liggen alle de Schepen, die na *Kroonſtad* de voortbrengzels van *Rusland* brengen, na de grootere vreemde Schepen, die tot *Petersburg* niet kunnen opvaaren; het kanaal aan den mond der Riviere te naauw en te ondiep zynde. —— Deeze eigenſte Schepen voeren desgelyks van *Kroonſtad* alle goederen aan die van buiten inkomen, brengen ze aan het Tolhuis om de inkomende regten te betaalen.

De Zuidzyde van *Williams-Eiland* ligt tegenover de nieuwe Stad *Petersburg*. Hier vindt men een fraaije reeks Huizen, onder deezen de Keizerlyke Academie en het Muſeum. De Keizerlyke Academie der Weetenſchappen is een groot Gebouw, en ryklyk met inkomſten ter inſtandhoudinge begiftigd. De Hoogleeraars zyn uitſteekende Mannen in het Ryk der Letteren, en uit verſcheide Volken herkomſtig. Haare Keizerlyke Majeſteit kiest, om deeze Stichtingen te vercieren, Mannen van verdienſten, waar zy dezelve kan vinden.

Het Muſeum is aan den hoogſten en oosthoek van *Williams Eiland* gebouwd, tegenover het Keizerlyk Paleis, op het vaste land ten Zuiden, en de Citadel ten Noorden. De westhoek van dit Eiland reikt tot den mond van de *Neva*. Het Muſeum mag een klein Pakhuis heeten, 't welk in 't klein de onderſcheide voortbrengzels des Ryks bevat. De wereld der *Ruſſiſche* Heerſchappye levert alleen ſtoffe tot een Muſeum op: nogthans zyn 'er geen kosten geſpaard om de Verzameling te volmaaken met de keurigſte voortbrengzelen van andere Wereldoorden en Gewesten. Hier kan de liefhebber der Natuurkunde en des Koophandels even zeer zyne nieuwsgierigheid boeten; de een ziet met verrukking de goud-, zilver- en lood-aderen in de natuurlyke erts; de ander berekent hoe veel zuiver metaal een honderd pond gewigts dier Delfſtoffe zal voortbrengen.

Het *Cadetten-Corps*, of de Krygsſchool, voorheen het Paleis van Prins MENZIKOFF, ligt tuſſchen de Academie der Weetenſchappen en het Muſeum. Dit is de Kweekſchool van jonge Krygshelden, de Zoonen van Edellieden en

andere aanzienlyken. Uit deeze Kweekſchool van *Mars* worden de Krygsofficieren gekoozen. Het Paleis van Prins MENZIKOFF werd tot het tegenwoordig gebruik beſtemd door den Graaf MUNICH. Eene menigte van daar aan toegevoegde Gebouwen dient tot huisvesting en geryf deezer jonge Lieden.

De Geſchiedenis van MENZIKOFF is romanesk. Van den laagſten ſtand tot dien van Prins verheeven, draaide het rad der fortuine zodanig, dat hy onderkwam; nogthans bleef, in allen ſtand en lotwisſel, de Krygskunde zyne geliefde Weetenſchap. Geduurende zyne verbanning na *Siberien*, was de tafel zyner hutte altoos bedekt met Kaarten en Plans van de Landen en Plaatzen, waar men den oorlog gevoerd en de veldſlagen geſtreeden hadt; zich nog verlustigende in 't geen zyn val veroorzaakt hadt, en herdenkende aan zyne vernedering. In de daad, het moet zyne ſchim bevredigen, dat zyn geweezen Paleis nog ten Kweekſchool der Krygskunde ſtrekt!

Behalven deeze reeks Gebouwen op den oever van de *Neva*, en eene andere Straat, beſtaat het grootſte gedeelte van dit kwartier uit houten huizen. Deeze zyn zeer geregeld gebouwd in ſtraaten, die elkander met rechte hoeken doorſnyden. Door de ſtraaten loopen kanaalen; maar de gelykheid des gronds doet het water ſtil ſtaan, 't welk in den Zomer een lastigen ſtank verwekt. Zy dienen nergens toe, en het was, myns oordeels, best, ze te vullen.

Een Schipbrug tegenover het *Cadetten-Corps*, over de *Neva*, maakt de gemeenſchap van *Williams Eiland* met het groot kwartier van de Stad op het vaste land. Als men over deeze Brug gaat, ziet men van vooren het Ridderlyk Standbeeld van PETER DEN I, aan den overkant der Riviere opgerigt: het Paard, op den top van eene rots zich grootsch verheffende, en in de lugt ſteigerende, ſchynt bewust wien het draagt; „ het riekt den kryg van „ verre, en zyn nek is met den donder bekleed." Rondom het Standbeeld vindt men altoos verſcheide *Ruſſen*, die den een of anderen Leevensbeſchryver omringen. Zonder iets van de *Ruſſiſche* taal te verſtaan, kan men uit de gebaaren des Spreekers en de houding der Toehoorderen gereed verneemen, wanneer hy van den Slag te *Narva*, of de Overwinning van *Pultowa*, ſpreekt. Zy voegen 'er in deeze redenvoeringen by, dat Czaar PETER op die eigen rots, welke nu zyn Standbeeld onderſchraagt, ſtondt,

toen

toen hy het Zweedſche Leger, vlugtende, het ſlagveld zag verlaaten.

„ Wanneer (dit is de zeer juiste aanmerking van den „ Heer FALCONET, over dit door hem vervaardigd „ Standbeeld) een heerlyk Gedenkteken moet vervaardigd „ worden, ter gedagtenisſe van een Vorst, die groote „ daaden verrigt heeft in verſcheidene en zelfs in tegen „ elkander over ſtaande betrekkingen — als hy overwin„ningen in den oorlog behaald — als hy verſtandige „ wetten gegeeven — als hy in tyd van vrede inrig„tingen gemaakt heeft, ſtrekkende tot volksheil — „ dan kan eene lofreden, over hem uitgeſprooken, over „ dit alles loopen; maar in een Standbeeld, 't welk ſlegts „ één bedryf kan vertoonen, moet bedagt, en eene keus „ gedaan, worden. Indien men de voorkeuze geeft aan „ diens Burgerhoedanigheden, boven diens Krygsdapper„heden, kan die voorkeuze niet gewettigd worden vóór „ dat uitgemaakt is, welk van beide deeze meer byzon„der hem toebehoort, die ze beide zo wel verdiend „ heeft; maar inzonderheid, welk van beide het mees„te ſtrekte tot geluk des Menschdoms. — De Klee„ding, die ik aan het Standbeeld van Czaar PETER ge„geeven heb, is de kleeding van alle volken, van alle „ eeuwen, met één woord, een Heldenkleeding (*)."

Aan

(*) Men vondt in dit grootsch Standbeeld niet weinig te berispen; de Vervaardiger verdeedigt zich daar tegen in eenen Brieve aan DIDEROT. Wy mogen niet nalaaten onze Leezers weder te wyzen tot de *Beſchouwing der Maatſchappy en Zeden*, door WILLIAM COXE, III D. bl. 19, welke hier verdient nageſlaagen te worden, zo ten opzigte van het Standbeeld zelve, als ten aanziene van de Rots, op welke het geſteld is, en de vervoering van dit gevaarte. In de Beſchryving der vervoeringe, zou het middel, daar toe te lande gebruikt, naauwkeuriger kunnen beſchreeven worden; 'er ſtaat, „ door middel van groote rollen, beurtelings geplaatst en weggenomen, in ſleuven ter we„derzyde van den weg." Het heeft ons mogen gebeuren, in TEYLER's *Fundatie*, in 't klein, te zien de Werktuigen tot het vervoeren gebezigd, en zou dit beter worden uitgedrukt, „ door „ middel van eene menigte yzeren klooten, in houten ſleuven „ geſchikt, te wederzyde van den weg." Wy aanſchouwden met verbaasdheid deeze werking in 't klein. — Wy moeten hier nog byvoegen, dat de gedienſtige Uitleggers des Standbeelds zeker een grol vertellen, als zy vermelden, gelyk hier boven geſchreeven wordt, dat Czaar PETER op die eigen Rots

te

Aan de rechterhand des Standbeelds, en ten Oosten van 't zelve, vindt men de Admiraliteit, de Dokken, en onmiddelyk daar agter het Keizerlyk Paleis. Toen ik my daar bevond, werden 'er twee Oorlogſchepen van den eerſten rang onder de venſteren van het Paleis gebouwd. Van de Admiraliteits Tooren loopen alle de ſtraaten uit als de ſtraalen van een cirkel. De voornaamſte ſtraat is die reeks huizen welke na de *Neva* ziet, tusſchen de drie en vier *Engelſche* mylen lang. De wal, in die zelfde uitgeſtrektheid, is bezet met Granitſteenen, met Baluſtrades, en een voetpad van dezelfde ſtoffe. Digt by de einden van deeze ſchoone ſtraat, de *Groote Million* geheeten, en die, den loop van de *Neva* volgende, een grooten ſtompen hoek maakt, is een kanaal dwars door het land gegraaven, 't geen tot een grond van deezen hoek ſtrekt, en de Stad ten Zuiden aan het vaste land omringt: in zulker voege, dat dit Kwartier geheel is ingeſlooten door de *Neva* aan den eenen, en door dit kanaal aan den anderen, kant, ter lengte van omtrent acht *Engelſche* mylen; de geheele waterkant is bezet met Granitſteen, met een Granitſteenen Baluſtrade of yzeren leuning. Over deeze Kanaalen liggen draaibruggen.

Het Kwartier buiten dit Kanaal mag eene Voorſtad heeten: de huizen zyn meestal van hout; doch binnen het Kanaal meest van ſteen, gepleisterd, en met allerlei kleuren geſchilderd. Binnen het Kanaal wordt het niet meer vergund huizen van hout te bouwen: welhaast zal al dit oude weg weezen. Te midden van deeze nieuwe Gebouwen, verheffen de *Ruſſiſche* Kerken allerwegen de ouderwetſche toorens. De *Ruſſen* houden de voorige gedaante hunner Kerkgebouwen zo heilig als de Godsdienstbeſtellingen, die 'er binnen gepredikt worden. De Daken zyn met Tin bedekt, en veele derzelven verguld.

In *Petersburg* vindt men drie Keizerlyke Paleiſen. Het Paleis digt by de Admiraliteit, waarin zich haare Keizerlyke Majeſteit onthoudt, is een heerlyk ſteenen Gebouw, van buiten bepleisterd; aan 't zelve is een groote reeks Gebouwen gehegt, die na de *Neva* zien, waar men

te daar gemelde gelegenheid zou geſtaan hebben: dewyl dezelve half in een Moeras bedolven lag, 't geen CATHARINA ter wegvoeringe van deezen Steen deed droog maaken. *Aanteek. van den Redacteur.*

men ook het Hoftheater vindt. —— Het Marméren Paleis is opgehaald van den ſteen, die 'er deezen naam aan geeft. De Bouwmeester heeft, 't geen de gevel moest weezen, tot het front van dit gebouw gemaakt, 't geen zich over die gedaante ſchynt te ſchaamen. —— Het derde of het Zomer-Paleis is van hout, geregelder en fraaijer dan het Marmeren. Het is in de Zomertuinen geplaatst, aan den oever der Riviere, en ſchenkt een zeer vermaaklyk verblyf.

De *Ruſſiſche* Edellieden, en ook Lieden van laageren ſtande, munten uit in de fraaiheid hunner huizen. Volgens den *Aſiatiſchen* ſtyl zyn ze alle op vierkante pleinen aangelegd; in 't midden is een open plein, waar men komt door eene groote poort. Met deezen *Aſiatiſchen* ſtyl is de *Griekſche* en de *Italiaanſche* gemengd; de *Corinthiſche*, *Ioniſche*, en andere, cieraaden zyn veel te kwistig geplaatst op een ligt werk van ſteen en pleister. De *Petersburgers* zouden beter doen met hunne huizen op een eenvoudiger trant te bouwen, en die mindere uitgave aan te leggen om ze beter in ſtand te houden. Niets in de daad maakt een jammerhartiger vertoon dan een vervallen lyst in den *Corinthiſchen* ſmaak.

De nieuwe Kerk, digt by het Ridderlyk Standbeeld gebouwd, is van het fynſte *Siberiſche* Marmer; en zal een der kostbaarſte en heerlykſte gebouwen op den aardbodem zyn. De Graniten wallen van de *Neva*, het Standbeeld van PETER DEN I, en dit Kerkgebouw, zullen den naam van CATHARINA DE II tot het laatſte naagellacht overbrengen. Maar CATHARINA is Keizerlyk in alles; en de naakomelingſchap zal zelfs deeze Gedenkſtukken over 't hoofd zien; de aandagt vestigende op de groote daaden, welke zy ſteeds ten toon ſpreidt (*).

Het Paleis, digt by de Admiraliteit, is gelegen aan de punt van den hoek die de *Rivier* maakt: hier langs rolt de *Neva* haare golven, en omhelst de woonplaats haars Sou-

(*) De Leezer bedenke dat een *Engelschman* in den Jaare 1789 ſchryft. Schoon een *Nederlander* haar zo min als de *Engelschman* den naam van *groot* zal betwisten, als men dit woord in den zin opneemt, waarin het vaak van Vorſten gebezigd wordt. 't Is hier de plaats niet om op te haalen, welke nevels den glans dier *grootheid* verdonkeren in 't oog des Wysgeers, des Menſchenvriends! *De Redacteur.*

Souverains. Van deeze plaats heeft men het grootschste gezigt, 't welk men zich kan verbeelden. Voor u, aan de andere zyde der Riviere, ligt de oude Stad met haare Citadel en vergulden toorenspits; de huizen zyn omringd of doormengd met geboomte. —— *Williams Eiland* levert een gezigt op van eenen anderen aart; een bosch van masten is voor de straaten geplant. Ter rechter en slinker hand is de *Groote Million*, elk huis daarin is wel gebouwd; hier woonen de *Russische* Edellieden en andere aanzienlyke Lieden.

De Dokken der Admiraliteit staan welhaast verplaatst te worden na *Kroonstad*, een meer voeglyke plaats voor de Scheepsmagt. De ruimte, welke hier uit ontstaan zal, van het Paleis af tot het Ridderlyk Standbeeld, zal opgevuld worden met gebouwen; en de *Groote Million* zal een onafgebrooken reeks van smaak en grootheid uitmaaken.

Het moet bevreemding baaren wat Czaar PETER bewoog een zo ongunstige plaats te kiezen tot zyne Scheepstimmerwerven, van waar de zwaare Schepen na *Kroonstad* moeten gebragt worden over ondiepten, door middel van houten voertuigen, *Kameelen* geheeten: daar dit ongemak zo ligt hadt kunnen vermyd worden, door zyne zwaare Schepen te bouwen in de Haven tot derzelver legplaats geschikt, waar men eene groote diepte van water, en alles wat tot den Scheepsbouw noodig is, gereed vindt. De Voertuigen, *Kameelen* genaamd, bestaan uit twee stukken, of eene soort van halve Schepen, gebouwd op dezelfde wyze als andere Schepen, doch van eene zonderlinge gedaante; ze zyn vierkant van onderen, aan de eene zyde en de einden, de andere zyde is uitgehold en rond. Men laat deeze halve Schepen ter behoorlyke diepte zinken, ieder aan eene zyde van het Schip, 't welk geligt en vervoerd moet worden; de holle zyden worden digt om 't zelve geslooten; zy sluiten het scheepgevaarte in, met zwaare touwen vastgemaakt. Dán pompt men het water uit de Kameelen; zy ryzen, en ligten het gevaarte op. Misschien zult gy u een beter denkbeeld van deeze Kameelen vormen, door u een langwerpige kom te verbeelden van boven tot beneden in de lengte doorgesneeden: de holle zyden van elke halve kom gelyken volkomen die van de halve Kameelen. Voeg dan in uwe verbeelding die twee halven te zamen, en zy vormen de holligheid, welke den last omvat. De Kameelen, met dien

last

last bezwaard, treeden niet meer dan acht of elf voeten diep (*).

Czaar PETER, (deeze gisſing maaken wy over zyne keuze van *Petersburg* boven het anders verkieslyk *Kroonſtad* ten Scheepsbouw,) wilde den aanleg zyner Zeemagt aan de *Ruſſen* toonen, te deezer plaatze in veel grooter hoeveelheid om 'er het oog op te vestigen. Hy hadt de moeilykheid ondervonden om zyne Onderdaanen te beweegen na die nieuw aangelegde Hoofdſtad te komen, en nog meer om hun na *Kroonſtad* te doen verhuizen. Op het oogenblik dat zy den *Finlandſchen Golf* aanſchouwden, en de aanbruiſchende zeebranding hoorden, ſtonden zy verbaasd, en ſprongen met ſchrik te rugge op het denkbeeld van de ontzettende plans huns Monarchs.

(*) Hier gelooven wy dat onze *Engelſche* Schryver eenen misſlag begaat; en het moet weezen, dat de Kameelen, uitgepompt, het Schip, 't geen zy draagen, elf voeten opligten, of, met andere woorden, elf voeten minder diep doen treeden. Dit zeldzaam voertuig, elk, die iets van onze Zeevaard weet, genoeg bekend, ſchoon met de daad een wonder ſchoone uitvinding, wordt hier te lande gebezigd om diepgaande Schepen over de droogte van het *Pampus* van *Amſterdam* te brengen. Czaar PETER bragt dezelve in *Rusland* in gebruik; hy hadt, als gemeen Scheepstimmermansknegt te *Zaandam* werkende, en zich dikmaals te *Amſterdam* onthoudende, deeze vervoering van diepgaande Schepen aldaar afgekeeken, en kwam hem by den aanleg der Scheepstimmerwerven te *Petersburg* te ſtade. *Aant. van den Redacteur.*

BYDRAGE TOT DE LEVENSGESCHIEDENIS VAN EDWARD HARWOOD, DOOR HEM ZELVEN OPGEGEVEN.

(Overgenomen uit *Gentlem. Magaz.* Nov. 1793.)

De aankomſt van myn oudſten zoon, die een geruimen tyd heelmeester op 's Konings vloot geweest, en, 't geen hem tot eene groote eer, en my tot een oneindig vergenoegen ſtrekt, tot Chirurgyn op het Schip *Providence*, (Kapt. BLIGH,) benoemd is, heeft my, na de bekommernis en onruſt, die ik over hem gehad heb, als een nieuw leven en nieuwe ſterkte gegeven. Sedert tien jaren heb ik van myne rechter zyde in 't geheel geen gebruik gehad, en zelfs deze drie laatſte maanden

den het bed niet kunnen verlaten, dan voor korte oogenblikken, wanneer men 'er my zoo lang van afligt, dat het kan opgemaakt worden. Een matige en nauw geregelde levensregel heeft my tot hier toe alleen by 't leven gehouden. Ik ben nu vier en zestig jaren oud; maar als ik op myn voorbygevloogen leven te rug zie, dan ben ik overtuigd, dat geen der thans levende Geleerden zoo veel, en eene zoo voordeelige, gelegenheid gehad heeft, om zich Clasficale en Theologische geleerdheid eigen te maken, als ik. Myn goede Vader gaf my eerst onder het opzicht van de Heeren BELSBORROW, DARWEN, een leerling van den beroemden CLARKE, en HULL, die een bekwaam Leeraar in de talen, doch een ſtreng tuchtmeester was, die zich niet zelden in den dronk te buiten ging, en dan vooral, zelfs onder zyne beste ſcholieren, gewoon was zeer hard te handelen. Ik wierd naar den leidraad der Latynſche Grammatica van LILY onderweezen, de beste, die wy voor dat vak, ſedert dat dezelve door WARD verbeterd is, hebben. In 't jaar 1744, 't ſterfjaar van POPE, heb ik de *Metamorph.* van *Ovidius* met hem geleezen. In 't jaar 1745, toen de noordelyke ſtreeken, door den inval van Schotſche rebellen, zeer verſchrikt en ontrust wierden, kwam ik onder het opzicht van den Heer THOMAS HUNTER, die naderhand Vikaris te Weaverham in Cheshire geweest is, en toen te Blackburn in Lancashire de beste ſchool van dien geheelen oord had. Deze waardige Leeraar liet dagelyks, 's morgens en 's avonds, eenige uitgezogte ſtukken uit de Liturgie lezen. Die zelfde geleerde Geestelyke wilde my in 't jaar 1748 by het Collegie der Koningin te Oxford, waartoe hy ook zelf behoorde, geplaatst zien; maar myn Vader, die een ſtyve Presbyteriaan was, zou het, geloove ik, beſtorven hebben, indien hy my in een priestergewaad gezien had. Men bragt my daarna op eene van Coward's Academien, alwaar ik vyf jaren bleef, welke het eenig tydvak van myn leven uitmaken, welk ik zonder nut beſteed heb: want ik had naderhand moeite, om de ſystemas van zedekunde en Godgeleerdheid, die ik daar aanleerde, weder te verleeren; wy wierden daar, zelfs naar MARCKII *Medulla*, een duister ſystema van een zwaarmoedigen Hollander, dat blootelyk een uittrekſel uit de *Inſtitutiones* van CALVYN beheist, onderweezen. In het jaar 1750 wierd ik Leeraar in een koarſchool te Peckham in Surry, en gaf my aan de beoefening van de Clasficale Griekſche en Latynſche Schryvers over. Terwyl ik by deze gelegenheid ſomtyds voor Dr. BENSON predikte, zoo wierd ik met dien grooten man, en met Dr. LARDNER, van naby bekend, die my altyd zeer veel achting toonde toe te dragen. Vervolgens ging ik in 't jaar 1754 naar Tongleton in Cheshire, alwaar ik het Leeraarambt ontving in de Latynſche taal. Deze post was my van een der ſchranderſte en geleerdſte mannen, die

die ik immer gekend heb, den Eerw. WILH. TURNER, opgedragen. Ik leefde zeven jaren met hem in vriendſchap en nauwe vereeniging, en predikte, om den anderen zondag, in twee kleine gemeenten te Whitlock in Cheshire, en Leck in Staffordshire. In 't jaar 1765 haalde men my over, om een zeer kleine gemeente in Bristol aan te neemen; maar, nadat ik het boek van zekeren WILLIAMS, *over de Vaderlyke Oppermacht*, in eene tweede uitgave had aan 't licht gebragt, begon men my, in een Bristols weekblad, als een Ariaan, Sociniaan, Deist, ja als iemand die nog erger was dan een Deist, zwart te maken. Door deze openbare beſchimping verminderde myn inkomen van jaar tot jaar; en in het laatſte jaar daalde het merkelyk, ſchoon ik met een talryk huisgezin bezwaard was. In Bristol las ik, in den tyd van vyf jaren, met veel pauwkeurigheid, de Griekſche Kerkvaders der drie eerſte Eeuwen. Het Grieksch was my, terwyl ik my vele jaren achtereen daarop had toegelegd, zoo gemakkelyk, als het Fransch voor een Engelschman zyn kan. Ik had in twintig jaar geen Woordenboek gebruikt. Ik begaf my, onmiddelyk daarna, op 't verzoek van eenige vrienden, naar Londen, en deed aanzoek om eene openſtaande plaats in het Britſche Muſeum. Tot myn geluk kwam ik hiermede te laat; want een maand later wierd ik in een voordeeliger ſtand geplaatst. God weet, dat ik in 't minſte geen ongenoegen tegen de kooplieden en burgers te Bristol heb opgevat. Ik heb ze altyd als edele gastvrye lieden leeren kennen. Maar de lagere klaſſe van menſchen, in die Stad, leeft nog in eene barbaarſche onkunde.

Sedert 't jaar 1772 heb ik over 't geheel by uitnemendheid gelukkig onder myne oude vrienden in Londen geleefd, terwyl ik my en myn huisgezin door letterarbeid genoegzaam onderhoud kon verzorgen. Ik heb meer dan een myner tydgenoten, PRIESTLEY alleen uitgezonderd, geſchreven (*). Nimmer heb ik van de geestelykheid der Bisſchopale kerk kwaad geſproken, en veeleer in de beste verſtandhouding, met der-

(*) Onder anderen *Introduction to the ſtudy and knowledge of the New Test.* 1767. *A liberal Translation of the New Test.* 1768, waarop verſcheidene aanmerkingen gemaakt zyn door Prof. CAR. BOERS in deszelfs Inaugurele Theologiſche Diſſ. 1768 te Utrecht uitgegeven, (*Diſſ. Inaugur. exhibens ſpecimen obſervationum ad nuperam N. T. verſionem Britannicam conſcriptam ab* E. HARWOOD.) Ἡ καινὴ Διαθήκη; *The New Test. collated with the most approved M. S. S. with ſelect Notes in English, critical and explanatory; and references to thoſe Authors who have best illuſtrated the ſacred writings*, 1776, 2 Vol. *Biographia Claſſica, of the lives and characters of the Greek and Roman Claſſics*, 1778, 2 Vol. In onze taal is, zooveel ons bekend is, alleen overgezet een klein Stukje: *Verhaal der wederkeering van een Deist tot den Chriſtelyken Godsdienst.* Rotterdam by *J. Burgyliet* 1764. (*Redact.*)

derzelver medeleden, die my als een man van geleerdheid achtten, geleefd. Na veel tyd tot onderzoek besteed te hebben, verklare ik, noch Athanasianer, noch Ariaan, noch Socinian, te zyn, maar te sterven met de vaste overtuiging van die groote leeringen des N. T., dat 'er namelyk eene Opstanding en toekomstigen staat van Gelukzaligheid voor alle oprechte boetvaardige en rechtschapene Christenen is te verwachten.

Aan de Schryvers der Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen.

„ Het volgend Stukjen beviel my onder het leezen zóó wel, dat ik het besluit nam, om het te vertaalen en „ u toe te zenden. Het is ontleend uit LITZEL's *Beschreibung „ der bey Speyer ausgegrabenen Römischen Todten-töpfe.* Zo het „ nog niet vertaald is, gelyk ik geloof, plaatst het dan in „ uw Maandwerk; doch zo het reeds in het Nederduitsch het „ licht ziet, handelt 'er dan mede gelyk ik u omtrent de an„ dere door my toegezondene Stukjens verzocht heb. —— „ Vaart wel!"

Den 18 *Juny* 1797. *Uw bestendige Leezer.*

OVERDENKINGEN BY DE BESCHOUWING EENER URNE.

Vertegenwoordig u eene Lykbus (*Urna*), met asch en doodsbeenderen gevuld, en eene stem zal, als 't ware, u toefluisteren: *Hodie mihi, cras tibi!* Ik was een mensch als Gy, ik ben gestorven, Gy zult ook sterven. Misschien zult Gy antwoorden: Dat weet ik zeer wel —— zoo is het geweest van den eersten ochtendstond der waereld, zoo zal het tot haar einde blyven; stof ben ik, tot stof zal ik wederkeeren, *neque ulla est aut parvo aut magno lethi fuga, tendimus huc omnes, metam properamus ad unam.* Gy spreekt wel, zeer wel; doch —— gedenkt Gy hieraan wel dikwyls op zulk eene wyze, dat Gy daardoor verstandiger wordt, en 'er uw leven naar regelt? De groote Koning van Macedoniën, PHILIPPUS, wist ook zeer wel, dat hy een Mensch was, nogthans gaf hy aan eenen zyner Hovelingen bevel, om hem op elken dag driemaal toe te roepen: Φιλιππε ανθρωπος ει. PHILIPPUS! *Gy zyt een mensch!* Hierdoor wilde hy zich laaten herinneren, dat alles, wat eenen mensch bejegenen konde, zulks hem ook te beurt konde vallen. Schat uzelven toch vóór den dood nimmer gelukkig, schoon geluk uwe treden verzelt, ô! hetzelve kan in één enkel oogenblik veranderen. Zyt niet trotsch en opgeblaazen op

uwe

uwe hoogheid; want dezelve beſtaat dikwerf maar alleen in de inbeelding. Druk noch onderdruk eenen ſterfling. Zoek uw voordeel toch niet op de zuchten van anderen te bouwen. Leef, en laat anderen ook leeven. Gy zyt een mensch, en moet ſterven!

Beſchouw den brandſtapel, hoe hy met den daarop liggenden dooden in vuur en vlamme ſtaat, hoe hy zyne vonken hemelwaards opzendt, en eindelyk in asch verdwynt. Vestig uwe aandacht op den lykzang, dien de aanſchouwers met eenen ziel-roerenden klaagtoon aanheffen, *Vanitas vanitatum, omnia est vanitas!* „ Alles – ach! alles is ydelheid." Uwe geleerdheid, wysheid, verſtand, bekwaamheid en kunst; uwe moeite om Vrienden, Begunſtigers, Aanzien en Schatten, te verſameelen, alles, alles, wat eenen grooten glans over u verſpreidde, neemt af, en verdwynt als een rook by den dood. ALEXANDER *de Groote*, die de ganſche waereld byna voor zynen ſcepter deedt bukken, ſtierf, en wierdt in eene Kist begraaven. De zeven WYZEN van Griekenland gaven, ieder in het byzonder, hunne gedachten hierover te kennen, zeggende:

1. De dood heerscht over U!
2. Gy moet met eene Kist, die ſlechts weinige voeten lang en breed is, te vreden zyn.
3. Gy zyt zonder Medgezellen, zonder Dienaaren, in het ſtille graf.
4. Een Kind zelfs vreest U nu niet meer.
5. Heden zyt Gy ſtom.
6. Gy zyt afſchuwlyk.
7. Gy zyt een ſpys der wormen.

Toen Keizer SEVERUS zyn einde voelde naderen, zeide hy: *Omnia fui, & nihil mihi prodest, gloria mea evanescit ſicut fumus.* „ Ik ben alles geweest, niets kan my nu meer tot eenig nut verſtrekken, myne heerlykheid gaat als een rook verby." Dit alles liet Paus MARTINUS V, zeer verſtandig, in eene Schildery afſchetzen. Hy liet eenen brandenden houtſtapel, waarop de Pauslyke, Keizers en Vorſtenkroonen, Cardinaalshoeden en Bisſchopsmyters, lagen, zeer kunſtig ſchilderen, met dit byſchrift: *Sic omnis gloria mundi!* „ Zoo verdwynt alle de heerlykheid der waereld."

Zie! hoe klein het groote kan worden. —— Hy, wien byna de ganſche wyde waereld te klein was, moet by zynen dood met eene kist of lykbus te vreden zyn. Gy bouwt en koopt paleizen en huizen. Gy vergroot dezelve tot uw gemak, als of Gy 'er eeuwig in woonen zoudt. Gy zoekt ze op te vullen met geld, goed en vermogen, met allerlei ſieraaden, die uwe ydelheid kan uitdenken. Gy zyt met uw ryk en land niet vergenoegd. Gy wilt meer, Gy wilt de geheele waereld uwen ſcepter doen eerbiedigen, en dezelve als uw paleis bezitten. Denk dat Gy in den dood alles zult moeten achterlaaten.

Uwe wooning zal een klein en donker huis van vier planken weezen, hetzelve zal ſchielyk verrotten. Toen Keizer SEVERUS zyn eind met haastige ſchreden voelde aanſnellen, liet hy het kleed, waarin men hem na zynen dood winden zoude, op eene ſpiets door het leger draagen, en uitroepen: *En! ex amplisſimi regni opibus hoc unicum* SEVERUS *Imperator ſecum aufert!* „ Zie! dit is alles, wat Keizer SEVERUS van zyne groote ryksgoederen mede uit de waereld neemt!" Hy liet voor zich ook eene Urne (*Lykbus*) van porphyrſteen vervaardigen; toen hy dezelve aanblikte, en ze van buiten en binnen wel bekeeken hadt, ſprak hy tot dezelve: *Tu Virum capies, quem totus terrarum orbis non cepit.* „ Gy zult eenen Man bevatten, voor wien de geheele waereld te klein was."

Eindelyk. —— In den dood is geen onderſcheid meer tusſchen Keizers, Koningen, Vorſten, Graaven, Edellieden, Burgers en Boeren. Geen onderſcheid tusſchen eenen Biſchop en Dorpsprediker. Geen onderſcheid tusſchen Heeren en Knechten, Ouden en Jongen, Ryken en Armen, Schoonen en Lelyken, Sterken en Zwakken. Daar, in het ſtille graf, ſtrydt men niet meer om rang, kroonen, eer, waardigheid, geld of goederen. Daar woont geen nyd, haat of afgunſt; geene verachting, vervolging of onderdrukking. Daar, ja daar, worden de grootſte vyanden de beſte vrienden, en ſluimeren zachtkens in de diepſte rust nevens elkanderen. Met één woord: daar zyn wy alle gelyk en vergenoegd. De heilige AUGUSTINUS zegt: „ Beſchouw de graven, en zie wie Knecht „ wie Heer, wie Arm wie Ryk, geweest is! Onderſcheidt „ eens, zo ge kunt, den Gevangenen van den Koning, den „ Sterken van den Zwakken, den Schoonen van den Lely„ ken, den Vriend van den Vyand!" —— Als DIOGENES eens over de begraafplaatzen wandelde, vraagde hem ALEXANDER *de Groote:* „ Wat maakt toch de levende onder de doo„ den?" Hy gaf ten antwoord: „ Ik zoek de beeneren van „ uwen Vader PHILIPPUS, die de ſchrik was van geheel Grie„ kenland, doch ik kan dezelve van andere beeneren niet on„ derſcheiden." —— Zie dus Leezer! op welke wyze deeze overdenking u tot deugd kan opleiden. Sterf de zonde af, terwyl Gy nog leeft, opdat Gy na den dood by JESUS, den geſtorvenen en verreezen JESUS, eeuwig leeven moogt. Denk in alles, wat Gy doet, op uw einde, zoo zult Gy nimmer zondigen.

MEMENTO MORI!

DE

DE GEVOLGEN VAN EEN MISSTAP.

Anecdote van 1786.

(Uit het Fransch.)

Een Dansfer van een der voornaamſte Theaters van Parys had zich, gebakerd in zyn' wyden mantel, op zekeren avond, in een der laanen van het Palais Royal begeeven, en wagtte aldaar, verveelend, het uur af in het welk hy het publiek deszelfs verveeling ſtond te beneemen; wanneer een arme Vrouw, met haar zoogend kind aan de borst, hem om een aalmoes vroeg, en wel door gebaarden, veel nadrukkelyker dan woorden. De nacht was niet duister genoeg om hem niet te doen onderſcheiden dat deze Vrouw jong en ſchoon was. Hy gaf haar een ſtuk geld, 't welk zy ontving met die bedeesde ſtilzwygenheid, welke misſchien de dankbaarheid het gevoeligst uitdrukt. Zie daar eene eerlyke Lydes, zeide hy by zich zelven, en hy gevoelde op dat oogenblik, dat hem haar lot ter harte ging; want de Dansfers, hoewel uit veele Kerkgemeenſchappen gebannen, zyn daarom geene vreemdelingen in de Christelyke liefde. Hy plaatſte zich op een bank waar de ongelukkige gezeten was, en deed haar eenige vraagen, met al die behoedzaamheid, welke men aan ongelukkigen verſchuldigd is. Zy beantwoordde dezelven zedigliyk; en, na eenige tegenkantingen, bewilligde zy in zyne begeerte, om hem het volgend geval te verhaalen. „ Myn Vader was, zeide zy, een der voornaamſte Herbergiers van een kleine Stad, op den weg tusſchen „ Parys en Lyon. Ik was zyn eenigſte Dochter. Myne „ Moeder gaf my eene opvoeding met al die bezorgdheid, „ welke de lieden der groote waereld ongeerne gelooven „ willen, dat in de opvoeding onder lieden van onzen rang „ plaats vind. —— Ik wil hier mede niet zeggen, dat men „ my Meesters gaf; zy waren in ons Steedje niet te vinden: „ maar ik bewoonde een achterkamer in ons huis. —— Ik „ bediende nimmer de Reizigers, en was verwyderd van „ derzelver ongebonden voorſtellen.

„ Deze voorzorgen beletteden echter niet dat veelen hunner ondernamen om my te verleiden. Een Koopman, genaamd DESLANDES, die geduuriglyk in ons huis zyn verbyf hield, en die niets minder dan beminnelyk was, werd de gevaarlykſte van allen; ik zeg het tot myne beſchaaming. „ Hy hield my in den beginne een ſtuk goud voor oogen, „ 't welk my echter niet in verzoeking bragt, maar ten „ laatſten vertoonde hy my een ſtuk Kant, en een ſtuk zy-

„ den Stoffe, en deze verblindden my. Hy vroeg my verlof „ om ze in myne kamer te mogen brengen, wanneer de nacht „ genaderd zoude zyn. —— Ik maakte het hem gemakkelyker, en bedroog eene Moeder en eenen Vader die my aanbaden. —— Welke waren de gevolgen, goede Hemel, van „ dezen ſtap!

„ 't Was in den Winter. Het ondier verliet my, na verloop van drie uuren, om zich aan den avondmaaltyd te begeeven. —— Des anderendaags deed hy zyn Rytuig met „ het krieken van den dag inſpannen; maar, by het inpakken van zyne Koopwaaren, beklaagde hy zich dat hy beſtoolen was. Het geheele huis kwam in beweeging. De „ Reizigers ſtonden verbaasd. —— Men deed navorſchingen; het gevonsde geſtolene werd gevonden in een kas, „ in welke ik het geſloten had —— men overlaadde my met „ vraagen, op welke ik niet dan door traanen antwoordde. „ —— Desl ndes nam onbeſchaamd zyne zyden Stoffe en „ Kanten terug, en legde ze in zyn Rytuig, na dat hy een „ Proces-Verbaal had doen teekenen, het welk de Rechter „ der Plaats zich verpligt vond in alleryl ſamen te ſtellen, „ en in het welk geen twyfel wegens den diefſtal was overgebleeven. Ik was te zedig opgebracht, en men zou my „ veeleer naar het Schavot hebben doen ſleepen, dan „ my myne ſchande, ten byweezen van zoo veele perſoonen, „ te doen belyden.

„ De Rechter, gedrongen door beginzelen, welke het onnoodig is dat ik u aan het verſtand brenge, ſchreef aan „ zynen Opperrechter, dat de algemeene veiligheid vorderde „ dat 'er Marechausſées naar onze Plaats afgezonden wierden. —— Welhaast bekwamen wy vier Ruiters, die geduurende meer dan twee maanden wierden geherbergd, „ onderhouden en bezoldigd, op kosten van myn Vader. „ Het huis wierd verlaaten. De Reizigers vermydden het „ als ware het een moordhol. Wy durfden geen voet „ meer op ſtraat zetten. De ſchuldenaars van myn Vader „ betaalden hem niet, en zyne ſchuldeisſchers vervolgden „ hem. De dood onttrok hem aan zyn verdriet. —— Hy „ ſloot my in zyne armen, en loosde de laatſte zucht.

„ Myne Moeder ſtierf niet, en ik geloof dat onze ongelukken haare liefde voor my vermeerderden. Wy begaven „ ons in ſtilte naar Parys. Zy ontdekte my onderweg dat „ ik zwanger was; en dit kind, 't welk wy ſchier behoorden te haaten, heeft noch de een noch de andere „ van ons kunnen doen beſluiten hetzelve van ons te verwyderen. Ik zal u niets zeggen van het geen wy zedert „ onze aankomst alhier geleden hebben. Myne Moeder is „ dagloonſter op een waschſchuit, en ik verligt haaren ar„ beid dagelyks geduurende eenige uuren; op welke zy myn

„ kind

„ kind houdt; maar het weinige, dat wy met dezen arbeid „ verdienen, is niet toereikend voor onze noodwendige be„ hoeften, en ik vind my genoodzaakt de verachtelyke brood„ winning van bedelaarster by de hand te neemen, tot dat „ myn kind geſpeend zal zyn."

De Dansſer ſtak op nieuw een ſtuk geld in de hand dezer ongelukkige —— haar verzekerende dat hy alle moeite zou de aanwenden om haar en haare Moeder uit derzelver akeligen toeſtand te redden, en het is misſchien overtollig te verzekeren dat hy by haar aandrong te volharden in die eerlyke gevoelens waar van haare tegenswoordige toeſtand blyken gaf. —— Vervolgens ging hy danſen, hoewel hy 'er in 't geheel geen' lust toe had. De geſchiedenis, welke hy vernomen had, trof zyn hart, en vervulde zynen geest. Onder het maaken zyner paſſen, overpeinsde hy het kwaad, waar door het menſchelyk geſlacht gekweld wordt. Hy maakte een luchtſprong op zes, daar zy op tien gedaan moest worden. Hy maakte een *pas de bourrée* voor een *pas de rigaudon.* De lieden in de Loges verzekerden elkander dat hy dronken was, en in 't Parterre wierdt hy uitgefloten.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

De ſterkſte band, welke de menſchen aan elkanderen verbind, de ſterkſte band eener Maatſchappy, die aan dezelve de grootſte kragten en ſterkte geeft, is de *trouw.* Zy is de band der zamenleving de zuil waar op een Gemeenebest zeker geground, onwankelbaar gevestigd word. Zo dra deze zuil word omgehaald, dan komt alles verkeerd uit; de orde word geſtoord, in: wanorde verkeert dezelve; allerlei kwaad en nadeel ſpruit 'er uit voort. List, bedrog en misleiding nemen de plaats in van goede trouw en eerlykheid. —— Wie kan ſtaat maken op zynen evenmensch, zal men niet ieder ogenblik vreezen bedrogen te raken? Moet niet eene ganſche Maatſchappy kwynen, wanneer de trouw daar uit verbannen is? —— De Godsdienst kwynt, en verliest al zynen luister, zyne ſchoone gedaante, en word veragt en verſmaad. — Een Maatſchappy zonder Godsdienst kan niet beſtaan. — en zo de trouw verbannen is, word deszelfs plaats vervangen door geveinsdheid en bedrog. —— Schyndeugd neemt de plaats in van Deugd. Ieder is het geen hy niet ſchynt, en dat hy ſchynt is hy in 't geheel niet. —— Wanneer de menſchen zich overgeven aan de ondeugd van ontrouw, dan zyn alle hunne bedryven niets anders dan een aanleg van listige geveinsdheid. —— Alle beloften zyn ydele klanken, zo dra de trouw onder de menſchen geen

geen plaats meêr heeft. —— De band van vriendſchap word verbroken, de heilige band des huwelyks verſcheurd —— alle beloften zyn ydel, ſchoon ook anders met de duurſte eeden bekragtigd —— alle orde verkeerd in wanorde, en de Maatſchappy beſtaat niet, dan uit ſchurken en bandieten. Het een verfoeijelyk gedrag volgt op het ander —— voor goed word kwaad vergolden, en om eigen voordeel ontziet men niet alle nadeel aan zynen evenmensch toe te brengen, indien 'er maar winst mede te doen is voor zich zelven. —— Dan hoe ſchandelyk en misdadig is zulk een die zich aan de misdaad van ontrouw ſchuldig maakt. Een beroemd Romein zegt: „ als men iemand *ontrouw* noemt, dan geeft men hem den „ grootſten ſcheldnaam." Het is, om dat hy, welke ligtvaardig de trouw verbreekt, geen zwarigheid zal maken, om alle andere ſnoodheden en misdaden te bedryven, indien hy ze maar plegen kan buiten het bereik der ſtraffen, door de wetten tegen grove misdryven bepaald. —— Dan om de ontrouw word een gansch land geſtraft, en overgegeven in de handen, in de magt en overheerſching, zyner vyanden. Ondankbaren wierden, als het menschdom onteerende, van onder hetzelve uitgerooid.

Het zyn niet anders dan lage geesten, kruipende zielen, welke de verfoeijelyke ondeugd plegen, om Dankbaarheid te vergelden met Ondankbaarheid. Nochtans is deze ſnoode misdaad meer dan al te veel in zwang, by zo veelen onder hen, die zich den naam geven van Kristenen. —— Hoe dikmalen ziet men menſchen, die hunne brave weldoeners niet ſlegts ondankbaar behandelen; maar die dezelve vervolgen en ongelukkig maken. ô Dat Lieden van zulk een bedorven karakter, welke hunne weldoeners kwaad voor goed vergolden hebben, en hunne plegtige betuigingen vergaten, „ dat zy nooit dan met de warmſte dankbaarheid zouden blyven gedenken aan de ontvangen weldaden;" dat ze van ſchaamte blozen mogten, zo dikwils zy zich erinneren, dat zy op de ſchandelykſte wyze zich aan ſnoode misdaden ſchuldig hebben gemaakt, door ontvangen weldaden met de verfoeijelykſte ondankbaarheid te beantwoorden —— dat zy met een bedrieglyk hart, onder ſchyn van de hartelykſte welmenendheid, kwaad voor goed hebben vergolden —— dat zy ſchaamrood worden wegens hunne gehouden handelwys! —— Dat zy mogten bedenken, hoe 'er geen ſnooder gedrag zy, dan het bedryven van ſnoode ondankbaarheid, die de wortel is van allen kwaad, en nimmer in verheven zielen valt; maar alleen in lage en kruipende, die de veragting verdienen van alle weldenkende brave lieden!

C. v. E. G.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

DE ONDERGANG DES RYKS VAN JUDA BESPIEGELD.
Naar aanleiding van 2 Kon. XXV: 1—21.

Aan de Schryvers der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.*

Medeburgers!

„ Ziet hier een derde Stukje, op dezelfde leest geſchoeid
„ als twee voorige aan Ul. toegeſchikt, beide met
„ eene plaats in uw *Mengelwerk* verwaardigd. Aan de
„ plaatzing niet twyfelende, heb ik de eer my by aan-
„ houdenheid te tekenen,

Ul. *Begunſtiger.*"

Afhangelyk te zyn! —— ten Val te neigen! —— en daar in neder te ſtorten! —— ziet daar drie trappen voor eenen Staat, zo digt by elkanderen gelegen als ontzettend en verſchriklyk voor het beſpiegelend oog van het lot der Volken.

De ondervinding der Eeuwen, de Geſchiedenis des Menschdoms, ſtaafden, in eene menigte van gevallen, deeze waarneeming. Voorbeelden by voorbeelden zouden wy kunnen aanvoeren van deezen geduchten Staatswisſel der Volken — voorbeelden die met ééner ſtemme ons die ſchroomlyke waarheden prediken. Doch geen onder die alle, mogelyk, treffender, dan dat, 't geen ons de Geſchiedenis verſchaft des *Joodſchen* Volks, welke wy, in het opſchrift deezes Vertoogs, aangeduid hebben.

Immers wy treffen daar in aan, het ſchrikvol Tydperk, waar in dat *afhangelyk geworden*, dat *ten Val neigend Volk*, daadlyk *te nederſtort*, en als 't ware ophoudt een Volk te zyn.

Wy moeten den laatſten Koning van *Juda*, korts ten

wankelen Rykszetel gesteegen, op denzelven waggelend zien zitten, en eerlange daar van aftuimelen, met eenen val, die den Val des geheelen Ryks naa zich sleepte, en eene voleindiging maakte aan dat Ryksbewind.

De Schryver van het II B. der *Kon.* geeft ons, in het XXV H. van vs. 1 tot 21, des verslag. — Zo als hetzelve daar voor ons ligt, heeft het al dat korte, dat onvolkomene, dat gaapende, 't geen wy zo vaak, in de behandeling der Geschiedenissen van *Israëls* en *Judeas* Koningen, ontmoetten. —— Gelukkig, wanneer wy, van elders, dat gebrekkige kunnen aanvullen, en onze toevlugt niet moeten neemen tot gisingen na de Ryks- en Staatsgesteltenisse. —— Dit geluk verschaft ons de Propheet JEREMIA, die ook zelve by den afloop des Ryks eene merkwaardige rol speelt. Met diens behulp kunnen wy verscheide gaapingen aanvullen, en een vry volkomen stuk leveren van dit ontzettend Tydperk.

Verwagt, derhalven, dit veeleer van ons, dan eene Voordragt, of eene eenigzins woordlyke Tyd en Dag bepaalende en uitpluizende ontvouwing van het aangeweezene gedeelte der Gewyde Geschiedenisse; waar in wy wel eenige der voornaamste trekken ontmoeten; dan nog méer aan te vullen — aan te vullen door behulp des gemelden Propheets. —— Slaat dan uw oog op dit Slotbedryf des *Joodschen* Staats, in zichzelven zo opmerkenswaardig als ontzettend.

De te onderbrengende NEBUCADNEZAR hadt, gelyk het voorgaande deezer Geschiedenisse uitwyst, ZEDEKIA, op eenen vernederenden voet, in 't Ryksbewind gesteld.

Genoeg oordeelden de Koningen der *Ammoniten*, *Moabiten*, *Edomiten*, *Sidoniërs*, *Tyriërs*, en andere Volken, in dien ommekreits, ZEDEKIA verheeven, om hem niet alleen, met deeze Throonbeklimming, (hoedanig dan dezelve ook zyn mogte,) door Gezanten te begroeten, en geluk te wenschen; maar om ook aan dien Vorst voorslagen te doen tot een Bondgenootschap, niets minder ten doele hebbende, dan om, met vereénde kragten, het gehaate Juk des *Babylonischen* Konings af te schudden, en te beletten dat hy niet weder in die Gewesten, met zyne overwinnende Legers, kwame.

Een oogmerk, van 't welk JEREMIA die Vorsten zogt af te brengen. Hier toe dienden de zinnebeeldige *Banden* en *Jokken*, op Godlyken last, door dien Propheet gemaakt,

maakt, en deezen Gezanten medegegeeven; om hunne Meesters te vertoogen, dat GOD hunner allen Landen aan den Koning van *Babylon* hadt gegeeven; dat zy HEM, zyn *Zoon*, en *Kleinzoon*, zouden dienen; dat het hun by onderwerping aan dit *Juk* wel zou gaan; doch dat het verbreeken deezes Juks van een gewis Volksverderf zou gevolgd worden.

Voorſtellen, tot dusdanig eene Onderwerping ſtrekkende, deedt Propheet JEREMIA aan den pas ten Throon geſteegen ZEDEKIA; en vonden deeze zo veel ingangs by den nieuwen Koning, dat hy, voor dien tyd, afzage van de hem voorgeſlaagene Verbintenisſe om zich der Opperheerſchappye des *Babyloniſchen* Monarchs te onttrekken.

Dit verſtandig beſluit was van geen duur. — De zwakke Vorst liet zich eerlang, tot een Bondgenootſchap met de *Egyptenaaren*, en andere Volken in die Gewesten, inwikkelen, om zyn Volk, de onderdrukkinge der *Babyloniſche* Heerſchappye moede, des te ontheffen. — Eene Verbintenis, die ten grond van het bederf zyns Koningryks ſtrekte; gelyk het vervolg zyner Geſchiedenisſe zal uitwyzen.

De na *Babel* gevanglyk weggevoerde *Jooden* lieten zich, door leugenagtige Propheeten, beleezen; en door valſche beloften van eene ſpoedige Herſtelling en Wederkeering in hun Vaderland, dermaate, inneemen; dat zy van alles afzagen wat zou hebben dienen om het leeven, in dien ſtaat der Ballingſchappe, draaglyk te maaken.

Tegen dit weerbarſtig gedrag, op leugenberigten gegrond, waarſchuwt Propheet JEREMIA hun ten ernſtigſten by eenen Brieve; en maant hun aan zich te ſchikken na de over hun van GOD bepaalde *zeventigjaarige Gevangenis*. Terwyl hy den valſchen Propheeten, die het Volk op den tuil hielden, een ſchielyk verderf en ſchriklyken dood aankondigde; welke ook eerlang hun overkwam; toen NEBUCADNEZAR, ontdekt hebbende, dat zy door hunne toezeggingen het Volk van allen arbeid, om zich in zyn Ryk te vestigen en neder te zetten, te rugge hielden, hun deedt aangrypen, en op de deerlykſte wyze een einde aan hun leeven maakte.

Weinig laater ſtondt ook een valsch Propheet, HANANIA, te *Jeruſalem* op; het Volk diets maakende, dat, binnen twee jaaren, alle de Vaten des Tempels, met alle

de Gevangenen, te rug zouden komen. — Een Leugen-Propheet, die, volgens GODS beſtel, ſtierf, eer nog het jaar, waar in hy geſprooken hadt, ten einde geloopen was.

Onder al dit bedryf van Leugen-Propheeten buiten en binnen het Ryk, naderde het zevende jaar der Regeeringe van ZEDEKIA, en met 't zelve de tyd des heilloosſten dus lang opgeſchorten Beſluits van deezen Koning. In 't zelve ſchikte hy Gezanten na *Egypte*, om met den Koning HOFRA eene Verbintenisſe aan te gaan.

Heillooze Verbintenis! —— deeze hadt ten gevolge dat hy eerlang den Eed van Getrouwheid, aan NEBUCADNEZAR gezwooren, ſchendig verbrak, en zich dien rampzaligen kryg op den halze haalde, die een einde maakte van zyn Ryksbewind, en den ondergang van den Staat naa zich ſleepte.

Deeze noodig vermeldde voorloopige omſtandigheden brengen ons tot het Tydperk, in het opgemelde Hoofddeel van het *tweede Boek der Koningen.*

ZEDEKIA's trouwloosheid en weêrſpannigheid riepen NEBUCADNEZAR tot wraake. —— Deeze Vorst verzamelt een magtig heir uit de landen zyns wydſtrekkenden Gebieds. —— Hy trekt met dit Leger op. —— In *Syrie* gekomen, wordt hy verſtendigd dat ook de *Ammoniten* met de *Egyptenaars* in 't zelfde Bondgenootſchap getreeden waren.

Twyfel greep den *Babyloniſchen* Vorst aan, wie deezer beiden trouwloozen hy eerst zou aanvallen en ſtraffen, wegens die ſchennis.

Om uit deezen twyfel gered te worden, neemt hy Wichelaaryen van onderſcheide ſoort, welke het Bygeloof gereed by de hand heeft, te baate; en ſchynt hy, volgens 't geen wy by Propheet EZECHIEL (*) opgetekend vinden, zich van de *Pylaanduiding* bediend te hebben.

Eene ſoort van Waarzeggen, gemeen in die dagen, als het twyfelagtig was, welk Land of Stad *eerst* door de Wapenen zou worden aangevallen. Men ſchreef, (op dat wy dit in voorbygaan melden,) de Naamen der Volken of Steden, die men voorhadt te beoorloogen, op onderſcheide Pylen, en ſtak ze daar op in eenen Pylkooker; blindelings werd uit dien Pylkooker één Pyl getrok-

(*) HIERONIMUS *Comment. in* Ezech. Cap. XXI.

trokken, en het Volk of de Stad, welks naam op den eerstgetrokken Pyl ſtondt, was ten eerſten aanval gedoemd.

De noodlottige *Pyltrekking* wees thans *Judea* aan. — Onverwyld trok NEBUCADNEZAR, met zyne Legermagt, het *Joodſche* land in. Uitgenomen *Lachis*, *Azeka* en *Jeruſalem*, vielen alle de Steden hem in handen.

Eene ſnelle vermeestering, die de *Jeruſalemmers* voor het Beleg en 't lot der Hoofdſtad deedt duchten. — Eene vrees, welke eene vlaag van Godsdienſtigheid baarde, en eene ſchynvertooning dat zy tot den HEERE hunnen GOD wilden wederkeeren, en alle zyne Wetten getrouwlyk gehoorzaamen. — Ten blykbaaren vertoon hier van ging 'er een Gebod uit, dat ieder zyne *Slaven* en *Slaavinnen* van *Hebreeuwſche* afkomst, volgens de Wet van GOD, *Deut.* XV: 12, zou vrylaaten. Een Gebod, in de eerſte ontſteltenisſe en benardheid door allen naagekomen. Doch, gelyk wy welhaast zien zullen, toen de roede eenigzins geweeken was, weder ingetrokken.

Het gedreigde en gevreesde Beleg van *Jeruſalem* kwam. Vóór het einde van dat Jaar, op den tyd in 't eerſte vs. aangeduid, die met het laatſte van onze Wintermaand overeenkomt, ſloeg NEBUCADNEZAR zich, met zyne talryke Krygsbenden, om *Jeruſalem* neder, en ſloot de Stad aan alle kanten naauw in.

By den aanvange des Belegs verklaarde Propheet JEREMIA, op Godlyken last, Koning ZEDEKIA, dat de Belegeraars de belegerde Stad zeker zouden bemagtigen, met vuur verbranden; dat hy gevanglyk na *Babylon* zou gevoerd worden, en daar ſterven.

Eene Voorſpelling, door den Koning zo euvel opgenomen, dat hy den Propheet in de gevangenis deedt werpen.

De toedragt der zaaken nam een keer, die eene afwending van dit deerlyk lot ſcheen aan te kondigen. De opbreeking des benarrenden belegs, naamlyk, by de aankomst van FARAO HOFRA met een talryk Leger uit *Egypte*, om ZEDEKIA, den Bondgenoot, te ontzetten.

Uit deeze benaauwdheid gered, kreeg ook JEREMIA ſlaaking uit de Gevangenisſe, en werd hy, op last van ZEDEKIA, door twee aanzienlyke Perſoonen aangeſprooken, om den HEERE *raad te vraagen, voor den Koning en het Volk te bidden.* — Geen gunſtig antwoord brag-

ten deeze Gezanten den Koning. — JEREMIA geeft hun te verſtaan, dat de *Egyptenaars*, op wier ſtrydbaaren arm zy vertrouwden, hun zeker zouden bedriegen; met hun Leger, zonder eenige hulpe te verſchaffen, weder na *Egypten* te rug zouden keeren: waarop de nu geweeke Vyand het beleg der Stad *Jeruſalem* zou hervatten, dezelve vermeesteren, en met vuur verbranden.

Dit kortſtondig ontzet gaf gelegenheid om 's Volks wispeltuurigen aart, en de onopregtheid van deszelfs Bekeering tot den waaren Godsdienst, te doen blyken. — Het hieldt zich verzekerd, dat de geboode byſtand der *Egyptenaaren* het hervatten der Belegeringe zou afkeeren. Deswegen berouwde hun het onlangs aangegaan verbond van Hervorminge. De vryheid, den Slaaven en Slaavinnen kortlings verleend, werd ingetrokken, en elk weder in den voorigen ſlaafſchen dienst geſteld. — Eene trouwloosheid, eene verbondsſchennis, door den zwakken ZEDEKIA toegelaaten; maar die den onverſchrokken Propheet JEREMIA gelegenheid gaf om *vryheid uit te roepen*, voor de Volksplaagen het *Zwaard*, den *Honger* en de *Pest*, om GODS gedreigden toorn uit te voeren over die afkeerigen, over hunnen Koning, over hunne Vorſten, over gansch *Juda* en *Jeruſalem*, tot eene eindelyke en volſlaagene verwoestinge.

Propheet JEREMIA, zeker van het hervatten des Belegs, en weder op vrye voeten, zogt dit kwaad te *Anatoh*, zyne Geboorteplaats, te ontwyken. Doch het gelukte hem niet ter Stadspoorte uit te komen. — De Krygsoverſte deedt hem, als een die ten oogmerk hadt tot den vyand over te loopen, aanhouden. —— Eene tweede gevanglyke opſluiting was 's Propheeten lot.

Het ſtaaken des belegs van *Jeruſalem*, en de aantocht des talryken welgeoefenden Legers der *Chaldeen*, was genoeg om de tot ontzet opgedaagde *Egyptenaars* met vreeze te vervullen, en vol ſchriks na hun Land te doen te rugge keeren, daar zy Koning ZEDEKIA eenen Oorlog op den halze lieten, waar zy hem ingewikkeld hadden.

Immers NEBUCADNEZAR hervatte, van de belemmering der te hulp geſchootene *Egyptenaaren* ontſlaagen, met ruime handen het beleg van *Jeruſalem*. —— Een beleg, 't welk omtrent een jaar duurde, naa dat hy voor de tweedemaal de Stad berende, en met zyn Heir inſloot.

Der leugendroomende Propheeten voorſpellingen verdweenen

nen in ydelen rook. Die van den gekerkerden JEREMIA kreeg aanvanglyk haare vervulling, en dreigde geheel bewaarheid te zullen worden. — De benarde ZEDEKIA laat hem uit de gevangenis haalen, om te verneemen of deeze iets, van GODS wege, ten opzigte van het tegenwoordig dreigend gelaat der dingen, te zeggen hadt. —— De Koning ontving het zelfde troostloos beſcheid, en de verſtendiging van zyn aanſtaande lot, de overlevering in de handen des Belegeraars. —— Ondanks dit troostloos onderrigt, verwierf de *Man Gods* eene betere gevangenis dan die waar in ſtank en vuiligheid hem met den dood dreigden. Hy verwisſelde dit akelig verblyf voor de *Gevangenis des Konings*, waar hy tot het inneemen der Stad bleef, en geen gebrek hadt aan de noodigſte leevensbehoeften.

Naauwer en naauwer werd de veege Stad ingeſlooten. De Inwoonders, de Krygslieden, voelden het deerlyk lot, van tyd tot tyd, verſlimmeren, en mangel aan toevoerbaarde deerlyk en hooggaand gebrek aan Leevensnoodwendigheden.

Eene benaauwing, welke ZEDEKIA nogmaals de toevlugt tot den gevangen Propheet deedt neemen, in hoope van uit hem te verſtaan, wat 'er nog, in deezen uiterſten nood, te doen ſtondt. —— Het zelfde troostloos beſcheid, — dezelfde aankundiging, dat Vorst en Volk de hand des Belegeraars niet zouden ontkomen. *Peſt*, *Honger* en *Zwaard* dreigden allen, die ter verdediging in de Stad bleeven. Geen open, dan alleen voor de zodanigen, die de Stad verlieten, en zich tot de *Chaldeërs* begaven: deezen zouden 'er het leeven afbrengen.

Dit antwoord mishaagde dermaate den Vorſten en Krygsbevelhebberen, die zich by den Koning bevonden, dat zy JEREMIA by hem affchilderden als een *Zwaarhoofd*, die, door zyne ſteeds aanhoudende Voorzeggingen van het deerlyk lot, der Stad beſchooren, het Volk moedloos en der Krygsknegten handen ſlap maakte, en overzulks verdiende aan 't *leeven* geſtraft te worden. —— Een eisch, dien de verlegene ZEDEKIA niet genegen is in te willigen; doch ook niet durft afſlaan. De kleinmoedige Koning zegt: *Ziet hy is in uwe hand: want ik zou niets tegen u vermogen!*

Zo was 's Propheeten leeven in hunne magt, en zou hy 't zelve, in een modderkuil, waar in zy hem lieten zak-

ken, op eene deerlyke wyze verlooren hebben; indien niet een van 's Konings Kamerlingen, EBEDMELECH, voor hem by den Koning geſprooken, en verlof gekreegen hadt om hem uit dien dood dreigenden kuil te redden.

Niet openlyk, of in 't byzyn van getuigen, durft ZEDEKIA den geredden Godsman raadvraagen. Hy houdt, op de heimlykſte wyze, en met alle voorzorgen dat het niet ontdekt worde, een laatſte mondgeſprek; raadvraagende wat hem in deeze veege omſtandigheden te doen ſtondt? —— Een even troostloos beſcheid als in voorige raadvraagingen. — Alleen gaf de Propheet hem aan de hand, als het éénig middel ter behoudenis van zyn Perſoon en van de Stad, dat hy onverwyld daar uit toog, en zichzelven in de handen der Bevelhebberen des *Babyloniſchen* Konings, die het beleid des Belegs hadden, overgave. — Een raad welke hem niet behaagde, en welks verwerping eerlang over Stad en Volk de deerlykſte ramp bragt.

Een ramp, die dezelve overviel *op den negenden dag der vierde maand van het XI jaar* der Regeeringe van ZEDEKIA. De benaauwingen knelden langs hoe meer. De vyand doorbrak de muuren der Stad. De Koning met het Krygsvolk zogten het heil in de vlugt, en meenden het over de *Jordaane* te ontkomen. In de vlakte van *Jericho* agterhaald, en door zyn wykend Volk niet verdedigd, moest hy zich in de hand der vyanden overgeeven. — Gevangen werd hy gevoerd na *Ribla* in *Syrien*, waar zich NEBUCADNEZAR ten tyde deezer vermeesteringe onthieldt; en vol genoegen deezen overwonnen Vorst en medegevangenen Ryksgrooten aanſchouwde.

Bitter en hard was deezer gevangenen lot. Het doodvonnis werd over allen, behalven over den Koning, geveld. De volvoering van 't zelve te aanſchouwen, was 't laatst 't geen ZEDEKIA's oogen zagen: immers, naa dit treur- en bloedtooneel aanſchouwd te hebben, werden *zyne oogen verblind*, — *verblind*, niet uitgeſtooken; door een gloeiend yzer daar voor te houden, beroofde men hem van 't gezigt. Eene gewoone handelwyze in het Oosten om iemand ter Regeeringe ongeſchikt te maaken. —— De blindgemaakte ZEDEKIA, met koperen ketenen belaaden, werd na *Babylon* gevoerd; waar hy in de gevangenis ſtierf. Zyn lot beantwoordde volkomen aan de Voorzegging van EZECHIEL, dat hy na *Babylon* in 't

land

land der *Chaldeen* zou gebragt worden, en egter de plaats *niet zien*, ſchoon hy daar *zou ſterven*. —— Deerlyk lot des laatſten Konings van *Juda!*

Voorts vermeldt ons de Gewyde Geſchiedenis, welk lot Stad en Inwoonders trof. —— 't Geen hoofdzaaklyk hier op nederkomt; want alles ſtukswyze te vermelden loopt buiten ons beſtek, en meenden wy met de breedere en aangevulde voordragt deezer Gebeurtenisſe meer diensts te doen, dan met lang op deeze kleindere byzonderheden ſtil te ſtaan.

Omtrent het einde van onze Hooimaand kwam 's Konings Hopman der Lyfwagt, NEBUZARADAN, in de verheerde Veste. Al het kostbaare des Tempels, al het waardige in 's Konings Huis, en in de Huizen der Ryksgrooten en Inwoonderen, byeen verzameld, weggeſchikt hebbende, deedt hy drie dagen daarnaa, op 's Meesters bevel, Stad en Tempel in brand zetten. Het verſlindend vuur verteerde al het brandbaare in een hellen ysſelyken gloed; het Tempelgevaarte ſtort in met geweldige ſchokken; een vuurregen overdekt de Stad. Vervolgens worden muuren, toorens en ſterkten, rondsom het uitgebrande Tempelgevaarte, omvergerukt, geſlegt; en rustte men van deezen vernielenden arbeid niet, dan naa dat 'er *geen ſteen op den anderen gelaaten* was. —— Eene verdelging van Stad en Tempel, door treurige Vierdagen by de *Jooden* in gedagtenisſe gehouden, en waarvan Propheet ZACHARIA in zyn VIII H. gewaagt.

Alle de nog overgebleevene Bewoonders deezer deerlyk gehaavende Stad maakte NEBUZARADAN Krygsgevangenen. Uit deezen nam hy SERAJA, den Hoogepriester, en ZEPHANJA, den tweeden Priester, met zeventig anderen der voornaamſten, waarſchynlyk Aanſtookers en Deelgenooten des Afvals; zy werden, gelyk de Koning en de nevens hem gevangenen, te *Ribla* by NEBUCADNEZAR gebragt, en allen gedood.

Het gunſtig lot, 't welk Propheet JEREMIA, in deezen algemeenen ramp, wedervoer, moeten wy met een kort woord gedenken. —— NEBUCADNEZAR, buiten twyfel verwittigd, dat deeze Propheet zich geſtadig tegen de Wederſpannigheid, welke deeze Volksramp baarde, aangekant en geſprooken hadt, liet deezen Godsman eene allerheuschſte bejegening aandoen. Het Legerhoofd, ter verdelging van *Jeruſalem* gezonden, hadt last om hem in alle opzigten wel te behandelen, hem uit den Kerker

te ſlaaken. Ook gaf deeze den Propheet de keuze, om, op zeer aanneemelyke voorwaarden, na *Babylon* te trekken, of in 't Land te blyven. Dit laatſte kiezende, kreeg hy van NEBUZARADAN reisgeld, een geſchenk, en een aanbeveeling aan GEDALIA, den Zoon van AHIKAM, door den Overwinnaar aangeſteld om het opzigt te houden over het geringe overſchot Volks in den Lande gelaaten, om den Landarbeid ter verkryging van Leevensnoodwendigheden en verkwikkingen te verrigten.

Ziet daar de Voleindiging van een dikwyls bedreigd en ſteeds wederſpannig Volk! —— Ziet daar letterlyk vervuld het woord van MOSES: *de Heer zal u, mitsgaders uwen Koning dien gy over u zult geſteld hebben, doen gaan tot een Volk, dat gy niet gekend hebt noch uwe Vaderen* (*)!

(*) DEUTERON. XXVIII: 36.

BERICHT van den Geneesheer BRANDIS, te Drieburg, aan den Hoogleeraar BLUMENBACH, AANGAANDE DE DOODELYKE WERKING VAN DEN TAXISBOOM.

Myne Waarneeming over de doodelyke werking van den *Taxisboom* verdient alle opmerkzaamheid der Natuuronderzoekers en Geneesheeren: vooral daar de tot hier toe dienaangaande medegedeelde Waarneemingen zo duister en verward zyn. Ik had voorgenomen deeze zaak door een aantal Proeven in het helderſte daglicht te ſtellen, doch ben daarin tot dus verre verhinderd geworden. Op uw verzoek deele ik derhalven alleen dat geen mede, 't welk ik tot hier toe heb waargenomen, en wenschte van herten dat een of ander Student in de Geneeskunde het nog ontbreekende door de noodige Proeven wilde aanvullen, 't welk eene uitmuntende ſtoffe tot eene *Inaugureele Diſſertatie* zoude kunnen opleveren.

Op bericht aan ons Gezondheids-Collegie, aangaande het plotſelyk overlyden van eene jonge Maagd in S., die van zwangerheid verdagt was, wierd my last gegeeven, de zaak op de plaats zelve te onderzoeken, en, zo ik het noodig mogt oordeelen, eene Gerechtelyke Ontleeding in het werk te ſtellen. Ik vond aldaar het Lyk van

van een zeer ſchoon negentienjaarig Meisje, met nog eenigſins roode wangen, en als in eene ſlaapende houding. Het reeds voor dertig uuren overleden Meisje was in den voorgaanden nagt overvallen door eene geweldige benaauwdheid, die haar genoodzaakt had haar ſlaapvertrek te verlaaten, en om hulp te roepen. Op den benedenſten trap was zy in onmagt gevallen, en had aldaar geduurende twee uuren in dien ſtaat gelegen, eer men zulks ontdekte. Straks had een Wondärts haar een ader geopend, en een Apotheker haar wat Salpeter, en dergelyke middelen meer, ingegeeven, waar door zy ook weder was bygekomen; alleen met eenig klaagen over hoofdpyn en duizeligheid, waarom zy ook in het bed was gebleeven. Even voor den middag kwam een haarer Vriendinnen derwaards, om haar een bezoek te geeven; doch deeze vond de Lyderesſe, welke men meende dat enkel in ſlaap gevallen was, reeds overleden.

Ik vond het dienſtig dit lichaam te openen, en gaf daarvan aan de Regeering het volgende

Bericht.

„ Op bevel der Hoogvorſtelyke Regeering begaf ik my op den 20 April 1789 naar S. alwaar ik, in het huis van den Bakker N. N. met behulp van den tot dit oogmerk beëedigden Wondarts N. en in tegenwoordigheid van den Amptsſchryver L. na den middag ten vier uuren, de volgende Gerechtelyke Lykſchouwing verrichtte.

„ Het Lyk was dat van een byna twintigjaarig wel volgroeid ſterk Vrouwsperſoon, 't welk, op den voorigen dag, ongeveer ten vier uuren, na den middag, plotſelyk was overleden. Uitwendig beſpeurde men maar alleen eene kleine niets betekenende verwonding aan het linker oor, waar door deszelfs bovenrand eenigzins was ingedeukt. De geheele rug, ſchouders en zyden, waren blaauwachtig gekleurd. Het onderlyf was geweldig opgezet. In het gezicht waren geenerleye tekenen van ſtuipen te beſpeuren. Ook ſtond 'er geen ſchuim op den mond; en dezelve geleek volkomen naar dien van een ſlaapend mensch. Doch door den reuk beſpeurde men reeds eenige tekenen van bederf.

„ By het openen van den onderbuik viel ſtraks de ſterk opgezette Baarmoeder onder het gezicht, welke in haare oppervlakte zeer rood was geverwd, door eene groo-

groote menigte van ſterk opgevulde bloedvaten. Voorzichtiglyk wierd dezelve geopend, en men bevond daar binnen een onbeſchadigde mannelyke vrucht, van ongeveer vyf maanden ouderdom. De Lever was volkomen gezond, en de Galblaas aangevuld met eene maatige hoeveelheid van natuurlyk geverfde Galle. Aan de Maag beſpeurde men uitwendig niets tegennatuurlyks, dezelve bevatte ongeveer vier oncen van een geelbruin vogt, 't geen in een byzonder glas tot een naauwkeuriger onderzoek wierd uitgeſtort. By het openen bevond zich de binnenhuid, voornamelyk naar den benedenmond der Maag, aangedaan met vry aanmerkelyke ontſtookene vlekken, terwyl ook de laatstgenoemde opening tegennatuurlyk ſcheen te zamen getrokken te zyn. Aan de dunne darmen werden insgelyks hier en daar ontſtookene plaatſen gevonden; doch waren voor het overige in haare natuurlyke geſteldheid. De dikke darmen waren geheel onbeſchadigd, gelyk mede de overige ingewanden des onderbuiks. In de Borstholte waren de beide benedenſte lobben, gelyk ook de bovenſte linkerlob der Longen, geweldig ontſtooken. Het Hert, met de nabuurige ſtammen der groote bloedvaten, was geweldig opgevuld met zwart geronnen bloed, 't welk hier en daar als in een *polypeus* zamengroeiſel was overgegaan. De Zwelgpyp vond men op twee plaatſen, ieder ter breedte van twee dwarsgeplaatſte vingers, ontſtooken. Onder de afgenomene algemeene bekleedſelen des Hoofds bevond men geen de geringſte kwetſing; terwyl de vaten van het harde Hersſenbekleedzel onder de afgenomen hersſenpan met geronnen bloed waren gevuld. Voor het overige was noch in de lobben der Hersſenen, noch in de holligheden, noch in eenig ander deel des hersſengeſtels, eenige uitſtorting van vogt of eenige andere belediging te beſpeuren.

„ By een naauwkeuriger onderzoek van het vogt 't geen in de Maag was gevonden, openbaarde zich ras het Vergift, 't welk in dit geval de Lyderesſe had doen omkomen. Men beſpeurde, namelyk, in deeze vloeiſtoffe eene aanmerkelyke hoeveelheid grovelyk gekurvene groene bladen, die zeer gemakkelyk voor *Taxisbladeren* waren te kennen: derzelver hoeveelheid bedroeg ongeveer een vierde lood, en uit haare donkergroene glinſterende kleur was het te vermoeden, dat zy frisch ingenomen, en nog niet lange in de Maag waren geweest. Door een Chemisch onderzoek deezer vloeiſtoffe vond men ook geener-

ley

ley ſpoor van eenig metaalachtig of ander Vergift, het geen door dit onderzoek zou kunnen te voorſchyn gebragt zyn.

„ De ſchadelyke eigenſchappen van dit in onze Tuinen zo overvloedig voortkomend Gewas zyn in nieuwere tyden zo zeldſaam beſpeurd, dat men veelligt zou kunnen twyfelen, of wel de gevonde blaadjes de oorzaak des doods in de Overledene mogten zyn geweest, zo niet alle na den dood beſpeurde omſtandigheden zulks meer en meer hadden beveſtigd. De Overledene was immers, naar het getuigenis der daar over verhoorde perſoonen, in den nacht, ten twee uuren, door eene ſterke flaauwte overvallen, die verſcheidene uuren lang had geduurd, en by gelegenheid van welke zy door haaren val eene kwetzuur aan het oor had bekomen, waarna zy, ten elf uuren vóór den middag, in eene dergelyke flaauwte, zonder eenige zenuwtrekkingen, kwam te ſterven. Volkomen op dezelfde wyze beſchryft de Engelſche Geneesheer PERCIVAL (*Sammlungen auſerlesner Abhandlungen zum Gebrauch praktiſcher Aertze* ſ. 710) den dood van drie jongens, aan welke de Taxisbladen, om tot een worm-verdryvend middel te dienen, waren gegeeven. Want, na eenige flaauwten, ſtierven deeze, binnen den tyd van twaalf uuren, zonder pyn of zenuwtrekkingen.

„ Met betrekking tot de doodelykheid deezer Vergiftiging laat zich, by gebrek van meerdere waarneemingen, aangaande de werking deezes Vergifts, niets naders bepaalen. Dan daar de Overledene, na den eerſten aanval van flaauwte, ten vollen weder is herſteld geworden; daar het Vergift nog geheel en al binnen de Maag was; daar voorts eene genoegzaame tuſſchenruimte van tyd verliep tuſſchen dat bykomen en den dood, in welke geſchikte geneesmiddelen hadden kunnen worden aangewend, zo komt het my zeer waarſchynlyk voor, dat deeze Vergiftiging alleen toevalligerwyze, en door het verzuimen der geſchikte geneesmiddelen, doodelyk is geworden.

„ Dat het bovenſtaande door ons getrouwelyk en naar ons beste geweeten aldus is waargenomen, om tot eene, door ons verſchuldigde, onderrichting der Hoog Vorſtelyke Regeering te dienen, betuigen wy by de onderteekening onzer Naamen, en de daar nevens geplaatſte Zegels.

Hildesheim, den 2 May 1789.

D. BRANDIS, &c.

Wat

Wat nu, ten opzichte van het *Factum* deezer Vergiftiging, door de onvermoeide zorge van den Amptman verder heeft kunnen worden ontdekt, zal ik U. H. Gel. uit de Acta mededeelen; want, ſchoon het niets tot de zaak zelve doet, kan het echter tot waarſchuwing der Gerechten verſtrekken. De Overledene had zich aan een Bakkersknegt, die met haar in hetzelfde huis diende, verloofd, en zich door hem laaten beſlaapen. Niet lang daarna vindt die Jongman eene andere party, die hem voordeeliger is. Hy ſtelt hierom het Meisje voor, hoe ongelukkig zy beide zouden worden, met te trouwen, zonder het noodige vermogen om hunne neering te beginnen, en belooft haar een goed deel van de Bruidſchat, die hy door het trouwen eener oude Weduwe hoopt te bekomen. Wat haar zederd eenige maanden weggebleevene Stonden betrof, daar was geene zwaarigheid by; 'er woonde in dien oord een ervaaren Veeärts, die bekwaame middelen bezat, om die ontlasting weder aan den gang te helpen. Hy ſpreekt hier op met dien man, en belooft hem eene aanzienelyke belooning, zo hy zyne kuur naar genoegen volbrengt. De Veeärts begint hier op zyn werk, met het ten platten lande zo gewoon proefmiddel, den Witten Vitriool. Wanneer deeze braaking veroorzaakt, geeft hy verdere middelen; doch welke? dienaangaande kon de waarheid niet ten vollen aan den dag gebragt worden. Zo veel wierd door getuigen beweezen, dat hy, een tyd lang vóór den dood van het ongelukkig ſchepſel, in een Adelyken Tuin was geweest, en aldaar zeer zorgvuldig naar Zevenboom had gevraagd. Eene eenvoudige meid had hem by een *Taxisboom* gebragt, en hy had daar een goed deel afgeſneeden en in een buidel gepakt, onder voorwendſel, dat hy zulks tot eene Veeartzeny zou gebruiken. Dit erkende hy; doch voegde daar by, dat hy, ontdekkende dat zyne bekomene middelen de regte niet waren, dezelve in het water had geworpen. Ook ontkende hy ten ſterkſten, iets van dezelve aan het Meisje gegeeven te hebben. Wilde de Rechter nu verder gaan, zo had hy alleenlyk keuze tuſſchen den gevaarlyken Eed van Zuivering en de gruwelyke Pynbank. De ſchuldige wierd hierom, van wegen het geen beweezen was, met gevangenis geſtraft, en het overige wysſelyk aan de vergetelheid overgegeeven.

Kort daarop nam ik eenige Proeven op jonge Honden, om

om de werking van het Vergift van den *Taxis* nader te ontdekken. In den eerſten opſlag kwam het my niet onwaarſchynelyk voor, of het Vergift van den *Taxis* zoude eenige overeenkomst kunnen hebben met dat van de *Laurierkers*. Ik liet hierom door een Apotheker drie reizen *gecohobeerd* water van Taxisbladeren bereiden, 't welk zeer kragtig was; van hetzelve goot ik aan drie jonge Honden ieder vier oncen in den hals; doch ik beſpeurde geenerleye uitwerking. Even onkragtig was het waterig *Extract*, en zelfs, tot de hoeveelheid eener once, hun ingegeeven, deed het geene uitwerking dan hun alleen een overvloedigen afgang te verwekken. Wat de Beziën aangaat, dezelve worden, zonder eenig nadeel, door de kinderen, in eene ruime maate verſlonden, en hebben niets vergiftigs in zich.

Ondertuſschen moet ik aanmerken, dat alle Dieren, die ik weet dat door den Taxis zyn omgekomen, het blad zelve hadden gevreeten. Op zodanig eene wyze herinner ik my daaraan te hebben zien ſterven twee Geiten, en een jongen Os. Uit mondelinge berichten is 't my bekend, dat een aanzienelyk deel der kudde van eene nabuurige Schaapherdery door het gebruik deezer bladen is omgekomen. Insgelyks is my verzekerd, dat 'er in de Artzenyſchool der Dieren te Hanover proeven zyn genomen, welke de doodelykheid van het Taxisblad voor de Paarden ten ſterkſten bewyzen. Uit dit alles wordt het my zeer waarſchynelyk, dat dit Vergift, gelyk veele andere uit het Groeijend Ryk, by voorbeeld Tabaksölie, werkt, dat de ſcherpe puntige bladen de maag kwetzen, en in die wondjes het eigentlyk zenuwenvergift inſtorten. Eene reeks van onderzoekingen, die voor de Geneeskunde en de kennis der Dierlyke Huishouding van het grootſte nut kan verſtrekken, zoude dit verder moeten bevestigen; en U. H. Gel. heeft de beste gelegenheid, om daar toe jonge Geleerden aan te wakkeren.

D. BRANDIS,

Hildesheimſche Gezondheids-Raad.

WAAR-

WAARNEEMINGEN OVER HET OOST-INDISCH EN ANDER ZUIKERRIET, INGEVOERD IN DE FRANSCHE CARAIBISCHE EILANDEN, EN ONLANGS OP HET EILAND ANTIGUA, door den Admiraal *Sir* JOHN LAFOREY, *Bart.*

„ De Admiraal JOHN LAFOREY, zich bevlytigd hebben-
„ de om een nieuw ſoort van Zuikerriet in de *Brit-*
„ *ſche West-Indiſche* Eilanden in te voeren, geeft 'er
„ zel e dit kort, nieuw en belangryk, verſlag van."

De eene ſoort van Zuikerriet was gebragt van het Eiland *Bourbon*; de *Franſchen* verhaalden, dat het oorſpronglyk aan de Kust van *Malabar* groeide.

Eene andere ſoort kwam van het Eiland *Otaheite.*

Eene derde ſoort was herkomſtig van *Batavia.*

De twee eerstgemelde geleeken veel op elkander, beide in gedaante en groei; maar het Zuikerriet van *Otaheite* wordt gezegd de fynſte Zuiker op te leveren. Deeze Zuikerrieten zyn veel grooter dan die van onze (*Engelſche*) Eilanden; de geledingen van eenige waren acht of negen duimen lang, en zes duimen in den omtrek dik. Derzelver kleur, als mede die der bladen, verſchilt van het onze, zynde bleek groen; de bladen zyn breeder, de punten hangen na den grond als de bladen volgroeid zyn, in ſtede van overeinde te ſtaan, gelyk die onzer Eilanden. Het ſap desgelyks verſchilt, uitgedrukt zynde, van dat onzer Zuikerrieten, zynde van eene zeer bleeke in ſtede van eene donker groene kleur. Ik liet een der grootſte van deeze Zuikerrieten, 't geen ik volgroeid oordeelde, affnyden, en desgelyks een der grootſte van ons eigen inlandsch Zuikerriet, dat op ieder der drie andere Plantadien kon gevonden worden. Ik liet dezelve, toen zy ter maalinge voegelyk bereid waren, weegen; de *Malabarſche* Zuikerrieten woogen meer dan zeven ponden; geen van de drie andere haalde meer dan vier en een vierde pond.

Ter maalinge zyn zy ryp genoeg in den tyd van tien maanden. Eenige, door myn Werkman ter proeve afgeſneeden, meer dan twaalf maanden oud, werden geoordeeld een gedeelte der Sappen verlooren te hebben, door ze te langen tyd te laaten ſtaan.

Zy ſchynen de droogte beter te kunnen verduuren dan

ons

ons gewoon Zuikerriet. Ik merkte op, naa eene droogte van zeer langen duur, wanneer de bladen van ons Zuikerriet aan de uiteinden begonnen bruin te worden, deeze de frisse kleur bleeven behouden. —— Een Heer van *Montferrat* hadt eenige dier Planten, hem geschonken door den Heer PINNEL, een der grootste Planteren op *Guadeloupe*. Deeze berigtte hem, dat hy, wanneer in den Jaare 1792 eene langduurige droogte had plaats gegreepen, onder het inlandsch Zuikerriet een half Acre van deeze soort geplant hadt: het gebrek aan regen, en de *Borer*, hadden de inlandsche zo veel nadeels toegebragt, dat hy 'er geen Zuiker van kon bekomen; doch de andere hadden hem drie vaten uitgeleverd.

In de Lente des Jaars 1794, deed ik eene Proeve met het *Malabarsch* Zuikerriet op een myner Plantadien; 160 bosschen, vyf voet in 't vierkant, werden 'er gesneeden, zy leverden meer dan 350 Ponden zeer goede Zuiker uit. Ik zond 'er van aan den Heer EDWARDS (*). Het Sap werd Zuiker in veel minder tyds dan gewoonlyk vereischt wordt voor ander Zuikerriet, en gaf weinig schuim. De voortbrenging was in de evenredigheid van 3,500 Ponden op een Acre. Het weêr was zo droog geweest, en de *Borer* zo verdelgend, dat ik my verzekerd houde, dat geen gedeelte van die Plantadie meer dan de helft dier hoeveelheid van het ander Zuikerriet in dezelfde uitgestrektheid gronds zou opgeleverd hebben.

De *Franschen* klaagen, dat dit Zuikerriet geen genoegzaame ruigte oplevert om het Sap tot Zuiker te kooken; hier aan, als mede dat zy nooit een steng uitschieten, denk ik dat goeddeels derzelver meerdere grootte moet worden toegeschreeven. Dit ongemak kan voorgekomen worden door het gebruik van Koolen en de meerdere hoeveelheid van Riet-schokken, welke derzelver grootte schenkt, (en die wy, behoorelyk toebereid zynde,

(*) De Heer EDWARDS, van wiens *Burgerlyke en Handelkundige Geschiedenis van de Engelsche Volkplantingen in de West-Indien*, by den Boekhandelaar LOOSJES, wy met verlangen het Vervolg te gemoet zien, vondt deeze Zuiker zeer goed; de kleur helder; de korrel, schoon niet zo groot als de beste Zuiker van *St. Kitts*, sterk; en hy houdt zich verzekerd, dat geen ruwe Zuiker beter geschikt is om gerafineerd te worden.

de, voor de beste bemesting houden) zal de kosten, aan het vuur besteed, wel ryklyk vergoeden.

Het Zuikerriet van *Batavia* is aan de buitenzyde donker purper. Het groeit in korte geledingen, is klein in den omtrek, maar boscht sterk, en groeit zo schielyk, dat zy in een derde van den tyd onzer inlandsche voortkomen: de geledingen barsten, kort naa dat ze gevormd zyn, in de lengte open. Het heeft het voorkomen van sterk te weezen, en droogte te kunnen verduuren. Eenige weinige planten waren afgesneeden ten zelfden tyde dat ik de bovengemelde proeve nam. Men berigtte my, dat zy zeer veel saps uitleverden, 't geen ryker scheen dan dat van ander Zuikerriet; maar de Zuiker was zeer sterk geverfd met de kleur van den bast: men hadt waargenomen, dat, by de uitpersing aan de molen, het sap helder purperverwig was; maar dat het, door de Zuiveraar geloopen zynde, yzerkleurig werd. —— Men heeft my verhaald, dat de *Bataviasche* Zuiker, te *Amsterdam* aangevoerd, zeer goed is; zo dat, indien dit Zuikerriet anders wel beantwoordt, 'er wel middel zal te vinden weezen om dat purperverwige weg te krygen.

AANMERKINGEN OVER DE LEERZAAMHEID DER DIEREN; getrokken uit W. SMELLIE'S *Philosophy of Natural History.*

(Medegedeeld door den Heer R. ARRENBERG.)

(*Vervolg van bl.* 334.)

Van alle viervoetige Dieren, van wier historie en manieren wy eene genoegzame kennis hebben, is de *Olyphant*, wegens zyn leerzaamheid en verstand, het aanmerkelykste. Schoon zyne gestalte vervaarlyk groot en zyne ledematen ruw en onevenredig zyn, het welk hem, op het eerste aanzien, een voorkomen van domheid en lompheid geeft, is egter zyn verstand groot, en zyne vernuftige bedryven, gelyk ook zyn stil en bedaard gedrag, byna ongelooflyk. Hoewel hy een moedig Dier is, zyn egter zyne neigingen zagtzinnig en vreedzaam. Hy is gezellig, en men ziet hem zelden in een bosch alleen. Wanneer hy in gevaar is, of eene roovery op bebouwde landen on-

onderneemt, vergaderen zich de Olyphanten in troepen. De oudſten gaan in de voorhoede; die op hen volgen in jaren ſluiten den troep, en de zwakken en jongen gaan in het midden. In de boſſchen en eenzame plaatſen nemen zy minder voorzorgen; maar nimmer ſcheiden zy zich zoo ver van een, dat zy, in geval van gevaar, elkander geen onderlingen byſtand zouden kunnen bieden. Een troep Olyphanten maakt een ontzaggelyke vertooning. Wanneer zy optrekken, ſchynen de boſſchen voor hun te vallen; zy rukken de takken van de boomen af, die hen tot voedſel verſtrekken, en, indien zy op een bebouwd land komen, vernielen zy in een oogenblik al den arbeid van den landman. Hunne invallen zyn te gedugter, om dat 'er naauwlyks middelen zyn om hen terug te dryven; want om een vereenigden troep Olyphanten aan te vallen, zou men een kleine legermagt noodig hebben. Het is alleenlyk wanneer een of twee van hun van de overige afdwalen, dat de Jagers een proef van hunne kunst en bekwaamheid durven nemen om hen aan te randen; want de proef aan een geheelen troep te willen nemen, zou gewis voor de aanvallers een noodlottigen uitſlag hebben. Wanneer iemand op hen afkomt, loopen zy regelregt toe op den aanvaller, ſmyten hem, met hun ſnoet, in de lugt, en trappen hem, by het nedervallen, met hunne pooten, of liever pylaren van vleesch en been, te pletteren. Hier uit moet men zich egter geen verkeerd denkbeeld vormen van dit edel en majeſtueus Dier. Met kragt en grootschheid veracht hy alle belediging, en zoo men hem niet ontrust door moedwillige en gevoelige aanranding, zal hy nooit eenige vyandlykheid toonen tegen eenig Mensch of Dier. Olyphanten leeven alleen van kruiden, en hebben geen trek naar bloed. Zoodanig zyn hunne maatſchaplyke en edelmoedige neigingen, dat, wanneer een van hun een welig land met voedſel vind, hy zyne medemakkers gaat roepen, om in zyn goed geluk deel te nemen.

De Olyphant bezit alle de zintuigen in volkomenheid; doch in het gevoel overtreft hy de ganſche ſchepping der wilde Dieren. Zyn Snoet is het voornaamſte middel van dit zintuig. By een Olyphant van veertien voeten hoog, is de ſnoet omtrent agt voeten lang, en vyf en een halve voet in den omtrek; het is een breede vleeſchige buis, door deszelfs geheele uitgebreidheid verdeeld in ringswyze affcheidingen, en is bekwaam tot allerlei be-

wegingen. Hy kan dezelve, naar welgevallen, verlengen of verkorten; zy verſtrekt hem tot een hand; want hy kan 'er niet alleen zware lighamen, met groote kragt, mede aangrypen, maar ook met deszelfs uiterſte punt een ſchelling, en zelf een ſtuiver, opvatten. Door dit werktuig kan de Olyphant groote en kleine ſtukken in zyn mond brengen, op zyn rug leggen, dezelven vasthouden, of op een grooten afſtand van zich werpen. In den ſtaat der natuur en volkomen vryheid, is de Olyphant noch wreed noch bloeddorſtig. Zy zyn edelmoedige Dieren, die nimmer gebruik maken van hunne kragt, dan om zich zelven te verdedigen, of hunne makkers te beſchermen. Zelfs zonder de menschlyke onderwyzing, bezitten zy de ſchranderheid van den Bever, de loosheid van den Aap, en de ſcherpzinnigheid van den Hond. By deze inwendige vermogens komt nog de verbazende kragt en ſterkte van hunne lighamen, en de ondervinding en kundigheid, die zy in een leeftyd van ten minſten twee eeuwen verkrygen. Met zyn ſnoet rukt hy boomen uit den grond, en maakt een gat in een muur door zyn lighaam 'er tegen aan te drukken. By deze verbazende kragt, bezit hy moed, voorzigtigheid en koelheid. Dewyl hy nooit eenig ſchepſel leed doet, dan in geval dat hy beledigd is, word hy algemeen bemind, en alle Dieren bewyzen hem achting, nadien zy geen reden van vrees voor hem hebben. Door alle eeuwen heen hebben de menſchen dit hoogſtaatlyk en vernuftigſte van alle Dieren grootlyks geëerbiedigd. De Ouden beſchouwden hem als een wonderwerk der Natuur, en in de daad is hy een van hare grootſte werkſtukken; dan, met dit alles, hebben zy zyne vermogens te veel vergroot; want, zonder bedenking, ſchreven zy hem alle verſtandelyke vermogens en zedelyke deugden toe. PLINIUS, ÆLIANUS, PLUTARCHUS, en andere Schryvers van later tyd, hebben den Olyphant niet alleen toegekend beredeneerde bedryven, maar ook een innerlyken Godsdienst, eene ſoort van daaglykſche aanbidding van Zon en Maan, eene wasſching voor dien Dienst, een geest van voorſpelling, en eene liefde tot God en hunne medeſchepſelen, die zy byblyven in het aannaderen van den dood, en, na hun overlyden, met hunne tranen beſproeijen, en derzelver lighamen met aarde bedekken.

Wanneer zy door den Mensch geleid en onderwezen zyn, word de Olyphant het zagtzinnigſte en gehoorzaamſte van alle huislyke Dieren. Hy bemint zyn meester, lief-

liefkoost hem, en voert dikwils zyne oogmerken uit eer hy ze hem beveelt: hy leert teekens begrypen, en weet byzondere geluiden te onderſcheiden: hy onderſcheid zelf de toonen van goed- of afkeuring van hem, die het bevel over hem heeft, en regelt zyne daden naar zyne gewaarwordingen. De ſtem van zyn meester bedriegt hem nooit, en hy voert deszelfs orders met naauwkeurigheid, doch zonder eenige verhaasting, uit. Zyne bewegingen zyn altyd gematigd en bedaard, en zyn karakter ſchynt eenſtemmig te wezen met de zwaarte van zyn geſtel.

Tot behulp van hen, die op hem ryden, leert hy gereedlyk op zyne knieën te vallen. Met zyn ſnoet begroet hy zyne vrienden, ligt 'er lasten mede op, en helpt hen 'er mede, die hem beladen. Hy is gaarn gekleed, en ſchynt 'er trotsch op te wezen wanneer hy pragtig opgetuigd is. In de zuidlyke landſtreken wordt hy gebruikt om wagens, ploegen en andere rytuigen, voort te trekken. „ Ik was ooggetuige, zegt P. PHILIPPE, van de volgende bedryven. Te *Goa*, daar men altyd, by den aanbouw van Schepen, Olyphanten gebruikt, ging ik, „ op zekeren dag, naar den kant van de rivier, alwaar „ men bezig was, in de Stad *Goa*, een groot ſchip te „ bouwen, en daar toe, op eene uitgeſtrekte vlakte, een „ aantal balken gereed had. Eenig werkvolk bond een „ touw aan eene der zwaarſte balken, en bragt het eind „ daar van by den Olyphant, die het in zyn mond „ nam, en, na het eenige maalen om zyn ſnoet geſlingerd „ te hebben, den balk, zonder een geleider, naar de „ plaats bragt, waar men het ſchip bouwde, welke plaats „ hem maar eens gewezen was. Somtyds droeg hy balken, die twintig mannen niet in ſtaat zouden geweest „ zyn te dragen; doch het geen my nog het meest verwonderde was, dat, als 'er een andere balk op den „ weg lag, hy het eind van zyn balk over dien heen „ ligtte, op dat hy denzelven te gemaklyker daar over „ zoude kunnen ſlepen. Zou de verſtandigſte man het anders hebben kunnen doen (*)?" Wanneer hy by het werk was, droeg hy op gelyke wyze, en, als men hem maar wel behandelde, toonde hy zich nooit te onvrede. De man, die dit Dier beſtierde, zat gemeenlyk op zyn nek, en had een yzeren prik, met welke hy hem agter de ooren ſtak, om hem te doen voortgaan of terug te keeren;

(*) *Voyages d'Orient*, pag. 367.

ren; doch woorden waren doorgaans genoeg. De verknogtheid en toegenegenheid der Olyphanten voor hunnen geleider zyn ſomtyds zoo ſterk en beſtendig, dat men 'er voorbeelden van gezien heeft, dat zy van verdriet ſtierven, wanneer zy eens, in een onverhoedſchen aanval van razerny, den geleider gedood hadden.

Vóór de uitvinding van het buskruid, werden de Olyphanten altyd, by de Afrikaſche en Aſiatiſche Natien, in den oorlog gebruikt. „ Van onheuglyke tyden, zegt „ SCHOUTEN, gebruikten de Koningen van *Ceylon*, *Pegu* „ en *Aracan*, Olyphanten in den oorlog; bloote zwaarden „ bond men aan hun ſnoet, en plaatſte kleine houten kas„ teelen op hun rug; in welken vyf of zes mannen kon„ den zitten, die met werpſpiesſen en andere geweren „ gewapend waren (*)." De Grieken en Romeinen, egter, leerden welhaast hoe zy deze monſtreuſe krygshelden moesten bevegten: zy openden hunne gelederen, lieten die Dieren inkomen, en keerden hunne wapenen niet tegen de Olyphanten, maar tegen hunne beſtierders. Dan ſedert het vuur de hoofdſtof van den oorlog en het voornaamſte werktuig van verwoesting geworden is, zyn de Olyphanten, welken voor het vuur en het gebulder van het geſchut ſchrikken, meer gevaarlyk, dan nuttig in onze hedendaagſche veldſlagen geworden. De Indiaanſche Koningen, evenwel, blyven aanhoudend Olyphanten in hunne oorlogen gebruiken. In *Cochin*, en andere gedeelten van *Malabar*, zit al het krygsvolk, dat niet te voet moet vegten, op Olyphanten (†): hetzelfde heeft ook plaats in *Tonquin*, *Siam* en *Pegu*. In deze Landen, worden ook de Koning en de Adel, by openbare feesten, altyd voorgegaan en gevolgd door een talryken trein van Olyphanten, die alle, met ſchitterende metalen, pragtig opgetooid, en met kostbare ſtoffen vercierd zyn. Hunne uitſtekende tanden zyn dan met gouden en zilveren ringen bezet, en hunne ooren en wangen met allerhande kleuren beſchilderd: zy hebben bloemkroonen op hunne hoofden, en aan de verſchillende gedeelten van derzelver lighamen hangt een aantal kleine bellen. Zy hebben groot behagen in dien opſchik; want zy zyn blymoediger en vriendelyker, naar gelang van het aantal en den rykdom van derzelver vercierſels. De Aſiaten, die al van ou-

(*) *Voyage d'Orient*, pag. 32.
(†) THEVENOT, Tom. 3, pag. 261.

oude tyden beſchaafd waren, ontdekkende de vernuftigheid en leerzaamheid van den Olyphant, voedden hem geregeld op, en vormden zyne neigingen naar hunne eigen manieren, en naar den nuttigen arbeid, in welken van zyne kragten en ſchranderheid gebruik konde gemaakt worden.

Een huislyke Olyphant kan meer werks doen dan zes Paarden, doch hy vereischt grooter zorg en meerder voedſel; hy is aan verhitting onderhevig, en moet twee of driemaal daags in het water gebragt worden. Hy leert gemaklyk zich zelf te baaden. Met zyn ſnoet neemt hy eene groote hoeveelheid water op, brengt het aan zyn mond, drinkt 'er een gedeelte van, en werpt het overige, door het opligten van zyn ſnoet, over zyn lighaam. Om een denkbeeld te geven van den arbeid, waar toe hy gebruikt word, en van de leerzaamheid van zyn aart, verdient het opmerking, dat, in *India*, alle de balen, zakken en tonnen, van de eene plaats naar de andere, gebragt worden door Olyphanten. Zy vervoeren laſten op hunne lighamen, op hunne nekken, op hunne ſnoeten, en zelf door hunne monden, waar in men het eind van een touw ſteekt, het welk zy dan met hunne tanden vasthouden. Loosheid en ſterkte vereenigende, breken zy of bederven nimmer eenige goederen, die hen zyn opgelegd. Van de kanten der rivieren brengen zy zware pakken in de booten, zonder dat dezelven nat worden, leggen ze voorzigtig neder, en ſchikken die op de plaats, daar zy oordeelen dat ze leggen moeten. Als hun meester hen onderrigt, waar hy de goederen wil gelegd hebben, beproeven zy, met hun ſnoet, of 'er de plaats toe geſchikt is, en, ingeval een baal of vat op zyde valt, gaan zy vrywillig een ſteen zoeken, om 'er die onder te leggen, en het daar mede vast te zetten.

In den Olyphant is het zintuig van den reuk zeer ſcherp; ook is hy uitermaten gezet op ſterkriekende bloemen, welken hy een voor een opzamelt, en, na 'er eenigen tyd aan geroken te hebben, opeet.

In *India*, daar de huislyke Olyphanten het water zoo noodig hebben als de lugt, geeft men hun alle mooglyke gelegenheid om zich zelve te baaden. Hy gaat zoo ver in de rivier, tot dat het water aan zyn buik komt, gaat vervolgens op eene zyde leggen, en, zyn ſnoet herhaalde reizen met water gevuld hebbende, ſtort hy het uit over de bloot liggende deelen van zyn lighaam. Zyn meester heeft hem dus aan eene zyde ſchoon gemaakt hebben-

de, gebied hem op de andere zyde te gaan leggen, welk bevel hy terſtond gehoorzaamt, en wanneer hy op die wys aan beide zyden gewasſchen is, komt hy uit de rivier, en blyft een tyd lang aan den kant ſtaan, om zich te droogen. Schoon de Olyphant zulk een vervaarlyk lighaam heeft, is hy egter een goed zwemmer, en op een reistogt is hy van groot nut by het overtrekken der rivieren. Wanneer hy by zulke gelegenheden gebruikt word, is hy dikwils beladen met twee of drie ſtukken vierponds geſchut, behalven eene groote hoeveelheid bagagie, en verſcheiden menſchen, die zich aan zyne ooren en ſtaart vasthouden. Als hy dus zwaar beladen is, gaat hy gewillig in de rivier, en zwemt over; houdende zyn ſnoet in de hoogte om te kunnen ademhalen. Hy is een groot liefhebber van wyn en andere geestryke dranken; als men hem een fles toont, die daar mede gevuld is, en men hem die belooft tot eene belooning voor zyn arbeid, zal hy de ſterkſte pogingen doen, en de zwaarſte lasten dragen, om die te verdienen.

De Olyphant, van welken de *Graaf* DE BUFFON gewag maakt, werd, volgens het berigt van den Heer DE BUSSY, gebruikt om geſchut over het gebergte te voeren, en toonde by die gelegenheid een onbegryplyk vernuft en leerzaamheid. Paarden en Oſſen doen, als zy voor het geſchut gezet worden, geene andere pogingen dan om het tegen hoogten op te trekken; maar de Olyphant ſtoot het agterſte van het geſchut met zyn knie voort, en by elke poging ondersteunt hy het, door zyn knie tegen het wiel van den affuit te zetten.

Hy toont te verſtaan het geen zyn *Cornach*, of geleider, hem zegt; want als hy hem tot eenig hard werk wil gebruiken, vertelt hy hem eerst wat 'er gedaan moet worden, en geeft hem reden waarom hy dien arbeid moet onderneemen; indien dan de Olyphant een weerzin aan het werk toont, belooft hy hem eenigen wyn, arak, of iets anders, daar hy een liefhebber van is, te zullen geven, en op die belofte zal hy terſtond zyne uiterſte pogingen in 't werk ſtellen; doch die belofte dan niet na te komen is allergevaarlykst, en menige *Cornach* is het ſlagtoffer van zyn woordbreking geweest.

„ Te *Dehan*, zegt de Heer DE BUSSY, doodde een Oly-
„ phant, uit weerwraak, zyn *Cornach*. Zyn Vrouw,
„ die ooggetuige van dit droevig ſchouwſpel was, nam
„ haare twee kinderen, en wierp die voor de voeten van

„ het

„ het woedend Dier: *daar*, zeide zy, *gy hebt myn man* „ *gedood*, *beneem my en myne kinderen nu ook maar het* „ *leven*. Oogenbliklyk bedaarde de Olyphant, en, even „ als of hy berouw had over zyne daad, nam hy den „ oudſten jongen met zyn ſnoet op, zette hem op zyn „ nek, nam hem voor zyn *Cornach* aan, en wilde, na „ dien tyd, nimmer gedogen, dat hem iemand anders „ bereed."

De Leden van de Koninglyke Maatſchappy der Wetenſchappen in *Frankryk* hebben ons eenige zeldſame byzonderheden, betreklyk den Olyphant van *Verſailles*, medegedeeld. Die Olyphant, zeggen zy, ſcheen het te verſtaan wanneer men hem beſpotte, en wist de belediging, die men hem aangedaan had, wel te onthouden, tot dat hy gelegenheid zag om 'er zich over te wreeken. Een man, die hem bedroog, door eenig voedſel, dat hy hem aanbood, bezyden zyn mond te ſteken, gaf hy zulk een geweldigen ſlag met zyn ſnoet, dat de man ter aarde viel, en twee ribben brak. Een Schilder, die hem zoude uitteekenen, verlangende dat hy in den ſtand zou blyven ſtaan met zyn ſnoet omhoog en met zyn mond open, liet hem, door zyn knegt, telkens eenige vrugten in den mond werpen; doch onder dit bedryf ſomtyds alleen dreigende, zonder hem in de daad vrugten te geven, werd het Dier boos, en, even als of hy het wist, dat de Schilder daar van de oorzaak was, ſloeg hy, in plaats van op den knegt, zyn gezigt op den meester, en zyn ſnoet met water gevuld hebbende, wierp hy een plas water op de teekening, waar door dezelve geheel bedorven wierd. Dees Olyphant maakte doorgaans minder gebruik van zyn kragt dan van zyn loosheid. Hy maakte zeer gemaklyk en bedaard de gespen los van een breede dubbele lederen band, die hy aan zyn voet had, en als de knegts die gesp met een dun touwtje omwonden, en 'er verſcheiden knoopen op gelegd hadden, wist dit Dier het alles los te maken, zonder iets aan den ſtrop of het touwtje te breken.

P. VINCENT MARIE heeft opgemerkt, dat de Olyphant, in een huislyken ſtaat zynde, zeer geacht word wegens zyne goedwilligheid, leerzaamheid, en vriendſchap voor zyn beſtuurder. Als hy beſtemd is voor den eigentlyken dienst van een Vorst, ſchynt hy gevoel te hebben van zyn goed fortuin, en neemt een houding en gedrag aan, dat volmaakt overeenſtemt met zyn ſtand; doch, in tegendeel, als hem een geringen arbeid word opgelegd,

is hy treurig, gramſtorig, en toont duidlyk, dat hy vernederd en verlaagd word. Hy is een groot liefhebber van kinderen, liefkoost hen, en ſchynt de onnoozelheid van hunne bedryven te bemerken. Een Hollandsch Reiziger (*) verhaalt, dat, door den Olyphanten geſtadig te geven het geen zy geern hebben, men hen zeer tam en onderworpen maken kan. Zy zyn zoo ſchrander, dat men kan zeggen, dat hun alleen de ſpraak ontbreekt. Zy zyn trotsch en yverzugtig; maar ook zoo dankbaar voor goed onthaal, dat zy, als een teeken van achting, hun hoofd buigen, wanneer zy huizen voorbygaan, in welken hun eenig genoegen is aangedaan. Zy laten zich leiden en bevelen door een kind; maar worden geern geprezen en geliefkoosd. Wanneer een wilde Olyphant gevangen genomen word, bind een Jager hem de voeten, terwyl een ander hem groet en aanſpreekt; zich verontſchuldigende, dat hy hem moet binden, en verzekering gevende, dat men geen voornemen heeft hem eenig leed te doen; daar by voegende, dat hy, in zyn vorigen ſtaat, dikwils gebrek aan voedſel had, doch dat hy het in 't vervolg beter zal hebben, en hem alles, wat men hem belooft, geworden zal. Deze vleyende redevoering is zoo draa niet geëindigd, of de Olyphant volgt den Jager gewilliglyk (†). Hier uit moet men egter niet beſluiten, dat de Olyphant de taal verſtaat, maar dat hy, even gelyk de Hond, een zeer ſterk vermogen van onderſcheiding heeft. Hy weet onderſcheid te maken tusſchen goedkeuring en afkeuring, tusſchen haat en vriendſchap, en andere neigingen, welken door menschlyke gebaarden en wezenstrekken uitgedrukt worden, en het is om deze reden dat een Olyphant gemaklyker door goedheid, dan door ſlagen kan tam gemaakt worden.

„ Ik heb dikwils opgemerkt, zegt EDWARD TERRY (§), „ dat zeer veel bedryven van den Olyphant meer aan de „ reden dan aan een inſtinct zyn toe te ſchryven. Hy „ doet al wat zyn meester hem gebied. Indien hy iemand wil doen verſchrikken, komt hy met een geweldige drift op den man aanloopen; doch, by hem gekomen zynde, ſtaat by oogenblikly ſtil, zonder hem te be-

„ le-

(*) *Voyage de la Compagnie des Indes d'Hollande.* Tom. I. p. 413.

(†) *Voyage d'Orient du* P. PHILIPPE, pag. 366.

(§) TERRY's *Voyage to the East Indies*, pag. 15.

„ledigen. Wanneer zyn meester iemand kwaad wil „doen, vertelt hy het den Olyphant, die terſtond zyn „ſnoet met water en ſlyk vult, en het werpt op het hoofd „ van den man, die hem aangewezen is. De Mogol ge„bruikt eenige Olyphanten tot uitvoerders van de ſtraf „ aan misdadigers, die ter dood verwezen zyn. Wan„neer hun geleider deze Dieren beveelt om die onge„lukkigen ſpoedig van kant te helpen, trappen zy hem „ oogenblikkyk met hunne voeten te pletteren; doch, in„dien hy wil, dat zy langzaam zullen ſterven, bre„ken zy hem de beenen een voor een, en doen hem de„zelfde wreede pynen lyden, als iemand die gerad„braakt wordt."

(*Het Vervolg by de naaste gelegenheid.*)

BELANGRYKE BYZONDERHEDEN, HET STAATSBESTUUR EN DEN TEGENWOORDIGEN STAAT VAN RUSLAND BETREFFENDE.

(Ontleend uit *Letters from Scandinavia.*)

„Dezelfde Schryver, wiens Verſlag, wegens *Peters„burg*, wy onlangs geplaatst hebben (*), deelt „ons, over de Stoffe in het Opſchrift deezer Afdeelinge „bevat, het volgende, onzes oordeels, zeer plaatzens„waardige mede."

* * * *

Indien een Wysgeer een ſtandpunt zou verkiezen, van waar de Menschlyke Natuur, in haare grootſte verſcheidenheid van character en uitwendig voorkomen, te beſchouwen, dan moest hy de Hoofdſtad van *Rusland* neemen. Uit het Hotel *de Londres*, waar in ik deeze Letteren ſchryf, zou hy eene geſtaage afwisſeling zien van Volk uit alle vier de Werelddeelen, gekleed naar hunne Landswyze, en omhangen met de grillige vercierzelen van Hovelingen, Ridders, Heyduken en Loopers; de eerwaardige baarden en lange ſleepende kleederen van Priesters, en de

(*) Zie hier boven, bl. 334.

de dikbedekte hoofden en de lederen kleederen der Boeren; te gader opleverende een der vermaaklykſte en vreemdſte vertooningen, welke men zich kan verbeelden.

De verſcheidenheid is even groot in de verſchillende leevenswyze, als in de kleederdragt, en in het voorkomen, der Inwoonderen van deeze Stad. Vreemdelingen blyven doorgaans gehegt aan hunne aangeboorene hebbelyk- en zinnelykheden. In *Petersburg* kan men zich doen onthaalen naar de wyze van elk Volk in *Europa*, zo wel als op die der *Aſiaanen*, van den Muur van *China* tot den mond van de *Oby*, en van *Conſtantinopolen* tot de Zee van *Kamtſchaika*.

Ik ben zeer in myn ſchik met de vryheid, welke Vreemdelingen hier genieten. —— Ik meen de vryheid van ongemoeid te blyven, uit hoofde van de vreemdheid hunner zeden en voorkomen. In *Londen* moet men niet alleen zich op den *Engelſchen* trant kleeden; maar ook alle de wisſelzieke verandering der Mode volgen, wil men ontgaan uitgelachen of als een monſter gehaat te worden. In *Petersburg* is men geheel bevryd van alle deeze belachlyke kwellingen. Niet alleen ziet gy de Volken te voorſchyn komen in derzelver eigene volkskleeding, van allerlei ſtoffe en maakzel, zonder dat zulks het oog, op eene buitengewoone wyze, trekt; maar dikwyls ziet gy, op een Masquerade-avond, veelen op openbaare plaatzen wandelen in hunne Masquerade-kleeding, en omhangen met anderen grilligen opſchik, zonder dat zulks eenige maate van verſtoorende opmerking trekt.

Eenigen onzer Landsgenooten, die zo volyverig *Engelsch* zyn, dat zy zelfs de dwaas- en buitenſpoorigheden, welke uit onze vrye Staatsgeſteltenisſe ontſtaan, eerbiedigen, merken de gemelde omſtandigheid aan als een blyk van de domheid des *Ruſſiſchen* Characters, en van de laagheid, waar toe het Volk gebragt wordt, door de werking van het willekeurig Staatsbeſtuur. Het dunkt my nogthans niet noodzaaklyk zodanig eene veronderſtelling aan te neemen, om oplosſing te geeven van dit verſchynzel. Het *Ruſſiſche* Ryk beſtaat uit verſcheide Volken, van elkander in taal, kleeding en zeden, verſchillende. De Hofkleeding geheel en al eene vreemde zynde, komen 'er geene omſtandigheden voor die aan eenige kleeding des Ryks eene meerderheid boven de andere geeven. Te deezer oorzaake behoudt elk zyne eigene. En daar de Hoofdſtad eigen-

aar-

aartig tot zich trekt lieden van elk Volk, waar uit de Natie is zamengeſteld, zyn de Inwoonders van *Petersburg* gewoon eene veel grooter verſcheidenheid van Kleederdragten te zien dan die van bykans eenige Stad. Hebbelykheid heeft in *Rusland* dezelfde uitwerking als overal elders. Een *Rus* kan niet meer dan een *Engelschman* veronderſteld worden, in ydele verwondering te ſtaan gaapen, over voorwerpen, welke hy alle uuren van den dag kan aanſchouwen.

Vreemdelingen genieten in dit Land eene zo volkomene vryheid in ſtukken van den Godsdienst als in Kleeding en Leevenswyze; en betoonen de Inboorelingen geen grooter maate van nieuwsgierigheid om de eene dan de andere naa te gaan. De *Engelſchen*, de *Franſchen*, de *Duitſchers*, de *Hollanders*, enz. hebben Kerken te *Petersburg*, welke zy bezoeken met de Vrouwen en Dienstbooden, behoorende tot elks Gemeente. Zomtyds ziet men ook eenige Heeren in die Kerken; doch dit is, in vergelyking geſprooken, zeldzaam. —— Het is ook zeldzaam dat de Inboorelingen door nieuwsgierigheid uitgelokt worden, om de Plegtigheden of Godsdienstoefeningen van eenig ander Volk te gaan zien. In de daad, de wyzen van openbaare Godsdienstoefening der *Ruſſiſche* Kerk zyn zo ſchitterend en zinnenbetoverend, dat zy, die in de waarneeming daar van zyn opgevoed en gewoon ze te vereeren, noodwendig met verſmaading moeten nederzien op de eenvoudigheid van andere Godsdienstvereeringen, ontbloot van dat aantrekkend uitwendige.

De vryheid nogthans, welke Vreemdelingen ten deezen aanziene genieten, vindt een tegenwigt door eenige bedwingende bepaalingen, waar aan zy zich, van eenen anderen kant, blootgeſteld vinden. Een *Engelschman*, by voorbeeld, dunkt het zeer hard, dat hy geene vryheid hebbe om vrylyk zyn gevoelen te uiten over Staatkundige maatregelen, over Mannen en Vrouwen daar in betrokken — dat hy niet meer dan een klein end wegs buiten de Stad mag gaan, zonder Pasport — dat hy geen Man van aanzien en rang mag voorby gaan, zonder voor hem uit den weg te wyken. In dit ſtuk ſtaat hy nogthans met den Inbooreling volmaakt gelyk. —— Zich over Staatszaaken uit te laaten is bykans volſtrekt verboden, en zy, die het nog waagen over de Staatsinrigtingen te ſpreeken, doen het fluisterend, en niet vóór dat zy zorgvuldig rondgekeeken hebben, om te zien of

'er

'er ook een verdagt perſoon zich in den omtrek bevinde. Nogthans ziet men, dat, ondanks de gedraagene voorzorge om de vrye geſprekken over Staatszaaken te voorkomen, zommigen de vryheid neemen om in *Rusland* over die verbodene onderwerpen te ſpreeken. In deeze gevallen is 'er een byzonder gebod uitgevaardigd, verbiedende allen geſprek over dusdanig een onderwerp; pyniging en ſtraffe dreigende tegen alle overtreeders.

Welk eene uitwerking zodanig een Verbod in *Engeland* zou gehad hebben, behoeft men geen *Engelschman* te vertellen. Maar in *Rusland* zyn eenige dringende beweegredenen tot gehoorzaamheid, welke zeldzaam miſſen de bedoelde uitwerking te baaren. Een kragtdaadig werkende Leermeester van onderwerping in het Staatkundige, de *Knoutmeester-Generaal* geheeten, houdt zyn verblyf in de Hoofdſtad; die, ſchoon luttel bedreeven in de weetenſchap der Regtsgeleerdheid, door eenige weinige proefondervindelyke ſlagen, een Staatsgebod bedwingender maakt, dan al de redeneering van alle Wetgeevers, die ooit beſtonden. Deeze ontzaglyke Perſonadie, doorgaans een Man van hoogen rang en nog hooger ontzaginboezeming, vernedert zich nimmer tot de zifteryen van regterlyk onderzoek, tot het nagaan van het onderſcheid der gevallen, tot het wikken en weegen van de omſtandigheden, die zo veel vertraagings toebrengen aan den ſpoed der Regtszaaken in *Engeland*. Zonder eenige andere formaliteit, dan die van een Order aan te kondigen zyner Meerderen, vangt hy onmiddelyk zyn werk aan, en volvoert het doorgaans met zo veel ernsts, dat hy, die ééns zulk eene les ontvangen heeft, zelden eene tweede behoeft.

Gy zult misſchien denken, dat iets, naar ſcherts gelykende, zeer kwalyk geplaatst is by een zo ernſtig onderwerp. De *Engelſchen* tog zyn gewoon van den Knout te ſpreeken als van de ſchriklykſte en vernederendſte ſtraffe, die men zich konne verbeelden. Nogthans is dezelve niet wreeder noch vernederender dan eenige ſtraffen in ons Land. Overweeg de openbaare geeſſelingen, welke, in eene menigte van gevallen, door onze *Engelſche* Wetten worden voorgeſchreeven; overweeg de nog verſchriklyker ſpitsroeden, welke onze Militaire overtreeders moeten ondergaan; en gy zult zien, dat een der vryſte en verlichtſte Volken, tot heden toe, niet in ſtaat geweest is eenig voldoenend middel uit te denken, om, buiten ze-

zekere maate, de ſtrengheid van ſtrafaandoeningen te verzagten. Ik wil dit in geenen deele derwyze opgevat hebben als of ik onbepaald de eene of de andere deezer ſtrafoefeningen billykte. Ik wilde alleen u verzekeren, dat de ſchrikwekkende verhaalen, welke men ons menigvoud te leezen geeft van deeze ſtraffe met de Knout, zeer overdreeven zyn; ten minſten dat men ze niet hebbe toe te paſſen, op de wyze, zo als dezelve heden ten dage wordt aangewend, ſchoon ze geſtaafd mogen worden door eenige allerſchrikbaarendſte voorbeelden van vroegere tyden.

Reizigers zyn of misleid geworden door hunne eigene aandoeningen over dit onderwerp, of zy hebben voorbedagtlyk hunne Leezers zoeken te misleiden. Wanneer ik het woord *Knout* vertaalde door het woord *Zweep*, dat 'er volmaakt aan beantwoordt, en u vermeldde, dat in *Rusland* Perſoonen, van zekere misdaaden overtuigd, gekastyd worden door geesſeling, ik zou u de volſtrekte waarheid verhaalen; en, nogthans, zou het u op geene buitengewoone wyze aandoen, dewyl gy dezelfde ſoort van ſtrafoefening allerwegen in *Groot-Brittanje* tegen de misdaadigers ziet bezigen; maar, wanneer ik het *Ruſſiſch* woord behoude, en ſchryf, dat, in dit ongelukkig Land, de kwaaddoenders met den *Knout* geſtraft worden, vult verbeelding de plaats eener naauwkeurige beſchryving aan, en uw bloed begint te verſtyven op het verwarde denkbeeld, 't geen gy vormt van iemand aan 't leeven te komen, hem de tong uit te rukken, en op allerlei wyze het lichaam te mishandelen der elendigen, die zich tot deeze onmenschlyke ſtraffe verweezen vinden.

Geloof my, hier in ſteekt meer misleidings dan gy u mogelyk kunt verbeelden. De Knoutſtraffe is, in veele gevallen, en zo als dezelve doorgaans, althans heden ten dage, wordt uitgeoefend, in geenen deele ſchriklyker dan de Geesſelingen, in veele gevallen, door de *Engelſche* Wetten voorgeſchreeven; en haalt in verſchriklykheid niet by de ſpitsroeden en dergelyke ſtraffen by ons Krygsvolk in zwang. Een *Rus*, die even het gewoone aantal van Knoutſlagen ontvangen hadt, 't geen zelden twaalf of vyftien te boven gaat, heeft men hooren zeggen dat hy voor een vles Brandewyn die ſtrafoefening nog wel eens ondergaan wilde. — Gy zult mogelyk zeggen dat dit meer moet toegeſchreeven worden aan ſterke geſteldheid op den Brandewyn, dan aan de zagtheid der ſtraffe. Maar ik verbeeld my, dat de grootſte Dronkaart

in

in het geheele *Engelſche* Leger, wanneer hy de pyn van vyfhonderd ſlagen geleden heeft, zyne toeſtemming tot nog andere vyfhonderd niet zou geeven voor al den Sterken Drank in *Groot-Brittanje.*

Maar, ſchoon, in het ſtuk van *Lichaamslyden*, de Knoutſlagen in *Rusland* niet ſterker zyn dan de Geesſelſlagen in *Engeland*, beken ik, dat ik aan de post van *Knoutmeester-Generaal* niet kan denken zonder affchrik; om dat, uit de wyze, op welke eene agterdogtige Staatkunde van Gunſtelingen en Staatsdienaars dezelve doet uitoefenen, de *Knout* een laag werktuig is van verdrukking, te meermaalen te werk geſteld om de ſnoode bedoelingen van byzondere wraake te volvoeren, zo wel als om het misdryf van weezenlyke overtreeders der Wet te ſtraffen. Niet alleen mogen Heeren last geeven om hunne Slaaven door den openbaaren Strafuitvoerder *Knoutſlagen* te doen toetellen, zonder daar voor eenige andere reden, dan hun eigen welgevallen, by te brengen; maar zomtyds wordt 'er een bevel uitgevaardigd, op 't gezag des Beſtuurs; last geevende, dat de *Knoutmeester-Generaal* dezelfde ſtrafoefening zal volbrengen aan lieden van rang, die het ongeluk gehad hebben van onder verdenking te vallen; dat is, die aanſtoot gegeeven hebben aan eenigen dier vergiftige Inſecten, die, onder den naam van Hovelingen of Gunſtelingen, ſteeds het oor van haare Majeſteit hebben. In deeze gevallen vervoegt zich de *Knoutmeester-Generaal*, met eenigen van zyn ſtoet, ten huize van den ter ſtraffe gedoemden perſoon, en volvoert, welke ook diens rang, ſexe of ouderdom, moge weezen, den last, hem gegeeven, met onmedelydende hardvogtigheid.

Men heeft my verhaald, (want nimmer heb ik het gezien,) dat, wanneer deeze ſchrikverwekkende Man bevel ontvangen heeft om zich na *Moscow* te vervoegen, 't geen zomtyds gebeurt, daar de meesten der niet in gunst ſtaande of misnoegde Edellieden hun winterverblyf te dier Stede houden, zyne verſchyning werkt als het uitbreeken van de Pest. De openbaare plaatzen worden geſlooten; alle gezellige verkeering houdt bykans op, en de geheele Stad is vol angſtige verwagting waar de ſlag zal treffen; want het is ten vollen bekend, dat deeze Amptenaar nooit eene vergeeffche reis doet.

Gy betoont zeker uwe verwondering, hoe eenig Volk zich kan onderwerpen aan een Ryksbeſtuur, 't welk zul-

zulke ſchriklykheden als de evengemelde wettigt. Dan uwe verwondering zal ophouden als gy agtgeeft op de inwendige Geſchiedenis deezes Ryks. De Jaarboeken van de Vorſten deezes Lands zyn, met ſlegts zeer weinig uitzonderingen, opgevuld met daaden van de ſchriklykſte wreedheid. De Galg, de Byl en de Knout waren de voornaamſte werktuigen huns Ryksbeſtuurs. Te deezer oorzaake werd het Volk, ſteeds de roede der dwinglandy boven hunne hoofden ziende zweeven, allengskens, verhard tegen dien indruk. Uit het onderwerpen aan den wil hunner Vorſten werd eene hebbelykheid van onderwerping by het Volk gebooren; deeze heeft hun willige ſlachtoffers gemaakt van eigendunklyke Magt, en de banden van willekeurige overheerſching vastgemaakt.

Op welk tydperk, of in welke omſtandigheden, deeze neiging eerst zich indrukte in den Volksgeest is misſchien onmogelyk naa te ſpeuren. De oorzaaken, welke aan de Volken der aarde hun onderſcheidend Character geeven, liggen veelal, myns bedunkens, buiten het bereik onzer waarneeminge. Ik verbeeld my, dat het Staatsbeſtuur, 't welk doorgaans verondersteld wordt, de groote werkoorzaak in dit geval te weezen, ruim zo zeer het gevolg als de oorzaak is van het Volkscharacter. Op zeker tydperk was de form des Staatsbeſtuurs over een groot gedeelte van *Europa* bykans dezelfde. De Characters der verſchillende Europiſche Volken waren, egter, op dat tydperk, even verſchillende als tegenwoordig. De drie Volken, uit welken het Ryk van *Groot-Brittanje* beſtaat, hebben langen tyd foortgelyke voortregten genooten; nogthans is het *Engelsch* Character zeer verſchillend van het *Ierſche*, en het *Schotſche* is van beiden onderſcheiden.

Het ſchynt, derhalven, dat de oorſprong deezer Character-onderſcheidingen der Volken tot zeer vroegen tyde opklimt, en het de ydelheid zelve is, de oorſprongen daar van op te ſpeuren. Maar, wanneer de ſtrekking van Volksbegrippen en Zeden eenmaal gevormd is, valt het voor het Staatsbeſtuur gemaklyk den voortgang daar van te bevorderen, de uitwerking te voltooijen, en den duur beſtendig te maaken. Overeenkomſtig met dit begrip, ſchynen de Regeeringsvormen, die, van onheuchlyke tyden af, in *Ruſland* hebben ſtand gegreepen, ten vollen toereikende om reden te geeven van de kruipende onderwerping, waar door de Onderdaanen deezes Ryks zich laten onderſcheiden.

Zonder te ruggé te treeden tot de barbaarschheid van vroegere tyden, verzoek ik u uwe aandagt te vestigen op PETER DEN GROOTEN, met vollen regte, in veele opzigten, de Vader deezes Volks geheeten. Ik heb niet noodig u te herinneren aan de schriklyke strafoefeningen, in zynen naam, en op zyn gezag, volvoerd. Gy kunt des niet onkundig weezen, en ik begeer, in geenen deele, in u te doen herleeven de aandoeningen van schrik en verontwaardiging, welke uwe ziel hebben moeten vervullen by het leezen derzelven. Czaar PETER, 't is waar, nam zeldzaam de toevlugt tot die byzondere soort van strafoefening met de Knouts; maar menigwerf strafte hy met eigen handen zulke overtreeders, als hy aan den openbaaren uitvoerder der straffen niet wilde overleveren. De voorbeelden hier van zyn ontelbaar, en veelmaalen vermeld. Ik kies slegts één geval uit. De Czaar hadt een zamenkomst van zynen Raad, te welker byzondere gelegenheid herinner ik my niet, 's morgens ten zeven uuren, beschreiden. Toen hy ter Raadzaale intradt, stondt hy verwonderd daar niemand te vinden van de door hem opgeroepene Personen. Toen hy omtrent tien minuten gewagt, en zich tot een hoogte van misnoegdheid opgewonden hadt, verscheen de President; deeze, ziende welk een storm hem over 't hoofd hing, begon eene verschooning te maaken. Doch te vergeefsch. PETER, wiens driften nooit na ingebragte verschooningen luisterden, tast hem op 't eigen oogenblik ruwlyk aan, en telt hem eene menigte van slagen toe. Elk lid deelde in 't zelfde lot zo als hy binnen tradt, tot dat de Generaal GORDON verscheen. Die Generaal stondt niet weinig verstelt over het vertoon 't welk de Raadzaal opleverde. Maar 's Keizers woede hadt, op deezen tyd, vry verre uitgegist: alleen zeide hy tegen GORDON, „dat, „daar hy niet net op zyn tyd gepast hadt, het zeer „gelukkig voor hem was, dat hy *zo veel over* zyn tyd „kwam; want ik ben," voegde hy 'er nevens, „reeds „zeer vermoeid van het straffen deezer Slegthoofden, en „ik weet dat de *Schotsche* Regeeringsvorm niet overeen„stemt met het geeven van stokslagen."

De heimlyke toedeeling van Knoutslagen schynt de egte afstammeling van deeze vaardige strafoefening. De *Russische* Scepter is, gelyk gy weet, zints de dagen van PETER DEN GROOTEN, alleen door Vrouwen gezwaaid, uitgenomen den korten Regeertyd van PETER DEN II, en

de

de weinige dagen, die PETER DE III zyne Moeije overleefde. Schoon zommige der Vorſtinnen, die Opvolgeresſen van PETER DEN GROOTEN geweest zyn, zich genoeg in ſtaat betoonden om den Ryksſcepter te zwaaijen, ſchynt geen deezer de bekwaamheid gehad te hebben om zyn knuppel te voeren. Te deezer oorzaake is dit werk geheel opgekomen voor den *Knoutmeester-Generaal.*

In hoe verre het Volk by deeze verandering gewonnen of verlooren hebbe, zal ik niet onderſtaan te giſſen. Maar men ſchynt aan den hoogen oorſprong deezer wyze van tugtiging te moeten toeſchryven, dat 'er minder ſchande en ongenade aan deeze ſtraffe gehegt is, dan men zich veelligt zou verbeelden. Het is bekend, dat de Tugtigingen, welke PETER DE GROOTE, met eigen hand, uitdeelde, nimmer aangemerkt wierden als iets onteerends of verlaagends te hebben voor den lyder. Wanneer een Hoveling lustig was afgetouwd, of voor den neus geſlaagen, of een tand of eenig kwytgeraakt, (op alle welke werkzaamheden Czaar PETER zeer was afgerigt,) gevoelde hy alleen de lichaamspyn dier bewerkinge. Zyne Eer leedt 'er niets in 't minſte by. En daar het zelden gebeurde, dat de Czaar, naa zulk een bedryf, min vertrouwen in hem ſtelde dan voorheen, bleef het vertrouwen zo ongeſchonden als de Eer. MENZIKOFF vertoonde zich in al zyne grootheid en trots, toen zyn gelaad de zigtbaarſte merktekens droeg van 's Meesters op hem losgelaate gevoeligheid. Op dezelfde wyze wordt de heimlyke toedeeling van Knoutſlagen aangemerkt eenen *Ruſſiſchen* Edelman zo weinig te onteeren als een rottingſlag een Schooljongen in *Engeland.*

Om deeze redenen is die ſoort van Tugtiging min hard, en verwekt minder afſchriks, dan men zich veelligt zou verbeelden. Wanneer dezelve plaats grypt, danken de zodanigen, die 'er van hooren, hun goed geluk, dat zy 'er de ſlachtoffers niet van waren, en bejegenen den lyder op dezelfde wyze als voorheen. Ik moet hier byvoegen, dat men heden zeer ſchaars voorbeelden van dit bedryf aantreft.

Nogthans, met alle verzagtingen, welke ik kan bybrengen, (en ik ben genegen alles aan te voeren, wat de waarheid gehengt) zult gy zeggen, dat een Staatsbeſtuur verfoeilyk moet weezen, 't welk zulke ſchandlyke mis-

handelingen veroorloft. Ik wil dit niet betwisten; want ik denk dat 'er luttel kan bygebragt worden ter begunftiging van dit ftelzel van Wetgeeving, 't welk in ftand gehouden wordt door vrees voor lyfftraffe, 't geen moet vernederen eer het kan regeeren, en flegte menfchen maaken om hun goede Onderdaanen te doen worden.

Maar, fchoon ik niet zonder afgryzen het Stelzel van Dwangregeering, 't welk in dit Ryk plaats heeft, kan befchouwen, dunkt het my dat 'er onoverkomelyke zwaarigheden zyn om 'er fchielyk eene groote verbetering in te voeren. Het bederf der Volkszeden fchynt een gelyken tred te houden by elk Volk met de gebreken in de regeering. Misfchien brengt de Tyranny by het Volk onderling het een en ander voort; even gelyk, in zekere kwaalen, de lichaamsongefteldheid zwakheid van geest medebrengt, en deeze, op haare beurt, de zwakheid, waar uit dezelve ontftaat, vermeerdert. —— Wat hier van ook moge weezen, de geest des *Rusfifchen* Ryksbeftuurs en de Zeden der *Rusfen* zyn voor elkander geſchikt. Een vry Staatsbeftuur zou geen fmaak vinden by het Volk in den tegenwoordigen ftaat, en een meer verlicht Volk zou zich niet gereed aan zulk een Staatsbeftuur onderwerpen.

Meermaalen heb ik van ftoute ontwerpmaakers gehoord, dat men, op éénmaal, alles wat verkeerd was in het *Rusfisch* Ryksbewind moest te regt brengen, en eene vrye Staatsgefteltenis invoeren. Een Chirurgyn mogt met even goed regt een been afzetten, om de pyn van een dwangnagel weg te neemen. De geneezing mogt, in beide de gevallen, volgen; maar ik beken, dat ik niet zou verkiezen, myn perfoon aan zulk eene geneezing in den grond, of myn burgerlyke rust aan zulk een geweldig doorflaande befpiegeling, over te geeven. Zodanige lieden fchynen de Weetenfchap der Wetgeeving aan te merken als van denzelfden aart met het werktuiglyke, waarin men, vóóraf de kragt van elk deel weetende, met eene wiskundige zekerheid de uitwerking van het geheel kan berekenen. Maar Wetgeevers hebben niet te doen met werklooze ftoffe, waar aan zy eene gedaante, naar welgevallen, kunnen geeven. Zy hebben te doen met weezens, die zich tegen de hand des hervormers kunnen verzetten — onredelyk in hunne vooroordeelen, verkiezingen en afkeerigheden, die den oorfpronglyken indruk en de neiging van hun character behouden met een geweld geëvenredigd aan de kragt tot derzelver hervorming in 't werk geſteld. Het

is

is onmogelyk vóóraf te berekenen welk eene uitwerking 'er kunne voortkomen uit eene onderneeming om groote en ſchielyke veranderingen te wege te brengen in de geſteltenis van een Volk uit zulke weezens beſtaande; dewyl het onmogelyk is te voorzien, de veelvuldige toevallen, die kunnen en mogten ontſtaan, om de beweeging, aan 's Volks geest medegedeeld, te verſnellen, te vertraagen, of te veranderen.

(*Het Vervolg en Slot hierna.*)

BYZONDERHEDEN BETREFFENDE DE METHODISTEN IN ENGELAND, NA DEN DOOD VAN JOHN WESLEY.

Hebben wy voorheen eenige Levensbyzonderheden van den Eerw. JOHN WESLEY, A. L. M. beroemd Prediker onder de Methodisten, medegedeeld, met Aanmerkingen over den oorſprong en de bedryven dezes aanhangs (*); wy willen daarop deze en gene wetenswaardige byzonderheden, betreffende den toeſtand dezer zeer talryke Godsdienstgezinte, na den dood van J. WESLEY, laten volgen.

Sedert den dood van J. WESLEY zyn onder de Methodisten allerlei oneenigheden ontſtaan. Deze vredelievende en welmeenende man, die altyd werkzaam was, om 't geheele Genootſchap by een te houden en te vermeerderen, was de aanlegger van het geheele werk, en men kon wel voorzien, dat zyn dood verwarring zou veroorzaaken. Hy had drie Medeleden van de Londenſche Methodisten-kapel, tot uitvoering van zyn testament, benoemd. De nagelatene papieren van den zaligen man waren voor zyne Aanhangers ſchatten van groote waarde. Hy had ze met deze woorden aan de drie meest geachte Leeraars onder de Methodisten vermaakt: „ Alle myne Handſchriften geve ik aan THOMAS COKE, aan Doctor WHITEHEAD en HENDRIK MOORE; zy mogen ze verbranden, of openlyk bekend maaken, zoo als zy het goedvinden." TH. COKE had zich onder de Methodisten veel aanzien en vele verdienſten, om de vermeerdering van het Genootſchap, verworven, welk zyne Amerikaanſche Journalen be-

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1791, *Meng.* bl. 254, 303.

bewyzen. Hy hield zich in *Ameriks* op, toen WESLEY ſtorf. Geduurende deszelfs afwezigheid droegen de uitvoerders van het Testament van WESLEY aan Dr. WHITEHEAD op, om eene Levensbeſchryving van den Afgeſtorvenen, uit zyne nagelatene papieren, te vervaardigen.

Men ſtond over 't algemeen in de gedachte, dat Dr. WHITEHEAD, hoewel hy eenig voordeel, voor aangewende moeite, voor zich kon voorbehouden, echter dit werk ten beste der Methodistiſche Maatſchappy zou ondernemen.

In een geſprek van den Methodisten Prediker ROGERS met Dr. WHITEHEAD, vroeg hem de eerstgenoemde, hoe veel honorarium hy wel voor de uitgave van het Leven van WESLEY begeerde? Waarop Dr. WHITEHEAD antwoordde, „ik diene wel 100 pond ſterl. te hebben." Deze onderhandeling gaf oorzaak tot een twist, die zich zeer verre uitgebreid heeft. ROGERS beweerde, dat, 't geen de Dr. zich had laten ontvallen, moest aangemerkt worden als een gemaakt verdrag, volgens welk hy voor het ontvangen van 100 pond ſterl. zyn Handſchrift aan de Leeraars moest leveren. Deze ontkende zulks, en hield ſtaande, dat hy dit niet als een verdrag had kunnen aanmerken, en ook aanſtonds zyne niet genoeg doordachte gezegden door een vriend had laten te rug nemen. Daarop werd met de Executeurs van het Testament het volgend verdrag geſlooten: Hy zou de helft behouden van de voordeelen, welke dit geſchrift in twee jaren zou opbrengen, daarna zou het werk aan 't geheele Genootſchap in eigendom toebehooren. Dr. COKE was ondertusſchen weder in Londen aangekomen. Hy en MOORE namen eindelyk het beſluit, Dr. WHITEHEAD onder deze voorwaarde zyn eisch in te willigen, dat zyn Handſchrift aan de groote Vergadering zou voorgelegd worden. Men had Dr. WHITEHEAD dit beſluit op eene aannemelyke wys weten voor te dragen, zoo dat de overeenkomst werd getroffen. Maar toen wilden de Leeraars het eerſte artikel des verdrags dus bepaald hebben, het Handſchrift van Dr. WHITEHEAD moet eerst doorgeleezen, en door het Committé goedgekeurd worden. Nu viel alles in duigen. Dr. WHITEHEAD meende zeker te zyn, dat men zyn Handſchrift zou misvormen of verminken, en wel voornamelyk ten oogmerk had, om WESLEY, tot verdediging van zekere Leeraars, in een verkeerd licht te plaatzen.

Zoo

Zoo geraakte men dan nog eindelyk, niet meer over 't geld, maar over de goedkeuring van 't Handſchrift, verdeeld. Sedert is de oneenigheid openlyk uitgebarſten, en de ſtryd met zeer veel bitterheid gevoerd.

Dr. COKE is met de overige Leeraars in Londen zoo ver gegaan, dat hy, met hunne toeſtemming, den 11den December 1791, voor eene groote Vergadering in de Hoofdkapel gehouden, Dr. WHITEHEAD voor altoos den Kanſel heeft ontzegd: by welke gelegenheid hy zich veel tot nadeel van den Dr. in drift heeft laten ontvallen. Dr. WHITEHEAD, daar en tegen, maakte nu zyne verbintenis met de Executeurs van het Testament van WESLEY, en de Kerkbeſtuurders der Hoofdkapel, des te vaster. Eene groote ſcheuring onder de Methodisten is het gevolg geweest van dezen twist.

In Maart 1792 gaf de eene party het Leven van JOHN WESLEY, door COKE en MOORE vervaardigd, aan 't licht. Kort daarna kwam ook de Levensbeſchryving van Dr. WHITEHEAD te voorſchyn. Van de eerſte kwam reeds in July eene tweede uitgave, na dat men niet minder dan 10000 exemplaaren had afgeleverd.

De Leeraars der Methodisten in Engeland hebben alle jaar eene groote Vergadering, welke zy, by afwisſeling, te Londen, Bristol, of elders, houden. Hier wordt over de voortzetting van 't aangevangen werk, over het onderhoud der Leeraars en derzelver weduwen, als mede van de armen, over de ſcholen, het toeneemen van het Genootſchap, plaatsverwisſeling der Leeraars, belegging van ontſtaane geſchillen, over de leerwyze, enz. beraadſlaagd, en de ontvang en uitgave berekend. Uit 't geen daaromtrent in de maand Aug. 1792 gemeen gemaakt is, ziet men, onder anderen, dat het aantal der Wesleyſche Methodisten in Europa, Afrika en Amerika reeds tot 147067 is aangewaſſen. Daarvan bevinden zich in Europa (of eigenlyk maar in Grootbritanje en Ierland) 75342, in Afrika te Sierra Leona 223, in Amerika, zoo ver het nog aan Engeland behoort, en op het Hollandsch Eiland St. Euſtatius, 7624, en in de Vereenigde Staten van Amerika 63878, witte en zwarte medeleden.

Dr. COKE heeft in Aug. van het zelfde jaar een derde Reis naar Amerika ondernomen. Hy verbindt met den belangloosſten yver, om het Christendom uit te breiden, veel ondervinding en groote menſchenkennis. Hy behoort tot de niet geheel onkundige Methodistiſche Leeraars,

die nog eenige letterkundige wetenſchap bezitten. Men mag hem voor 't hoofd der Methodisten, na WESLEY, houden. Hy heeft ook in 't voorgaande jaar (1791) in Vrankryk eene poging gedaan, om aanhang te krygen. Men wil zelfs, dat hy 'er reeds een zekeren WILLEM MAHY tot Leeraar onder de Methodisten zou aangeſteld hebben.

Schryvers van de Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen! (*)

Het inliggende, welk ik de Eer heb Ul. by deezen toe te zenden, is de Afteekening van een, onder myne Verzameling van Romeinſche en Vaderlandſche Oudheden bewaard wordende, onbekenden Steen, welken ik alhier by publicque Auctie ben magtig geworden.

De afkomst van deezen Steen, welks gedaante ik voorgenomen heb Ul. kortelyk te beſchryven, is my, tot myn leedweezen, geheel onbekend. Wat moeite —— welke naſpeuringen ik, zo door het doorbladeren van Oudheid-beſchryvingen, als door veelvuldige geſprekken met Oudheid-kenneren, gedaan heb, nimmer is my iets tot opheldering voorgekomen, en ik heb eindelyk myn vergeefsch onderzoek moeten ſtaaken.

Giſſingen, niet gegrond op eenig geaccrediteerd Schryver, voldoen den waaren beminnaar van Oudheden nooit. Neen! en ik behoef Ul. niet te zeggen, dat 'er byna geen weetenſchap is, die meer bewyzen eischt, dan deeze, en dit is wel het moeijelykſte in de anders zo nuttige en vermaakelyke Archæologie.

Vooraf egter kan ik 'er nog byvoegen, dat zo wel het fatſoen der Letteren als de ſtoffe van den Steen eenigſints kenmerken zyn van deszelfs oudheid.

De gedaante van deezen Steen is langwerpig vierkant, ruim 5½ duimen breed, circa 4½ duimen hoog, en 1¼ duim dik, zeer licht rood naar 't geele hellende, van een ligte ſtoffe gebakken, en eenigſints ſpongieusachtig, of met gaatjens. In het midden van denzelven is een langwerpig vierkant indrukſel, draa-

(*) Wy hebben gemeend aan het verzoek van den Heer J: A: N. te voldoen, met deezen Brief, in zyn geheel, in ons *Mengelwerk* te plaatſen, zonder eene Aftekening van den Steen zelven 'er nevens te voegen, alzo de Beſchryving aan het oogmerk ten vollen voldoet. —— Terwyl wy de Oplosſing en Uitlegging, eenigzins voldoende, ter plaatſinge in ons *Mengelwerk*, den Oudheidkundigen, by deezen, met genoegen aanbieden. —— *De Redacteur.*

draagende, in verheevene, doch een weinig afgeſleetene, Letteren, dit nochtans leesbaar Opſchrift:

L VOLVSI
PHASIS.

Aan de kanten en van agteren ſchynt eertyds een ſoort van kalk of cement gezeten te hebben, doch ten deele afgeſchraapt, waarmede het waarſchynlyk in eenig oud Metzelwerk ingevoegd zal zyn geweest.

Wat nu het Opſchrift aanbelangt, nimmer heb ik kunnen ontdekken, of 'er eenig teeken van abbreviatie in geweest is, dan wel een geringe tuſchenwydte tuſchen de eerſte L en V, en de laatſte V en S van den bovenſten, en een duidelyke punct agter de laatſte S van den onderſten regel. Dit is alles wat ik Ul. kan melden.

Zo de herkomst kenbaar was, misſchien zou de Oplosſing en Uitlegging der Inſcriptie ('t geen de hoofdzaak is) minder moeijelyk zyn. En daarom is het, dat ik de vryheid neeme Ul. de Beſchryving en accuraate Afteekening, na de waare grootte derzelve, toe te zenden; hoopende, dat Gyl. my door het Mengelwerk van Ul. geacht Maandwerk daaromtrent wel eenige inlichting zult willen geeven.

Twyffele niet, of Gyl. zult daar door veele Oudheid-beminnaaren verpligten, als ook wel een byzonder genoegen willen verſchaffen aan hem, die zig teekent

Uw beſtendige hoogachter,

Hage, den 26 *Juny* 1797. J: A: N.

GRONDREGELS EN BEDENKINGEN VAN DEN LAATST ONTTHROONDEN STANISLAUS, GEWEEZEN KONING VAN POOLEN.

(*Vervolg en Slot van bl.* 194.)

Wy behooren meer geſtoord te weezen over uitbundigen ons toegezwaaiden Lof, dan over Beledigingen ons aangedaan.

Hoe kunnen wy een Leeven beminnen 't welk ons geſtadig tot den dood leidt, langs eenen weg allerwegen met diſtelen en doornen bezet?

Opgeruimd te weezen is de gezondheid der Ziele; verveeling het vergif des Leevens.

De Rede toont ons onzen Pligt; hy, die kan maaken dat wy onzen Pligt beminnen, heeft meer vermogen dan de Rede zelve.

Een

Een onverzoenlyken Haat te draagen is een veel zwaarder en ondraaglyker last dan men zich veelal verbeeldt.

Onopregte Loffpraaken ons gegeeven zyn erger dan Schimpdichten.

Ik geloof, in de daad, dat het loflyker is groote Onheilen te verdraagen, dan groote Daaden te volvoeren.

Meest altoos zyn de behoeftigsten onder de Menschen de edelmoedigsten.

De Vriendschapsbanden zyn hedendaagsch zo dun, dat zy van zelve breeken; zy trekken alleen de harten na elkander toe, maar strengelen ze niet zamen.

Een stuk hard en gepolyst marmer kaatst de voorwerpen, aan 't zelve voorgehouden, te rugge. 't Zelfde mag van de meeste Menschen gezegd worden. De angsten, kwellingen en ongerustheden, van anderen zweeven als 't ware op de oppervlakte hunner harten; doch gaan niet dieper.

Een Man, die zich boven zyne Ongelukken verheft, toont dat hy dezelve niet verdiende.

De Moed, dien nayver inboezemt tot het bestaan eener onderneeminge, vindt welhaast middel om te slaagen.

Op te houden na een Snapper te luisteren is het zekerst middel om hem te doen zwygen.

De begeerte om te behaagen is niet loflyk, dan in zo verre, als wy, ten zelfden tyde, tragten ons zelven agtenswaardig te maaken.

Om gerust te leeven, moeten wy niets moeilyks ons onderwinden; doch eigenwaan doet ons alle dingen ligt agten.

De onbestendigheid en onvastheid van onzen Smaak is oorzaak van de ongeregeldheden onzes gedrags.

Geen andere Vorsten, doorgaans, dan die een onsterflyken Naam waardig zyn, betoonen genegenheid om die gaven en bekwaamheden aan te moedigen, welke regt op een onsterflyken Naam geeven.

Godsdienst heeft niets meerder te duchten dan niet genoegzaam verstaan te worden.

Moet iemand ophouden van deugdzaam te weezen, om zich aan de pylen des Nyds niet blootgesteld te vinden? Welk een onheil zou het weezen, indien de Zon met schynen ophieldt, op dat zwakke oogen door het licht niet zouden aangedaan worden?

De Natuur roept, met luider stemme, de magtigsten onder het Menschdom zo wel als den geringsten toe, dat zy alle Leden zyn van 't zelfde lichaam.

Het onfaalbaarst merkteken van Onkunde is Bygeloof.

Wie onzer zou den Tyd in opmerking neemen, indien dezelve niet wegvloog? Maar groot is onze misrekening als wy daar aan niet denken vóór het oogenblik dat dezelve ons onherroepbaar ontvliedt!

Wel-

Welbekookte Weetenſchap is niets anders dan Rede en gezond Verſtand.

Weinig Lieden zyn meer waardig dan de agting, welke men hun toedraagt; dan hoe veelen worden 'er niet gevonden, wier waarde verre te kort ſchiet, by de hun toegedraagene agting afgemeeten?

Hoe groot iemands Gelukſtand moge weezen, is 'er nog een grooter; naamlyk waardig gekeurd te worden om dien Gelukſtand te genieten.

Den Tyd behooren wy af te meeten by onze daaden, en het overige te tellen als of wy niet geleefd hadden.

Schoon de Hoop ons zo menigmaalen bedriegt, blyven wy egter hoopen, en ons leeven verſlyten wy hoopende.

De geheele Natuur is bewerking om te doen groeijen, en alles groeit tot rypheid en volgend ſterven op.

De Deugd, die Nyd verwekt, heeft ten minſten dit voordeel, dat dezelve, 't zy vroeg of laat, den Nydigaart beſchaamt.

Zedigheid is de onaffcheidbaare Gezellinne van waare Verdienſten.

Het beste middel voor zommigen, om zich te troosten van wege hunne onkunde, is te gelooven, dat alles, wat zy niet weeten, noodloos is.

Kunnen Vorſten, in Paleizen gebooren en opgevoed, gevoelig weezen voor de elenden der ſchamele armoede in Hutten?

Vaderlandliefde is niets meer dan het gevoel van ons welvaaren, en de vreés van 't zelve geſtoord te zien.

Alles, Godsdienst zelf, is gevaarlyk in een Mensch zonder oordeel.

Rede heeft de Ondervinding noodig; maar Ondervinding, zonder Rede, is nutloos.

Het Geweeten raadt ons als een Vriend, eer het ons ſtraft als een Regter.

Om met zekerheid te gelooven, moeten wy met twyfelen beginnen.

Ik zou my verheugen indien 'er een minder afſtand ware tuſſchen het Volk en de Grooten. Het Volk, als dan niet gelooverde dat de Grooten grooter zyn dan zy weezenlyk beſtaan, zou hun minder vreezen; en de Grooten, het Volk niet voor minder beduidend en elendiger houdende dan het waarlyk is, zouden 't zelve meer ontzien.

Indien de Schoonheid alle de voordeelen kende der Zedigheid, welke haare bekoorelykheden zo zeer opluistert, zy zou zich, by aanhoudenheid, aan zo veele gevaaren niet bloot-ſtellen.

Moed in eenen Bloodaart te veronderſtellen, is hem met de daad moed geeven.

Het beginzel van ons gedrag te doen beſtaan in de noodzaaklykheid van pligt, dient om ons het leeven moeilyk en las-

lastig te doen worden; en ſtelt ons, by aanhoudendheid, bloot aan de begeerte om door die hinderpaalen heen te breeken.

Hoe veele Menſchen bemoeijen zich met alles, om dat zy niet weeten hoe zich in éénig ding bezig te houden!

Ondervinding, door misſlagen verkreegen, is een kostbaare Leermeestresſe.

Wy zyn 'er op geſteld om te verkeeren met die wy liefhebben; waarom kan dan een Mensch, die zich zelven zo zeer bemint, geen oogenblik met zich zelven verkeeren?

Is het niet verbaazend vreemd, dat de begeerte na Rust ons in geſtaage onrust houdt?

De Raad, aan Vorſten gegeeven, ſtrekt meest altoos ten voordeele van den Raadgeever.

Als Man en Vrouw trouwen, doen zy eene belofte van elkander lief te hebben. Zou het niet meer te hunner Geluksbevordering ſtrekken, te belooven dat zy elkander zouden behaagen?

't Geen zo veele Menſchen, als zy iets zullen bewyzen, te verre doet gaan, is dat zy boven hun kring willen zweeven.

De Begeerte om wel te doen wordt vernederd door de zugt om te ſchynen wel gedaan te hebben.

Het gebeurt zeldzaam, dat Losbollen in 't eerst den voorrang niet hebben in alle gezelſchappen. Het is de modder, die op de oppervlakte des waters dryft, tot dat dezelve, de beroering ophoudende, van zelve bezinkt.

Nergens behoeft men meer in een goed humeur te zyn dan ten Hove, en nogthans treft men zulke daar het zeldzaamst aan.

Het is naauwlyks mogelyk een ander te verdenken, zonder in zich zelven de zaaden van die laagheid te hebben, waar mede men eenen ander beſchuldigt.

Agting heeft meer betoverende bekoorelykheden dan Vriendſchap, ja dan Liefde zelf. Zy neemt de harten meen in, en maakt nooit ondankbaaren.

Met al te veel vrees te betoonen van bedroogen te zullen worden, ontdekken wy menigmaal de wyze waar op men ons kan bedriegen.

Doorgaans kiezen wy ons eenen Vertrouweling, om geen gebrek te hebben aan eenen Bewonderaar.

De Man, die gewigt hegt aan beuzelingen, zal veelligt weezenlyke dingen verwaarloozen.

Veele Gietigaarts ondergaan, uit ſchaamte van gierig te ſchynen, de ſtraffe van zich verkwistend aan te ſtellen.

Een inhaalig Mensch wordt zeldzaam van de Speelzugt geneezen. Behalven de hoop op winst, vindt hy daar in het voordeel, van zyne ſchraapzugt, onder het masker van behaagloosheid, te bedekken.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

BYBELSCH TAFEREEL.

Naar aanleiding van Joan. XIX: 25–27.

De bovenaangehaalde plaats ſtelt den gevoeligen Mensch en Kristen een Tafereel voor ogen van zulk ene beminlyke zachtheid van gevoel, zoveel ware grootheid van ziel, als waarop hy niet zonder de hoogſte verwondering en den zuiverſten eerbied kan ſtaren. Het belangryke en aandoenlyke van dit Tafereel doet ons de taak opnemen om de aandacht der Lezeren van ons *Mengelwerk*, enige ogenblikken, op hetzelve te vestigen.

Gelyk de goede Heiland, al vroeg, een vertrouwd gezelſchap van eenvoudige, maar oprechte, mannen uitkoos, die hem op zyne reizen en togten vergezelden, zo waren 'er ook enige waardige Vrouwen, die, door ene prys-waardige dorst naar kennisſ' gedreven, het byzyn van den groten Leeraar tot hare zaligſte verkwikking maakten. Deze Vrouwen verzorgden, met den volvaardigſten yver, Jeſus en zyne Apostelen van de noodwendigheden des levens, en ſommige onder haar, die met de goederen der fortuin meer ryklyk bedeeld waren, betoonden, door ruime giften, wanneer de gelegenheid zulks ſcheen af te vorderen, de onbekrompenheid hunner harten op de edelmoedigſte wyze. Dienstvaardigheid, liefde, en ene oprechte deelneming in het lot des naasten, deze grote ſieraden van het teder geſlacht, waren in ene ongemene mate haar eigendom. Geheel aan Jeſus, haren braven Vriend, verknocht, was hem te dienen hare geliefdſte bezigheid. Deze deugdzame neiging bleef haar in alle de wiſſelingen van 't lot beſtendig by, en, hoe groot de verandering van het wuft gemeen, hoe groot de twyfelingen van duizenden, die, toen alles voorſpoedig ſcheen, luidkeels Hoſanna riepen, mogten wezen, hare ſtandvastige aankleving aan den Meester wankelt niet. In de volmaakte liefde, zegt Joannes, is gene vrees. De Vrien-

dinnen van Jesus hebben daarvan een beslisfend bewys gegeven. Toen alles medewerkte om angst en schrik in 't hart te jagen, steeg haar moed boven het gevaar, en gaf haar de liefde, de oprechte, hartlyke, alles overwinnende liefde, meer dan mannensterkte. De Discipelen zelfs (uitgenomen den énen, wien de tederste vriendschap begeleidde) de Discipelen zelfs, wanneer zy hunne aardsche hope vervlogen, en de uitkomst geheel tegen hunne verwachting zagen, vloden weg, of verstaken zich angstig onder den groten hoop. De Vrouwen hielden onbezweken stand, traden, in het aanzien der gehele Natie, moedig voor, en gaven, zonder door enige vreze verzet te worden, aan de uitvloeisels harer welmenende tederheid den vryen loop. Met betraande ogen zagen zy haren lieven op het pad des lydens na. Mogt het haar niet gebeuren by ene zachte ontbinding zyne ogen liefderyk toe te drukken, zy konden toch met hem den smaad en de schande verachten, zy wilden op Golgotha zyne laatste zucht gaan horen. Dus drongen zy door de bloeddorstige bende henen, en plaatsten zich, of misschien dit teder blyk van liefde enigen balsem aan de gewonde ziel' mogt geven, onder 's Heilands kruis. —— By haar bevonden zich, in dien stand, in het byzonder twe hooggeschatte personen, wier hart in Jesus en hetgeen met hem geschiedde het uitstekendst belang stelde. De naauwe betrekking van Vriend had Joannes, die van Moeder, Maria in dezen kring gebragt. Het is uit enige aandoenlyke plaatsen der Evangeliegeschiedenis genoeg bekend, hoe vertrouwd onze Heiland met zyn' geliefden Leerling was, en hoe weerkerig de gehele ziel van dezen waardigen Vriend aan het hart van haren lieven Jesus kleefde. Joannes was, als een onbedorven Jongeling met den besten aanleg, nog niet verkleefd aan menigerlei soort van vooroordelen, onder het opzicht van den grootsten Leeraar gekomen. Zyne zachte zeden maakten een niet onbehaaglyk kontrast by de meerdere ruwheid der overige Discipelen. Zeker had hy in den beginne de verwachting van een aardsch Ryk met hun gemeen, maar, hoezeer zyn deelnemend hart uit de vervulling van dezen wensch vrede voor de Natie hoopte, voor zichzelven had hy andere behoeften, behoeften, welker bevrediging hem, die deze gelukkige gesteldheid bezit, het volle genot der dierbaarste, der verhevenste, zaligheden kan schenken. De reine ziel van Joannes wilde zich mededelen, en zocht ten dien einde

gelyke op. Maar wie onder de weinige, die voor ene vriendſchaplyke vereniging recht vatbaar zyn, zou zich tot haren vertrouweling aanbieden? Wie was in ſtaat de zachte uitvloeiſels van het teder hart op te vangen, en dezelve waardiglyk te behouden? Jeſus was die heilige man. Voor dit gedachte wyken alle inzichten van aardſche voordelen en genoegens. Jeſus te beminnen — dit zou zyn pogen, dit zyn wellust, wezen. Aan hem draagt hy in nederig vertrouwen alle zyne belangen op. Hem wydt hy, uit de zuiverſte hoogachting, geheel zyn leven toe. Uit zynen mond de leſſen der wysheid te ontvangen, zyn voorbeeld te beamen, en daardoor meer en meer die zoete eenſtemmigheid van hart en neiging, welke de vriendſchap tot haren eeuwigen grondſlag heeft, aan te kweken, dit was het werk, waarin hy volhardde tot het einde. Jeſus zag dit, en hy, die zo wel gevoelde, moest deze hartlyke poging lonen. Hy ontſloot voor den Jongeling zyn gehele hart. Joannes was hem niet langer een bloot Leerling. Die edele werd zyn Vriend, zyn Vriend in den waren zin van dit veelbetekenend woord. — Hoe groot moest de man wezen, die dezen zegen verdiende! Hoe vererenswaardig, hoe getrouw, gedraagt hy zich ook in zyne tedere betrekking! Hy alleen maakt ene verheven uitzondering op de Voorzegging van Jeſus, dat allen aan hem zouden geërgerd worden. Hy volgt den gevangen Heiland, onbevreesd, tot voor den Hogepriester, by wien hy als een zyner openbare aanhangeren bekend ſtond. Hy treedt, gelyk de naauwkeurigheid zyner verhalen dit volkomen bevestigt, met zynen Vriend voor alle rechtbanken, gaat den bloedigen gerechtsheuvel mede op, volkomen beſloten, indien zulks gevischt mogt worden, zyn leven met en voor hem te laten. Ja verbeelden wy ons, zoverr' onze zwakke verbeelding daartoe reikt, dit aandoenlyk, hartroerend toneel! Plaatſen wy, in betrekking tot hetzelve, onze gedachten op Golgotha, en de ſtille treurigheid van het ſmeurig gemoed zal beurtelings door bewondering, hoogachting, eerbied en liefde, vervangen worden. — De groote Menſchenvriend lydt zyne langzaam dodende ſmarten in de volkomenſte onderwerping aan 's Vaders wyzen wil. Duizenden omringen het ſchriklyk ſchouwtooneel zyns lydens, en, opgehitst door kwaadaardige lasteraars, moorden zy dubbeld door hun ſpottend gelach. Onder deze duizenden komt het verhevenſt, het zeldſaamſt kon-

trast uitblinken. De edele Joannes vertoont zich met de minzaamheid van een Engel op 't gelaat. Lang reeds had voor hem buiten den énigen Vriend, die geheel het leven van zyn leven was, de aarde gene bekoring meer. Van dezen zal hy thans geſcheiden worden. En hoe? Verſcheurend gedachte! Ach, kon hy maar met hem ſterven! Voor het minst wil hy hem byblyven tot aan den laatſten ademtogt. Hem in dit rampzalig ogenblik te verlaten, dit immers, dagt hy, zou ene hemeltergende ondeugd wezen. Neen! hy wil met hem lyden. Hy wil in zyn lot delen. Hy wil zyne ſmarten mede gevoelen. Laten de onzinnigen dit zwakheid of misdaad noemen, de gehele wereld moet weten, hoe lief hy hem had. —— Vol van dit gevoel, plaatst zich de deugdzame Jongeling recht tegen over het kruis. Naast hem ſtaat 's Heilands voortreflyke Moeder, door ene ſtomme droefheid neergebogen. Had de vriendſchap veel te lyden, geen minder ſlagen troffen het ouderlyk hart. Maria, de gevoelige Maria, had niet opgehouden zich van dezen Zoon, niet ſlechts den troost haars levens, den ſteun van haren ouderdom, maar ook den roem van haren ſtam, het heil zyns volks, den zegen der late nakomelingſchap te beloven. Zo immer enig moeder kon reden hebben de vrucht uit haren ſchoot met ene levendige, dankbare, blydſchap welkom te heten, zy had die boven alle andere gehad. Hare zwangerheid was haar, als een onmiddelyk gevolg van Gods wys beſtel, onder de ſchoonſte vooruitzichten aangekondigd. Zy zou den groten Zoon van David, den koning, die heerſchen moest, tot in alle eeuwigheid, op aarde brengen, en alle volken zouden haar om dezen zegen zalig pryzen. Uit aanmerking van dat geluk, had zy, in de volheid hares harte, den treffenden Lofzang aangeheven: „ Myne ziel maakt groot „ den Heer, en myn geest verheugt zich in God, mynen „ Zaligmaker. Grote dingen heeft hy aan my gedaan, „ Hy heeft een krachtig werk door zynen arm verricht. „ Hy heeft verſtrooid de hoogmoedigen in de gedachten „ hunner harten. Magtigen heeft hy van de tronen „ afgetrokken, en nederigen heeft hy verhoogd." —— Dan welk' ene vreeslyke ommekeer na zulke luisterryke verwachtingen! Die Zoon, die all' hare vreugde was, dien haar aandoenlyk hart met ene ongemene mate van moederlyke tederheid beminde, dien zy zich gewend had van zyne vroegſte jeugd als de hope haars ſtams, als den

den aangebeden Verlosser van duizenden, aan haren boezem te drukken, die Zoon was thans op de wreedaardigste, op de gruwzaamste, wyze aan hare omhelzingen onttrokken. Hem, dien zy het leven geschonken, op wien zich, na den dood van haren deugdzamen egtgenoot, hare genegenheid onverdeeld gevestigd had, hem zag zy, in vreeslyke boeien vastgeklonken, naar zyne beulen henen slepen. Hy, die door zyne zachte zeden voor de moeder zo beminnelyk was, die in zynen dertigjarigen huislyken ommegang telkens meerder liefde won; hy, die haar zo menige traan gedroogd, in hare bedroevende omstandigheden troost gegeven, en steeds gewend had op zynen en haren hemelschen Vader te hopen; hy, de lieve Zoon, die met haar bad, wordt voor hare oren aan godslastering, heiligschennis en oproer, schuldig verklaard. Hoe kon zy moeder wezen, en niet in het diepst harer ziel' deze slagen gevoelen? Waar leidden thans alle hare bekorende uitzichten henen? Hoe duister, hoe ondoordringbaar voor haren geest was thans het raadsbesluit van den Almagtigen? Maria had wel geleerd op God te hopen, en was door haren waardigen Zoon in het geloof aan ene wyze en weldadige Voorzienigheid krachtig versterkt geworden. Maar de schoonste waarheden, door het verstand begrepen, hoezeer zy voor wanhope bewaren, verdryven nogthans, vooral in zulke omstandigheden, het natuurlyk gevoel des harte niet. Maria had als Moeder veel, zeer veel, te lyden. In diepe verslagenheid hoort zy den eisch der Joden, het onzinnig geroep, *kruis*, *kruis hem*, aan. Twyfelmoedig, met een angstig-kloppend hart, ziet zy den Landvoogd in zyne overtuiging van het recht der onschuld worstelen met ene laffe menschenvrees. En wanneer eindlyk de zwakke Pilatus zwicht, wanneer Jesus, vinnig bespot en deerlyk geteisterd, aan 's volks laatste woede wordt overgegeven, dan heeft zy gene tranen om te wenen meer. Ziet, ziet haar, gy moeders, die de naauwe betrekking met uw kroost waardeert en gevoelt, daar zy, schoon met waggelende schreden, en gebukt onder hare grieven, aan de zyde harer Vriendinnen voortreedt, en, ondersteund door Joannes, op Golgotha komt. Hoe zou uw hart bloeden, wanneer uwe lievelingen in hunnen frischen bloei op het akelig ziekbed werden neergesmeten, of door een onverwachten slag uit uwe armen weggerukt! Maar hoeveel dan moest Maria, de tederhartige Maria,

gevoelen! Zy zag haren deugdzamen Zoon, den besten, den voortreflykſten onder alle Zonen, door woeste ſoldaten aangegrepen. Zy zag zyne handen en voeten met verſcheurende nagelen doorboren, en de ontmenschheid op alle mooglyke wyzen geſpitst om hem aan ligchaam en ziel duizend wonden toe te brengen. Daar hing hy voor hare ogen, als de grootſte boswicht, tusſchen twee moordenaars, bloedend aan 't kruis. 'Er bleef dan gene hope, gene uitkomst, meer. Hy moest den langzamen, den pynlyken, dood van kwaaddoeners dulden; en niemand wilde of was in ſtaat enige lafenis toe te brengen. Zy zelf, die moeder was, kon in den kelk der bitterheid geen druppel ter verzachting geven. Haar hart ſloot toe van rouwe. Zy was in dit ogenblik, van de gezegendſte onder de Vrouwen, de allerongelukkigſte, de beklagenswaardigſte geworden. —— Jeſus, de verhevenſte van alle lyders, zag haar van zyn kruis, en, tot welk' ene hoogte zyne eigen' ſmarten waren opgeklommen, zyn deelnemend hart vergat de zynen niet. Verbazende grootheid! zo eerbiedwaardig, zo beminlyk! Wel mogt zeker gevoelig Wysgeer, na ene gemaakte vergelyking tusſchen Sokrates en Jeſus, in opgetogen verrukking zeggen: „zo het leven en ſterven van den Zoon van Sophroniskus dat van een Wyzen is, dan is het leven en ſterven van den Zoon van Maria dat van een God." Onze Heiland zag, te midden van de ongehoordſte marteling, zyne moeder, en hy gevoelde zich geheel in de betrekking van den tederhartigſten Zoon. Hy dagt aan hetgeen, waaraan zy zelf niet konde denken. Hy zorgde voor hetgeen, waarvoor zy, in haren toeſtand, niet konde zorgen. Ja, zyne eigen grieven als 't ware geheel vergetende, drong hy met de meeste hartlykheid in alle hare omſtandigheden. Zy was behoeftig, en had tot hiertoe, eerst door zyner en zyns Vaders handen arbeid, naderhand, wanneer zy hem op zyne reizen vergezelde, door de milddadigheid van meer vermogende togt genoten hare verzorging gehad. Zy was ene verlaten weduw, die troost, en, in haren toenemenden ouderdom, hulpe en ondersteuning behoefde. Zuivere verkwikking, hemelſche blydſchap, ſmaakte de reine ziel van onzen Heiland, nu hy den man kende, die in dit alles voorzien, die zyne plaats bekleden kon. Met een gelaat vol tederheid ziet hy naar beneden van zyn kruis haar aan, die van hare zyde niet ophield de minſte verandering in

zy-

zyne gelaatstrekken opmerkzaam waar te nemen. „ Zie „ daar, Maria, (zo ontfluit hy zyne ſtervende lippen) zie „ daar, Maria, uw Zoon!" Terwyl hy, dus ſprekende, zyne ogen op Joannes ſlaat, vervolgt hy tegen dezen: „ zie daar, Joannes, uwe Moeder!" Zou 'er wel ooit in zo weinige woorden zo veel ſchoons geſproken zyn! Welk Kristen van enig gevoel (maar wie moet ook dit niet gevoelen?) zou, daar hy deze woorden leest, zich niet vinden opgewekt, Jeſus, dien hy als Gezant van God ontzag en eerbied ſchenkt, tevens als den uitmuntendſten der menſchen te beminnen en lief te hebben? Welk' ene zachte verhevenheid! Hoe edelmoedig! Hoe groot! Van dat kruis, dat zovelen tot ergernis en aanſtoot ſtrekte, verſpreidde zich ene heerlykheid en luister, welke nimmer zodanig van den troon konden afdaalen. Hoe moet de tedere Moeder verrast en getroffen zyn! Op het ogenblik, dat zy, om het gruwzaam gemis van haren dierbaren Zoon in ſtille treurigheid verzonken, roerloos ſtaat, wordt haar een ander' Zoon gegeven, die, om in de plaats van den Eerſten op te treden, zo waardig als iemand was. Zy ontvangt dien — uit welke hand?.... Daaraan gedenkende, konden weder hare tranen vloeien. En Joannes ....Nooit was hem ene aanbeveling heiliger geweest, dan deze. Zy kwam uit den mond van hem, dien hy zo lief had, voort. Hoe zou hy kunnen nalaten dezen laatſten wil ſtiptlyk te volvoeren? Maria was hem als moeder van Jeſus altyd eerwaardig. Maar thans door gelyke ongelukken aan elkander verbonden. Waar zou hy ene ziel vinden, die meerder inſtemde met de zyne? Gaarn wil hy met haar klagen en wenen. Gaarn wil hy haar troosten zoveel hy kan. Gaarn wil hy haar op het doornig pad haars volgenden levens tot vader, tot helper en leidsman, wezen. Haar Zoon? Dien naam durfde hy zich niet wel geven. Zy had maar énen groten Zoon gehad. Hoe gaarn hy denzelven wenschte te evenaren, wat ſchoot zyne zwakheid verre te kort? Maar nu wordt hy door zynen heiligen Vriend zelve naast hem de waardigſte verklaard. Nu wordt hy door Jeſus, ten aanhoren van duizenden, opgeroepen om zyne plaats by de verlaten moeder te bekleden, en in de volkomen rechten van enen Zoon te treden. Nooit kon zyne eigenliefde beter geſtreeld worden. Nooit kon hy hoger blyk van goedkeuring, zaliger beloning, voor zyn hart ontvangen. Daarmede ver-

krygt hy nieuwe krachten. Hy keert, om vóór zyne pligten te leven, in de wereld terug. Volkomen met zyne nieuwe betrekking vertrouwd, gaat hy den berg af, met Maria, die hy nu zyne lieve moeder noemt, aan zyne zyde. Aanſtonds neemt hy haar by zich in huis, en blyft, ſchoon met haar gedurig bezig in het treurig aandenken aan den Zoon, dien zy verloren heeft, evenwel deszelfs waardig en bemind opvolger tot aan haren dood.

Hoeveel leerzaams leveren deze aandoenlyke toneelen op! Kan 'er nog getwyfeld worden, of de Euangeliegeſchiedenis de verheveníte karakters voorſtelt, of 'er wel tekſten in den Bybel zyn, die, met enigen ſmaak behandeld, op ieder gevoelig mensch den duurzaamſten indruk zullen maken?

AANMERKINGEN OVER DE ETTERENDE ONTSTEEKING DER OOGLEDEN. Door J. F. LOEFLER *Med. & Chirurg. Doctor; Ruſſiſch Keizerlyke Provinciaal Artz, &c. te Petersburg.*

De etterende Ontſteeking der Oogleden (*Suppuratio marginum Palpebrarum*) is een zeer lastig en menigmaalen voorkomend toeval; beſtaande in eene meer of min hevige ontſteeking, opzwelling en ettering, in den rand dier deelen. Zodanig, dat dezelve in den beginne alleenlyk rood gezwollen en pynelyk zyn; doch vervolgens eene etteragtige kleevende ſtoffe uitwerpen, die dikwyls met bloed vermengd is.

De naaste oorzaak deezer Ziekte is eene ontaarting van het natuurlyk affcheidend vermogen der zogenaamde *Meiboniaanſche* Kliertjes, waar door dezelve, in de plaats van eene zeer zagte lymige ſtoffe, die de oppervlakte des oogbols, tegen de prikkeling der uitwendige ſcherpten, die in de lucht omzweeven, moet verdedigen, thans eene ſcherpe en tegennatuurlyk verdikte ſtoffe affſcheiden. Alles, daarentegen, wat het Oog uitwendig kan beledigen, en vooral ziekelyke en ſcherpe ſtoffen uit eenig ander deel des lichaams, of door eene algemeene ſcherpte der vloeiſtoffen derwaards overgebragt, zyn de afgelegene oorzaaken van dit ongemak.

Zo ras het ongemak eenigzins is ingeworteld, gaat het

het verzeld met eene menigte kleine zweertjes, die maar zeldzaam met het bloot oog, maar altoos door middel van een vergrootglas, kunnen gezien worden. Meer dan in veele andere gevallen, wyzen hier de aart en hoeveelheid der uitvloeijende ſtoffen de goed- of kwaadaartigheid des ongemaks aan. Hoe geringer, zachter en reukloozer, de uitvloeijing is, zo veel goedaartiger is de ongeſteldheid: doch hoe meer deeze uitvloeijende ſtoffe van haare natuurlyke hoedanigheden afwykt, zo veel kwaadaartiger is de Ontſteeking; zo veel bezwaarlyker en langwyliger de Geneezing.

Wanneer deeze uitvloeijing zeer overvloedig is, korlachtig, vol ſchilfertjes en vezeltjes, miskleurig, en kwalyk riekend, dan mag men vaſtſtellen dat 'er eene groote ſcherpte en ontaarting, zo in de plaatſelyk aangedaane deelen, als door het geheele lichaam, aanwezende is, waardoor men reden heeft, van te vreezen, dat de bekleedzels der knersbeenige boogen, welke in de randen der oogleden geplaatst zyn, ja mogelyk die boogen zelve, zullen worden weggevreeten. In dit geval is het ongemak zeer bezwaarlyk te geneezen; terwyl hetzelve zeer laſtig en gevaarlyk wordt voor den kranken, ten opzichte der Oogen zelve, die 'er dikwyls veel door kunnen lyden.

De Geneezing deezer Ontſteeking moet met alle mogelyke voorzichtigheid, kunde en ernst, ondernomen worden. Eene verkeerde aanwending der hulpmiddelen is, in de ligtere gevallen deezes ongemaks, ſteeds nadeelig, en kan in de ergere zoorten zeer gevaarlyke gevolgen hebben.

De gevolgen der verwaarloozing, of ſlegte behandeling, deezer Ontſteeking zyn doorgaans eene omkeering of te zamengroeijing der randen der oogleden. Voorts eene ſteedsduurende uitvloeijing van ſcherp water, 't welk het benedenſt ooglid en de oppervlakte der wangen aanvreet. Waar door ten laatſten het Gezicht zeer veel lydt, ja geheel verlooren kan gaan.

Niet weinig wordt de Geneezing van dit laſtig en hardnekkig toeval bevorderd door de kennis der afgelegene oorzaaken. Zo dat, indien 'er een algemeene bekende ſcherpte der vogten aanwezende is, by voorbeeld van Venusziekte, Scorbut, Mazelen, enz. de geheele geneezing daar na moet worden ingericht, en uitwendig wei-

nig of niets worden ondernomen, eer de bekende afgelegene oorzaak is weggenomen.

Dikwyls ligt ondertusschen de afgelegene oorzaak deezes ongemaks ten diepsten verborgen in de algemeene massa der vogten, zonder dat dezelve genoegzaam kan worden gekend, en dus uitgeroeid. Dan daarentegen is ook dikwyls de aanleidende algemeene oorzaak, die door het geheele lichaam bestaan heeft, reeds verdweenen; doch daar van is noch iets plaatselyks overgebleeven, 't geen zich in de thans beledigde deelen heeft nedergezet. In dit geval is de aanwyzing tot Geneezing bezwaarlyker, en de Geneesheer moet thans *Empirisch* te werk gaan, en voornaamelyk werken tot het wegneemen der dringendste toevallen. Voor alles moet men thans zyne aandagt vestigen op de Ontsteeking en Verettering. Doorgaans is het laatste toeval een gevolg van het eerste, en maar zelden moet het eerste als een gevolg van het laatste worden beschouwd. Derhalven is de vermindering of wegneeming van het eerstgenoemde toeval, te weeten der Ontsteeking, doorgaans de hoofdzaak der Geneeswyze.

In eenige gevallen van deezen aart, die ik moest behandelen, vond ik het grootste nut, wanneer ik, eenige dagen lang, zagte en weekmaakende stoovingen op de Oogen deed leggen; ten welken einde ik gebruik maakte van een afkookſel van Heemstwortel, Maluwenbladeren en Maankopzaad, in melk; 't geen meermaalen in het etmaal laauwwarm wierd opgelegd. Na eene genoegzaame ontspanning door de aanwending van dit middel te hebben bekomen, maakte ik gebruik van koele ontsteekingweerende, voorts van zagt zamentrekkende en versterkende, en eindelyk van sterker opdroogende, middelen.

Onder de eerstgenoemde middelen tel ik voornaamelyk de Witte Vitriool en het *Extr. Saturni*, bereid na de manier van *Jannis*, met een weinig Opium.

Tot een zagt zamentrekkend en versterkend middel gebruikte ik, in de eerste plaats, een afkookſel van Yslandische Mos, en op het laatst een sterk afkookſel van Koortsbast, met een weinig Loodzuiker. Wanneer, beide Ontsteeking en Verettering, geheel weggenomen zyn, dan durft men eerst gebruik maaken van sterker opdroogende middelen, onder welke ik het vermogendst bevond

vond het *Ceratum Saturni* met wat poeder van Koortsbast.

Edoch, wanneer alles geneezen en met een goed lidteken is overtrokken, zo is het nochthans noodig, het aangedaan geweest Oog ten minſten noch een maand lang vlytig met het afkookſel van Koortsbast te wasſchen, dewyl dit ongemak ligtelyk aan eene wederinſtorting onderhevig is.

Heeft de Verettering reeds zeer lang aangehouden, en is de etter zeer overvloedig, miskleurig, kwalyk riekend, en vry diep in de oogleden verhoolen, zo heeft men reden, om te vermoeden, dat de kraakbeenige boogen reeds zyn aangedaan, en men moet alle mogelyke moeite aanwenden, om derzelver volkomene vernieling voor te komen. Tot bereiking van welk oogmerk men niets beters kan gebruiken, dan een mengſel uit *Styraxzalf*, *Extr. Saturni*, en *Opium*.

Dan indien de knersbeenige boog reeds door de vuile etter bedorven is, dan moet men de afſcheiding van het bedorvene zoeken te bewerken; het geen 't best kan worden gedaan door middel van eene oplosſing van Kwikzilver in ſterk-water (*Mercurius Nitroſus*, of *Liquor Belloſtii*). Na het gebruik van welk middel men, tot het wegneemen der te groote ſcherpte, de aangedaane plaats, by herhaaling, met Eyerölie of Waschölie, of iets diergelyks, moet beſtryken. Beide welke middelen het gevoeglykst met een penſeel kunnen worden aangebragt.

Is nu het bederf geſtuit, afgeſcheiden en gereinigd, dan zoekt men de wonde te heelen, en met een lidteken te overdekken. Dit gelukte my eenmaal zeer gemakkelyk door middel van een zalfje, zamengeſteld uit Zwavelbloemen, *Borax* en *Cerat. Saturni*. Wat voorts de inwendige middelen betreft, welke in zoortgelyke gevallen te pas zouden kunnen komen, dienaangaande valt niets ſtelligs te bepaalen. Dezelve moeten naar den aart der aanwezende ſcherpten veranderd worden, zodanig echter, dat men ſteeds by voorkeur zorge draage, om de eerſte wegen van alle galachtige, bedorvene en ſcherpzuure, ſtoffen wel gezuiverd te houden.

VERHANDELING OVER DEN AART EN DE WERKING DER ZOUTEN.

In het eerſte deel dezer *Verhandeling* hebben wy gehandeld over het *Beſtaan* der Zouten, en wat men al onder den naam van Zouten te verſtaan hebbe (*); thans zullen wy over den *Aart* en de *Werking* derzelve handelen, en, in de daad, beide zyn zy onze opmerking dubbel waardig.

De Zouten, in hunne natuur beſchouwd, zyn Wezens, of Lichamen, zeer enkelvoudig, zuiver, afgezonderd van hunne verblyven, in welke zy huisvesten; want men kan ze ten eenemaal afzonderen van alle andere ſtof, binnen welke zy te vooren beſloten zich bevonden. Hunne Lichamen laten zich verdeelen, en tot kleinere onderſcheiden lichaampjes brengen, in welke deze byzonderheid plaats heeft, dat, hoe byster klein zy ook zyn mogen, de kleine aan de groote, en deze weêr aan de kleine ſoort in gedaante gelyk zyn. Zulke Zouten, welke puntig, met ſcherpe naaldvormige gedaanten, afſcheiden, vertoonen dezelfde gedaante ook, ſchoon onmerkbaar klein; terwyl weêr dezulke, die ſtompe, of ook wel dobbelſteenige kristallen ſchieten, dezelfde figuuren vertoonen in eene voor 't bloote oog onmerkbare kleinte. Dit blykt ten allerklaarſten in de Sublimaat, in het Zuiker van Lood, en veele anderen. Een à twee druppels water, in welke bytende Sublimaat ontbonden is, geeft dezelfde kristallen als de kristallen van 't zelfde ſoort zich vertoonen die heel groot zyn, en als men in een groote hoeveelheid ontwaar word; en hoe menigvuldige malen ook veranderd, de aart en de natuur verandert nimmer. In het groot geeft de Sublimaat kristallen van eene langwerpige gedaante, aan de einden met punten, zeer gelyk aan ſcherpe naalden — deze ontdekt men ook op gelyke wyze in 't klein. De puntjes zyn zo onnagaanbaar fyn geſcherpt, dat ze nauwlyks met de ſterkſt vergrootende glazen aan derzelver uiterſte fynheid kunnen beſpeurd worden. —— Dan hoe fyn moeten die toch in hunne eige en natuurlyke grootte zyn, daar, voor 't bloote oog geheel onzichtbaar, men niets, in 't geheel niets, daar-

(*) Zie onze *Alg. Vaderl. Lett.* voor 1796, MENG. bl. 588.

daarvan, buiten behulp der vergroótglazen, kan zien of ontwaar worden, en dan moet men daar nog zulke glazen toe gebruiken, welke de voorwerpen, die men beſchouwt, eenige duizende malen vergrooten. Hoe fyn echter deze puntjes ook wezen mogen, zy behouden nochthans hunnen aart, als aan dit Zout eigen is, namelyk zy zyn in het klein even zo beledigend, als in 't groot; zy ſteeken zo fel, en ſnyden als de grootere. Ieder voorwerp ſchier, dat zy ontmoeten, word door hen beledigd, inzonderheid doorknagen zy de metalen; voor de planten, en voor al het gedierte, zyn zy, tenzy in eene zeer kleine hoeveelheid, en dan noch opgelost in eenig vogt, inwendig gebruikt, doodelyk, volſtrekt doodelyk. — Uitwendig doorknagen, of doorbooren, deze zeer ſcherppuntige naalden, in eene ongeloofbare ſchielykheid, de huid. —— Dit alles veroorzaken zy door hunne ſcherpheid, die zeer beledigende is; want hier door kwetzen zy geduurig, en door dit onophoudelyk kwetzen en beledigen doen zy de beledigde delen geweldig ontſteeken, welke ontſteeking tot de verderving en 't vuur ſpoedig doet overgaan, en eenen haastigen en geweldigen dood veroorzaken. —— Zommige dezer kristallen, die als ſcherpe zagen met tanden gewapend zyn, ontdekt men desgelyks in het oneindig kleine, ook weêr op dezelfde wyze als in 't groote; zo ook zommige, die de gedaante hebben van lange ſpiesſen met zeer ſcherpe punten, terwyl andere gelyk zyn aan zeer ſcherpſnydende ſcheermesſen, alle zeer geſchikt om te kwetzen en te beledigen. Van alle deze gedaanten word 'er geen een gemist in eene kleinere zo wel als in eene grootere hoeveelheid, ongeſchikt om door het ongewapend oog te kunnen nagegaan worden. Van dit alles overtuigen ons op het allerzekerst de vergrootglazen, waar mede wy onze oogen wapenen, die zo ſcherpziende niet zyn, om zulke verbazend kleine voorwerpen te kunnen nagaan en ontdekken; door deze hulpmiddelen dringt men door tot in de binnenſte, tot in de geheimſte, ſchuilhoeken der Natuur. —— In het Zout van koper, en in de bloemen van de Antimonium, worden ook die puntige en beledigende figuuren ontdekt; terwyl in de andere Zouten, niet beledigend, de kristallen ſtomp, of ook wel dobbelſteenvormig, bevonden worden, gelyk, onder anderen, het *Sal Gemmæ*, de *Borax*, *Sal Polychrest*, het Wonderzout van *Glauber*, en andere niet beledigende Zouten.

Dus-

Dusdanige verborgenheden (die altoos verborgen zouden gebleeven zyn, ware het ſlypen der glazen niet uitgevonden, waardoor men deze wonderen en verborgenheden kan naſpooren) en dusdanige wonderen heeft de Alwyze Schepper in de Natuur gelegd; wonderen, waarover elk zich moet verbazen, die maar de genoegzame oplettendheid wil gebruiken, om het beſtaan der Wezens, derzelver aart en natuur, met eenige nauwkeurigheid na te gaan.

Welk een groot Kunſtenaar is hy, die Wezens kan vormen, eenige millioenen kleiner dan een Zandkorrel. Zo zyn ook de fynſte deeltjes veeler Zouten zo uitermate klein en fyn, dat ze noch fyner zyn dan de allerfynſte Lugtdeeltjes; zo fyn, dat geene metalen, hoe hard of digt ineengedrongen, dat zelfs niet de porien van het glas, tegen deszelfs doordringbaarheid en kragtdadige werking, beſtand zyn. — Daar nu deze ſcherppuntige Zouten, welke zich door alles, wegens derzelver kragtdadige werking, eenen weg weeten te banen, zo fyn en ſcherp zyn, is het ligt te vermoeden, dat dezelve, ſlegts met eene geringe hoeveelheid gebruikt, in 's menſchen lichaam een verbazende beweeging en oproer veroorzaken, terwyl zy in eene grootere mate volſtrekt doodelyk moeten wezen, — daar andere Zouten, geheel andere gedaanten hebbende, ook wederom andere heilzame werkingen moeten hebben; want uit de eigenſchappen der Zouten ontdekken wy derzelver verbazende uitwerkingen, die het begrip en geloof aller ſtervelingen zou te boven gaan, wierden wy in het onderzoeken en doorzoeken van derzelver natuur en aart niet onwederlegbaar overtuigd. Zo veel onderſcheiden gedaantevormingen en figuuren geeven zo veelerley ſoorten van kragt en werking aan de Zouten. —— Dan wat geeft dit alles niet een overvloedige ſtof van beſpiegelingen! Ieder Zout heeft zyne byzondere eigenſchappen, ieder zyne byzondere en eige werking. —— De Almagtige heeft een wys en wel uitgedagt plan, naar welk ſchoon plan zy alle werken — de eene ſoort tot vernieling en verderf, terwyl weêr een andere werkt tot behoud en bewaring. Zo groot zyn de werken Gods, zo magtig veele en wonderbaar, dat zy ons, en elk redelyk Wezen, in verbaasdheid moeten doen uitroepen: Onze God is groot, hy doet wonderen in den hemel boven, en op de aarde beneden! —— Ondertuſſchen zyn 'er geen wezens,

en

en by gevolg geen Zouten, in de ganſche Natuur voorhanden, welke overtollig zyn, of tot geen oogmerk dienen en niet eenig nut aanbrengen kunnen. Alle wezens, in de natuur voorkomende, onder welke ook de Zouten ſorteeren, (er mogen ook andere gevonden worden, welke zeer beledigend en ſchadelyk zyn, in te groote hoeveelheid ingenomen,) hebben echter met dat al ook hunne nuttigheden en gebruik; en zommige derzelven zyn, in hardnekkige kwalen en ongemakken, den menſchen van een allerheilzaamst gebruik; terwyl zy daarenboven noch veele nuttigheden hebben, hier niet alle op te noemen; doch welke overvloedig bewyzen, dat de groote Schepper niets in de ganſche geſchapenheid heeft voortgebragt, dat onnut, te veel is, of kan gemist worden. Welk een onnagaanbaar verſtand, welk eene ondoorgrondelyke wysheid, die zulk een welingericht plan in de Natuur gevormd, en in eens geheel overzien heeft, op zodanig eene wyze, dat alles juist beantwoordt aan zyne einden en beſtemming, waartoe het verordend is. —— Dit alles met een aandagtige oplettenheid overweegende, wie moet dan zynen geest niet verheffen tot Hem, van wien alle dingen zyn, tot den Almagtigen, den alleen wyzen Schepper aller dingen, dien grooten Zamenſteller van de Natuur, die eenmaal de dingen uit Niet tot de Wording roept, even als of zy waren — en die Hemel en Aarde vervult, die in den Hemel boven op de aarde en onder de aarde alles vervult met zyne Magt en Wysheid?

Hoe verbaazend groot is God, de God der Natuur, uit wiens almagtige hand de waereld met al derzelver volheid is voortgekomen! Hoe betaamt het ons, als kinderen der Aarde, maar tevens ook als Wezens van edeler natuur dan de dieren des velds, als Wezens met verſtandelyke vermogens begaafd, hoe betaamt het ons, de moedig in het ſtof, uit welk wy genomen zyn, neêr te buigen, en met eerbied Hem te aanbidden en te looven die alleen wonderen doet en onbegrypelyk is!

Niets zou in ſtand kunnen blyven, moest het Zout uit de Natuur gemist worden; geen ding kon beſtaan, maar zou ſchielyk, zeer haastig, tot verderf en ontbinding overgaan. Al het gedierte der aarde, en wy met hetzelve, al het gevogelte des Hemels, dat door de lugt zweeft, langs de weiden en vlakten, of dat zich in de wouden, bosſchen en wildernisſen, onthoudt —— al het gedierte, welk de diepe wateren en de onmeetelyke uitgeſtrekte

Zeeën

Zeeën bewoont, al wat, met één woord, al wat leven ontvangen heeft, zou vergaan, zou ſterven, en in het Niet verzinken, indien de Zouten moesten gemist worden. De ganſche werking in de Natuur zou ſtilſtaan; de vorming der lichamen en der lichamelyke deelen zou ten eenemaal ophouden. Van zodanig eenen aart zyn de Zouten, dat ze in het inſtandhouden der geſchapen wezens, of in het beſtek der Schepping, niet kunnen ontbeerd worden; ja zo noodzakelyk zyn, dat 'er zonder dezelve geen enkel wezen in de Natuur kon blyven beſtaan, of voortduuren. De almagtige en alwyze Schepper heeft het daarom, in zyn welberaamd plan van Schepping, zodanig geſchikt, dat 'er geen enkel wezen onder dat onmeetelyk aantal zonder dezelve immer beſtaan heeft, of beſtaan kan. Alle de onderſcheiden werkingen der lichamen hangen ook voornamelyk van de Zouten, derzelver aart en natuur, grootendeels, af; —— want wie kan met eenigen grond veronderſtellen, dat zy volgens andere wetten of grondbeginſels werken. Zy houden die overſchoone en regelmatige orde in de Natuur, en in alle derzelver werken, in ſtand. De aart der tegenſtrydige Zouten bewaart overal de middelmaat, de evenredigheid, en dat de eene ſoort niet te ſterk de andere overheerſche, en alzo de gelykheid breeke, wanorde veroorzake, en ten bederve ſtrekke van die wezens, tot wier inſtandhouding zy geſchikt zyn, en in welke zy huisvesten. —— Alle de verſchynſels in de Natuur hangen af van de beweeging; dan deze beweeging wordt veelal voortgebragt door de Zouten, welke, door de warmte, door den aart en werking der onderſcheiden ſoorten, veroorzaakt, de deeltjes, de onderſcheiden deeltjes, in werking brengen, en aldus de beweeging veroorzaken; en 't is juist deze beweeging, welke de inſtandhouding der dingen bewerkt, en het evenwigt in de Natuur in ſtand houd en bewaart.

Het is een lang bewezen, proef-ondervindelyk bewezen waarheid, dat in de ganſche Natuur alle de beweegingen zouden ophouden, dat de geheele Natuur zou ſtilſtaan, dat 'er geen groei, geen leven, noch in het dierryk noch in het plantenryk, zonder de Zouten, zou plaats hebben; deze brengen alles in werking, in beweeging, in leven. Alle verſchynſels, welke men in de Natuur ontwaart, alle die verſchynſels hebben hunnen grond alleen in de Zouten; deze zyn derzelver bewerkers. De damp-

dampkring, welke onzen aardbol omringt, en in welken wy leeven, en zonder welken wy geen oogenblik leeven kunnen; de dampkring is vervuld met Zoutdeelen, welke hem al die kragt en vermogens ſchenken, om onzen aardbol op te houden, binnen zynen as doen omwentelen, maaken, dat hy niet buiten zyne looporde gaan kan, en bewerken, dat al het gedierte, het ganſche planten- en mineraalen-ryk, door dezelve beſtaat.

Door de heele natuur heen, in alle wezens, welken in ſtand gebragt zyn, heeft de groote Werkmeester, de Formeerder van 't Geheelal, de Schepper der Waereld, de Zouten zo verdeeld, dat 'er niets is in al het geſchapene 't welk geheel van dezelve ontbloot is, en derzelver werking is zo allernoodzakelykst in alle de onderſcheidene dingen, welke men in de geſchapen natuur ontdekt, dat zy onmogelyk kunnen gemist worden. De bewaring aller dingen hangt eenig en alleen af van de Zouten, van derzelver werkingen, aart, kragt en vermogens; terwyl het allernoodzakelykst tevens is, om dit groot oogmerk te bewerken, de inſtandhouding aller dingen, dat de Zouten in aart, kragt en werkingen, verſchillen; want waar van 't eene te overvloedig is, en daar door het evenwigt zou worden weggenomen, zo noodzakelyk om de orde in de natuur te bewaaren en alle wanorde weg te neemen, daar ſchiet terſtond een ander ſoort toe, om de overheerſching te beteugelen, zo ſchadelyk voor alles, zo verderfelyk voor mensch en vee, zo verderfelyk voor al 't kruid der aarde, — een Zout van eenen tegenſtrydigen aart, vyandig met het overheerſchend Zout, geheel vyandig tegen een despotieke werking. Deeze twee vyanden vallen elkanderen met zo veel geweld aan, en rusten niet eer voor dat zy beiden ſneuvelen, en uit hunnen ondergang een derde ſoort voortkomt, het geen 't volmaakt evenwigt in de natuur weer herſtelt. Zulk eene werking heeft al de geſchapenheid door plaats, in ieder byzonder wezen zo wel, als door het ganſche heelal, en het eene ſoort van Zout kan niet verdragen, dat het andere te veel de overhand kryge, of het ſtelt zich aanſtonds vyandig hier tegen, en altyd is het gevolg van dezen ſtryd, de herſtelling van het evenwigt, de herſtelling van de rust, en dan trekt de ganſche natuur hiervan de heilzaamſte gevolgen, de volmaakte rust wordt overal gebooren.

C. v. d. G.

AANMERKINGEN OVER DE LEERZAAMHEID DER DIEREN; getrokken uit W. SMELLIE's *Philosophy of Natural History.*

(Medegedeeld door den Heer R. ARRENBERG.)

(*Vervolg van bl.* 379.)

Naast den Olyphant ſchynt de *Hond* het leerzaamſte van alle viervoetige Dieren. Een wilde Hond is een driftig, wreed en bloeddorſtig, Dier; doch als hy tot den huislyken ſtaat gebragt is, gaan alle die driften heen, en worden vervangen door eene ſterke verknogtheid, en eene altoosduurende begeerte om te behagen. De gewaarwordingen en de natuurlyke bekwaamheden van den Hond zyn zeer ſnedig, en wanneer dezelven, door onderwys, geholpen worden, verwekken de ſchranderheid, die hy vertoont, en de daden, welke hy doet, niet zelden onze verwondering. Wanneer deze Dieren door den Mensch onder zyne onmiddelyke beſcherming genomen zyn, kunnen zy allerhande kunſten leeren, of derzelver natuurlyk inſtinct verbeterd worden door drie manieren van onderwys; te weten, ſlagen, vergelding en navolging. Hy is leerzamer van natuur dan meest alle de andere Dieren; de Hond is niet alleen ſchielyk vatbaar voor onderwys, maar ſchikt ook zyn gedrag naar de manieren en gewoonten van hem, aan wien hy toebehoort. Hy neemt den toon aan van het huisgezin, waar in hy verkeert, en dewyl hy zyn meester en deszelfs vrienden altyd tracht te behagen, blaft hy woedend tegen bedelaars, om dat hy hen, uit hunne geringe kleeding, aanziet voor dieven, of die hem van zyn voedzel willen berooven.

Schoon ydere Hond, zoo wel als yder Mensch, natuurlyk een Jager is, word de vernuftigheid van beiden merkelyk vermeerderd door ondervinding en onderwys. De verſchillendheid onder de Honden, door derzelver gedurige vermenging met die van andere lugtſtreken, of misſchien ook wel met Vosſen en Wolven, is zoo groot, en derzelver inſtincten zoo onderſcheiden, dat, ſchoon zy elkander voortbrengen, wy hen als verſchillende ſoorten kunnen aanmerken. Wat een verſchil is 'er niet tusſchen

den

den Herdershond, den Patryshond en den Jagthond? De Herdershond ſchynt, zonder eenig onderwys, door de Natuur voorzien te zyn met eene innerlyke neiging om Schapen en klein Vee te beſchermen. Zyne leerzaamheid is gelyklyk zoo groot, dat hy niet alleen leert verſtaan de taal en het bevel van den Herder, en hem getrouw en gezwind gehoorzaamt; maar zelf, als hy buiten het bereik van zyns meesters ſtem is, dan voor- en dan agterwaards loopt om de goedkeuring of afkeuring van den Herder, die hy hem, door het zwaaijen met zyn hand, te kennen geeft, te verneemen. Hy ſtelt zich aan het hoofd van de kudde, en zyn ſtem word verder gehoord dan die van zyn meester. Zyne wakkerheid en yver brengen orde, gehoorzaamheid en veiligheid, te weeg. Schapen en klein Vee zyn byzonderlyk aan zyn bewind onderworpen, en worden door hem, met voorzigtigheid, geleid en beſchermd: ook maakt hy nimmer gebruik van zyn magt over hen, dan in geval het noodig is om de rust en goede orde te handhaven; doch wanneer de kudde, aan zyne zorg toevertrouwd, door Vosſen, Wolven, of ander verſcheurend gedierte, word aangevallen, geeft hy doorſlaande blyken van zyn moed en ſchranderheid. In gevallen van dien aart, maakt hy gebruik van zyne natuurlyke en aangeleerde bekwaamheden. Drie Herdershonden, zegt men, zyn beſtand tegen een Beer, en vier tegen een Leeuw.

Ydereen kent de leerzaamheid en het vernuft van die Honden, welken gebruikt worden door blinde Bedelaars. JOHANNES FABER verhaalt, volgens het berigt van den Heer RAY, dat hy een blinden Bedelaar kende, die, door een Hond van eene middelmaatige grootte, langs de ſtraten van *Rome* geleid werd. Dees Hond, behalven dat hy, zyn meester leidende, hem voor alle gevaar wist te bevryden, had ook geleerd niet alleen te onderſcheiden de ſtraten, maar ook de huizen aan welken zyn meester gewoon was, twee of driemaal ter week, een aalmoes te ontfangen. Wanneer dit Dier in een ſtraat kwam, welke hem bekend was, verliet hy dezelve niet, vóór dat hy aan elk huis, daar zyn meester gewoon was iets te krygen, geblaft had. Als de Bedelaar begon een aalmoes te vragen, hield de Hond zich ſtil, en ging liggen; doch zoo dra de Bedelaar afgewezen was, of iets ontfangen had, reés de Hond, zonder eenige order of teeken, uit zich zelven op, en bragt hem weder naar een ander

huis van een zyner weldoeners. Ik zag, zegt hy, met vermaak en genoegen, dat, wanneer 'er een penning uit een venſter geworpen wierd, de oplettendheid en ſchranderheid van den Hond zoo groot was, dat hy 'er terſtond naar toe liep, het geld met zyn bek opnam, en het zyn meester in de hand gaf; zelfs wanneer hem brood werd toegeworpen, nam hy het wel op, doch zonder 'er iets van te eeten dan het aandeel, het welk zyn meester 'er hem van gaf. — Zonder eenige onderrigting, enkel uit navolging, was een andere groote Hond, als hy, by toeval, buiten de deur van een huis geſloten was, daar zyn meester ingegaan was, gewoon zoo lang aan de bel te trekken tot dat hy ingelaten werd. Honden kan men leeren met geld naar de markt te gaan, om by een bekenden Slager vleesch te halen, en het veilig naar huis te brengen. Men kan hen leeren danſen op de muzyk, en het een of ander dat verloren is te zoeken en weder te vinden (*).

Daar is tegenwoordig een Hond by een Kruidenier te *Edinburg*, die een tyd lang, door zyne aartigheden, yder een vermaakt en verwonderd heeft. Een man, die gewoon was, met een bel in de hand, langs de ſtraten ſtuivers paſteitjes te verkoopen, gaf, op zekeren dag, dien Hond een paſteitje; doch de man met zyn bel, den volgenden dag, wederkomende, ſchoot de Hond uit, en hield hem by zyn rok vast; de man, die ligt begreep wat de Hond hebben wilde, toonde hem een ſtuiver, en wees hem tevens naar zyn meester, die in zyn huisdeur ſtond: de Hond, by zyn meester gekomen zynde, maakte allerhande bewegingen, om aan te toonen, dat hy iets van hem verzogt, waar op hy den Hond een ſtuiver in den bek gaf, die dezelve terſtond by den Paſteibakker bragt, welke hem daar voor een paſteitje gaf. Deze aartigheid is ſedert drie maanden begonnen, en duurt nog dagelyks.

Honden, Paarden, en zelfs Varkens, kan men door beloonigen en ſlagen, ja zelf door wreedheden, daden leeren doen, gelyk men dikwils in openbare vertooningen ziet, die in de daad verwonderlyk zyn, doch met welken wy ons tans niet ophouden.

Wat

(*) Deze en andere voorbeelden van de ſchranderheid en leerzaamheid der Honden, kan men vinden in de *Synopſis Quadrupedum a* JOANNE RAIO, pag. 6.

Wat aangaat de *Paarden*, de fierheid van hun geſtel en derzelver leerzame aart is zoo algemeen bekend, dat het niet noodig is lang by dit onderwerp te blyven ſtaan; dan om een denkbeeld te geven voor welk onderwys de Paarden vatbaar zyn in een huislyken ſtaat, zullen wy eenige trekken opgeven van derzelver levenswys en manieren, wanneer zy buiten bedwang zyn. In *Zuid-Amerika* zyn de Paarden op eene verbazende wyze vermenigvuldigd, en leven in dat land in eene volmaakte vryheid. Zy vlugten uit de tegenwoordigheid van den mensch. Zy verzamelen zich in troepen, en verſlinden in onmeetbare velden, de voortbrengſels van een altoos duurenden zomer. De wilde Paarden zyn ſterker, ligter, en beter geſpierd, dan die in het algemeen, welken in een huislyken ſtaat gehouden worden. Zy zyn egter geenzins wreed. Schoon zy vele dieren in kragt overtreffen, vallen zy evenwel nooit anderen aan, hoewel zy, zelf aangerand wordende, hunnen vyand met verachting bejegenen, of met hunne hielen doodſlaan. Door eene onderlinge verknogtheid verzamelen zy zich by troepen, doch voeren nimmer oorlog tegen andere Dieren, of onder elkanderen. Dewyl hun eetlust gematigd is, zyn 'er geene voorwerpen, die by hen afgunst of tweedragt verwekken, en dus leven zy altyd in vrede. Hunne manieren zyn edelaartig, en hun aart is maatſchappelyk. Hunne kragt en drift zyn dan eerst regt blykbaar wanneer hunne yverzugt opgewekt word. Zy zyn zeer vuurig om de eerſten te wezen in een wedloop, om het gevaar te tarten in het overzwemmen van een rivier, en om over eene gragt of van eene ſteilte te ſpringen; men zegt, dat die Paarden, welken, in deze natuurlyke oefeningen, het ondernemendſte en bedrevenſte zyn, wanneer zy tot eene huislyke levenswys gebragt worden, de edelmoedigſte, zagtzinnigſte en handelbaarſte, zyn.

Verſcheiden oude Schryvers maken gewag van wilde Paarden. HERODOTUS berigt, dat 'er op de banken van de Hypanis, in *Scytien*, witte wilde Paarden gevonden wierden. Hy verhaalt ons tevens, dat 'er in het noordlyk gedeelte van *Thracie*, boven den Donauw, wilde Paarden waren, over hun geheele ligbaam met hair bezet, het welk vyf duimen lang was. De wilde Paarden in *Amerika* zyn de afſtammelingen van die tamme Paarden, welken, door de Spanjaarden, derwaarts uit *Europa* overgebragt zyn. De Schryver van de Historie der *Boe-*

kaniërs (*) berigt ons, dat 'er dikwils troepen Paarden, ſomtyds 500 ſterk, in het eiland *St. Domingo* loopen, dat wanneer zy een man zien, zy allen blyven ſtaan; en dat een van dezelven, tot op een zekeren afſtand van hem genaderd zynde, ſterk uit zyn neus blaast, en de vlugt neemt; wordende oogenbliklyk door den ganſchen troep gevolgd. Hy beſchryft hen als hebbende zware hoofden en ledematen, en lange nekken en ooren. De inwoners maken hen gemaklyk tam, en leeren hen dan arbeiden. Om dezelven te vangen, ſpannen zy ſtrikken en touwen op de plaatſen, daar men weet dat zy het meest komen. Als zy daar met den hals in vast geraken, zouden zy zich verworgen, indien men hen niet ſpoedig te hulp kwam: zy worden, vervolgens, met hunne lighamen en pooten aan de boomen vastgebonden, en in dien toeſtand laat men ze twee dagen ſtaan, zonder eeten of drinken. Deze manier is in 't algemeen genoegzaam om hen handelbarer te maken; ook worden zy binnen kort zoo tam, als of zy nooit wild geweest waren. Zelf wanneer een van deze Dieren, by toeval, in vryheid geraakt, keeren zy egter nimmer weder tot hun wilden ſtaat, maar kennen hunne meesters, en laten zich gewillig op nieuws gevangen nemen.

Uit deze en gelykſoortige berigten, mag men beſluiten, dat de Paarden tam van aart, en natuurlyk geſchikt zyn om met menſchen om te gaan. Na dat zy tam gemaakt zyn, ſchuwen zy nimmer de verblyfplaatzen der menſchen, in tegendeel zyn zy ſteeds geneigd om naar hun ſtal terug te keeren. Het zagte van de gewoonte ſchynt hun te vergoeden al het geen zy door de ſlaverny verloren hebben. Wanneer zy vermoeid zyn, is het ſtal al hun verlangen; zy ruiken het reeds op een verren afſtand; kunnen het in 't midden van een volkryke Stad onderſcheiden, en ſchynen gelykformig de dienstbaarheid voor de vryheid te verkiezen. Door eenige oplettendheid en kundigheid word een Veulen eerst handelbaar gemaakt, en wanneer men, door verſchillende wyzen van beſtier, zulks meester geworden is, ziet men duidlyk de leerzaamheid van het Dier, en het leert welhaast, om, met gezwindheid, den verſchillenden arbeid te doen, waartoe men het beſtemd heeft. Het tam maken van het Paard is misſchien de edelſte aanwinning uit de dierly-

(*) L'Hiſt. des Avant. Flibuſtiers, Tom. I, pag. 110.

lyke wereld, welke immer door het verſtand, kunst en nyverheid, van den Mensch verkregen is. Men leert hem deel te nemen in de vermoeijenisſen van den oorlog, en hy ſchynt den roem der overwinning te genieten. Hy loopt den dood met drift en fierheid te gemoet. Hy heeft vermaak in het geklank der wapenen, en ryd fluks en ſtoutmoedig op den vyand aan; dan het is niet alleen in gevaren en in gevegten, dat het Paard met het oogmerk van zyn meester medewerkt, maar hy doet het ook in zyne vermaken en tydverdryven. Hy verlustigt zich op de jagt en in het tournoyſpel, en zyne oogen branden van yver in een wedloop. Schoon ſtout en onvertzaagd, geeft hy zich egter niet aan het vuur van zyn drift over. By voorvallende gelegenheden, weet hy in zyn loop ſtil te ſtaan, en de natuurlyke drift van zyn aart te beteugelen. Hy gedraagt zich niet alleen aan de hand van zyn meester, maar ſchynt zich ook naar den zin van zyn beryder te ſchikken. Altyd gehoorzaam aan den indruk, die hem gegeven word, loopt hy of ſtaat ſtil, en regelt alle zyne bewegingen alleen naar den wil van zyn meester.

De Heer RAY ſchreef, in het laatst der vorige eeuw, dat hy een Paard gezien had, het welk op de muzyk danſte, en zich, op het bevel van zyn meester, lam en dood hield, en met uitgeſtrekte leden ter aarde lag, maar op een enkel woord weder opſprong (*). Gebeurdtenisſen van dezen aart zouden weinig geloof vinden, indien de wonderbare leerzaamheid der Paarden, die door ASTLEY, en andere openbare vertooners der Paardekunſten, opgevoed zyn, niet aan een yder bekend was. In vertooningen van dezen aart verwekt de leerzaamheid en vaardige gehoorzaamheid van deze Dieren meer verwondering, dan de behendige kunstgrepen der menſchen.

De Dieren van het *Oſſen*-geſlacht zyn in een tammen ſtaat zwaar en log: derzelver aandoenlykheid en bekwaamheden ſchynen zeer bepaald; doch wy moeten over den aart en vermogens van Dieren, welker opvoeding in dit Land geheel en al verwaarloosd word, geen verhaast oordeel vellen. In alle de zuidlyke Provincien van *Afrika* en *Aſia* zyn zeer veel Buffels of gebulte Oſſen, die jong opgenomen en tam gemaakt worden: deze Dieren leeren ſpoedig, zich, zonder tegenſtand, aan allen

(*) RAY *Synopſis Animalium Quadrupedum*, pag. 10.

len huislyken arbeid gewennen. Zy worden zoo handelbaar, dat men 'er veel gemaklyker mede kan omgaan dan met onze Paarden. De ſtem van derzelver meester is genoegzaam om hen te doen gehoorzamen, en derzelver loop te beſtieren. Zy worden beſlagen, geroskamd, geſtreeld, en ryklyk van voedſel voorzien. Wanneer zy dus behandeld worden, ſchynen zy verſchillende ſchepſels te wezen met onze Oſſen. De Oſſen der Hottentotten zyn begunſtigde huisdieren, derzelver medgezellen in hunne vermaken, en helpers in alle werklyke bezigheden: zy deelen in de woning, het bed en de tafel, van hunne meesters. Hunne natuur dus, door de opvoeding en zagtheid van behandeling, verbeterd wordende, gelyk ook door de geſtadige oplettendheid, die men omtrent hen in acht neemt, verkrygen zy eene gevoeligheid, en bekwaamheid tot zulke verrigtingen, die men anders van hen niet zoude verwagten. De Hottentotten voeren hunne Oſſen in den oorlog. In al derzelver legers zyn altyd groote troepen van Oſſen, die gemaklyk beſtierd, en, wanneer de gelegenheid zulks vordert, op bevel van hun Opperhoofd los gelaten worden, in welk geval zy, met eene vervaarlyke drift, op den vyand inloopen. Zy ſtooten met hunne hoornen, ſchoppen, ſmyten omver, en vertrappen alles wat hun in die woede ontmoet. Zy vliegen doldriftig tegen de gelederen van den vyand in, en banen dus den weg tot eene gemaklyker overwinning voor hunne meesters (*). Deze Oſſen worden ook geleerd de kudde te bewaren, die zy met behendigheid geleiden, en tegen de aanvallen van vreemd volk en wild gedierte beveiligen. Zy leeren vrienden van vyanden onderſcheiden, teekens verſtaan, en de bevelen van hun meester gehoorzamen. Wanneer zy in de weiden loopen, keeren zy op het minſte teeken van hun meester terug, na alvorens de afgedwaalde kudde byeen gezameld te hebben. Op alle vreemdelingen vallen zy met woede aan, zoo dat zy de beste beveiligers zyn voor dieven. Deze *Brackeleys*, gelyk zy genoemd worden, kennen alle de perſonen, die tot de Kraal behooren, en toonen dezelfde achting voor de mans, vrouwen en kinderen, als een Hond doet aan alle de huisgenooten van zyn meester. Alle deze perſonen mogen derhalven vryelyk en veilig by de kudde komen; doch in-

(*) *Voyage de Cap, par* COLBE, Tom. I. pag. 160.

indien een vreemdeling, en byzonder een Europeaan, diezelfde vryheid wilde gebruiken, zonder door een van de Hottentotten verzeld te wezen, zou zyn leven in het uiterſte gevaar zyn (*).

(*) *Voyage de Cap, par* COLBE, Tom. I. pag. 307.

(Het Vervolg en Slot hierna.)

BELANGRYKE BYZONDERHEDEN, HET STAATSBESTUUR EN DEN TEGENWOORDIGEN STAAT VAN RUSLAND BETREFFENDE.

(Ontleend uit *Letters from Scandinavia.*)

(Vervolg en Slot van bl. 389.)

In de pooging om de inſtellingen, de zeden, en den geest van een Volk te veranderen — althans van zulk een Volk als de *Ruſſen*, is de eenige weg, dien men met veiligheid, of met zekerheid om het bedoelde einde te bereiken, kan inſlaan, met alle voorzigtigheid te handelen; en met langzaame ſchreden tot zyn doeleinde te naderen, en van lieverleede de vooroordeelen en hebbelykheden die langheid van tyd in de gemoederen des Volks, als geheiligd heeft, te ondermynen. Men moet het Volk doen wenſchen om eene hervorming, vóór dat het dezelve zal omhelzen.

Was de geest van Czaar PETER DEN EERSTEN min verheven en overmeesterend geweest, of was zyn Volk naauwer aan elkander vereenigd geweest door eene vrye onderlinge verkeering en eene kennis van het Volkscharacter, deeze groote Wetgeever der *Ruſſen* zou den Geſchiedſchryveren alleen bekend geweest zyn als een Vorst, die een plaats vervulde in de dorre Jaarboeken van het Despotismus; of ten meesten genomen als een Vorst, die bezweek in de te voorbaarige, ſchoon edelaartige, pooging om de natuur te dwingen, en beſchaafdheid aan een Volk te ſchenken 't welk geheel woest en wild was. —— De pooging, welke ELIZABETH deedt, om eene geregelder Regtsoefening, en een beter ſtelzel van Regtsgeleerdheid, in te voeren, werd niet zeer gunſtig ontvangen. Luidrugtige klagten hoorde men van alle kan-

ten, aangeheven door de zodanigen, die belang hadden by de oude misbruiken; klagten met veel klems terug gekaatst door allen die onder de begogeling leefden van eene blinde verknogtheid aan oude gebruiken, die geen verſtands genoeg bezaten om de ſtrekking te doorzien van de voorgeſtelde wetten, noch gevoels genoeg om het drukkende gewaar te worden van die men zogt af te ſchaffen. „ Indien zy," zeide daarom ELIZABETH, „ hunne toeſtemming niet willen geeven om goede Wetten „ te ontvangen, dat zy dan de drukkende zwaarte van de „ oude ondervinden!" en de pooging werd geſtaakt.

Wanneer ik ſtukken van deezen aart in geſprekken bybragt, en nog by aanhoudenheid de trompet van Hervorming, van eene geheele Hervorming, deezes Volks hoorde opſteeken, kon ik niet nalaaten te denken om een bewys wel eens door de Godgeleerden aangevoerd — om de ongeſchiktheid der Snooden voor de Hemelſche gelukzaligheid aan te toonen, als zy ten dien einde affchetſten, de onvoeglyke houding, welke de zodanigen zouden maaken onder weezens, voor wier gezelſchap zy niet gevormd waren. Ik verbeeld my, dat *Ruſland* juist zulk een elendig vertoon zou opleveren onder de Volken der Aarde, indien het tegenwoordig Staatsbeſtuur in den volmaaktſten Republikeinſchen vorm gegooten ware. Wat, ten deezen opzigte, zomtyds gebeurt met enkele perſoonen, zou, in dit geval, door een geheel Volk kunnen geſtaafd worden. Ik heb een *Ruſſiſchen* Soldaat gekend, die met veel moeite, naa lang aanhouden, ontſlag van den Krygsdienst bekomen hadt; doch weinig maanden daar naa tot zynen ouden Bevelhebber wederkeerde, met verzoek om weder in den Krygsdienst te treeden; hy wist niet hoe het te maaken als hy zyn eigen meester was. Ik geloof, dat de *Ruſſiſche* Natie even ongeſchikt is, om, op éénmaal, de oude vooroordeelen af te leggen, als de oude Soldaat, en even ongeſchikt om de zegeningen der Vryheid te ſmaaken. Al te veelen hebben daadlyk belang, of zy meenen belang te hebben, in het volduuren der ſtandgrypende misbruiken, om dezelve, zonder wederſtandbieding, te laaten verhelpen. De eiſchen der zodanigen, van het oude, inſtemmende met de heerſchende Volksdenkbeelden, zouden onvermydelyk een groot misnoegen baaren. De Natie is niet genoegzaam verlicht om te oordeelen over de beweeggronden, waarom veranderingen in het Regeeringsſtelzel worden ingevoerd; of over die waarom

an-

anderen 'er tegen aandruiſchen. —— In zulk een geding, des hou ik my ten vollen verzekerd, zou de Party, die de Volksvooroordeelen op haare zyde heeft, over de andere gewis zegepraalen.

Maar, ſchoon het zeer onwaarſchynlyk moge weezen, dat *Rusland* een onderſcheidenden rang zal bekleeden onder de Volken, of door de zagtheid des Ryksbeſtuurs, of de beſchaafdheid der Inwoonderen, is *Rusland* egter, in beide die opzigten, in een ſtaat van vordering. En moet ik hier, ter eere van het Ryksbeſtuur, zeggen, dat die vordering te eenemaal aan het Ryksbeſtuur zelve is toe te ſchryven. Indien wy, ten deezen aanziene, de Beheerſchers en Beheerſcheresſen op den *Ruſſiſchen* Ryksthroon, zints PETER DE EERSTE dien beklom, tot den tegenwoordigen tyd, vergelyken met de Vorſten van eenig ander Land in *Europa*, in een even lang tydsbeſtek, en in dagen wanneer het Volk even onverlicht was als de *Ruſſen*, dan zal, des hou ik my ten vollen verzekerd, PETER en diens Throonopvolgers, by die vergelyking, het verre winnen. In *Engeland* zelfs hebben Volksverbeteringen zelden den oorſprong ontleend van de Oppermagt. De Volksgeest hadt meest altoos den weg gebaand; en het Hof hadt alleen de ſchraale verdienſte van te volgen. Ja, in veele gevallen, is het Hof als 't ware met wederzin daar toe gebragt, en gedwongen om wettiging te geeven aan verbeteringen, welke het niet langer kon wederhouden.

Doch in *Rusland* is de voortgang altoos juist het tegenovergeſtelde hier van geweest. By de Throonbeklimming van Czaar PETER DEN I, lag het *Ruſſiſch* Volk in de diepſte onkunde en barbaarschheid verzonken. PETER en diens Opvolgers moesten niet alleen een voorbeeld van beſchaaving geeven; maar ook de Onderdaanen als 't ware dwingen, om 't zelve te volgen. Het Volk, overeenkomſtig met de begrippen van de meeste woeste Volken, zich zelven verbeeldende het eerſte Volk op den Aardbodem te weezen in alle vorderingen, ſtondt niet dan met den uiterſten weerzin de verbeteringen toe, door de Oppermagt bevolen. De Vreemdelingen, van tyd tot tyd gebruikt om het Volk te onderwyzen, hebben van de Natie alle mismoedigmaaking ondervonden, welke onkunde, trotsheid en vooroordeel, hun in den weg konden leggen, en de *Ruſſen* zyn doorgaans maar al te wel geſlaagd om den toeſtand deezer Vreemdelingen lastig

en

en verdrietig te maaken. Van de *Engelſche* Officiers, in *Ruſſiſchen* dienst getreeden, heb ik, om zo te ſpreeken, 'er geen één gevonden, die geen berouw gevoelde over de mislukkingen der droomen van grootheid, met welke hy zich geſtreeld hadt. De Admiraal Sir SAMUEL GREIG maakt op deezen regel geene uitzondering. Zyne braafheid was boven alle verdenking wyd en verre verheven. Zyne bekwaamheden, in de post voor welke hy ſcheep kwam, leeden geen twyfel; en hy genoot de vriendſchap van veelen der eerſte Ryksgrooten. Nogthans werd zyn toeſtand onaangenaam gemaakt door de jalouſy der *Ruſſen* ten opzigte van Vreemdelingen, en de laſtige wederſtreeving van lieden die niet wilden onderweezen worden; dewyl zy niet overtuigd waren, dat zy eenig onderwys beboefden. „ Het ſmert my," voerde de Keizerin hem by zekere gelegenheid te gemoete, „ dat gy „ zo veele Vyanden hebt; maar ik weet de reden: gy „ kunt op myne beſcherming ſtaat maaken."

De *Colonisten*, die CATHARINA DE II uitnoodigde, om de onbebouwde landen, aan de Kroon toebehoorende, te bouwen, en de Inboorelingen te onderwyzen in de onderſcheidene werkzaamheden des Landbouws, vonden een ſlegt onthaal. De bevelen der Keizerinne, te hunner begunſtiginge, werden, 't is waar, volbragt naar den letter van de wet. Elk Gezin ontving Paarden en Koeijen, als mede Werktuigen tot den Landbouw, en Leevensmiddelen, zo als het voorſchrift inhieldt. Maar de Paarden en Koeijen waren of oud en onbruikbaar, of zo wild en ontembaar, dat het grootſte gedeelte weg liep, en in de bosſchen omdwaalde. De Werktuigen en Gereedſchappen waren de ſlegtſte en goedkoopſte, welke men kon bekomen; en de Leevensmiddelen doorgaande zo ſlegt en bedorven, dat ze niet konden dienen. De ongelukkige Colonisten werden, door deeze ſnoode en onmenschlyke kunſtenaaryen, tot de uiterſte armoede gebragt. Veelen deezer Lieden kwamen om door honger en gebrek; en niet weinigen, den ſtaat, waar in zy zich gebragt zagen, ondraaglyk en hooploos vindende, maakten een einde aan hun eigen leeven. — Intuſſchen pochten de voornaamſte bewerkers dier elenden, de Heeren BETSKOI en RUTSKY, op de dienſten, welke zy volvoerden, leverden rekeningen in van uitſteekende Paarden en Koeijen, Gereedſchappen en Leevensmiddelen, door hun verſchaft; zy voegden 'er veele pligtpleegingen by van eenen vleijenden aart

voor

voor de Vorſtinne, wegens de gelukkige gevolgen, welke moesten voortſpruiten uit haare weldaadige ontwerpen tot 's Landsverbetering; dus ontvingen zy groote geldſommen uit de Schatkist, ten behoeve der Colonisten, behalven eer en geldbelooningen voor hunnen dienst daar aan toegebragt. —— De weinigbeduidenheid deezer Lieden mogt hun hebben doen rangſchikken onder die menigte van Schurken, wier naamen vergeeten worden, als hunne ondeugden hebben opgehouden nadeel te bewerken, indien de natuur hunner misdryven hun niet als 't ware opriep uit de vergetelniſſe, waar toe zy verweezen ſcheenen, om hun ter algemeene vervloeking te ſtellen.

Bykans alle Plans, uitgedagt en ter hand geſlaagen tot verbetering des Lands, hebben met dergelyk een tegenkanting te kampen gehad. De Kunſtenaars, die eenige weinige jaaren geleden genoodigd waren om uit *Engeland* over te komen, ten einde de Yzerwerken op eenen beteren voet te brengen, vonden zich belemmerd met zo veele hinderniſſen, en onderworpen aan zo veele kwellingen, dat zy meest alle dit werk hebben laaten vaaren. Te *Petrazavodsky*, waar zy zich voornaamlyk hadden neêrgeſlagen, zyn 'er ſlegts nog twee overig; en, naar alle waarſchynlykheid, zal ook hun geduld welhaast uitgeput zyn.

Zeldzaam hebben de Souverainen van *Rusland* Bedienden gevonden, genoegzaam verlicht om de nutheid hunner Plans van Verbetering te zien, en teffens eerlyk genoeg om ter goeder trouwe mede te werken, om ze daadlyk tot ſtand te brengen. Lieden tot die einden gebezigd zyn in hun pligt te kort geſchooten, door Nationaal vooroordeel; dewyl zy niet wenschten, dat de zaaken, aan hunne zorge toevertrouwd, gelukten; of zy misbruikten het vertrouwen in hun geſteld, op de oneerlykſte wyze, tot het voldoen van hunne ſchraapzugt. CATHARINA DE II heeft veele BETSKOIS en RUTSKYS gehad, om haare Plans, ter Verbeteringe ingerigt, het bedoelde en anders zeker bereikbaare einde te doen misſen.

Nogthans, met alle die hinderniſſen en beletzelen, heeft *Rusland* vry groote ſchreden in vordering gedaan, zints den tyd van Czaar PETER DEN GROOTEN. Manufactuuren van bykans allerleien aart zyn tot een veel hooger trap van volkomenheid gebragt, en veel meer in het groote volvoerd. Veele nuttige en ten cieraad dienende Kunſten hebben meer en meer opgangs gemaakt. De Koophandel is veel wyder uitgeſtrekt. De Geleerdheid zelve is eenige

ge ſchreden gevorderd. Het is thans geene zeldzaamheid meer, Slaaven te zien die kunnen leezen en ſchryven; terwyl, ten tyde van Czaar PETER DEN GROOTEN, deeze begaafdheden zo ongemeen waren, dat zelfs Prins MENZIKOFF, des Czaars groote Gunſteling, en die naderhand, onder den naam van CATHARINA DE I, het *Ruſſiſche* Ryk beheerſchte, in beide onkundig was. De Drukperſen van *Petersburg* en *Moscow* hebben het Volk eene groote verſcheidenheid van Boeken in de *Ruſſiſche* taal geleeverd. De meeste zyn Vertaalingen uit het *Engelſch* of *Fransch;* ſchoon *Rusland* ook eenige oorſpronglyke Schryvers telt.

Deeze omſtandigheden, gelyk zy ten vollen uitwyzen den voortgang der Volksbeſchaavinge, doen ons tevens beſluiten, dat de vooroordeelen, welke zo langen tyd de poogingen der *Ruſſiſche* Monarchen tegengewerkt hebben om hunne Onderdaanen uit den ouden ſtaat van barbaarschheid en vernedering te redden, allengskens zullen verdwynen. De *Ruſſen* zullen regtmaatiger denkbeelden krygen van hun Volksbelang; zy zullen hunne behoeften ontwaar worden; zy zullen een beter Regeeringsſtelzel verdienen, om dat zy gevoelen 't zelve noodig te hebben.

Ik vind my verſterkt in deeze opgegeevene uitzigten, als ik overweeg, dat het *Ruſſiſch* Staatsbeſtuur veel zagter in de uitvoering geworden is dan in vroegeren tyde. Het Ryksbeſtuur van ELIZABETH was zeer veel zagter dan dat van PETER DEN GROOTEN; van MENZIKOFF, onder CATHARINA DE I, of van BIRON, onder Keizerin ANNA. ELIZABETH was uit den aart niet wreed. Zy ſtondt zelfs na den lof van Zagtaartigheid. Nogthans verhaalt men, dat, by de Throonbeklimming van PETER DEN III, zeventien duizend Perſoonen, uit ballingſchap of gevangenisſen verlost, hunne vryheid herkreegen. Veelen dezer ſtonden aan geen ander misdryf ſchuldig, dan dat zy Bloedverwanten of Afhangelingen geweest waren van aanzienlyke Perſoonen, aan Hofſtreeken opgeofferd. Want, zelfs onder de Regeering van ELIZABETH, hieldt het nog maar al te zeer ſtand, om in den val van eenig groot Man, die ten Hove in ongenade vervallen was, elk in te wikkelen, die veronderſteld werd met hem eenige verbintenisſe te hebben.

Geduurende de Regeering der laatſte Keizerinne, heeft men die ongerymde ſoort van Dwinglandy nimmer toe-

ge-

geſtaan. Over het algemeen is de heerſchappy van CATHARINA DE II zagter geweest dan de onmiddelyk voorgaande. Dezelve heeft weinig treffende blyken van geſtrengheid opgeleverd. Die rampzalige Weezens, met welke de Mynen van *Siberie* nog ryklyk voorzien worden, beſtaan meest allen uit de zodanigen, die volgens den algemeenen loop des Regts veroordeeld zyn, en op wier lot Hofſtreeken geenen invloed kunnen gehad hebben. —— Die ſoort van Overtreeders, welke de jaloersheid van voorige *Ruſſiſche* Oppervorſten ten ſtrengſten zou geſtraft hebben, ik meen de zodanigen, die men verdagt hieldt van de belangen der heerſchende Hofparty niet te zyn toegedaan, hebben doorgaande geen ſtrenger ſtraffe geleden, dan dat zy *verlof kregen* om in vreemde Landen te gaan reizen, en, geduurende eenige jaaren, te hunner verbeteringe, uitlandig te blyven. ELIZABETH verbande, om te voldoen aan de veete haarer toenmaalige Gunſtelingen, na *Siberie*, LESTOC, wiens bekwaamheden en werkzaamheid de voornaamſte middelen geweest waren om haar ten throon te heffen; en zulks, naa dat zy hem de volkomenſte verzekeringen gegeeven hadt, van nimmer het oor te zullen leenen aan de inboezemingen zyner vyanden tegen hem. —— CATHARINA DE II liet, naa haare verheffing ten Throon, de Gravin ELIZABETH VORONTZOFF ongemoeid leeven, ſchoon deeze de begunſtigde Meestresſe geweest was van PETER DEN III, om wier wille hy de beſluiten tegen zyne Vrouwe genomen hadt, welke de Staatsomwenteling van 1762 hervoortbragten.

Met even dezelfde grootmoedigheid, en even zeer aangekant tegen den gewoonen geest der *Ruſſiſche* Staatsomwentelingen, hieldt zy den Graaf MUNICH in alle zyne posten en voordeelige bedieningen, ſchoon hy de yverigſte der Aanhangeren van PETER geweest ware, en alleen door de bloohartigheid zyns Meesters wederhouden was om haar van den beklommen Throon te bonzen.

Die zelfde geest van gemaatigdheid heeft haare Regeering gemerktekend. Onder vroegere *Ruſſiſche* Monarchen was het ontneemen eens Ampts van eenen voorheen begunſtigden Staatsdienaar het voorſpel eener verbanninge na *Siberie*. CATHARINA DE II verwiſſelde zeldzaam van Staatsdienaaren; en die, welke zy afzette, liet zy met eere gaan, en in rust leeven. —— Schoon haar plan, om een

nieuw

nieuw Wetboek in te voeren, niet ter uitvoer gebragt is, heeft zy egter veele byzondere Vaststellingen gemaakt, veele Regelmaaten ingevoerd, geschikt om eene gelykmaatiger uitoefening des Regts daar te stellen. In de ontslaaking der Boeren van de Kroonlanden, heeft zy een voorbeeld gegeeven, 't welk te hoopen is dat door veele *Russische* Edellieden welhaast zal gevolgd worden. Eenige weinigen hebben reeds haar voetspoor betreeden: en wanneer de goede uitwerkzels deezer vryheid-ademende Staatkunde zich zigtbaar vertoonen, valt 'er niet aan te twyfelen of dezelve zal algemeener worden aangenomen.

Geduurende haare Regeeringe is het Volk gansch ongewoon geworden, om die aanstootelyke voorbeelden te zien van Barbaarschheid, als hun voorheen zo vaak onder 't ooge kwamen. Het natuurlyk gevolg van deeze omstandigheid, gepaard met de toeneemende verspreiding van kundigheden, is, dat de Volksgeest eene zekere maate van onafhangelykheid gekreegen heeft, welke dezelve voorheen niet bezat. Volstrekte onderwerping aan den Vorstlyken Wil, schoon nog een zeer veel vermogend beginzel, is thans het heerschend beginzel niet, 't welk de Onderdaanen des Ryks bezielt. Rees PETER DE GROOTE ten Grafzerk uit, en hernam hy den Ryksstaf in zyne hand, zyne Hovelingen en Krygsofficieren zouden zich niet openlyk door hem laaten slaan, zonder wederstand te bieden; hy zou het niet durven onderneemen, tegen de minstgeagtste zyner Onderdaanen, die wreedheden te gebruiken, waar mede hy, ten zynen tyde, de *Strelgi* verdelgde.

Schoon 'er, overzulks, in *Rusland* nog veel ongedaans overschiet om de Regeeringswyze van dat Ryk op een voet van billykheid en vryheid te vestigen, heeft men 'er eenige schreden toe gedaan. De Regeering van CATHARINA verschilt zo veel van die haarer Voorzaaten, als dezelve nu verschilt van onze tegenwoordige *Engelsche* Regeering.

CIR-

CIRCULAIRE BRIEF VAN DE OPZIENDERS DER GEZAMENTLYKE METHODISTISCHE GEMEENTEN IN ENGELAND AAN DEZELVER MEDELEDEN.

Eene nieuwe en in meer dan een opzicht wetenswaardige bydrage tot de geſchiedenis der Methodisten na den dood van J. WESLEY, waaromtrent wy by eene vorige gelegenheid reeds eenige byzonderheden medegedeeld hebben (*), is vervat in den volgenden brief. Nadenkende Christenen, van allerlei Godsdienſtige Genootſchappen, ontvangen daarin deze en gene, vooral in dit tydſtip, opmerkenswaardige wenken, die wy van harte wenſchen, dat door velen mogen ter harte genomen worden.

„ Geliefde Broeders! wy rekenen ons verplicht, u deze circulaire toe te zenden, opdat de inſluiping van eenige vyanden van ons geluk, en van onze eenigheid, uwe zielen niet bedroeve, en 't werk Gods verhindere. Onze eerwaardige Vader, die reeds, tot loon op zyn werk, in den ſtaat der gelukzaligheid is overgegaan, leefde en ſtorf als medelid en vriend der Engelſche Kerk. Zyne genegenheid voor dezelve was zoo ſterk en zoo onverzettelyk, dat alleen de onweerſtaanbare noodzakelykheid hem konde bewegen, eenigzins van dezelve af te wyken. God beval het hem zelf op verſcheiden tyden. Hy riep hem nadrukkelyk om uit te gaan op de ſtraten en wegen, en naderhand verwekte hy 'ter zyner hulpe honderden van menſchen, die alle niet op de gewoone manier geördend waren. Maar de Heer WESLEY onderwierp zich aan deze in 't oog loopende ſchikkingen van God, hoewel hy ze eerst tegenging. Toen rekende hy het zich tot een plicht kapellen te ſtichten, die evenwel noch naar de gewoone manier der Engelſche Kerk ingewyd waren, noch, ook zelfs niet in 't minſte, onder het opzicht van den Landbiſchop ſtonden. Hy week alleen in alle deze inrichtingen van de gewoone landswyze, uit eene onvermydelyke noodzakelykheid, af, of wel, 't geen voor den oprecht vroom gemoed het zelfde is, om dat hy 'er eene duidelyke en zichtbare ſchikking en bevel van God in opmerkte. Wy zyn na den dood van den Heer WESLEY in eene toorgelyke verlegenheid gebragt. Twee van onze gezelſchappen hebben ons meermalen met geweld gebeden, dat hun de vryheid mogt toegeſtaan worden, om het avondmaal van hun eigen Leeraar te ontvangen. Maar onze wensch, om aan het plan, door den Heer WESLEY ontworpen, zoo veel mogelyk getrouw te blyven, heeft ons doen beſluiten, om hun iedere reis dit verzoek af te ſlaan. 'Er zal nu van deze zaak een

(*) Zie boven, bl. 389.

een einde moeten komen. 'Er is niets meer overgelaten, dan of hun dit verzoek in te willigen, of hen geheel en al te verliezen! Zy zyn evenwel onze broeders, die de verdeeldheid van ons afscheurt, zy zyn de geheel byzondere leden van het verborgen lichaam van Christus, onze hartelyk geliefde broeders, die in 't geen zy dwalen, alleen uit gebrek aan kennis, en niet uit een kwalyk gesteld hart, afwyken. En zoo allen het moeten toestaan, dat het punct in verschil in 't geheel niet tot het wezen van de zaligheid behoort, kunnen wy het dan wel toegeven, dat zy daarom hunnen getrouwen herder verlaten, en wellight verscheurende wolven ten prooie worden? Maar wy zyn bezorgd, dat onze broeders aan den anderen kant ons met recht en met veel onwilligheid vragen: „Is onze welvaart u dan minder gewigtig, dan de uwe? waarom wilt gy dan ons geweten in een zaak van bezwaar krenken? waarom wilt gy u tegen ons over deze zaak, die wy tot heil van Zion zoo noodig oordeelen, verzetten? waarom wilt gy ons tot een soort van communie dwingen, waarmede wy niet te vrede zyn? waarom verwacht gy, dat wy in gemeenschap zullen blyven met lieden, die ons altyd daardoor zullen krenken, dat zy ons zoeken te overreden om hun te wille te zyn, in eene zaak, die wy evenwel zeer nadeelig voor de zaak van God oordeelen te wezen?"

In deze verlegenheid bevinden wy ons, geliefde Broeders! Wy willen gaarne, aan den eenen kant, de redenen van onze broeders, die, gelyk boven gezegd is, met de tegenwoordige wyze van uitdeeling van 't avondmaal niet te vrede zyn, in derzelver volle waarde laten; maar wy kunnen hun toch ook, aan de andere zyde, in geenerlei wyze eene verandering in de wyze der avondmaalsviering veroorloven, of toegeven, dat maar een eenige onder hun, door de redenen van hun, die eene verbetering in ons plan wenschen, in zyn geweten gekrenkt worde. Wy hebben deswegens deze ingewikkelde zaak, met den grootsten ernst, met het nauwkeurigst overleg, en het hartelykst gevoel van medelyden jegens onze broeders, die meenen, dat hun geweten gekrenkt wordt, gewikt en gewogen, en eindelyk besloten: „Het Sacrament des avondmaals zal door onze Predikers volstrekt nergens anders, dan waar de geheele Gemeente het eenstemmig begeert, en zich anderszins niet wil laten te vrede stellen, en dan nog in die weinige van de overige afwykende Gemeenten, zoo veel het doenlyk is, alleen des avonds, en wel naar de gebruiken der Engelsche Kerk, uitgedeeld worden." Want, wy kunnen onmogelyk toestaan, dat dit Sacrament, welk onze Heer tot een band des vredes en der eenigheid ingesteld heeft, gelegenheid tot twist geve, en hebben vast besloten, nimmer de waarneming dezer heilige verordening, wanneer 'er twist en scheuring door beoogd wordt, door onze goedkeuring te bekrachtigen.

Hier-

Hieruit kunt gy duidelyk zien, geliefde Broeders, dat, volgens de bygebragte voorbeelden, het volk alleen ons tot deze verre afwyking van onze vereeniging met de Engelsche Kerk noodzaakt. Wy wenschen nog altyd met haar in een lichaam vereenigd te blyven. Die weinige Gemeenten, op welken de beschryving, in het bovengemeld besluit vervat, toepasselyk is, kunnen maar zeer weinig invloed op onze geheele vereeniging hebben. Maar wy kunnen en willen geene medeleden onzer Gemeente, die God en menschen liefhebben, wegens byzondere gevoelens over min wezenlyke zaken, verstooten. Want wy beminnen u allen, en zyn uwer aller dienaars, om Jesus wil. Maar wy verzoeken alle onze Gemeenten, (die weinigen, die van de overigen afwyken, uitgezonderd,) in de gewoone verbintenis met de Engelsche Kerk te blyven: wy zullen, met het grootste vergenoegen, en blymoedig, naar het eerste eenvoudige plan van het Methodismus, welk onze eerwaardige Vriend begon te volgen, en ons heeft nagelaten, by dezelven arbeiden. Ten slotte merken wy nog aan, dat wy ongeveinsde getrouwheid aan den Koning en oprechte aankleeving aan de Constitutie onderhouden. Wy eerbiedigen de Regeering, waardeeren de menigvuldige weldaden, die wy onder onzen genadigen Regent genieten, en danken 'er God voor, terwyl wy u dezelfde grondbeginselen en denkwyze ernstig en oprecht aanbevelen.

Wy blyven, geliefde Broeders, uwe onderdanigste dienaars en getrouwe herders, JOHANNES PAWSON, Præsident. THOMAS COKE, Secretaris, (Dus geteek. uit naam der Vergadering.)

Leeds,
6 Aug. 1793.

DE LASTER.

(Uit het Engelsch.)

Be thou chaste as ice, as pure as snow,
Thou wilt not 'scape Calumny.

SHAKESPEARE.

Laster mag, met het hoogste regt, gerangschikt worden onder die weinige veel onheils berokkenende Leevensonheilen, welke geheel en al van 's Menschen eigen maakzel zyn. Dezelve is een opwelling van haat en boosaartigheid, byzonder ei-

eigen van den Levensstand, die den naam van beschaafden by uitstek, hoe ongepast ook veelal, draagt. Laster bestaat niet, dan waar Hoogmoed, Geveinsdheid en Eigenbaat zich in der Menschen Character op eene aanmerkelyke wyze mengen.

Desniettegenstaande is de Laster van eene vroege tydrekening onder het Menschdom, en altoos door de oude Schryvers vermeld met die veragting, welke dezelve zo dubbel verdient.

Het Character van een Lasteraar is, ten allen tyde, in algemeenen afschuw gehouden. Het woord *Diabolus* in de Schriften des Nieuwen Verbonds, doorgaans *Duivel* overgezet, beteekent eigenlyk een *Lasteraar*, een *Valschen Beschuldiger*. Zy, derhalven, die zich aan deeze Ondeugd overgeeven, mogen vrylyk vaststellen, dat hun Geslacht van eene zeer oude herkomst is; doch dat hunne Voorouders niet te tellen waren onder de besten of agtbaarsten op aarde.

In de zamenstelling van Laster doen zich voornaamlyk deeze Ondeugden op; Nyd, Liefdeloosheid en Valschheid. Eerstgemelde is de oorzaak; de tweede het plan waar op deeze ondeugd werkt; en de derde is het middel waar door die boosheid haare werkzaamheden uitoefent.

Niemand twyfelt, uit deezen hoofde, een oogenblik, of de Laster is eene der zwartste Ondeugden, als zamengesteld uit drie zielsgebreken, die, elk op zichzelve genomen, een Vloek zyn voor de Menschlyke Maatschappy, die alle vertroosting van onder het Menschdom verbannen, en dat vertrouwen, 't geen tusschen mensch en mensch moet plaats hebben, geheel wegweeren.

Nyd verstoort het geluk der Menschen, door dien helschen geest aangeblaazen. Deeze is eene bewustheid van gebrek, zonder het vermogen, en zomtyds zelfs zonder den wil, om dat gebrek door geschikte middelen te verhelpen. Het voorwerp daar van is onschuldig ten aanziene van eenige weezenlyke wanverdienste, en het gebeurt niet zeldzaam dat eene daad van weezenlyke goedaartigheid door Nyd op de slegtste wyze beloond wordt; mag men zulks belooning heeten! Deeze is eene laaghartige drift; want dezelve haat, zonder haar haat te kennen te geeven; vegt, zonder party uit te daagen, en de slagen, welke zy toebrengt, geschieden in het verborgen; zy gelyken na den verhoolen dolk des moordenaars. Eene Ondeugd, voorwaar, die den dag schuwt, en duisternis zoekt. De sterkste poogingen om zich te verbergen, of te vermommen, verschaffen de beste gelegenheid om dit helsch gedrogt te ontdekken; en de stryd, welke zy van binnen gevoelt, is dikwyls voor haar zo hellloos als die sterke aandoening van smert, welke geen lugt kan vinden dan in traanen.

Liefdeloosheid is, desgelyks, een noodwendig bestanddeel (mag ik my zo uitdrukken) van den Laster. Eene zielsgestel-

te-

lenisse rechtstreeks aangekant tegen die Goedwilligheid en Menschliefde, welke het hoofdgebod van allen redelyken Godsdienst uitmaakt, en ons eigen geluk bevordert door dat van anderen te bewerken. Liefdeloosheid heeft de vaardige bekwaamheid om alles in den flegtften dag te ftellen, beuzelingen als zaaken van aangelegenheid te doen voorkomen, en kleine gebreken door een vergrootglas te beschouwen, 't welk teffens de voorwerpen miskleurt. Dit zielsgebrek is byzonder eigen aan flegte harten en zwakke hoofden. Zeldzaam heb ik een liefdeloos man aangetroffen, die kloek van verftand was; doch de grootfte verkeerdheid fchuilt in het harte, 't geen, in dit geval, gezegd mag worden, boos, enkel en altoos boos, te zyn.

Dan het middel waar door de Laster werkt is Valschheid. Zonder van de waarheid af te wyken is het onmogelyk den onfchuldigen aan te vallen, of kwaad van den goeden te fpreeken. De op Laster afgerigte Man, want 'er zyn in deeze helfche kunst uitgeleerden, verfmaadt en verzaakt, met voorbedagten raade, die verkleefdheid aan de waarheid, welke een eerlyk Man zo heilig is en dierbaar, en, met behulp van eene vaardige uitvinding en een fterk geheugen, verfpreidt zy eene gedaante van waarheid over eene geheel ongegronde en opgeraapte vertelling, in dier voege voorgedraagen, dat de toehoorders dikwyls buiten ftaat zyn om te ontdekken hoe loos en boos alles is zamengeweeven. Waarom, nogthans, in het uitoefenen des Lasters, een mensch alles in 't werk ftelt om het Character van een ander te bezwalken, en zich verheugt als hy flaagt in zyne voorgenomene misduidingen? waarom de eene mensch den ander, zonder eenige terging, dat geen aandoet, 't welk de grootfte terging niet zou regtvaardigen? en waarom een Mensch genoegen vindt in eene Ondeugd, van welke de Godheid gruwt, en die op het minst nadenken van elk veroordeeld moet worden? —— Dit zyn vraagen welke de Vyand des Menschdoms alleen kan beantwoorden.

De fnoodheid des Lasters vertoont zich op het klaarst voor elks oog, wanneer wy in aanmerking neemen, dat de wonde, door de Tong of Pen des Lasteraars toegebragt, over 't algemeen gefprooken, ongeneeslyk is: fchoon de eerst gemaakte indruk verzwakke, en met den tyd flyte, genoeg blyft 'er over om onrust te baaren, en fmert te verwekken in den door Laster aangevallenen. —— Lastertaal verfpreidt zich ligt; en niets valt bezwaarlyker dan dezelve te ftuiten. Iemands onfchuld aan te toonen is niet altoos voldoende; want, fchoon de aangetygde misdaad verdwyne, het vermoeden blyft by veelen huisvesten. Hoe veele fchandelyke Stukken, door den Lastermond vermeld, zyn verfpreid, waar de tegenfpraak zich nooit laat hooren; of waar deeze te laat haare ftem verheft. De eerst gemaakte indrukken zyn menigvoud te diep om geheel

uitgewischt te kunnen worden; en dat vertrouwen, 't welk een grondſlage ſtrekt van het goed gevoelen wegens den Naasten, is verwoest.

Onder de vorderingen, in de eeuwen der verfyninge gemaakt, mag ook geteld worden, eene vordering in de kunst des Lasters. Daar de ondervinding leerzaarde dat de Laster niet altoos veilig en ſchootvry was, dat de wet, aan den eenen kant, zekere Characters bewaart, en het, aan den anderen kant, gevaarlyk kan weezen zich aan de gaande gemaakte verontwaardiging bloot te ſtellen, heeft men die veel beduidende ſchouderophaalingen, dat hoofdſchudden, dat geſfnister, die zydelingſche wenken, uitgevonden, die op de proeve blyken aan de oogmerken des Lasters zo volkomen te voldoen, en met te meerder gerustheid, als de ſpreekendſte Taal of het duidelykſte Schrift. Bykans elk lid des lichaams heeft de Laster in zynen dienst genomen. Het oog leent daar toe den zydelingſchen blik; de zamengetrokken wenkbrauw zyne aanduiding, en de opgeheevene van verwondering heeft ook eene ſpreekende beduidenis. De opgeſchorte neus kan ſmaads genoeg te kennen geeven; het trekken van de kin en den onderlip maaken het ſpreeken der tonge dikwyls onnoodig. De ſchouders haalen zich op, in zamenwerking met het opgeheeven oog; de handen, verwondering aanduidende, verleenen byſtand, om dit ſpel der gebaarmaaking te voltooijen; ook zyn de voeten, in dit geval, niet geheel ten onbruike. Een ſtamp op den grond, vergezeld van een *hum*! of *ha*! ten rechten tyde gedaan, heeft dikwyls het Character van eenen afweezigen beſlist. Ik herinner my meer dan één voorbeeld, dat het zamenſtooten der knieën te ſchoep kwam voor een volledig betoon van eene verzekering welke geen tong zou hebben durven uiten.

Van deezen aart zyn de dienstvaardige hulpmiddelen gebezigd om Lastertaal te verbreiden. Zy duiden omzigtigheid aan: doch het is eene omzigtigheid met bloohartigheid gepaard; want, waar het noodig is iemands Character bloot te leggen, kan men dusdanige aanduidingen zeer wel missen; doch, waar een Character buiten noodzaake worde ingevoerd, of alleen om het te ſchandvlekken, ken ik geene blooheid, en tevens geene wreedheid, die gelyk ſtaat met de toevlugt te neemen tot eene ſoort van bevestiging, welke men met geene mogelykheid kan tegenſpreeken, — tot eene wyze van mededeeling, die niet te keer kan gegaan worden.

RYKEN EN ARMEN, BEIDEN EEN.

Men denkt, te blind door waan bedrogen!

GELLERT.

Wanneer men de Waereld beſchouwt, welk eene groote en wyze ſchikking heerſcht 'er onder het Menſchdom! welk eene juiste inrigting, wanneer wy de onderſcheidene bedeelingen der tydelyke middelen in opmerking neemen, en de verſchillende ſtanden, waarin elk op aarde geplaatst is, beſchouwen; in *Ryken* en *Armen*, aanzienelyken en behoeftigen. Ja! hoe ras zouden alle Maatſchappylyke inrigtingen geheel vervallen, te gronde gaan, of niet, ten minſten zeer gebrekkig, gehandhaafd worden, zoo wy alle, of — even ryk, of — even arm, waren! Maar, hoe ras maakt men een misbruik van deeze ſchikkingen! — hoe ſchielyk ziet men met minagting neder op hun die minder dan wy naar de waereld bedeeld zyn. *Door waan bedrogen*, kykt men uit een verkeerd oogpunt, en verſmaadt den armen: waarom! — om dat zy geen aanzien hebben, *niets bevalligs* vertoonen, en ontbloot zyn van dat klinkend Muntmetaal, die rammelende ſchyven, die ons, by de dwaze, grilzieke, Waereld, geagt doen wezen, daarom agt men hun niet. — Dan, rykbedeelde ſtervelingen! gy vergeet, ten minſten gy verbant uit uwe gedagten, dat gy en de armen *één* zyt, uwe volle geldzakken maaken geen onderſcheid met hun die *niets* hebben. Neen, *één* zyt gy beiden, van uwen aanvang tot aan uw einde!

Ryken en *Armen*, *beiden* wierd gy door *eenen* Schepper geformeerd, door uwe Moeder ter waereld gebragt. Al klagende, geeft gy *beiden* uwe behoeften te kennen, zoo ras gy op het groot Toneel der Waereld verſchynt; en *beiden* zyt gy even afhangelyk van de hulp van anderen; eveneens aan ſtoevallen en ziekten in uwe jonge jeugd onderhevig; en daar gy *beiden* het Maakſel van uwen Schepper zyt, gelyke geſtalte omdraagt, zyt gy ook *beiden* onder zyne beſcherming, — *beiden* moet gy van Hem onderhouden worden, daar gy *beiden* buiten ſtaat zyt, om, zonder de toelaating van het opperſte Wezen, in ſtand te blyven, en *beiden* hebt gy, in den volgenden tyd uws levens, in uw beſtaan en verdere verrigtingen, den zegen van uwen Maaker nodig, zonder welken gy niets vermoogt; en, zyt gy *beiden*, *Ryken* en *Armen*, in ééne Maatſchappylyke ſamenleeving geplaatst, dat dan de *Ryke* zig niet verbeelde meerdere aanſpraak te hebben, uit hoof-

hoofde van zynen invloed, en de kragt van zyn goud op de regten, ons *alle* door de Natuur, by onze geboorte, geſchonken. Neen! —— gy zyt *alle gelyk*; en heerscht gy over uwe minderen —— beneemt gy hunne vryheid —— onderdrukt gy hun —— en laat gy u, door uwe aangemaatigde magt, *zoo veel* boven anderen voorſtaan —— gy verkragt die heerlyke natuur, waar op *wy alle*, van den Vorst op zynen Troon, tot den Slaaf in zyne rinkelende boeijen, aanſpraak hebben; en beſchouwt gy u, by uwen dood, uw einde neemt, in eenen ſlag, alle onderſcheidingen uit den weg; *beiden* daalt gy ter aarde, —— *beiden* wordt gy het aas der wormen —— *beiden* wordt gy vergeeten; want —— *beiden* zyt gy niet meer! Wierd gy eens *beiden* gebooren? gy zult ook eens *beiden* ſterven, de een vroeg, de ander laat, geenen op de vademlooze Zee, anderen op hunne legerſtéden!

Staat ſtil dan gy Ryken, gy die laag nederziet op hun, die *zoo veel* ſchatten niet bezitten dan gy. Wat is uw denkbeeld? ——. Waant gy uit beter ſtof zamengeſteld te zyn dan anderen? denkt gy, dat uw goud u als ſchepſel in waarde doet ryzen? —— Neen, gy zyt *gelyk*! —— gy zyt één. Maar, helpt hun die uwe Naasten zyn, reikt hun de hand van *broederſchap*, door hen wel te doen; en de armen, de minderbedeelden, die egter in alles met u *gelyk* ſtaan, zullen u dankbaarlyk zegenen —— gy zult die aangename gewaarwordingen ondervinden, die men gevoelt in braaf te handelen. —— Zoo ſtrekt gy *tot nut van 't algemeen* —— zoo bevordert gy die *gelukkheid*, die nuttig is, —— u genoegen verſchaft, en anderen gelukkig maakt, en uwe uitmuntende daaden zullen tot de laate Nakomelingſchap overgebragt worden, ten voorbeelde en naarvolging voor het volgende Geſlacht.

J. D. V.

Brielle.
1797.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

ALGEMEENE BESCHOUWING VAN DE NATUURLYKE, ZEDELYKE EN EVANGELISCHE BLYKBAARHEDEN VOOR EEN TOEKOMEND LEEVEN, EN EEN STAAT VAN VERGELDING IN 'T ZELVE.

(Uit het *Engelsch* van den Eerw. BEILBY PORTEUS, DD. en Bisschop van *Londen.*)

„ Te meermaalen hebben wy eene en andere Reden-
„ voering van den Eerw. PORTEUS, in ons *Men-*
„ *gelwerk*, geplaatst, en dezelve gelaaten in de oorsprong-
„ lyke gedaante als Leerredenen. In dien zelfden Bun-
„ del, waar uit wy deeze ontleenden, kwamen ons drie
„ Leerredenen voor, van welke de Opsteller zelve in
„ den *Inhoud* zegt, dat zy verbreed zyn uit drie Leer-
„ redenen gehouden over het gewigtig onderwerp in
„ het opschrift deezer Afdeelinge aangeduid. ——
„ In eene Aantekening aan den voet der bladzyde, by
„ de eerste Leerreden, geeft de Schryver te verstaan,
„ de onderwerpen deezer drie Leerredenen, hoofdzaak-
„ lyk, eenige jaaren geleden, behandeld te hebben.
„ Schoon zy niet van die soort waren, dat hy ze ter
„ uitgave in druk zou gekoozen hebben, bragt de voort-
„ gang dien het *Materialismus* maakt hem op het denk-
„ beeld, dat een kort overzigt van de bevatbaarste Be-
„ wyzen voor de Onstoflykheid en Natuurlyke Onsterf-
„ lykheid der Ziele, zo wel als van de andere voornaam-
„ ste Blykbaarheden voor eenen Toekomenden Staat,
„ ten deezen dage, noch ongepast noch onnut zou weezen.
„ De jeugdige Leezer ten minsten, ten wier dienste
„ deeze Leerredenen voornaamlyk waren ingerigt, zal hier
„ vinden (en dit ook kan alleen verwagt worden in een
„ zo kort bestek) eenige algemeene en handleidende be-
„ ginzels om zyn oordeel te bestuuren, omtrent een on-
„ derwerp van zo veel aanbelangs; om hem te hoeden

„ tegen een al te haastig verlaaten van het aangenomen
„ denkbeeld, ten aanziene van dit ſtuk; en hem voor te
„ bereiden tot een dieper en naauwkeuriger naſpeuring
„ van 't zelve, indien hy zich daar toe mogt opgewekt
„ vinden.

„ By de leezing en herleezing deezer dus uitgebreide
„ Leerredenen dagten wy die ſtoffe ook, ten deezen tyde,
„ waarin de *Leerreden over de Onſterflykheid der Dieren*,
„ door J. W. STATIUS MULLER, (zie onze *Letteroef.* voor
„ dit Jaar, bl. 62,) zo veel ſtoffe tot geſchryf over dit
„ onderwerp heeft opgeleverd, nuttig voor onze Landge-
„ nooten, en geſchikt voor ons *Mengelwerk*. Wy zullen
„ de vryheid gebruiken, om 'er de gedaante van Leer-
„ redenen aan te ontneemen, en dit onderwerp in voor
„ ons *Mengelwerk* geſchikte Afdeelingen ſplitzen. Ten
„ Texte hadt de Opſteller 'er voor gevoegd, het zeggen
„ van CHRISTUS: *Deezen zullen gaan in de eeuwige pynen;*
„ *maar de Regtvaardigen in het eeuwige Leeven.* En
„ daaromtrent met een enkel woord, by den aanvange,
„ opgemerkt:

„ „ Dit zeggen van CHRISTUS is een onder veele
„ „ andere plaatzen, in de Heilige Schrift, waarin een
„ „ Toekomend Oordeel, en een eeuwigduurend beſtaan
„ „ hier naamaals, ons klaar en ſtellig wordt aangekondigd.
„ „ En het is uit deeze Verklaaringen van de Euange-
„ „ lieleere alleen, dat wy de *zekere* verwagting van een
„ „ onſterflyk leeven afleiden." " „ Dit opgemerkt heb-
„ bende, vaart de Redenaar, dien wy vervolgens zullen
„ doen ſpreeken, in deezer voege voort."

* * * *

Te beweeren, gelyk zommigen gedaan hebben, dat wy, wegens de Onſterflykheid der Ziele, die alleraange-legenſte Waarheid, reeds genoegzaame kundigheid hadden uit het Licht der Natuure, en dat de overtuiging, uit deeze begrippen voortſpruitende, zo volkomen zy, dat het de noodzaaklykheid van eenig verder onderrigt volkomen overboodig maake, is aan de Natuur eene verdienſte geeven, op welke zy in geenen deele regtmaatigen eisch heeft; en een betoon van ondankbaarheid wegens de on-ſchatbaare voordeelen, welke wy, in dit en in andere opzigten, ontvangen hebben door de Christlyke Open-baaring.

Maar,

Maar, nogthans, aan den anderen kant, ſtaande te houden, dat de Natuurlyke Godsdienst ons geen den minſten grond van hoope geeft, dat wy aan den anderen kant des Grafs zullen leeven, en dat elk bewys daar voor bygebragt, uitgezonderd 't geen de H. Schrift ons verſchaft, geheel ydel en beuzelagtig, en alle opmerking onwaardig is, loopt zeker in een tegenovergeſteld uiterſte, niet min van grond ontbloot, en in de gevolgen niet minder ſchadelyk, dan het andere begrip (*).

De natuurlyke en zedelyke blykbaarheden voor een Leeven naa dit Leeven, ſchoon blykbaar minder, veel minder, in kragt en gezag dan die der Openbaaringe, hebben, nogthans, haar eigen gewigt en nuttigheid; derzelver rechtmaatig toekomende waarde te verminderen, en zo laag mogelyk neder te drukken, in aanzien by de Menſchen, is geenen weezenlyken dienst doen aan de zaak des *Christendoms*, (ſchoon zommigen met een *opregt* oogmerk zulks mogen gedaan hebben): het *Christendom* heeft, in dit geval, zo min als in eenig ander, noodig, gebouwd te worden op de puinhoopen der menschlyke Rede. In tegendeel, het verſmaadt geenzins de Rede te ontvangen als zyn Vriend en Bondgenoot, en ſoms, zo haare Leerſtellingen als Geboden, op te helderen en te ſtaaven, door zodanige bykomende bewyzen als de Rede in ſtaat is op te leveren.

In het tegenwoordig geval inzonderheid. De overweeging van een Toekomenden Staat is een Onderwerp zo vol troost en genoegen, dat 's menſchen geest noodwendig zich gaarne daar op vestigt, moet wenſchen het van alle kanten te beſchouwen, in elk mogelyk licht te onderzoeken, 't zy natuurlyk, 't zy geopenbaard; de overtuiging van alle kanten te laaten inkomen; en met genoegen verneemen, dat een zo gewigtig Geloofsſtuk, waar van zo veel in dit en in een ander Leeven afhangt, volkomen zamenſtemt met de natuurlyke gevoelens van het menschlyk hart en de rechtmaatigſte beſluiten van het menschlyk ver-

(*) Men heeft, met vollen regt, opgemerkt, dat eenige Schryvers, door het vermogen der Rede in zaaken van den Godsdienst te hoog te verheffen, de *Noodzaaklykheid* der Openbaaringe hebben weggenomen; terwyl anderen, door dit vermogen te laag te ſchatten, de *Redelykheid* der Openbaaringe in de waagſchaal ſtelden. *Div. Leg.* Vol. II. p. 26.

verſtand. —— Dit moet het geval weezen der opregtſte Geloovers en Belyders van het *Christendom*.

Maar 'er worden, (gelyk maar te wel bekend is,) in alle Christenlanden eenigen gevonden, die *niet* gelooven, en nogthans belyden, op de beginzelen van den Natuurlyken Godsdienst, de Leer van een Toekomend Leeven, en een dag van vergelding te verwagten. Nu zal niemand, geloof ik, wenſchen deezen te berooven van hunne overtuiging, op welk eenen grond dezelve ook ruste, dat zy geſchaapen zyn voor de Onſterflykheid, en verantwoordlyk wegens hun gedrag in dit Leeven voor den regterſtoel huns Scheppers in een toekomenden ſtaat. — Men treft andere Ongeloovigen aan, (want deezen zyn in veelerlei Aanhangen verdeeld) die, ſchoon nog niet overtuigd van een Toekomend Beſtaan, gereed zyn om het oor te leenen aan de natuurlyke en zedelyke blykbaarheden voor denzelven, en aan geene andere. Voor deezen zeker is het van het uiterſte gewigt, zo ten aanziene van de Maatſchappye als van hun zelven, hun, zo 't mogelyk is, te brengen tot de erkentenis eener Toekomende Vergelding. Deeze erkentenis zal, zelfs volgens hunne eigene grondbeginzelen, hun verpligten tot eene leevenswyze, zeer verſchillende van die, waartoe eene overtuiging van het tegendeel hun zou aanzetten; deeze zal, daarenboven, naar alle waarſchynlykheid, den weg baanen tot een *volkomen Geloof* in eenen Godsdienst, welke zy bevinden zo volkomen zamen te ſtemmen met hun geliefde Godſpraak, de Rede, in dit alleraangelegenſt ſtuk, en die hun het echtſte berigt geeft wegens die ongeziene wereld, het weezenlyk beſtaan van welke zy reeds toeſtaan dat beweezen is (*).

Terwyl, wanneer gy, in tegendeel, met een oogmerk om den Ongeloovigen tot het *Christendom* te bekeeren, en hem met een hoog gevoelen van deszelfs waardigheid en aanbelang te vervullen, eenen aanvang maakte met hem te verzekeren, dat de Rede ons geen de minſte ſchinſtering van hoope op de Onſterflykheid geeft; dat, volgens dezelve, Ziel en Lichaam beide in het graf vergaan;

(*) Dat Grondleerſtuk van den Godsdienst (een Toekomende Staat) zou, geloofd zynde, de Ziel geſchikt en vatbaar maaken om ernſtig te denken *aan de algemeene blykbaarheid van het geheel.* BUTLER's *Anal.* c. 1.

gaan; maar dat die beide weder ten Leeven zullen verwekt worden in de algemeene Opſtanding, welke het Euangelie belooft, zal hy waarſchynlyk het eerſte lid uws voorſtels, zonder eenigen twyfel, toeſtaan; maar nimmer overgehaald worden om aan het ander het oor te leenen, op het bloot gezag eener Openbaaringe, welke hy verwerpt.

Het zal, overzulks, niet weinig kunnen toebrengen, zo tot voldoening van den *Christen* en de overtuiging van den Ongeloovigen, zo kort en klaar als de natuur deezes onderzoeks gehengt, eenige der eenvoudigſte en in 't oog loopendſte van de bewyzen voor een Toekomend Beſtaan, welke ons de Rede kan verſchaffen, by te brengen.

De eerſte Vraag, welke zich, ten aanziene van dit Onderwerp, voordoet, is; of dat bevattend, denkend, werkzaam deel in ons, 't geen wy doorgaans DE ZIEL noemen, enkel een gedeelte van het Lichaam is, of iets geheel daar van onderſcheiden? In het eerſte geval moet het noodwendig deelen in de ontbinding des Lichaams by den dood; en ziet dan daar meteen volſtrekt een einde aan alle onze natuurlyke hoope der Onſterflykheid. Indien, aan den anderen kant, de laatſte veronderſtelling van een onderſcheide zelfſtandigheid de waare is, dan doet 'er zich geen reden op, om te vermoeden, dat het verſtandlyk en lichaamlyk deel onzer geſteltenisſe te gader moeten omkomen. Die eindelyke ſlag, welke het Lichaam berooft van leeven en beweeging, kan dan op de Ziel geene andere werking hebben, dan dat dezelve daar door verhuist uit den tegenwoordigen *aardſchen Tabernakel*, en overgevoerd wordt tot een anderen ſtaat van beſtaan in eene andere wereld.

Welke wydverſchillende begrippen 'er ook mogen ontſtaan zyn by beſpiegelende Menſchen, zo ouden als hedendaagſchen, wegens den eigenlyken aart der menschlyke Ziele, komen zy nogthans allen, met zeer weinig uitzonderingen, hier in overeen, dat *dezelve eene Zelfſtandigheid is op zichzelve, daadlyk onderſcheiden en ſcheidbaar van het Lichaam*, ſchoon, in den tegenwoordigen ſtaat, op het naauwst daar mede vereenigd. Dit is het onveranderd begrip geweest van bykans geheel het Menschdom, geleerd of ongeleerd, beſchaafd of onbeſchaafd, *Christen* of *Heiden*, door alle eeuwen en onder alle Volken der wereld. Naauwlyks is 'er eene waarheid, welke

men kan opnoemen, die zo algemeen is aangenomen als deeze. Wy ontmoeten dezelve in de oudſte Schryvers voorhanden, Dichters en Geſchiedboekers; ze werd ſtaande gehouden door elken Wysgeer onder de Ouden, (uitgezonderd door ANAXIMANDER, DEMOCRITUS, en dier Naavolgeren (*),) zo wel als door de vroegſte Christen-Schryvers, zonder, zo verre ik weet, eenige uitzondering. Zy zelfs, die de Ziel voor ſtoflyk hielden, ('t geen ongetwyfeld de verondersſtelling was van verſcheide *Heidenſche* Wysgeeren, zo wel als twee of drie der Kerkvaderen onder de *Christenen*) ſtelden nogthans eenpaarig vast, dat het eene zelfſtandigheid was, *onderſcheiden van het Lichaam.* Zy hielden het voor Lugt, of Vuur, of een vyfde Weezen, of iets van een fyner, zuiverder, lugtgewestiſche zamenſtelling dan groove Stoffe. Veelen hunner hielden de Ziel, zelfs als zodanig beſchouwd, voor onſterflyk, of in ſtaat om onſterflyk te weezen.

Ook waren het niet alleen de beſchaafde en verlichte Volken van *Griekenland* en *Rome*, van *Egypte* en *Aſia*, die den Mensch aanmerkten als een zamengeſteld weezen, beſtaande uit twee onderſcheidene zelfſtandigheden; maar was dit ook het gevoelen der ruwſte en onbeſchaafdſte Stammen, van welken de Geſchiedenis ons eenig ſpoor heeft naagelaaten. —— Het is wel bekend, dat, waar weetgierigheid, koophandel, of een geest van gelukzoeking, hedendaagſche ontdekkingen uitgebreid heeft, men ſpooren van dit denkbeeld ontdekte. Men heeft het 't heer-

(*) Zie CUDWORTH's *Intellectual Syſtem*, Vol. I. B. I. c. 1 en 2, en c. 5. p. 836 — 841. —— CICERO vermeldt (*Tuſc. Quaeſt.* L. I. c. 22.): DICÆARCHUS en ARISTOXENUS, die beweerden, dat de Mensch geene Ziel hadt; en hy geeft deeze reden voor dit gevoelen op —— *quia difficilis erat animi quid et qualis ſit intelligentia.* Dit beginzel, uit onze onkunde van den aart der zelfſtandigheid ontleend, zou, geheel in alle uitgeſtrektheid voortgezet, zo ik vrees, even goed bewyzen, dat wy geene Lichaamen hebben; naardemaal wy, zo als de uitmuntendſten onzer Wysgeeren, NEWTON, LOCKE, en meer anderen, beweeren, en veelmaalen hebben ſtaande gehouden, het even bezwaarlyk is de natuur te begrypen van eene *Lichaamlyke* als van eene *Onlichaamlyke* zelfſtandigheid. Nogthans ſchynt dit beginzel geen gering gewigt te hebben by de Voorſtanders van het *Materialismus.*

heerſchend denkbeeld gevonden in de uitgebreide Landen van *Indie* en *America*, op de veelvuldige Eilanden in den *Atlantiſchen Oceaan*, in het Zuiderhalfrond, en in elk ander deel des Aardkloots (*).

Zo algemeen eene toeſtemming van bykans het geheele Menschdom, ten voordeele van dit gevoelen, baart zeker een zeer ſterk vermoeden voor de waarheid van 't zelve. Dezelve bewyst dat dit denkbeeld niet min overeenkomt met de eerſte natuurlyke bevattingen van het ongeleerd vernuft; dan met de gezondſte begrippen der Wysbegeerte (†). En zal hetzelve, myns agtens, geene geringe ſterkte ontvangen uit de overweeging van eenige der opmerkenswaardigſte werkzaamheden van de Ziel zelve.

Het is blykbaar, dat het Verſtandig Deel onzer geſteltenisſe een magtig bevel voert over het Lichaam. Het beweegt, rigt, bedwingt, onderſtut, beſchermt en beſtuurt het geheele Lichaamlyk geſtel. Nu merken wy, in andere gevallen, op, dat de BEWEEGENDE KRAGT iets verſchillend is van het WERKTUIG daar door in beweeging gebragt. Uit die overeenkomst worden wy geleid tot het beſluit, dat de Ziel zo onderſcheiden is van het Lichaam als de zwaartekragt onderſcheiden is van het uurwerk, daar door in beweeging gebragt; of de wind, die de zeilen vult, en de ſtuurman, die aan het roer zit, van het Schip door deeze voortgeſtuwd, en door geene beſtuurd.

En, in de daad, de Ziel geeft, in verſcheide gevallen, zeer ſterke aanduidingen, dat dit daadlyk het geval is. Dat vermogen, welk dezelve zomtyds uitoefent, wanneer zy in diepe gedagten verzonken is, om zich te onttrekken, van als 't ware *afweezig* te zyn van het Lichaam, en geen agt altoos te ſlaan op de indrukken, daarop gemaakt door uitwendige voorwerpen; dat gezag, waar mede dezelve te regt brengt en regelt de kundigheden door de zinnen ontvangen, in welker plaats zy dikwyls ſtelt de beſluiten door eigen oordeel opgemaakt; die gereed- en vaardigheid, waar mede zy het oog der Ziele inwaards wen-

(*) Zie alle de Reisbeſchryvingen onlangs in deeze ſtreeken gedaan door Capitein COOK, en andere Zeereizigers.

(†) *Omni in re conſenſio omnium Gentium* LEX NATURÆ *putanda eſt.* Tuſc. Quæſt. Lib. I.

wendende, en zichzelven beſchouwende in alle haare wonderbaare werkzaamheden, in de beſchikking op den opgelegden voorraad van denkbeelden, vormt de Ziel eene nieuwe ſoort van denkbeelden, byzonder daar aan eigen, zuiver, verſtandelyk en geestlyk (*); die kragt, welke de Ziel zomtyds betoont in de hevigſte lichaamsongeſteldheden, en zelfs op den oever des doods, wanneer het Lichaamlyk verblyf geſloopt en ontbonden wordt; het weezenlyk onderſcheid, 't geen zich opdoet tusſchen de ſmertlyke en genoeglyke aandoeningen van het Lichaam op de Ziel; de beweegingen, dikwyls in ons verwekt, zonder uitwendigen indruk, door de uitſteekende deugden van groote en braave Mannen, in lang voorleden Eeuwen, en by wydafgelegene Volken; de verbaazende leevendigheid en werkzaamheid, de vrugtbaarheid der vinding, en de vaardigheid om van het eene tot het andere onderwerp over te gaan, welke de Ziel menigmaalen ten toon ſpreidt in Droomen, wanneer het Lichaam en alle deszelfs zintuigen en vermogens in diepen ſlaap verzonken liggen; de verſcheidenheid van onverwagte tooneelen, welke dezelve als dan, door eene ſoort van betoovering, voor het gezigt oproept; de vreemde en ongehoorde vermelding van perſoonen, plaatzen, voorvallen en geſprekken, ſoms gebooren, geheel niet zamenhangende met de gebeurtenisſen van den voorigen dag, en waarvan men in de geheugenisſe geen de minſte ſpooren vindt; en, bovenal, dat verbaazend en nogthans welgeſtaafd verſchynzel van Nagt- of Slaapwandelaaren, wanneer, ſchoon de oogen ongevoelig zyn voor alle uitwendige indrukzelen, en ſomtyds geheel geſlooten, de Nagtwandelaar nogthans zichzelven, met eene niet misſende zekerheid, beſtuurt door de bogtigſte wegen, over de gevaarlykſte plaatzen heen komt, en, zonder eenigen blykbaaren byſtand van de zintuigen, leest, ſchryft, Muzyk componeert (†) — alle deeze omſtandigheden, zamengenomen, moeten erkend worden eene vry groote waarſchynlykheid te baaren, dat ons Denkend Deel iets meer is dan enkel *georganiſeerde mechanisme*; iets, met één woord, *onderſcheiden* en in ſtaat

(*) Locke, B. II. Ch. 1. f. 4.

(†) Men zie een zeer zonderling en met voldoende getuigenisſen geſtaafd voorbeeld van dit verſchynzel, in de *Encyclopedie*. Art. SOMNAMBULE.

ſtaat om *afzonderlyk* te handelen buiten ons Lichaamsgeſtel (*).

Men moet erkennen, dat 'er veele gevallen zyn, waarin de Ziel blykt ten ſterkſten aangedaan te worden door den ſtaat en de omſtandigheden, waar in zich het Lichaam bevindt. Maar alle deeze verſchynzels zullen eene zo gemaklyke oplosſing vinden op de veronderſtelling van twee onderſcheide zelfſtandigheden, op het naauwst vereenigd, en kragtig met elkander zamenwerkend, als op die, dat de Mensch eene enkele, eenvoudige, onzamengeſtelde en gelykaartige, zelfſtandigheid uitmaake.

Indien dan de zo even bygebragte aanmerkingen het hoogstwaarſchynlyk gemaakt hebben, dat wy bedeeld zyn met een beginzel van bevatting, onderſcheiden van het Lichaam, is de groote hoofdzaak, betreffende de bekwaamheid der Ziele om het graf te overleeven, daargeſteld; en, ſchoon het zeer nuttig en voldoende voor ons moge weezen, is het nogthans niet *volſtrekt weezenlyk tot het Bewys* behoorende, te betoogen, dat de Ziel gevormd is uit eene *verſchillende ſoort van zelfſtandigheid* dan het Lichaam, of, met andere woorden, dat dezelve *Onſtoflyk* is. —— Want, eens voor een oogenblik toegeſtaan zynde, ('t geen ik vertrouw dat welhaast zal blyken ontoeſtembaar te weezen) dat het niets meer is dan een *Stelzel van georganiſeerde ſtoffe*, zal het nogthans, naardien het, volgens deeze veronderſtelling, onderſcheiden is van het Lichaam, geenzins volgen, dat, wanneer het Lichaam ſterft, het gevoelend Stelzel ook zal ontbonden worden en vergaan. —— Dat zelfde Almagtig Weezen, 't welk aan doode ſtoffe een zo zeldzaam en zo onvergelyklyk vermogen, als dat van denken, kon mededeelen, kan, even zo, en zo gemaklyk, daar aan verder het vermogen ſchenken om het graf te overleeven.

Ee-

(*) Zelfs *één* van de veelvuldige hier opgenoemde omſtandigheden, naamlyk de kragt en leevendigheid, welke de Ziel veelmaalen ten toon ſpreidt, wanneer het Lichaam afgemat is door pyn, ziekte of ouderdom, hadt kragts genoeg om een beroemd vernuft, ongeloovige en vrygeest, der voorgaande Eeuwe, (doch die naderhand een opregt Bekeerling tot het *Chriſtendom* werd,) te overtuigen, dat de Ziel eene Zelfſtandigheid was geheel onderſcheiden van het Lichaam. Zie BP. BURNET's *Account of Lord Rochester*, 5 the Ed. p. 20, 21.

Eene *Stoffyke Ziel*, derhalven, kan, overzulks, daar het tegendeel niet bewysbaar is, eene *Onfterflyke Ziel* weezen. Maar teffens zal men moeten erkennen, dat een onlichaamlyke zelfftandigheid veel meer eisch fchynt te hebben op de Onfterflykheid, en een denkbeeld medebrengt, 't welk op zo veel vaster gronden rust, dat ik het der moeite wel waardig reken, zo kort my mogelyk is, ftil te ftaan op eenige der voornaamfte bewyzen, welke doorgaans tot het beweeren van dit Leerftelzel worden aangevoerd.

(Dit Vervolg in een naastkomend Stukje.)

WAARNEEMING, AANGAANDE DE WONDEN, DOOR DOLLE HONDEN VEROORZAAKT, EN HET GEBRUIK DER Belladonna BY DEZELVE. Door C. F. WITTING, *Dr. en Lands Phyficus te Eschwege.*

De Waarneemingen aangaande de beeten van Honden, die verdagt waren van Dolheid, en van de vermeende voorkoming van kwaade gevolgen, door eene of andere Geneeswyze, zyn zeer meenigvuldig. Dikwyls is ook myn byftand gevraagd by zodanige kwetzuuren, en nooit is by myne Lyders de Hondsdolheid uitgebroken. Ondertusfchen zyn maar zeer weinige Waarneemingen van dien aart, dat men, uit het gelukkig gevolg, een volkomen zeker befluit, tot de genoegzaamheid der gebruikte geneeswyze, kan opmaaken.

Zelden zyn de gevallen zodanig, dat men met volkomene zekerheid overtuigd is, dat de bytende Hond in de daad dol is geweest, en dat 'er eene wezentlyke mededeeling van eenig vergift in de wonde heeft plaats gehad. Het zyn alleen die uitgeleezene Waarneemingen, in welke wy zeker weeten, dat de bytende Hond dol is geweest, en in welke de wonden van eene zo groote uitgebreidheid zyn, dat 'er geen de minfte mogelykheid tot twyfelen overblyft, of 'er is waarlyk vergift in de wonden uitgeftort; uit welke wy met zekerheid kunnen opmaaken, dat de door ons aangewende geneeswyze in de daad van nut is geweest, en verder verdient aangepreezen te worden, als van een genoegfaam vermogen

tot

tot beſtryding en geneezing van deeze ſchrikkelyke ongeſteldheid.

Ik vleije my, dat 'er onder myne Waarneemingen ten minſten één geval wordt gevonden, voldoende om de voortreflykheid der door my aangewende geneeswyze te ſtaaven; waarom ik dienſtig oordeele, hetzelve bekend te maaken. Een Vrouw uit *Nederhona*, de Weduwe SCHRADERN, wierd in 1789 door een grooten dollen Hond in haaren ontblooten opperarm, by herhaaling, tot drie keeren, op dezelfde plaats gebeeten. De wonde was wel vier duimen lang, en drie duimen breed, en benevens deeze hoofdkwetzuur had zy nog eenige huidwonden bekomen; hebbende zy met dit alles weinig bloed verlooren. Dezelfde Hond had niet alleen op dien dag in *Nederhona*, voor en na dat de bewuste Vrouw gebeeten was, eenige honden gekwetst, die alle dol zyn geworden; maar had ook, op den voorigen dag, in een nabuurig Dorp, drie Zwynen maar even gekwetst; doch echter zodanig, dat zy alle woedend zyn geworden, waarvan ik ooggetuige ben geweest. Den bytenden Hond, die ten volgenden dage in het nabuurig Dorp *Reichenſachſen* wierd dood geſchooten, heb ik niet gezien; doch weete met genoegſaame zekerheid, dat hy alle tekenen der ſtille en dolle woede heeft gehad.

Straks na dit geval wierd ik geroepen by de gekwetſte Vrouw, en niettegenſtaande het zeer zeker is, dat haare wonde door een waaren dollen Hond was toegebragt, terwyl 'er ook geen twyfel is, of 'er is waarlyk vergift in de wonde uitgeſtort, om dat dezelve by herhaaling is toegebragt, gelyk ook, om dat de geringe bloedſtorting het vergift niet heeft kunnen afwaſchen; zo is echter deeze Lyderesſe door myne aangewende geneeswyze volkomen herſteld. Ook had ik veelmaalen van dezelfde, doch in minder klaarblykelyke gevallen, met de gezegendſte uitkomst, gebruik gemaakt, waarom ik dezelve thans, als volkomen voldoende en door de ondervinding bevestigd, beſchouwe.

De door my ſteeds aangewende Geneeswyze is de volgende. Daar het uitſnyden der gekwetſte deelen, door de plaatſelyke geſteldheid derzelve, niet ſteeds mogelyk is, terwyl ook veele gekwetſten daartoe niet kunnen overgaan, liet ik de wonden zo veel mogelyk met warm water uitwaſchen, en het beledigde deel daar in een tyd lang baaden. Het afwaſchen der wonden met zoutwater,

ge-

geſmolten bytſteen, enz. vermydde ik, uit vrees dat de prikkeling van de watervaten de opſlorping van het vergift zoude kunnen begunſtigen; Loodmiddelen, in zo verre zy het opſlorpend vaatgeſtel voor een tyd verlammen, zouden mogelyk dienſtiger kunnen zyn. Edoch, indien dit vergift, gelyk zommige Geneesheeren willen, ſteeds op zyne plaats blyft, en alleen werkt door zamenſtemming der zenuwen, zo zouden ook deeze middelen ſchadelyk kunnen zyn, door mogelyk dit vergift een tyd lang vaster te maaken. Na het behoorlyk uitwaſſchen der wonde, trek ik 'er het bloed zo veel mogelyk uit, door 'er bloedzuigende kopglazen op te zetten; voorts maak ik in dezelve een groot aantal diepe inſnydingen, zo naby aan elkanderen als mogelyk is, en ſtrooije daar over eene goede hoeveelheid poeder van Spaanſche Vliegen, 't geen verder met een ſpatel zo veel mogelyk in deeze wonden wordt gewreeven. Met dit inſtrooijen houd ik veertien dagen lang aan, om dus eene langduurige en geweldige ettering te onderhouden, waar na ik de wonde laat digt loopen. Voorts laat ik, volgens de bekende Geneeswyze van MOENCH, den Belladonna wortel, die den ouderdom van meer dan een jaar heeft bereikt, gebruiken, van welken ik doorgaans zes giften heb laaten toedienen. Daar my deeze verbinding der uitwendige Geneeswyze met de inwendige altoos zo wel gelukt is, zal ik daar niet ligt van afgaan. De gepaste uitwendige behandeling der wonden verricht waarſchynelyk, in de meeste gevallen, wel het voornaamſte. Doch hoe dikwyls wordt men niet geraadpleegd, na dat reeds de uitwendige wonde, uit onachtſaamheid of onkunde, is toegeheeld. In zodanig een geval zoude men voorzeker den Belladonna wortel niet gaarne ontbeeren, daar 'er zo veele gevallen zyn bekend gemaakt, die haar vermogen, tegen de zo verſchrikkelyke Hondsdolheid, ontegenſpreekelyk ſchynen te betoogen.

Aanmerking van den Redacteur.

De Geneeswyze van onzen Schryver is voorzeker zeer voortreffelyk: doch zyne vrees, dat een kragtig bytmiddel de opſlorping des vergifts, door de watervaten te prikkelen, zal begunſtigen, ſchynt ongegrond, dewyl zodanig een middel, indien het eene genoegſaame ſterkte bezit, het aangedaane deel tot eene grootere diepte doodbyt, dan

tot

tot welke de wond was doorgedrongen; het vernielt dus in een oogenblik het opflorpend vaatgeſtel op die plaats, op welke de opflorping moest geſchieden, en belet dezelve dus volkomen. Hier komt nog by, dat het beste bytmiddel, tot dit oogmerk, het gewoon bytmiddel der Heelmeesters (*Lapis Causticus*), als zynde een volkomen zuiver vast Loogzout, door zyne aanraaking in de dus gemaakte korst, het geheel dierlyk zamenſtel als vernielt, door het zuur, 't geen 't aldaar mogt vinden, naar zich te neemen, en het vlugge Loogzout, 't geen aldaar mogt beſtaan, uit te dryven, 't geen ons alle hoop geeft, dat ook teffens het vergift der toegebragte beet, in deszelfs zamenſtelling, zodanig zal veranderd worden, dat het of geheel vernietigd, of uitgedreeven worde. De ſtelling des Schryvers, als of een plaatſelyk aangewend Loodmiddel de opflorping van eenig aangebragt vergift zoude kunnen hinderen, ſchynt my ook zeer gewaagd. Wy weeten voorzeker niet genoeg aangaande het eigendommelyk Leven (*Vita propria*) van het opflorpend vaatgeſtel, om dien aangaande zulke algemeene leerſtellingen te maaken, die, zo zy ongegrond zyn, van het grootst nadeel in de beoefening der Genees- en Heelkunde zouden kunnen worden.

BERIGT VAN MR. ROBERT BAKEWELL. *Een Engelsch Landman.*

ROBERT BAKEWELL, een Landman, wiens naam der vergetelnisſe meer verdient ontrukt te worden, dan die van veelen, in de Geſchiedbladen dikwyls breed vermeld, werd gebooren te *Dishley*, in *Leicestershire*, in den Jaare 1726. Zyn Grootvader en Vader hadden op het zelfde Landgoed, van 't begin deezer eeuwe af, gewoond. Zyn Vader, die omſtreeks den Jaare 1760 overleedt, ſtondt bekend voor een der verſtandigſte en bekwaamſte Landlieden in de nabuurſchap.

Onze BAKEWELL, verſcheide jaaren vóór zyns Vaders dood het beſtuur van het Landgoed te *Dishley* op zich genomen hebbende, begon, omtrent veertig jaaren geleden, eenige Proeven te neemen op de Veeteelt. Opgegemerkt hebbende, dat alle Huisdieren, in 't algemeen, andere voortbrengen, die bykans dezelfde hoedanigheden be-

bezitten, begreep hy, dat hy uit de beste ſoorten zulke hadt uit te zoeken, als naar allen ſchyn beloofden het grootſte voordeel aan den Veeteeler te zullen aanbrengen; en dat hy dan in ſtaat zou weezen, door eene naauwlettende voorzorge op eene voortgaande verbetering, een Ras van Schaapen, of andere Dieren, voort te brengen, die als 't ware een *Maximum* mogten heeten, en hem daar aan geëvenredigde voordeelen bezorgen.

Onder den invloed van dit begrip, deedt BAKEWELL reizen na verſcheide deelen van *Engeland*, om de onderſcheidene Rasſen der Dieren op te neemen, die uit te merken welke hy best geſchikt oordeelde voor zyn oogmerk, en onder die de beste in elke ſoort. Vervolgens kogt hy die waar hy ze kon vinden. Deeze uitgekoozene Veeſoorten, hem door eene veeljaarige ondervinding als de beste voorkomende, waren de beginzels van zyn eigen aanteelt.

Omſtreeks den Jaare 1760 verkogt hy zyne Schaapen, volgens een byzonder koopbeding, voor niet meer dan twee of drie Guinjes het ſtuk. Eenigen tyd daar naa liet hy eenige zyner Rammen verhuuren, en ontving, eenigen tyd lang, niet meer dan vyftien *Engelſche* Schellingen en een Guinje voor 't ſtuk; maar, toen de beroemdheid der Schaapen, hier uit voortgeteeld, het land doorklonk, verhoogde hy den prys, en, in 't Jaar 1770, kon hy voor eenige zyner Rammen vyf en twintig Guinjes voor een ſaiſoen bedingen. Zints dien tyd nam de vermaardheid zyner Rammen toe, en met deeze de prys; zodanig, dat hy, in de laatſte jaaren, enkele Rammen voor een ſaiſoen verhuurde voor den verbaazend hoogen prys van 400 Guinjes en meer.

Elke tak des Landbouws is meer of min verſchuldigd aan zyn gelukkig vernuft en doordenken op dit ſtuk. Meest egter beſteedde hy zyne aandagt, en met den gelukkigſten uitſlag, op de verbetering der Schaapen, bekend onder den naam van *Dishley* of *New-Leicestershire* Schaapen; op Runderen met lange hoornen; en ſterke zwarte Paarden, geſchikt tot Rydpaarden en ten dienſte des Legers. De verbetering der Zwynen, het aankweeken van het beste wintervoedzel voor 't Vee, hielden zyne aandagt in den laatſten tyd bezig, en heeft hy zich verdienstlyk gemaakt door het bevogtigen der Weidlanden in te voeren.

Het

Het Ras der *Dishley*-Schaapen is bekend door de fynheid van derzelver beenderen en vleesch, de ligtheid van den afval, de rustlievenheid van aart, waar door zy ſchielyk en met minder voedzel dan andere Schaapen van gelyke zwaarte en prys vet worden.

Bakewell verbeterde zyne zwarte Paarden, door agt te geeven op de geſtalte, best ten gemelden gebruike geſchikt. Hy verhuurde voor een ſaiſoen zyne Springhengſten voor 100 Guinjes en meer. Omtrent tien jaaren geleden vertoonde hy zyn beroemd zwart Paard aan den Koning, en veele Edellieden, te *St. James*. — Zyn langgehoornd Rundvee onderſcheidde zich van al het andere door ſoortgelyke eigenſchappen als zyne Schaapen: fynheid van gebeente en vleesch, geſchiktheid om vet te worden, en weinig af te leggen. Met één woord, niemand hadt de ſtoutheid, om hem, wat Paarden en ander Vee betrof, een mededinger te weezen. De Pryzen, welke hy 'er, by openbaare verkooping, van maakte, waren verbaazend.

Bakewell was, toen hy, den 1 van Oct. 1795, overleedt, omtrent zeventig jaaren oud. Nimmer was hy getrouwd geweest; een Neef was zyn Erfgenaam en Opvolger. Hy was, op dat wy dit van zyn Perſoon en Character 'er byvoegen, kloek van geſtalte, en in de laatſte jaaren gezet van postuur. Zyn gelaad tekende verſtand, werkzaamheid, en eene groote maate van goedaartigheid. Zyne manieren waren vry, bevallig, en zeer geſchikt om die groote maate van behaaglykheid, welke hy verkreegen hadt, te behouden. Zyne huishoudelyke ſchikkingen te *Dishley* waren op de leest der Gastvryheid voor vreemdelingen geſchoeid, en zodanig, dat hy eene algemeene agting wegdroeg; van de veelvuldige Bezoekers, die uit nieuwsgierigheid zich derwaards begaven, vertrok niemand zonder reden te hebben om het gastvry onthaal te pryzen. Men vertelt veele byzonderheden van zyne genegenheid tot de Beesten, en zorgvuldigheid om ze wel op te paſſen. Steeds beklaagde hy zich, en voer met verontwaardiging uit, over de harde en barbaarſche behandeling, door dryvers, ſlachters en anderen, het Vee aangedaan. Zyn wellust vondt hy in 't vermelden van de voorbeelden, die hy van de leerzaamheid en goedaartigheid van zyn Vee dagelyks ondervondt. — Welk een gelukkig Landman voor zich zelven! Welk een zegen voor zyne Tydgenooten! Voor hoe veelen ſtaat

een

een dergelyke loopbaan open, indien zy het hunne willen aanwenden om de Natuur te kennen, en die door Kunstverbeteringen aan de hand te gaan!

AANMERKINGEN OVER DE LEERZAAMHEID DER DIEREN; getrokken uit W. SMELLIE'S *Philosophy of Natural History.*

(Medegedeeld door den Heer R. ARRENBERG.)

(*Vervolg en Slot van bl.* 421.)

Niettegenſtaande de menigvuldige verwonderlyke daden, die door verſchillende viervoetige Dieren ter uitvoer gebragt worden, en ſchoon derzelver zintuigen volkomener zyn dan die der Vogelen, is egter geen van dezelven bekwaam, om onderſcheiden woorden uit te brengen; doch zeer veel *Vogels* leeren, zonder veel onderwys, woorden en zelf zinſneden uit te brengen. In *Papegaaijen*, heeft de onderſcheidende zuiverheid van hun gehoor, hunne ſcherpzinnige oplettendheid, en hun zoo ſterk ingeſchapen neiging om allerlei geluiden na te maken, hun billyk de algemeene verwondering verwekt. Wanneer zy huisdieren geworden zyn, leert de Papegaai de ſtraatloopers naroepen, behalven nog veelvuldige woorden en gezegden, die zy daaglyks hooren van het huisgezin, waarin zy haar verblyf hebben. Schoon de bepaaldheid van derzelver verſtandelyke vermogens hun niet leert eenige woorden aan elkanderen te hegten, of het eigenaartig gebruik en de beteekenis der woorden, kennen zy egter veelal de verbindtenis tuſſchen de woorden en zaken. Eene Vrouw, iederen morgen, voorby een vengſter gaande, voor welk de kooi van een Papegaai geplaatst was, en *zout te koop* roepende, leerde de Papegaai zeer ſchielyk dat geroep nadoen; doch ſloeg nooit zyn oog op de Vrouw, dan wanneer hy het geroep hoorde, het welk hy dan terſtond nariep. Uit dit en andere dergelyke gevallen, blykt het, dat woorden en zaken zich klaarblyklyk vereenigen in den zin van een Dier. Hoe ver deze vereeniging, door geduld en aanhoudende moeite, zoude kunnen gebragt worden, is moeilyk te bepalen. Het is egter zeker, dat men, op die wyze, de

de Papegaaijen een aantal zelfſtandige naamwoorden, en ook de eigennamen van gemeene zaken, leeren kan; doch het is meer dan waarſchynlyk, dat deze bekwaamheid zich nooit zal kunnen uitſtrekken tot het aanleeren van het gebruik der woorden, en andere deelen van de ſpraak.

Behalven de Papegaaijen, Spechten, en anderen, welken onderſcheidentlyk woorden kunnen uitbrengen, is 'er nog een ander ſoort van Vogels, wier leerzaamheid opmerking verdient. *Zingende Vogels*, die aartige en geestige Diertjes, kunnen het uitbrengen van woorden niet leeren; doch derzelver muſicaal gehoor is zoo keurig en onderſcheidend als hun gezang lieflyk en aangenaam. De levendigheid, de ſterke ſtem, en het navolgend vermogen, van deze ſchoone ſchepſels hebben van alle tyden de oplettendheid en toegenegenheid van het menschdom verwekt. Deze Vogels verkrygen welhaast, wanneer zy huisdieren geworden zyn, het vermogen, om, behalven hunne natuurlyke nooten, aanmerklyke gedeelten van kunſtige deunen te zingen. Ik heb vertooningen gezien, waarin Cysjes zich veinsden dood te zyn, en ſtil en onbeweeglyk bleven liggen, als 'er kanonnetjes, omtrent een duim van hun af, uit een hout fortje, werden afgeſchoten. Deze kleine ſchepſels had men zelf geleerd, die kleine kanonnen, met een zwavelſtok, aan te ſteeken en af te ſchieten.

De leerzaamheid en ſchranderheid der Dieren heeft men altyd als iets wonderbaarlyks beſchouwd; ondertusſchen is die verwondering eene uitwerking van onoplettendheid; want, ſchoon de Mensch ontegenſpreeklyk de eerſte is in de dierlyke wereld, komen de andere Dieren nader aan de ſchranderheid en het vernuft van den Mensch, of wyken van denzelven verder af, naar gelang van het aantal van derzelver ingeſchapen neigingen, of, dat het zelfde is, naar mate van de verſtandelyke vermogens, met welken de Natuur hen begunſtigd heeft. Het geheel is een opklimmende trap van kundigheid. Een Wysgeer, derhalven, beſchouwt en bewondert het geheel, maar word nimmer overyld door de vertooning van een gedeelte van het algemeen toneel van verſtand en bezieling.

Wy zullen dit onderwerp beſluiten met eenige weinige aanmerkingen, betreklyk de veranderingen, die 'er by de Dieren plaats hebben, als zy tam gemaakt en huisdieren geworden zyn.

De lugtſtreek en het voedſel zyn de voornaamſte oorzaken, welken verandering te weeg brengen in de grootte, gedaante, kleur en geſteldheid, der wilde Dieren; dan, behalven deze oorzaken, zyn 'er nog anderen, welken invloed hebben op de Dieren, wanneer zy tot een huislyken of onnatuurlyken ſtaat gebragt zyn. De Dieren ſchynen, in eene volkomen vryheid zynde, die byzondere ſtreeken van de wereld uitgekozen te hebben, welken het meest overeenkomende zyn met de natuur en geſteldheid van elk byzonder geſlacht. Zy blyven ook vrywillig in dezelven, zonder zich, gelyk de Mensch, over de geheele vlakte van den aardbodem te verſpreiden; doch wanneer zy door menſchen, of door eene groote omwenteling der Natuur, genoodzaakt worden derzelver geboorteland te verlaten, ondergaan zy zulk eene aanmerklyke verandering, dat men, om dezelven te herkennen en te onderſcheiden, zyn toevlugt moet neemen tot het allernaauwkeurigſt onderzoek. Indien wy by de lugtſtreek en het voedſel nog voegen de natuurlyke oorzaken van verandering in de vrye Dieren, zal de heerſchappy van den Mensch over de zulken, die hy tot den ſtaat van dienstbaarheid gebragt heeft, en den trap tot welken de tyranny de natuur vernedert en misvormt, dezelve nog grootlyks vermeerderen. De Mouflon, de ſtam uit welken ons huislyk Schaap zyn oorſprong heeft, is, vergelykenderwys, een groot Dier. Hy is zoo vlug als een Hert, gewapend met hoorns en ſterke hoefklaauwen, en bekleed met zwaar hair. Met deze natuurlyke voordeelen begaafd, vreest hy noch de guurheid van de lugt, noch de wreedheid van den Wolf. Door de ſchielykheid van zyn loop, is hy niet alleen in ſtaat om zyn vyand te ontvlugten, maar kan hem ook, door de ſterkte van zyn lighaam en de vastheid van zyne wapenen, ten allen tyde weêrſtand bieden. Hoe verſchillend dan is dit Dier niet met ons huislyk Schaap, dat beſchroomd, zwak, en buiten ſtaat is zich zelven te verdedigen? Zonder de beſcherming van den Mensch, zou dat geheele geſlacht welhaast door verſcheurende Dieren en winterſtormen uitgeroeid worden. In de warme lugtſtreeken van *Afrika* en *Aſia* ſchynt de Mouflon, die de naaste bloedverwant van het Schaap is, minder ontaart dan in andere lugtſtreeken. Schoon tot een huislyken ſtaat gebragt, behoudt hy egter zyne geſtalte en zyn hair, doch de dikte van zyne hoornen vermindert. Het Schaap van *Barbaryen*, *Egypte*

Egypten, *Arabie*, en *Perſie*, heeft nog grooter veranderingen ondergaan, en, naar gelang dat het een der Aspunten nadert, vermindert het in geſtalte, ſterkte, vlugheid en moed. Wat betreft den Mensch, die word in ſommige opzigten beter en in anderen erger; deszelfs zwaar hair verandert in fyne wol. Dan, met betrekking tot de natuur, heeft toeneeming en afneeming omtrent een en dezelfde zaak plaats, en in beiden is het eene verandering van derzelver oorſpronglyke geſteldheid.

Op den Os heeft het voedſel meer invloed dan op eenig ander Dier. In landen daar de weiden welig zyn, verkrygt hy eene verbazende zwaarte. De Ouden gaven aan de Oſſen van *Æthiopien*, en ſommige gewesten van *Aſia*, den naam van *Olyphants-Oſſen*, om dat zy in deze landſtreken de grootte van een Olyphant bereikten. Dit is voornaamlyk toe te ſchryven aan den overvloed van goede en ſappige groenten. De hooglanden van *Schotland*, en alle hooge noordlyke landen, geven doorſlaande voorbeelden van den invloed van het voedſel op het hoornvee. De Oſſen, zoo wel als de Paarden, verminderen oogenſchynlyk in de meer noordlyke gedeelten van *Schotland*; doch wanneer zy in weliger weiden worden overgebragt, worden zy vetter, en de hoedanigheid van derzelver vleesch verbetert. De lugtſtreek heeft gelyklyk een aanmerklyken invloed op de natuur van den Os. In de noordlyke ſtreken van het vaste land, is hy bedekt met lang en zagt hair: ook heeft hy een breeden bult op zyne ſchouders, en deze mismaaktheid heeft hy gemeen met de Oſſen van *Aſia*, *Afrika* en *Amerika*; doch die van *Europa* hebben geen bult. De Europeaanſche Oſſen niettemin ſchynen het oorſpronglyk geſlacht te wezen, van welken de gebulte Oſſen afſtammen door vermenging by de tweede of derde voortteling. Het verſchil in derzelver geſtalte is aanmerklyk groot. De kleine Zeba, of gebulte Os van *Arabie*, heeft geen tiende gedeelte der grootte van een Æthiopiſchen Olyphants-Os.

De invloed van het voedſel op het Hondengeſlacht ſchynt niet groot te wezen. In alle deszelfs veranderingen en verminderingen ſchynt hy de verſchillendheid der lugtſtreken te volgen. In warme lugtſtreken is hy naakt, en in de noordlyke is hy bedekt met lang dik hair. In *Spanje* en *Syrie* is hy vercierd met een fyne zyde rok, alwaar de gematigdheid van de lugt het hair van de

meeste viervoetige Dieren in eene ſoort van zyde verandert. Behalven deze uitwendige veranderingen, die door de lugtsgeſteldheid veroorzaakt worden, ondergaat de Hond nog andere veranderingen, welken ontſtaan uit zyn toeſtand, gevangenis, of den ommegang, dien hy met menſchen heeft. Zyne geſtalte vermeerdert of vermindert, door de kleinere ſoort zich met elkander te doen paren, en het zelfde heeft ook plaats, wanneer men dit omtrent de grootere in acht neemt. De kortheid van het hair en van de ooren hangt insgelyks af van het beleid van den Mensch. Honden, wier hair en ooren, gedurende eenige weinige voorttelingen, afgeſneden is geweest, brengen dat gebrek aan hunne afſtammelingen over. Hangende ooren, het zekerſte teeken van huislyke dienstbaarheid en vrees, zyn genoegzaam algemeen. Van alle de verſchillende Raſen der Honden, hebben 'er maar zeer weinigen den oorſpronglyken ſtaat van derzelver ooren behouden. Staande ooren vind men maar alleen by den Wolfshond, Herdershond en Noordſchehond.

De kleur der Dieren verandert aanmerklyk als zy huisdieren geworden zyn. De Hond, de Os, het Schaap, de Bok en het Paard, nemen allerlei kleuren aan. Het Varken verandert van zwart in wit, en wit zonder vlakken gaat gemeenlyk verzeld met eenige wezenlyke gebreken. Menſchen, die zeer ſchoon zyn, maar wit hair hebben, zyn over het algemeen met een gebrek aan het gehoor behebt; ook zyn zy meestal zwaklyk, en hebben roode oogen. Viervoetige Dieren, welke geheel wit zyn, hebben doorgaans roode oogen en zyn hardhoorende. De verſchillendheid van de oorſpronglyke kleur is zeer aanmerklyk in onze huislyke Vogels. In een broei van Kuikens, ſchoon de eijeren door dezelfde Hen gelegd zyn, en de vrouwlyke door denzelfden mannelyken getreden is, heeft egter geen van hen dezelfde kleur.

De dienstbaarheid verandert niet alleen het uiterlyk voorkomen dier Dieren, maar matigt ook derzelver natuurlyke neigingen. De Hond, by voorbeeld, is, in vryheid, een verſcheurend Dier, jaagt en verſlindt de zwakkere ſoorten; doch als hy onder de beheerſching van den Mensch geraakt, verlaat hy zyne natuurlyke wreedheid, en word een zwakke, dienstbare, geduldige en onderdanige, ſlaaf.

LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN PETER COLLINSON, *F. R. S. & S. A.*, BEROEMD NATUUR- EN OUDHEIDKUNDIGE.

De Heer PETER COLLINSON, die niet alleen een uitſteekend Natuur- en Oudheidkundige, maar een braaf Burger en volyverig Bevorderaar van nutte kundigheden, was, werd den veertienden van Louwmaand des Jaars 1693 gebooren.

Het Geſlacht, van 't welk hy afſtamde, hadt langen tyd in het Noorden van *Engeland* gewoond; en zyn Grootvader, die met hem den zelfden naam droeg, woonde op een Vaderlyk Erfgoed, *Hugal-hall*, of *Height* of *Hugal*, geheeten, naby *Windermere-lake*, in de Parochy van *Stavely*, omtrent tien mylen van *Kendal* in *Westmorland*. —— Wat zyns Vaders beroep was, of waar deeze woonde, kunnen wy met geene volle zekerheid zeggen; en wy vinden ons even zeer buiten ſtaat, om te bepaalen, waar de jonge COLLINSON de eerſte beginzels zyner Opvoedinge ontving. Tot den Handel beſtemd zynde, blykt het nergens uit dat hy veel onderrigts in geleerde Taalen gehad hebbe. De bezigheid, tot welke hy was opgebragt, was een Koopman, in 't groot, in Krameryen; hy hadt een Broeder, JAMES, tot dien zelfden handel opgebragt, en men veronderſtelt dat deeze ook 's Vaders bedryf geweest hebbe.

De daar toe voeglyke jaaren bereikt hebbende, vingen de Broeders COLLINSON den Handel als Deelgenooten aan; dit was voor beiden eene gelukkige omſtandigheid: dewyl zy in de grootſte eensgezindheid leefden, en hunne bezigheid beider tegenwoordigheid niet altoos vorderde, hadden zy beiden tydruimte om zich toe te leggen op byzondere oefeningen, tot vermaak en uitſpanning, of tot leering, ſtrekkende.

Onze PETER COLLINSON betoonde, van zyne vroege jeugd, eene ſterke genegenheid tot de Natuurlyke Hiſtorie. In het beſchouwen der Inſecten, en het nagaan van derzelver veelvuldige gedaantverwiſſelingen, beſteedde hy veele van die uuren in zynen vroegen leeftyd, welke menigmaal en maar al te dikwyls verkwist worden in min onſchuldige, min leerzaame, voorwerpen. Het Plantenryk trok ook vroeg zyne aandagt, en hy ving, nog zeer jong,

het vervaardigen aan van een Droog Plantenboek. Zo vlytig was zyne naſpeuring in voorwerpen van deezen aart, dat hy, nog een Jongeling zynde, kennis kreeg aan, en geagt werd van, de grootſte Natuurkundigen van dien tyd. DERHAM, WOODWARD, DALE, LLOYD en Sir HANS SLOANE, vereerden hem met hunne vriendſchap. Byzonder gemeenzaam was COLLINSON met Sir CHARLES WAGER, dien hy tot een Minnaar der Weetenſchappen vormde.

Op inboezeming van COLLINSON, maakte Sir CHARLES 'er zyn werk van, om, op zyne veelvuldige Tochten, eene menigte van zeldzaamheden te verzamelen, die niet weinig toebragten om de uitmuntende Verzameling van Sir HANS SLOANE te verryken. Met het zelfde goede en loflyke inzigt ſpoorde Sir CHARLES WAGER de Scheepsbevelhebbers onder hem, na onderſcheide Wereldoorden ſteevenende, aan, om alles, wat zeldzaam en bewaarenswaardig was in de onderſcheide takken der Natuurlyke Historie, te verzamelen. Onder het bykans onnoemelyk aantal van ſtukken in de Schatkamer der Natuurlyke Zeldzaamheden van Sir HANS SLOANE waren 'er weinige die COLLINSON niet kende. Zyne gemeenzaamheid met dien Kenner en Voorſtander der Natuurlyke Historie was zo groot, dat ten allen tyde de toegang voor hem openſtondt, en dit volduurde tot diens dood. By de andere Vrienden, die COLLINSON zich door zyne kundigheden verwierf, ſchoon in laateren tyd, moeten wy byzonder vermelden JOHN, Graaf van BUTE; een Edelman zints lang bekend wegens zyne bedreevenheid in de Plantkunde, de onderſcheidende aanmoediging welke hy in dat vak gaf, en de beſchermende hand welke hy leende aan de vrye kunſten in 't algemeen.

Het was intuſſchen de Natuurlyke Historie niet alleen, waar toe Mr. COLLINSON's kennis zich bepaalde. Zyne bedreevenheid in de Oudheden zyns Lands was groot. Hy was overzulks een bevoegd voorwerp om Lid te worden van beide de groote geleerde Inſtellingen, waar mede *Londen* verciert is. In Wintermaand des Jaars 1728, werd hy tot Lid van de *Koninglyke Societeit* verkoozen, en van de *Societeit der Oudheidkundigen*. Hoe naarſtig en nuttig een Lid hy was van de Koninglyke Societeit, blykt uit veele Deelen van de *Philoſophical Transactions*, waar toe wy de zodanigen wyzen die meer byzondere beſcheiden verlangen van 's Mans volſtandigen yver om de grenzen

aan der Weetenſchappen uit te breiden. Behalven de ſtukken van zyn eigen hand, die zeer ſchoon en belangryk zyn, bevorderde en onderhieldt hy eene alleruitgebreidſte Briefwisſeling met de Geleerden en Liefhebbers in alle Landen. Wy tekenen 'er alleen uit op, dat hy, in het LI Deel des gemelden Werks, in eenen Brieve aan J. TH. KLEIN, Secretaris der Stad *Dantzig*, het denkbeeld van de verhuizing der Zwaluwen beweerd heeft tegen dien Heer, die ſtaande hieldt dat de Zwaluwen geen Trekvogelen waren; maar zich, ſtaande den tyd dat zy zich niet vertoonden, in het water verſchoolen. De Heer COLLINSON houdt deeze ſtelling als ſtrydig met de natuur der zaake, en brengt het gezag van Sir CHARLES WAGER, van Captein WRIGHT en Mr. ADANSON, by, als ooggetuigen van de reistochten der Zwaluwen (*).

De Heer COLLINSON was niet min een volyverig Lid in de Societeit der Oudheidkundigen. Tot een enkel voorbeeld hier van ſtrekke zyn Geſchrift over den ronden Tooren te *Ardmore* in *Ierland*. 'Er zyn in dat Ryk verſcheide dusdanige Toorens, en men heeft verſchillende gevoelens gevormd, wegens het oogmerk van derzelver aanleg. Mr. CHARLES SMITH beweerde, op 't gezag van eenige *Ierſche* Handſchriften, dat ze gebouwd waren tot gevangenplaatzen voor Boetelingen; in dit gevoelen trad ook COLLINSON. Volgens die Handſchriften, werden die Boetelingen in de opperſte verdieping van den Tooren geplaatst; daar voor eenen bepaalden tyd, naar gelange van de zwaarte des misdryfs, zich onthouden hebbende, kreegen zy verlof om eene verdieping laager te gaan; dus daalden zy allengskens neder tot zy aan de deur kwamen, die altoos tegen over den ingang der Kerk was, waar zy de vergiffenis van de Geestlyken en de gelukwenſching des Volks ontvingen (†). —— Hoe veel waarſchynlykheids dit berigt deezer zaake moge hebben, is het tegengeſprooken door OWEN SALISBURY BRERETON, *Esq.*, die gedagte Toorens houdt voor oude *Ierſche* Gebouwen, en dat, uit derzelver plaatzing by de Kerken, en alleen een vloer en venſters aan den top hebbende, het voornaamſte gebruik deezer

(*) Men zie over dit onderwerp de *Uitgezogte Verh.* by HOUTTUYN. II D. bl. 185—218.

(†) *Archæologia*, Vol. I. p. 305—307.

zer Toorens beſtondt om een Perſoon te huisvesten, die met eenig Blaasinſtrument het Volk ter Kerke riep (*).

De uitgeſtrekte Briefwisſeling van COLLINSON ſtelde hem in ſtaat om voor de *Societeit der Oudheidkundigen* een verſlag te verkrygen van veele zeer zeldzaame *Tartaarſche* Oudheden (†).

Waar Mr. COLLINSON zich bevondt, in de ſchynbaarst werkloosſte oogenblikken, ontglipte hem nimmer iets 't welk opmerking verdiende; hy ſchreef neder elke opmerkenswaardige byzonderheid, welke hem onder het leezen, of in gezelſchap, voorkwam. Dusdanige wenken verſchafte hem de Ommegang misſchien meer dan de Boeken; want 'er was naauwlyks een man van geleerdheid of vernuft, in eenigen tak, in *Engeland*, dien hy niet kende. Wat de Vreemdelingen betreft, die hier te lande kwamen om kundigheden op te doen, of zich te vermaaken, werden allen, die uitſtaken door hunne kennis in de Natuurlyke Historie, of door hunne vorderingen in eenige Kunst of Weetenſchap; ſteeds hem aangepreezen. Onder deezen bevondt zich de beroemde LINNÆUS, met wien COLLINSON, geduurende diens Mans verblyf in *Engeland*, eene gemeenzaame vriendſchaps-verbintenis aanging, gekoesterd door de gelykaartigheid van oogmerken, bevestigd en vermeerderd door veelvuldige wederzydſche dienstbetooningen. Deeze Vriendſchap hieldt onverzwakt ſtand, tot dat de dood eene ſcheiding maakte.

De veelvuldige aanbeveelingen van Vreemdelingen aan COLLINSON waren het eigenaartig uitwerkzel van zyne uitgebreide Briefwisſeling, en bragten niet weinig toe om dezelve nog verder uit te ſtrekken. In zyne verpligtingen van deezen aart was hy zeer ſtipt. Hy gaf den Geleerden en Weetgierigen in verſcheide deelen des Aardkloots berigt van de ontdekkingen en verbeteringen, welke hier gemaakt waren in verſchillende takken van kundigheden; en 'er is naauwlyks een gedeelte der Wereld, waar uit hy geene berigtgeevingen van denzelfden aart, in vergelding, ontving. Ter oorzaake deezer veelvuldige kundſchappen hadt hy het in zyne magt, in verſcheide gewigtige opzigten, de eer en het voordeel zyns Vaderlands te bevorderen.

In

(*) *Archæologia*, Vol. II. p. 80—82.
(†) *Ibid.* p. 222—226.

In den Jaare 1730 werd, by Inſchryving, eene Boekery te *Philadelphia*, in *Noord-America*, aangelegd, aan welke COLLINSON een aantal van kostbaare Boeken ten geſchenke zondt, en andere van zyne Vrienden bezorgde. Naardemaal deeze Boekery-compagnie eene aanmerkelyke ſom 's jaarlyks te beſteeden hadt tot den aankoop van Boeken, en een kundig Vriend in *London* behoefde om dit voor dezelve waar te neemen, nam COLLINSON gaarne dit werk op zich, en volvoerde zulks meer dan dertig jaaren agtereen. Hy hielp niet alleen in de keuze der Boeken, maar nam op zich de geheele bezorging van ze te verzamelen en in te ſcheepen, zonder ooit iets voor deeze moeite te vraagen. De gelukkige opgang, dien deeze Boekery maakte, welke voor geen gering gedeelte was toe te ſchryven aan den raad en de hulpleenende hand van COLLINSON, moedigde het oprigten van ſoortgelyke Boekeryen aan, op verſcheide plaatzen, volgens het zelfde plan: zo dat, naa eenig tydsverloop, 'er meer dan dertig in onderſcheide Volkplantingen beſtonden; 't geen zeer veel toebragt om nuttige kundigheden in dat Wereldeel te verſpreiden. De Boeken, door hem aangepreezen, waren alle van de belangrykſte ſoort, en de Naamlyst van de eerſte Boekery werd in groot aanzien gehouden, en gevolgd by de laater opgerigte.

Aan de Beſtuurders van de Boekery te *Philadelphia*, onder welken zich bevondt Mr. BENJAMIN, (naderhand de beroemde Dr. FRANKLIN,) zondt de Heer COLLINSON de vroegſte beſcheiden van alle verbeteringen in *Europa*, den Landbouw en de Kunſten betreffende, en van alle ontdekkingen in de Wysbegeerte. In den Jaare 1745 vaardigde hy derwaards af een verſlag van de nieuwe Proeven in de Electriciteit, onlangs in *Duitschland* gedaan, vergezeld van een glazen buis, en de noodige onderrigtingen, ten aanziene van de wyze op welke de Proeven moesten genomen worden. —— Dit was de eerſte kennis, welke Dr. FRANKLIN kreeg van dit onderwerp; een onderwerp, 't welk hy, aangemoedigd door de vriendlyke beantwoording zyner Brieven, des betreffende, aan COLLINSON geſchreeven, naderhand voortzette, met een zo gelukkigen uitſlag, dat hy daar door den grootſten roem verwierf in alle Landen van *Europa*, en door de geheele beſchaafde wereld. Welke onderſcheidene begrippen men óok vorme van FRANKLIN's Staatkundig

volgend gedrag, het *Franklinianſche* Stelzel van Electriciteit zal zyn naam met agting doen noemen by de laatſte naakomelingſchap.

Onder andere blyken van COLLINSON's werkzaamen en onvermoeiden yver, om het voordeel zyns Lands te bevorderen, kunnen wy niet nalaaten te gewaagen van het verhaal, 't geen hy opſtelde en uitgaf, wegens de Schaaphoedery in *Spanje*, ten aanziene van de verplaatzing deezes Vees van de bergen in de vlakten, en uit de vlakten op de bergen (*). Misſchien zal dit verſlag, in eenig volgend tydperk, gerekend worden onder een der grootſte zegeningen, voortgeſprooten uit zyne uitgebreide en naſpeurende Briefwisſeling. Wanneer *America* beter bevolkt is, wanneer de bergagtige deelen bewoonbaarder geworden zyn, wanneer de laage landen ontdaan zyn van de wyduitgeſtrekte bosſchen, en naar eisch bebouwd, zullen de ſchoonſte Schaapskudden van de wereld mogelyk de vlakten van *Carolina*, *Georgia*, *Oost- en Weſtflorida*, in de Wintermaanden bedekken, en zich na het gebergte vervoegen als de Zomerhitte begint, en de landen verſchroeit. Ingevolge der *Americaanſche* Staatsomwenteling, zal die verbetering dat voordeel niet aan *Engeland* bezorgen, 't welk COLLINSON beoogde; maar het is der overweeginge dubbel waardig, of de *Spaanſche* wyze van de Schaapskudden te behandelen niet met voordeel in *Engeland* zelve zou kunnen worden ingevoerd; met dit onderſcheid, dat de hoogten verkoozen wierden tot verblyfplaatzen voor de Schaapen in den Winter, en de laagere vogtige landen tot eene Weide in den Zomer.

Reeds in den Jaare 1740 hadt de Heer COLLINSON groote agting verworven onder de zodanigen, die, in *Groot-Brittanje*, de meeste vorderingen gemaakt hadden in de Plantkunde en de Natuurlyke Historie. Zyne Verzameling was zeer groot, en zyne ſtukken welgekoozen. Hy hadt een Kruidtuin te *Mill-hill*, digt by *Enfield*, waar in men veele heerlyke Planten vondt, ten dien tyde in geen andere Plantverzameling te vinden; derzelver aantal nam ſteeds toe tot zynen dood. De Verzameling, en Tuin, door hem aangelegd, bragt hem in kennis met veele Perſoonen van rang in het Ryk, die zich onderſcheidden door hun ſmaak in Planten en Gewaſſen, of verlangden

VOL-

(*) Zie *Biographia Britannica*, Vol. IV. p. 36.

verbeteringen in den Landbouw te maaken. By zommigen deezer fleet hy dikwyls eenige dagen op hunne Landgoederen; zyne goedkeuring geevende aan, of zyne tegenbedenkingen mededeelende over, de plans, welke zy ontworpen hadden; dit deedt hy met eene openhartigheid en fmaak, welke tevens eere deedt aan de eenvoudigheid zyner zeden, en de juistheid van zyn oordeel.

(*'t Vervolg en Slot hier na.*)

WAARNEEMINGEN OVER DEN OORSPRONG EN HET GEBRUIK DER SCHEEPS-SEINEN, OF SIGNALEN.

(*Uit het Engelsch.*)

Wanneer wy, op ons gemak, t'huis zittende, het verhaal leezen van een Gevegt, of eenige andere gewigtige verrigting eens Legers, is onze aandagt, over 't algemeen, zo zeer gevestigd op de uitkomst, dat wy flegts weinig agt flaan op de daar toe aanleidelyke beweegingen, en zelden vormen wy ons een onderfcheiden denkbeeld van het beleid op dien dag gehouden. — Maar een Man van Krygsbedryf, of gewoon over de zaaken na te denken, en die zich niet vergenoegt met het enkel verzadigen zyner nieuwsgierigheid, volgt elk Leger in deszelfs beweegingen, tragt derzelver verband te zien, en den invloed, welken zy gehad hebben op het lot van den dag, en tragt zich een algemeen begrip te vormen van het geheele tooneel des bedryfs, op de verfchillende belangryke tydftippen. Hy ziet met het oog eens Veldheers, en gaat naa hoe de gegeevene bevelen gelukken, of mislukken.

Maar weinigen bemoeijen zich verder met het verhaal. De beweeging des Legers is bevolen, volbragt, en het lot van den dag bepaald. Weinigen denken hoe dit alles is bewerkftelligd; en als men hun vermeldt, dat, geduurende den geheelen Slag van *Cuftrin*, FREDRIK DE GROOTE op het bovenvertrek van een Landherberg zat, van waar hy het geheele Slagveld kon overzien, terwyl zyne Aides de Camp, te paard, op het voorplein zyne bevelen afwagtten, worden zy door verwondering getroffen, en kunnen naauwlyks begrypen hoe dit kan gefchieden; maar by na-

nadenken ontdekken zy de mogelykheid. Hunne verbeelding vergezelt den Boode van het plein der Herberge tot het tooneel des Krygs; zy hooren de bevelen des Generaals overleveren, en wagten de volvoering af.

Doch, als wy een oogenblik denken op den toeſtand eens Vlootbevelhebbers, bepaald aan boord van één Schip, en dat Schip zo zeer of meer dan eenig ander van de Vloot aangetast; en teffens in opmerking neemen, dat 'er geen Booden zyn, gereed om zyne bevelen aan dikwyls wydverſtrooide Schepen over te brengen, die onderſcheiden en naauwkeurig ter hand te ſtellen; en dat, indien dit zelfs mogelyk ware door het afvaardigen van kleine Vaartuigen of Boots, de ongeſtadigheid van wind en weder de overbrenging zo verwylend kan doen worden, dat het gunſtig tydperk voorby vliegt, eer het bevel kan worden medegedeeld. —— Wanneer wy, zeg ik, denken om alle deeze omſtandigheden, worden wy verlegen, en verbeelden ons veelligt, dat een Zeeſlag niets meer is dan een weinig zamenhangend gevegt van Schepen tegen Schepen; en dat, wanneer de Admiraal eens het beveelend woord tot den ſlag gegeeven heeft, hy alles gedaan heeft wat hy in zyne omſtandigheden kan doen, en voorts het lot van den ſlag moet overlaaten aan de kunde en dapperheid zyner Capiteins, Zeelieden en Soldaaten.

Nogthans is het in deezen toeſtand, ſchynbaar de ongunſtigſte, dat de bevelen des Opperbevelhebbers overgebragt kunnen worden met een ſpoed, in een Armée te lande niet te agterhaalen. Het tooneel des ſlags is onbelemmerd, zo dat het oog des Admiraals alles zonder hinder kan overzien. De beweegingen, die mogelyk zyn uit te voeren, zyn weinig en bepaald. Eenige woorden zyn genoeg om ze te beveelen, en dan moeten de enkel vegtende Schepen altoos aan het bewind des daar op bevelvoerenden Capiteins worden overgelaaten. —— Deeze eenvoudigheid in de te volvoerene pligt heeft den Zeekrygsman in ſtaat geſteld om eene taal uit te denken, ten vollen genoegzaam tot de zaak voorhanden, waar door men verſtandhouding kan hebben zo verre het oog kan zien. Dit is de taal der Tekenen, of Signalen; een taal die voor de oogen ſpreekt, en geleezen kan worden door elk. Gelyk men, in het gemeene ſchryven, overeengekomen is om zekere klanken, in het ſpreeken gebruiklyk, uit te drukken, of liever, gelyk men in de

Hie-

Hieroglyphiſche of Beeld-ſpraak bepaald heeft, dat zekere willekeurige tekens zekere bepaalde gedagten uitdrukken, of de onderwerpen daar van voorſtellen, zo maakt men hier eenige Vertooningen, omtrent welker meening men vooraf is overeengekomen; de Scheepsbevelhebber, tot welken dezelve zyn ingerigt, verſtaat ze; en alle Scheepsbevelhebbers hebben last om het oog gevestigd te houden op het Schip des Oppervlootbevelhebbers, ten einde zy zynen wil verſtaan.

Het is naauwlyks mogelyk voor eenig aantal Schepen om gezamenlykerhand te vegten, zonder eenige zodanige gemeenſchap tusſchen den Admiraal en de Capiteins der andere Schepen. —— Wy hebben geen onderſcheiden berigt hoe zich dit toegedraagen hebbe in de Scheepsgevegten der oude Volken, de *Grieken* en de *Romeinen*. Nogthans is de noodzaaklykheid van dusdanige Verkenningstekenen zo blykbaar, dat wy niet kunnen veronderſtellen, dat zulks nagelaaten zou weezen door de vernuftigſte en beſchaafdſte Volken, die ooit op het groot tooneel der wereld zich vertoonden; en wy houden ons verzekerd, dat een THEMISTOCLES, een CONON, en andere beroemde Zeebevelhebbers der *Athenienſeren*, Tekenen hadden, door welke zy de beweegingen hunner Vlooten regelden. Wy vinden aangetekend, dat, wanneer ÆGEUS zyn Zoon THESEUS na *Creta* zondt, men overeengekomen was, dat, indien het Schip den jongen Prins in veiligheid weder te rug bragt, een witte Vlag zou waaijen. Maar de Schepelingen, verrukt door blydſchap, van hun land, naa eenen gevaarlyken Zeetocht, weder te zien, verzuimden het afgeſprooken Teken te vertoonen. De bekommerde Vader wagtte elken dag het Schip, 't welk zyn geliefden Zoon zou wederbrengen, en was na ſtrand gegaan om te zien of het opdaagde. Hy zag het, doch zonder het afgeſprooken Teken. Waarop de oude Man zich in Zee wierp. —— Wy vinden ook, in de Geſchiedenis der *Puniſche* Oorlogen, van POLYBIUS, verſcheide zinſpeelingen op zulk eene wyze van kennisgeeving; en AMMIANUS MARCELLINUS gewaagt van de *Speculatores* en *Vexillarii* aan boord der Schepen in de *Adriatiſche Zee*. De Gedenkpenningen van *Grieken* en *Romeinen* vertoonen Vlaggen en Wimpels. Met één woord, wy kunnen niet twyfelen, of de Ouden hebben zich van de Teken-taal bediend.

Het is eenigzins vreemd, dat Lord DUDLEY, in zyn *Arcano del Mare*, waar in hy zulk een weidsch vertoon maakt

maakt van zyne kunde in alles wat betrekking heeft tot den Zeedienst, geen onderſcheide melding maakt van dit zo weezenlyk ſtuk; ſchoon hy, door zyn langduurig verblyf in *Italie*, het Krygsweezen der *Venetiaanen* en *Genueezen*, toen de grootſte Zeemogenheden in *Europa*, door en door moest gekend hebben.

In de Zeeſlagen van het hedendaagsch *Europa* wordt zeer veelvuldig van Seinen en Signalen geſprooken. In de daad, gelyk wy reeds opmerkten, het ſchynt volſtrekt onmogelyk voor eenig aantal van Schepen, gelykerhand te vegten, zonder eenige vastgeſtelde wyze van gemeenſchap en mededeeling van kundigheden. Ontelbaare gelegenheden moeten 'er voorkomen, waar in het onmogelyk zou weezen door afgezondene Vaartuigen bevelen over te brengen van het een na het ander Schip. Alle Volken hebben zints lang op de kusten Alarm-tekens vastgeſteld. Het denkbeeld was derhalven gemeenzaam.

Wy vinden meer byzonder opgetekend, dat Koningin ELIZABETH, by den Krygstocht tegen *Cadix* ingerigt, haare Geheimſchryvers beval, Lastbrieven op te ſtellen, die medegedeeld zouden worden aan den Admiraal, den Generaal, en vyf Raaden van Oorlog; die dezelve zouden afſchryven en overzenden aan de verdere Scheepsbevelhebbers, om ze niet te openen dan op zekere hoogte. Het was te dier gelegenheid, (ſchryft onze Geſchiedboeker GUTHRIE) dat wy het eerſte geregeld ſtel van Signalen en Bevelen aan de Bevelhebbers der *Engelſche* Vloot aantreffen. Maar, tot dat de beweegingen van eene Vloot eene ſoort van eenpaarigheid verkreegen hebben, geregeld en verbonden door daar aan eigenaartige beginzels, en waaromtrent eene overeenkomst plaats heeft tuſſchen Perſoonen gewoon een aantal Schepen te beheeren, mogen wy met zeer veel vertrouwen zeggen, dat de Signalen niet meer zyn dan een deel willekeurige Tekens, geſchikt voor byzondere gedeelten van den Zeedienst; als het aanvallen van den Vyand; het landen der Troepen, enz. en dat zy enkel kunnen aangezien worden als betrekking hebbende tot den eindelyken uitſlag, maar geenzins de wyze van volvoering aanduidende, of de beweegingen beſtuurende om die daar te ſtellen.

Het was JACOBUS DE II, toen Hertog van *York*, die het eerst bedagt was om dit ſtuk tot een ſtelzel te brengen, en die het aanbelang daar van doorzag. Hy, zo wel als de Koning zyn Broeder, hadden altoos betoond

toonde veel lust voor den Zeedienst te hebben; en, tot Admiraal van *Engeland* aangeſteld, zette hy zich geheel op alles wat ter verbetering der Zeemagt en Zeedienst kon ſtrekken. Hy hadt zich in de kunst des Oorlogs geoefend onder TURENNE, 'er zich niet als op een ſtuk van tydverdryf, maar als op een Weetenſchap, op bevlytigd, en betoonde zich een allergeliefdſt Kweekeling van gemelden alleruitſteekendſten Veldheer. TURENNE wees, ten eenigen dage, op hem; zeggende: „ Ziet daar „ den Man, die een der eerſte Prinſen en grootſte Veld„ heeren van *Europa* zal worden!" —— Tot Admiraal van *Engeland* aangeſteld, tragtte hy in den Zeedienst alle die beginzels van ſchikking en zamenwerking in te voeren, welke in den Landdienst eene menigte van onderſcheide Krygshoopen tot één groot Leger vormen. Wanneer hy in den Oorlog tegen de *Hollanders* het Vlootbevel hadt, bevondt hy dat de Vloot weinig beter was dan eene Verzameling van Schepen, aan boord van elk Schip de Bevelhebber en diens Volk hun best deedt om den Vyand ſchade en afbreuk toe te brengen; doch met weinig verbintenis met elkander, en luttel paſſende op de bevelen van den Admiraal. In verſcheide Gevegten, die de *Engelſche* Vloot met de *Hollandſche* hadt, was alles verwarring, zo ras de Zeeſlag eenen aanvang nam. Het is opmerkenswaardig, dat de beroemde Penſionaris DE WITT, die van een Staatsman, binnen weinig weeken, een groot Zeebevelhebber wierd, aan de Algemeene Staaten, by zyne terugkomst van deezen eerſten Scheepstocht, eene ſoortgelyke beſchryving van de ongeſchiktheid des gevegts gaf.

In de Memorien van JACOBUS DEN II, door hem zelven geſchreeven, ontmoeten wy de volgende aantekening: „ 1665. Op den vyftienden van Maart ging de Hertog „ van YORK na *Gunfleet*, de algemeene verzamelplaats „ der Vloot, en beſpoedigde de uitrusting. Hy beval „ alle de Vlagofficieren, alle morgens, by hem aan boord „ te komen, om over de Orde der Batalje en de Rang„ ſchikking te ſpreeken. In voorige Zeeſlagen was geen „ Orde gehouden, en deeze onder den Hertog van YORK „ was de eerſte, by welke het vegten in een geregelde „ linie van Batalje werd in agt genomen."

Dit mag aangemerkt worden als een genoegzaam getuigenis om den Hertog van YORK de eer der uitvindinge te geeven. Want, welke misſlagen ook dien Prins mogen

ten

ten laste gelegd worden, hy ſtaat voor een waarheidſpreeker te boek. Wy *Engelſchen* hebben te meer reden om dit ſtuk vast te houden, dewyl de *Franſchen* na de eer dier uitvindinge ſtaan. Het is waar, dat COLBERT, die vermaarde Staatsdienaar van LODEWYK DEN XIV, een Zeemagt voor zynen Koninglyken Meester ſchiep, en daar aan eene regeling gaf, die aan andere Volken ten voorbeelde mag ſtrekken. Door zyne aanmoediging werden de kundigſte Mannen overgehaald om 'er het hunne aan toe te brengen, en alle verbeteringen in te voeren: zy gaven de eerſte Verhandelingen over de Scheeps-oorlogsverrigtingen. Maar men hebbe zich ſteeds te herinneren, dat ten dien tyde JACOBUS DE II zich ten Hove van LODEWYK onthieldt; dat hy voorheen gemeenſchaplyk gehandeld hadt met de *Franſchen* als een Bevelhebber en Vlagofficier, en hun ten dien tyde ten dienſte ſtondt met zyne kunde in Zeezaaken. Op den merkwaardigen dag te *la Hogue*, riep de dappere RUSSEL, een van TOURVILLE's beweegingen ziende, uit: „ Zie daar! „ zy hebben ook PEPYS (*) onder zich!" Dit verhaal ſteunt op het gezag van een Vriend, die een oud agtenswaardig Officier (Admiraal CLINTON) hoorde zeggen, dat hy het had van een Heer, die in den ſlag tegenwoordig was, en dit zeggen hoorde: zo dat, hetgeen lang een algemeen zeggen geweest is, nu als ten vollen bevestigd mag worden aangemerkt.

Het was te deezer gelegenheid, derhalven, dat de Hertog van YORK de ſchikkingen en werkzaamheden eener Oorlogsvloote ten hoofdvoorwerp zyner byzondere beoefeninge ſtelde, dezelve tot een ſtelzel bragt, en uitvondt dat Syſtema van Onderrigtingen in 't Zeilen en Vegten, 't welk, zints dien tyd, aangemerkt is als een Wetboek voor de *Britſche* Zeemagt, en aangenomen by de Nabuuren als de grondſlag hunner Zee-Tactiek. — Het ſchenkt groote eere aan den Uitvinder, ſchoon de verdienſte niet zeer in 't oog loope van den oppervlakkigen beſchouwer, uit hoofde van die eenvoudigheid, welke de hoofduitmuntenheid uitmaakt. Het is ongetwyfeld de uitkomst van veel ſchrander bedenkens en moeilyke vereeniging van ontelbaare omſtandigheden, welke alle haaren invloed hebben; en het verdient onze opmerking, dat,

(*) PEPYS was een Secretaris des Hertogs van YORK.

dat, ſchoon laatere Zeebevelhebbers het onderwerp verbeterd hebben door verſcheide ondergeſchikte byvoegzelen, tot deezen dag toe, geene verandering gemaakt is in de algemeene beginzelen en grondregelen.

Tot dat 'er zodanig iets was vastgeſteld, is het blykbaar, dat de Signalen niet anders of niet hooger konden aangezien worden dan willekeurige en niet zamenhangende Hieroglyphen, enkel door 't gebruik te leeren en in 't geheugen bewaard, zonder eenige oefening van het oordeel; en de verkryging van deezen tak der Zeevaardkunde moet een bezwaarlyker taak geweest zyn, dan het leezen van *Chineesch* ſchrift. Maar zulk een Zeewetboek eens vastgeſteld zynde, worden de Characters, die de zaak uitdrukken, voorwerpen van redelyke naſpeuring.

Overeenkomſtig hier mede gingen de Voorſchriften van zeilen en vegten van den Hertog van YORK vergezeld van een reeks Signalen, om de voornaamſte en meest voorkomende beweegingen van de Vloot te beſtuuren. Deeze waren met zo veel oordeels opgeſteld, en in dezelve ſtraalde zo veel oplettenheids, eenvoudigheids en eigenaartigheids, door, dat men het naauwlyks noodig gevonden heeft 'er eenige verandering in te maaken; en worden zy by de *Britſche* Zeemagt tot nog gevolgd, als de gewoone Signalen, in alle gevallen, waar in men niet bedagt is om de beweegingen der Vloote voor het oog des vyands te bedekken.

Niettegenſtaande deeze erkende verdienſten der Signalen des Hertogs van YORK, moet men erkennen, dat 'er groote verbeteringen ten aanziene van dit onderwerp gemaakt zyn; 't zelve als eene Kunst beſchouwd zynde. De Krygskunde is, in het verloop van eene Eeuw, bykans een byzonder beroep geworden, waar op men zich met byzonderen toeleg moet bevlytigen. —— De *Franſchen* waren vroegtydiger, en meer gezet, in deezen loopbaan geplaatst, en de Staatsdienaars van LODEWYK DEN XIV gaven zich, met veel oordeels, oneindige moeite, om hunne Krygsbevelhebbers boven allen te verheffen, door, mag ik het zo noemen, hun een Academiſche Krygsopvoeding te verleenen. Een meer naar weetenſchap ſmaakende rigting gaf men aan de Krygsopvoeding, ondersteund door daar in volleerde Mannen, en alle de Volken van *Europa* moeten aan hun de verpligting erkennen voor veel onderrigts in de Kunst des Oorlogs. Zy hebben veel op dit onderwerp gedagt, het grootlyks verbeterd,

en zelfs een nieuw beginzel te dier Kunſte ingevoerd. Door deeze middelen hebben zy het gebragt tot de allereenvoudigſte gedaante van overbrenging tot het Wetboek van Voorſchriften in 't zeilen en vegten; door de Signalen onmiddelyk uitdrukkend te maaken, niet van orders, maar van enkele getallen. Deeze getallen voor de verſcheide Artykelen van het Wet- of Onderrigting-Boek geplaatst zynde, leest de Officier, die een Signal, van den Admiraal gegeeven, verneemt, het getal, en brengt het over aan zyn Capitein, misſchien zonder te weeten waar toe het betrekking heeft. —— In deezer voege zyn eenvoudigheid en geheimhouding, met een onbepaald vermogen van verandering, vereenigd. Wy gelooven, dat de Heer DE LA BOURDONNAIS, een kundig en dapper Zeeofficier, in den Oorlog des Jaars 1758, de Man was, die deezen vernuftigen vond bedagt.

Schryvers van de Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen!

Ter voldoeninge aan Ul. aanbieding, in Ul. Maandblad, No. 9 van dit jaar, bl. 392, gedaan, zende ik Ul. myne gisſinge, kortelyk voorgeſteld, hier in beſtaande, dat 't Opſchrift:

L VOLVSI
PHASIS.

niets anders te kennen geeft, dan den aart en plaats des Steens. De plaats toe, daar de Steenen gevonden worden of groeijen, komt vooral in aanmerking, als blykt uit ISIDOR. Lib. 6. Cap. 4., PLINIUS, en anderen.

Ik verklare derhalven de Letters op deeze wyze:

Lapis voluta ſinus Phaſis.

dat is

Steen voluta van den boeſem van Phaſis.

Door VOLUTA verſta ik, niet, gelyk dit veele neemen, een krul of vercierſel van een Capiteel, maar, met BALDUS, een *pulvinus*, dat is, het zydelings deel van een kroonlyst. Ziet denzelven in zyn *Lexicon Vitruvianum*, op 't woord *Voluta*.

Dat de Ouden vierkante ſteenen gebruikt hebben, voorna-

me.

melyk in die gebouwen, welke in 't water ſtonden, leert VITRUVIUS, Lib. 4. Cap. 4., en, met meerderen, BALDUS, op 't woord *Quadratum*.

Mogelyk zal ook, ten opzigte van dien Steen, eenig licht geeven PLINIUS *Hiſt. Nat.* Lib. 2. Cap. 22.

Het is bekend, dat oude Schryvers de genitivus van de Rivier en Stad *Phaſis*, niet alleen in *Phaſidos*, maar, ook, zomtyds, in *Phaſis* lieten uitgaan.

Ziet daar iets tot aanleiding van een breedere en betere uitlegging.

Ik geeve dit weinige ter Ul. volkome diſpolitie, en blyve, met agting,

Q. den 10 Sept. 1797. C. J. A.

VERREGAANDE LETTER-DIEFSTAL.

JOANNES SCAPULA, de bekende Opſteller van een *Grieksch Woordenboek*, heeft zyn Naam optekenenswaardig gemaakt in de Jaarboeken der Geleerden, niet van wegen zyne Bekwaamheden en Geleerdheid, niet uit hoofde van braaf vlytbetoon in den Letterarbeid; maar ter oorzaake van een lomp bedryf van onopregtheid en bedrog, gepleegd tegen een uitſteekend Geleerden van de Zestiende Eeuwe.

Door HENRICUS STEPHANUS, dien beroemden en geleerden Drukker, werd SCAPULA gebruikt als Proevennaziender. Toen deeze zyn *Theſaurus Linguæ Græcæ* uit zou geeven, trok SCAPULA 'er die Woorden en Verklaaringen uit, welke hy de nuttigſte rekende, vervatte dezelve in één Boekdeel, en zondt het, als een oorſpronglyk Werk, onder zyn eigen naam in 't licht.

Het vervaardigen en drukken van den *Theſaurus* hadt STEPHANUS veel arbeids en gelds gekost; doch het was zo zeer bewonderd van alle Geleerden, aan welken hy dit Werk vertoond hadt, en ſcheen van zulk een weezenlyk aanbelang tot het verkrygen eener grondige kennis in de *Griekſche* Taale, dat hy 'allen grond hadt, om te hoopen, dat zyn arbeid met Lettereere zou bekroond worden, en dat hem het geld, te koste gelegd aan het drukken, door een ſpoedig- en wydſtrekkend vertier zou vergoed worden.

Doch, eer zyn Werk in de wereld kwam, verſcheen het Uittrekzel van SCAPULA, 't geen, ter oorzaake van de grootte en den prys, een ſpoedig vertier bekwam; terwyl de *Theſaurus* verwaarloosd by den Opſteller bleef liggen. Het gevolg was, dat STEPHANUS bankbreukig werd; terwyl hy, die 'er de oor-

zaak van was, de vrugten van zynen verraadlyken handel plukte.

SCAPULA's *Lexicon* zag eerst, in 't Jaar 1570, in Quarto het licht. Het Werk is vervolgens vermeerderd, en in Folio uitgegeeven. Men heeft 'er verſcheide drukken van, terwyl het groote Werk nimmer herdrukt is. De opgang, dien het Werk van SCAPULA maakte, heeft men niet toe te kennen aan de meerdere verdienſten, welke hetzelve bezit, maar aan den laageren prys en bruikbaarder grootte. —— STEPHANUS beſchuldigt den Opſteller met het overſlaan van verſcheide gewigtige Artykels; als mede met het niet welverſtaan en verdraaijen zyner meening, en het maaken van ongerymde en beuzelagtige *Etymologien*, waarvan hy zich zorgvuldig gewagt hadt.

Dr. BUSBY, zo beroemd wegens zyne kunde in de *Griekſche* Taale, en zyne Leerwyze in dezelve gevolgd, wilde nimmer zynen Studenten in de *Weſtminſter School* toeſtaan gebruik van *Scapula* te maaken.

DE GOEDE KLOOSTERBROEDER VAN AUGSBURG.

Een zeer leerzaam Onderhoud.

(Ontleend uit Mr. CAMPBELL's *Journey over Land to India.*)

—— Getroffen door de gevoelens natuurlyk eigen aan een Mensch die gaarne zyne Medemenſchen gelukkig ziet, breidde myn hart zich uit in de beſchouwing van een ſtelzel van Vrede en Eensgezindheid, zich over de wyde wereld uitſtrekkende. Myn hart weidde van zelve uit in de beſpiegeling der voordeelen en zegeningen, uit zulk een ſtelzel oorſpronglyk; en een vlugt neemende van de grenzen der uitvoerlykheid, tot welke onze zwakke menschlyke natuur hier op aarde bepaald is, tot in het ryk der verbeelding, vormde ik een ſchets van eene *Utopiſche* wereld, welke ik, met de daad, geloof, dat in buitenſpoorigheid alle lugtkasteelen, welke de *Utopiaanſche* Werkmeesters ooit gevormd hebben, wyd en verre overtrof.

Weggeſleept door deeze bekoorlyke ſchildery der verbeelding, gehoorzaamde myn lichaam ongewillig aan de indrukken der ziele; en de ſnelheid myner ſchreden toenemende met de drift myner gedagten, bevond ik my, eer ik het bemerkte, binnen de deur van het Carmeliter Klooster. —— Myne dwaaling bemerkende, trad ik ſchielyk te rugge; wanneer een Kloosterling, die het goedaartigst voorkomen hadt, reeds vry bejaard, my riep, en, na my toeſreedende, op de beleefdſte wyze, my in 't *Fransch* vroeg, waarom ik zo ſchie-

schielyk te rug ging? —— Ik stond verstelt; maar waarheid is de vyandin voor welke verlegenheid altoos wykt. Ik verhaalde den Man myne geheele misvatting, met vermelding van de gepeinzen, die 'er aanleiding toe gegeeven hadden.

De goede Vader, het verder gesprek over dit onderwerp ter zyde schuivende, doch met een glimplach op 't gelaat, welke, myns oordeels, inhieldt een mengzel van genegenheid mywaards, en tevens eene verstnaading myner begrippen, geleidde my door de Kerk; my alles merkwaardigs, daar in te zien, vertoonende. Inzonderheid wees hy my aan, een Zonnewyzer, gemaakt in de gedaante van een Madonna, het hoofd omringd met straalen en starren, in de hand een Schepter houdende die de uuren aanwees.

De Kapél verlaatende en na het Klooster gaande, zag de Monnik my met een vrolyken lach aan. „Ik heb u nog iets te „ vertoonen, 't welk, terwyl Madonna den tyd aanwyst, ons „ dien zal helpen verkorten; en dewyl het waarschynlyk een „ dieper indruk op uwe zinnen zal maaken, dan 't geen gy „ tot nog gezien hebt, zult gy het daardoor misschien te lan„ ger in gedagtenisse houden."

Hy wendde zich daar op na een Persoon die 'er zeer vreemd uitzag, dit was een Leekebroeder, deezen zeide hy iets in het *Hoogduitsch*, 't geen ik niet verstond. Een lange gang doorgaande, bragt hy my in zyn Cel, waar ons de gemelde Leekebroeder welhaast volgde, met een grooten aarden drinkkan, twee glazen, en een schenkbord met beschuit.

„ Gy moet weeten," sprak daar op de Kloosterling, „ dat „ het Klooster der *Carmeliten*, te *Augsburg*, eeuwen lang be„ roemd is geweest door beter Bier te brouwen, dan men „ elders in de wyde wereld aantreft; ik heb u hier gebragt om „ uw gevoelen deswegen te verstaan. —— Want, een *Engelsch*„ *man* zynde, moet gy een bevoegd Regter weezen: de *Brit*„ *ten* zyn bekend voor Liefhebbers, en volkomen bedreeven in „ het *scavoir vivre*." —— Hier op schonk hy in, en bragt my aan; het zag 'er eer in helderheid uit na *Champagne*-Wyn dan Bier. —— Ik proefde nooit iets dergelyks, en myn Gastheer scheen zeer in zyn schik over den lof dien ik daar aan gaf; een lof, niet alleen uit beleefdheid gebooren, maar op waarheid gegrond.

Na dat wy elk een glas gedronken hadden, hervatte hy zyn onderhoud in deezer voege: „ Ik heb myne gedagten laaten „ gaan over de zonderlinge vlugt van verbeelding, welke u „ ongemerkt in dit Klooster bragt. Uwe ziel was ongesteld, „ myn Zoon! een gunstige beschikking der Voorzienigheid „ heeft uwe schreden bestuurd en u gebragt tot een Genees„ meester, indien gy slegts de goedheid wilt hebben om „ de Geneesmiddelen, welke hy u aanbiedt, in te neemen."

Uit myn geheel gelaat was de verwondering te leezen. ——

Hy voer voort: „ Gy ſtaat verſteld; maar luister toe. Wan„ neer gy my eerst die vlaagen uwer verbeelding vermeldde, „ zou ik, op 't eigen oogenblik, u daarop hebben kunnen „ antwoorden. —— Maar gy zyt jong —— gy zyt een *Ex*„ *gelschman* —— twee character-byzonderheden, die onverdul„ digheid, om beſtraffing te hooren, aanduiden; de leeringen „ van een Priester, dagt ik daarom, zullen op zich zelven be„ zwaarlyk ingang vinden, behalven de bykomende wanſmaak, „ ontſtaande uit de ſtaatlykheid van het Kerkgevaarte, 't welk „ wy doorwandelden."

Ik keek zonder eenigen toeleg op de Bierkan, en glimplachte. —— Myne inwendige gepeinzen uit myne houding opmaakende, vervolgde hy: „ Het is eene gegronde waarheid, „ dat eene goede Leering, op zekeren tyd, en by zommige Per„ ſoonen, kragtdaadiger invloed kan bekomen onder den ver„ vrolykenden invloed van gezellige verkeering, dan door den „ gezagvoerenden toon van den Predikſtoel. Noch ook ben ik, „ ſchoon een *Carmeliter*, van die lieden, die denkt, dat eene „ zaak, in zichzelve goed, kwaad kan gemaakt worden door „ voeglyke vrolykheid, en de verlevendiging geboren uit „ een verſtandig en gemaatigd gebruik van de goederen deezer aarde."

Ik ſtond verſteld.

„ Gy verviel," vervolgde de Kloosterbroeder, „ in eene „ mymering, gebooren uit de beſchouwing van het geluk eener „ Maatſchappye, waar in geen onderſcheid plaats hadt; waar „ geen menschlyke boezem eenige zugt loosde; geen oor eene „ klagt hoorde; geen traan biggelde; geen kommer of zwarigheid het hart knelde."

Ja Vader, ſprak ik, dit denkbeeld wederom met dezelfde geestdrift omhelzende, *dat zou myn wensch, dit het uiterſte verlangen van myn hart, weezen.*

„ Dan ziet gy," viel hy my in de reden, „ de uitgebreid„ heid van uwen wensch, veronderſteld dat gy ze kondt vol„ daan krygen; 't is geen gy, dank zy GODE! niet kunt doen."

Hoe! GOD *danken dat ik niet kan? Zyn dit uwe gedagten?*

„ Ja, myn Zoon! en eer Madonna tien minuten verder „ wyst met haaren Schepter zullen het ook de uwe wezen."

Onmogelyk!

„ Hoor my, myn Zoon! —— Is de dood geen afgryslyke „ afgrond voor het oog der Menſchen?"

Zeker, zeide ik, *het allerafgryslykſte. De menſchelyke Wetten, tot den dood, als de uiterſte ſtraffe, de toevlugt nemende, verklaaren zulks genoegzaam.*

„ Wanneer dan," hervatte hy, „ myn Zoon! daar wy zo zeer „ met ramp en elende omgeeven zyn, het verlaaten van deeze „ wereld iets zo ondraaglyks voor 's menſchen bevatting in„ ſluit,

„ fluit, wat zou dan het geval weezen, indien wy niets dan „ vreugde, vrolykheid en wellust, in dit leeven ſmaakten? „ Merk op, myn Zoon!" dus voer hy voort met een verdubbelden yver, die eene uitdrukking aan zyn gelaat byzette hoedanig ik nimmer aanſchouwde, „ de rampen, de elenden, „ de kwellingen, de traanen daar uit opwellende, welke zo „ door en door vermengd zyn, door den grooten Maaker, in „ onze natuure, dat zy 'er niet van afgeſcheiden kunnen worden, zyn, in de eerſte plaats, ons eene waarborg voor een „ Toekomenden Staat; zy dienen, vervolgens, om den weg voor „ ons vlak en effen te maaken, en, door eene langzaam voortgaande werking, onze zielen in ſtaat te ſtellen, om, met eene „ ſoort van kloekmoedigheid, die ontzettende kloove te beſchouwen, welke tuſſchen ons en dien ſtaat — den dood „ — in ligt. Zie, derhalven, deeze elenden aan als daaden „ van medelyden en genade van eenen gunſtigen Schepper, „ die door elken ramp een ſchakel wegneemt van die keten, „ welke ons aan dit aardſche hegt. —— Ontvang zyne zegeningen, en goedgunſtigheden, als Hy ze u laat toekomen, met dankbaarheid; geniet ze in volle maate. —— „ Ontvang ook de onheilen, welke Hy u toeſchikt, met dankzeggingen. In deezer voege, en op geene andere wyze, „ zult gy alle uwe *Utopiaanſche* verlangens een daadlyk beſtaan geeven; uit alles een grond van troost ontleenen, en „ wel te vrede leeven met eene bedeeling, welke gy niet „ kunt veranderen, en die gy, het vermogen van ze te veranderen bezittende, zoudt verſlimmeren."

Ik zat verſtomd in aandagt opgetoogen. —— De Kloosterling voer, naa eene kleine tuſſchenpoozing, in deezer voege voort: „ Dwaalingen, voortſpruitende uit eene deugdzaame gezindheid des harten en liefde voor onze medemenſchen, hebben „ iets van de zielsgeſtelteniſſe waaruit zy ontſtaan, en mogen „ deugdzaam heeten. —— Uwe wenſchen, derhalven, myn „ Zoon! ſchoon dwaalende, verdienen belooning, en zullen „ die, vertrouwe ik, ontvangen van dat Weezen, 't geen de „ ſchuilhoeken van 't menſchlyk hart doorziet. —— En indien de waarheden, welke ik u vermeldde, niet gemist hebben ingang in uw verſtand te vinden, laat dan het geen u „ op deezen dag bejegende deezen grondregel wel diep in„ prenten: —— Zo bepaald is de Mensch, zo onvolmaakt „ zyne natuur, dat het uiterſte zyner Deugd aan Ondeugd „ grenst, en de uitgebreidſte ſtrekking zyner Wysheid aan „ Dwaasheid."

Ik dagt dat hy door den geest gedreeven ſprak: en juist toen hy aan de laatſte zinſneede kwam, wees myn geheele houding uit, dat ik zyne woorden als indronk.

Hy voer voort: „ 't Is wel, myn Zoon! ik bemerk dat „ myne Leer by u ingang vindt." —— Hier op veranderde

hy zyne geheele wyze van voordragt en zyne gelaatstrekken, die, zeer veel uitdrukkende, bykans zyne woorden vooruit liepen, en ſchonk een friſch glas in. —— Myne betuigde vrees van te veel te zullen drinken, ging hy te keer, met te zeggen: „ Vrees niet; het Bier van dit Klooſter bedwelmt het verſtand „ nimmer."

Ons geſprek hieldt aan tot den tyd van het middagmaal. Ik vond zo veel ſmaaks in dit onderhoud, dat ik naauwlyks van den Kloosterbroeder kon afkomen: zulk eene gelukkige mengeling van Godsvrugt en vrolykheid, ernſthaftige wysheid en goedaartigheid, had ik nimmer gezien. —— Eindelyk, de klok des Kloosters luidende, rees ik op. Hy vatte my by de hand, en ſprak op den toon der ernſtigſte vermaaning: „ Gedenk, myn Zoon! gedenk, zo lang gy „ leeft, aan het Klooſter der *Carmeliten*; en in de ontelbaare „ rampen en ongelegenheden, die gy buiten twyfel op uwen „ leevensweg ontmoeten zult, zo gy lang leeft, aan de woor„ den, welke gy uit den mond van een ouden *Augustyner* „ Monnik gehoord hebt; en mogten dezelve u ter vertroostin„ ge ſtrekken!"

Vader, gaf ik hem ten antwoord, *wees verzekerd, dat ik van u iets mededraag, 't geen my nimmer uwe gastvryе opwagting zal doen vergeeten, en den raad my door een Augustyner Monnik gegeeven. Ik kan niets meer doen dan myne welmeenende wenſchen over u uitboezemen, en geen indruk van myn hier geweest hebben agterlaaten; maar dewyl myne hoogagting voor u, en misſchien myn hoogmoed, my doet wenſchen, dat ik by u niet vergeeten worde, zo neem dit aan,* (met trok ik een ring met een devies in hair gewerkt van myn vinger) *en wanneer gy deezen ring ziet, laat dezelve u doen gedenken aan een van die, ik durf zeggen ontelbaare, gevallen, waar in gy het uwe gedaan hebt tot verbetering en geluksbevordering uwer medemenſchen!*

De goede oude Vader was zeer aangedaan, nam den ring aan, geleidde my na de Kloosterpoort, ſtortte de beſte wenſchen over my uit, en verzogt, dat ik, op myne terugreize na *Engeland*, weder te *Augsburg* komende, hem zou bezoeken, en een glas Kloosterbier drinken.

SPREUKEN.

In iederen boezem vindt men eenige goede neigingen, en het Geweeten behoudt altoos een bezef van zedelyk goed en kwaad.

Het is een aangenaam denkbeeld, de achting der geenen, die

onder welken wy leeven, te verwerven, en een goeden naam te erlangen.

De minderen zoeken zich altoos in de gunst der Grooten te dringen, door ſlaaffche inwilliging van derzelver begeerten.

De Grooten der Aarde zyn niet min afhanglyk van de minderen, dan de minderen van de Grooten.

Veelen geeven zich over aan vermaaken, uitſpanningen, het ſpel, en veele ſpoorloosheden, enkel uit zwakke toegeevendheid, en uit vreeze van uitgelachen te zullen worden van hunne medemakkers.

Niets is van grooter belang voor de Jeugd, dan verſtand, raad, en behoedzaamheid, te gebruiken, in de keuze hunner medgezellen.

Weeg, met bedachtzaamheid, de Characters wel, eer gy u aan iemand te naauw verbindt, die uw gezelſchap zoekt.

De onbedachtzaame, losſe, Jongeling, die in alles zyne driften volgt, zeilt op een gevaarlyke Zee, vol Rotzen, zonder Compas om zyn koers naar te richten, en zonder Roer om zynen gang te beſtuuren.

De orde en het geluk deezer waereld kunnen niet beſtaan zonder een geſtadigen omloop van pligten en werkzaamheden, die elk in zynen kring moet verrigten.

Welk eene haatelyke rol ſpeelt hy, die zyne ooren ſtopt voor de noodwendigheden en behoeften van een ſchreijend Huisgezin, dat hem om hulpe ſmeekt.

Weinig of geen nut brengen ons de zaaden van groote bekwaamheden aan, als wy dezelve onaangekweekt laaten.

De dood verſchoont zo min den Monarch op zyn Vorſtelyke legerkoets, als den ſchamelen Daglooner, in zyn bouwvallig hutje, op een handvol ſtuivend ſtroo.

Gelukkig hy, die, op deeze waereld, de kunst bezit, om met Menſchen om te gaan; zich naar hunne kundigheden, dwaasheden, grilligheden en vermogen, te ſchikken.

Weldaadigheid is een der ſchoonſte trekken in het Character van een Mensch: dan de ſtille, ongemerkte, uitoefening daarvan heeft hooger waarde dan derzelver in het oog loopend vertoon.

Waan niet, dat gy achting zult verwerven door vertellingen uwer inbeelding. Eenvoudige waarheid behaagt aan lieden van gezond verſtand.

Tragt uwe geſprekken met kundige Mannen altoos op die onderwerpen te leiden, welke voor u van 't meeste belang zyn.

Zyt een vreemdeling in listen, laage kunſtenaaryen, en vermommingen, en laat uw uitzigt en taal altoos overeenſtemmen met uwe gevoelens, en laaten die gevoelens ſteeds gevestigd zyn op Braafheid, Vryheid en Menſchenliefde.

Indien 'er geen mensch zy, hoe hoog in rang verheven,

ven, of hy heeft menigwerf de goede dienſten zyner Vrienden noodig; kan hy dan denken, dat hy hun, ter vergelding, niets verſchuldigd is?

Laagheid van denkwyze en eene aangemaatigde grootheid zullen zich by veele gelegenheden verraaden.

Hoe menige verdienſte blyft onbekend; en hoe menig vernuft wordt, onder den druk der behoeftigheid, en uit gebrek aan behoorlyke aanmoediging, en gelegenheid om zich te kunnen uiten, verſtikt.

Brielle, 1797. J. D. V..

DE HERTOG DE MONTAUSIER, GELEIDENDE DEN DAUFYN IN DE BOERENHUTTEN.

Op zekeren dag treedt de Daufyn, verzeld van den Hertog DE MONTAUSIER, buiten die pragtige Tuinen van *Verſailles*, ter voedinge van den trots des Konings door de Kunſten geſchapen, en die het voorkomen hebben van eene overwinninge zyner mogendheid, op de Natuur zelve behaald. Hutten vallen hun in 't oog; deeze bedekken de uitgeſtrektheid des Koningryks. Paleizen praalen ginds en elders; en nog worden deeze aan alle zyden van Hutten verdrongen. Ach, vraagt de Prins, wie mogen toch onder deeze akelige en afzigtige daken woonen? ... Treed daar binnen, hernam de Hertog, en gy zult het zien. Thans, op het gezigt van vervallene muuren, van de geringe en ruwe huisgeraaden, van het ſlegt voedzel des behoeftigen, voor zyne behoeften dikmaals niet toereikende, van het, door honger en arbeid, vermagerd huisgezin: „ Zie eens, myn Heer, roept de Gouverneur, 't is onder dit „ dak, 't is in deeze elendige verblyfplaats, daar de Vader, „ de Moeder en de Kinderen woonen, die zonder ophouden „ arbeiden, om het goud te betaalen, waar mede uwe Paleizen „ vercierd zyn, en van honger ſterven, om de kosten van „ uwen Tafel te helpen draagen." Zyne ziel, diep gegriefd van deeze zedelyke wanorde der groote Maatſchappyen, van dit Contraſt tuſſchen het uiterſte van rykdom en armoede, kan haare droefheid niet langer verbergen; hy ontlast dezelve in het jeugdig hart, door zo veele verſcheurende voorwerpen voor het mededogen geopend; en, in eene heilige verontwaardiging, onderhoudt hy hem over de voordeelen, aan zynen rang verknogt, als eene ſoort van misdaad, met welke hy zyn Geweeten bekend maakt. Ach, 't is met geen ſchroomvallig ontzien, maar 't is met zulk eenen nadruk, dat de Koningen over kunne ſchulden aan de Onderdaanen moeten worden aange-

ſpro-

ſproken. Dat deeze geduchte waarheid nogmaals hun in de trotſche en kieſche ooren klinke! dat zy de valſche kieschheden der Hoven verſtoore, en al hunnen trots bezwalke! In naame van alle elendelingen, rigte ik hier tot hen deeze ſchoone woorden: „ Zie eens, myn Heer, 't is onder dit „ dak, 't is in deeze elendige verblyfplaats, daar de Va„ der, de Moeder en de Kinderen woonen, die zonder op„ houden arbeiden, om het goud te betaalen, waar mede „ uwe Paleizen vercierd zyn, en van honger ſterven, om „ de kosten van uwen Tafel te helpen draagen." (De la Cretelle.)

NANNY, OF DE SENTIMENTEELE VROUW.

Aandoenlykheid, by elke voorvallende gelegenheid, verre-gaande tederheid, met uitboezeming van hartroerende gezegdens — dit is *Nanny:* zy, in haare prille jeugd, haar werk maakende van alle zulke geſchriften, die het aandoenke voeden, —— *Romans*, —— overdrevene liefdensgevallen, —— Toneelſtukken, waar dood en liefde de hoofdrol ſpeelen, dit alles deed *Nanny* de *Sentimenteele Vrouw* worden. —— Nu beſtempelt zy allen, die niet even als zy denken, met den naam van wreed! en hoe zeer zy gaarne, even als een ander, een weltoebereid gebraad op haare tafel ziet, is het egter wreed, die lieve ſchepſelen te dooden! —— Hoe zeer zy gaarne een toertje ryd, noemt zy den Koetſier wreed, wanneer hy de paarden eenige zweepſlagen toebrengt, om ſpoediger voort te loopen. —— Haar getrouw ſchoothondje *fido*, haare lieveling de kat, zyn haare geliefkoosde voorwerpen, by haar tafel en op haar bed. —— Dan, haar geliefd vogekje, haar geſchonken door eenen Zielenvriend; dat uit haare hand de ſpyze ontving; haar kende; en haare aandoenlyke uitboezemingen verſtond; dat ook gevoelig ſcheen! —— Ach! —— het lieve ſchepſel *is niet meer!* het ſtierf, en *Nanny* ſtortte *heete traanen* om zynen dood! voorwaar een lekker beetje voor de kat; maar foei, welk eene wreedheid! —— Neen! —— ontdaan van zyne kleene ingewanden, zal men derzelver plaats vervullen met welriekende kruiden, om het kleene overgebleevene lighaam voor verderf te behoeden, en aan de vergetelheid te ontrukken. —— Zoo aandoenlyk is *Nanny!* en elk, wien zy ziet, is *onaandoenlyk:* het gewoel der Waereld is haar een last, —— men moet naar buiten! —— Donkere Alleés, ruiſchende watervallen, eenzaame paden, zyn haare geliefkoosde wandelingen; en de getrouwe *fido* wordt niet vergeeten, —— hy *moet mede*; hy verheugt

zig

zig ook, wanneer hy de buitenlugt inâdemt, —— en moet men dan, om den duisteren avondſtond, die langzaam begint te naaken, weder naar de woelingen der Stad te rugge keeren, —— ach! —— men vertoeft zoo lang mooglyk: wat is ſchooner, gevoeliger, aandoenlyker toneel, dan wanneer een donker floers het aardryk dekt, en de zagte kwynende *Maan* te voorſchyn komt; —— wanneer alles rondom ſtil is, en men de verzugtingen van *ach!* vryelyk kan uitboezemen; — wanneer men niet verhinderd wordt door de ruuwe menigte, die geen gevoel bezitten, maar wreed zyn, en alles met een onverſchillig oog beſchouwen! —— Ongelukkig intuſſchen voor *Nanny*, dat zy een Man bezit, die ſlegts een eenvoudig charakter heeft, en geheel ontbloot is van die aandoenlykheid, waarin zyn Vrouw *zoo veel* ſtelt, wyl hy altoos lacht en ſpot, (welk een ongevoelig Mensch!) met die hooge opgeevers van ſterke gemoedsaandoeningen, die altoos den mond vol hebben van veel fyner gevoel, dan anderen, te bezitten!

B . . . . . V.
1797.

GRAF VAN HENDRIK DEN IV, *Koning van Frankryk*, MET EEN BOER.

HENDRIK DE IV, zich op eene Jagtparty in het *Vendemoiſche* bevindende, dwaalde van zyne Jagtgenooten af, en ontdekte, eenigen tyd gereeden hebbende, een Boer, die by een boom zat. „ Wat doet gy daar?" vroeg de voorbyrydende Koning. *Ik zit hier*, was het antwoord, *om den Koning te zien voorbygaan.* —— „ Is dit uw voorneemen," hervatte HENDRIK, „ zit dan agter by my op, en ik zal u brengen op eene plaats, „ waar gy hem wel degelyk zult kunnen zien." — De Boer klom terſtond agter den Koning te paard; doch vroeg, onder het voortryden, *waar aan hy den Koning zou onderkennen?* —— „ Gy „ behoeft," antwoordde zyne Majeſteit, „ niets meer te doen, „ dan hem aan te kyken, die zyn Hoed op 't hoofd houdt, „ terwyl alle de overigen zich ontdekken." —— Eerlang kwamen zy by het overige Jagtgezelſchap, en alle de Heeren groetten HENDRIK. —— „ Wel nu," zeide hy tegen den Boer, „ wie is de Koning?" —— *Henkers!* ſprak de Boer, *Gy of Ik moet de Koning weezen; want wy hebben beiden onze Hoeden op!*

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

ALGEMEENE BESCHOUWING VAN DE NATUURLYKE, ZEDELYKE EN EVANGELISCHE BLYKBAARHEDEN VOOR EEN TOEKOMEND LEEVEN, EN EEN STAAT VAN VERGELDING IN 'T ZELVE.

(Uit het *Engelsch* van den Eerw. BEILBY PORTEUS, DD. en Bisschop van *Londen.*)

(*Vervolg van bl.* 446.)

Het is herhaalde keeren, door eenigen der bekwaamste Wysgeeren en Bovennatuurkundigen, aangetoond, dat de zamengestelde natuur, de deelbaarheid en werkloosheid der Stoffe geheel onbestaanbaar zyn met bevatting, denken, bewustheid, eigenwillige beweeging, en alle de andere werkzaame en enkele vermogens, die, blykbaar, dat gedeelte, 't welk wy 's Menschen Ziel noemen, onderscheiden; dat alle mogelyke schikkingen, vereenigingen en wyzigingen, van gedaante en beweeging niets kunnen te wege brengen dan gedaante en beweeging; en dat 't even gelooflyk is, dat de vereeniging van een smaak en een kleur een geluid zou veroorzaaken, als dat eenig ding, zo geheel en al onderscheiden van alle gelykvormigheid aan de eigenschappen van een Lichaam, als Verstand duidlyk is, het gevolg zou weezen van de werktuiglyke werkingen eens lichaamlyken stelzels, hoe kunstig bedagt, geschikt en georganiseerd.

Bewysredenen van deezen aart, in derzelver volle uitgebreidheid ontvouwd en voortgezet, zouden zeer voldingende bewyzen opleveren van een onlichaamlyk bevattend vermogen. Maar ik wederhoud my om u verder tot naspeuringen van dien aart in te leiden; niet alleen om dat dezelve aan deeze Plaats niet voegen, en ons zouden wikkelen in een onuitkomelyken doolhof van zeer afgetrokkene naspeuringen; maar ook om deeze eenvoudige reden: dewyl men, naa dit alles, zou kunnen zeg-

gen, dat, ſchoon bevatting en denken mogelyk het *natuurlyk uitwerkzel* van bloote ſtoffe en beweeging niet kunnen zyn, GOD, nogthans, zekerlyk, als het hem behaagt, die hoedanigheden *bovennatuurlyk* kan toevoegen aan een ſtelzel van georganiſeerde ſtoffe, gelyk de zelfſtandigheid der harsſenen waarſchynlyk is.

Nu zou het ongetwyfeld vermetel voor een Mensch zyn, met volſtrekte zekerheid te beſliſſen, wat voor zyn Schepper mogelyk of niet mogelyk is te doen, en grenzen aan diens Alvermogen te ſtellen; maar zo verre mogen wy gaan, dat wy vaſtſtellen, dat de Almagt niets tegenſtrydigs kan werken; en voor onze zwakke verſtanden heeft het zeer het *voorkomen* van eene tegenſtrydigheid, zelfsbeweeging, werkzaamheid, verſtand, wil, bewustheid, enkelvoudigheid en ondeelbaarheid, aan een aardklomp mede te deelen; aan eene zelfſtandigheid, die, indien wy geloof geeven aan onze zintuigen of aan de gevoelens der uitſteekendſte Wysgeeren, een vaste, uitgebreide, zamengeſtelde, verdeelbaare klomp is, onbekwaam om zyn eigen ſtaat te veranderen en wederſtand aan beweeging te bieden (*). Want ſchift en verfyn de Stoffe zo veel het u behaagt, dezelve moet nogthans haare weezenlyke en characteriſtike eigenſchappen behouden; en het is niet zeer geloofiyk, dat dezelve twee verſchillende ſoorten van eigenſchappen zou hebben, even

(*) De Leezer zal ontdekken, dat ik hier, en in andere deelen deezer Redenvoeringe, het aangenomen denkbeeld omhels van de *vastheid*, *ondoordringbaarheid* en de *vis inertiæ* der Stoffe. Dan ik ben geenzins onkundig, dat dit gevoelen onlangs beſtreeden, en een zeer verſchillend ſtelzel omhelsd is, door Mannen van veel bekwaamheid. Maar, niettegenſtaande de groote vernuftigheid hunner bewysredenen, moet ik voor my zelven bekennen niet zeer gereed te zyn om de beginzels vaarwel te zeggen van zulke Mannen als een LOCKE, een CLARKE, een NEWTON, een MACLAURIN, enz. enz. en misſchien zal een kundig Leezer gereed weezen, om te denken, dat deeze gehegtheid aan oude gevoelens iets meer is dan een oud vooroordeel, als hy met aandagt geleezen heeft Mr. DE LUC's *Lettres Morales & Phyſiques*. Tom. I. L. 10, 11, 12, 13, 14; waar hy dit zeer afgetrokken geſchilſtuk ontwikkeld, en, myns oordeels, uitgemaakt zal vinden, met eene waarlyk Wysgeerige ſchranderheid, klaarheid en naauwkeurigheid.

even weezenlyk daar toe behoorende en rechtſtreeks tegen elkander over geſteld. Van zodanig eene vereeniging hebben wy geen voorbeeld in de Natuur, en is 'er niets, waar uit wy by afleiding zouden kunnen beſluiten, om het te verwagten, of mogelyk te oordeelen. Niets minder, zou men ligt denken, kan iemand tot zulk een veelgewaagd beſluit brengen, dan de *klaarſte en alles uitmaakende blykbaarheid*, dat 'er met mogelykheid zodanig iets niet kan weezen als eene onſtoflyke zelfſtandigheid. Maar dit is zo verre af van beweezen te kunnen worden, dat het daadlyk beſtaan van zulke zelfſtandigheden eene waarheid is, welke op het hoogſte gezag rust, en onderſchraagd wordt door nog nimmer wederlegde bewysredenen.

By den eerſten dageraad der Wysbegeerte, ſtelde men vast, dat 'er twee ſoorten van Zelfſtandigheden, weezenlyk van elkander verſchillend, beſtonden, die men onderſcheidde door de benaamingen van ZIEL en LICHAAM. Deeze onderſcheiding werd uitdruklyk ſtaande gehouden door PLATO, ARISTOTELES, en meest alle oude *Theisten*, van THALES af tot SENECA toe. Veelen hunner beweerden desgelyks, dat het *Lichaam*, of de *Stoffe*, uit eigen aart, met de daad, lydelyk, log, en buiten ſtaat is om zich zelve te beweegen, en dat de eenige werkende kragt in het Heelal de ZIEL was, of eene onlichaamlyke Zelfſtandigheid (*). Dit groot beginzel veronderſtelden zy verſpreid te weezen door elk gedeelte der Natuure (†); zy hielden 't zelve voor de onmiddelyke oorzaak van den groei, van het dierlyk leeven, van het verſtand, en zy

(*) Ικανωτατα δεδειχται ψυχη των παντων πρεσβυτατη, γενομενη τε αρχη κινησεως. PLATO *de Leg.* Lib. X. p. 952. *Ed. Fic.*

Της μεν ὑλης το πασχειν εστι και το κινεισθαι το δε κινειν και το ποιειν ἑτερας δυναμεως. ARISTOTEL. *de Gen. & Corrupt.* Lib. II. c. 9. p. 407. Zie ook *Phyſ.* Lib. VIII. c. 5. p. 325, en *Metaphyſ.* Lib. XII. c. 7. p. 741. En in zyn Boek *de Animal.* L. I. c. 2, geeft hy de gevoelens op van verſcheide oude Philoſophen, wegens de *Ziel*, van welken het meerendeel zamenſtemt in dezelve tot het beginzel van beweeging te ſtellen.

(†) Men ſlaa het oog op de welbekende en ſchoone Regels van VIRGILIUS, *Principio cœlum & terras*, &c. Æn. Lib. VI. vs. 724, en wederom *Deum namque ire per omnes*, &c. *Georg.* IV. vs. 221.

zy ſchynen het voor onmogelyk gehouden te hebben, dat 'er ooit iets zodanigs, als beweeging, in de wereld zou geweest zyn, hadt 'er in dezelve geen andere Zelfſtandigheid, dan Stoffe, beſtaan (*).

Dit denkbeeld, wel verre van gewraakt te worden door de waarlyk wonderbaare ontdekkingen en het meerder licht der hedendaagſche Wysbegeerte, ontvangt, van die zyde, de voldingendſte verſterking. Het is elk bekend, dat een vastgeſteld beginzel is deezer Wysbegeerte, 't geen als een eerſte en grondwet der Natuure moet aangenomen worden, dat de *Stoffe*, in zichzelve, *volſtrekt werkloos* is, en buiten ſtaat, om den ſtand, waar in dezelve zich bevindt, 't zy beweeging of rust, te veranderen, en dat, gevolglyk, alle beweeging, welke nu in de wereld plaats heeft, (of men moest die van eeuwigheid ſtellen,) den oorſprong moet ontleenen van een *Onſtoflyk Werker*.

Nog is dit alles niet. Eenigen van de uitmuntendſte Leerlingen der *Newtoniaanſche* Schoole beweeren daar en boven, dat niet alleen de oorſprong der *Beweeging*, maar ook de volduuring van dezelve, eene geduurige werkzaamheid vordert van iets verſchillend *van* en verheven *boven* Stoffe. Zy houden, tot betoogens toe, blykbaar, dat alle de groote beweegingen van het Heelal voortgebragt en gaande gehouden worden door de onafläatende werkingen van *zekre Onſtoflyk vermogen*, en dat het beſtaan, als mede de werking, van zodanig een vermogen niet alleen waarſchynlyk is, maar zeker, en zelfs noodzaaklyk tot inſtandhouding van den loop en orde der Natuu-

(*) Op deeze beginzelen der oude Wysbegeerte is gegrond de *Plastike Natuur* van den diepzinnigen en geleerden CUDWORTH; en ook de veronderſtelling van de algemeene heerſchappy der *Ziele*; en het beſtaan van *een onderſcheiden, inwendig*, werkzaam *beginzel* in elk deel der Natuure, (onbezielde zelfſtandigheden niet uitgezonderd,) 't welk beweerd wordt door den zeer ſchranderen Schryver van een Boek, onlangs uitgegeeven, onder den Tytel van *Ancient Metaphyſics*. Dit ſtelzel zullen weinigen, myns bedunkens, genegen zyn in volle ruimte aan te neemen; dan zullen nogthans de Liefhebbers van oude Geleerdheid en Wysbegeerte 'er veel keurig onderrigts uit kunnen opzamelen; en de Voorſtanders van de Leer der Onſtoflykheid zullen 'er eenige nieuwe bewyzen voor de Leere, hunner aandagt wel waardig, aantreffen.

tuure (*). De groote Veroorzaaker der Natuure zelve is zeker een onlichaamlyk Weezen. Hy werd voor zodanig erkend door de ſchranderſten der oude Bovennatuurkundigen (†); en de beroemdſten onder de hedendaagſchen oordeelden niet alleen, dat de Onſtoflykheid van het Opperweezen betoogbaar was; maar dat dit Weezen zelve zulks betoogde (‡).

Het, derhalven, als eene ontwyfelbaare waarheid aanneemende, dat 'er *één* onlichaamlyk Weezen ten minſten in de wereld *is*, zo volgt, dat 'er *meer zyn kunnen*. En wanneer wy overweegen, by welke opklimmende en kleine trappen de ſchaal van beſtaan opklimt van onbezielde ſtoffe tot den Mensch, en welk een oneindig getal van ſchepzelen van verſchillende rangen en eigenſchappen begreepen zyn binnen deeze paalen, valt het vry natuurlyk te beſluiten, dat, in de onzigtbaare wereld boven ons, in den onafmeetbaaren afſtand tusſchen ons en den VADER DER GEESTEN, eene veel langer reeks en voortgang is van geestlyke Weezens, de een boven de andere opklimmende in zuiverheid en volmaaktheid, dan van ſtoflyke zelfſtandigheden beneden ons. Dit denkbeeld van de onzigt-

(*) Zie CLARKE's *Dem.* p. 74. — *Evid. of Nat. & Rev. Religion*, p. 14 en 22, 4th Ed. en MACLAURIN's *Account of Sir* ISAAC NEWTON's *Philoſophy*, B. IV. c. 9. ſ. 12, 13. p. 387.

Men voege hier by, 't geen beweerd, en, myns oordeels, beweezen is door Schryvers van de uitſteekendſte bekwaamheden, dat de eigenſchappen van lichaamlyke Aantrekking en Afſtooting, merkbaar in alle lichaamlyke zelfſtandigheden, en ſoms als bewyzen van derzelver werkzaamheid aangevoerd, geene vermogens zyn in de zelfſtandigheden zelve huisvestende, (welke in dat geval, ſtrydig met eenen regel in de Wysbegeerte vastgeſteld, *werken waar zy niet tegenwoordig zyn*; dat is op een afſtand van derzelver oppervlakten,) maar de uitwerkzels van *zeker werkzaam beginzel*, geheel en al verſchillend en weezenlyk onderſcheiden van ſtoffe. Sir ISAAC NEWTON zelve ſchynt eenig denkbeeld van dien aart gekoesterd te hebben, *Optics*, 2d Ed. p. 376, 377.

(†) ARISTOTELES *Metaph.* Lib. XII. c. 7. p. 742, en Περι Ξενοφ. p. 944. Nec vero Deus ipſe alio modo intelligi potest, niſi mens ſoluta quædam & libera. *Tuſc. Quæſt.* Lib. I. c. 27.

(‡) Mr. LOCKE's *Eſſay on Hum. Und.* B. IV. c. 3. ſ. 6. *note* p. 167. B. IV. c. 10. p. 245 — 250.

zigtbaare wereld komt wel overeen met onze bevattingen van de Wysheid, Magt en Goedheid, onzes almagtigen Scheppers, als mede met die grootheid, geregeldheid en orde, welke in het gansch Heelal heerscht (*).

Laaten wy nu bezien, welke de uitkomst is van dit onderzoek. Deeze kan binnen een zeer naauw perk omschreeven worden.

Het blykt, dat de beste gronden zich opdoen om te beweeren niet alleen het *mogelyke* maar het *daadlyke* beſtaan van ONLICHAAMLYKE WEEZENS.

Het is desgelyks zeker, dat zodanige zelfſtandigheden vatbaar zyn voor werkzaame en verſtandlyke vermogens: want zodanige vermogens, tot in het oneindige uitgebreid, bezit het Opperweezen zelve.

Ten zelfden tyde zien wy rondsom ons *andere* zelfſtandigheden, van eene zeer verſchillende natuur, welke wy *ſtoffelyke* of *lichaamlyke* noemen; en die niet alleen blykbaar voor onze zinnen werklooze, lydlyke, lichaamen zyn, geheel ontbloot van gewaarwording, verſtand, en eigenwillige beweeging; maar die door de vlytigſte naſpoorders der Natuure verklaard zyn volſtrekt onvatbaar te weezen voor deeze eigenſchappen.

Nu moet tot een van deeze twee ſoorten van zelfſtandigheden dat werkzaam, leevendig, zelfbewust, denkend vermogen binnen in ons, 't geen wy ZIEL noemen, behooren. Laat de rede, laat het gezond menſchenverſtand, beſliſſen, welk van beide de ZIEL is.

Op deeze eenvoudige uitkomst moet het ſtuk, voor ons, eindelyk nederkomen. Wy laaten het aan een ieder over om voor zichzelven te beſliſſen; en een eenvoudig, ongezwenkt, verſtand kan geen verkeerde keus doen.

Zwaarigheden, dit kan men niet lochenen, zyn 'er aan de zyde van het waarſchynlykſte deezer twee begrippen, dat naamlyk eener Onſtoffelyke Ziele. Maar ik geloof, dat ze, naar het begrip der meesten, niet te vergelyken zyn met die het tegenovergeſtelde gevoelen drukken. Te veronderſtellen, dat 's Menſchen Ziel, met alle haare wonderbaare eigenſchappen en vermogens, gevormd is uit ſtoffe weezenlyk dezelfde met het gruis, 't welk wy met onze voeten betreeden; en dat een klomp lood, wel georganiſeerd zynde, vatbaar is voor de hoogſte vlugt der ver-

(*) LOCKE's *Eſſay on Hum. Und.* B. III. c. 6. ſ. 12.

verbeeldinge, en alle de onderſcheidene vorderingen en werkzaamheden van het kloekst, ſneedigst en meestbevattend verſtand, is zeker ſtrydiger met de natuurlyke bevattingen des Menschdoms, en doet meer gewelds aan de eerſte beginzelen van 't geen men, tot heden toe, gezonde Wysbegeerte genaamd heeft, dan eenige zwaarigheden, welke de Leer van een onlichaamlyk vatbaar vermogen drukken. LOCKE zelf, die zeker geene onredelyke vooroordeelen tegen de vatbaarheid der Stoffe koesterde, en overzulks mag aangezien worden voor een zeer onpartydig zo wel als bekwaam Regter in het ſtuk thans voorhanden; —— LOCKE zelf, naa de bewyzen en tegenwerpingen van beide zyden ryplyk overwogen te hebben, erkent, *dat het in de hoogſte maate waarſchynlyk is, dat 's Menſchen Ziel onſtoflyk te agten zy* (*).

Wy mogen, derhalven, vrylyk zeggen, dat dit gevoelen het meest zamenſtemt met Rede en Wysbegeerte, zo wel als met de algemeenst aangenomene begrippen des Menschdoms. Het noodzaaklyk gevolg hier van is, dat de Mensch een *zamengeſteld weezen* is, beſtaande uit een ſtoflyk Lichaam en eene onſtoflyke Ziel, op het allernaauwst met elkander vereenigd, elk zyne eigene vermogens en hoedanigheden onderſcheiden behoudende, ſchoon in volmaakte zamenſtemming werkzaam.

Op welk eene wyze, en door wat middel, zy zodanig vereenigd zyn, en hoe twee zulke ongelyke zelfſtandigheden wederkeerigen invloed op elkander hebben en werken, is, in de daad, meer dan wy kunnen begrypen. Maar dit kan nimmer, met grond, aangedrongen worden tegen de weezenlykheid eener zodanige vereeniginge, of men zou het als een grondregel in de Wysbegeerte moeten te nederſtellen, dat de ſterkte of zwakheid onzer bevattinge de maatſtaf is van waarheid en valschheid, en dat

(*) LOCKE's *Eſſay on Hum. Und.* B. IV. c. 3. ſ. 6. Note, p. 141 en 143. Terwyl ik weet, door zien en hooren, enz. dat 'er eenig lichaamlyk weezen buiten my beſtaat, het voorwerp van die aandoening, weet ik *nog zekerder*, dat 'er eenig *geeſtlyk weezen* binnen in my is, dat ziet en hoort. Dit, moet ik my verzekerd houden, *kan de werking niet zyn van enkel gevoellooze ſtoffe: ja zelfs kan het geen plaats hebben zonder een onſtoflyk denkend weezen.* Ibid. B. XI. c. 23. ſ. 15. p. 259.

dat alles, wat wy niet volkomen begrypen, daarom onmogelyk te agten zy. Wy kunnen even gemaklyk het verband en den onderlingen invloed van Ziel en Lichaam begrypen, als wy kunnen uitleggen hoe de kleine zamenſtellende deelen der ſtoffe zo vast aan elkander kleeven, dat zy, 't geen wy uitgebreidheid noemen, vormen; hoe de geheele voortgang is van den groei, door alle deszelfs trappen; hoe de ſpyze der dieren tot voedzel gevormd wordt, en werkt tot derzelver inſtandhouding en groei; hoe eindige ſtoffe tot in het oneindige deelbaar is; en hoe twee lynen in de Wiskunde, in het oneindige voortgetrokken, elkander ſteeds kunnen naderen en nogthans nimmer raaken (*). Wanneer deeze, en duizend andere, waarheden, even onbevattelyk, en nogthans onbetwistbaar, in bykans elken tak van weetenſchap, in elk deel der natuure, voorkomen, duidelyk en vatbaar voor 't verſtand gemaakt zyn, zal het de tyd weezen om te toonen hoe Ziel en Lichaam zamen verknogt zyn, en in ſtaat geſteld om op elkander te werken.

Ondertusſchen is het zeker, dat, in het wyd bevang der Scheppinge, 'er plaats genoeg was voor eene zamenvoeging als deeze: en, uit de overeenkomst redenkavelende, was het natuurlyk te veronderſtellen, dat 'er ergens zulk een zamengeſteld weezen zou beſtaan als de Mensch — zamengeſteld uit een ſtoflyk Lichaam en eene onſtoflyke Ziel; dus de zigtbaare en onzigtbaare wereld vereenigende: even gelyk wy, in de onderſcheide orders en rangen van weezens opklimmende tot den Mensch, zien, dat 'er, van de eene tot de andere overgaande, altoos eene ſoort is die in beiderlei aart ſchynt te deelen; die, als 't ware, de ſchakel uitmaakt van de keten, die de weezens zamen verknogt, en de tot beide behoorende grensſcheiding uitmaakt tusſchen onbezielde ſtoffe en groei; tusſchen groei en dierlyk leeven; tusſchen dierlyk leeven en verſtand.

Deeze vereeniging dan van de twee deelen, die den Mensch

(*) Nous ne ſavons, ni comment nous recevons la vie, ni comment nous la donnons, ni comment nous croiſſons, ni comment nous digéstons, ni comment nous dormons, ni comment nous penſons, ni comment nous ſentons. Notre nature, celle de l'univers, celle de la moindre plante, tout eſt plongé pour nous dans une gouffre de tenebres. VOLTAIRE *Queſtions ſur l'Encyclopedie, Art. Ame*, p. 176—190.

Mensch uitmaaken, beſtaat tot dat dezelve door den dood ontbonden wordt, welke wy geene reden hebben om te ſtellen dat eenige andere uitwerking kan hebben op de Ziel, dan alleen dat zy daar door van het Lichaam geſcheiden wordt. Want de eerſte is, gelyk wy gezien hebben, een gewaarwordend beginzel, geheel van de laatſte onderſcheiden. Dezelve *kan* derhalven blyven beſtaan, en denken, wanneer het Lichaam ontbonden is; en, indien de Ziel, daarenboven, (gelyk wy zulks tot eene hooge waarſchynlykheid hebben opgevoerd,) onlichaamlyk is, zo kan dezelve niet onderworpen weezen aan die ontbinding van deelen, welke de ontſlooping des Lichaams te wege brengt. Ons geheel Lichaamlyk geſtel ondergaat, gelyk wy weeten, waarſchynlyk meer dan ééns, ſtaande ons leeven, eene geheele verandering; nogthans blyft de Ziel, al dien tyd, onveranderlyk dezelfde. Waarom kan dezelve niet even zeer, onveranderd, die geheele verandering des Lichaams overleeven, welke *op eenmaal* door den dood veroorzaakt wordt, zo wel als die trapswyze door andere oorzaaken wordt hervoort gebragt? Het is naast te vermoeden, dat de Ziel zulks doet, zo men geen bewys van het tegendeel konne geeven, 't welk ik begryp dat niet gemaklyk zal kunnen gedaan worden (*).

Onze Almagtige Schepper kan ongetwyfeld, als het hem behaagt, door eene byzondere daad zyns Alvermogens, ook een einde maaken aan ons onlichaamlyk deel, wanneer de verbreekbaare wooning ontſloopt wordt. Doch men kan geene reden bedenken, om te veronderſtellen, dat hy zulks wil. Het Lichaam zelve wordt by den dood niet geheel vernietigd door den dood. Het komt alleen in eene andere wyze van beſtaan. Het verliest leeven en beweeging, het kunſtig werktuiglyk geſtel wordt verbrooken; maar de oorſpronglyke deelen, waar uit het beſtaat, blyven, en 'er is, zo verre wy weeten, geen voorbeeld, dat één eenig ſtofdeeltje in 't Heelal vernietigd wordt. Waarom zouden wy ons dan verbeelden, dat de Ziel, naa haare afſcheiding van het Lichaam, beroofd worde van allen beſtaan, daar niets anders in de Natuur vernietigd wordt? —— Te beweeren, gelyk LUCRETIUS en anderen gedaan hebben (†), dat de Ziel niet kan

(*) Zie BUTLER's *Analogy*, c. I.

(†) LUCRETIUS Lib. III. vs. 559 en 631. Neque aliud eſt quid-

kan beſtaan, of bevatting behouden, denken en redenkavelen, zonder den byſtand van het Lichaam en de zintuigen, is een beſluit al te onwysgeerig om in deeze eeuwe toegeſtaan te worden. In deeze zigtbaare wereld, 't is waar, en in den ſtaat van beſtaan hier aan de Ziel toegeſchikt, heeft dezelve de hulp en byſtand noodig van zeker zamenſtel georganiſeerde ſtoffe, om haare onderſcheidene werkzaamheden te verrigten. Maar hier uit af te leiden, dat zulks ook onvermydelyk noodig zal weezen in eenen *anderen* Staat, in die onzigtbaare wereld, welke onmiddelyk op deeze volgt, en waar verſcheide wyzen van beſtaan, voor ons heden onbekend, kunnen weezen, is iets te beweeren, 't welk geen Mensch (of hy moest met Apostel PAULUS in den derden hemel opgetrokken geweest zyn) met mogelykheid kan bewyzen. Integendeel heeft men aangetoond, gelyk wy hier boven zagen, dat het daadlyk beſtaan van zodanig iets, als een onſtoflyk, *onbelichaamd*, verſtandig weezen, zo verre is van eene tegenſtrydigheid in te ſluiten, dat veelen hetzelve *betoogbaar* keuren.

De eigen natuur, derhalven, van 's Menſchen Ziel zelve, voor zo verre wy in ſtaat zyn die te begrypen, levert den ſterkſten grond op, om te vermoeden, dat dezelve onſterflyk is. Maar men moet tevens in aanmerking neemen, en zulks is eene zaak van het hoogſte gewigt, in het tegenwoordige geval, dat, ſchoon de veronderſtelling van eene onſtoflyke Ziel, de ontbinding des Lichaams overleevende, gelyk wy gezien hebben, eene Leer is, in de hoogſte maate waarſchynlyk, en die ongetwyfeld niet weinig gewigts byzet aan de andere bewyzen voor een Toekomenden Staat, nogthans de groote *natuurlyke* en *zedelyke* bewyzen (want tot deeze ſtrekt zich onze tegenwoordige naſpeuring alleen uit) voor deeze gewigtige waarheid op eenen geheel anderen grond rusten; op dien vasten en onwrikbaaren grond, *het Geloof in eenen zedelyken Beſtuurder der Wereld*, oneindig in Wysheid, Regtvaardigheid, Goedheid en Magt. Zodanig een Weezen, laat de natuur van 's Menſchen Ziel zyn hoedanig zy wil, kan, indien het hem behaage, uit welk een ſtand, naa

quidquam, cur incredibilis his videatur animorum æternitas niſi quod nequeunt *qualis animus ſit vacans corpore*, intelligere. *Tuſc. Quæſt.* Lib. I. c. 22.

naa den dood, dezelve tot een anderen ſtaat van beſtaan oproepen, en herſtellen tot die bevatting van haare Zelfsheid, die bewustheid van haar voorig beſtaan en gedrag, welke dezelve ten geſchikten voorwerpe maakt van belooning of ſtraffe. Indien het, derhalven, blyke, (gelyk ik vervolgens hoop aan te toonen) dat, uit overweeging van de natuur en eigenſchappen van GOD, van de bekwaamheden der Menſchen, en de geſteltenis der wereld waar in hy zich geplaatst vindt, alle reden zich opdoen, om te gelooven, dat de Mensch een *verantwoordlyk weezen* is, dan mogen wy ons verzekerd houden, dat, waar uit ook zyn gewaarwordend gedeelte beſtaat, het der Almagt aan geene middelen zal ontbreeken, om den Mensch hier namaals in eenen *verantwoordlyken* ſtaat te ſtellen.

(*Het Vervolg hier na.*)

KORT VERSLAG DER UITSTEEKENDE GENEESKUNDIGE VERMOGENS VAN DE *Calx Antimonii Sulphurata Hoffmanni* — OF *Sulfure calcaire Antimonié.*

Medegedeeld

door H. W. ROUPPE, *Med. Doct., Lector Chemiæ & artis Pharmaceutices*, te Rotterdam.

Menigvuldige voorbeelden zyn 'er voorhanden, dat een Middel, hoe heilaanbrengend ook in deszelfs uitwerkſelen, wanneer deszelfs bereiding als een geheim wierdt achter gehouden, in weerwil van deszelfs deugden, tot nadeel van het algemeene menschdom, in de vergetelheid is gedompeld geworden. — Een algemeen verlangen bezielde dikwerf den menſchenvriend, eenen zekeren weg te kennen, om de beſtaandeelen van een, veelal uit eigenbelang geheim gehouden, Geneesmiddel te ontwaaren; dan de geringe vorderingen in de Scheikunde gaven weinig hoop, hier in wel te zullen ſlaagen.

Daar nu echter, ſedert eenige jaaren, deze edele Dochter der Artzenymengkunde zulke ſnelle en belangryke vorderingen gemaakt heeft, zoo in de kennis van de beſtaandeelen der ligchaamen, als in de verſchillende eigenaartige eigenſchappen, waar door deze beſtaandeelen zich kenmerken en van anderen laaten onderſcheiden, zoo moeten wy, met regt, verlangen, dat zy on-

onze gids zal zyn, in het juist bepaalen van de ſamenſtellende deelen van een ligchaam, welks bereiding ons verborgen is. En in de daad zien wy ten dien opzichte onze wenſchen, voornamenlyk wat het ryk der Delfſtoffen aangaat, by uitſtek vervuld. —— Zonder derhalven gewag te maaken van de ontleeding van veele onderwerpen van het mineraal ryk, zal ik my bepaalen tot die van een Geneesmiddel, welks werkend vermogen in *Duitſchland*, ſedert eenige jaaren, alomme beroemd wierd; met oogmerk om aan te toonen het voordeel der nieuwere Scheikunde, in 't ontwaaren van de ſamenſtellende deelen van eenig ligchaam.

Vóór eenige jaaren verkogt men, voornamenlyk in *Duitſchland*, een Geneesmiddel, welks bereiding geheim gehouden wierdt, en uitgevonden was door den geheimen Raad HOFFMAN, te *Mentz*; welk middel de Heer GMELIN (*), onder den naam van *Calx Antimonii Sulphurata Hoffmanni*, zeer aanpryst in de ziekten der beenderen. Van dit zelfde middel gaf de ervaren WESTRUMB een ſcheikundig onderzoek in de Scheikundige Annalen van den Heere CRELL (†), uit het welk bleek, dat dit middel beſtondt uit Kalkaarde, Spiesglas, Selenit (*Sulfate de Chaux*), en een zeer gering gedeelte yzer. —— In het laatst afgelopen jaar nam de geleerde BREMSER, overtuigd van de goede uitwerkſelen van HOFFMAN's middel, hetzelve tot een onderwerp van zyn Chemisch onderzoek, en, na veele beredeneerde proefneemingen, bepaalde hy naauwkeurig de ſamenſtellende deelen van dit middel, en gaf by gevolg de manier op, om hetzelve te bereiden; beſtaande hier in: *door Zwavel, Kalkaarde, en Spiesglas*, (in een hoeveelheid welke ik zo aanſtonds zal opgeeven,) *ondereen in 't vuur te verkalken, en van deze* Spiesglas bevattende kalk-Zwavellever *eene zekere hoeveelheid in water te laaten kooken, en dit laatſte, even als in 't voorſchrift van* HOFFMAN, *den lyder toe te dienen* (‡). —— Eindelyk trok dit middel de aandagt tot zich van den ver-

(*) GMELIN apparatus medicaminum regnum minerale complectens, *pars* I. p. 232.

(†) CRELL *Beytrâge zu den Chemiſchen Annalen*, 4 ter Theil, *pag.* 287.

(‡) Dr. BREMSER Diſſertat. Chem. Med. de Calce Antimon. cum Sulph. Hoffm. *Jenæ* 1796.

verdienſtelyken Hoogleeraar HUFELAND, welke niet naliet hetzelve in veele Ziekten te beproeven, en daar van zulk een voortreflyk uitwerkſel ondervondt, dat hy niet ſchroomde het gebruik van dit middel ernſtig aan te pryzen (*).

Vóór de aanpryzing van dezen ervaren Arts, had ik, dadelyk by de ontfangst van 't werkje van Doctor BREMSER, reeds het voorneemen eenige proeven met de oplosſing van HOFFMAN'S *Antimoniale kalk-Zwavellever* in 't werk te ſtellen; gelyk ik dan ook, door het toedienen van dit middel aan onderſcheiden lyders, ras overtuigd wierd van de werkzaamheid van hetzelve; en in de daad wierd ik hoe langer hoe meer aangeſpoord, hetzelve in verſchillende gevallen te beproeven; te meer, daar ik, in drie voorwerpen, zeer verouderde en door de gewoone geneesmiddelen onherſtelbaare kwaalen, buiten myne verwagting, door dit middel allengs geheel zag ten onder gebragt.

Zeker hadde ik het niet gewaagd, om, alleen ſteunende op de door my gedaane en nog ſteeds voortgaande gelukkige Geneezingen met dit nieuw middel, het mynen Landgenooten dadelyk aan te raaden; myne ondervinding, door de redeneeringen en proeven van den grooten HUFELAND verſterkt, verplicht my, dit voortreflyk geſchenk der nieuwere Scheikunde, tot heil myner medeburgeren, algemeener bekend te maaken.

Uit de enkele beſchouwing van de opgegeeven ſamenſtellende deelen, en het geen 'er, by de vereeniging derzelve, plaats grypt, ziet men dadelyk dat 'er een kalk-Zwavellever gebooren word, voortkomende uit de vereeniging, zo van de Zwavel des ruuwen Spiesglas, als uit die geene, welke in het mengzel komt; verders geſchied 'er eene naauwer verbinding van de Spiesglaskalk, of liever *oxide d'antimoine*, met de Zwavel en Zwavellever zelve. —— Eindelyk word, door de kooking in water, een gedeelte van de Kalkaarde en van de Spiesglas bevattende kalk-Zwavellever opgelost, 't water voor een gedeelte gedecomponeerd, en 'er word een gedeelte zwavel-aartig waterſtofgaz vry, het welk door het water opgenomen word; — daar, aan den anderen kant, 't *oxygene*, 't andere beſtaandeel des waters, zich met een gedeelte Zwa-

(*) *Journal der practiſchen Artzneykunde*, 3ter band, pag. 726, en 4ter band, pag. 32.

Zwavel vereenigt, en Zwavel of Vitrioolzuur vormt, welk laatſte, met de kalkaarde, *Selenit*, of Zwavelzuure kalkaarde, daarſtelt: —— bygevolg bevat 't water, waar in men de *Calx Antimonii Sulphurata* heeft laaten kooken, behalven een weinigje *Selenit*, *zuivere kalkaarde*, *kalk-Zwavellever*, *Spiesglaslever*, en *Zwavelaartig waterſtofgaz*, welk laatſte 't vermogen heeft om *Spiesglas* opgelost te kunnen houden (*).

Uit de kennis, nu, der beſtaandeelen van ons kunstaartig mineraalwater, konden wy, *a priori*, van deszelfs geneeskundig vermogen oordeelen.

Dan ik achte het onnodig dit Stukje te vergrooten, door eene opgave te leveren van de heilzaame uitwerkſelen der zogenaamde Zwavelwateren, alzo deze in de ſchriften der Genees- en Scheikundigen genoeg aan te treffen zyn, en, daar en boven, de daaglykſche ondervinding ons hierin genoeg bevestigt. —— Alleen moet ik aanmerken, dat ons Geneesmiddel, behalven de eigenſchappen der zogenaamde Zwavelaartige wateren, nog in zich bevat de uitneemende oplosſende, bloedzuiverende, en kramp tegengaande, eigenſchappen van het *Antimonium*; en dat in de daad dit Geneesmiddel, 't welk wy in de natuur in geen mineraalwater aantreffen, vereenigd met de opgenoemde beſtaandeelen, geſchikt is, om in eene veel grootere gifte, dan men gewoon is, toegediend te worden, zonder de eerſte wegen merkelyk aan te doen, of braakingen te verwekken. —— „ Ik hebbe, zegt de verdienstlyke HUFELAND, hetzelve, dikwerf, in zulk eene gifte toegediend, dat de lyder, in eenen dag, 20 greinen *Sulphur auratum antimonii* innam, zonder echter braaking gezien te hebben."

De meest in 't oog loopende uitwerkſelen zyn, dat het eenen zagten ſtoelgang doet ontſtaan, en de uitwaasſeming en afſcheiding der Urin bevordert.

Wat nu de indicatie tot het gebruik van dit middel aangaat, zo komt het te pas in alle gevallen, in welke men van de Antimonium-Zwavel, Zwavellever, of de kalk-

(*) Uit de Scheikundige proeven van BERTHOLET blykt, dat het Zwavelaartige waterſtofgaz, als de zuuren, de blaauwe plantenſappen rood verft, en zich zo wel met de Alcalia als metaalen verbindt, en met beiden middenzouten daarſtelt. — Deze laatſte nu zyn de Kermes, Sulph. auratum, &c. welke BERTHOLET *Hydroſulfures* noemt.

kalkaarde, zoude gebruik maaken, dus in het grootſte gedeelte der hardnekkigſte Chroniſche Ziekten.

Geenszins echter verbeelde men zich, dat dit middel, in alle gevallen, roekeloos kan worden toegediend; met regt brengt de meergemelde Hoogleeraar HUFELAND 't volgende by: „ Dit middel prikkelt zeer gevoelige „ geſtellen, in geen geringen graad, en kan of kolykpy„ nen, buikloopen, en andere toevallen des darmcanaals, „ voortbrengen, of algemeene Zenuwtoevallen veroorzaa„ ken. Verders kan het, by dezulken welke hier toe „ geneigdheid hebben, of de gewoonlyke bloedontlastin„ gen vermeerderen, of nieuwe tegennatuurlyke bloed„ vloeijingen doen ontſtaan. —— Verzwakking van de „ maag, vermindering van eetlust, ja wel eene algemeene „ verzwakking, kunnen 't gevolg zyn van eene *ongepaste* „ of *roekeloze toediening* van dit anderszints zoo heilzaam „ middel."

Uit dit laatst bygebragte blykt dadelyk, dat dit middel, even als alle meest vermogende geſchenken der Pharmacie, dient beſtierd te worden door de voorzigtige hand van een beredeneerd, en des middels kundig, Geneesheer: vooral dient hetzelve, met de grootſte omzigtigheid, toegediend te worden, in zeer prikkelbaare, verzwakte, ſcorbutique, of *hectiſche*, geſtellen, en by die geenen, welke aan bloedſpuwing, of ſterke maandelingſche ontlastingen, of vloeijingen der Aambeijen, onderhevig zyn. —— Ook worden 'er, by het gebruik van het Zwavel-lever-aartig Spiesglaswater, dikwerf verſterkende of pyn-ſtillende hulpmiddelen gevoegd.

Dit nu zy genoeg voorloopig van de beſtaandeelen en eigenſchappen van 't bedoelde Geneesmiddel. Ik zal nu opgeeven, de wyze, hoedanig hetzelve te bereiden, en op welke men het kan toedienen; en beſluiten met een kort verſlag der Ziekten, in welke de Hooggeleerde HUFELAND dit middel met vrugt heeft toegediend, verrykt met de door my gedaane Proefneemingen.

(Men verwagte dit in een volgend Stukje.)

IRTS,

IETS, OVER HET GEBRUIK, 'T WELK MEN VAN SCHAAPSBEENDEREN MAAKT.

(*Uit het Engelsch.*)

De veelvuldige nuttigheden van de Schaapen zyn allen opmerkenden bekend; en heeft men met regt dezelve wel eens byeengevoegd, om ze in één opſlag onder het oog te brengen? Onlangs kwam ons in een *Engelsch* Werkje dusdanig eene optelling voor; doch vonden wy een minbekend gebruik, 't welk van een anders weggeſmeeten deel deezer gansch nuttige Dieren gemaakt wordt, vermeld.

Het beſtaat hier in: Dr. HIGGINS heeft bevonden, dat de Beenderen der Schaapen, tot asſche verbrand, een nuttig en weezenlyk noodig gedeelte zyn in de zamenſtelling van de fynſte Kunſtſteen, tot het vervaardigen van Schoorſteen-cieraadbeeldjes, Lof- en Bloemwerk. Dit inmengzel maakt deeze zamenſtelling duurzaamer; kragtdaadig het barſten voorkomende. — Mr. MENISH, van *Whitechapel*, *New Road*, heeft eene werkplaats om *Been-asch* te maaken, welke het oog des aanſchouwers trekt, door te zien de veelvuldige bewerkingen, welke de Beenderen van Schaapen, en ook van Runderen, ondergaan. Daar is een Molen om dezelve te verbryzelen; een Ketel om 'er het vet en olieagtige uit te kooken; een Kagchel om ze gloeiend heet te maaken; een Oven om ze tot asſche te verteeren; een plaats om de dampen op te vangen van de brandende Beenderen, tot het vervaardigen van Hartshoorn; terwyl ook een gedeelte tot *Glauber's* Zout, en ook *Ammoniac* Zout, gemaakt wordt.

AANMERKENSWAARDIGE BYZONDERHEDEN WEGENS OJEVAARS, ONLANGS WAARGENOMEN.

In de maand Juny 1797 ſtortte een Schoorſteen, op welken een Ojevaarsnest, in het dak van een huis in de Raamſtraat, in den Haag; thans bewoond door den Burger D. THOMASSEN A THUESSINK. —— Men vond een jong door den val gedood — een ander met een gebro-

ken

ken poot en vlerk, en een derde gezond; alle half volwasſen. Men bragt het Nest in den Tuin, tegen een muur, en verbond den gebroken poot en vleugel van het eene jong.

De beide ouden, intusſchen, met de meest zichtbaare tekens van droefheid en angst, op den rand van het overgebleeven deel des Schoorſteens gezeten, hadden alles beſchouwd, en vloogen, toen de jongen in het nest gebragt wierden, met blydſchap naar den byſtaanden muur; doch ſcheenen niet op den grond te durven komen. —— De huisknecht voorzag ſteeds de jongen van het noodige voedzel; doch de ouden onttrokken dezelve echter geenzins hunne zorg: byna dagelyks bragten zy iets aan; nu voedzel, en dan moschplanten, of iets dergelyks, om de ligging voor de jongen gemaklyker te maaken: zy zorgden ook, dat het geen zy aan hunne jongen gaven door den val aan hen niet nadeelig konde zyn; maar lieten het altoos, digt by den muur, zachtjes afglyden. 's Nachts hielden zy op den muur boven het nest de wacht. De oplettende zorg van den knecht wierd ook door hen erkend. Hy kwam nimmer in den tuin of jongen en ouden gaven eenig geluid, en inzonderheid deed zulks het geneezen jong, 't welk den knecht geſtadig naliep.

In Augustus waren de ouden eenige dagen afweezig. Na hunne terugkomst deeden zy geſtadige poogingen om hunne jongen tot vliegen te beweegen. Op den derden dag vertrokken zy met het eene jong, 't welk altoos gezond geweest was —— het andere bleef te rug; doch, na verloop van agt dagen, kwamen de beide ouden weder, hervatteden dezelfde poogingen, en, na twee dagen vertoevens, vertrokken zy met hun drieën, zonder te rug te komen.

LEEVENSBYZONDERHEDEN VAN PETER COLLINSON, *F. R. S. & S. A.*, BEROEMD NATUUR- EN OUDHEIDKUNDIGE.

(Vervolg en Slot van bl. 463.)

COLLINSON kwam, door zyne groote kunde in de beste wyze om ſchoonheden te vermeerderen, en onherſtelbaare gebreken te verbergen, dikwyls voor, dat jonge

aanleggers van Plantſoenen groote misſlagen begingen, en hy herſtelde andere waar toe zy vervallen waren, door onkundigen of byzonder voordeel bedoelenden misleid.

Veelen zyner Vrienden haalde hy over tot het omhelzen of het voortzetten van het redelyk vermaak, 't welk planten en landbouwen ſchonk; een arbeid, die tot onderling voordeel van hun zelven en van den lande ſtrekte. „ Planten," was hy gewoon te zeggen, „ en tuinen „ aanleggen, verſchaft een fonds van onderhoud, de „ duurzaamſte en redelykſte bezigheid des leevens; daar „ in liggen vermaaken opgeſlooten, voor *geen geld* te „ koopen. De Boomen, die wy zelve geplant, de Vrug„ ten, die wy zelve geteeld, de Planten, welke wy ge„ kweekt hebben, ſchynen onze kinderen te weezen, „ en eene ſoort van nieuwe Schepping. Derzelver ſcha„ duw, derzelver ſmaak, derzelver geur, als mede der„ zelver ſchoonheden, verſchaffen ons een ryker onthaal „ dan alle andere. —— Welk een bekoorlyk too„ neel," merkte hy op, „ opent zich, in 't verſchiet, „ voor een jong Heer van middelen, aan zodanige ver„ maaken overgegeeven! Elk volgend jaar ſchenkt nieu„ we ſchaduwen, andere vrugten, versch ontluikende „ ſchoonheden, en brengt daarenboven het zekerſt voor„ deel aan. Hoe verrukkend, de ſteeds hooger groeiende „ bosſchen te zien, den anders dorren grond vrugtbaar „ te aanſchouwen; ons zelven als nuttig en geluk„ kig, en den naakomeling verrykt te beſchouwen!"—— Wanneer COLLINSON over dit hem zo geliefde onderwerp ſprak, maakte hy menigmaal eene zeer eigenaartige aanmerking, dat hy zelden iemand gekend hadt, die ſmaak in dusdanige vermaaken vondt, of hy was tevens gemaatigd en deugdzaam; en, in de daad, hy hadt grond tot het maaken van deeze aanmerking: want hy *hadt* het genoegen, om, onder zyne gemeenzaamſte Vrienden, Mannen te tellen van de beminnelykſte en ſchoonſte Characters, in alle ſtanden, partyen en rangen.

Niet alleen hieldt COLLINSON zich bezig in den goeden ſmaak onder zyne Vrienden te bevorderen en aan te kweeken, in hunne uitzigten te verbreeden, hun oordeel te beſchaaven; maar ook om hun middelen te verſchaffen tot het verbeteren hunner Plantadien. Het is niet meer dan regt gedaan aan 's Mans naagedagtenis, te vermelden, dat hy de eerſte was, die de groote verſchei-

ſcheidenheid van Zaaden en Gewasſen invoerde, welke thans het voornaamſte cieraad van elken hof uitmaaken; dat men aan zynen onvermoeiden vlyt heeft toe te ſchryven, dat zulk een aantal Perſoonen van den eerſten rang, op hun eigen grond, boomen en gewasſen, uit de Nieuwe Wereld overgevoerd, zo tierig zien wasſen, als waren het inlandſche Planten van *Groot-Brittanje.*

De hoofdtak van COLLINSON's handelbedryf was op *Noord-America* en de *West-Indiën;* doch wel inzonderheid op het eerstgemelde. Hy hadt alle Werken geleezen, die immer het licht zagen, wegens de voortbrengzels van de *Engelſche* Volkplantingen, en van die der andere Volken in de Nieuwe Wereld. Dit ſtelde hem in ſtaat om vraagen en naſpeuringen te doen omtrent alles wat zeldzaam en nuttig was; dit bragt hem in kennis met alle kundige lieden uit *America* na *Engeland* overgeſtooken. Eene uitwerking van zyne veelvuldige naſpeuringen was, dat een ſmaak voor de Natuurlyke Historie, en bovenal voor de Plantkunde, ſtandgreep in dat Werelddeel. Misſchien mag men, zonder grootſpraak, beweeren, dat alles, wat van dien aart in de *Americaanſche* Volkplantingen zich opdeedt, voornaamlyk was dank te weeten aan zyne bemoediging. De uitſteekende Plantkundige JOHN BARTRAM mag gezegd worden meest door COLLINSON's byſtand die Man geworden te zyn. Hy was het die eerst hem het verzamelen van Zaaden aanprees, en naderhand hielp om dezelve in dit Land te doen vertieren. Mr. BARTRAM, aangemoedigd door zyn Vriend, zette, met onvermoeiden vlyt, het naſpeuren der Planten in *America* voort, en hy deedt het met eenen uitſlag, die zyn naam zeer beroemd maakte (*). —— De veelvuldige nieuwe Zaaden, welke COLLINSON uit *America* kreeg, voorzagen niet alleen zyn eigen tuin met alles wat zeldzaam was in het vak der Plantkunde; maar verſchafte hem ook het middel om andere in ruiling te krygen, uit de wydafgelegenſte Gewesten des

[(*) Deeze J. BARTRAM, Kruidkundige des Konings van *Engeland*, en Lid van de Koninglyke Maatſchappy, was de Vader van WILLIAM BARTRAM, wiens *Reizen door Noord- en Zuid-Carolina*, zen aanziene der Plantkunde, onder andere voortreflykheden, uitſteeken. Van de twee door J. D. PASTEUR vertaalde Stukken, by F. BOHN gedrukt, hebben wy, ten deezen Jaare, onzen Leezeren verſlag gedaan. Zie *Letteroef.* bl. 82 en 269.]

des Aardkloots. Deeze onderlinge ruiling ging voort uit *America* door *Europa* en *Asia*, en ſtrekte zich zelfs uit tot *Pekin*. In het houden van zulk een wyduitgeſtrekte gemeenſchap, ſtaken COLLINSON's naauwkeurigheid, zorgvuldigheid en edelmoedigheid, als om ſtryd, uit.

Ingevolge van Mr. COLLINSON's gemeenſchap met de *Americaanen*, drong hy dikmaals by hun aan op het voordeel, ja de noodzaaklykheid, om Vlas, Hennip, Wyn, Zyde, en andere voortbrengzelen, te teelen. In de meeste Noordlyke en Zuidlyke Volkplantingen is eene verſcheidenheid van daar oorſpronglyke Druiven, *wild* in de bosſchen groeiende, en voortkomende *tusſchen* de boomen en de gewasſen, waaraan zy zich hegten en ſlingeren. Naardemaal deeze vrugten in overvloed, van verſcheidenerlei ſoort, voortbrengen, en veele geſchikt zyn om ryken en goeden Wyn op te leveren, zou het gemaklyk vallen, in den Herfſt, eene genoegzaame hoeveelheid te verzamelen tot het neemen eener proeve. Eenige weinige Perſoonen hebben dit, met een goeden uitſlag, gedaan, en 'er ontbreekt niets dan het aanwenden van de regte wyze om dit werk opgang te doen krygen.

De Heer COLLINSON was een uitſteekend liefhebber van Vrugten, en een bewonderaar van Bloemen. Zeldzaam was hy zonder dezelve in huis te hebben, van de vroegſte voorjaars-Bloempjes tot de laatſte in den Herfſt bloemgeevende Gewasſen. Menigmaal vermeldde hy, met zigtbaar genoegen, de verbaazende vorderingen, welke men, by zynen tyd, gemaakt hadt, in de Plantkweekerye. Hy haalde op, de voorbeelden van verſcheide Planten, die, by derzelver eerſte invoering onder ons, onze Winters niet konden verduuren zonder wel naauwkeurig beſchermd en gedekt te worden; doch die tegenwoordig onze ſtrengſte Winterkoude doorſtonden; zodanig, dat Vreemdelingen zich verbaasden over de kragt des groeis in dit land, en de gelukkige lugtſtreeke onder welke wy leeven, ondanks de onverdiende murmureeringen der onverſtandigen en niet denkenden, tegen de lugtgeſteltenisſe zo by uitſtek geſchikt tot het weezenlyk geluk der menſchen.

Waarom de Heer COLLINSON niet verkoozen werd tot Beſtuurder van het *Britsch Muſeum*, zal mogelyk eene ſtoffe van verwondering opleveren, zo lang het Muſeum zelve beſtaat. Hy was een van des Stigters oudſte en beste Vrienden; hy was wel bekend met alles in het Muſeum

ſeum voorhanden, en hy hadt misſchien meer gedaan om de kennis der Natuurlyke Historie te bevorderen, dan iemand waar aan die post werd opgedraagen. Maar nimmer liet hy zich des iets ontvallen; geen zweemzel van misnoegen over zulk een verzuim zag men in zyn gedrag. Hy hadt geen grooter eerzugt dan om zyne kundigheden ten algemeenen beste dienstbaar te maaken, 't zy binnen of buiten het beſtuur van dien grooten en onſchatbaaren voorraad.

Uitgenomen eenige aanvallen van Jicht, genoot COLLINSON eene volmaakte gezondheid, en was ſteeds opgeruimd van geest. De tegenvallen deezes leevens droeg hy met onderwerping, en met mannenmoed. Dit doorgaand gelukkig leeven bragt hy tot den ouderdom van vyf en zeventig jaaren; toen hy, een bezoek afleggende by Lord PETRE, te *Thorndon Hall*, by *Brentwood*, in *Eſſex*, (een Heer voor wien hy eene zonderlinge hoogagting hadt,) aangetast werd door eene volſtrekte opſtopping van water, die alle kunstbewerking, om hem ontlasting te bezorgen, te leur ſtelde. Op den 11 Augustus 1768 werden zyne Huisgenooten, zyne Vrienden, en zyne Landgenooten, beroofd van eenen Man, geheel ten hunnen voordeele leevende.

In den Jaare 1724 was hy getrouwd aan MARY, Dogter van MICHAEL RUSSELL, *Esq.* van *Mill-hill*, in de Parochy van *Hendon*, *Middleſex*, eene Vrouw van een voorbeeldlyk Character, welke hy het ongeluk hadt in het Jaar 1753 te verliezen. By dezelve hadt hy eenen Zoon verwekt, MICHAEL COLLINSON, *Esq.* en MARY, getrouwd aan JOHN CATOR, *Esq.* van *Beckenham*, in *Kent*, en voor eenigen tyd Lid van het Parlement van *Wallingford*. De Heer PETER COLLINSON hadt het genoegen, om in beide zyne Kinderen dezelfde neiging te beſpeuren, welke in hem heerschte, en dat zy hem in zyne liefhebberyen de hand booden. Hy liet een grooten ſchat na van gedroogde Planten. Zyn hof was herhaalde keeren blootgeſteld aan deerlyke beroovingen, waar door hy veele der hoogſtſchatbaarſte voortbrengzelen van zyne Kruidkunde en arbeid verloor. Veele andere werden, door die ſnooden, by dit wegrooven, deerlyk gehavend. Niettegenſtaande dit, is 'er nog een kleine ſchat van zeldzaame Planten voorhanden, en in eene grootere volkomenheid dan men misſchien op eenige andere plek gronds kan aanſchouwen.

Mr. COLLINSON's geſtalte was iets kleinder dan middelbaar, en hy helde tot zwaarlyvigheid over. In zyne kleeding was hy zeer eenvoudig, en dit waarſchynlyk te meer, dewyl hy een Quaker van opvoeding was. Zyn gelaad was behaagelyk, en droeg gezelligheid op 't voorhoofd; zyn aart openhartig, en zyn tong ſpraakzaam: kennis voor anderen te verheelen hieldt hy voor een verraad aan het menschdom gepleegd. Schoon hy ſpaarzaam leefde, was zyne ſpaarzaamheid niet van die inhaalige ſoort, welke hem belette een hart om te draagen dat deelde in de rampen van anderen, en de hand ter verligting van hunnen druk geſlooten hieldt. 's Morgens vroeg op te ſtaan was zyne beſtendige gewoonte. Als hy zich op 't land bevondt, beſteedde hy zynen tyd meestal in den tuin, met de werkingen der Natuure waar te neemen of byſtand te bieden, of zich onledig te houden met andere gedeelten der Natuurkunde, welke bevorderlyk waren tot zyn vermaak, of tot zyne gezondheid ſtrekten.

In den Laatſten Wil van COLLINSON vondt men een Geſchrift, behelzende zyne hoope, dat hy een goeden Naam zou agterlaaten, dien hy hooger ſchatte dan rykdommen; dat hy getragt hadt niet nutloos te leeven; en alle de dagen zyns leevens gepoogd om een Vriend des Menschdoms te zyn. —— Dewyl dit nu de wensch was van dien braaven Burger, deeze Wereld te verlaaten met eene goede naagedagtenis, zo verſchaft het, buiten twyfel, het zuiverſt genoegen aan allen, die het naauwst aan hem verbonden waren door Vriend- of Bloedverwantſchap, dat deeze wensch ten vollen vervuld is.

Geen mensch is ten grave gedaald met ſchooner Character, of algemeen meer betreurd, by zyn afſterven, door Vrienden en Bekenden. In de daad, dit moest onvermydelyk volgen; want zyn leeven was een aanhoudend betoon van loflyken vlyt, en alle zyne letteroefeningen en naſpeuringen hadden de eer en het geluk des Menschdoms ten doele. Het was ten dien einde, dat hy groote en nuttige onderneemingen bevorderde, belangryke berigten van verbeteringen in den Landbouw en de Natuurlyke Historie openbaar maakte, en de naagedagtenis der zodanigen, die welverdiend hadden by hunne Medemenſchen, aan de vergetelheid poogde te ontrukken.

Zodanige waren de inzigten, zodanig was het gedrag,

van

van Mr. PETER COLLINSON. Zonder eenigen eisch op 't geen in 't algemeen gaat onder den naam van Letterkunde of Geleerdheid, ſtak hy uit door veelvuldige en veelbevattende Weetenſchap; en zonder eenige openlyke post te bekleeden, was hy een werktuig om Volksvoordeelen daar te ſtellen. Hy verwierf, by zyn leeven, eenen invloed, welken rykdom niet kan ſchenken; en zyn Naam zal in dankbaare en gezegende naagedagtenisſe weezen, wanneer uitwendige ſchitterende Waardigheden en brommende Eertytels vergeeten zyn.

RADBOUD HERMAN SCHEELE,

BESCHOUWD ALS REGENT, EN ALS LEERAAR DER WAARE VRYHEID.

In eene Redevoering, *uitgeſprooken in een Gezelſchap Vrienden van Vryheid en Orde*, 1797.

MEDEBURGERS, GEËERDE HOORERS!

Is het eene treurige waarheid, door de Geſchiedenis van byna alle Volken en Landen beweezen, dat de beſte menſchen hunne groote daaden en edelmoedige bedoelingen niet zelden by hunne Tydgenooten met hoon en haat beloond zagen, en alleen door de erkentenis van een dankbaar Nageſlacht die rechtvaardigheid erlangden, welke hunne leeftyd weigerde? —— Het gebeurt, aan den anderen kant, ook maar al te dikwyls, dat de Geſchiedenis verzuimt, de loffelyke verrichtingen van groote Mannen naar verdienſte te leeren kennen, indien deeze, of door eenen vroegen dood, of gunſtigen en gerusten leeftyd, bevryd bleeven voor de vervolgingen der boosheid.

De Vriend der Rechtvaardigheid treurt over de ondervinding van beiden. —— Hy ziet, dat door het eerſte de deugdzaame man niet zelden wordt afgeſchrikt om den begonnen loopbaan te vervolgen, maar rust voor moeite verkiest; — over het andere beklaagt hy zich niet alleen, om dat de deugd hier door een prikkel mist, maar ook voornamentlyk, om dat de Nakomeling verſtooken blyft van het kennen van veele groote en goede daaden.

Overtuigd, welk een weldaadigen invloed het voorbeeld

van doorluchtige Mannen kan hebben op het gedrag zyner Medemenſchen, verheugt hy zich, wanneer hy poogingen ziet aanwenden om deeze ondankbaarheid der Geſchiedenis te vergoeden.

Het kan, derhalven, in eene byeenkomst van Vrienden der Rechtvaardigheid, niet anders dan aangenaam zyn, dat ik, by het vervullen eener Spreekbeurte, zulk een onderwerp verkies; en ik houde my verzekerd, dat Gyl. my gereedelyk uwe aandacht verleenen zult tot den eerdienst, dien ik heden uit dankbaarheid zal bewyzen aan de nagedachtenis van een groot maar te weinig gekend Man, — van een Nederlander, die, als Burger, als Geleerde, als Regent, als Leeraar der Vryheid, en als Verdediger van de eer van het Vaderland en der Menschheid, uitmuntte, — die door zedigheid, moed, kunde en belangloosheid, de beste Helden en Staatsmannen heeft overtroffen, en die waarſchynlyk, in gelyke omſtandigheden geplaatst, een WASHINGTON zoude geweest zyn; dan wiens naam, door de beste Nederlandſche Geſchiedſchryvers, naauwlyks genoemd is, — van

RADBOUD HERMAN SCHEELE.

Voor dit onderwerp verzoek ik geene verſchooning; maar myne voordragt zal zulks behoeven.

Overtuigd, dat SCHEELE een bekwaamere Lofredenaar waardig is, zag ik het vermetele, het moeilyke, myner pooging reeds vroeg in; doch onder het bewerken vond ik nog meer dan de bevestiging myner vreeze.

Dan de hoop dat myne pooging mogelyk nuttig konde zyn, en de bewustheid dat uwe toegeevendheid het gebrekkige in myn werk gereedelyk zult verſchoonen, en aan gewichtiger bezigheden toeſchryven, deeden my deeze zwaarigheden eenigzins overwinnen.

Beſchouwt echter, myne Vrienden, dit Vertoog geenzins als eene eigenlyke Lofrede, waar voor ik weet dat myne vermogens niet berekend zyn; maar liever als *eene Geſchied- en Letterkundige Verhandeling over de Daaden en Geſchriften van* R. H. SCHEELE.

Ik heb my, om de rykheid van ſtof, moeten onthouden van alle uitweidingen ter verciering. Keurt zulks niet af; maar denkt aan de Spreuk van BOERHAAVE:

Het eenvoudige heeft het kenmerk der Waarheid.

RAD-

* * * *

RADBOUD HERMAN SCHEELE wierd, in den Jaare 1622, in *Twenthe* gebooren. Zyne Voorouders waren zedert lang onder den Overysſelſchen Adel gerekend, 't welk wy alleen melden, om dat hy het toevallig voordeel van aanzienlyke Geboorte ſteeds uit het juiste oogpunt beſchouwde; als een prikkel namentlyk ter betere betrachting van plichten.

Na te *Steinfurth* de gronden zyner Letteroeffeningen gelegd te hebben, vertrok hy, ter voortzetting van dezelve, naar *Leyden*.

Hy trof tot dit oogmerk een zeer gelukkig tydvak. —— Ons Vaderland was, wel is waar, toen nog in oorlog met Spanje; maar de wapenen waren wederzyds als ſtomp geſtreeden, en de rampen des oorlogs wierden niet dan aan de grenzen gevoeld — de Staat- en Kerkſtormen, welke Nederland zo deerlyk inwendig geſchokt hadden, waren bedaard; doch hadden ſpooren nagelaaten ter leering en vermyding —— de Koophandel en Zeevaart waren in den grootſten bloei, en deeden de ſchatten der Wereld als naar Nederland toeſtroomen; en deeze bloei, zo wel als de gemaatigdheid in het beſtuur, lokte een ieder, die in andere Landen niet vergenoegd, of vervolgd, was, herwaards.

Het konde niet misſen, of de Kunſten en Weetenſchappen moesten in zulk een tyd van veiligheid en welvaart bloeijen; en alhoewel nog zommige vakken der Geleerdheid in den nevel van Schoolſche verſchillen waren ingehuld, wierd de beoeffening der oude Taalen, en daar toe betrekkelyke zaaken, dagelyks tot een meerderen trap van volmaaktheid gebragt, en de Nederlandſche Geleerden gaven in deezen den toon aan Europa.

Onze SCHEELE, begaafd met een ſcherp oordeel, en bezield met een blaakenden lust tot beoeffening der Werken van de beste Griekſche en Latynſche Schryvers, vond alhier de voldoening zyner wenſchen; door geſchikte handen tot de zuiverſte bronnen der menschlyke wysheid geleid, wierd zyn verſtand ſpoedig door eene verſtommende Geleerdheid opgehelderd; en, zo wel begunſtigd met een voortreflyk hart als geest, wierden zyne Leermeesters zyne Vrienden. Zyne verdienſten veroorzaakten dat hy ook eerlang in kennis en achting geraakte by PIETER CORNELISZOON HOOFT, den Nederlandſchen *Tacitus*;

tus; op wiens raad hy, voorneemens om zyn verſtand door buitenlandſche reizen te volmaaken, en eene voor het Vaderland nuttige kennis op te doen, beſloot naar *Italien* te gaan, en zich, naar het voorbeeld van zynen doorluchtigen raadgeever, te *Florence* op te houden.

SCHEELE bezocht en bewonderde in *Parys* den nooit genoeg geroemden Nederlandſchen Balling HUGO DE GROOT, en kwam in *Toscaanen*, in een tydvak, welk voor zynen onderzoekenden geest juist geſchikt was.

Het Huis van *Medicis*, 't welk (om met HOOFT te ſpreeken) haare verheffing uit den burgerlyken ſtand met een *Ilias* van rampen had opgewogen, was nu verouwlykt in de vorſtelykheid, was verdraagelyk geworden, en had zynen voorſpoed leeren draagen.

Al wat in *Italien* uitmuntte was door het zacht beſtuur, de milddaadigheid en kunstliefde, van de laatſte Vorſten naar *Florence* gelokt. —— De oude en nieuwe Geſchiedenis van deezen belangryken grond gaven dagelyks aan SCHEELE nieuwe leering; veelvuldige overſchoone blyken van oude en nieuwe kunst beſchaafden zynen ſmaak, en de omgang met voornaame Geleerden volmaakte verder alles.

Hy ſchreef alhier zyn voortreflyk groot Werk *over de Legerplaatzen en Krygskunde der Ouden*, 't welk in dien tyd met lof boven de Werken van veele Geleerden wierd verëerd, en waar van men zeide, dat hy ſcheen in der Romeinen Legerplaatzen werkelyk verkeerd, en met *Fabricius*, *Fabius*, *Scipio* en *Cæzar*, gemeenzaam omgegaan te hebben, en als een ooggetuige van alles rekenſchap te geeven. —— Zyne zedigheid was in deezen niet minder groot dan zyne geleerdheid; hy verzweeg zyn naam by de uitgaaf.

Na eene afweezigheid van vier jaaren, kwam hy, overlaaden met eere en achting, in het Vaderland te rug —— dan, ver van alle Staatzucht verwyderd, vermydde hy die Ampten, waar op hy, volgens 's Lands Wetten, aanſpraak had, en betrok zyn Vaderlyk Landgoed *Welbergen*, by *Steinfurth*, alwaar hy, gelyk *Atticus* op zyne hoeve, meer nuttig dan blinkend, omringd van geleerde Vrienden, leefde.

Hier ſchreef hy verſcheidene Stukjes, waar onder uitmunt zyne *Raadgeeving aan de Christen Vorſten tot Vrede.* —— Half Europa ſtond toen door de rampzalige oorlogsdrift der Vorſten in vuur en vlam. —— SCHEELE deedt

deedt deezen bemerken, dat zy alleen de oorzaaken waren van alle de rampen, welke hy hen met gloeiende verwen afmaalt. —— Hy leert hen de waare Grootheid kennen in de bezorging van het heil hunner Medemenſchen, en bezweert hen hier toe met alle mogelyke kracht van taal. —— Men zag reeds in dit Stuk dien zuiveren atkeer van alle overheerſching en dwinglandy doorſtraalen, tegen welke hy zich, geduurende zyn geheel leeven, met zo veel moed verzette. —— Deeze en andere poogingen voor het heil zyner Medemenſchen veroorzaakten dat hy naar waarde bekend wierd, en, ten nutte van het Vaderland, een einde moest maaken aan zyn ampteloos leeven.

Even min geneigd om zich aan den dienst van hetzelve te onttrekken, als zich in een ampt te dringen, wydde hy zich, op het eerſte aanzoek, aan zyn Vaderland toe. — Hy koos de zyde van hun, die zich in de noodlottige huistwisten in het beſtuur van Overyſsel voor de Vryheid in de bresſe ſtelden, en men zag eerlang die rampzalige geſchillen door zyne kunde, voorzichtigheid en moed, ten genoegen van allen beſlist. Dan ſpoedig hier na wierd hy op luisterryker tooneel geroepen.

Het is aan een ieder uwer, M. H., bekend, welke gewichtige verandering 'er, in den Jaare 1650, door den gelukkigen dood van den Stadhouder Willem II, veroorzaakt wierd. —— Het Vaderland wierd als aan zich zelf te rug gegeeven, in een tydſtip, dat men zich van den onderneemenden aart van deezen jongen Vorst alles kwaads voorſpellen moest. — De meeste Regenten zochten, echter, den zegen, door deezen dood den Volke beſchooren, voor zich te houden; en terwyl men overal om het verdeelen der buit twistte, en 'er aan alle kanten botzingen plaats hadden, wierd 'er door een der Gewesten voorgeſteld, om, in eene *Groote Vergadering* van de Staaten, te beraamen, dat alle Provincien, ten minſten in de gewichtigſte zaaken, op eenen gelyken voet behandeld wierden.

Overyſsel bewilligde ten eerſten in dit voorſtel, en benoemde SCHEELE, om, aan het hoofd van de talryke bezending, naar den Haag te vertrekken.

SCHEELE nam deezen zwaaren last gereedelyk op zich; doch verklaarde vooraf, dat hy nimmer eenige belooning voor zyne moeite, of ter goedmaaking der kosten, zoude willen aanneemen, maar ſteeds van het zyne wilde leeven — van welke gewoonte hy naderhand nimmer afging.

Elk

Elk uwer, myne Hoorers, bewondert zeker deezen trek van edele belangloosheid. Dan het is nog maar eene flaauwe ſchets van de grootheid zyner verhevene ziele.

Even als *Marcus Curius*, voegde hy by deeze deugd eene gelyke maatigheid, en leefde in den Haag zo eenvoudig als op zyne geringe Landhoeve. —— Hy was zo onverſchrokken als *Fabricius;* en, in zich zelf geene gebreken over het hoofd ziende, beſtreed hy de gebreken en ondeugden van anderen met een gelyken moed en geſtrengheid als *Cato Cenſor*.

Hoe dikwyls (zegt GRÆVIUS) hoorde men hem ter deezer Vergadering klaagen over de toeneemende pracht en weelde; gelyk ook over de inhaaligheid, het verkoopen van ampten, het vervreemden van 's Lands penningen, en dergelyke euveldaaden, — de bedryvers van dezelve noemde hy met naam en toenaam, — de Griffier MUSCH wierd door hem geheel ontmaskerd; maar de deugdzaamen vonden, daarentegen, in hem een edelmoedigen, ſchranderen en ſtandvastigen, beſchermer, en helper met raad en daad.

De overſchoone Staatsſtukken wegens Overysſel ter deezer Vergadering ingeleverd, en by AITZEMA bewaard, zyn meest alle uit zyne pen gevloeid. Gaarn had ik eenige trekken uit dezelve, om zyne gezonde redeneering en kracht van taal eenigzins te leeren kennen, medegedeeld; doch de moeilykheid der keus, uit zo veel goeds, heeft my, zo wel als het bepaald tydsbeſtek voor deeze Spreekbeurt, doen beſluiten, om Ul. zelf derwaards te wyzen — wanneer gy uwe moeite rykelyk zult beloond vinden.

Na het byna vruchteloos afloopen der Groote Vergadering, keerde SCHEELE naar zyn Vaderlyk Landgoed te rug, en beſteedde den tyd, welke hem van zyne Staatsbezigheden overſchoot, niet minder ten nutte van het Vaderland.

Het is bekend, door welke gebeurtenis het nabuurig *Engeland* omtrent het midden der voorige eeuw geſchokt was —— de listige en booze CROMWEL had zich meester gemaakt van den ſchepter des onthoofden Vorsts. Het was omtrent den Jaare 1652, dat hy, zyn gezag voelende verzwakken, het noodig oordeelde, om door een buitenlandſchen oorlog, waar by de roofzucht der Engelſchen zich verzadiging belooven konde, eenige afleiding te bezorgen. —— Van hier die geweldige eerſte Engelſche oor-

oorlog tegen ons Land, die zo onrechtvaardig in den aanvang, als ongelukkig in deszelfs loop, en onteerend by het einde, was.

Terwyl TROMP, DE RUITER, en andere Helden, de eer van het Land met het donderend geſchut verdedigden, handhaafde onze SCHEELE de eer der Natie voor de Rechtbank van het toenmaalig en toekoomend geſlacht. — Hy ſchreef de voortreflyke *Verhandeling over de Oorzaaken van den eerſten Engelſchen Oorlog*, en verdedigde de onſchuld der Nederlanders op zulk eene afdoende wyze, dat de beſte Engelſche Geſchiedſchryvers, DAVID HUME en RAPIN THOYRAS, zulks in alle deelen toeſtemmen.

In dit Stuk ontzenuwt hy alle de aangevoerde redenen der Engelſchen. —— Hy dringt door tot de diepſte ſluipwegen eener helſche Staatkunde. —— Hy ſtelt de boosheid van het toenmaalig bewind in haare afſchuwelyke naaktheid ten toon, en ſchildert, bovendien, den afgunſtigen, bedrieglyken en nydigen, aart der Engelſche Natie met juiste en treffende kleuren. —— Hoe gelukkig zou ons Vaderland zyn, indien het niet ondervonden had, dat deeze beſchryving ook op volgende tyden en perſoonen toepaſſelyk ware!

In 1654 ontſtonden weer op nieuw huisſelyke geſchillen in Overyſſel. —— Een aanzienlyk deel der Staaten meende hunne party te kunnen verſterken, wanneer zy het masker voorhingen, van Willem den IIIden, toen nog geen vier jaar oud, tot Stadhouder te willen verkiezen. De ſcheuring kreeg een zorgelyk aanzien, en aan beide kanten wierf men gewapend volk, zo dat de tusſchenkomst der andere Gewesten noodig wierd —— beide partyen gaven het over aan de beſliſſing van *Holland*. — Onze SCHEELE wierd, door de voorſtanders der Vryheid, naar *Utrecht* gezonden ter onderhandeling, en het was, volgens ſchryven van den beroemden JAN DE WITT, meest aan SCHEELE te danken, dat dit dreigend onweder wierd afgeleid.

Naderhand tot zyne geliefde Letteroeffeningen te rug gekeerd, bleef hy zyn hoofddoel, om ſteeds nuttig te zyn, getrouw, en ſchreef de overſchoone *Verhandeling over de algemeene Vryheid*.

Ik heb, M. H., myne krachten te vergeefs beproefd om Ul. eene volledige Schets van dezelve te geeven. —— De meesten uwer weeten, dat een geleerd, door-

doorwrocht, Werk, geſchreeven in een krachtigen, mannelyken, ſtyl, niet naar waarde uit een uittrekzel kan gekend, maar in zyn geheel verband moet geleezen worden. Hierom hoop ik dat de volgende flaauwe ſchets zommigen uwer zal aanmoedigen zich met het Stuk zelf bekend te maaken.

Hy begint zyne Inleiding als of hy in onzen tyd geſchreeven had. —— Hy klaagt over de ſlapheid en zorgeloosheid van veele menſchen omtrent hunne Vryheid en Rechten, en vindt hierin de aanmoediging voor de heerschzucht van veelen, die door deeze ſlapheid gelegenheid vinden, om de teugels van het gebied te overweldigen; aan den anderen kant, beklaagt hy zich over de onzinnigheid van veele anderen, die, in het uiterſte van dolle Vryheidsliefde vallende, de Losbandigheid voor Vryheid neemen, zich boven de Wetten verheffen, en, deeze alzo losmaakende, den weg baanen tot Regeeringloosheid.

De rampzalige gevolgen van beide uiterſten worden door den Schryver met kracht van taal, naar waarheid, aangetoond, en hy vindt alzo eene juiste gelegenheid, om tot het oogmerk van zyn Werk, het aanwyzen van den juisten middenweg, over te gaan.

Hy bepaalt hierna den waaren aart der Burgerlyke Vryheid, en bewyst, hoe veele zegeningen dit dierbaar geſchenk des Hemels kan te weeg brengen, indien haare voorſchriften wel begreepen en uitgeoeffend worden — en leidt hier uit af, van hoe veel belang het is, dat men voor haar behoud zorg draage. *Zy vereischt*, zegt hy, *een zeker zoort van edele Slaverny, te weeten aan de Wet; anderzins gaat de Vryheid door de Vryheid verlooren.*

Hy betoogt, dat de Wet voor alle Burgers gelyk moet zyn, en gaat hierna over om te onderzoeken onder welken Regeeringsform de zegeningen der Vryheid het best, en het langst, kunnen genooten worden.

Hy toont het onveilige en gevaarvolle voor het behoud der Vryheid, onder eene eenhoofdige, erfelyke van weinigen, en zuivere Volksregeering. —— Hy is een voorſtander van een gemengden Regeeringsform onder beſtuurrers voor een bepaalden tyd gekoozen, en naa den afloop van dezelve voor den wettigen Rechter verantwoordelyk.

Hy beoordeelt by deezen den aart der voorige en toenmaalige Gemeenebesten, en toont de gebreken aan. Doorzicht,

zicht, kunde en menschlievendheid, paaren zich in deezen met die edelmoedige belangloosheid welke wy te vooren reeds hebben opgemerkt. Schoon hy zelf Lid was van de Ridderſchap, veroordeelt hy het aanzyn van zulke aanblyvende Standen.

Hy ſtelt de affcheiding der machten als hoogstnoodzaakelyk, en pryst den Atheenſchen Wetgeever SOLON, „ die, volgens zeggen van *Plutarchus*, door deeze af„ ſcheiding het Schip van Staat als voor twee ankers „ verzekerde —— op dat het te minder zoude te lyden „ hebben van de ſchokkende golven van 's volks wisſel„ zucht."

Als de zekerſte waarborg voor de Vryheid, ſtelt hy de bevordering van goede Zeden onder alle Leden der Maatſchappy.

In het betoog hier van overtreft SCHEELE zich zelf. —— Hy bewyst zo wel de voordeelen, wanneer de beſtuurers het volk voorgaan in ſpaarzaamheid, maatigheid en belangloosheid, als de nadeelen, uit weelde, en de andere tegenovergeſtelde ondeugden, ontſtaande, met treffende voorbeelden uit de Geſchiedenis. —— De rampzalige gevolgen van het aanweezen van een Hofhouding, in een Gemeenebest, bewyst hy uit de ondervinding van die dagen. Hy noemt zulk een Hof het vergif der Vryheid, de kanker der Wetten, en de pest der Zeden — en vergelykt hetzelve by een beurs, waar op men zyne ſtem, en zyne deugd, en zyne eere, verhuurt of verkoopt.

De Leer van SCHEELE verſchilt echter in veele opzichten van onze hedendaagſche Volksleeraars.

Ik heb niets kunnen vinden van de Leer van het recht tot een gedeeltelyken Opſtand; — geene aanpryzing van verbroederde Societeiten als warme ſtookplaatzen van Vaderlandsliefde; — niets van eene aanblyvende Volksſtem; —— niets van een verbod aan verſtandige Regenten, om, met inachtneeming van de eeuwige beginzelen van Godsdienſtige Vryheid, voor de inſtandhouding van den openbaaren Godsdienst, de Moeder der goede Zeden, zorg te draagen.

SCHEELE was ook geen Voorſtander om aan allen het Stemrecht toe te ſtaan, zonder op bezittingen eenige acht te geeven.

Dan vooral zal zyne Leere door de nieuwere Demagogen veroordeeld worden, om dat hy niemand tot Regent wilde toelaaten dan na behoorlyk onderzoek zo wegens kun-

kunde als deugd. — De vryheid tot de beoeffening van een onverſchillig handwerk, zegt hy, is aan leerjaaren, en het doen van een proef, verbonden; en zoude men dan de bezorging van de gewichtigſte belangen, de handhaaving van de Wet, kunnen overlaaten aan de zulken, die, by gebrek van kennis van menſchen en zaaken, de beste middelen niet kunnen verkiezen, of getoond hebben zich aan de Wetten niet te willen onderwerpen? Zoude zulks geen dwaasheid zyn? — Hoe gelukkig zouden wy zyn, Hoorers, indien wy de gevolgen van deeze dwaasheid alleen uit de Geſchiedenis kenden!

SCHEELE zag zich, in den Jaare 1662, naar waarde geëerd; terwyl anderen alle middelen gebruikten om zich in het openſtaand ampt van Drosſaard van *Tſelmuiden*, een der aanzienlykſte eereposten in Overyſſel, te dringen, wierd zulks aan hem met eenpaarige ſtemmen, buiten zyne voorkennis, opgedraagen; dan hy overleefde die eere niet lang.

Twee maanden daarna wierd hy door eene heete koorts aangetast, die een einde maakte aan zyn leeven, wanneer hy naauwlyks den ouderdom van veertig jaar bereikt had. — Elke vriend van Deugd, Vryheid en Vaderland, treurde over dit zwaar verlies; vooral, wanneer men bedacht, hoe veel nut SCHEELE nog zoude hebben kunnen doen. — De voornaamſte Dichters waren de tolken van de algemeene droefheid. Dan niemand deed zulks beter overeenkomſtig 's mans waarde, dan de beroemde GRÆVIUS, die, door het uitſpreeken eener plechtige Lykrede aan de Hoogeſchool te *Utrecht*, de hulde van zynen eerbied aan de nagedachtenis van SCHEELE bewees.

GRÆVIUS gaf, by deeze gelegenheid, uitmuntende getuigenisſen van de huislyke deugden van SCHEELE. — Deeze berichten van zyn Character, zo zeer opgehelderd door de zuiverſte Menſchenliefde en Godsvrucht, maaken zyne nagedachtenis zo wel dierbaar voor ons hart, als het overige belangryk is voor ons verſtand; en doen ons de vraag van GRÆVIUS, waar mede hy eindigde, of men onzen SCHEELE niet, gelyk de beroemde BAYARD, *de Ridder zonder vlek en ſmet*, konde noemen, gereedelyk toeſtemmen.

Zyne nagelaate Geſchriften kwamen door zyn Erfgenaam in handen van GOOSWYN HOGERHUIS, insgelyks een waardig Voorſtander der waare Vryheid, die, in en na den Jaare 1672, om en met de Vryheid leed.

Wy

Wy hebben aan alle de Werken van SCHEELE gedacht, behalven aan een uitmuntend Vertoog *over het recht van Oppermacht*, gericht tegen de Verhandeling van CLAUDIUS SALMASIUS, bekend met den naam van *Koninglyke Verdediging*.

Deeze had zyn pen verhuurd om de verdediging van den onthoofden Karel den Eerſten op te maaken, en had zodanig uit de daaden der Koningen tot hun recht geredeneerd, dat hy alles aan de willekeur van den Alleenheerſcher onderwerpt, even als of de hoogheid van Gebieders beſtaat in de vryheid om de rechten van het geheele Menschdom te vertreeden.

SCHEELE, oneindig ver boven SALMASIUS in echte Staatkunde bedreeven, heeft deeze Slaverny-preekende taal zodanig ontleed, dat hy zich by het Menschdom in deezen verdienstlyk heeft gemaakt. —— Het moet een ieder verwonderen, dat men deeze Verhandeling, in onzen tyd, niet heeft vertaald en uitgegeeven. Het zoude veele Geſchriften tegens BURKE hebben opgewogen.

PETRUS BURMANNUS, *Secundus*, heeft onzen edelen SCHEELE de duurzaamſte Gedenkzuil geſticht, door eene vereenigde uitgaaf van alle zyne Werken. — Uit de ſchoone Voorrede heb ik het gezegde meest ontleend. —— Onlangs heb ik vernomen, dat SCHEELE eene Briefwiſſeling gehouden heeft, over Staatkundige onderwerpen, met den beroemden en ongelukkigen Engelſchen Geleerden en Vryheidsvriend ALGERNON SIDNEY, en dat veele Brieven van beiden, vóór weinige jaaren, in Engeland zyn in het licht gegeeven; dan ik heb te vergeefsch getragt om dezelve te bekomen.

Na dit alles, Medeburgers, durf ik het gerustelyk aan uwe beſliſſing laaten, of ik in den beginne te veel gezegd heb, door te vooronderſtellen, dat onze SCHEELE mogelyk een WASHINGTON zoude geweest zyn. Hebben wy met alle de deugden, die wy in dien doorluchtigen Man, de roem van onzen leeftyd, bewonderen, ook in onzen SCHEELE zien uitblinken Krygs- Mensch- en Staatkunde, Vaderlands- en Vryheidsliefde — eerlykheid — moed — yver en belangeloosheid, opgeluisterd door alle andere Burger- en Christen-deugden —— het onderſcheid in de ten toon ſtelling van dezelve is alleen door de omſtandigheden des tyds veroorzaakt.

Wy vinden, derhalven, M. H. in het opgehangen eenvoudig tafereel, een leerzaam voorbeeld in alle onze

onderſcheidene betrekkingen, inzonderheid de Regent. Dat wy allen dan ons best doen om dit voorbeeld na te volgen; doch laaten wy vooral, by de vergelyking van de daaden van anderen met die van SCHEELE, zo rechtvaardig zyn, om te overweegen, dat weinigen zo onafhangelyk zyn als SCHEELE; de plichten van Echtgenoot en Vader raaden veelen tot eene wyze omzichtigheid.

Hoe wenſchelyk was het, myne Vrienden, dat men zich meer beyverde om de verdienſten onzer Voorouders in het waar licht te leeren kennen; de oude Gemeenebesten hadden hier aan gedeeltelyk dien fieren Heldengeest te danken, waar door zy verdienen, nog heden, als voorbeelden voor Volken te worden aangepreezen. — Standbeelden en Lofredenen prikkelden den Nakomeling geſtadig tot Vaderlandſche deugden — en wy zouden hier van, indien men dit met het oprichten van eenvoudige Gedenktekenen navolgde, mogelyk ſpoedig de gewenſchte gevolgen zien. —— Zeer zeker zouden zy veelen met dankbaarheid doen gedenken aan Gods wyze Liefde, die zulke Mannen, als SCHEELE, aan het Menſchdom ſchonk, om aan onze zwakheid te gemoet te komen, en door ſpreekende bewyzen te leeren, *hoe groot de Menſch zyn kan.*

J. S.

DE MENSCH, VAN ZYN WIEG TOT AAN ZYN GRAF.

(*Fragment.*)

—— —— De aanvang was onze Wieg; het einde ons Graf! Welk een uitgeſtrekt vak! —— Welk een aantal byzonderheden in deezen tuſſchentyd, en hoe veele onderſcheidene bedryven vertoonen zig, in deezen ſtond, op het groot Toneel der Waereld, aan onzen geest, zoo wel goede als kwaade —— daaden en verrigtingen, die of ons geluk, of ongeluk, ten gevolge hebben.

Nauwlyks is ons aanzyn daar, of onze teder klaagende ſtem geeft al weenende onze behoefte, de zoo nodige hulp van anderen, te kennen; hoe nietsbeduidend zyn wy als dan: en hoe ras zouden wy zonder de zorgvuldigſte hoede bezwyken! Met de melk onzer moeder gevoed, dat heilzaame voedzel — voedzel, zoo wys, zoo byzonder, geſchikt, door den grooten Maaker, voor onze tedere ligbaamen, klimmen wy lang-

langzaam op tot ſterkte, daar zig van dag tot dag ontwikkelen beide ziels- en lighaamsvermogens. —— Met welk een nauw toevoorzigt ſlaat de braave Moeder ons gade, daar zy ten vollen overtuigd is van die oplettende zorge, die 'er vereiſcht wordt tot eene geregelde opvoeding. Nu ontwikkelen de vermogens: —— langzaam vertoont zig dat geen, 't welk ons den naam van *Mensch* doet draagen; al ſtamelende, hoort men den lieven naam van *Vader* en *Moeder* door het Telgje voortbrengen: kragten en zielsvermogens vermeerderen: en hy vertoont, langzaam verkrygende eenen gevestigden gang, het heerlyke pronkſtuk van zynen Maaker. Dan, nu wordt de zorg grooter, gewigtiger; driften en geneigdheden beginnen zig te vertoonen, en het tydſtip is daar, dat eene *wel* of *kwalyk* beſtierde opvoeding de gezegendſte, of rampzaligſte, gevolgen kan naar zig ſleepen, —— een behoorlyk, een verſtandig, onderwys wordt gevorderd; een onderwys, waar van zyn geluk en beſtaan, in den volgenden tyd zynes levens, afhangt; gelukkig, indien hy onderweezen en geplaatst wordt in zulk een kring, waar toe zyn aart en *temperament* geſchikt is; en ziet, zoo beginnen en zoo rollen de dagen zyner jonge jeugd voort; hy ontvangt leſſen, —— vordert, en de Maatſchappy verwagt in hem een nuttig lid der Menſchelyke zamenleeving; en is het tydſtip, de dag, daar, is hy bekwaam, om, als een pryzenswaardig voorwerp, het getal te vermeerderen van hun, die geſchikt zyn het hunne toe te brengen ten nutte van dit ondermaanſche, hy aanvaart zyn beroep, ampt of bediening, en ſpeelt, nevens zoo veele anderen, zynen rol, in zyn Vaderſtad en met zyne Stadgenooten, of op de groote Wateren der Zee. —— Dan, by zigzelven overtuigd wordende, door gewaarwordingen beſeffende, dat de gezelligheid ook aan onze Natuur eigen is, dat de Schepper der Waereld ons met een aandrift heeft bezield —— een aandrift, waar van wy onder eene goede beſtiering gebruik mogen maaken, gevoelt hy eene zugt, om, even als andere zyner Natuurgenooten, met een *ander Ik* te leeven; hy verlangt eene Wederhelft, ten einde zyne dagen, zo hy hoopt, te veraangenaamen; hy zoekt —— hy vind en ziet zyn hartenwensch vervuld, en aanvaart eenen rol, tot welks *wel* uitvoering *veel*, *zeer veel*, wordt vereiſcht. Thans in het Huwlyksgareel getreeden —— te ſaam verbonden, ſtaan hun *onderſcheidene* byzonderheden te wagten; zy ſmaaken zoet en zuur —— voor en onſpoed leeren zy kennen, en met Telgen, de panden hunner Huwlyksmin, gezegend, wordt thans ook van hun gevorderd, dat geen, wat pligt, ouderliefde en braafheid, eischt, om de hunne in den volgenden tyd gelukkig te maaken. —— Zoo verdwynen ongemerkt de dagen der Menſchen, zoo vliegt hun tyd als een ſchuwe vogel, zoo zien zy hun kroost opwaſſen tot nuttige voorwerpen, tot

waardige burgers, en ziet, onder dit alles, nadert langzaam de eerwaardige ouderdom, de cierlyke grysheid. Nu, nu ziet hy te rugge op de weggevloogen dagen zyner jeugd —— op den verloopenen tyd, —— hy ziet te rugge op dezelve, in de aangenaame bewustheid, van zoo veel hem mooglyk was *wel* gedaan te hebben, of met een knaagend zelfverwyt van *niet* te hebben beantwoord aan die heerlyke vermogens, hem door den Schepper geſchonken; vermogens, zoo voortreflyk, zoo uitmuntend, en die hem de heerlykſte der Schepſelen doen zyn. —— Thans oud, en *zat van dagen*, *vol van onrust*, verminderen zyne kragten; zyne denkvermogens, zyne aandriften, verſtompen — hy voelt zyne laatſte ſtonden naderen —— *ziet* zyn *rol* ten einde ſpoeden. —— De ongemakken *des* ouderdoms vermeerderen —— hy wordt zig zelven een last — en zyn ſtompelende gang maakt hem onbekwaam, om zonder hulp van anderen te zyn: —— hy keert als tot zyne voorige kindsheid weder —— ziet nog eenmaal te rugge op zynen voorgaanden levensſtand —— zegt het laatst *vaarwel* aan de zynen —— de dood klopt aan —— zyn laatſte polsſlag tikt —— hy blaast den adem uit —— en is *niet meer*.

Zie daar, gebooren om te ſterven, — *kwam hy* —— *zag hy* —— en *genoot*. Gelukkig hy die beantwoord heeft aan zyne verpligtingen, zynen rol met roem heeft afgeſpeeld: hoe gerust ziet hy zyn einde naderen; voldaan hebbende aan het einde waar toe hy hier geplaatst was. —— Hy ſpotte dan, wie hy zy —— God ſtelde ons geenzins hier, om enkel aan onze driften den losſen teugel te geeven —— neen, hy deed ons te voorſchyn komen ter eere van onzen Schepper — ten nutte van anderen —— en ter bevordering van ons eigen welzyn.

Brielle, 1797. J. D. V.

BRIEF VAN DEN BURGER J. LUBLINK, DE JONGE, Repreſentant in de Nationaale Vergadering,

WEGENS HET ONTWERP VAN EEN PASIGRAPHISCH WOORDENBOEK VAN Prof. WOLKE.

Aan de Schryvers der Vaderlandſche Letteröefeningen.

MEDEBURGERS!

Profesſor WOLKE, die zich reeds by het Philantropin, te *Desſau*, door zyn proeven en ſchriften bekend maakte, had al voor een geruimen tyd de aandacht van het Publiek gevestigd op zyn aankondiging, dat hy meende een middel gevonden te hebben, waardoor *wy onze gedachten*

in

in vreemde taalen, ook die wy niet verſtaan, aan anderen zouden kunnen mededeelen. Op aanmoediging vooral van den tegenwoordigen Rusſiſchen Keizer, PAUL I, en den aandrang van de beroemdſte taalkenners in Duitschland, beſloot hy de uitvinding van zulk een algemeene ſchrifttaal openlyk bekend te maaken in een ſtukje, groot 30 bladzyden, in quarto, in dit jaar, te Desſau uitgegeeven, onder den tytel: *Verklaaring hoe de wederzydſche mededeeling der gedachten van alle beſchaafde volkeren der waereld, of de* PASIPHRASIE (*), *mogelyk en uitvoerbaar is, zonder het leeren van eenige nieuwe byzondere of algemeene woorden- ſchrift- of tekentaal*, van C. H. WOLKE. Reeds in den jaare 1780, toen onze Schryver, op een reize naar England, ook deeze gewesten bezocht, had ik het genoegen hem in perſoon te leeren kennen, wanneer hy my, ter loops, wegens zyn eerst-opgevatte denkbeelden over dit onderwerp ſprak: —— ſedert vond ik, in een en ander Hoogduitsch Journaal, daarvan een nadere aankondiging; —— en onlangs zag ik my op de aangenaamſte wyze verrascht, toen ik van hem het bovengemelde werkje ontving, verzeld van een' vriendelyken brief, waarin hy my verzoekt het hoofdzaaklyke van zyn uitvinding en ontwerp ook mynen landgenooten mede te deelen, om langs dien weg te beproeven, of hy in ons Gemeenebest ook eenige deelneeming voor zyn Paſigraphisch Woordenboek zou kunnen verwachten. Ik heb dit verzoek niet mogen of willen weigeren, hoe zeer ik reeds by de eerſte leezing beſpeurde, dat ik in zulk een verſlag daarvan niet dan een luchtige ſchets zou kunnen ontwerpen, niet dan eenige hoofdtrekken opgeeven, dat ik ſlechts een ſkelet, ontbloot van alle bekleedſelen, zou kunnen vertoonen, vermits de Schryver daartoe zo veele bladzyden noodig had, hoewel hy alles in een' gedrongen ſtyl ſamenpakte. „ Het gunſtig oordeel van zo veel kundige mannen (dus „ ſpreekt hy 'er zelf over) wegens het uitvoerlyke van dit „ ontwerp, kan by my alleen de huiverigheid overwinnen, „ die ik gevoel, nu ik voor het Publiek zal ſpreeken over „ een zeer ſamengeſteld werk, welks niet-aanzyn de duide„ lykheid zo geweldig in den weg ſtaat, die ik 'er gaarne „ aan wilde geeven, en het geen nu nog veele twyfelingen „ overlaat, welke van zelven zouden wegvallen, indien 'er „ ſlechts in twee taalen eene proeve van voorhanden was." Genoeg zal het zyn, indien wy het zo verre brengen, dat men zich een oppervlakkig denkbeeld van de uitvinding kan vormen, terwyl het bewys voor de mogelykheid der uitvoering,

(*) *Algemeene Spreekkunst* (of kunst zich van elk te doen verſtaan), gelyk de Heer DE LA CHAPPE, in den jaare 1794, zyn kunstmiddel, om door Signaalen op een' verbaazenden afſtand berichten mede te deelen, *Telegraphie* (of *verre- Schryfkunst*) noemde.

ring, in alle derzelver byzonderheden, voor den belanghebberen in het oirſprongkelyke breeder is ontwikkeld. Ik moet 'er nog iets by voegen. De Heer WOLKE zegt, in den voorleden jaare, in een Hoogduitsch geleerd tydſchrift, de aankondiging gevonden te hebben van een werk, door den Franſchen Burger SICCARD uitgegeeven, onder den tytel: *Paſigraphie, ou premiers élémens de l'art d'ecrire & d'imprimer en une langue, de maniere a etre lu & entendu dans toutes les autres langues, ſans tradution.* Groot was, natuurlykerwyze, zyn verlangen, om ook dit werk te kennen (het geen hem niet mogt gelukken) te meer, daar de Franſche Schryver een geheel anderen weg is ingeſlagen; waardoor hy echter te meer wierd aangeſpoord, om zyn ontwerp in het licht te geeven, ten einde de taalminnaaren de denkbeelden van beiden zouden kunnen beproeven en met elkander vergelyken. Om dit laatſte te bevorderen, heb ik my alle moeite gegeeven, om, ware het mogelyk, het Franſche werk magtig te worden; doch na verſcheide vruchtelooze poogingen, is my van een achtenswaardige hand verzekerd, dat die aankondiging te voorbaarig is geweest; dat, wel is waar, de Heer SICCARD, een man van gevestigden roem en beſliste talenten, met zulk een ontwerp zwanger gaat, ook daarvan zyn natie heeft verwittigd; doch dat hy, door zyn arbeid in den gewigtigen post als Beſtierder van het beroemde Inſtituut voor Doof-ſtommen, te Parys, verhinderd is, hetzelve voor alsnog ter uitvoer te brengen. Ik meende, na dit ontvangen bericht, niet langer te moeten aarſelen, om aan het verzoek van Profeſor WOLKE te voldoen, en zyn ontwerp mynen landgenooten mede te deelen; waartoe ik geen geſchikter middel wist, dan de plaatſing daarvan in uw gevestigd Maandwerk te verzoeken, door welke vergunning gy zult verpligten

Uwen Medeburger,

J. Lublink, de Jonge.

In den Haag,
September 1797.

Het hoofdzaaklyke, dat ter uitvoering van dit ontwerp ſchynt vereischt te worden, is een zeer uitvoerig en volledig Woordenboek; volledliger dan wy, tot nog toe, in eene der moderne taalen bezitten. Wanneer dit ſlechts in éene taal voorhanden is, valt het niet moeijelyk ook diergelyke, in den zelfden vorm, voor andere taalen te vervaardigen. Zodanig een Woordenboek moet, volgens de opgaave van den Schryver, op zekere bepaalde wyze, naar orde van het Alphabeth zyn ingericht; het moet de regelen zo wel der algemeene als van elke byzondere grammatica behelzen, en niet alleen de

de woorden en ſpreekwyzen bevatten, waardoor de gedachten over alle voorwerpen van natuur, kunst, handwerken, fabrieken, trafieken en hunne gewrochten, van alle weetenſchappen, ook van den toeſtand der menſchen, van den godsdienst, den ſtaat, den koophandel, den landbouw, enz. kunnen beſchreven worden, maar het geen ook de uitdrukkingen opgeeft voor alle gebruikelyke uitſpraaken, ſtellingen, formulieren, korte omſchryvingen van zekere voorvallen en omſtandigheden, om in alle ſoorten van brieven, berichten en andere opſtellen, gebezigd te worden; te gelyk met de aanwyzingen en middelen om het grammaticaale gebruik van alle woorden en ſpreekwyzen, in elk byzonder gegeeven geval, te bepaalen. Wanneer zodanig Woordenboek, volgens een breeder voorſchrift, in eenige Europeeſche taal is vervaardigd, zal het ook mogelyk zyn, om hetzelve in eenige andere taal over te zetten; mits, met de vereischte naauwkeurigheid en een gegronde taalkennis, en vooräl met behulp van de gepaste regelen en voorbeelden, gezorgd worde, dat de afwykingen der verſcheide taalen, hun eigenaartige ſpreekwyzen (*Idiotismi*) het verſcheide regeeren der werkwoorden, de onderſcheidene phraſeologie, en conſtructie, geen verlegenheid overlaaten. Wanneer dus zo wel voor het volledige als het overeënſtemmende in de verſcheide taalen behoorlyk is gezorgd, kan zulk een Woordenboek in de begeerde taal (by voorb. in het Nederduitsch) volgens de gewoone alphabetiſche orde worden afgedrukt, en achter elk woord, elke ſpreekwyze, elk grammaticaal voorbeeld, een cyferletter geplaatst, beginnende ieder eerſte woord van elke bladzyde weder met No. 1, enz., ten einde de al te groote cyfertallen te vermyden. — Om dus in een Woordenboek in een andere taal (by voorb. in het Fransch) het begeerde woord of ſpreekwyze te kunnen aanwyzen, behoeft men alleen den nommer of cyfer, zo wel van de bladzyde als het woord, op te geeven. Verder. Nu wordt ook in het Fransch zulk een Woordenboek, volgens een alphabetiſche orde, vervaardigd, en ook in die taal op de zelfde wyze becyferd. Wanneer ook dit Woordenboek gereed is, dan eerst wordt het mogelyk, de cyferletters van elke bladzyde en woord op den rand van het eerstgemelde Nederduitſche Woordenboek te ſchryven, of, by een tweede uitgaave, te drukken. Dit zelfde is toepaſſelyk op een derde, een vierde (by voorb. Engelsch, Italiaansch,) en veele andere Woordenboeken. Geſteld dus; het woord *Liefde* heeft in het Nederduitsch Woordenboek de cyfer 8, op bl. 200, en het woord *Amour* in het Fransch de cyfer 12, op bl. 65, dan heeft men op den rand van het Nederduitsch Woordenboek, naast de cyfer 8, op bl. 200 ſlechts te plaatſen, bl. 65 cyfer 12 — en men weet waar dit woord, ook zonder de taal te verſtaan, te vinden is; en zo omgekeerd.

Dus, in 't Nederd. 200 — 8 Fransch 65 — 12
Fransch 65 — 12 Nederd. 200 — 8

En dit, ziet men, is omtrent zo veele taalen mogelyk, als men gelieft te paſiphraſeeren. Vooröndersteld dat dus omtrent twee zodanige Woordenboeken de behoorlyke becyfering is geſchied, dan kan immers een Nederduitſcher uit zyn Woordenboek, door een cyferbrief (behelzende blootelyk de cyfers van het Fransch Woordenboek, zo als hy die op den rand van zyn Nederduitsch Woordenboek getekend vind) den Franschman, welke beide deeze Woordenboeken voor zich heeft, zodanig op den weg brengen, dat deeze, door het ſamenvoegen van die woorden en ſpreekwyzen, volgens de opgegeven cyfers, in ſtaat is om de zelfde gedachten en denkbeelden te ontvangen, welke de Nederduitſcher hem trachtte bekend te maaken; en op de zelfde wyze is dit in elke taal, met behulp van zulk een Paſigraphisch Woordenboek, mogelyk.

Het is wel waar, dat zulk een ſamengelapte brief of opſtel, vooral met betrekking tot de phraſeologie en conſtructie, geen vloeijenden ſtyl zal opleveren: doch men begrypt ook, dat dit geenszins het oogmerk is; genoeg, wanneer de zaken, de noodige denkbeelden, op die wyze worden overgebragt; de ſamenſteller van het ſchrift, die het uit de cyfers opmaakt, en men mag denken dat in zyn eigen taal bedreven is, kan ligtelyk het ſtootende in de conſtructie en ſtyl verhelpen. —— Ook komt het werk zeer omſlagtig voor, en vereischt de arbeid een ongelooflyke naauwkeurigheid: dit zy zo! maar ook door oefening wordt alle werk van dien aart gemakkelyker. —— Nog vraagt men, hoe uitgebreid zou zulk een Woordenboek niet moeten worden! misſchien (zegt de Schryver zelf) 15 tot 20 Alphabetten, of 480 bladen; dit is ontegenzeggelyk. De groote vraag, daar het echter, onzes bedunkens, op aankomt, is deeze: is de uitvoering mogelyk? en, zo ja, is het doel, dat 'er mede bereikt zou kunnen worden, gewigtig genoeg, om 'er zo veel moeite en kosten aan te beſteeden. Het beantwoorden deezer dubbelde vraag, behoort niet tot de taak, die ik my had voorgeſteld, zynde eenigiyk om, ware het mogelyk, myn landgenooten eenig denkbeeld van de uitvinding des geleerden Schryvers te geeven, die in het bericht, waaruit wy dit ſamenſtelden, de mogelykheid daarvan breeder betoogt, zich bevlytigt de geöpperde zwaarigheden uit den weg te ruimen, en het vermoedelyk nut, door een menigte van proeven, voorbeelden en bewyzen, tracht aan te toonen; terwyl hy, omtrent het een en ander, het oordeel van het publiek, en inzonderheid van bekwaame taalkenners, wenscht te weeten, ten einde te kunnen beſlisſen, of zyn ontwerp in practyk gebragt, of onder de aangenaame hersenſchimmen eener ſpeelende verbeelding behoort geplaatst te worden.

EEN

EEN WAARE ANECDOTE.

De byzondere omſtandigheden, in welke iemand geboren en opgevoed word, kunnen aanleiding geeven tot gewigtige werkingen ter aanneeming of verwerping van dengdzame grondregelen.

Word iemand onder een te ſtreng bedwang gehouden, zo leert hy, op eene buitengewoone kunstmatige wyze, alle zyne daden bedekken, en onder de ſchynſchoonſte voorwendſelen dezelven ter uitvoer te brengen. Word iemand te vroeg van zyne Ouders beroofd, hy kan in verkeerde handen komen, op het pad des verderfs geleid worden; en 'er is dikwyls wederom eene onverwagte gebeurtenis noodig, om hem te regt te brengen. —— Zie hier een voorbeeld.

Een Jongeling, van geringe afkomst, verloor vroegtydig zyne Ouders, en werd in eene gemeene buurt opgebragt. Zyn goed voorkomen, gepaerd met de verwagting om van hem voordeel te behalen, maekte dat hy door iemand werd aengenomen, die op de Kermiſſen, of Jaermarkten, gewoon was rond te reizen, met dobbelſpelen; op eene dier Jaermarkten zag de Jongeling twee welgekleede knapen, die een boer een zak gelds afnamen; om dit geheim te houden werd hem een 3 Gl., en deeze les, gegeeven: Jongen houd u ſtil, en tragt op deeze zelfde wyze geld te krygen; gy zyt knap, en kunt dus zoo mooi als wy gekleed gaen, ja ryk worden. — Rampzalige raed! Hy waegt het op eene Kermis, in het gedrang, een boer het geld uit den zak te halen; en juist toen hy bezig was de beugeltas van eene boerin te ligten, word hy gegreepen. Nog geen 13 jaren oud zynde, was hy, na eenigen tyd in de gevangenis gezeten te hebben, tot nadenken gekomen. Hy beleed aan de Regters, dat dit zyne eerſte proef in het kwade ware. Binnenskamers werd hy ligtelyk gegeezeld. Op de betuiging der Regteren, dat dit ter zyner verbetering geſchiedde, was hy geweldig aengedaen; en op het hooren, dat zyn misdryf, buiten verdere ſtraf, als banning uit de plaets waer hy geſtolen had, hem vergeeven wierd, voegde hy 'er, vragende, in volle aendoening by: *& Zou God my dit ook vergeeven?*

Niemand der Regteren, niemand der Aenſchouwers, hoorde dit, of zy gevoelden; en wie, wie kon zonder aendoening blyven?

Mogt dit gebeurde, in een der Hollandſche Steden, opmerkzaemheid baren! Het kan van nut zyn; en het is hierom dat hetzelve u medegedeeld, en ter plaetzing word aenbevolen.

IETS OVER HET AGTSLAAN OP KLEINIGHEDEN IN DEN DAGELYKSCHEN OMMEGANG. IN EENEN BRIEVE AAN EEN UITGELACHEN VRIEND.

Waarde Vriend!

Gy hebt het my kwalyk afgenomen, gy beſchuldigt my, en te regt, dat ik mede gelachen heb, toen wy, eergisteren, ten huize van den Heer M*** aan tafel zaten. —— Ik beken ſchuld. —— Wie kon zich bedwingen, inzonderheid daar de Juffrouwen ons voorgingen?

Maar gy hebt niet even zeer gelyk, wanneer gy dit zo hoog opneemt, dat gy my beſchuldigt, als iemand, die de Vriendſchap geſchonden en de Wetten der Welleevenheid overtreeden heeft. Wy lachen dikwyls zonder te weeten waarom. Het lachen heeft iets overſpruitends; en van alle bedryven, welke wy uitvoeren, is dit 'er een, welk het minst een kwaaden of boozen toeleg ontdekt. —— Dan gy zult my wel willen veroorloven te zeggen, dat uwe verregaande Styfheid en Onhandigheid, van het oogenblik af dat gy in 't gezelſchap kwaamt, tot dat gy heenen gegaan zyt, alle hoope te leur ſteide; welke ik had opgevat van een lustigen Knaap, kersvers van de Hoogeſchool gekomen.

Oudtyds, doch dit is lang geleden, hadden de Hoogeſchoolen zo iets van het Kloosteragtig ſtyve: en dewyl ik met veel genoegen vernomen had van uwe gemaakte vorderingen op de Kweekſchool der Geleerdheid, nam ik het voor eene van zelfs ſpreekende waarheid, dat gy niet verzuimd zoudt hebben om Welleevenheid by uwe Geleerdheid te voegen. *Hinc*, gelyk de Geleerden ſpreeken, *origo mali*.

Het ſpeet my geweldig, u zo ongevallig en bedremmeld te zien in alle uwe beweegingen: en uwe pooging om *voor te ſnyden* zou myne kwelling voltooid hebben, had ik my daar van niet ontlast door een ſchaterenden lach; en gy weet ik was de eerſte niet die denzelven aanhief.

Uwe vorderingen, myn Vriend! zyn groot. Gy hebt de verwagting, die men wegens iemand van uwe jaaren hadt kunnen opvatten, verre overtroffen. —— Goed, zeer goed — pryslyk, zeer pryslyk, in de daad! Het verheugt my grootlyks, dit te zien, dit te weeten; maar bedenk, dat gy eene Wereld intreedt, in welke gy geen *klein geld*, zo noodig daar te verhandelen, medebrengt. Uwe Geleerdheid is iets groots voor u, en zal by groote gelegenheden u te ſtade komen; maar groote gelegenheden komen ons niet al den dag voor. Terwyl gy, aan den anderen kant, alle dagen geroepen wordt, om hoedanigheden van eene *tweede*, *derde*, *vierde*, of van nog min-

midder ſoort, waar aan gy geen kennis ſchynt te hebben, een toon te ſpreiden.

Deeze, myn Vriend! zyn *les petites attentions*; de kleine inagtneemingen, gebooren uit welgevalligheid van manieren, die overal gangbaar zyn, die overal verwagt worden. 'Er zyn geene Voorregten, Staatkundige of Burgerlyke, die om verſchooning in dit gebrek kunnen pleiten. Een Groot Man kan het, 't is waar, zonder dezelve ſtellen: doch dan moet hy een waarlyk Groot Man weezen; en het gezelſchap, waar mede hy verkeert, heen voor een Groot Man houden; en die, mits hy zyne gunſten aan dien kring betoont, zich niet bekreunen hoe hy voor het overige beſtaa. —— Maar gy, myn Vriend! zyt nog de Groote Man niet; en ſchoon gy uwe Letteroefeningen op de loflykſte wyze volbragt, en meer in 't hoofd hebt dan het talryk gezelſchap waar in wy ons bevonden, zy zullen u egter verſmaaden; zy zouden het een NEWTON doen, indien hy betoonde zo gelukkig te weezen in kleinigheden.

Gy moogt u verzeekerd houden, (en welhaast zal de Ondervinding u deeze les met vollen nadruk leeren) dat de grootſte Zielsbekwaamheden, en de verſte aankweeking van dezelve, de middelen niet zyn om in gezelſchappen voort te komen. Met dezelve begaafd, zal men mogelyk, als gy ter kamer intreedt, allen doen opſtaan, en het algemeen gefluister zal weezen: „ Dit is de geleerde Dr. *Sluitreden*;" doch hier mede neemt alle belangſtelling een einde. Dr. *Sluitreden* is met zyne gedagten te zeer afweezig om met het gezelſchap een kaartje te ſpeelen; hy kan geen kopje thee overgeeven zonder ſtorten; men kan hem het voorſnyden van het eenvoudigſte gebak niet toevertrouwen.

De grootſte Wysgeer van zyn tyd zal misſchien een geheelen avond als een Standbeeld zitten, en van allen ongemoeid gelaaten worden; terwyl de Overſte *Jacob Praatryk*, die niet weet of *Europa* een Eiland is of een Werelddeel uitmaakt, het geheele gezelſchap aan 't lachen helpt, en ſtaag verwondering verwekt door zyne geeſtigheden, ſchoon van den lafſten aart, en zich aangenaam maakt door zyne beleefdheden jegens de Dames en de Heeren, die, behalven het onderſcheid der Sexe, voor Dames mogen gaan. —— Ik wil hier mede niet zeggen, dat gy altoos zulk gezelſchap van Heeren of Dames zult aantreffen; doch het geval is algemeen genoeg om u deezen waarſchuwenden wenk te geeven.

Mogelyk, myn Vriend! zult gy my op dit alles te gemoete voeren, dat de verſmaading van zulk ſlag van lieden beneden de kennisneeming is van een verſtandig Man, van eenen Wysgeer. —— In de daad, gy zoudt, met deeze aanmerking, den ſpyker op 't hoofd ſlaan, indien de verſtandige Mannen en Wysgeeren zo ſchaars niet gezaaid waren. Maar wy moeten ons voor geene al te groote Hervormers uitgeeven. En, tuſſchen

ſchen ons, dewyl het oorſprongiyk doel eens gezelſchaps beſtaat in den geest van werkzaamheid te ontſpannen, kan ik niet nalaaten te denken, dat het de zaak van een ieder is, zich aangenaam te maaken, om eene rol te kunnen ſpeelen in dit kleine Blyſpel, en te helpen dat alles goed en wél afloope.

Ik weet, gy kunt, 's volgenden daags, in een ander gezelſchap, de geledene uitlaching vergeeten, en, door uwe kundigheden in verſcheide takken ten toon te ſpreiden, overvloedige eere, te uwer vergenoeginge, behaald hebben. Maar ik verzeker u, het zou in de Wereld, zo als dezelve beſtaat, u tot grooter eere geſtrekt hebben, indien gy het lid van den Vogel, die Mejuffer u om voor te ſnyden gaf, wél getroffen hadt. In de daad, het ſmert my te moeten hooren; „ Waar is uw geleerde Vriend, die ons de ſaus om de ooren „ deedt ſpatten?"

Dat is, zult gy aanmerken, bits, zeer bits, gezegd. —— En wat dan? Gy moet het, zo veel mogelyk, verhelpen. Bedenk waar gy u bevindt. Geef op kleinigheden agt. Leer zo wel voorſnyden als ſcherpzinnig redentwisten; en denk, dat niet elke kamer, waar in gy den voet zet, een kamer der Academie is, waar men zamenkomt om te twistredenen. —— Gy zult my, hoop ik, deeze kleine herinnering zo min kwalyk afheemen als myne zelfverdediging in den aanvang deezes Briefs. —— Wees verzekerd dat ik onveranderlyk blyf

Uw Welwenſcher

L.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

ALGEMEENE BESCHOUWING VAN DE NATUURLYKE, ZEDELYKE EN EUANGELISCHE BLYKBAARHEDEN VOOR EEN TOEKOMEND LEEVEN, EN EEN STAAT VAN VERGELDING IN 'T ZELVE.

(Uit het *Engelsch* van den Eerw. BEILBY PORTEUS, DD. en Bisschop van *Londen.*)

(*Vervolg van bl.* 491.)

De Bewyzen, welke ik voorheen bybragt, zyn, myns oordeels, genoegzaam, om aan te toonen, dat, voor zo verre wy in staat zyn om de natuur van 's Menschen Ziel te begrypen, wy reden hebben, om te besluiten, dat dezelve eene onderscheidene en onstoflyke Zelfstandigheid is, en by gevolge in staat om de ontslooping des Lichaams te overleeven. Maar deeze, gelyk ik reeds heb opgemerkt, zyn verre van de éénigste of meest beslisfende Bewyzen te weezen voor eenen Toekomenden Staat. 'Er zyn eenvoudiger en teffens voldoender blyken ter staavinge dier gewigtige Waarheid voorhanden, welke ons het Redeslicht schenkt; deeze zal ik thans openleggen.

I. Neemt, in de eerste plaats, in opmerking, de veelvuldige uitsteekende Vermogens van 's Menschen Ziel: de verbeeldingskragt, het geheugen, de rede, het oordeel, den wil; de groote verscheidenheid en vaardigheid van haare werkingen; het vermogen 't welk dezelve heeft om zulk eene menigte van denkbeelden van uitwendige voorwerpen te ontvangen; om dezelve in de voorraadschuur der geheugenisse voor veele jaaren op te leggen; om die, naar welgevallen, daar uit te doen te voorschyn komen; om ze te vergelyken, te schikken, te verbinden, te scheiden, op zulk een oneindig aantal wyzen; om op te merken, te denken, en over dezelve te redeneeren; om zulk een verbaazend getal van ver-

ſchillende kunſten en weetenſchappen te bevatten; om de uitgeleezene ſchoonheden der Muzyk- Schilder- en Dichtkunde te doen gebooren worden; om, langs een uitgeſtrekte reeks van elkander afhangende voorſtellen, de afgetrokkenſte en diepzinnigſte beſpiegelingen voort te zetten; om uit eenige weinige eenvoudige, van zelf blykbaare, Axiomatas een betoog af te leiden van de verhevenſte en verbaazendſte waarheden; om door te dringen in elk gedeelte van de ſtoflyke, de groeiende, de dierlyke en de verſtandlyke wereld; om veele wyze en heilzaame plans uit te denken en te volvoeren; om het oog inwendig op zichzelven te vestigen; om zyne eigene verrigtingen waar te neemen en te regelen; om zyne aandoeningen te zuiveren en te verheffen; om zelfs door een geſchikt zelfbeſtuur met geduld de grootſte ſmerten en hevigſte ſchokken te verduuren; om met onverſchrokkenheid de grootſte gevaaren onder 't oog te zien; om de ſterkstwerkende driften te bedwingen; om wederſtand te bieden aan de verleidendſte verzoekingen; om, als de nood het eischt, den grootſten heldenmoed te betoonen; om geweetens- en pligtshalven alles wat deeze wereld geeven kan te verzaaken; om zichzelven aan allen aardsch genot te onttrekken, en te leeven als of men uit dit lichaam was uitgegaan; om de uitzigten en hoop uit te ſtrekken tot het verſte toekomende, en zich te verheffen tot de beſpiegeling en liefde van Godlyke en geestlyke zaaken. —— Overweegt nu, of het waarſchynlyk is, dat een Weezen, met zulke verbaazende vermogens als de evengemelde begaafd, zou beſtemd weezen voor dit Leeven alleen? Of het, zo ryk van bekwaamheden voorzien, op deeze wereld geplaatst zou zyn, enkel om eenige weinige jaaren niet zelden in kommer en elende te leeven, en dan, voor eeuwig, verlooren te gaan? Is het geloofbaar, dat de veelbevattende Ziel van eenen NEWTON in 't zelfde lot zou deelen met het geringſte Inſect dat voor onze voeten kruipt; dat dezelve, naa de verborgenheden der Natuure ontvouwd, en de ontdekkingen, om zo te ſpreeken, tot de uiterſte grenzen des Heelals voortgezet te hebben, op eenmaal geheel uitgedoofd zou worden, om in eeuwigduurende duisternis en ongewaarwordelykheid weg te zinken? Ten welken einde al die kwistige uitdeeling van Talenten, indien derzelver werking bepaald is tot dit korte tydsbeſtek van beſtaan op deeze wereld? Waarom zyn wy zo zeer gelyk aan onſterf-

ſterflyke Weezens gemaakt, indien ſterflykheid ons lot is? Wat behoefde het, om zo te ſpreeken, dat dit ons kleine Scheepje uitgerust wierd met een voorraad die tot in den Oceaan der Eeuwigheid zou kunnen ſtrekken, indien de beſtemde Reis bepaald was tot de naauwe Straat van dit Leeven? Inſtinct zou, tot dat einde, even goed hebben kunnen dienen als Rede; zou ons met even veel veiligheids door dit leeven hebben kunnen heen voeren, en met minder ſmerts, dan alle onze zo hooggeroemde verſtandlyke bekwaamheden.

II. Een ander vermoeden, ten voordeele van eenen Toekomenden Staat, is de *geſtadige vordering der Ziele tot volmaaktheid;* en haare eindlooze bekwaamheid tot verdere verbeteringen en wydſtrekkender aanwinſten. Dit bewys is in een zo ſterk en ſchoon licht gezet, door een onzer ſchranderſte Schryveren (*), dat men naauwlyks aan 't zelve regt kan laaten wedervaaren, met andere woorden, dan hy bezigde, te gebruiken. „ Een „ Dier," ſchryft hy, „komt tot een punt van volmaakt„ heid, boven 't welk het zich niet kan verheffen. Bin„ nen weinig jaaren heeft 't zelve alle bekwaamheden, „ waar voor het vatbaar is; en ſchoon het tien duizend „ jaaren leevens meer te goed hadt, het zou hetzelfde „ Dier blyven. Ware eene menschlyke Ziel dus tot zeke„ ren peil bepaald in haare vorderingen; waren haare ver„ mogens volgroeid en buiten ſtaat van verdere uitbreiding, „ ik zou my verbeelden kunnen, dat zy ongevoelig mogt „ afneemen, en dan op ééns in een ſtaat van vernietiging „ wegzinken. Maar wie kan gelooven, dat een denkend „ Weezen, 't welk ſtaag in een voortgaanden ſtaat van „ verbetering is, en van volmaaktheid tot volmaaktheid „ opklimt, zou vergaan by het eerſte opkomen, en ge„ ſtuit worden in het begin zyner naſpeuringen. De „ dood overvalt hetzelve, terwyl 'er nog een onafmeete„ lyk vooruitzigt van kennis-vermeerdering zich opdoet, „ terwyl de vermeestering der driften nog onvoltooid is, „ en 'er nog zeer veel ontbreekt aan die volkomenheid „ van Deugd, waarop dezelve altoos het oog gevestigd „ houdt, maar nimmer kan bereiken. Zou een oneindig „ wys Weezen zulke uitmuntende Schepzels daarſtellen „ tot zulk een gering oogmerk? Kan het voldoening „ ſmaa-

(*) Mr. ADDISON.

„ ſmaaken in de voortbrenging van zulke verſtandige „ misgeboorten? Zou hetzelve ons Talenten ſchenken, „ die nooit ten vollen kunnen te werk geſteld worden, „ of bekwaamheden, die nimmer tot volle rypheid ko„ men? Is het niet veel redelyker, te veronderſtellen, dat „ de mensch niet alleen op deeze wereld geplaatst is „ om zyn geſlacht voort te planten, om zich een opvol„ ger te verſchaffen, en dan zyn post te verlaaten; maar „ dat deeze kort leevende Geſlachten van redelyke wee„ zens, welke opkomen en verdwynen in zulk eene ſchie„ lyke opeenvolging, hier alleen de eerſte beginzels van „ hun beſtaan ontvangen, en dan, als 't ware, verplant „ worden in een gunſtiger lugtſtreek, waar zy zich uit„ breiden en bloeijen; waar zy voortgaan van kragt tot „ kragt; waar zy voor eeuwig mogen ſchynen met „ nieuw aangroeienden luister, en van eeuw tot eeuw „ blinken."

III. Ten derden, huisvest 'er in 's Menſchen Ziel *eene beſtendige en natuurlyke ſtrekking tot het toekomende.* Onze gedagten ſtreeven ſteeds van het tegenwoordig oogenblik af, en zien voorwaards op iets dat naderhand plaats zal grypen. Hoe groot ons geluk ook moge weezen, het is niet genoeg om de Ziel te voldoen. 'Er blyft altoos een Ledig over, 't welk niet vervuld kan worden dan door het toekomende te hulp in te roepen, dan door de vervroeging van iets meerders dan wy tegenwoordig bezitten. Wat ook onze heerſchende drift moge weezen, 't zy zugt tot rykdom, magt, eer, of vermaak, wy vinden ons zeer zelden voldaan met dat gedeelte, 't welk wy genieten; altoos dorſten en zoeken wy na meerder; ſteeds vormen wy ons plans, uit welke wy ons grooter voldoening belooven, dan wy ooit ondervonden. Steeds heeft men een geliefd voorwerp op 't ooge, een wit, waar op men mikt, en wy zweeven, als 't ware, over zeker tydperk onzes beſtaans, om te komen op eenige ingebeelde rustplaatzen, waar wy hoopen dat vergenoegen aan te treffen, 't welk, tot dus lange, ons ontvlood. Wy bereiken deeze Standpunten; doch wy vinden „ geene ruste voor het hol „ onzes voets (*)." De ingebeelde gezigtëinder van ons vooruitzigt verwydert zich voor ons heen, als wy naderen; niet zo ras beklimmen wy eene hoogte, of eene andere doet

(*) GEN. VIII: 9.

doet zich onmiddelyk op; en deeze voorby zynde, bieden zich andere, in eene eindlooze opvolging, aan ons bewonderend oog. In deezer voege worden wy ſteeds langs 's leevens weg heengeſleept, onder dezelfde bedriegende verwagtingen. Wy leeven in het toekomende, ſchoon dit toekomende ons ſtaag bedriegt. Wy vaaren voort met na geluk op eenen afſtand te grypen, ſchoon het ſteeds onze handen ontglipt. Wy vaaren ſteeds voort met het oog op eenig ingebeeld goed, met dien zelfden ernst en vuurigheid als of wy nimmer eenige de allerminſte teleurſtelling in ons bejag ondervonden hadden.

'Er zyn twee andere Driften, het *Toekomende* betreffende, tot 's Menſchen geſteltenisſe behoorende, niet min opmerkenswaardig. Ik meen de Liefde *tot het Leeven*, en de Zugt *tot Vermaardheid*. Eerstgemelde is gemeen aan alle Menſchen. Een natuurlyke afſchrik van Vernietiging huisvest in elken menschlyken boezem. De Ziel beeft vol ontroerenis te rugge op het denkbeeld van Vernietiging. Zy kan het denkbeeld van in 't Niet weg te zinken niet verdraagen, en dat de Ziel in 't zelfde lot zou deelen met dat Lichaam, 't geen dezelve pleeg te verleevendigen en te onderrigten. Daar mogen, 't is waar, eenige menſchen zyn, zo ſnood, dat zy genoegen ſcheppen in het denkbeeld van hun geheele beſtaan in 't graf geëindigd te zien, en afſtand doen van alle verwagting op herleeven. Maar de reden hier van is geenzins om dat zy geen verlangen hebben om in weezen te blyven; maar dewyl zy *niet beſtaan* min vreezen dan een *elendig beſtaan*, 't geen zy, indien 'er een Toekomende Staat is, voor hun gewis lot rekenen. 't Is deeze vrees, welke hunne natuurlyke liefde tot het leeven overwint. Neem deeze weg, en zy zouden zo afkeerig zyn van Vernietiging als de rest des Menschdoms (*).

Gelykſoortig met dit verlangen om ons beſtaan te doen volduuren is de begeerte om onze Naagedagtenis verder dan

(*) Deeze afkeer van vernietiging en vuurige begeerte ten leeven ſchynen met verbaazende kragt gewerkt te hebben op de gemoederen der Ouden, en worden by hun zomtyds in de kragtigſte bewoordingen te verſtaan gegeeven. Die berugte wensch van MÆCENAS, *debilem facito manu*, &c. welke SENECA, die denzelven aanhaalt, een *turpiſſimum votum* heet, is het eenig voorbeeld van dien aart niet. Vide SENECA *Epiſt.* 101, en de Aantekeningen van LIPZIUS over die plaats.

dan het Graf uit te ſtrekken. Dit was de voornaame bron van alle die edele, belanglooze, en voor 't algemeene welzyn uitgevoerde, bedryven, welke wy bewonderen in zommigen van de oude *Heidenen*. Wy, in de daad, die weeten, dat, „ indien deeze Tabernakel verbroo„ ken wordt, wy een Huis by GOD hebben, een Huis „ niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de heme„ len (*)," en dat, gevolglyk, onze Naam niet het eenig gedeelte van ons is, 't welk de hand des doods ontkomt, hebben veel hooger, veel kragtiger, aanſpooringen tot een deugdzaam gedrag, dan het vooruitzigt van eene denkbeeldige Onſterflykheid. Nogthans, hoe denkbeeldig deeze is, en geheel onwaardig om vergeleeken te worden met die weezenlyke en volheerlyke Onſterflykheid, welke voor ons in de hemelen is weggelegd, heeft dezelve geen geringen invloed op onze harten. En is dit het geval niet alleen met menſchen van een verheeven geest en geoefend verſtand; maar in zekere maate zelfs met de geringſten en ongeoefendſten onder het menschdom. Bykans iedereen verlangt om een loflyk Character naa te laaten, om met eere genoemd te worden, naa dat hy dit aardsch tooneel verlaaten heeft, in den kleinen kring van Vrienden en Bekenden, als een Man van eenen goeden aart, van gezond verſtand, als een liefddaadig en hulpryk, als een eerlyk en getrouw, Burger. Elk Kerkhof, 't geen wy zien, is vol van deeze kleine kunſtenaaryen van eerzugt, om zich te verzekeren van een klein gedeelte van naablyvende hoogagting.

Misſchien zyn 'er eenige weinigen, die, geduurende hun leeven, onverſchillig zyn, of ſchynen, ten opzigte van het oordeel, 't welk de Naakomelingſchap over hun zal vellen. Maar egter deezen zelfs, wanneer zy op het punt ſtaan om deeze wereld te verlaaten, betoonen zich zo bezorgd als iemand anders, om op te klaaren wat hun Character betreft, en hunne Naagedagtenis met alle zorge te beveiligen tegen misduiding en lastertaal. Schoon zy geen verlangen mogen hebben na een *grooten Naam*, kunnen zy niet naalaaten te wenſchen om een' *goeden*, althans geen ſlegten, te hebben: een doorſlaand bewys, dat zy verre zyn van onverſchillig te weezen ten opzigte van hunne agting in het toekomende.

Wy

(*) 2 CORINTH. V: 1.

Wy mogen, derhalven, veilig bevestigen, dat de zugt tot een goede Naagedagtenis in de eene of andere maate algemeen is. Wy worden hier door meest allen bewoogen om dingen te doen, van welke wy geen tegenwoordig voordeel kunnen trekken, en waarvan de wereld misschien niets zal weeten dan naa onzen dood. Wanneer onze eigen Leeftyd ten onzen opzigte onregtvaardig is, beroepen wy ons op toekomende eeuwen, om herstel; en wy hebben altoos een goeden Vriend, aan wiens zorge wy de verdediging van ons gedrag overlaaten, indien hetzelve die noodig mogt hebben, naa dat wy deeze aarde verlaaten hebben.

Alles, derhalven, zamenneemende, wat gezegd is van deeze sterke *overhelling der Ziele tot het Toekomende*; haare bestendige onvoldaanheid over de tegenwoordige genietingen, en onaflaatende najaaging van afzynd geluk; haare sterke begeerte ten Leeven en ter Onsterflykheid, en haare gezindheid om de goedkeuring der Naakomelingschap weg te draagen; wat zullen wy opmaaken uit deeze opmerkenswaardige gesteltenis van 's Menschen Geest? Heeft een wyze en goede GOD ons verlangens ingeschapen, aan welke geene voorwerpen beantwoorden, en verwagtingen in onzen boezem opgewekt, met geen ander oogmerk dan om dezelve te leur te stellen? Zullen wy altoos na geluk haaken, zonder daar toe te komen, of in deeze of in eene andere wereld? Zyn wy gevormd met een hevige zugt na Onsterflykheid, en nogthans bestemd om geheel te vergaan, naa dit korte tydperk onzes wereldlyken bestaans? Vinden wy ons aangeprikkeld tot de edelste bedryven, en, geduurende ons leeven, onder het gevoel der zwaarstdrukkende rampen en onheilen, door de hoope op eene belooning, welke ydel is en hersenschimmig; door de verwagting van lof, van welken het volstrekt onmogelyk is, dat wy ooit eenig genot zullen hebben, ooit eenige kennis draagen (*)? —— Deeze veronderstellingen zyn

(*) Het was duidelyk het gevoelen van den Aardsbisschop SECKER, dat wy, in eenen Toekomenden Staat, bewustheid zullen hebben van de agting aan onze Characters betoond, door de zodanigen, die ons overleeven. Hy heeft, zo ik vertrouw, reeds de waarheid van deeze zyne leerstelling ondervonden. Weinig menschen hadden 'er meer belangs by

zyn geheel en al niet overeen te brengen met onze begrippen van GODS Zedelyke Volmaaktheden, en zyne gewoone wyze van handelen met de Menſchenkinderen. „ Het is zyn weg niet om ons te leiden door begogelin„ gen en bedrog. Hy heeft ons, in geen ander geval, „ natuurlyke neigingen gegeeven, welke hy, ten zelfden „ tyde, wist dat niet voldaan konden worden, noch ons „ vervuld met onvermydbaare bevattingen van 't geen „ nooit te gebeuren ſtondt (*)." —— Waarom zouden wy dan ons verbeelden, dat hy zo gedaan hebbe in het geval voorhanden, en in dat alléén? Is het niet zeer veel redelyker, te beſluiten, dat onze begeerte ter Onſterflykheid, gelyk andere begeerten ons ingeſchapen, de eigenlyke middelen ter voldoening heeft; dat de natuurlyke zugt en overhelling der Ziele eene duidlyke aanwyzing is, dat de Ziel tot het Toekomende eene beſtemming hebbe; dat zy geſchikt is tot een ander Beſtaan, waar zy die voldoening, na welke zy hier te vergeefsch tragt, zal vinden; en waar de hoop in 't einde in vol genot zal veranderen.

dan by zelve. Zie zyne *Sermons*, Vol. VII. *Serm.* XVIII. p. 403, 404.

(*) CLARKE.

(*Het Vervolg hier na.*)

KORT VERSLAG DER UITSTEEKENDE GENEESKUNDIGE VERMOGENS VAN DE *Calx Antimonii Sulphurata Hoffmanni* — OF *Sulfure calcaire Antimonié.*

Medegedeeld

door H. W. ROUPPE, *Med. Doct.*, *Lector Chemiæ & artis Pharmaceutices*, te Rotterdam.

(*Vervolg en Slot van bl.* 495.)

De beste manier der bereiding van de *Calx Antimonii Sulphurata Hoffmanni* is de volgende (*):

Men

(*) BREMSER op de aangehaalde plaats. —— Ook TROMSDORFF *Journal der Pharmacie*, 4ter band 1 ſtuk.

Men neeme 10 dragmen verſche wel doorgebrande Oesterſchelpen, 4 dragmen Zwavel, en 3 dragmen ruuw Spiesglas; na deze zelfſtandigheden zeer fyn *gepulveriſeerd* te hebben, vermengt men dezelve, en ſtelt ze, geduurende den tyd van één uur, in een' wel toe geluteerden kroes, aan de werking van het vuur bloot. —— Na de gloeijing neemt het poeder eene ligt geele coleur aan, en weegt ruim 15 dragmen. —— Deze masſa nu wordt in een glazen Vyſel fyn gewreeven, en bewaard in wel toegeſlotene glaasjes: te weten, men verdeelt de masſa in hoeveelheden, ten gewigte van één dragme, en doet dezelve in zulk een klein flesje, dat het geheel met de kalk aangevuld zy, welk flesje men zorgvuldig ſluiten moet. — Best is het echter de Spiesglas bevattende kalk-Zwavellever versch te bereiden.

Nu neeme men één dragme van de opgenoemde Spiesglas-kalklever, en laat deze hoeveelheid met 5 ponden waters, in een' aarden wel verglaasden gedekten pot, tot op 4 ponden inkooken; en men verkrygt, na doorzinking van eenige onopgeloste deelen, een geheel helder naar Zwavelaartig waterſtofgaz (Zwavellever-lucht) riekend water, het welk de reeds bepaalde beſtaandeelen in zich bevat, en het bedoelde geneesmiddel uitmaakt. — Dit water nu giet men, nog warm zynde, in flesſen, welke men dadelyk toeſtopt, en tot den gebruike bewaart (*): — te weten onder die voorzorge, dat binnen

4

(*) Ten gevalle van hen, die een Scheikundig onderzoek van ons water verlangen, merke ik aan, dat de Heeren HUFELAND en BREMSER ſchryven, dat zy uit deze 4 ponden van ons water, door middel van koolenzuur, 40 gr. koolenzuure kalk, en door vitrioolzuur 14 gr. *ſulphur auratum antimonii* hebben afgeſcheiden. —— Uit een middengetal myner proefneemingen, hebbe ik afgeleid, dat uit de opgenoemde hoeveelheid waters, volgens 't bovenſtaande voorſchrift bereid, door het koolenzuur, kunnen nedergeploft worden, 24 a 26 gr. zuivere koolenzuure *kalk-aarde*. Deze bewerking echter moet voorzichtig verricht worden, om reden, dat het koolenzuur toeneemende niet alleen een gedeelte kalkaarde weder opgelost, maar ook de overige kalk-Zwavellever ontleed word, waar door dan eerst eene afſcheiding van Zwavel, naderhand de geheele precipitatie van de *Sulphur auratum* plaats heeft —— Na nu uit het vogt de kalkaarde afgeſcheiden te hebben, druppelde ik in hetzelve wat zuiver Salpeterzuur, door welk middel ik 15 greinen *ſulphur auratum an-*

4 a 5 dagen zulks plaats hebbe. Hier van nu drinkt men alle 3 of 6 uuren zoo veel, dat dagelyks een half, één, twee, ook 4 ponden genuttigd worden.

Indien de ſmaak te onaangenaam valt, of het middel de keel te veel prikkelt, zo kan men het in melk, of in een ſlymaartig afkookzel, toedienen.

Veroorzaakt dit middel, 't geen by zeer tedere geſtellen kan plaats hebben, ſterk purgeeren, buikpynen, braakingen, als dan kan men de gifte verminderen, of antiſpaſmodica by hetzelve voegen; aldus geeft HUFELAND in dit geval 10 gr. *Eſſent. Caſtorei*, by ieder gifte, of pillen van het *Extr. Hyoſcyam*, *Caſtor ā. gr. duo.* —— Ook wel liet ik, in tedere geſtellen, op het water, eenige droppen *Spirit. Lavendul. Compoſ.* gebruiken.

Indien men echter by aanhoudend gebruik ondervindt, dat het de Maag verzwakt, als dan kan men met vrugt van 't volgende, door HUFELAND opgegeeven, voorſchrift gebruik maaken:

℞. *Extract quaſſiæ dr. ij*
Solv. in Aqu. Cinamom. ſ. v. ℥ß.
Adde Elix: visceral. Klein ℥j
Eſſent. Cort. Aurant. ℥ß

M. D.

S. driemaal daags 90 of 100 druppels.

Eindelyk kan het zelfde afgekookte water ook uitwendig tot omſlagen, en tot wasſchingen, by verhardingen, gezwellen en uitſlagen, dienen, als ook zoo wel tot plaatslyke als algemeene baden; 'er is, zegt de Heer HUFELAND, geen werkzaamer door kunst bereid Zwavelbad, als een afkookzel van 1 tot 2 oncen dezes kalks met 30 of 60 ponden water, en verders met de noodige hoeveelheid kookend water verdund.

Nu zal ik kortelyk de Proefneemingen mededeelen, wel-

timonii, gepaard met eene voortbrenging van' Zwavel-aartig Waterſtofgaz, verkreeg. —— En nu bevatte het overblyvend water kalk Salpeter, voortgebragt door de kalk van de kalkaartige Spiesglas bevattende Zwavellever, en 't ingedrópte Salpeterzuur; gelyk men zulks, door middel van de Suikerzuure Potäs, 't Vitrioolzuur, de koolenzuure Potäs, en andere reagentia, konde ontwaaren.

welke meestal door den Heere HUFELAND zyn opgegeeven (*).

In de *Jicht*, en zelfs in een zeer verouderde, en hardnekkige, wierdt dit middel met goed gevolg toegediend; zelfs wanneer 'er jichtaartige knobbels en gezwellen aanwezend waren, in welk geval dit middel te gelyk uitwendig gebruikt wierd. — De Heer HUFELAND brengt hier van een merkwaardig geval by.

De *Schurft* wierdt zeer ras, en volkomen, door dit middel geneezen, welke goede uitslag des te spoediger volgde, wanneer men in- en uitwendig 't water toediende. Ook vind men onder anderen aangetekend een treffend geval van eene na binnen geslagen Schurft, welke verschillende gevaarlyke toevallen veroorzaakte, en die door dit water verdweenen.

In alle *Ziekten van den Onderbuik*, gepaard met eenen vertraagden omloop der vogten, verslymingen, verstoppingen, opzetting van de lever, en voornamenlyk by toevallen van aambeijen, uit de laatste voortkomende, deedt dit middel een' uitsteekenden dienst.

In de *Engborstigheid*, en sleependen hoest, wanneer deze kwaalen van eene verslyming, verstoppingen des onderbuiks, of verplaatsing van jicht, of Schurftaartige stoffen, voortkwamen, zag HUFELAND dit middel met goed gevolg toedienen.

Dat dit middel in *Scrophuleuse* Ziekten, voornamenlyk by verhardingen der klieren, uitslag, slym-afgangen, langduurige ontsteekingen, van uitwerking zyn moet, kunnen wy uit de bestaandeelen van hetzelve genoegzaam opmaaken.

De walgelyke reuk en smaak laaten echter niet toe, om hetzelve by kinderen, welke het meest aan deze Ziekte laboreeren, toe te dienen. — Doctor HUFELAND gaf aan een persoon, oud 21 jaaren, van een zeer *scrophuleus* gestel, welke laboreerde aan een' hardnekkigen dikken kleverachtigen uitslag in het aangezicht, veele en verschillende middelen, alle zonder de minste uitwerking; eindelyk schreef hy hem voor, de *terra ponderosa salita*, met het *Extr. Cicutæ*, en liet hem het Antimoniaale Zwavelwater gebruiken, en met hetzelve zeer dikwerf het

(*) C. W. HUFELAND *Journal der praktischen Heilkunde*, 4ter band, pag. 32.

het aangezicht wasschen. Reeds na verloop van 8 dagen, was 'er weinig van het ongemak te zien, en in 14 dagen was hy geheel herstelt. —— Ik zelve kan in dit geval een bewys van het vermogen van dit water bybrengen: — Eenen lyder van een zeer scrophuleus gestel, reeds lang laboreerende aan een scrophuleusen uitslag en *ulceraties* der beenen, diende ik 't bedoelde water toe, met dat gewenscht gevolg, dat de opgenoemde toevallen zo zeer verbeterden, dat de *ulceraties* der beenen, welke jaaren lang geduurd hadden, nu geheel zyn geneezen, en de lyder een volmaakten welstand geniet.

In langduurige Rheumatique gebreken voldoet insgelyks dit middel: Eene vrouw laboreerde aan eene langduurige zwelling en styfheid der onderste ledenmaaten. Ik diende haar 't water toe, en liet 'er lauwe omslagen met hetzelve opleggen, met dat gewenscht gevolg, dat de lyderes, na ruim 14 dagen hier mede voortgegaan te hebben, wederom in het volkomen genot haarer ledenmaaten gesteld wierdt.

Zeer treffend zyn de uitwerkzelen van het Antimoniaale Zwavelwater in de overblyfzels der Veneriſche gebreken, het zy deze gevolgen zyn van een nog overblyvende gemodificeerde Veneriſche stoffe, of van de kwikkuur zelve. — Bekend is het, hoe veele en verschillende ongemakken 'er na eene Veneriſche Ziekte overblyven; ongemakken welke dagelyks toeneemen, gelyk onze Jenasche Hoogleeraar met regt aanmerkt, naar maate men de geneezingen met de kwik oppervlakkig, als enkele geneeswyzen der mode, zonder dieet, zonder aandagt, en zonder behoorlyke opeenvolging der middelen, behandelt. —— Hier van daan de verschillende toevallen, als slymgebreken, Chroniſche keel-ontsteekingen, zweeren, verhardingen der klieren, uitslagen, rheumatique en jichtaartige pynen, en wat meer is.

Zeer leezenswaardig is, in dezen opzichte, het belangryk verslag van den geleerden HUFELAND, dan te lang om hier ingevoegd te kunnen worden; genoeg is het, gezegd te hebben, dat, in de opgenoemde gebreken, ons middel aller verwachting te boven gaande uitwerkzelen voortbrengt. Niet lang geleeden, hebbe ik dit middel toegediend aan eenen lyder, welke sterke opzettingen der klieren hadt, gevolgd na een Venerisch ongemak, en voor 't welk hy verschillende Venus-doctoren, zonder eenige vordering te zien, hadt geraadpleegd; na het middel geduu-

duurende den tyd van 14 dagen gebruikt te hebben, namen de toevallen oogenſchynlyk af, de klieren wierden verdeeld, en, na 6 weeken tyds dus voortgegaan te hebben, genoot de lyder zyne voorige gezondheid.

Verders kan men van dit middel zeer gepast gebruik maaken, wanneer men, by het toedienen van de kwik, de kwyling wil tegengaan. Zo dra zich de tekens van deze laatſte vertoonen, laat men den lyder groote giften Antimoniaal Zwavelwater inneemen, en de kwik agterlaaten.

Ik zwyge van meer andere Ziekten, in welke dit middel met goed ſucces is toegediend, en beſluite dit Vertoog met aan te merken, dat ook dit middel, uitwendig gebruikt, dient aangepreezen te worden. —— Overheerlyk zyn deszelfs uitwerkingen in Chroniſche huidziekten, zweeren, ſcherpe plaatslyke zweeting, vloeijing der ooren, ontlastingen van ſlym, als de nachtdruiper, witte vloed, en ſlym voortbrengende aambeijen. —— Men dient dit middel toe by wyze van ſtoovingen, omſlagen of inſpuitingen; in welk laatſte geval men hetzelve met water verdunt, en met melk, of *Mucilago ſem Cydonior.* of *g. Arabici*, vereenigt. —— Meer dan eens heb ik in eene *Gonorrhoea habitualis* van dit middel een goed gevolg gezien, en nog nieuwlings diende ik hetzelve, met een uitmuntenden uitſlag, in eenen verouderden witten vloed toe. —— Te regt beſluite ik des met de woorden van Prof. HUFELAND, ſpreekende van de opgenoemde inſpuitingen: —— „ Ik kan, zegt hy, dergelyke inſpuitingen „ in den nachtdruiper en witten vloed niet genoeg aan„ beveelen."

Rotterdam. Sept. 1797.

VERSLAG VAN DE TUMULI OF HOOGTEN, DOOR DEN HOOGLEERAAR PALLAS IN KAMTSCHATKA GEVONDEN.

(Uit ANDERSON'S *Eſſays relating to Agriculture*, &c.)

Toen, ettelyke jaaren geleden, Dr. PALLAS, op last en beſchikking van de Beheerſcheresſe aller *Ruſſen*, de

de Oostlykſte gedeelten van de Landen haarer Heerſchappye in *Aſia* bezogt, ontdekte hy, op het Schieréiland van *Kamtſchatka*, verſcheide *Tumuli*, of *Hoogten*, die allen ſchyn droegen van door kunst opgeworpen te zyn. Doch de opwerping derzelven was zo lang geleden geſchied, dat niemand der Inwoonderen, zelfs by overlevering, iets hadt ten opzigte van derzelver oorſprong, of de bedoelingen met derzelver aanleg.

Begeerig om des eenig licht te bekomen, deedt hy een dier *Tumuli* openen. In 't midden van den mond, en op gelyke hoogte met het waterpas der oppervlakte waar op deeze *Tumulus* ſtondt, vondt hy een langwerpig raam, onderſtut door houten ſtaaken, zich met elkander in den top vereenigende, gelyk het dak van een huis, en zo digt aan elkander geplaatst, dat de aarde niet kon vallen op den grond onder dit raam. Te deezer plaatze hadden eenige menschlyke lichaamen in volle lengte uitgeſtrekt gelegen; zo als bleek uit de overblyfzels der geraamten, nog voorhanden. Deze ſoort van roef hadt men tot eene zeer aanmerkelyke hoogte met aarde overdekt, en deezerwyze de *Tumuli*, welker herkomst men daar te lande niet wist, gevormd. Het Hout, ter toerusting deezer Begraafplaats gebezigd, was *Lorkenboomen*-hout, en geheel onbedorven. Hoe lang het daar geſtaan hebbe, kan met geene mogelykheid gezegd worden; doch uit bykomende omſtandigheden valt op te maaken, dat het tydsverloop op niet minder dan verſcheide duizend jaaren moet geſteld worden (*).

(*) Dit vertaalende, herinnerden wy ons de *Beſchryving van eenige Oudheden, gevonden in een Tumulus, of Begraafplaats, op het Eiland Texel*, door P. VAN CUYCK, *met noodige Afbeeldingen*, by den Drukker deezes, YNTEMA, in den jaare 1780 uitgegeeven.

BY-

BYZONDERHEDEN WEGENS ENDVOGELS.

Aan de Schryvers der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

Medeburgers!

Het Geval, in het Mengelwerk van Ul. Tydſchrift, No. IV dezes jaars, geplaatst, betreffende de Oijevaars, is my zoo zonderling voorgekoomen, dat ik, my eenigen tyd in de Schermeer ophoudende, geen moeite heb ontzien, om by de Huislieden te verneemen naar het gebeurde, in den Brief van den Heer METZLAR gemeld. Dan, tot myn leedweezen, heb ik 'er niets van kunnen ontdekken; zynde allen, die ik ontmoet heb, onkundig van dit Geval. Dan, welligt zyn veelen, met my, misleid in de benaaming van *te Schermer*: dit kan zyn, of de *Meer* de *Schermer*, of het Dorp *Groot-Schermer*, dat wel eens, by verkorting, *Schermer*, en dus *te Schermer*, wordt genoemd. Ik myne navorſchingen in de *Meer* gedaan hebbende, en aldaar niets van dien aart bekend zynde, ware het nog wel der moeite waardig, dat de Eerw. Heer METZLAR ons daaromtrent nader berichtte.

Van Endvogels kan men, als iets byzonders in de Natuurlyke Historie van dit Dier, aanmerken, dat my een Huisman, by wien ik onderzoek deed naar het Geval met de Oijevaars, verhaalde, dat, vóór eenige jaaren, de Zoon van zekeren Huisman (by my niet alleen bekend voor een allerbraafst en dus geloofwaardig Man, maar waar voor hy by ieder, die hem kende, gehouden wierd) eenige Endvogels had, waar van hy twee Enden en een Woord, op aanſtaan van de Maaijers uit Munſterland, in den Zomer overgekoomen, na hun Land medegaf; om welke Endvogels zy ſterk hadden gevraagd, en eindelyk verkreegen. Ten tyde van hun vertrek wierden de Endvogels in zakken geſtoken, echter de halzen daar buiten, en zyn door hunne nieuwe bezitters, het zy van Hoorn of Amſterdam, over zee, na Zwol of Haſſelt gevoerd, en vervolgens, naar de gewoonte van reizen dezer menſchen, te voet gebragt na de plaats hunner beſtemming. Naa eenige dagen komt de Zoon van den Huisman,

man, verwonderd en verheugd, zynen Vader kennis geeven, dat zyne drie medegegeeven Endvogels wederom by de overigen zwommen. De oude braave Huisman, niet gaarne voor een verſpreider van onwaarheden willende doorgaan, verbiedt zynen Zoon, van dit geval iets te zeggen; vreezende, dat het zoo onwaarſchynlyk aan ieder zou voorkoomen, dat men het nooit zou willen gelooven. —— Dan, wat gebeurt 'er? Den Zomer daar aan volgende koomen dezelfde Munſterſche Burgers by hunnen ouden Huiswaard te rug; zy herkennen hunne Enden; en het huisgezin wordt bevestigd in die waarheid, dat deze Endvogels uit het Munſterſche waren overgevlogen na hunnen ouden Meester.

Soortgelyk geval, ſchoon van veel minder kracht, verhaalde my dezelfde Huisman, van een Endvogel, door hem in eigen perſoon verkocht, en des Zaturdags, van *Alkmaar*, in een korf, zeker met meer andere Endvogels, in een overdekt Vaartuig gevoerd na *Zaandam*; welke Vogel Zondags, des morgens, zwom by zyne voorige makkers, in een Sloot in de Schermeer.

Keurt Gyl. deze Gevallen van dat gewigt, om dezelve te plaatzen in het Mengelwerk der *Alg. Vad. Letteroefeningen*; het zou, misſchien, kunnen dienen, om, zoo 'er nog belyders waren van het Leerſtelzel, dat de Dieren loutere *Machines* zyn, te overtuigen, dat zy dwaalden.

J. K.

IETS NADERS WEGENS DEN ENGELSCHEN LANDMAN R. BAKEWELL.

„ Onlangs (*) een kort verſlag geevende van den *En-*
„ *gelſchen* Landman BAKEWELL, die zich, van we-
„ gen verbeteringen in Vee- en Landbouw, by zyne
„ Landgenooten verdienstlyk gemaakt heeft, verbaasde
„ ons de prys, welken hy voor het verhuuren van Ram-
„ men, enz. bedong; wy gaven het op gelyk wy het in
„ een *Engelsch* zeer geloofwaardig Werk vonden: en
„ ſchoon wy vertrouwen dat onze Leezers het op dien
„ voet wel voor waarheid zullen willen aanneemen, zul-
„ len

(*) Zie hier boven, bl. 449.

„ len wy hun, zo wy gelooven, geenen ondienst doen,
„ met iets ter volledige ſtaavinge hiervan aan te voe-
„ ren, ontleend uit een Engelsch Werk, ten tytel voe-
„ rende: *Minutes of Agriculture, from the Reports of the*
„ *Agricultural Board.* In 't zelve deelt Mr. MONK,
„ ten aanziene van dit ſtuk, de volgende byzonderheid
„ mede."

Om het verſchillend oordeel over de waarde van Vee aan te toonen, verhaalde my Mr. BAKEWELL, dat hy, eenige jaaren geleden, op de *Logbourough Tup-marchet* zynde, een Ram hadt, dien hy voor vyf-en-twintig Guinjes verhuurde. Korten tyd naa het ſluiten van dit beding kwam een ander Landman by hem, die deezen Ram wilde koopen. Mr. BAKEWELL vroeg 'er, boertende, hem vyf-en-twintig (Engelſche) Schellingen voor. De Landman boodt hem achttien; en op het verſchil van twee Schellingen bleef de vermeende koop onafgedaan.

Ik zelf zag op de verkooping van Mr. PEARCE, by *Northampton*, een Hokkeling voor tachtig Guinjes verkoopen; kort daarop dit Beest door *Leicester* ziende dryven, waardeerde een hoop Boeren, daar ſtaande, dit Beest op omtrent acht Ponden St.

My is berigt, dat Mr. BAKEWELL een Stier aan een Heer, voor één ſaiſoen, verhuurd hadt, voor vyftig Guinjes. Deeze Heer ſtierf in dien tusſchentyd. De Boedelredders, niets weetende van deeze huur, verkogten dien Stier, nevens ander Vee, in 't openbaar. Toen de bepaalde tyd verſtreeken was, zondt Mr. BAKEWELL om zyn Stier. Hy bevondt, de zaak onderzoekende, tot zyn groote verwondering, dat die Stier aan een Slachter voor omtrent acht Ponden verkogt was, die dit Beest daarop uitgebald hadt. —— Mr. BAKEWELL vervoegde zich daarop by de Boedelredders, vorderde de bedongen vyftig Guinjes, en tweehonderd Guinjes voor het Beest. De Boedelredders weigerden aan dien eisch te voldoen; voorgeevende, dat de Stier, by openbaare opveiling voor een groot aantal Landlieden, bevoegde waardeerders in deezen, voor acht Ponden verkogt was, en dat hy hun zogt te verkloeken. Mr. BAKEWELL was derhalven genoodzaakt dit ſtuk nader aan te binden, om aan zyn geld te komen. In het pleit, hier over gehouden, verſcheenen 'er getuigen, die kennis hadden aan de Vee-ſoort van Mr. BAKEWELL, en onder eede verklaarden, dat die

Landman zyn Stier niet te hoog geſteld hadt. Het vonnis werd, met de kosten, ten voordeele van BAKEWELL uitgeweezen.

De Perſoon, die my dit verhaalde, was zo verre van met dit lang-gehoornd Rundvee ingenomen te weezen, dat hy Mr. PAGET's Stier (die van 't zelfde ſoort, en verkogt was voor vierhonderd Guinjes) niet wilde hebben, ſchoon men dien hem voor niet wilde geeven.

LEEVENSBERIGT VAN ADAM SMITH, *L. L. D. Lid van de Koninglyke Maatſchappyen te Londen en te Edenburg.*

(Ontleend uit het *Account of the Life and Writings of* ADAM SMITH, *by* DUGALD STEWART, F. R. S. E.)

ADAM SMITH, die zyn Naam, behalven door andere Schriften, onſterflyk gemaakt heeft door het Werk, getyteld: *Inquiry into the Nature and Cauſes of the Wealth of Nations* (*), werd den vyfden van Zomermaand des Jaars 1723, te *Kirkaldy*, in *Fifeshire*, geboorен. Zyn Vader was te dier plaatze Comptrolleur der Tollen, en zyne Moeder van eene deftige Familie in de nabuurſchap. Hy was het éénig Kind, uit dit Huwelyk geſprooten, en maar weinig maanden oud, toen zyn Vader hem door den dood ontrukt werd.

Gelyk veele andere kloeke en eerſte Vernuften, bragt hy met zich ter wereld een zieklyk en zwak geſtel, 't welk de zorgvuldigſte oppaſſing vorderde van zyne Moeder. Zy behandelde dit Kind met zeer veel toegeevenheids, 't welk egter geene uitwerking ten nadeele hadt op zynen aart of geſteltenisſe; en haare moederlyke bezorgdheid, hem beweezen, werd, in den loop eens langen leevens, betaald door alle oplettenheid, welke kinderpligtige dankbaarheid kon voorſchryven.

In

(*) Van dit belangryk Werk hebben wy de aanvanglyke *Neder-duitſche* Vertaaling, onder den Tytel: *Naſpeuringen over de natuur en oorzaaken van den Rykdom der Volken, gevolgd naar het Engelsch van den Heere* ADAM SMITH *door* Mr. DIRK HOOLA VAN NOOTEN, *met Staat- en Geſchiedkundige Aantekeningen*, in onze *Letteroefeningen* aangekondigd. Zie hier boven, bl. 480.

In zyne vroege Kindsheid kwam hem een geval over van een zeer zonderlingen aart. Met zyne Moeder op 't Land een bezoek afleggende by haaren Broeder, ſpeelde het Kind alleen aan de deur; het liep eenige daar zwervende Goedergelukzegſters, of *Gypſies*, in 't oog, die het ongemerkt wegſtalen. Dit toeval zou zyn leevenslot hebben kunnen beſliſſen. De leevensſtand zou zyn zagt en buigzaam Character gevormd hebben; en de Wysgeer, wiens Schriften thans *Europa* verlichten, zou een zwervend Landlooper geworden zyn. Gelukkig voor de wereld werd dit Kind welhaast gemist. Zyn Oom vervolgde de *Gypſies*, agterhaalde die in een woud, en verloste den kleinen gevangenen.

De jonge SMITH ontving de eerſte beginzels zyner Opvoedinge op de School te *Kirkaldy*, en trok welhaast de aandagt, door zyne zugt tot Boeken, en de verbaazende kragt zyner geheugenisſe. Het zwaklyk Lichaamsgeſtel, 't geen hy ondroeg, ſtelde hem buiten ſtaat om te deelen in de werkzaame uitſpanningen zyner Schoolmakkeren; doch hy verwierf hunne genegenheid door de edelmoedigheid van zyn hart. Zelfs in dit vroege Leevenstydperk hadt hy zich aangewend de hebbelykheid om in gezelſchap, als 't ware, afweezig te zyn, en met zich zelven te ſpreeken; iets, 't geen, met toeneemende kragt, hem zyn geheele leeven lang bybleef.

Met den Jaare 1737 werd hy gezonden na de Univerſiteit van *Glasgow*, waar hy, met onderſcheidende toejuiching, de gewoone Lesſen in de Wysbegeerte bywoonde. De naamen van SIMSON en HUTCHESON vercierden toen die Kweekſchool. Uit de dagelykſche lesſen en byzondere aanſpooringen van zulke bekwaame Leermeesters, kon zyn werkzaame geest niet dan een oogst van vrugten inzamelen. Nayver wekte zyne leergierigheid op, en beſtuurde zyne eerſte ſtappen. Zyne geliefdſte naſpooringen waren, in den beginne, Wiskunde en Natuurlyke Wysbegeerte; maar in deeze vakken was de beſtemming zyns verſtands niet. Andere onderwerpen booden zich aan, meer gelykaartig aan zyn ſmaak; en voelde hy zich aangedreeven, door de ſterkstwerkende geestdrift, tot het nagaan van de Menschlyke natuur in de volſte uitgebreidheid. Nogthans genoot hy het voordeel zyner vroegtydig verkreegene bekwaamheden, die zyn gezellig onderhoud verfraaiden, en hem de gelukkigſte opheldering verſchaften in zyne beſpiegelingen van den natuurlyken voortgang van 's menſchen geest in de naſpeuring der

waarheid. „ Den invloed van zynen vroegen ſmaak in „ de Geometrie der *Grieken* (ſchryft de Heer STEWART) „ kan men beſpeuren in de klaarheid en volkomenheid „ zyner beginzelen, ſoms tot die langwyligheid overhel- „ lende, waar mede hy nu en dan zyne ſtaatkundige „ redenkavelingen omkleedt."

SMITH's Vrienden hem tot den dienst der *Engelſche* Kerke beſtemmende, verliet hy *Glasgow*, en ging als Burſaal van SNELL's Stichting in Baliol College, *Oxford;* maar aan dien beroemden Zetel der Zanggodinnen, en Moeder van zo veele Heiligen, Redenaaren en Helden, betuigde SMITH maar zeer ſchraale verpligting te hebben. De magere Leſſen, nu en dan gegeeven binnen deeze Kloosteragtige muuren, waren luttel geſchikt om een in meer ruimte werkende leergraagte te voldoen. —— Maar hy hadt reeds een vasten grondſlag van kundigheden gelegd, en de onwaardeerlyke hoedanigheid van geduurige en gezette Letteroefening zich eigen gemaakt. Naardemaal ledig te zyn niet volſtrekt te *Oxford* gebooden was, zette hy zyne geliefdſte Studien by zichzelven door, alleen daar van afgeroepen om aan de Wetten der Hoogeſchoole te voldoen. Byzonder bevlytigde hy zich om bekend te worden met de beſchaafde Taalen, zo oude als hedendaagſche; van het fyne en kieſche der *Engelſche* Taale verkreeg hy zulk eene maate van kennis, als men naauwlyks zou kunnen verwagten van zyne Noordlyke Opvoeding. Met oogmerk om zyn ſtyl te verbeteren, vertaalde hy veel, bovenal uit het *Fransch;* eene handelwyze, welke hy gewoon was aan te raaden aan allen die in ſchryven zogten uit te munten.

Zyn zedig gedrag en heimlyke Letteroefeningen ſchynen egter de jalouſy, of het ongunſtig vermoeden, by de Opzienders dier Hoogeſchoole gaande gemaakt te hebben. Hem werd niet vergund de Fluweele Kap te draagen, door den Heer GIBBON, boertende, de *Kap der Vryheid* geheeten. Men verhaalt, dat de Hoofden van het Collegie goedvonden zyn Kamer te doorzoeken, en onder zyne Boeken vindende HUME's *Treatiſe on Human Nature*, toen eerst in 't licht gekomen, namen de Bezoekers dat kettersch Boek weg, en gaven den jongen Wysgeer eene ſtrenge berisping.

Niettegenſtaande den raad zyner Vrienden, verkoos Mr. SMITH na geene bevordering in de Kerk te ſtaan. Het kwam noch met zynen ſmaak overeen, noch met zyn Gewee-

weeten, eenig byzonder Stelzel van Leerſtukken te verkondigen. Naa zeven jaaren verblyfs te *Oxford*, keerde hy tot zyne Geboorteplaats weder, en leefde by zyne Moeder, ſteeds in Letteroefeningen onledig; doch zonder eenig bepaald plan voor zyn leeven in 't toekomende.

Met den Jaare 1748 begaf hy zich na *Edenburg*, waar hy, onder beſcherming van den beroemden Lord KAMES, Lesſen gaf over de Redeneerkunde en de Fraaije Letteren. Het plan was geheel nieuw, en de geſteldheid der tyden ſcheen geheel gunſtig voor zodanig eene onderneeming; want het volk in *Schotland* begon te verryzen uit dien ſtaat van kwyning en laagheid, waarin hetzelve langen tyd gedompeld geweest was. Werkzaamheid vertoonde zich in alle leevenskringen; Mannen van Letteren durfden na den roem van hooge beſchaaving en fraaiheid dingen; en onze Broeders in het Noorden begonnen, onder bejegening van een gunſtig geſtarnte, den loop in de letteroefenbaane. De Voorleezingen van Mr. SMITH hadden een doorſteekend blykbaaren invloed op het hervormen van den openbaaren ſmaak. Te *Edenburg* werd, korten tyd daar naa, een afzonderlyk Hoogleeraarſchap opgerigt voor de beſchaafde Letteren; en in de overige *Schotſche* Univerſiteiten werden de barbaarſche ſtelzels der Redeneerkunde, in 't algemeen, verworpen, en de kinderagtige optelling van Redenkunſtige Figuuren maakte plaats voor de verſtandige verklaaring der redelyke beginzelen van een goeden ſchryftrant.

Mr. SMITH zag zich, in 't Jaar 1751, gekoozen tot Hoogleeraar in de Redenkunst op de Univerſiteit van *Glasgow*, en in het volgend jaar bevorderd tot die waardigheid in de Zedelyke Wysbegeerte. Die hoogstbelangryke post bekleedde hy, met het betoon van uitſteekende bekwaamheden, den tyd van dertien jaaren, welke hy altoos aanmerkte als het nuttigst en gelukkigst tydperk zyns leevens. Hy verdiende en verwierf de hoogagting zyner Amptgenooten, en de bewondering der Jongelingſchap, aan zyn onderwys toevertrouwd; zy waren aan hem niet meer verknogt uit hoofde zyner uitſteekende bekwaamheden als Leermeester, dan wegens zyne beminnelyke hoedanigheden als Mensch.

In het behandelen der onderwerpen zyns tegenwoordigen Hoogleeraarſchaps verliet hy vrymoedig en rustig het plat getreeden pad, en volgde vry den wenk van zyn uitſteekend vernuft. Zyn trant van Onderwys mede te

deelen, ſchoon niet uitſteekend gevallig, was kunstloos en aanbindend genoeg. Hy vertrouwde het meest aan mondlyken voordragt, voor de vuist medegedeeld. Elk Vertoog beſtondt uit verſcheide onderſcheidene voorſtellen, die, in algemeene uitdrukkingen begreepen, dikwyls een wonderſpreukig voorkomen hadden. Deeze poogde hy te bewyzen en op te helderen; eerst ging dit ſammelende en met tusſchenpoozingen toe; maar, voortgaande, ſcheen de ſtof zich in overvloed aan te bieden; zyn voordragt kreeg meer ziels, werd vloeiend en overtuigend.

Zyne Lesſen behelsden het voornaamſte van alles wat hy naderhand in 't licht gaf over Zedekunde en Staatkundige Huisboudkunde (Political Œconomy); en veele zyner byzondere begrippen werden door deezen leertrant vroegtydig buiten 's Lands verſpreid, ſchoon in een onvolmaakten en verminkten ſtaat. Zyn eisch op oorſpronglykheid lydt geen twyfel.

Reeds zo vroeg als in den Jaare 1753 leeraarde hy openlyk de vernuftige bedenkingen over Manufacturen, Koophandel en Financie, welke zo breedvoerig ontwikkeld en zo gelukkig beweezen worden in zyn onſterflyk Werk over *den Rykdom der Volken*. Dusdanige denkbeelden waren toen geheel nieuw, althans op dit Eiland. De *Franſche Œconomisten*, 't is waar, hadden, vóór den even aangeduiden tyd, een dergelyk, en zelfs een wydſtrekkender, Stelzel opgerigt; maar hunne byzondere Stellingen bleeven voor de wereld onbekend, tot het Jaar 1756, wanneer de ſchrandere en braave Staatsdienaar TURGOT eenige belangryke Artykels vervaardigde voor de *Encyclopedie*.

Onze SMITH raapte, ongetwyfeld, het meeste voordeel uit het leezen van HUME's *Political Diſcourſes*, in den Jaare 1752 in 't licht gegeeven: welke zeer rechtmaatige en vrye beginzels behelzen, ſchoon doormengd met grondwaalingen; want het is ten aanziene van dien diepdenkenden Schryver opmerklyk, dat hy zelden voorzigtig was in het daarſtellen van zyne beginzelen: en nogthans leidde hy uit die beginzelen gevolgen af, met eene juistheid en ſchranderheid, welke immer een Redeneerkundige ten toon ſpreidde. Mr. SMITH trok byzonder voordeel, in het opdoen zyner kundigheden, van eene Societeit van agtenswaardige Kooplieden te *Glasgow*, een der handelrykſte en verlichtſte Steden des Ryks. Door hun kreeg hy kennis

aan

aan veele zaaken, anders buiten het bereik van zyne kennisneeming liggende; hier door ontving hy veele aanmerkingen van de hoogſte aangelegenheid, de vrugt van eene langduurige ondervinding en daar by gevoegde bepeinzing. Het is der optekening waardig, dat de groote TURGOT eerst zyne denkbeelden van de onbepaalde vryheid des Handels ontving uit de verkeering met GOURNAY, een oud Koopman.

Tot dus lange was Mr. SMITH niet als Schryver ten voorſchyn getreeden; maar, in den Jaare 1755, begon men te *Edenburg* een *Review* uit te geeven, ſchoon men dat werk welhaast ſtaakte. In dit werk gaf hy twee ſtukken, het een eene Beoordeeling van JOHNSON's *Dictionary*, en het ander eene Beſpiegeling van den Staat der Letterkunde op het Vasteland in *Europa*. Beide deeze ſtukjes hebben hunne verdienſten; dan het laatſte toont inzonderheid eene vrye en uitgebreide kundigheid in dat vak, op een tyd, toen buitenlandſche Letterkunde al te gemeen in *Engeland* verwaarloosd lag.

Onzes Geleerden *Theory of Moral Sentiments*, die in den Jaare 1759 het licht zag, werd gunſtig ontvangen, en verſchafte welhaast groote agting aan den Schryver.

Omtrent het einde van 't Jaar 1763, liet Mr. SMITH, door een zeer ruim aanbod, zich overhaalen, om van zyn Hoogleeraarſchap afſtand te doen, en den Hertog VAN BUCCLEUGH op diens Reize te vergezellen. Zy hielden zich ſlegts eenige dagen te *Parys* op, en trokken na *Thoulouſe*, waar zy achttien maanden bleeven. Deeze omſtandigheid was allergunſtigst voor Mr. SMITH, die, zeer gemeenzaam verkeerende met de voornaamſte Leden van het Parlement van *Frankryk*, gelegenheid bekwam om de naauwkeurigſte kundigheden op te doen van de inwendige Staatkunde des *Franſchen* Ryks. —— Van *Thoulouſe* deeden zy een tour, door de zuidlykſte Provincien, na *Geneve*, en bragten twee maanden door op die bevallige plaats. —— Omtrent Kerstyd des Jaars 1765 keerden de Reizigers na *Parys*, waar zy tot in October des volgenden jaars bleeven. Deeze tien maanden ſleeten zy in den kring der verlichtſte en beſchaafdſte Mannen. De aanbeveelingen van Mr. HUME bezorgden den Heer SMITH eene naauwe kennismaaking en verkeering met TURGOT, QUESNAY, D'ALEMBERT, HELVETIUS, MARMONTEL, en andere Wysgeeren. Van de deugdzaame

en edele Familie van ROCHEFOUCAULD ontving hy de onderſcheidendſte beleefdheden. „ Het genoegen, 't geen „ Mr. SMITH ſmaakte in het gezelſchap van TURGOT," ſchryft Mr. STEWART, „ kan men zich gereedlyk ver„ beelden. Hunne gevoelens over de weezenlykſte ſtukken „ der Staatkundige Huishoudkunde waren dezelfde: bei„ den waren zy bezield met denzelfden yver voor de beste „ belangen des Menschdoms. De geliefdſte Letteroefe„ ningen van beiden hadden hun onderzoek gewend op „ onderwerpen, waaromtrent de verſtanden van de be„ kwaamſten en best onderrigtſten gevaar loopen van zeer „ verre over ſtag geworpen te worden door vooroordeel „ en drift, en waaromtrent gevolglyk eene overeenſtem„ ming in begrippen een byzonder genoegen verſchaft." —— Met QUESNAY, den diepdenkenden en oorſprongelyken Opſteller van de *Œconomiſche* Tafel, ging Mr. SMITH desgelyks eene naauwe vriendſchap aan; en, hadt de dood van dien Wysgeer zulks niet belet, zou onze SMITH zyn meergedagt Werk over *den Rykdom der Volken* aan hem opgedraagen hebben.

In den herfst des Jaars 1766 kwam Mr. SMITH met zyn Kweekeling en Reisgenoot te *London*; en, na *Schotland* wederkeerende, zette hy zich met 'er woon neder in zyne Geboorteplaats, *Kirkaldy*. De herhaalde aanzoeken van Mr. HUME, om hem uit deeze afgezonderde leevenswyze te trekken, ſlaagden niet. Uitgenomen eenige weinige keeren, die SMITH na *Edenburg* en *Londen* ging, fleet hy de geheele tien volgende jaaren by zyne Moeder, „ ſteeds," zegt zyn Leevensbeſchryver, „ yverig in „ Letteroefeningen bezig; by tyd en wylen eene uitſpan„ ning neemende in het gezelſchap van eenige zyner „ oude Schoolmakkeren, wier niet wydſtrekkende lee„ vensplans hun ſteeds in de Geboorteplaats hadt doen „ blyven."

(Het Vervolg en Slot hier na.)

BE-

BESCHRYVING VAN BUDA, DE HOOFDSTAD VAN HUNGARYEN.

(Ontleend uit TOWNSON's *Travels in Hungary*, nu onlangs in 't licht gegeeven.)

Het inkomen in *Buda* is het ongunſtigſte 't geen men zich kan verbeelden. Deeze Stad heeft noch Poorten, noch Vestingwerken; men treedt ter Hoofdſtad van *Hungaryen* in, even als in een der Dorpen; en daar de *Jooden* het voorſte gedeelte der Stad ter wooninge hebben, is het noodloos te zeggen, dat het eerſte, 't welk den inkomer treft, armoede en morsſigheid is.

Indien, ten deezen opzigte, de Hoofdſtad u niet treft door haare ſchoonheid, zy doet het door haare uitgeſtrektheid. Uit den tyd dien ik beſteedde met na myne Herberg te gaan, dagt ik dat de Stad tusſchen drie of vier *Engelſche* Mylen lang moest weezen; doch daar zy den *Donau* aan de linker en het Kasteel aan de rechter hand heeft, is de Stad zeer naauw.

Wanneer wy van *Londen* ſpreeken, neemen wy, doorgaans, de drie Steden, waar uit die Stad beſtaat, als één; even zo mogen wy de Steden *Pest* en *Buda* als één beſchouwen; want ze zyn alleen geſcheiden door den *Donau*, over welke Rivier een Schipbrug ligt; en dan is deeze Stad opmerkenswaardig, zo in uitgeſtrektheid als volkrykheid. *Pest* bevat zestien-, en *Buda*, of *Offen*, tweeën-twintig, duizend Inwoonders.

De ſchoonſte, zo openbaare als byzondere, Gebouwen zyn in *Pest*, en binnen de Sterkte. Het Koninglyk Paleis is een groot en ſtaatlyk Gebouw. Het Hospitaal voor de Invalides, nu, zo het my voorkwam, als Caſernen gebruikt, is ſchoon en ruim, en de huishoudelyke inrigting aldaar zeer goed. Het is gebouwd voor vier duizend man; doch kan, by voorkomende gelegenheden, het dubbele van dat getal huisvesten. De Gouverneur was zo verpligtend, dat hy zelve my 'er door geleidde. Het behaagde my zeer, te zien, met welk eene goedaartigheid hy zyne manſchap behandelde, en deeze zag hem wederkeerig aan als hun vriend.

De Gouverneur neemt geen *Zeguiners* (of *Gipſies*) onder zyne manſchap aan; een zeer verſtandige inrigting.

Ongetwyfeld was het niet het ſlegte voorbeeld, 't geen zy mogten geeven, 't welk alleen hem aanzette om deeze Omzwervers uit te ſluiten; maar hy wenschte onder zyn Volk een beginzel van Eer leevendig te houden, door hun aan te merken als te verheven om vermengd te worden met dieven en landloopers, het algemeen character der *Zeguiners;* zy zouden daar door, zyns bedunkens, minder overhellen om te handelen gelyk zy handelen; en, door een hoog gevoelen van zichzelven te bewaaren, min bedwangs en minder ſtraffe noodig hebben. *Niets is* onverſtandiger, niets nadeeliger voor de Krygstugt, dan dat men het uitvaagzel der Maatſchappye *in* Krygsdienst neeme. Desgelyks, om de Menſchen te ſterker tot het treeden in den Krygsdienst aan te zetten, en hun de moeilykheden, daar aan verknogt, te geduldiger te doen draagen, voor zulk een gering loon, moet de Soldaat geleerd worden zyn post als een eerpost te beſchouwen.

Deeze Soldaaten te *Buda* kwamen my voor op een beter voet te leeven dan men zou kunnen denken dat mogelyk was van vyf *Creutzers* daags, 't welk hunne bezolding is: doch zy krygen alle twee dagen, voor niet, een goed Roggebrood van drie ponden. Zy eeten doorgaans in gezelſchap, en ieder geeft dagelyks een *Gros* voor het middagmaal alleen, 't welk zy tusſchen tien en elf uuren neemen. Zy hadden twee of drie goede ſchotels. Het Hospitaal, tot deeze inrigting behoorende, is vry goed, en wordt wel beſtuurd.

Anderzins is deeze Stad van Hospitaalen ſlegt voorzien. Het Hospitaal, 't welk tot de Univerſiteit behoort, is goed; doch kan ſlegts twaalf of vyftien Perſoonen bergen: dan het Hospitaal der Stad, het Burger Hospitaal geheeten, is, zo ik hoop, en vast geloof, het ſlegtſte in geheel *Europa.* Had ik het niet gezien, ik zou niet hebben kunnen gelooven dat 'er zulk een te deezer Stede beſtondt. Alles, het gebouw, de bedden, de oppaſſers, enz. is elendig, morsſig en ſtinkend. In een kleine bekrompen plaats waren acht bedſteden; men hadt 'er ſlegts één klein venſter, en dit was nog digt, ſchoon by heet weêr. Ik zag eenige vliegen zitten op het aangezigt van een kranken, die my toeſcheen reeds meest dood te zyn. Ik trad na hem toe; wanneer een der kranken, die, denkende dat ik twyfelde of hy dood was, dan in ſlaap lag, my toevoegde: „ô, myn Heer, hy „ is dood genoeg!" Zeker, JOSEPHUS DE II bevondt zich

zich nimmer in dit Hospitaal; hy zou het verbannen hebben, als een hoon voor de menschlykheid. Ik geloof, dat 'er, in deeze Stad, even als in de meeste Roomsch Catholyke Landen, eenige Kloosters zyn, die de moeilyke, doch menschlievende, post op zich neemen, om den kranken byſtand te bieden.

Des Zondags, en op groote Feestdagen, wordt het Gemeen onthaald, even als te *Wecnen*, op de *Hetze*. De eigenaars hebben twee ſchoone wilde Stieren. Op den dag dat ik aanſchouwer was van dit *beſchaafd* vermaak, werd een derzelven in het perk losgelaaten, en ten zelfden tyde een *Hungaarſche* Os; eerstgemelde viel op deezen aan; en was die onmiddelyk overhoop geworpen: onze *Engelſche* Stieren zouden hem den grond beter betwist hebben. Een *Hungaarſche* Os en een *Bos ferus* zyn geen portuur.

Vervolgens kwam 'er een Beer, een *Raube Beer* geheeten, dat is een die verſcheide dagen lang zonder eeten gehouden is, en van honger giert: een andere Beer werd 'er by gelaaten: deeze laatſte was zo veel kleinder, dat de ſtryd niet lang duurde. De *Raube Beer* greep den anderen, die in geenen deele wild ſcheen, aan, ſneet hem met de voorpooten neder, wurgde deezen, en ſleepte denzelven in zyn hol. De groote ongelykheid in grootte en ſterkte maakte dit tot eene onaangenaame vertooning.

Een witte *Groenlandſche* Beer verſchafte meer vermaaks. In 't midden van het ſtrydperk was een kleine waterplas, met een Eendvogel daar in. Zo ras de Beer op den kant des waters kwam, ging de Eendvogel plat en beweegloos op de oppervlakte des waters liggen; de Beer ſprong 'er in, de Eendvogel dook, de Beer dook desgelyks; maar de Eendvogel ontkwam door het vaardiger duiken.

De volgende vertooning was een ſtoute onderneeming van een der Vertooneren, die zich met een Os in het worſtelperk begaf. Zo ras deeze zich in het ſtrydperk vertoonde, liep de Os op hem aan. De Man, van geen meer dan middelbaare grootte, vatte zyn party by de hoorns, die hem van de eene zyde na de andere voerde, doch hem geen leed kon doen. Naa dat deeze worſteling eenigen tyd geduurd hadt, wist de Os zyn party na eene zyde van het ſtrydperk te dringen, en zou hem in 't naauw gebragt hebben: eenige byſtanders ſchooten toe, en redden den Man uit die engte; gaven hem zyn dolk, welke hy onmiddelyk tusſchen de halsſpieren inſtak, waarop zyn party

ty plotsling op den grond nederſtortte, en naa eenige weinige minuten met eenige ſtuiptrekkende beweegingen dood lag. —— Op deeze wyze worden te *Gibraltar* de Oſſen door de Slachters gedood, die deeze wyze van dooden, zo men my verhaald heeft, van hunne *Afrikaanſche* Buuren geleerd hebben. Zouden de Stads Overheden deeze wyze van ſlachten hunne Slachters niet kunnen aanpryzen, en, indien men het beter vondt dan het voor den kop ſlaan, hun noodzaaken die manier te volgen? Elk middel om het lyden der Dieren te verminderen verdient aanpryzing; niet alleen uit hoofde van de zagtheid, welke wy aan alle leevende Schepzels verſchuldigd zyn; maar om 's Menſchen wille zelfs: want lieden, aan wreedheid omtrent de Dieren gewoon, ſlaan ligt over om die tegen hunne Natuurgenooten te pleegen.

Vervolgens kwam 'er een Leeuw te voorſchyn; en wel een Leeuw in alle zyne aangebooren grootſchheid: als zyner ſterkte bewust, keek hy onverzaagd rond, om te verneemen of 'er zich een party voor hem opdeedt; doch hy was 'er enkel gebragt om eene vertooning te maaken. Uit het hol, in het bovenſte gedeelte van de poort des ſtrydperks, werd een zakdoek uitgeſtooken, en onmiddelyk weggehaald; in een oogenblik ſnelde de Leeuw derwaards. Eenige andere Dieren werden uitgelaaten, en ſcheenen blyde dat zy weder in hun hol mogten, zonder eenige kunst te doen, of eenig gevegt aan te vangen. — Een der Dierenhouders toonde, ten laatſten, zyne behendigheid, met een Wild Zwyn, dat op hem aanliep, zo ras het in het perk kwam, op zyn Zwynenſpriet te ontvangen.

Ik vond in *Buda* weinig andere openbaare vermaaklykheden. Naardemaal het Zomer was, bevonden zich weinigen van de *Grand Monde* in de Stad; want de *Hungaarſche* Edellieden leeven, gelyk de *Engelſche*, een groot gedeelte van het jaar, op 't land. In den Winter zou ik buiten twyfel de gewoone vermaaken, als Concerten, Bals, Kaartpartyen, enz. gevonden hebben.

De Inwoonders hebben zomtyds op Zondagavond een Bal. In de nabuurſchap zyn verſcheide Herbergen, op afgezonderde plaatzen, vermaaklyk gelegen, werwaards aanzienlyken en gemeenen zich dikwyls, ter verlustiginge, begeeven. Koffyhuizen zyn weinig bekend in het noordlyk gedeelte des Vastenlands; maar in de zuidlyke zyn dezelve plaatzen van zamenkomst, van tyddooding,

of

of ook van vermaak. In *Buda* zyn 'er verſcheide goede; maar het Koffyhuis, tegenöver de Brug, kan, zo ik denk, tegen alle Koffyhuizen in *Europa* monſteren. Behalven eene groote wel gemeubileerde kamer, waar in drie Billard-tafels ſtaan, is een afzonderlyke Billard-kamer, voor de zodanigen, die geen tabak rooken: behalven deeze, zyn 'er twee of drie kamers tot het geeven van gastmaalen; men wordt 'er wel onthaald. In dit Koffyhuis mogen, naar 's Lands gebruik, lieden van allerlei rang en beiderlei ſexe komen: Pruikemaakers met hunne poederjaſſen, en Groenwyven, komen hier, en neemen een kop koffy, of drinken hun *roſolio*, zo wel als Graaven en Baronnen.

In *Buda* behooren onder de meest opmerkenswaardige zaaken de heete Baden. Het water ſpringt, op verſcheide plaatzen, in groote hoeveelheid op, in de enge ſtrook lands, liggende tusſchen den *Donau* en de hoogte waar op het Kasteel ſtaat. De *Turken*, die zo menigmaal deeze Stad in bezit gehad hebben, konden niet nalaaten des gebruik te maaken tot hun geliefde tydverdryf. Eenige van de Baden, en wel de grootſte, zyn overblyfzels van de *Turken*. 'Er zyn groote algemeene Baden voor de laagere klaſſe van menſchen, en gemaklyke byzondere Baden voor de zodanigen die het kunnen bekostigen. In een algemeen Bad zag ik Jongelingen en Jonge Dogters, Oude Lieden en Kinderen, eenige in den ſtaat der natuure, andere met een klein bedekzel over de verborgene deelen, door elkander ſpartelende als de visch in den looptyd. —— Maar een Waarneemer moet regt doen. Ik zag geen der Vrouwen zonder Borstrok, ſchoon de meeste de rokken hadden uitgetrokken. Eenige Mannen hadden Broeken aan, andere waren zonder; ongetwyfeld naar gelange kunner kieschheid, en naar dat zy dagten door de natuur meer begunſtigd te zyn, dan niet. Maar geene zeer wellustige denkbeelden wellen op in deeze verſtikkende waasſemplaatzen; en, tot een verder bedwang, ziet men den Badmeester druk bezig met overſtorten en wryven.

De eerſte keer dat ik my in een der byzondere Baden vervoegde, vond ik het water zo heet, dat ik my verheugde 'er weder uit te kunnen gaan; doch dit was myn eigen ſchuld. Men kan het water van eene begeerde warmte krygen. Ik nam een der heetſte waar, en bevond dat de Thermometer van REAUMUR 30 Graaden tekende; in

in een ander byzonder Bad 32 Graaden; maar in den Waterſprong, zo als dezelve voortkwam, rees de Thermometer tot 46 Graaden.

Naby dit Bad is een Meir van heet water, vol Visch. Warm water, heet water, rookend heet water, kookend heet water, verſchilt alleen in maate; en ziet men die uitdrukkingen ligt over 't hoofd in eene beſchryving. Wat nogthans kan verbaazender weezen, dan de Visſchen te zien zwemmen in kookend water? In den zomer mogt die warmte onopgemerkt doorgaan; in den winter zou men ze kookend heeten. Ik bevond, dat de Thermometer, daar in geſtooken, op 21½ Graad van REAUMUR tekende; in de lugt rees dezelve niet hooger dan 15 Graaden. Maar het verſchil moet in een ſtrengen winter, wanneer de ſnelſtroomende *Donau* digt bevroozen is, zeer groot weezen; en dit gebeurt zomwylen, ſchoon *Buda* op omtrent 47 Graaden ligt. Het Leger, 't geen MATTHEUS DEN I. tot de Kroon riep, toen de Stenden onbeſlist waren wien zy tot hun Vorst zouden kiezen, de Kroon van *Hungaryen* op dien tyd verkieslyk zynde, was gelegerd op den *Donau*. — Gemelde Meir is zeer diep, en heeft gemeenſchap met het Bad. Men vertelt in 't algemeen, dat de Visch niet eetbaar is; doch dit hou ik voor een misſlag. Ik kon de Visſchen zien, maar niet vangen; ik geloof dat zy tot het geſlacht van den *Cyprinus* behooren.

Terwyl ik my te *Pest* bevond, viel de Jaarmarkt in. Deeze is de grootſte in geheel *Hungaryen*, en duurt acht of tien dagen. Veele Winkeliers van *Weenen* kwamen 'er met hunne Koopwaaren. Doch de voornaamſte Goederen waren eigen voortbrengzels van *Hungaryen*, en onder deeze ſtaken de Paarden uit. Deeze Paarden worden, even als by ons het Hoornvee, ter markt gedreeven, uit de groote *Pusztas*, of Gemeenten; zy zyn volkomen wild, en hebben nooit een holſter over den kop gehad. Wanneer zy ter markt komen, worden ze in een daar toe geſchikt perk gedreeven. Op deeze wyze worden ze vertoond en verkogt. Wanneer 'er een uit den hoop gekogt is, valt het gansch niet gemaklyk, dit Beest te krygen en weg te voeren; want zy dulden het naderen van geen mensch. Men is derhalven verpligt ze op de volgende wyze te vangen. Een ſtrik aan 't einde van een lang touw wordt vastgemaakt aan een langen ſtok; deeze ſtrik tragt men, door middel van dien ſtok, over den kop van

het

het Paard te werpen; doch dit is menigmaal onuitvoerlyk. In dit geval wordt de ſtrik op den grond gelegd; en tragten zy op dezelfde wyze het Paard by den poot te krygen; niet zelden verloopt met deeze eerſte pooging een geruime tyd, uit hoofde van het groot getal Paarden, 't welk daar byeen is. Zo dra een Paard, op een der gezegde wyzen, gekreegen is, grypt 'er eene groote verwarring plaats; en de aanſchouwers, ongewoon aan deeze verrigting, kunnen zich niet ontdoen van vreeze voor hun die in dit werk bezig zyn, en het gevaar 't geen die lieden loopen, die nu tragten het Beest wat ter zyde te brengen, en een holſter over den kop te ſmyten, waar tegen het zich verzet. Als dan vallen drie of vier ſtoutmoedige knaapen op het Paard aan; vatten het by den kop, de ooren en den hals: en het gelukt hun dikwyls op die wyze het holſter aan te krygen; maar men is genoodzaakt de fierſte en ſtoutſte Paarden eerst op den grond neder te werpen. Het wegbrengen veroorzaakt dikwyls niet minder opſtands. Ten dien einde heeft de kooper een ſterk getemd Paard by de hand; aan dit wordt het ander met een zeer kort touw vastgemaakt; dit gaat egter menigwerf zeer moeilyk toe. Het geheele bedryf is vol gevaars, zo voor den Geleider als voor de Paarden. —— De kleiner ſoort van Paarden, die in 't algemeen onder de Boeren in gebruik zyn, werden voor tusſchen de vier en vyf Ponden verkogt; die voor het Leger golden van zeven tot twaalf Ponden.

Een artykel der Koopwaaren leverden de Oſſen op. Een paar vette Oſſen golden van negen tot twaalf Ponden; magere werden voor acht of negen Ponden verkogt. —— Wol, van *Hungaarſche* Schaapen (*Ovis ſtrepſiceros*), van zes-en-dertig tot vier-en veertig *Engelſche* Schellingen de honderd Ponden, *Weensch* Gewigt. De Wol van deeze Schaapen wordt menigmaal by de twee Vagten voor omtrent twee *Engelſche* Schellingen verkogt. De Wol van gewoone *Hoogduitſche* en *Engelſche* Schaapen van vyf tot zes Ponden St. de honderd Ponden.

De Vermaak-Partyen, die hier even min ontbraken als op onze Kermiſſen, verſchaften my gelegenheid om eenige *Hungaarſche* Dansſen te zien. Zy zyn zeer net; doch, eene ſoort van Hornpyp zynde, zeer vermoeijende. De Mannen waren in Huſaaren kleeding, en zagen 'er zeer wel uit. De raderen hunner ſpooren waren zeer groot, doch zonder punten; eenige hadden dubbele raderen; dee-

deeze dienden tot het muzyk, en onder het danſen werd een groot geraas gemaakt met die ſpooren tegen elkander te ſlaan; alsmede door met de handen op de laarzen of broeken te kloppen. Zy dansten op 't geluid van een vedel.

De gewoone Kunſten zyn hier, zo wel als in de rest van *Hungaryen*, voornaamlyk in handen der *Duitſchers*. Op *Sacramentsdag* was 'er een groote Ommegang, voornaamlyk beſtaande uit lieden van allerlei Handwerken. De *Duitſchers* droegen de gewoone, en de *Hungaaren* hunne nationaale, kleeding; de laatstgemelden maakten verreweg de beste vertooning, deels door hunne fraaijere kleeding, deels door hunne eigene ſchoonere geſtalte; dan de eerstgemelden overtroffen de laatstgenoemden in aantal zeer verre.

Wapens te voeren en den Landbouw te beyveren zyn de hoofdbezigheden der *Hungaarſche* Edellieden en Gemeenen. Weinigen hunner leggen zich op den handel of handwerken toe; maar de kleeding en toerusting van een Huſaar, en elk *Hungaar* is een Huſaar in zyne kleeding, is het werk der *Hungaaren*. De Broeken, die zy draagen, verſchillen geheel, in maakzel, van de Broeken van andere Volken: zo ook zyn hunne Laarzen van een geheel ander maakzel; derzelver hielen beſtaan, onder andere verſchillendheden, uit een halven yzeren cirkel. Niet min verſchillen hunne Spooren en Zadels; de laatstgemelde hebben, behalven een algemeen onderſcheid in de geheele zamenſtelling, een lang uitſtek agterwaards, gelyk de Zadels der *Arabieren*, door HASSELQUIST beſchreeven. De Sabel en de daar by afhangende Beurs worden desgelyks vervaardigd door *Hungaarſche* werklieden: zo is het ook met de Bonnet, of Kap; doch deeze wordt zo algemeen niet gedraagen, en de gepluimde Muts bekleedt, behalven op feestdagen, de plaats. —— De *Hungaarſche* kleeding is kostbaar. Broek, onder- en bovenkleed zyn veelal met kant omzoomd, en het laatſte met bont afgezet. De pluim van Reigervederen op hunne mutzen kost niet zelden eenige Guinjes; de zyden en kanten gordel is ook kostbaar. In deeze kleeding komen de *Hungaaren* te voorſchyn by de gewoone leevensbedryven, 't welk een voorlyk en krygshaftig aanzien geeft aan hunne Steden. En, wanneer zy in grooten getale zamen zyn, levert zulks een fraai vertoon op. Die niet van Adel zyn, ſtaat het niet vry den Sabel te draagen.

De

De grootſte aangelegenheden des Koophandels zyn in handen der *Grieken* en *Armeniërs*. De Stad *Buda* kreeg een groot getal ryke Inwoonders in den Jaare 1784, toen het beſtuur der Staatszaaken van *Presburg* derwaards werd overgebragt. Het was te dier gelegenheid, dat de Burgers zulk een doorſlaand blyk gaven van zelfzoekenheid, als Keizer JOSEPHUS van grootheid van ziel en zugt tot bevordering van het algemeen belang. Door deeze nieuwe Volkplanting, mag ik het zo eens noemen, van ryke Lieden, bekleeders van aanzienlyke Bedieningen, vonden de Ingezetenen, dat zy hunne Huizen voor hooger prys konden verhuuren, hunne Wynen, en anderen voorraad, duurder verkoopen; zy verzogten deswegen den Keizer, dat zy voor hem een Standbeeld mogten oprigten. Hier op antwoordde de *Man*: „ Wanneer voorvoordeelen zullen uitgerooid weezen; wanneer waare Vaderlandsliefde en rechte denkbeelden van „ het algemeen welzyn des Ryks zullen vastgeſteld zyn; „ wanneer een ieder, in eene evenredige maate, wilvaardig zyn aandeel in de behoeften van den Staat opbrengt, tot deszelfs veiligheid en voorſpoed medewerkt; wanneer waare verlichting, kunde, verbeterde „ Letteroefeningen, eenvoudigheid in de leer der Geestlykheid, en de vereeniging van waare denkbeelden over „ den Godsdienst met de Wetten der Maatſchappye, ſtand „ grypt; wanneer het Regt bondig gehandhaafd wordt; „ wanneer de Rykdommen vermeerderen, door eene groo„ tere Volkrykheid en verbeterden Landbouw; wanneer „ het waar belang van den Landheer omtrent zyne Boeren, „ en dat der Boeren wederkeerig omtrent hunnen Land„ heer, in agt genomen wordt; wanneer vlytbetoon, „ handwerken, en derzelver vertier, en eene algemeene „ eensgezindheid tuſſchen de Provincien der Monarchie, „ zal ingevoerd weezen, gelyk ik wensch en hoop; dan „ verdien ik een Standbeeld —— maar niet, nu de Stad, „ doordien ik de openbaare Amptsbedieningen, ten ge„ maklyker overzigt, derwaards heb overgebragt, een „ grooter vertier heeft van Wyn, en hooger huur van „ de Huizen trekt!"

Het *Veld van Räkosch*, waar de *Hungaarſche* Natie, in vroegeren tyde, menigmaal zamenkwam, om haare Vorſten te kiezen, en haare Ryksdagen te houden, is gelegen in de *Ketchkmet-Heide*, welke aan den overkant des *Donaus* ligt; en ſlegts drie of vier *Engelſche* mylen

van *Pest*. By eenige deezer groote Volksvergaderingen, hadden tachtig duizend *Hungaaren* hunne Tenten opgeslaagen. Zints den ongelukkigen Veldslag van *Mohatsch*, in den Jaare 1526, zyn 'er zulke Volksvergaderingen niet gehouden. — Hadt JOSEPHUS DE II dit Veld beschouwd, en overwoogen de verrigtingen, welke daar voorheen plaats greepen, het zou hem misschien eenige nuttige wenken gegeeven hebben in 't bestuuren van dit moedig Volk. Dit eigenste Veld herroept nog in hunne geheugenisse hunne oude Vryheid; en zy eerbiedigen het nu als een Altaar, waarop hunne moedige Voorvaders dikwyls gezwooren hadden hunne Regten te verdeedigen.

BRIEF VAN DEN BURGER THOUIN, *Fransch Commissaris in Italie*, OVER DE ALDAAR BEKOOMENE KONSTSTUKKEN.

Geschreeven uit Livorno, 28 *Prairial*, *An V de la Republique*. (17 Juny 1797.)

Zekerlyk hebt gy, myn waarde en geachte Vriend, met vermaak vernoomen het bericht, wegens de aankomst onzer tweede afzending van Rome naar Livorno. Dit zyn 'er reeds twee, die het gevaar des overtochts over de Appennynsche Gebergten ontkoomen zyn: en de tegenwoordige is eene der allergewichtigste, als behelzende den *Laocoon* en den *Apollo* uit het Belvedere; zynde alles hier aangekoomen op eergisteren, in nog beter staat dan de eerste bezending. Niet slechts heeft geen eene der dertien Karren, hier toe gebezigd, eenig gevaar van omvallen geloopen, maar zelfs de dekkleeden tot emballage der kisten zyn droog en onbeschadigd. Het is als of alles deezen ochtend uit het Vaticaan was gekoomen.

Niet meer dan dertig dagen heeft deeze trein besteed om van Rome hier te koomen; want voor de wegen, moeilyke steilten, dalen en bruggen, was voor de eerste overzending reeds alles in gereedheid gebragt. Onverbeeldelyk is de indruk, welke onderweeg deeze optocht alomme verwekt. Twaalf Karren, alle nieuw, rood geschilderd, en van zonderling maakzel, beladen met ontzachlyk groote pakken, en ten opschrift hebbende: *voor de Fransche Republiek, aan den Minister der buitenlandsche betrekkingen, ten dienste van het Museum der Konsten*, worden gevolgd door een dertiende Kar met onmeetelyke kisten, bevattende de Schilderyen van Raphaël en andere groote Italiaansche Meesters; waar by nog koomen vier kleinere Wagens, ten dienste der bagagie en voorraad van keuken-

ge-

gereedſchap, en noodige werktuigen tot ſlechting der wegen of herſtel der rytuigen. By al dat geſpan nog daarenboven honderd-twintig Buffels, zestig vervaarlyke Oſen met ſchriklyke hoornen, eenige Paarden, een honderdtal *Romeinen*, Werklieden, Konſtenaars, of Soldaaten; en eindelyk een Fransch Commisſaris, den langzaamen en deftigen gang van dit Convooi, 't geen een vierde myls in uitgebreidheid beſlaat, in beweeging brengende, of hetzelve halte doende houden. Dit alles lokt, den ganſchen weg door, de nieuwsgierigheid der reizigers zo wel, als der nabygelegen bewooneren. Wanneer men de Steden nadert, en bovenal by het doortrekken, was de toevloed onverbeeldelyk; te Livorno inzonderheid liep geheel de Stad naar buiten, om den trein te zien naderen. En alle de aanſchouwers zyn als verſtomd over de mogendheid eens Volks, dat, vierhonderd mylen van hun eigen Land af, op de kennisgeeving van een der veertien Generaals en Chef over hunne Armeën, zulke verbaazende en kostbaare gevaarten aan Rome ontweldigt, en dezelve dwars door de Appennynſche Gebergten overvoert, om 'er de Hoofdplaats hunner heerſchappy mede te verſiéren. Waar, zeggen zy, is een Volk als het Franſche Volk! Zy hebben 'er zulke hooge denkbeelden van, dat zy verlegen zyn om eenig onderſcheidend byvoegzel, (épithète diſtinctif, en, als waren 'er op den ganſchen aardbodem geene anderen welke deezen tytel verdienden, van ons alleen ſpreeken onder de benaaming: *Het Volk*, (la Nation.)

De derde bezending is ſedert vyf dagen van Rome op weg herwaards; zekerlyk trekkende met meer ſpoed dan de twee voorgaande, als niet beſtaande uit ſtukken van zo veele zwaarte; en binnen drie weeken hoop ik zal het hier zyn. Het vierde en laatſte behelst ten grooten deele Manuſcripten; het zal nog ſchielyker hier zyn, en ik reken dat het in 't midden der volgende maand Rome zal verlaaten. —— Mogten zy beide hier in zo goeden ſtaat aankoomen als de voorige! Dit hoop ik met grond, want tot haare beveiliging zyn wederom dezelvde voorzorgen genoomen, als weleer.

Wanneer deeze ryke ſchat geheel in Frankryks beheer is, zal het een ſtuk weezen van nader overleg, welke van de drie partyen, die zich hier voordoen, men zal willen kiezen. Zal men dezelve de binnenlandſche Rivieren en Vaarten der Republiek doen opvoeren, om ze te Parys te doen koomen? Zal men ze in Zee-ſchepen inlaaden, om alzo de Straat te paſſeeren, te Havre in te loopen, de Seine op te vaaren, en te losſen aan de Kaay van de Louvre? Of, eindelyk, zal men, met Rytuigen en kleine dagreizen, ze Frankryk doen doortrekken, en ze alzo geleiden naar de plaats haarer beſtemming?

Elk dier projecten heeft zyne voordeelen en ongelegenheden. Het eerſte is minst kostbaar, minst beſchadigend voor de meesterſtukken der konst, zekerst, maar ook het langwyligst.

Het tweede wint het misschien nog in tyd en kosten; maar men loopt het gevaar van een lange zee-reis: en zo de Vrede met Engeland niet getroffen zy, moet men dit denkbeeld geheel laaten vaaren. De *Apollo*, en de *Verheerlyking*, blootgesteld aan de enkele mooglykheid om in het *Britsche* Muséum geplaatst te kunnen worden! Dit denkbeeld alleen, hoe verschriklyk is het? — Het derde project daarom, schoon het de zuinigheid meer dan de twee andere tegen zich heeft, verdient nadere overweeging, uit hoofde der gemoeds-indruk, die het in Frankryk, en vooral te Parys, maaken zou. Een trein van vyftig Karren, bevracht met den Oorlogsbuit van Italie, met meer dan zevenhonderd Trekdieren, *gevolgd* van Kameelen, van schoone Toskaansche Ezels, van Romeinsche Osſen met groote hoornen, en Buffels uit de Pontynsche Moerassen; dit alles, hoe zou het eene triomphale staatsie zyn, welke, een groot gedeelte van het grondgebied der Republiek doortrekkende, aan derzelver bewooners een hoog denkbeeld zou geeven van de overwinningen haarer legerbenden, van de werkzaamheid des bestuurs, en van de nationaale macht? In dit geval zou men buiten op de bekleedzelen der kasten schryven: de *Apollo uit het Belvedere*, de *Laocoon*, *Marcus-Brutus uit het Capitool*, de *Venus*, de *Adonis uit het Vaticaan*, de *Ceres*, *St. Petrus van Guido*, *Erasmus van Pousſin*, *St. Thomas door Guerchino*, de *Verheerlyking op den Berg door Raphaël*, &c. &c. &c. Het is onze zaak niet, de groote vraag wegens dit transport te beslissen; maar, voor zo ver, in alle gevallen, de Karren, die al dit kostbaare hier gebragt hebben, opzetlyk tot die overvoering vervaardigd zyn, en zy ook in het binnenste van Frankryk zouden kunnen dienen, zo laat ik ze by voorraad uit elkander neemen, en zal ze met de kisten doen laaden, om ze, wat men ook verkieze, ten gebruike by de hand te hebben.

De Ezels van het schoone Toskaansche Ras zyn van hier naar Frankryk vertrokken. Naar Rome is last gegeeven ter afzending van mannetjes en wyfjes Buffels, van Stieren en Koeijen met groote hoornen uit de Romeinsche weiden. Wy zyn in onderhandeling over de Kameelen; en, eindelyk, is men tegenwoordig bezig met het inpakken der verzameling van Versteeningen uit den Berg van Verona, voor het Muséum der Natuurlyke Historie. Dus zyn wy aan alle kanten klaar.

Hartelyk wenschte ik, dat alle onze werkzaamheden geëindigd waren, om myn Vaderland, myne Bloedverwanten en Vrienden, weder te zien, waarvan ik zo lang ben beroofd geweest, en welke ik, door myn verblyf in Italie, heb geleerd des te meer hoog te schatten en te beminnen.

AAN
ARISTUS.

Arist! droom van geen heil in 't naderend verſchiet,
Zo lang gy by een Volk geen deugd en zeeden ziet.
Om Neêrland aan zyn ramp en ſmaad te zien ontheven,
Moet eerst der Vaadren deugd op Neêrlands grond herleeven.
Zeg, dat naast de oude vlyt de ſpaarzaamheid herryst,
En zich verkwistend, ſlechts voor 's Lands behoud, bewyst;
Zeg, dat de weelde zwicht, en 't goud naast de eer moet bloozen,
Dat de oude trouw alom onze eeden komt verpoozen,
Dat elk zich zelv' by 't heil van 't Algemeen vergeet,
Zyn waarde naar zyn nut en zyn verdienſten meet,
Als Mensch en Burger al zyn pligten durft betrachten,
Als Kind, als Echtgenoot, als Vader zich doet achten,
In alles zynen roem in zyne deugden leest,
Zyn' God oprecht, en dan ook niets op aarde vreest;
Zeg dit, en 'k zal uw' droom gelyk een Godſpraak eeren,
'k Zal meer doen, 'k zal den nood, hoe wreed hy knel', braveeren,
En grootsch op 't heerlyk bloed, daar 'k als Bataaf uit ſproot,
Nog grootsch zyn op myne eeuw en op myn tydgenoot!

Gy lagcht misſchien, en zegt: „ uw taal wekt mededoogen.
„ Die tyd, die zeeden, zyn voor altyd heên gevloogen;
„ Die eerſte eenvouwigheid, die onſchuld is geweest.
„ Een andre Maatſchappy vereischt een' andren geest" ——
Dit zy zo: maar, Arist! wat ook verkeerd moog wezen,
De Deugd blyft nog de grond van Volksheil als voordeezen.

Waan niet, dat meerder licht ons meerder waarde leen'.
Hoe groot was 't Voorgeſlacht by 't licht, dat hen beſcheen!
Al 't onderſcheid, dat hier myn oog vermag te ontdekken,
Is, dat hun feilen ſlechts hunne eeuw tot ſchand' verſtrekken,
Daar 't licht, dat ons beſtraalt, onze eeuw, niet ons verheft,
Maar 't eerlooze onzer daên ons zelven eenig tref.

'k Beken, de kluister, die ons boeide, ligt verbroken.
De Gal heeft 't Menschdom op de Dwinglandy gewroken.
Haar magt is afgestreên — de slagboom ligt verplet,
Door Troon- en Kerkgeweld den vryen geest gezet.
Die wreede Staatkunst moest in 't eind' zich zelve ontdekken,
Die Deugd en Godsdienst tot haar werktuig deed verstrekken,
En elk, die denken dorst, of aan den stroom weêrstond,
Een' gruuwzaam ketter of een' oproermaaker vond.
Haar doel was hoogverraad aan God en menschheid Belde!
Denk niet, dat my de drift hier van het spoor verleide —
't Zy Priester of Regent, wie 't licht der Reden smoort,
Begaat, wat mom hem dekke, een' zedelyken moord.
Och! waar dit Godlyk Licht nooit door geweld bestreeden,
De droeve menschheid had die rampen niet geleeden!
Waar 't door één' Vorst gevolgd én als Gods wenk gevreesd,
Hoe groot waar deeze Vorst, hoe zalig 't Land geweest!
Al 't onheil, dat ons trof, of in 't verschiet doet beeven,
Staat in 't Gedenkboek Gods by dit verzuim geschreeven.
En zelfs die tuimelgeest, wie heeft hem voorbereid,
Die thans ons leed verlengt en Neêrlands Volk verleid,
Die stout den Godsdienst doemt, om 't Menschdom voor te lichten,
En zonder kunde en deugd een Vaderland wil stichten;
Die, onder 't schoon vernis van Vryheid voor te staan,
Regeeringloosheid preekt met al heure euveldaên?
Had Heerschzucht, eeuwen lang, de Volkren niet bedroogen,
Niet kunstig elk verschiet met zwarten nacht omtoogen;
Had haar geveinsde hulp den Godsdienst niet besmet,
En zelfs der Deugd een glimp van Staatkunst bygezet;
Nooit had dit wreed Gedrocht zyn donker hol ontdooken,
Het listig slangenhoofd in Neêrland opgestoken;
Nooit zich tot weêrparty des echten Belgs verklaard,
Die by den kleinsten stap op recht en orde staart,
Den Godsdienst eert en volgt, de zeeden schat, en wetten
Ter eeuwge baak voor 't oog der Vryheid poogt te zetten,
Op dat haar slingrend Schip, wanneer de Staatzee brandt,
Regeeringloosheid myde, en op die klip niet strand'.

Gy ziet, Arist! ik denk nog altyd als voordeezen.
Wie ſlechts beginſlen volgt, zou hy veranderd wezen?
Neen! 'k juich met u, dat hier Geweld en Heerschzucht zonk.
Geen heil loeg 't aardryk aan, waar nog hun kluister blonk.
Hy moest verbroken zyn, zou 't Menschdom, in zyne orden,
Volmaakter, en in 't eind' hier door gelukkig worden.
'k Gaa verder nog; ik wyt met een gerust gemoed
Aan 't voorig Staatsbeſtuur al onzen tegenſpoed,
De afzichtelyke ry dier laage zielsgebreken,
Die, toen geteeld, nu vry het hoofd om hooge ſteeken.
Maar, Vriend! belet dit, dat myn oog nog in 't verſchiet
Niets dan een' zwarten nacht, vol onweersbuiën, ziet?
Belet dit, dat myn hart van weedom dreigt te ſcheuren,
Daar ik myn Vaderland in diep verval zie treuren,
En in de lauwren, die 't bederf van zeeden wint,
Nog daaglyks nieuwe ſtof tot nieuwe rampen vind'?
Geen Ryk, ſchoon vruchtloos door de magt der Aard' beſtreeden,
Weêrſtond aan tweedragt en een lang verderf van zeeden.
Het magtig Rome zelf, door dit vergif beſmet,
Ontving van elke horde eerlang de ſlaafſche wet,
En 't Kapitool, daar eens de Scipioos in blonken,
Zag voor Vandaal en Hun zyn heerlykheid gezonken,
En Gothen woeden, waar een Raad van Goden zat,
Die eenmaal aan zyn' wenk 't Heelal geketend had.

Beſlis, wat voordeel trok ons Land van 's Hemels zegen?
Lagcht u meer huislyk heil, meer rust, meer welvaart tegen?
De Vryheid, die zo ligt geroemd wordt en verkracht,
Wat nut heeft ons haar klank tot hier toe aangebragt?
Ziet ge in ons Vaderland de Wetten meer vereeren?
Meer die vanzelfheid in haar heimlyk trouw te zweeren?
Die ſtrenge zeeden, en die grootheid zonder ſchyn,
Die haar verzellen, en haar beste waarborg zyn?
Ach, Vriend! men droomt van heil en blyft naar ſchimmen ſtreeven;
't Veranderde alles: ſlechts de menſchen zyn gebleeven.
Ik zie een nieuw tooneel, Arist! maar ook niets meer.
Al de oude driften zyn nog Speelers als weleer!

De Reden leert liet, en de ervaarnis zal het ſtaaven,
Men blyſt, waar de ondeugd heerscht, ook zonder meester, ſlaaven.
De ſchoonſte Vryheidsboom, hoe ryk alom geplant,
Gaf, zonder zeeden, nooit de Vryheid aan een Land.
't Is ydel, met den naam van Broederſchap te ſpeelen,
Zo lang het hart nog wrokt, en wraak de ziel kan ſtreelen.
Arist! hoe zeer een Volk de pooging zich verklein',
Men wordt door kracht van deugd alleen Republikein!

En nu, wat zal ons hart op nieuw voor haar doen blaaken,
En ons, in haar bezit, de Vryheid waardig maaken?
Wat zal ons krachten tot een nieuwe ſchepping bîen,
De weelde bannen, elk verachtlyk wit doen vliên,
Den losgeborſten ſtroom van duizend driften ſtremmen,
Vooral den ſnoodaart in zyn listig weeſſel temmen,
Die, voor 't belang des Lands gevoelloos als een rots,
Zich ſtout in 't kleed vertoont des waaren Patriots?
In 't kort, dien grooten pligt eens Burgers doen betrachten:
„ Doe aan uw' evenmensch, wat gy van hem zoudt wachten.
„ Dat elk zo zeer niet zie op 't geen hem zelv' betreft,
„ Als wel bedoel 't geen 't heil van 't Algemeen verheft!"
Zal dit de Wet alleen, ook waar zy zich ziet eeren?
Wat kan de beste Wet? Bewysbre daaden weeren.
Wat zeg ik! weeren? ligt ſlechts ſtraffen, en misſchien
Een' enklen door den ſchrik aan 't misdryf doen ontvliên;
Maar reikt zy immer tot dat aantal donkre daaden,
Die, ſchoon verborgen, 't heil eens Volks niet minder ſchaaden,
De veerkracht rooven aan de hechtſte maatſchappy,
Den moed verlammen in het hart der Burgery,
En elke pooging, die 't gebouw des Staats moest ſchraagen,
Tot ſchandlyke eigenbaat en zelfbelang verlaagen?
Het beste Wetboek in het magtigst Ryksgebied
Voorkomt altyd 't verval van deugd en zeeden niet,
Kon ſchaars de weelde, en nooit haar wis gevolg beletten.
Ach! Rome, Rome zonk, ook by de ſchoonſte Wetten!
En nu, waar eens die pest in alle ſtanden woedt,
Wat kan de Wet? men trapt haar ſtrafloos met den voet.

Zy

Zy heet ſlechts willekeur, waar Burgren zich bekrygen.
Een algemeen verderf van zeeden doet haar zwygen,
Zy raakt by al haar magt geen ſchandlyk doelwit aan;
En nimmer reikt zy tot het roerſel onzer daên.
Vriend! 't is 't Geweten ſlechts, dat hier de Wet kan ſchooren,
Dat met de magt eens Gods zich aan het hart doet hooren,
Den geest der Wet daar ſtaaft, verheft, en klem verſchaft,
Verborgen euvlen weert, geveinsde deugden ſtraft,
En, boven allen lof en valſchen ſmaad verheven,
Het grondbeginſel wikt, waaruit we een daad bedreeven;
Dat in het menschlyk hart, waar 't ooit zyn kracht verſpreidt,
Aan 't groote denkbeeld hangt van Gods Alwetendheid,
Een volgend leven en den grooten dag der dagen,
Die eens aan elk het loon van zyn bedryf doet draagen.
Neem allen Godsdienst weg — 't Geweten is niet meer.
Vervalsch Hem, en het dweept, of zinkt tot dwaaling neêr.
Hergeef Hem by een Volk zyn zuiverheid en waarde,
En 't wordt op nieuw Gods ſtem, zyn vierſchaar hier op aarde.
Zie daar, wat in een Land de Wetten kracht verleent,
En, waar de Reden ſpreekt, zich met haar ſtem vereent.
Verſterk zyn' invloed, en het misdryf zwymt ter neder,
De deugd verryst op nieuw, de zeeden bloeien weder ——
Dus Godsdienst, Christendom — zie daar wat ons ontbreekt!
Vriend! t is verlichting, wat aan hun zyn toorts ontſteekt.
Een heerſchend Kerkgeweld zy van den Staat geſcheiden,
De Godsdienst moet den Staat zyn hechtſte zuil bereiden!

'k Meen niet dat Christendom van 't menſchelyk vernuft,
Waarby het hart verkwynt, en rede en oordeel ſuft;
Door valſche wysbegeerte omzwachteld en geſchonden,
Door ſchoolgeleerdheid met een donker ſloers omwonden,
Door Priesterlist misvormd, door bygeloof beſmet,
En door de Staatkunst tot een moordend zwaard gewet.
Neen, 'k meen den Godsdienst, zo eenvouwig als verheven,
Dien Jeſus voorbereidde in zyn verdienstvol leven,
En, na zyn' grooten ſtryd en zege, op 't waereldrond
Door zyne Apostlenſchaar geleerd heeft en gegrond;

Die,

Die, ſchaamle Viſers en eenvouwig daarbenevens,
Wysgeertloos, ongeleerd, en onſtaatkundig tevens,
Staêg weêrloos, zonder hoop op byval of gewin;
Maar vol belangloosheid en eedlen waarheidszin;
De zege op de overmagt der wrokkende Aard' bevochten,
Vooroordeel, zinlykheid, en hoogmoed overmogten,
De Heerschzucht en 't Geweld deên ſiddren op hun' troon,
En Volkren knielen voor de Wetten van Gods Zoon.
Dien Godsdienst, die het hart der deugd ten tempel heiligt,
En in 't verborgen 't heil der Maatſchappy beveiligt;
Die waare Vryheid aêmt, Gelykheid bragt aan 't licht,
En elk, die hem belydt, tot Broederſchap verpligt.
Die eedle Godsdienst, Vriend! moet onze pooging ſchooren,
Of zelfs de flaauwſte hoop is voor myn hart verlooren.

Arist! ons bygeloof nam ſlechts een' andren keer.
Men dweepte als Godgeleerde en nu als Wysgeer weêr.
Eerst ſcheen de Reden van de Deugd byna geſcheiden;
Nu poogt men heel een Volk door haar alleen te leiden.
Eerst klonk men boei aan boei; nu weert men elken band ——
Ach! altyd ſtelſels, Vriend! en nooit gezond verſtand!

Kom, dat men Wysgeer zy, een trotsch gezwets verachte,
En van zyn' God alleen een duurzaam heil verwachte!

Ach, zo voor 't menſchlyk hart, door zo veel noods geknaagd,
't Alleen met recht den naam van Wysbegeerte draagt,
Wat hier zyn prys verheft, en, in een moeilyk leven,
Ons by den minſten ramp het reinst genot kan geven,
Het aanzyn zegen maakt, jeugd, bloei, en kracht verlengt,
En ons ons groot verſchiet geduurig nader brengt;
Dan juiche 't Menschdom, valle aan Jeſus voeten neder,
En vinde 't waar geluk, zyn deugd en grootheid weder;
Dan lagcht in Jeſus leer, bevat in luttle blaên,
De waare Wysbegeerte ons van den Hemel aan!
ó Wie haar kent en volgt met een eenvouwig harte,
Wat wint zyn ziel in rust, wat ſpaart zyn geest zich ſmarte!

Hoe

Hoe menige onweêrswolk dryft zyne cel voorby!
Hoe kalm verryst zyn deugd, zyn heil, en zyn waardy!
Hoe zorgloos kan zyn hart hier elk genoegen ſmaaken!
Hoe vreedzaam is zyn dood, hoe zalig zyn ontwaaken! ——
Wat troost brngt Wysbegeerte in duizend ſtelſels voort?
Wat biedt ze aan 't hart, dat lydt, en dan geen ſchim bekoort?
Een waterlooze wolk! een berg van donkre boeken!
Is 't ligt, de waarheid in dien doolhof op te zoeken?
Wat al ſpitsvondigheên zyn in haar leer verſpreid!
Hoe luttel wysheid, en hoe veel onzekerheid!
Hier wreed te leur geſteld, wordt daar ons hart bedroogen.
Wat gistren waarheid ſcheen, verklaart zé morgen logen.
Ach! altyd met zich zelve in harden wederſtand,
Was 't eerst Descartes, toen weêr Leibnits, heden Kant!
Al wat ze ons weidsch belooft, of we in haar ſchriften eeren,
Kan Jeſus Godsdienst ons volmaakter, korter leeren.
Hy mist eene ydle praal, maar treft altyd zyn doel;
Verheft myn reden, ſtaaft myn zedelyk gevoel,
En blyft, waar Wysbegeerte en trotſche grootſpraak zwichten,
Myn nood verzachten, en myn eenzaam pad verlichten!

Vriend! deeze Godsdienst, ach, te lang een ydle ſchyn!
Moet eens de Redder der gezonken menschheid zyn,
De dwaaling zwichten doen, op de ondeugd zegepraalen,
En in 't oorſpronglyk ſchoon in aller oogen ſtraalen.
Ja! eens, eens blinkt zyn glans ons onbeneveld aan.
Eens zal een ſchooner eeuw door hem op aarde ontſtaan.
Na duizend ſpoorloosheên en ydle herſenvonden,
Zal eindlyk 't Menschdom, door ellende half verſlonden,
Maar dan door rampſpoed wys, tot hem om byſtand te vliên,
En 't eind' van al zyn leed en zo veel traanen zien.
Geen helſche Staatkunst zal de menschheid dan meer prangen,
Maar Jeſus Zedewet voor eeuwig haar vervangen,
De ſteun, en waarborg zyn, waarop zich 't Volk verlaat,
En 't eenigst Wetboek voor den Burger en den Staat.
Dan zal de Vryheid, die wy aan de kim zien gloeien,
Ons aanzyn koestren, en haar boom op aarde bloeien,

Die,

Die, door de deugd gekweekt, aan Volkren zonder tal
Zyn koele ſchaduw en zyn vruchten bieden zal.
Dan zal Gelykheid de Aard' naar 't heiligst recht beſtieren;
De menſchenwaarde op goud en afkomst zegevieren;
Gezag hier zonder praal, verdienſte zonder ſchyn,
En 't waarlyk nuttigst mensch altyd het grootſte zyn.
Dan zal geen ydle klank de menschheid langer hoonen,
Maar waare Broederſchap in aller harten woonen,
En elk, door Godsdienſthaat, noch Volksſtrots meer verblind,
Het kroost zyns Vaders zien, waar hy ſlechts menſchen vindt.
Ligt dat dan 't Menschdom op het blyde herdenken blooze,
Hoe ver het redding zocht, hoe dwaas het middlen kooze,
En naauw begrype, dat zyn oog de hulp niet zag,
Die, eeuwen lang, verſmaad, aan zyne voeten lag.

Arist! ſchoon ik als nog uw heil een' droom moet achten,
'k Blyf niet te min met u een heerlyke uitkomst wachten.
Ach! zo ik traanen pleng, 't is om ons diep verval,
En 't naadrend onweêr, dat ons eerst nog treffen zal.
Genoeg, de redding daagt — dit blyft myn ziel gelooven.
Dit troostryk denkbeeld kan geen noodlot my ontrooven.
'k Zie, midden in den nacht, hoe Gods Voorzienigheid
Het lydend Menschdom tot zyn jongſte grootheid leidt!
Ligt zal de volle dag myn oog hier niet beſtraalen,
Maar 'k zal den morgen zien, en bly ten grave daalen,
En met een' blik op 't heil, dat laater nakroost wacht,
Me een leven troosten, dat my niets dan onheil bragt.
In deeze zoete hoop zie 'k, zonder my te ontroeren,
De Troonen ſchudden en de Volkren zich beroeren;
Verzekerd, dat de ſtorm, hoe kort of lang hy woed',
In 't einde een zuivre lucht aan de Aarde ſchenken moet.

S.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

ALGEMEENE BESCHOUWING VAN DE NATUURLYKE, ZEDELYKE EN EUANGELISCHE BLYKBAARHEDEN VOOR EEN TOEKOMEND LEEVEN, EN EEN STAAT VAN VERGELDING IN 'T ZELVE.

(Uit het *Engelsch* van den Eerw. BEILBY PORTEUS, DD. en Bisschop van *Londen*.)

(*Vervolg van bl.* 532.)

By de redenen voor een Toekomenden Staat, afgeleid uit de Bekwaamheden, de Vermogens, de Aandoeningen en Begeerten, die in 's Menschen Ziel huisvesten, mogen wy, als een

IV. Bewys, voegen, dat het zelfde Besluit valt op te maaken, wanneer wy den Mensch van eene zedelyke zyde beschouwen. Die verscheidenheid van bekwaamheden, met welke hy begaafd, en de omstandigheden, waar in hy gesteld is, wyzen duidelyk uit, dat de *Mensch voor een verantwoordelyk Schepzel* te houden zy. — Der Menschen bedryven kunnen baarblyklyk in twee soorten onderscheiden worden, tusschen welken een weezenlyk en onveranderlyk onderscheid plaats heeft. Eenige zyn natuurlyk Regt en Goed, andere natuurlyk Verkeerd en Kwaad. God heeft onzer Zielen een sterk *inwendig gevoel* ingedrukt van dit onderscheid, gepaard met eene goedkeuring van 't geen regt en eene afkeuring van 't geen verkeerd is. Hy heeft ons teffens bedeeld met het vermogen der Rede, om ons te bestuuren, waar dit natuurlyk inwendig gevoel mogt te kort schieten; en, door de vereenigde werking van deeze twee beginzels, heeft hy ons duidelyk aangeweezen, welk eene rigting hy wil dat wy aan onze daaden zullen geeven. Hier uit ontstaat een duidlyke regel om ons zedelyk gedrag naar in te richten. Begeerte, drift, verzoeking, zetten ons aan om deezen regel te overschreeden; instinct, rede, belang en pligt, strek-

ken om ons overeenkomſtig daar mede te doen handelen. Wy bezitten onbetwistbaar het vermogen om te verkiezen wat ons behaagt; wy kunnen of botvieren aan ongeregelde begeerten, of dezelve beteugelen en beſtuuren door verhevener beſpiegelingen. Indien wy nu een weezen veronderſtellen, met voordagt geſchikt om verantwoordelyk te weezen voor zyne bedryven, kan men zich geen geſteltenis verbeelden, beter tot dat einde geſchikt, dan die van den Mensch, door ons hier boven beſchreeven. —— En wanneer gy hier by voegt dat een HOOGER beſtaat, die regt heeft om hem ter rekenſchap op te roepen — een Hooger, die hem een regelmaat gaf om daarvolgens te handelen, en dien het niet onverſchillig kan weezen, of hy dien regel opvolgt of overtreedt, wie kan dan twyfelen, of die GOD zal in eenigen anderen ſtaat onderzoeken, welk een gebruik dit Schepzel gemaakt hebbe van zyne Talenten, in deezen?

V. Indien wy, van de overweeging des Menſchen, opklimmen tot GOD, zal de blykbaarheid voor eenen Toekomenden Staat in aanbelang en ſterkte grootlyks toeneemen. Indien GOD alle die Volmaaktheden bezit, welke wy doorgaans, en met regt, aan hem toeſchryven, kan hy niet nalaaten de Deugd goed te keuren en een afſchrik te hebben van de Ondeugd, en teffens de duidlykſte blyken te vertoonen, dat hy dit doet. Zyne Heiligheid moet hem aanzetten om de Goeden te beminnen en te begunſtigen, om de Kwaaden te verfoeijen en te ontmoedigen. Zyne Regtvaardigheid moet hem eigenaartig opleiden om onderſcheiding te maaken tuſſchen zyne getrouwe en weerſpannige Onderdaanen, en in zyne handelingen, ten hunnen opzigte, op eene zeer verſchillende wyze te werk te gaan; en een groot onderſcheid daar te ſtellen in zyne handelingen ten hunnen opzigte. Zyne Wysheid moet hem aanzetten, en zyne Magt hem in ſtaat ſtellen, om de waardigheid van zyn Beſtuur en het gezag zyner Wetten te handhaaven, door de Onderhouders derzelven te beloonen, en de Overtreeders te ſtraffen, op zulk eene wyze, dat de geheele Wereld overtuigd worde, dat elk Mensch door gehoorzaamheid wint, en door ongehoorzaamheid verliest.

Nu is het eene algemeen erkende waarheid, dat de Deugdzaamen *niet altoos* beloond, en de Snooden *niet altoos*, naar elks verdienſten, geſtraft worden. Want ſchoon het natuurlyk uitwerkzel van Deugd geluk is, en dat

der

der Ondeugd onheil; en ſchoon, in 't algemeen, deeze uitwerkzels hier op aarde zelf ſtand grypen, heeft dit egter, in veele gevallen, blykbaar geene plaats. Zomtyds zien wy Menſchen van de ſlegtſte beginzels en bedryven 's leevens ſtroom afvaaren met een vol getyde van wereldlyken voorſpoed, onder het ruim genot van alles wat dit leeven ſchenken kan, rykdom, eere, rang, magt, gezondheid des lichaams, en vrolykheid des harten. „Zy „ vinden zich niet als anderen geplaagd, of in moeite ge„ lyk andere menſchen (*)." Aan den anderen kant zien wy maar al te dikwyls, dat de besten en waardigſten onder de menſchenkinderen, van hunne vroegſte jeugd af, met veele ongemakken en tegenheden worſtelen; armoede, teleurſtelling, een weerbarſtig naakroost, ongetrouwe vrienden, geſlaagen vyanden, verbitteren hunne dagen; ook hebben zy menigvoud te kampen met ſterke driften, lichaams-ongeſteldheden, en neerſlagtigheid van geest, welke allen genot verbitteren, en den voordeeligſten leevensſtand ondraaglyk maaken. —— Desgelyks worden ook hunne beginzels en beweegredenen misduid, hunne zuiverſte en weldaadigſte oogmerken worden in een haatlyken dag geſteld; en zelfs die daaden; welke de goedkeuring en toejuiching des menschdoms verdienen, ſtellen hun bloot aan kwaadſpreekenheid, vervolging en onheil.

Wanneer de oude *Heidenen* voorbeelden als deezen zagen, riepen zy onverwyld uit: waar zyn de Goden? Wie zal ooit gelooven, dat de Voorzienigheid zich der menſchen zaaken aantrekt? Wie, in de daad, zal dit gelooven, indien deeze wanordes worden toegelaaten, zonder dat 'er hier eene kennisneeming van hun plaats hebbe, of eenig oogmerk om het naamaals te regt te brengen? Is het mogelyk, te begrypen, dat de wyze, regtvaardige en almagtige, Beſtuurder des Heelals zal toelaaten, dat zyne Wetten met voeten getreeden, zyn Eerdienst belacht en beſpot, zyne getrouwe Dienaaren gelasterd, beſpot en onderdrukt worden, zonder dat hy ooit den arm uitſtrekke om den ſtouten zegepraalenden overtreeder te ſtraffen, en den onweerbaaren verdrukten regtvaardigen te beloonen; om dus zyn Eer in 't oog des menschdoms te verdedigen, „ zyne Regtvaardigheid te doen aanbreeken „ als

(*) PSALM LXXIII. 5.

„ als de dageraad, en zyn regt als de middag," en hem ruime vergoeding te ſchenken, in een ander leeven, voor de ſmaadheden en onheilen, welke hy in dit leeven ſmaakte?

Dat 'er zulk eene Vergelding daadlyk plaats zal hebben, mogen wy met te meer gronds beſluiten, als wy, in de

VI. plaats, overweegen, dat de Geſteldheid deezer Wereld juist zodanig is, als wy met alle reden mogen wagten, indien dit Leeven van een ander ſtaat *gevolgd* te worden.

Veronderſtellende dat een Toekomend Oordeel zeker zal plaats hebben, dan is het zeer natuurlyk zich te verbeelden, dat onze Staat hier zodanig zou weezen als eigentlyk een Voorbereiding of Beproeving is tot het Toekomend Oordeel. Dit nu bevinden wy dat daadlyk het geval is. Dit Leeven heeft alleszins het voorkomen van een Proefſtaat, ingerigt om ons door veelvuldige oefeningen en beproevingen voor te bereiden tot eenen anderen en beteren Staat. De bekwaamheden, met welke wy ons toegerust vinden, de geſteltenis der wereld, waar in wy geplaatst zyn, beantwoorden volkomen aan dit denkbeeld, en aan geen ander. Goed en kwaad wordt ons voorgeſteld, wy hebben het vermogen om te verkiezen wat ons behaagt, en wy kennen alle de gevolgen onzer keuze. Driften zyn ons ingeplant om ons tot werkzaamheid te noopen; eene verſcheidenheid van voorwerpen omringt ons om op deeze aandoeningen te werken; wy hebben gelegenheden om dezelve bot te vieren, en beweegredenen om ze te beteugelen. Wy worden aangelokt door vermaak, door belang, door hoogmoed, met geen ander oogmerk, dan om ons zelfbedwang, onze braafheid, onze onbaatzugtigheid, te beproeven. De tergingen, de beledigingen, de onregtvaardigheden, welke ons worden aangedaan, zyn zo veele beproevingen van onze geaartheid, van ons geduld, van onze verzoenbaarheid; de tegenheden en onheilen van veelerlei aart, die ons ten deele vallen, zyn alleen werktuigen in de hand der Voorzienigheid, om ons geduld, onze ſtandvastigheid, onze nederigheid, zagtmoedigheid en onderwerping, te beproeven. Welk een ſpoor des leevens wy opſlaan, hindernisſen en ongelegenheden, zorgen en moeilykheden, komen ſchielyk voor ons op, om onzen voortgang te ſtuiten, en het noodig te maaken, dat wy al onze om- en voorzigtigheid,

al

al ons vlyt- en moedbetoon, te zamen roepen. —— Zelfs die ongodsdienſtige Schriften, die zo veel kwaads doen, geeven, ten zelfden tyde, gelegenheid aan Godsdienſtvrienden om hun yver en bekwaamheid te betoonen in het handhaaven en verdedigen van de gehoonde waardigheid der Godlyke Waarheden. — Die ongelyke verdeeling ook van aardſche zegeningen, welke een zo beſtendig onderwerp van te onvredenheid en klagten oplevert, is enkel een gedeelte van het algemeen plan van zedelyke volmaaking en beproeving. De ryken en de behoeftigen, de in hoogen ſtand verhevenen, en de zich in eenen laagen kring beweegenden, de magtigen en de zwakken, worden zamengebragt op het groot tooneel des bedryfs, om elkander tot het betoon van goede werken aan te zetten, en onderling werktuigen te zyn tot het te voorſchyn roepen der goede hoedanigheden, die elk in zynen kring kan aan den dag leggen, —— Op dezelfde wyze is het, dat, in den geheelen loop der menschlyke bedryven, de aanbotzing van tegenovergeſtelde geaartheden, geſteltenisſen, belangen, driften en najaagingen, die ſchinſteringen van deugden doen te voorſchyn komen, welke anders waarſchynlyk nooit zouden gezien zyn.

Het is dan eene *Daadzaak*, welke geen gefchil lydt, dat wy hier weezenlyk *beproefd* worden —— beproefd worden bykans elk oogenblik onzes leevens. Wy zelven noemen, in den gemeenzaamen ommegang, onze tegenheden *Beproevingen*, en wy voelen, ten onzen koste, dat ze het met de daad zyn. — Indien dit nu wordt toegeſtaan, dan volgt, dat deeze wereld eene erkende *Proefſtaat* is; en het noodwendig gevolg hier van is geen ander dan dat 'er een Staat van Vergelding op zal volgen. Want het zou zo ongerymd weezen, te veronderſtellen, dat wy beproefd zouden worden, zonder des belooning of ſtraffe te ontvangen, als dat wy beloond of geſtraft wierden, zonder eenige proeven te geeven dat wy een van beiden verdienen. Deeze beide zaaken liggen in elkander opgeflooten, de een brengt de ander mede. 't Zyn blykbaar gedeelten van het zelfde oogmerk, het begin en het einde van een en het zelfde plan van wys beſtuur, 't geen wy niet kunnen veronderſtellen, dat onvoltooid zal gelaaten worden, zonder ons te vergrypen aan de wysheid of regtvaardigheid van den Godlyken Ontwerper. Het is hem niet eigen, zyn werk ten halven te doen. Wat hy

begint zal hy voleinden. Alles wat wy van Hem weeten, en van zyne handelingen, overtuigt ons dat hy het zal doen, en hy zelfs verklaart aan al de wereld, „ wat ik „ begin zal ik voleinden (*)."

VII. Hoe ſterk deeze bewyzen voor eenen Toekomenden Staat pleiten, ſtrekt het tot geene geringe bekragtiging van dezelve, dat 'er eene algemeene overhelling en neiging geweest hebbe, by bykans geheel het Menschdom, in alle tydperken en in alle deelen der wereld, om te gelooven in het beſtaan der Zielen naa den dood des lichaams, en eenig begrip te vormen, hoedanig en hoe onvolkomen het dan ook mogt weezen, van eene toekomende vergelding. —— Ten opzigte der oude *Heidenen* hebben wy het getuigenis van een der grootſte Mannen onder hun (†), dat 'er eene algemeene overeenſtemming by alle Volken der aarde plaats hadt, in dit groote punt; en hy maakt uit deeze overeenſtemming een zyner ſterkſte bewyzen op voor de Onſterflykheid der Ziele. En van zyn tyd tot den tegenwoordigen heeft men in alle de ontdekkingen, welke gedaan zyn, in alle wereldoorden, nog, zo ik geloof, geen één enkel Volk gevonden, hoe woest ook en onbeſchaafd, of het hadt eenige begrippen of vermoedens van eenen Toekomenden Staat, van een in weezen blyven naa dit leeven. Zelfs de zodanige, van welken men gezegd heeft, (ſchoon op eene zeer twyfelagtige blykbaarheid,) dat zy geen denkbeeld hadden van een Opperweezen, en verſtooken waren niet alleen van een Godsdienſtig beginzel, maar ook, in zommige opzigten, van zedelyk gevoel, ſtemmen nogthans alle zamen in 't gelooven, dat de Ziel naa den dood beſtaat (‡).

't Is waar, men vondt onder de oude *Heidenen* eenige Aan-

(*) 1 SAM. III: 12.

(†) CICERO *Tuſc. Quæſt.* Lib. I.

(‡) Zie LOCKE *Eſſay on Hum. Und.* B. I. C. 3. § 9. ROBERTSON'S *Hiſt. of Americ.* B. IV. p. 389. *Account of Voyages to the Southern Hemisphere. Published by* HAWKESWORTH, Vol. II. p. 236—239, 4to. 1ſte Ed. TILLOTSON, *Serm.* 174. Het is opmerkenswaardig, dat de Onſterflykheid der Ziele geloofd wordt by alle de Wilde Stammen van *America*, van het eene einde deezes wyduitgeſtrekten Vaſtenlands tot het andere.

Aanhangen van Wysgeeren, die twyfelden aan eene toekomende Vergelding, en anderen die dezelve ontkenden. Maar deezer aantal, in vergelyking met de menigte des Volks, die zulks geloofde, was zeer gering. En behoort men niets te besluiten tegen het overwigt van een natuurlyk gevoelen, uit de verbeeldingvolle begrippen van eenige weinige verdwaasde Drogredenaaren; wier trots altoos bestaan heeft om hunne schranderheid te toonen in het bestryden der eenvoudigste waarheden, enkel om dat zy *eenvoudig* waren; en om de stem der Rede en der Natuure te doen zwygen, door verlegenmakende scherpzinnigheden, en tot in het onverstaanbaare loopende uitpluizingen.

Maar het menschlyk verstand, aan zichzelve overgelaaten, en vry van alle kunstige wending en overhelling, heeft eene sterke geneigdheid tot het geloof in een Toekomend Oordeel. En, schoon in de begrippen, zo van de oude *Heidenen*, als van onze hedendaagsche onbeschaafde Volken, veel duisters, onzekers en verwarrings, heerschen moge, met een wonderbaarlyk mengzel van ongerymde en fabelagtige verbeeldingen, zo dat zy weinig of geen uitwerking baaren op hun hart of wandel, nogthans strekken zy alle om ons te overtuigen van de natuurlyke strekking van 's Menschen Ziel tot dit denkbeeld. De gelukkige Gewesten der *Thraciers* (*); het zinnelyken lust volop verschaffend Paradys van MAHOMED; het *Elysium* der *Grieken*; en de wellustvolle Bergen, van welken de *Indiaanen* droomen, stemmen alle overeen in één algemeen beginzel, de Volduuring van ons Weezen naa den Dood, en de uitdeeling van Belooningen en Straffen in een ander Leeven.

(*) Zie HERODOTUS, Lib. IV. p. 252. *Ed.* GRONOVII.

(*Het Vervolg hier na.*)

GEMAKLYKE GENEEZING VAN EEN SLYMPROP IN DEN NEUS (*Polypus*). Door den Heer FICKER, *Med. Doctor te Paderborn.*

Een gezond Vrouwsperzoon, ongeveer twintig jaaren oud, wierd in 1790 door eene geweldige neusbloeding overvallen, welke, door het aanleggen van koud water, en het inſpuiten van Azyn, geſtuit wierd. Dit ongemak wierd gevolgd door eene hardnekkige verkoudheid, verzeld gaande met ſterke hoofdpyn, welke ongemakken niet ophielden, voor dat de zieke eene volkomene verſtopping van het rechter neushol en het aanwezen van een vreemd lichaam in hetzelve beſpeurde, 't welk, by het in- en uitademen, opwaards en nederwaards bewoogen wierd. Een bekwaam Geneesheer en een handige Wondarts ontdekten ras, dat een zogenaamde Slympolyp de geheele rechter neusholte vervulde; waarop dezelve, volgens de gewoone manier van werken, ſtukswyze wierd voor den dag gehaald, met een gedeelte van het benedenſte ſponsbeentje. Om verder het wederaangroeijen van den Slymprop te beletten, wierd in den neus ingeſpooten een afkookſel van *Calamus Aromat.* met Aluin: terwyl inwendig, tot verbetering der vogten, Kwikzilver en Spiesglas-bereidzels wierden voorgeſchreeven, teffens met veelerleye andere oplosſende en tegen de *Kropzeerige* ongeſteldheid dienſtige middelen. Niettegenſtaande dit alles, was de Slymprop, na verloop van een half jaar, wederom zo groot, dat 'er al weder eene nieuwe ſmertelyke konstbewerking noodig wierd. Toen ook hier door de vernieuwde aangroeijing van het gezwel niet verhinderd wierd, nam de Kranke haare toevlucht tot een beruchten Kwakzalver, die, benevens den Slymprop, den geheelen binnenwand der Neusholte, door brandmiddelen, byna geheel vernielde. Ondertuſſchen was deeze ſlegte behandeling geenzins van het gewenſchte gevolg, de Slymprop keerde weder, de Lyderes nam wederom haare toevlucht tot den Heelmeester, die haar voorheen behandeld had, welke haar, op nieuws, door de Konstbewerking, van haar onheil verloste.

Daar intuſſchen, na verloop van drie maanden, na de laatſte bewerking, het ongemak al wederom eene aanmerkelyke grootte had bekomen, begeerde de Kranke van my,

my, dat ik aan haar de Konstbewerking zou in het werk ſtellen. Edoch overweegende, hoe weinig nuts door de voorige Konstbewerkingen was te wege gebragt, en voorts in aanmerking neemende, hoe eene groote uitwerking de prikkeling van Wormen, in het darmkanaal huisvestende, op den Neus kan te wege brengen, ried ik haar, 's morgens en 's avonds, eene halve drachme van gemeen Wormkruid te neemen, en zomwylen tusſchen beiden een purgeermiddel te gebruiken. Teffens gaf ik haar het volgend voorſchrift, om uitwendig te gebruiken.

℞. *Decoct. Saturat. Cort. Quern.* ℥viij.
Alum. Uſt.
Succ. Catechu aa ʒij.

M.

S. Hier mede dagelyks vyf of zesmaalen in den Neus te ſpuiten.

Na verloop van eenige weeken bekwam ik bericht van de Lyderesſe, die op een grooten afſtand van my woonde, dat zy een groot aantal ronde Wormen door den Stoelgang had gelost, en dat zy den Slymprop by ſtukken uitſnoot. Een jaar laater zond men my eenige van die ſtukken in wyngeest, welke een glas, 't welk drie oncen vogt kon houden, opvulden: teffens met de verzekering, dat niet alleen de Lyderesſe ten vollen herſteld was, en niets meer van het aangroeijen van haar ongemak had vernoomen, maar dat ook eene andere Vrouw, die door een zoortgelyken Slymprop geplaagd wierd, en reeds tot het ondergaan der Konstbewerking had beſlooten, van de hier bovengemelde inſpuiting gebruik had gemaakt, en daardoor, zonder eenige verdere moeijelykheid, van haar ongemak geneezen was.

Aanmerking van den Redacteur. Dat de Wormen; door de zamenſpanning der zenuwen, eene aanmerkelyke uitwerking op het binnenvlies van den Neus kunnen te wege brengen, is zeer zeker; doch ik geloove, niet genoegzaam om Slympropppen te doen geboren worden. Door echter den loop der vogten derwaards te vermeerderen, zouden zy den aanwas van zodanige gezwellen kunnen bevorderen, en dus de wormverdelgende middelen in het beſchreeven geval van eenig nut geweest kunnen zyn. Ondertus-

ſchen twyfele ik niet, of deeze zo voorſpoedige en gemaklyke Geneezing van een anderzints zeer hardnekkig ongemak is voornaamelyk toe te ſchryven aan de ſterke inkrimping der vezelen, die in de ontaarte en verwyderde beursjes van het vlies van den Neus, door de geweldige zamentrekkende kragt van den Eikenbast &c., is te wege gebragt. Hoope dat de Heelmeesters, die dit Tydſchrift leezen, in hunne Lyders de proef van deeze zo gemaklyke behandeling zullen neemen, op dat dezelve, zo zy verder door gelukkige uitkomſten wordt geſtaafd, in een algemeen gebruik moge komen.

NIEUW HULPMIDDEL VOOR DE ONTSTEEKINGEN.

(Medegedeeld in de *Medical Commentaries* van A. DUNCAN, Vol. IX.)

Door den Heer CHISTHOLM, van Grenada, is ontdekt, dat de Inwooners van Demerary, in de Ontſteekingen der Oogen, veelmaalen gebruik maaken van een zoort van *Bignonia*, hierom door hem genoemd Bignonia *Opthalmica*. Dit Heestergewas groeit in de Colonie van Demerary zeer overvloedig op de dorre zandige heidvelden, en is van wege zyne kragten zeer geacht by de Inboorlingen. Doorgaans gebruikt men het zap der Wortelen van deeze plant, van 't welk gewoonlyk viermaalen 's daags een droppel in de oogen wordt gedaan, met deeze gunſtige uitwerking, dat daar door doorgaans de geweldigſte oogontſteekingen binnen den tyd van vier dagen worden geneezen. De Heer CHISTHOLM maakte daar van zelve tweemaalen gebruik, en genas dus binnen een zeer korten tyd die allerhardnekkigſte ontſteekingen. In een derde geval gebruikte hy, by gebrek van friſſche Wortelen, een ſterk aftrekſel van de gedroogde Wortelen dier plant. Zes dagen lang liet hy alle morgens eenige droppels van dit vogt in de ontſtooken oogen loopen, met dit gevolg, dat met den zesden dag de ontſteeking meerendeels was opgelost, en de Lyder ten volgenden dage geheel en al was herſteld. Het is aanmerkenswaardig, dat de Zieke, by het indroppelen van het verſche zap in de oogen, in zyn mond een ſmaak beſpeurt als van bitterzoet (*Dulcamara*), die by het gebruik des aftrekſels niet wordt waar-

waargenoomen. De Heer CHISTHOLM heeft eenige deezer gewasfen naar den Kruidtuin van Edenburg overgezonden, en 't is te wenfchen, dat zy aldaar zullen kunnen groeijen en vermenigvuldigen.

BERIGT VAN EEN VERTOON VAN LICHT, GELYK EEN STAR, ONLANGS GEZIEN OP HET DONKER GEDEELTE DER MAANE, *door* THOMAS STRETTON, *in St. John's Square, Clerkenwell, London*, MET AANMERKINGEN OP DIE WAARNEEMING, EN DIE VAN MR. WILKINS, *Esq., te Norwich; opgefteld en medegedeeld door den Eerw.* NEVIL MASKELYNE, DD. F. R. S. en *Koninglyke Starrekundige.*

(Ontleend uit de *Philofophical Transactions of the Royal Society of London, for the Year* 1794, *Part.* II.)

Het Verfchynzel, in 't hoofd deezes Artykels vermeld, werd te *Norwich*, den zevenden van Maart 1794, ten acht uuren, in den avond, waargenomen, en te *London*, gelyk de Koninglyke Starrekundige MASKELYNE, uit verfcheide omftandigheden en berekeningen, befloten heeft, omtrent op denzelfden tyd.

Beide de Waarneemers geeven 'er bykans het zelfde berigt van. Zy befchryven het, als hebbende het voorkomen van eene Star, niet volkomen zo helder, maar egter fchitterender dan het verlichte gedeelte van de Maan. Het Licht was bepaald en beftendig 't zelfde, uitgenomen, fchryft de Heer WILKINS, op het oogenblik vóór de verdwyning; wanneer de helderheid toenam; doch dit vertoon van grooter glansrykheid duurde zeer kort (*).

Eenigen hebben veronderfteld, dat deeze Waarneemers de verfchyning van de Star *Aldebaran*, die dien zelfden avond achter de Maan heen ging, genomen hebben voor een

(*) De ftand van dit Licht op de Schyf der Maane wordt afgebeeld op drie onderfcheidene Plaaten, ontworpen door Mr. WILKINS, en door den Koninglyken Starrekundigen, volgens het berigt hem door T. STRETTON gegeeven.

een Licht op de ſchyf der Maane zigtbaar. Dr. MASKELYNE heeft getoond, dat zulk eene misneeming zeer onwaarſchynlyk te achten zy. De ingang van die Star viel te *Norwich* voor 54′ over 6 uuren; of één uur vroeger dan men dit Verſchynzel waarnam. De uitgang van het verlichte gedeelte der Maane was 33′ over 7 uuren. Het valt niet gemaklyk, door een gezigtsmisleiding, of bedrog, reden te geeven van het trekken deezer Starre over het verlichte gedeelte der Maane, om zich dus op het donker gedeelte te vertoonen. Daarenboven is de ſchielyke verdwyning van dit Verſchynzel onbeſtaanbaar met de veronderſtelling, dat het door de komst van die Star zou veroorzaakt weezen.

Dr. MASKELYNE beſluit zyn gegeeven berigt, met aan te merken, dat dit zonderling Verſchynzel waarſchynlyk van dezelfde natuur is met dat van het Licht, in de laatſte jaaren gezien op het donker gedeelte der Maane, door den onvermoeid waarneemenden Starrekundigen Dr. HERSCHEL, door behulp zyner zo magtig vergrootende Telescopen; en in vroegeren tyde door den beroemden DOMINIC. CASSINI; ſchoon dit laatſte zo ſterk geweest hebbe, dat het zigtbaar was voor het ongewapend oog; en in voorkomen waarſchynlyk gelyk aan eene Star van de eerſte grootte.

VERHAAL VAN EENIGE ZEER OPMERKELYKE SPELONKEN IN HET VORSTENDOM BAYREUTH, EN VAN DE BEENDEREN ALDAAR BY HET UITGRAAVEN GEVONDEN. *Getrokken uit een Berigt deswegen gegeeven door zyne Hoogheid, den Markgraaf van Anſpach &c.*

(Ontleend uit *The Philoſophical Transactions* for 1794.)

Een reeks van oorſpronglyke Bergen loopt bykans door geheel *Duitschland*, in eene rigting bykans van het Oost tot het West ſtrekkende; de *Hartz*, de Bergen van *Thuringen*, de *Fichtelberg* in *Frankenland*, maaken 'er onderſcheide gedeelten van uit, welke in derzelver verdere ſtrekking de *Riſenberg* vormen, en zich vereenigen met het *Carpatiſche* gebergte. De hoogſte gedeelten van deeze Bergreeks beſtaan uit Granit, en op de zyden wor-

worden zy omringd door Bergen, meest beſtaande uit Kalkſteen, Mergel en Zandſteen; zodanig althans is de geſteldheid van de reeks Bergen, in welke de Holten, of Spelonken, van welke wy thans nader zullen ſpreeken, gevonden worden, en over deeze Bergen loopt de groote weg van *Bayreuth* na *Erlang*, of *Nurenberg*. Halverwege deeze Stad ligt *Streitberg*, waar een Postplaats is; tuſchen drie en vier *Engelſche* mylen van daar zyn de meergemelde Spelonken, digt by *Gailenreuth* en *Klauſtein*, twee kleine Dorpjes, die op zichzelve niets beduiden, doch naam gekreegen hebben door de ontdekkingen in derzelver nabuurſchap gedaan.

De reeks van Bergen wordt hier afgebrooken door een aantal kleine en naauwe valeien, meest alle bepaald door ſteile en hooge rotzen, hier en daar overhangende, en als 't ware dreigende de daar onder komenden te verpletten. Allerwegen daaromſtreeks ontmoet men voorwerpen, die het denkbeeld inboezemen, dat ze blykbaare voetſtappen zyn van eenige algemeene en geweldige omwenteling, in de vroegſte tyden onzes aardbols voorgevallen.

De bedding deezer Bergen beſtaat hoofdzaaklyk uit Kalkſteen van onderſcheide kleur en zamenhang, of uit Mergel en Zandſteen. De reeks Kalkſteenen heuvelen heeft een overvloed van Verſteeningen van veelerlei ſoort.

De hoofdingang tot de Spelonken te *Gailenreuth* opent zich naby den top van een Kalkſteenen berg na het Oosten. Een boog, omtrent zeven voeten hoog, leidt tot eene ſoort van voorkamer, tachtig voeten lang en driehonderd voeten in den omtrek; deeze maakt het voorportaal uit van vier andere Spelonken. Dit voorportaal is verheven en lugtig; doch heeft geen licht altoos, dan 't geen inkomt door den boog des ingangs: de grond is vlak, en bedekt met zwarte aarde, ſchoon de grond daar rondsom uit kalk en mergel beſtaat.

Verſcheide omſtandigheden wyzen uit, dat men zich van dit Hol, in tyden van onlusten, tot een wyk- en ſchuilplaats bediend hebbe.

In dit voorportaal of eerſte Spelonk opent zich een donkere en naauwe gang in den hoek aan het zuideinde, en leidt tot een tweede Spelonk, omtrent zestig voeten lang, achttien hoog en veertig breed. De zyden en het bovenſte gedeelte zyn bedekt met Druipſteenen, op eene verwilderde wyze; eenige hangen af van het verwelf-

welfzel, andere komen uit den grond op, en ontmoeten de gemelde in veelerlei vreemde gedaanten.

De lugt in deeze Spelonk, gelyk ook in alle de andere, is altoos koel, en heeft men dezelve in 't best van den zomer altoos beneden maatig gevonden. De bezoekers deezer onderaardſche plaatzen hebben daarom ſteeds voorzigtig moeten weezen; want het is opmerkelyk, dat lieden, die in deeze of in andere Spelonken eenigen tyd doorgebragt hebben, altoos, by het uitkomen, bleek zien; 't welk deels mag toegeſchreeven worden aan de koelheid van de lugt, deels aan de uitwaasſemingen binnen die Spelonken.

Een zeer naauwe, kromloopende en moeilyke, weg leidt tot een derde Spelonk, of Kamer, van eene rondagtige gedaante, omtrent dertig voeten diameter hebbende, geheel met Druipſteen bezet. Zeer digt aan den ingang doet zich een perpendiculaire nedergang op van omtrent twintig voeten in een donkere en vervaarlyke diepte. Men moet een ladder hebben om 'er in af te daalen, en heeft men alle voorzigtigheid noodig in 't gebruik van denzelven, uit hoofde van de ruwe en glibberige Druipſteenen. Beneden komende, ſtapt men in een akelig hol van omtrent vyftien voeten diameter, en dertig voeten hoog; eigenlyk ſlegts een deel van de derde Spelonk uitmaakende.

In den doortocht na deeze derde Spelonk vindt men eenige Tanden en Brokken van Beenderen; maar komende in het diepſt der Spelonke vindt men zich van alle zyden omringd door een grooter hoop Dierlyke overblyfzels. De bodem van deeze Spelonk is gevloerd met een Druipſteenen korst van bykans een voet dik; groote en kleine brokken van allerlei ſoort van Beenderen vindt men allerwegen over den grond verſpreid, of kan men dezelve gemaklyk haalen uit de brokkelige overblyfzels. De wanden ſchynen vervuld met verſcheidene en ontelbaare Tanden en gebrooken Beenderen. Het druipſteenig bekleedzel van de oneffene zyden der Spelonke reikt niet geheel tot beneden toe Waar uit duidelyk blykt, dat deeze groote verzameling van Dierlyke overblyfzelen, eenigen tyd geleden, een grooter hoogte in de Spelonk vervulde, eer de groote menigte, door het vergaan, dieper zonk.

Deeze plaats gelykt in 't voorkomen zeer veel na een breede plaats, waar uit men Zandſteen haalt; in de daad,

daad, de grootſte en fraaiſte blokken van Beenagtige zamengroeizels zouden hier in menigte uitgehouwen kunnen worden, indien 'er ſlegts plaats genoeg was om 'er by te komen, en ze uit te voeren. In deeze Been-rots heeft men op verſcheide plaatzen gegraaven, en overal de onbetwistbaarſte blyken gevonden, dat deeze Been-bedding zich zeer verre uitſtrekt beneden en door de Kalkſteenen rots, in en door welke die Spelonken gemaakt zyn, en men hoogst verwonderd moet ſtaan over het verbaazend aantal van hier begraavene Dieren.

Langs de zyde van deeze derde Spelonk zyn eenige naauwere openingen, die na verſcheide kleindere vertrekken leiden, van welke men niet kan zeggen hoe diep zy loopen. In deeze heeft men Beenderen van kleinder Dieren gevonden, als kaakbeenen, ruggegraaten, ſcheenbeenen, in groote hoopen.

De grond van deeze Spelonk loopt na een doortocht, zeven voeten hoog en omtrent zeven voeten wyd, zynde dit de ingang tot een vierde Spelonk, twintig voeten hoog en vyftien wyd, rondsom met een Druipſteenen korst omgeeven, en allengskens afloopende in een andere diepte, waar men de ladder andermaal noodig heeft, en die met dezelfde omzigtigheid, als in het voorige geval, moet gebruikt worden, om in een Spelonk te komen, veertig voeten hoog en omtrent twintig wyd. In deeze diepe en ruime holten, in zeer vaste Rots voorkomende, ziet men wederom, met verbaasdheid, een onnoemlyk groot getal Beenbrokken van allerlei ſoort en grootte, allerwegen in de zyden van deeze Spelonk uitſteekende, of op den grond liggende. Deeze Spelonk is desgelyks omringd door verſcheide kleindere; in een derzelven ryst een Druipſteen van ongemeene grootte, vier voeten hoog, en acht voeten diameter, in de gedaante van een geknotten kegel. In een ander deezer zydgrotten, doet zich een Druipſteenen-pylaar op, vyf voeten hoog en acht duimen in diameter. De bodem van alle deeze grotten is overdekt met gruis van Dierlyke zelfſtandigheden, waar uit men Beenbrokken kan haalen.

Behalven de kleindere holligheden, van welke boven geſprooken is, rondsom deeze vierde Spelonk, heeft men, in een der hoeken, eene zeer naauwe opening ontdekt. Zeer moeilyk valt het daar in te komen, en kan men het alleen kruipende doen. Deeze ongevallige en gevaarlyke doortocht leidt tot een vyfde Spelonk, bykans dertig voe-

ten

ten hoog, drie en veertig lang, en van ongelyke breedte. Ter diepte van zes voeten heeft men in deeze Spelonk gegraaven, en niets gevonden dan brokken van Beenderen en gruis van Dierlyke overblyfzelen. De zyden zyn fraai opgecierd met Druipſteenen van onderſcheidene gedaanten en verſchillende kleuren; maar zelfs deeze Druipſteenige overkorſting is vervuld met daar in ſteekende ſtukken Been; men ziet dezelve tot in het gewelfzel.

Uit deeze zo aanmerkelyke Spelonk brengt eene andere zeer laage en naauwe doorgang den Onderzoeker tot de laatst ontdekte of zesde Spelonk, die met een *Druipſteenige* korst enkel overdekt is, in welke men egter hier en daar Beenderen ziet uitſteeken. —— Hier eindigt deeze aaneenhangende reeks van alleropmerkenswaardigſte Been-Spelonken, voor zo verre men ze tot nog toe onderzogt heeft. Veel meer mogen wy, uit het reeds ontdekte, veronderſtellen, dat 'er van dien aart beſtaat, en nog verborgen is, in dezelfde Bergreeks.

De Heer ESPER heeft, in 't *Hoogduitsch*, deeze Spelonken beſchreeven, en, by zyne beſchryving, Afbeeldingen gegeeven van een groot getal der uitgegraavene Beenderen hier gevonden.

Het hier opgegeevene Berigt des Markgraafs van *Anſpach* heeft gelegenheid gegeeven aan den Heer JOHN HUNTER, *Esq.*, F. R. S., om zyne Aanmerkingen daar over aan de Koninglyke Societeit mede te deelen, welke wy, in een volgend Stukje, zullen plaatzen.

VERSLAG VAN DE HEETWATER-BRONNEN, BY RYKUM EN HAUKADAL, OP YSLAND.

(Ontleend uit *a Letter to Dr.* BLACK *from* JOHN THOMAS STANLEY, *Esq.*, M. P. F. S. A. *Lond. and F. R. S. Edinb.*, geplaatst in de *Transactions of the Royal Society of Edinburg*, Vol. III.)

In den Zomer des Jaars 1789 ging de Heer STANLEY, aangedreeven door eenen edelen yver tot het opdoen van kundigheden in de Natuurlyke Historie, te *Leith* ſcheep, en ſtevende, vergezeld van een Plantkenner en Starrekundigen, na *Ysland*. De naauwkeurige en uitgeſtrekte Waarneemingen, daar gedaan, en de ſchoone ſtukken van Delf-

Delfstoffen, welke zy op dat Vulcanisch Eiland vonden en verzamelden, verschaffen den belangrykſten voorraad ter uitbreiding onzer kennisſe van de ſtoffen, welke 's Aardryks oppervlakte oplevert. Met een verſlag van het meest uitſteekende, in 's kundigen Reizigers verhaal, oordeelen wy onzen Leezeren dienst te zullen doen.

Naa een vermoeiend en gevaarlyk ryden over eene dorre barre uitgeſtrektheid van oude Lava, waar zich naauwlyks eenig teken van groei opdeed, kwamen de Bezoekers van *Yſland* in de aangenaame Valei van *Rykum*, die, uit hoofde van het tegenbeeld op te leveren der doorreisde dorre ſtreeken, eene nieuwe bekoorlykheid ontving. Rondsom de plaats, waar zy zich bevonden, lagen de brokken van Vulcaniſche voortbrengzelen wyd en zyd verſtrooid; de nabuurige Rotzen vertoonden zich gegroept in klompen, zo ongeregeld en weinig zamenhangend, dat ze de blykbaarſte bewyzen met zich droegen, van geweldige ſchokken, naa derzelver eerſte vorming, ondergaan te hebben.

De Valei van *Rykum* is omtrent eene halve myl breed; maar vernaauwt zich in haare ſtrekking na het Noorden, en vertoont zich meer en meer overlaaden met hoopen van gebrooken Lava, van de hoogte derwaards gevoerd, en vormt als 't ware kunstmonden, waar uit talryke Waterſprongen by aanhoudenheid kookend water opwerpen. Eene algemeene ontbinding ſchynt 'er beneden 's Aardryks oppervlakte plaats te hebben; de losliggende aarde en ſteenen worden allengskens in Klei veranderd, die ſchoon geäderd is, en na veelkleurige Jaspis gelykt.

Waterſprongen kooken niet alleen op of naby deeze plaatzen; zy vertoonen zich in elk gedeelte van de Valei, en, in den omtrek van anderhalve myl, zou men 'er zeer gemaklyk een honderd kunnen tellen. De meeste deezer zyn zeer klein, en kan men dezelve even bemerken, als wellende in de bolen, waar uit de ſtroom voortkomt. Dit opbruiſchen by den grond veroorzaakt, op zommige plaatzen, een dun bedekzel van Zwavel. De veelvuldigheid hier van verſchilt; want naby eenige deezer kleine Waterſprongen is deeze ſtoffe naauwlyks merkbaar, terwyl de kanaalen, door welke het water van andere uitloopt, daar mede ter langte van veele roeden bezet zyn. Noch het water, noch de ſtroom, voortkomende uit de grooter Waterſprongen, laat ooit eenige zwavel

in 't minſte naa; en kan de zwavelagtige damp, daar in begreepen, niet ontdekt worden, dan door den ſmaak van 't geen 'er een langen tyd in gekookt werd.

Veele Waterſprongen kooken in groote bakken van twee, drie of vier, voeten diameter. Het water in deeze vertoont zich in eene geweldige opbruiſching, en ganſche wolken van damp ryzen van de oppervlakte op. Verſcheide kleine beekjes worden gevormd door het water, 't geen uit deeze bakken ſtroomt; en vermids deeze de hitte een langen weg onder het voortſtroomen behouden, is 'er geene kleine maate van voorzigtigheid noodig, om veilig te dier plaatze te wandelen.

De Waterſprongen, nogthans, uit welke het water in eene groote hoeveelheid voortkomt, zyn ſchynbaar geheel zuiver. De allermerkwaardigſte onder deezen lag tusſchen de honderd en vyftig en honderd en tachtig voeten van de plaats waar wy ons nedergeſlaagen hadden, en ſtond by het Volk, daaromſtreeks woonagtig, bekend onder den naam van de *kleine Geyzer*. Het water hier van kookte met een ſterk murmelend geraas in een Wel van eene onregelmaatige gedaante, haalende op de breedſte plaats, over 't kruis gemeeten, omtrent zes voeten. Uit deeze ſprong het in de lugt, en zakte weder neder, omtrent elke minuut. De Waterſprongen verſpreidden zich in het opryzen, en klommen tusſchen de twintig en dertig voeten hoog. Wolken van damp of waasſem reezen 'er mede op, 't welk eene allerheerlykſte uitwerking baarde, inzonderheid ter plaatze waar de donkere heuvels, die bykans over de fontein hingen, een zwarten grond aan de ſchildery gaven. De Waterſprongen kunnen in het opgaan geene andere dan eene ſchuinſche rigting neemen, ter oorzaake van twee of drie groote ſteenen aan den kant van de waterkom. Tusſchen deeze en den heuvel is de grond, (tot op den afſtand van acht of negen voeten,) zeer heet, en 'er groeit te dier plaatze niets. Roert men in de aarde, zo komt 'er terſtond een damp te voorſchyn; op zommige plaatzen was de grond bedekt met eene dunne laag Zwavel, of, zou ik liever zeggen, eenige losſe ſteenen waren 'er mede bezet. Op ééne plaats was, op de oppervlakte van den grond, een klein uitgroeizel, 't geen een Aluinſmaak had.

De Waterſprong viel na de Valeikant, en bedekte in die rigting den grond met eene dikke omkorſting van de

daar

daar nedergezette ſtoffe. Digt by deeze, en op éene plaats zeer naby de Wel zelve, groeit het gras zeer tierig.

Waar de grond heet werd, veranderde dezelve (gelyk in de monden) in Klei. Doch deeze was hier ſchooner dan op eenige andere plaats. De kleuren hadden meer verſcheidenheids en waren leevendiger, de aderen kon men veel onderſcheidener zien. Desgelyks was de overgang van de eene zelfſtandigheid in de andere blykbaarder en voldoender.

Tot de diepte van eenige weinige duimen, beſtond de grond uit ſtukken Lava, gebrooken of zamengevoegd, blaauw, rood en geel, van kleur. De blaauwe Lava was de hardſte, veele ſtukken van dezelve bleeven vast en onveranderd, daar wy de andere tot ſtof vergruisden. De kleuren werden ſterker en helderder naar gelange de ontbinding der zelfſtandigheden verder gevorderd was; en wy vonden ze, ter diepte van negen of tien duimen, in Klei veranderd; uitgenomen nogthans de ſtukken van donker blaauwe Lava, die nog hardheids genoeg overgehouden hadden om de drukking des vingers te weder-ſtaan. —— Rondsom deeze, (die op zichzelve ſtonden in 't midden van roode en geele Klei,) waren veele aderen of kringen gevormd, van verſchillende ſchaduwen en kleuren. —— Eenige duimen dieper maakten deeze ook een gedeelte van de Klei uit; doch ſteeds, door derzelver kringen, zich onderſcheiden vertoonende van de rondsom liggende ſtoffe. Het geheel van deeze zo zeer verſchillende zelfſtandigheid lag op een dikke bedding van donker blaauwe Klei, blykbaar op dezelfde wyze gevormd van eenige groote ſtukken blaauwe Lava, of een bedding in ſtukken gebrooken.

Belangryk moet men deeze laatſte waarneemingen keuren; naardemaal zy niet alleen de natuurlyke vorming van Klei aanwyzen, door de ſteeds aanhoudende en voortgezette werking van hitte en vogtigheid; maar ook eene zeer aanneemlyke theorie aan de hand geeven wegens den oorſprong van Jaspis uit verharde Klei. Eenige uitſteekende Mineralogisten, bovenal in *Duitſchland*, ſtaan in 't zelfde begrip.

Het Dorp *Rykum*, of *Ryka*, zo geheeten naar het *Yslandſche* woord *Ryk*, dat Rook betekent, ligt in 't midden van de Valei, omtrent tien *Engelſche* Mylen van *Oreback*, eene kleine Haven aan de zuidzyde van het Eiland, by waarneeming op de breedte van 64°, 4′ 38″. Het beſtaat

uit een Landhoevenaars Huis, de wooningen zyner Afhangelingen, en een klein Kerkgebouw.

Betreffende de andere Heetwaterbron, door onze Reizigers bezogt, naby *Haukadal*, is het aanmerkenswaardigſte, dat, wanneer zy de vlakte van *Haukadal* naderden, hunne aandagt getroffen werd door, en bepaald op, het gezigt van een aantal Dampkolommen, tot eene verbaazende hoogte opſtygende; zich dan in wolken verzamelende, en door elkander wentelende tot zy zich in den dampkring verlooren. Binnen den omtrek van twee mylen, omringd door eene ry van laage heuvelen, telde men, zeer onderſcheiden, meer dan honderd Waterſprongen.

Verreweg de beroemdſte deezer Waterſprongen draagt den naam van *Geyzer*, of *Fontein*, by uitſteekenheid zo genaamd; een naamsoorſprong van het werkwoord *Geyſa*, 't welk zo veel zegt, als, *bruiſchen*, *voortbruiſchen*. — Op een afſtand van ruim vierhonderd voeten, was een Heetwaterſprong, door den Heer STANLEY den *Nieuwen Geyzer* geheeten, ter oorzaake van het ongemeen ſterk geweld, waar mede dezelve in werking was, terwyl hy deeze plaats bezogt.

De Heetwaterbronnen by *Haukadal* gelyken, met eenige uitzonderingen, op die van *Rykum*. Het water wordt in allerlei rigtingen uitgeworpen, uit kommen van eene ongeregelde gedaante, en van verſchillende wydte. De uitbarſtingen zyn doorgaans oogenbliklyk, en de tusſchenpoozen van vyftien tot dertig minuten; doch deeze tusſchentyden veranderen zeer veel.

Door eene langzaame bezakking van zelfſtandigheden in dit water, in het lang verloop van jaaren, misſchien van eeuwen, heeft 'er zich een mond van eene verbaazende hoogte gevormd; uit het midden van deezen komt de *Geyzer* voort. Het ryst door een rechtſtandige cylindervormige Pyp, of Schaft, zeventig voeten diep, acht en een halve voet over het kruis wyd; zich openende in een Kom, welke negen en vyftig voeten haalt, van de eene tot de andere zyde gemeeten.

Deeze Kom is cirkelrond; de zyden van dezelve, zo wel als die van de Pyp, zyn geheel vlak gepolyst door de geſtadige ſchuuring des waters, en zyn beide met zulk eene wiskundige naauwkeurigheid gevormd, dat de kunst ze bearbeid ſchynt te hebben. —— De ſchuinte van den mond begint onmiddelyk aan den rand van de kom. De be-

bekorſtingen zyn, op zommige plaatzen, geheel glad geworden door de geſtadige ſchuuring des waters; op de meeste ryzen zy nogthans in ontelbaare kleine uitſteekende hoogten, en zyn overdekt, door het vallen der fynſte deeltjes van den Waterſprong, met een cryſtallyne omkorſting, zo dun en teder dat dezelve naauwlyks eenige aanraaking kan dulden. Ongemoeid en onaangeraakt gelaaten, wordt dezelve allengskens harder, en blyft, ſchoon het eerſte, zo keurig tedere, verdwynt, nog zeer ſchoon.

Deeze omkorſtingen zyn van eene ligt bruine kleur, en ſtrekken zich, in verſcheidenerlei richtingen, zeer verre uit buiten den rand van de kom. Noordwaards loopen ze tot den afſtand van *twee en tachtig*, Oostwaards tot *zes en tachtig*, Zuidwaards tot *honderd achttien*, en Westwaards tot *honderd vier en twintig* voeten. Ze zyn zeer hard, en 'er is geen blyk, dat zy, in eenig gedeelte, afvallen of in aarde veranderen.

Toen onze Gidſen ons eerst na de *Geyzer* bragten, was de kom met water gevuld tot op weinig voeten aan den rand. Het water was zo helder doorſchynend als cryſtal, alleen rees 'er een dunne damp uit op; de oppervlakte was alleen eenigzins oneffen door eenige weinige bellen, die nu en dan beneden by de pyp opborrelden. Wy ſtonden met ongeduld eenige minuten te wagten, elk oogenblik eene verandering op dit ſtil tooneel te gemoete ziende. Op een oogenblik kwam 'er een andere Waterſprong, onmiddelyk voor de plaats, waar wy ſtonden, te voorſchyn, en dreef het water meer dan honderd voeten hoog in de lugt, met de ſnelheid van een afgeſchoote pyl; en de Waterſprongen, op deeze eerſte uitbarſting volgende, bereikten een nog grooter hoogte. Dit was de Waterſprong, van welken wy hier boven ſpraken, onder den naam van de *Nieuwe Geyzer*.

Terwyl wy in ſtilte, en van verwondering opgetoogen, dit onverwagt en treffend ſchoon verſchynzel aanſchouwden, werden wy ontſteld door een ſchielyken ſchok van den grond onder onze voeten, verzeld met een hol geluid, niet ongelyk aan het gebulder van een ſtuk geſchut, op een afſtand afgeſtooken. —— Welhaast volgde 'er een tweede Aardſchok, en wy namen waar, dat het water in de kom zeer ſterk beroerd werd.

De *Yslanders*, onze Gidſen, greepen ons ſchielyk aan,

en noodzaakten ons ettelyke ſchreden te rug te wyken. Het water kookte, in dien tuſſchentyd, geweldig, en rees op, even als of zekere ontzettende kragt van beneden de zwaarte van 't zelve opbeurde; een gedeelte werd eenige voeten boven den rand van de kom gedreeven.

Twee of drie ſchuddingen van den grond, gepaard met herhaaling van 't zelfde onderaardſch geluid, volgden hier op. In een oogenblik was de dampkring van rondsomme opgevuld met Dampkolommen, die, onder het opklimmen, door elkander dwarrelden, 't welk een onbeſchryflyk ſchoon vertoon maakte, en door welke de kolommen water, in damp veranderende, in eene ſchielyke opvolging, opreezen, tot hoogten, welke wy, op dien tyd, met geene mogelykheid konden bepaalen. — In de daad, de nieuwheid en grootſchheid van deeze vertooning had onze verbeelding zo ſterk getroffen, dat wy de hoogte, welke deeze Waterſprong bereikte, veel hooger ſchatten, dan wy dezelve naderhand bepaalden. By eene volgende Wateruitbarſting, bepaalde onze Reisgenoot, Mr. BAYNE, door middel van een Quadrant, de grootſte hoogte, waar toe deeze Waterſprongen opklommen, op *zes en negentig* voeten.

Deeze Waterſprongen gingen met eene onbegryplyke ſchielykheid toe. De Sprongen, die ongeſtuit zich ophieven, eindigden in ſcherpe punten, en verlooren zichzelven in de lugt. De uitbarſtingen, elk oogenblik van gedaante veranderende, en zich, op onderſcheide wyzen, vermengende met de wolken van damp, daar rondsomme, duurden van tien tot twaalf minuten; als dan zakte het water in de pyp, en verdween.

De Uitbarſtingen van de *Geyzer* volgden elkander met zekere maate van geregeldheid; doch zy waren niet even geweldig, of van gelyken duur. Eenige hielden naauwlyks acht of tien minuten aan, terwyl andere, met onafgebrooken geweld, van vyftien tot achttien minuten duurden. Tuſſchen de groote Uitbarſtingen, terwyl de Pyp en de Kom gevuld werden, ſprong het water verſcheide keeren in de lugt, tot eene aanmerkelyke hoogte. Deeze gedeeltlyke Sprongen duurden egter zelden meer dan één minuut, en ſoms ſlegts eenige weinige ſeconden.

De Pyp van de *Nieuwe Geyzer* is volkomen regelmaatig, zes voeten in den diameter, en bykans vyftig voeten diep. Het water heft zich ſchielyk op; dan een weinig zak-

zakkende, borst het uit met een onbegryplyk geweld, en bereikte de verbaazende hoogte van honderd twee en dertig voeten.

Het laat zich gereedlyk begrypen, dat deeze Waterſprongen veroorzaakt worden door de uitzettende kragt van den waterdamp, gevormd en zamengeperst in onderaardſche holen. —— Elke plek op *Ysland* vertoont kentekenen van Vulcanisch vuur.

Van de Heetwaterſprongen, zo veelvuldig op dit Eiland, vinden wy eerst melding gemaakt door SAXO GRAMMATICUS, in de twaalfde Eeuw; dan zy klimmen, mogen wy met eene bykans onbetwistbaare zekerheid ſtellen, tot eene zeer hooge oudheid op.

OUDHEID DER TELEGRAPHE.

De Telegraphe, waar over zo veel geſchreeven, en waar van zo veel gebruiks gemaakt is, en nog gemaakt wordt, hadt alzins, by derzelver invoering, in onze dagen, het voorkomen eener nieuwe *Franſche* uitvinding; dan het is opmerkenswaardig, dat, omtrent eene Eeuw geleden, in dat zelfde Land, eene uitvinding van denzelfden aart plaats greep; te weeten, M. AMONTONS, een vernuftig Wysgeer en Werktuigkundige, bragt, door een ſoortgelyk Werktuig, kundſchap over van *Parys* na *Vienna*; doch hy ſtierf kort daar naa, en zyne uitvinding geraakte in vergetelheid. *Frankryk* heeft derhalven een dubbelen eisch op de uitvinding van de Telegraphe. Men vindt deeze byzonderheid in FONTENELLE's *Eloge* op dien Wysgeer.

LEEVENSBERIGT VAN ADAM SMITH, *L. L. D. Lid van de Koninglyke Maatſchappyen te Londen en te Edenburg.*

(Ontleend uit het *Account of the Life and Writings of* ADAM SMITH, *by* DUGALD STEWART, F. R. S. E.)

(*Vervolg en Slot van bl.* 548.)

Het was ſtaande deezen tyd van afzondering, dat Mr. SMITH zyn onſchatbaar Werk over de *Oorzaaken van den Rykdom der Volken* zamenſtelde. De Hoofdbeginzels, welke door heel het Werk heenſtraalen, waren reeds lang gemeenzaam geweest by den Schryver. Twintig jaaren lang hield hy zyne aandagt hebbelyk gevestigd op deeze voorwerpen, en door volſtandigheid en waarneeming heeft hy veelvuldige daadzaaken byeen verzameld, om zyne geliefde Beſpiegelingen te verſterken en op te helderen. Zyn verblyf, voor eenigen tyd, in *Frankryk* verſchafte hem eene keur van gelegenheden om zyne uitzigten te verbreeden, en hem meer lichts te verſchaffen. Ook lydt het geen twyfel in 't allerminſte, of eene aandagtige leezing van de Syſthematiſche Schriften der *Œconomisten* verſchafte hem weezenlyke ſtoffe. De Oorſpronglykheid van Dr. SMITH lydt geen twyfel, terwyl nogthans de ſoortgelyke ontdekkingen van deeze Wysgeeren zeker onze bewondering eenigzins maatigen.

Betreffende de hoofdonderwerpen, Geld, Koophandel en Manufactuuren, koesterden de *Franſchen* met hem dezelfde begrippen. De heilzaame uitwerkzels van de onderverdeeling des arbeids, en van het in gebruik brengen van Werktuigen tot het vermenigvuldigen van de voortbrengzelen der Kunſten, zo volkomen en ſchoon door SMITH ontvouwd, waren reeds, op eene vry duidelyke wyze, betoogd door TURGOT, in eene kleine Verhandeling over het vermeerderen des Rykdoms. Andere Beſpiegelaars op het Vasteland waren hem misſchien voorgegaan, ſchoon het niet heusch zou weezen, te veronderſtellen, dat de *Britſche* Wysgeer altoos toegang gehad hebbe tot zodanige verſtrooide Geſchriften; en liefdeloos, te gelooven, dat zy daadlyken invloed hadden op zyne begrippen.

De

De weezenlyke en onverdeelde verdienſten van Mr. SMITH rusten op eenen duurzaamer grondſlag. Hy was de eerſte Schryver, die der wereld een klaare, welgeregelde en veelbevattende, Verhandeling aanboodt over het belangryk Onderwerp, de Staatkundige Huishoudkunde; en de gelukkige volvoering dier taake alleen verdient de dankbaarheid des Menschdoms. De Gevoelens der *Œconomisten* bepaalden zich meest tot de weinige Leden van hun eigen Aanhang. In hunne Opſtellen bevlytigden zy zich op eene kortheid, die aan duisterheid grensde; de taal, welke zy gebruikten, was dikwyls zwak, dor, kunstmaatig; niets inneemends of uitlokkends behelzende voor den Student; maar het Onderzoek over den *Rykdom der Volken* is het modél van een grondwerk. Onderſcheide ſchikking, gemaklyke en voortgaande ontvouwing, uitvoerige en belangryke opheldering, met nu en dan tusſchenbeide ingevlogte uitweidingen. Deeze zyn hoedanigheden, welke dit Boek verſtaanbaar maaken voor elk mensch van gemeene vatbaarheid. De Schryver vergenoegt zich nimmer met enkel een bewys aan te roeren; maar hy ſtelt het in verſcheide gezigtpunten voor; zodanig, dat de domſte Leezer, om zo te ſpreeken, niet kan mistasten in het verſtaan van 't geen hy beoogt.

Nogthans, hoe zeer wy aan het algemeene opſtel deezes Werks den verdienden lof geeven, dringt ons de onpartydigheid, te erkennen, dat de uitvoering niet overal gelyk is, of allerwegen vry van gebreken. Verſcheide van zyne ondergeſchikte beſpiegelingen rusten op zeer zwakke en ongenoegzaame gronden. Zodanig is, by voorbeeld, zyne beſpiegeling over den prys des arbeids, als verbonden met den voortgaanden val der Maatſchappye. 's Schryvers begeerte, om elk onderwerp te vertoonen onder de gemaklykſte gedaante, doet hem zomtyds afwyken, van zich diepdelvende naſpeuring te getroosten. De gebreklykheid, of drogredenkunst, voorkomende in de bewyzen, waar door de *Œconomisten* tragten te betoogen hun groot grondbeginzel met betrekking tot de Rente en juiste opbrengst, heeft Dr. SMITH op eene zeer eenvoudige en treffende wyze voorgeſteld; terwyl nogthans een naauwkeuriger en dieper inzien van het ſtuk zou getoond hebben, dat deeze fyngeſponne Leer, in den grond bezien, zo bondig is als dezelve wonderſpreukig ſchynt. De uitpluizing hier van zou ons brengen tot een naauwkeurig onderzoek wegens den oorſprong en grond des Eigen-

doms. Doch dit zou ons te verre doen uitweiden. En zal men ons van geen te verregaande uitpluizing beſchuldigen, wanneer wy veronderſtellen, dat de Œconomisten hun zeldzaam voorſtel voorbedagtlyk in korte en laconike woorden mededeelden. Deeze Wysgeeren zogten alleszins de openbaare rust ongeſchonden te bewaaren. Het volkomen ontvouwen en aan den dag leggen van hunne oogmerken zou onvermydelyk ten gevolge gehad hebben, dat het de wraak van een jalours en willekeurig Beſtuur gaande maakte. Zy vertrouwden, derhalven, deeze zaak aan den langzaamen en trapswyzen voortgang der waarheid, en vermydden, op de ſchroomvalligſte wyze, elke te vroegtydige ontvouwing, die de eindelyke zegepraal in gevaar zou brengen, of doen verwylen.

Ten aanziene van het belangryk Stuk der Belastingen, ontdekken wy, in 't meergemelde Werk, noch de juistheid, noch de bondigheid, welke 'er anders allerwegen in doorſtraalt; en ten deezen opzigte heeft het Stelzel der Œconomisten een onbetwistbaaren voorrang. Het oppervlakkig denkbeeld, om de Belastingen het zwaarst drukkend te doen nederkomen op de ryke clasſe der Maatſchappye, ſtrekt alleen om het Gemeen zand in de oogen te ſtrooijen. Alle de Inkomſten van een Staat moeten in 't einde van den *Arbeid* komen; en elke nieuwe Belasting vordert meer werks, verbetering in de werktuigen, of de berooving van de aangenaamheden des leevens. De doorgaande en geregelde loop van Nationale Dwaasheid ſtrekt onveranderlyk om in den Staat het aantal van geen nut doende weezens te vermeerderen; wier weelderig beſtaan moet bezorgd worden uit het zweet van het min door 't geluk begunſtigd gedeelte der Burgeren. —— Het ontwerp om *éene groote Belasting* vast te ſtellen, in ſtede van de veelvuldige kwellende en knevelende Belastingen, is op regtvaardigheid en ſpoed in 't afdoen gegrond. Wat kan men met meer drifts verlangen, dan de verbaazende kosten te beſpaaren in het verzamelen der Inkomſten, het afzetten van die ontelbaare inzamelaaren, zwaar drukkende lasten voor het vlytbetoon des Gemeens? De ſom, daadlyk voor de Belastingen opgebragt, is het geringſte gedeelte van derzelver bezwaar. Het ingewikkeld ſtelzel van Fiscale Wetten belemmert alle werkzaamheid des Handels, ontreddert de orde der Maatſchappye, en vergiftigt haare ſappen. Met eenen door kunst gevormden kring van pligten daar te ſtellen, op welks inbreuk in het

duis-

duistere gewaakt, en die willekeurig gestraft wordt, verstompt dezelve allen gevoel van zedelyke verpligting. Dit is de bron, uit welke wateren van bitterheid, in groote hoeveelheid, vloeijen. Het hart krimpt op het zien van het wyd verslindend verschiet van jammer en elende; zich in volle uitgestrektheid vertoonende in Landen, die groot, handeldryvende en bloeiende, genaamd worden.

De geduchtste tegenwerping tegen het Plan van eene enkele Grondschatting ontstaat uit de groote bezwaarlykheid om dezelve in te voeren, in reeds vergevorderde tydperken van Staatsbestuur, zonder de eischen van byzondere Clasen te benadeelen; maar dezelfde tegenwerping grypt eenigermaate plaats tegen elke soort van heilryke hervorming. Schielyke en onbekookte verbeteringen, in allen hiast aangenomen, veroorzaaken onmisbaar eene tydlyke ongelegenheid; en de menschlykheid vordert, dat de Maatschappy hersteld zal worden tot het natuurlyk evenwigt, alleen door zagte en trapswyze veranderingen. Van deezen aart zyn de eenstemmige gevoelens der verstandige en gemaatigde Schryveren over de Staatkunde, die binnen de laatste veertig jaaren te voorschyn traden. Nogthans, hoe teder de Wysgeer moge wenschen de snaaren der Maatschappy te roeren, hoe sterk hy moge vertrouwen op de *volmaakbaarheid* des Menschdoms, verpligt de ondervinding der verloopene Eeuwen hem, met een diepgehaalde zugt, te erkennen, dat dit troostryk beginzel nooit zuiver tot stand gebragt is.

Verbetering veronderstelt verspreiding van kundigheden, en de verspreiding van kundigheden is eene vrugt der Vryheid. Het bezit van magt is te zoet, om ooit zonder wederstreeving afgestaan te worden. Onderrigting vordert, in stilte, haaren weg onder de weinigen, die denken; hunne begrippen beginnen invloed te krygen op het groot lichaam des Volks; de gisting neemt toe, de uitbarsting grypt stand, en het ruwe werktuig van geweld beslist het in 't einde. Deeze voorbygaande onheilen worden gelukkig vergoed door de zagte daar op volgende kalmte; een tydperk, waar in de uitkomsten van byzonder onderzoek vereenvoudigd en onder den algemeenen hoop verspreid worden. Dus is de natuurlyke vordering des menschdoms niet eenpaarig; maar komt, by onderscheidene tusschenvallen, op, als 't ware met geweldig sterke opbruischingen. —— Laat iemand bedaardlyk nagaan

gaan de omſtandigheden, welke de drie gewigtigſte gebeurtenisſen, in de laatſte twee duizend jaaren, overweegen; de grondvesting van het *Christendom*, de opkomst van het *Mahomethismus*, en de daarſtelling der *Hervorminge*; en hoe zeer onderſcheiden hy de verſchillende verdienſten waardeert, zal hy zekerlyk toeſtemmen, dat zy alle ſtrekten om den algemeenen ſtaat des Menschdoms te verbeteren. Veele elenden bragten zy te wege, geduurende den tyd des ſtryds; want ſteeds was het geweld, 't welk de zegepraal behaalde. Dezelfde ſtryd bepaalde de grenzen van derzelver aanneeminge, en eeuwen zyn 'er verloopen, zonder 'er eenige veranderingen van aangelegenheid in te maaken. De driften, welke ten deezen dage woelen, zyn te geweldig, om met bedaardheid te oordeelen over verſchere gebeurtenisſen.

Om tot Dr. SMITH weder te keeren. Het groote Werk, waaromtrent wy niet konden nalaaten het een en ander in 't midden te brengen, zag het licht in den aanvang des Jaars 1776. De aanmerkingen, ten beſluite daar by gevoegd, over de Stelzels der Volkplantingen, werden te vergeefsch voorgehouden aan eene doldriftige Natie, kryg en wraak blaazende. De dagen van bitter berouw deswegen naderden welhaast, en het Boek werd geleezen met algemeene opmerking en algemeene toejuiching. Veele van 's Mans begrippen ſcheenen omhelsd te zullen worden, en hadden een daadlyke uitwerking op het vaſtſtellen van zommige Wetten, als mede in het ontwerpen van deeze en geene Verdragen —— maar deeze ſchoone vooruitzigten zyn wederom te eenemaal verdweenen. Men heeft onophoudelyk een geſchreeuw aangeheeven tegen alle Staatkundige Beſpiegeling, en het beleid der zaaken is toevertrouwd aan de driften, en grilligheden van behendige Volksleiders.

De twee volgende jaaren bragt Dr. SMITH meest te *Londen* door, te midden van de afwisſelende vermaaken van het gezelſchap der Geleerden en lieden van Aanzien. Met den Jaare 1778 werd hy, door den invloed van den Hertog VAN BUCCLEUGH, benoemd tot een der Commisſarisſen van den Tol in *Schotland*. Hy zette zich uit dien hoofde te *Edenburg* neder, vergezeld door zyne hoogbejaarde Moeder, en eene Nigt, die het huisbeſtuur op zich nam.

De vermeerdering van zyn Inkomen, door deeze nieuwe Bediening, ſtelde hem in ſtaat, om, in eenen veel wy-

wyder kring dan voorheen zyne omſtandigheden toelieten, de hem natuurlyk eigene weldaadigheid uit te oefenen; en de ſtaat zyner Middelen, by zynen dood, vergeleeken met den zeer gemaatigden voet zyner verteeringe, ſtelde buiten allen twyfel, 't geen zyne Vrienden, die hem best kenden, altoos vermoed hadden, dat hy een groot gedeelte van 't geen hem jaarlyks overſchoot beſteedde in heimlyk uitgedeelde liefdegaven. Een kleine, doch zeer uitgeleezene, Boekery, welke hy allengskens, met veel oordeels in de boekkeuze, verzameld hadt, en eene eenvoudige, ſchoon gastvrye, tafel, waar aan hy, zonder de pligtpleegingen van uitnoodiging, zich altoos gelukkig rekende zyne Vrienden te ontvangen, waren de eenige uitgaven, die hy gezegd mogt worden voor zichzelven te doen (*).

De verandering in Dr. SMITH's leevenswyze, naa dat hy zyn vast verblyf te *Edenburg* nam, was niet gunſtig voor zyne Letterbezigheden. De bezigheden, welke hem zyn Ampt verſchafte, ſchoon zy niet veel hoofdbreekens vereischten, waren nogthans genoegzaam om hem bezigheid te verſchaffen, en zyne aandagt af te trekken van voorige Studien; en, nu hy zyn leevensloop volbragt heeft, kan men niet nalaaten het oog te vestigen op den tyd, welken hy aan zyn Ampt beſteedde, zonder zich te beklaagen, dat dezelve niet aangewend geworden is in een arbeid, meer voordeelig voor de wereld, en gepaster voor de grootheid van zynen geest.

Geduurende de eerſte jaaren van zyn verblyf in *Edenburg*, ſcheenen zyne Letterbezigheden geheel opgeſchort; en zyne zugt voor dezelve diende alleen om hem in een ledig uur te vermaaken, en zyne verkeering te verleevendigen. De zwakheden des Ouderdoms, waar van hy vroegtydig de aannadering begon te voelen, herinnerden

(*) Eenige zeer treffende voorbeelden, tekent de Hoogleeraar STEWART aan, van Mr. SMITH's weldaadigheid, in gevallen, waar in hy het onmogelyk vondt zyne goede dienſten te verbergen, zyn my verhaald door eene zyner Bloedverwanten en vertrouwdſte Vriendinnen, Mejuffrouw ROSS, Dogter van wylen PATRICK ROSS, *Esq.* van *Innernesby*. Zy waren alle veel grooter dan men zou hebben kunnen verwagten van iemand van zyne Middelen, en gingen vergezeld van omſtandigheden, even vereerende voor de kieschheid zyner aandoeningen als de liefderykheid van zyn hart.

den hem eindelyk, toen het te laat was, wat hy verſchuldigd was aan het Publiek, en aan zyn eigen Naam. De voornaamſte bouwſtoffen van de Werken, door hem aangekondigd, waren zints lang verzameld, en het ontbrak aan geene waarſchynlykheid, of eenige weinige jaaren gezondheids en rusts zouden genoegzaam geweest zyn, om 'er die ſysthematiſche orde, waar in hy behaagen ſchiep, aan te geeven, en 'er de cieraaden aan by te zetten van dien vloeienden en ſchynbaar kunſtloozen ſtyl, waarop hy zich zo zeer hadt toegelegd; maar die, naa zo veel ondervindings in het opſtellen, hem zeer moeilyk viel, zodanig te voeren, dat het aan zyn eigen ſmaak voldeed (*).

Dr. SMITH was al te diep in Letterbezigheden verzonken, om immer aan de natuurlyke neiging tot het Huwelyk te voldoen. In het gezelſchap van zyne Moeder en Nigt genoot hy de ſtille geneugten des huislyken leevens; maar de dood der eerstgemelde, in den Jaare 1784, gevolgd van die der laatstgenoemde, in 1788, drukte zynen geest, en verdonkerde zyne uitzigten. De eenzaamheid, waar in hy zich bevondt, op zich zelve onaangenaam, werd verzwaard door deeze en geene ongeſteldheden.

De Byvoegzelen tot zyne *Theory of Moral Sentiments*, meest opgeſteld onder eene ſmertlyke kwaale, zyn gelukkig in den aanvang van den voorgaanden Winter ter

(*) Mr. SMITH merkte niet lang vóór zyn dood by my op, ſchryft de Hoogl. STEWART, dat hy, naa zyn veelvuldig ſchryven, even langzaam en met dezelfde moeite als in den beginne opſtelde. Hy verhaalde teffens, dat Mr. HUME ten deezen aanziene eene zo groote vaardigheid gekreegen hadt, dat de laatſte Deelen zyner Historie gedrukt waren volgens de oorſpronglyke Copy, ſlegts met eenige weinige aantekeningen op den kant verbeterd. — Het zal voor de weetgierigheid van zommigen misſchien niet onaangenaam weezen, hier vermeld te vinden, dat, wanneer Mr. SMITH zyne Schriften vervaardigde, hy doorgaans in zyne kamer op en neder wandelde; aan een Schryver het werk by monde opgeevende. Mr. HUME ſchreef (zo my verzekerd is) alle zyne Werken met eigen hand. Een oordeelkundig Leezer zal, denk ik, in de onderſcheide ſtylen van deeze twee Engelſche Clasſike Schryvers de uitwerkzels beſpeuren van hunne onderſcheidene handelwyzen ten dien opzigte.

ter persse gezonden, en de Schryver beleefde de uitgave des Werks. De zedekundige en ernstige toon, welke in deeze Byvoegzelen heerscht, in verband gebragt met de omstandigheid van zyne afneemende gezondheid, zet eene byzondere bekoorlykheid by aan zyne treffende welspreekenheid, en geeft een nieuw belang, indien mogelyk, aan deeze verheevene waarheden, die, in de Academische afzondering van zyne jeugd, eerst het vuur van zyn vernuft deeden ontglimmen, en waar aan hy de laatste poogingen zyner zielsvermogens te koste lag.

Het ongemak, 't welk voor hem doodlyk werd, ontstondt uit eene verstopping in de ingewanden, was sleepende en pynlyk. Hy zag zyne vast naderende ontbinding met de opgeklaardheid en moed eens Wyzen. In ruime maate zyn verschuldigden pligt aan de Maatschappy volbragt hebbende, ontsliep hy zagtlyk, in de maand July des Jaars 1790; den ouderdom van zeven en zestig jaaren bereikt hebbende.

De bykans onafgebrookene eenzelvigheid van de Leevenswyze, door Dr. SMITH gehouden, verschaft weinige voorvallen, geschikt om de algemeene nieuwsgierigheid gaande te houden of voldoening te schenken. De Wysgeer was door de natuur niet gevormd om met glans te schitteren te midden van de woelingen der groote wereld; maar in de schaduw der afzonderinge betragtte hy steeds die der Maatschappye zo nuttige, en in zich zelve zo beminnelyke, Deugden, welke hy door de bekoorlykheden der welspreekenheid, hem zo byzonder eigen, met zo veel kragts en klems aanprees. 's Mans inwendige waarde werd vermeerderd door de zagtaartigheid van zynen inborst, en de kunstlooze eenvoudigheid zyner zeden. Zyne weldaadigheid, van welke wy reeds, in het voorbygaan, gerept hebben, was onledig in behoeftigen te helpen, zonder des eenig vertoon te maaken; en tot het einde zyns leevens behieldt hy eene gevoelige deelneeming in de belangen zyner Vrienden. De zonderlingheden en gebreken zelfs in zyn Character waren niet onbevallig. Was hy onderhevig aan vlaagen van afgetrokkenheid, liet hy zich niet gereed in om deel te neemen in den loop des gezelligen gespreks, nyd en vitlust werden ontwapend door zyn zedig en ongemaakt gedrag. Eene bovenmaatige overhelling om Stelzels te maaken, zelfs ten aanziene van weinig beduidende gevallen, stak

zyn

zyn oordeel wel eens over ſtag; en het zelfde beginzel hadt invloed op zyne beoordeeling van Menſchen en Boeken. In het opmaaken en waardeeren van Characters helde hy tot de zagtſte zyde over; doorgaans was hy genegen en gereed, om aan Perſoonen, met welken hy ſlegts eene vlugtige kennis gemaakt hadt, een grootere maate van verdienſten toe te ſchryven, dan zy weezenlyk bezaten. Deeze weinig beduidende vlekjes nogthans, die den glans van eene Lofreden verdooven, maakten een groot Man belangryker, meer gepast voor onze verbeelding, en veiliger voor de nydige aanvallen van meewustige minderheid.

WELTEVREDENHEID.

Fragment.

—— —— O Hoe onuitſpreeklyk zalig ſlyt ik mynen levenstyd; hoe weltevreden rollen myne uuren voort, —— uuren, anderzins zo lang en verveelende voorden onopmerkzaamen, den niets verrigte den. Neen —— myn levensſtond loopt voort in vergenoeging en blydſchap, wyl ik met myn lot te vreden ben. —— Op het ſtille land gezeten, afgeſcheiden van het woelend geraas der woelzieke waereld, ſlyt ik buiten ſmart myne dagen. —— Hier ſchenkt my alles het weezenlykst genoegen, daar ik met dankbaarheid berust in dat lot en dien kring, waarin ik my geplaatst zie; en, hoe ook de ramp-orkaanen ſtormen mogen, ik vertrouw volmaakt op Hem, die alle onze verwisſelende toneelen regelt en ſchikt. —— Nooit zyn myne verlangens naar hooge ſtaaten, ſchatten, rykdom, pracht of praal; zulks kan myn hart geen waar genoegen ſchenken; ik ſchuuw de paleizen, de wooningen der grooten, —— die plaatzen, waar wellust, vleijery, baatzugtige yver, en verleiding, haare veragtelyke rollen ſpeelen; rollen, die een wrangen naſmaak ten gevolge hebben, en wroegingen en zelfverwytingen in het hart verwekken. Neen —— veel liever woon ik onder myne met riet bedekte wooning: en, treed ik uit dezelve, dan zie ik de gantſche geſchapene heerlyke Natuur, die myne oogen ſtreelt, waar het vergenoegen woont, en alles zielbekoorend en verruklyk voor my is. Hier, ter nedergezeten aan de zyde eener lieve Wederhelft en braave Huismoeder, ſmaak ik met myn kroost de reinſte vreugde; en wandel ik met hun langs bebloemde velden, hoe weltevreden zyn wy dan in ons lot! Ja, in deeze vrolyke uuren beſchouwen wy de wonderen van Gods almagt, in de ſchoonheid

heid zyner werken. Dan, wordt myn hart ſoms door onſpoed en verdriet als ter nedergedrukt, ô dan biedt my de met liefde gepaarde vriendſchap myner Wederhelft haaren balſemenden troost aan. Hoe klopt dan haar gevoelig hart, daar haare trouwe, tedere, deelneemende, vriendſchap myne boezemſmarten lenigt; en welke genoegens, welke vreugde, ſchenkt ons iedere aanlichtende dag, iedere ſchoone morgen, wanneer de zon, in het bloozend oosten, voor dit ons halve waereldrond te voorſchyn treedt! dan — dan looven wy en de gantſche ſchepping dien Maaker, wiens magt dit alles uit niet deed worden, en die ons, in alle de omſtandigheden van dit leven, beſchermt, geleidt, en voor alles behoedt: en komt de ſtille avondſtond, wanneer het zwarte floers het aardryk dekt, en de zon haare pracht ontkleedt; dan zien wy de purperen avondwolken, —— dan daalt dat heerlyke, verwarmende en alles koesterende licht, met denzelfden glans en luister, in het westen neder: hoe vergroot zy haaren kring; hoe ſpiegelt zy zich in den vloed, met een blik van golvend rood; hoe zinkt zy zagt voor ons beperkt gezigt — en zo maaken de avondſchemeringen plaats voor den duisteren nacht, en alles vertoont zich prachtig, grootsch en majeſtueus. Zo ſchenkt alles wat ons omringt, alles wat wy beſchouwen, waare genoegens; —— de morgen- en avondſtond; de dag en de nacht; het huilen der winterſtormen; het lachen der lente; het lonken van den zegen; het dreigen van den tegenſpoed, — daar wy, onderworpen en gelaaten, alles met een bedaard gemoed beſchouwen en opmerken.

ô Heerlyke *Weltevredenheid*, zaligende gerustheid, die zo veele waare genoegens aanbrengt; welk een grooten zegen verſchaft gy uwe bezitters! Met den blyden bly, deelt gy in de ſmart der verdrukten, daar gy uwe medenatuurgenooten mint, met een hart vol gevoel; en, ongeveinsd in woorden en handel, met een grootſchen tred voorttreedt op het pad der deugd. Nog eens —— zalige Tevredenheid! wie,

Wie, met uw gunst vereerd, zyn vlugtende uuren ſlyt,
Geniet het ſtreelendst zoet, trots 't woeden van den nyd.

Brielle, 1797. J. D. V..

AANMERKINGEN OVER DE GESPREKKEN IN DE VERKEERING, VOOR ZO VERRE DEZELVE IN GEEN VERBAND STAAN MET IEMANDS BEROEP OF LEEVENSBEZIGHEID.

Cito rumpes arcum, ſemper vi tenſum habueris;
At ſi laxaris, quum voles, erit utilis.
Sic ludes animo debet aliquando dari
Ad cogitandum melior ut redeat tibi.

PHÆDRUS.

In het Leeven van den beroemden Wysgeer LOCKE, treffen wy dit Verhaal aan; dat deeze zich bevondt ten huize van Lord ASHLEY, naderhand Graaf van *Shaftesbury* en Opperkanſelier, en kennis kreeg aan eenige der beroemdſte Mannen van dien tyd, als VILLIERS, Hertog van *Buckingham*, Lord HALLIFAX en andere aanzienlyke Lieden, uitſteekende in vernuft, en liefhebbers der Letteren, allen op 's Wysgeers onderhoudende en leerzaame verkeering geſteld.

't Gebeurde dat drie of vier deezer Heeren ten huize van Lord ASHLEY kwamen; Mr. LOCKE was by de Party: naa de gewoone pligtpleegingen, en eer 'er naauwlyks eenig geſprek gewisſeld was, bragt men Speelkaarten te voorſchyn. De Heer LOCKE ſpeelde niet; dan, eenigen tyd het ſpeelen aangezien hebbende, haalde hy een zakboekje uit, en zette zich met alle aandagt aan 't ſchryven. Naa eene lange wyl, nam een der Heeren den ſchryvenden Wysgeer waar, en vroeg hem wat hy zo bezig opſchreef? „ Myn Heer, voegde LOCKE hem „ toe, ik tragt, zo veel mogelyk, voordeel van uw gezelſchap „ te trekken; met ongeduld heb ik menigmaal verlangd, om het „ geluk te genieten van met de eerſte Vernuften deezer Eeuwe „ te verkeeren, en in 't einde tot dat geluk verwaardigd, dagt „ ik niet beter te kunnen doen, dan uwe geſprekken op te te„ kenen; en ik heb het geheele onderhoud van deezen dus ver „ verſtreeken avond geboekt." — Mr. LOCKE had niet noodig veel van dit onderhoud voor te leezen; alle de Heeren waren op 't oogenblik overtuigd van de belachlykheid huns gedrags, vermaakten zich met deezen boertigen trek-goed te keuren, en ſleeten het overige van den tyd op eene wyze, hun character bet paſende.

Deeze Anecdote wordt bygebragt, om te toonen, dat de vryheid, welke Mr. LOCKE gebruikte omtrent lieden van aanzien en rang, iets in zich had, met zyn character zeer ſtrookende. Dezelve bragt my gansch andere denkbeelden voor den geest; want ze viel my in als ik zat te denken over de teleurſtellingen, welke wy, by onze intrede in de verkeering met de

we-

wereld, ontmoeten; daar wy ons denkbeelden vormen van Perſoonen en hun gedrag, aan welke de uitkomst zeer zelden beantwoordt. —— Locke verwagtte niets minder van een Gezelſchap der eerſte Vernuften in zynen tyd, dan dat zy zich zouden nederzetten om eene uitſpanning te neemen, die zy konden genieten met de grootſte Domkoppen. Hy had ſtaat gemaakt op een Letterkundig, Geleerd, of Staatkundig, onderhoud; of onthaald te worden op een Feest van rede en gezond verſtand. Vrylyk mogen wy veronderſtellen, dat 's Wysgeers teleurſtelling, in den beginne, niet geheel vry was van eenige verontwaardiging: dan zyn gezond verſtand en goed hart gaven hem eene wyze in, om die te kennen te geeven, Locke waardig.

Dat iemand, die zich op reis begeeft om vreemde Landen door te trekken, zich vooraf eenigzins toelegt om kundigheden op te doen van de Inwoonders, en de daar heerſchende Zeden, is ongetwyfeld hoogst regtmaatig. Maar indien hy, in ſtede van de zodanigen te raadpleegen, die den eigen weg vóór hem bereisd, en dus rechte kundigheden opgedaan hebben, zich geheel overgaf aan zekere opvattingen en eigengevormde begrippen, op geen grond altoos ſteunende, dan heeft hy teleurſtelling op teleurſtelling te wagten, en misſchien was het beter voor hem geweest, zonder eenige voorafgaande kennisneeming of bedenking derwaards te trekken.

Dit geval is zeer gelyk aan dat der zodanigen, die, het tooneel des openbaaren leevens optreedende, de verwagting vormen van daar te zullen aantreffen die volkomene orde, waardigheid en zuiverheid, welke men in de Boeken aantreft, die gezegd worden geſchreeven te zyn om de menschlyke natuur te leeren kennen, en dezelve bloot te leggen. De zodanigen zullen naauwlyks ergens te regt komen; en naar gelange de onvoldaane verwagtingen zich opeenhoopen, worden zy misnoegd, verdrietig, grommend.

Onder veele andere verwagtingen, aan welke de ondervinding zelden voldoet, zyn jonge lieden doorgaans zeer gereed, om zich te verbeelden, dat de Menſchen met elkander ſpreeken overeenkomſtig met den roep die van hunne geleerde beroepsbezigheden uitgaat; dat zy de Characters vertoonen, welke zy aangenomen hebben, of die men aan hun toeſchryft. —— Te deezer oorzaake ontvangen wy, eer wy door de ondervinding de bedrieglykheid van dusdanige verwagtingen hebben leeren kennen, volvrolyk eene uitnoodiging om een dag of avond te ſlyten in het gezelſchap van eerſte Vernuften; wy tellen de langzaam ſleepende oogenblikken tot het gelukkig uur komt, en haasten ons om met reikhalzende begeerte te luisteren na die Orakels, welker uitſpraaken de wereld met ontzag hoort, of wier geestigheden elk toejuicht. —— Maar, hoe zeer beklaagt men zich, als men ziet, dat een Pak Speelkaarten de

wysheid als ter kamer uitjaagt, en de tong der Geleerden doet zwygen; wanneer het ſpreeken van de taal des gezonden verſtands noodloos wordt; en het ſpreeken in 't geheel, buiten het ſpel, eene ſoort van onbeleefdheid. —— Of ook, wanneer men ontdekt, dat de Talenten, die de verwonderende eerbiedenis der wereld verwekt hebben, zich alleen bezig houden met de tafelwelvoeglykheden in agt te neemen en te regelen, met kunſtig net voor te ſnyden, of een kop koffy vol bevalligheids over te geeven. —— Als men niets hoort dan praat van den dag, die men allerwegen kan hooren; en den tyd ziet doorbrengen in pligtpleegingen, die het hoofd geen bezigheid verſchaffen, en waar in het hart misſchien niet deelt.

Gaan wy in het gezelſchap van Kerklyke Perſoonen; onze verwagting is natuurlyk, geſprekken te zullen hooren over een of ander ſtuk der Kerklyke Geſchiedenisſen, en zo al niet over het Leerſtellige der Godgeleerdheid, en de Geſchillen daar over gereezen, althans iets dat betrekking heeft tot de kennis der Waarheid en van onzen Pligt, en overeenkomt met het deftig vertoon, 't welk zy maaken. Maar wy ſtaan verſteld, als wy hun in 't breede hooren uitweiden over dagelyks voorkomende gevallen, die men van anderen even goed of beter verneemt; als wy verneemen, dat zy over een welvoorziene en lekkere tafel en keur van wynen ſpreeken, of de ſchoonheid van deeze en geene Dame verheffen, of boerten met de wanſtaltigheid eener wanbehaaglyke.

Niet beter vaart men dikwyls in 't gezelſchap van Handeldryvende, en in hun tydlyk Beroep bezige, lieden. Verwagt men daar de belangen des Handels en byzonderheden daar toe betrekkelyk te verneemen, of kundigheden in een of ander bedryf op te doen; men vergist zich deerlyk. Koude Winters, ſmoorheete Zomers, ſchriklyke Onweeren, vernielende Stormen, worden opgehaald, Plaiſierpartyen herkauwd, nieuwe beraamd, Weddingſchappen gedaan. Met één woord, 'er valt niets gewigtiger en leerzaamer voor dan men zou hooren in het vermengd geſnap van een Koffyhuis, of Kroeg.

Bovenal vinden wy ons, in 't gezelſchap van Lieden, die voor Geleerden bekend ſtaan, veeltyds zeer bedroogen in onze verwagting. De rede is, dat zy het gezelſchap aanzien als eene gelegenheid om de boog der Letteroefeningen te ontſpannen; om iets te verneemen van de dagelykſche voorvallen en gebeurtenisſen des tyds; dit is, men moet het bekennen, hooger te ſchatten by Menſchen van mindere bekwaamheid en vatbaarheid, dan het uitpluizen der geleerde onderwerpen, met welke zy zich anders onledig houden; maar met dit alles is het iets anders, en veel minder dan onze verwagting ons beloofde, te vergeefsch beloofde.

„ Uitſpanning van den geeſt," zegt JOHNSON ergens, „ is

„ noo-

„ noodig voor de gezondheid des verſtands; en om vatbaar te „ blyven voor de Leevensgeneugten, die zich aanbieden." — In de daad, wy bevinden, dat wanneer het onderhoud van lieden, die een ſtuk, van welk een aart ook, uitpluizen, zich op dat éene punt vestigt, de aandagt vermoeit; of by tegenſpraak uitloopt op een geſchilvoering, waar in Partyen zich afmatten, zonder dat dikwyls een van beide zegepraalt. Het is eene opmerking van den menschkundigen BACON, dat Boekoefening een Man met een ſchat van kundigheden verrykt; dat Geſprekken een vaardig Man vormen; doch ſchryven den naauwkeurigen Man maakt. Blykbaar wil hy daar mede te verſtaan geeven, dat de vereeniging deezer drie hoofdzaaken geſchikt is om een character te volmaaken. Waarlyk, men vindt veelen te over gereed om hunne kundigheden nu en dan uit te kraamen; doch, door mangel aan welverzamelden of in orde geſchikten voorraad, alles verwarren, op de verveelendſte wyze ondereen mengen.

Ik zal 'er nog deeze aanmerking byvoegen: dat het waarſchynlyk eene bewuſtheid is van onbekwaamheid om een onderhoud in gezelſchap op eene nuttige wyze aan den gang te brengen en voort te zetten, welke veelen bewoogen heeft, om, in vermengde gezelſchappen, zodanige Spelen in te voeren, waar aan een ieder deel kan neemen; en, in zulke gevallen, is onder anderen het Kaartſpel, wanneer men zich voor grof ſpeelen wagt, voor een klein kwaad, of ſoms voor een noodzaaklyk kwaad, te agten. — 'Er ligt iets onredelyks in de verwagting, dat de Menſchen, altoos, met hunne Beroepsbezigheden, of geliefde Uitſpanningen, in het gezelſchap zouden komen. Dit noemt men met regt Pedanterie: en, ondanks deeze waarheid, zullen nogthans veelen, gelyk wy hebben aangetoond, wanneer zy eerst in de oefenſchool der verkeeringe komen, klaagen over teleurſtelling, als zy in 't gezelſchap van Lieden, die eenig geleerd beroep by de hand hebben, niet iets in hunne geſprekken aantreffen, 't geen hun als zodanigen kenmerkt. Men leere inſchiklykheid gebruiken, en bedenke, in zodanige gevallen, dat de Geleerdſten niet in vermengd gezelſchap komen om hunne Letteroefeningen voort te zetten, hun kring van kundigheden uit te breiden; maar om zich te ontſpannen, op dat zy met meerder lusts en wakkerheids hun eigenlyk werk weer mogen hervatten.

DE MENSCH.

Welk ſchepzel is 't, dat, groot van waarde,
Door 't vuur van eng'len deugden gloeit,
Dat teffens aan het ſtof der aarde
Door grove lusten is geboeid?
Dat op zyn vlugtig denkvermogen
Door ſtarren-kreitzen, —— hemelboogen
Tot in 't onzichtbaar geest'ryk zweeft,
Maar, van die hooge vlugt bekomen,
In dart'le wellust, —— yd'le droomen
Als een verachte maade leeft?!

*

Het is de mensch, die aardſche koning,
Wiens geest, met eng'len-glans vervuld,
Het vleesch heeft tot zyn donk're wooning,
Waar mêe Gods beeld'nis is omhuld:
De mensch, wiens geest, met ſtof omwonden,
Des Scheppers deugden kan verkonden,
Daar hy ze in 't boek der ſchepping leest,
Die naast den Seraph ſtaat verheven,
Door liefde en dankbaarheid gedreven
Gods deugden mint, zyn' wetten vreest.

*

Verheven ſchepzel! ſchoone trekken
Staan in uw' blanke ziel gedrukt,
Die u tot ed'le daaden wekken
Door welke 't menschdom word vertrukt;
Voor 's Hoogſten's voet-ſchabêl gebogen,
Slaat gy vol eerbied biddende oogen
Op 't Godlyk ſchoon in 't grootsch heelal,
Gy roemt Gods magt in ſtarren-kringen,
In ſchepz'len, die u hier omringen,
Met Seraphynen lofgeſchal.

*

De glans des beelds van 't beste Wezen
Blinkt in uw menſchen-min en deugd,
Wier êelſte vrugten zyn te leezen
In 't heil, 't welk 't zuchtend hart' verheugt:
Gy wilt hulpvaardigheid betoonen
Zelfs hun, die uwe goedheid hoonen,

En ſtreeft op liefde vleug'len na
Hem, die, — met Adams kroost bewogen,
Dat ſchuldig kroost met mededogen
Sloeg in zyn Vaderliefde gâe.

*

Uw lust om rampen te verligten,
Waar onder 't menschdom dikwerf zucht,
Doet u de ſchoonſte daên verrichten,
En baart in 't eind' de zoetſte vrugt.
In weldoen ſmaakt gy zaligheden,
Die 't rampvol leven in een Eden
Herſcheppen, ja! gy proeft de vreugd',
Die, uit volbragten pligt geboren,
In zaal'ger oord hun is beſchoren,
Die hier getrouw zyn aan de deugd.

*

Gy kunt u boven 't ſtof verheffen,
En uw' beſtemming gade ſlaan,
Uw eindeloos geluk bezeffen,
Wen 't levens-licht zal ondergaan;
Van dat geluk ſchetst gy taf'reelen,
Die 't hart bekooren, — zinnen ſtreelen,
Met ſcheppende verbeeldings-kragt;
Gy ſnelt langs ſteile deugden-wegen
't Verrukkend heil der Eng'len tegen,
Dat u naast hun in 't geest'ryk wagt.

*

Is 't moog'lyk, dat dit treflyk wezen,
't Welk de êelſte kiem in 't harte draagt,
Zich door de wellust laat beleêzen,
Zich tot den dierenſtand verlaagt?!
ô Ja! in grove lust verzonken,
Zyt gy, ô mensch! van vreugde dronken,
Wen u 't vermaak der zinnen ſtreelt;
Gy durft de ſtem der reden ſmooren,
Naar 't toverlied der ondeugd hooren,
Terwyl het kwaad uw hart' vereelt.

*

Voortreflykst Dier! herneem uw waarde,
Verhef u tot uw waaren ſtand,
Vlie de ondeugd, die u boeit aan de aarde,
Slaa 't oog op beter vaderland;

Streef, —— ſtreef langs 't pad der deugd naar boven,
Uw doel zy ſteeds om Hem te looven,
Die u 't verheven aanzyn gaf,
Betreed het ſpoor dier ſtervelingen,
Die naar een' eeuwige eer-kroon dingen,
Reeds blinkende in het donker graf.

*

De glans der deugd en reine zeden
Straale in u door met Godlyk licht,
Voor haar moet in weldaadigheden
Een altaar worden opgericht;
Hoe grootsch is 't, ſchoon aan 't ſtof gebonden,
Door daên, die 's Scheppers roem verkonden,
Te grenzen aan der Eng'len deugd;
Op aard' dien glans ten toon te ſpreiden,
Die ſtervelingen kan bereiden
Voor Seraphynen hemelvreugd!

*

Wat troost! in deeze hoop te ſterven!
't Vooruitzicht op een beter lot
Doet u gerust al 't aardſche derven,
Gy ſtreeft naar 't Godlyk heilgenoot:
Laat vry de dood uw lyf ontzielen,
Uw ſterfelyk gebouw vernielen,
Uw' ziel legt ſlegts den ſluyer af,
Waar mêe ze op aarde was omwonden,
Haar ſtoflyk huis word ſlegts verſlonden:
Neen! 't rust een poos in 't ſomber graf.

*

De Algoedheid zal de keen ontwinden
Van dien tot ſtof vermaalen leest,
't Verrezen lighaam eens verbinden
Met uwen afgeſcheiden geest,
Hoe heerlyk zal uw heilſtaat wezen,
Wen ge uit vergank'lyk ſtof verrezen
In de eng'len reyen word geſchaard?
Maar wie kan 't heil van Seraphs-maalen,
Waar naast ge in 't hemelryk zult praalen!!
Myn lier is hier toe niet beſhaard.

Limmen, den 9 October 1797.

D. VAN DER SCHAAF.
V. D. M.

ZE-

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het heil, het welwezen, de voorſpoed, van een Volk of Gemeenebest hangt waarlyk van de Godsdienſtige beginzelen van dat Volk af. Een Maatſchappy, waar in de Godsdienst verwaarloosd word, en wel zo verwaarloosd dat men op geene Vroomheid of Zedelykheid agt geeft, kan niet beſtaan; want daar deze gemist worden, daar word ook de handhaving der goede orde gemist. Zal het om 't even zyn, of men God verëeringe toebrenge, dan of men Hem vergete, verſmade en laſtere? Wat zal den mensch dan verpligten tot eenig zedelyk goed; het zal hem waarlyk om 't even zyn of hy goed of kwaad verrigte; maar welk een jammerlyk Gemeenebest, alwaar de principes om kwaad te werken even hetzelfde zyn als die om goed te doen, en geen de minſte zedelyke verpligting om het een te laten en 't ander te doen. Zo is het waarlyk niet gelegen. Door de Vroomheid en Godsdienst eenes Volks word een Gemeenebest in ſtand gehouden, en bevestigd. Dan deze Vroomheid en Godsdienst kan op geene betere wyze onderhouden en aangekweekt worden, dan door eene goede inrigting eener betamelyke en openbare vereering van het Opperwezen; is het dan wel mogelyk, dat de Beſtierders van een Volk zich onttrekken van de inrigting van zulk eenen openbaren eerdienst aan God? Moet hunne zorge niet vooral gaan, om deze in ſtand te houden, naardemaal het welzyn van den Staat hier van voornamelyk afhangt? En ſchoon men niemand omtrent de wyze van dezen openbaren Eeredienst aan God dwingen moge, of zyn geweten in dezen geweld aandoen, is het nogthans de pligt van de Vertegenwoordigers eenes Volks, zulk eenen Eeredienst, welke het gezond verſtand leert het geſchiktſte en meest overeenkomſtig te zyn met de waardigheid van het Wezen dat men vereert, bovenal in een Volk te zoeken algemeener te maken, en vooral denzelven niet tegen te werken, of te bezwaren. Zulk eene handelwys kan en mag billyk gevorderd worden, om dat het heil van den Staat voornamelyk daar van afhangt; en, ſchoon alle menſchen, van welke Gezindheid, een gelyk regt hebben om beſcherming te vorderen, zyn zulke daar nogthans de allernaaste toe, welke het meest toebrengen tot heil en voorſpoed van den Staat, en wier grondbeginzels dat ten doel hebben, God op eene redelyke wyze te dienen, zich aan de Wetten te onderwerpen, en den bloei, den welſtand, van den Staat te bevorderen.

C. v. d. G.

Aan de Schryvers der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN!

Het ſlot der anderzins niet geheel ongunſtige Recenſie van myn *Adres en Verzoog ter verbetering van Genees- en Heelkunde, enz.* in het dertiende Nommer van Uit. Maandwerk; of liever de zeer ongunſtige aanmerking, op myn Voorſtel tot het oprichten van een *Opper-Collegium Medicum*, is van zodanigen aart, dat ik my genoodzaakt zie, om aan het geëerd Publiek myne teegenaanmerkingen bekend te maken, en Ulieden tevens te verzoeken, om dezelve in Ulieder eerſt uitkomend Nommer een plaatsje te vergunnen.

Gl. of wel de Steller dier aanmerking laat zich dan bladz. 571 dus hooren: „ Gaarne erkennen wy, dat zodanig Col„ legie veele nuttige zaaken zoude kunnen ter uitvoer bren„ gen. Dan van een anderen kant komt het ons voor, dat, „ indien men alles, wat FRANK en anderen, die in dit vak „ voornamelyk crediet bezitten, in de herſenen is gekomen, „ wilde doen uitvoeren, en met wetten bekragtigen, men on„ der den titul van Geneeskundige voorzorge eene ondraagelyke „ dwingelandy zoude invoeren, en den Bataven een juk opleg„ gen, erger dan 'er ooit door eenig Volk is gedragen. De „ Commiſſie, tot onderzoek der ſtukken van den Heer HEIL„ BRON benoemd, is hierom ook zeer huiverig geweest, om „ dit gerichtshof van Medicinale inquiſitie aan te pryzen, en „ ſommige der verlichtſte leden der N. V. hebben hetzelve, als „ ſchadelyk, verworpen."

Hierop moet ik nu op myn beurt aanmerken, dat ik, zonder te vooronderſtellen, dat *Recenſent* noch myne ſtukken, noch de twee uitgebragte Rapporten, doorleezen heeft, alhaare dat hy zulks niet met die oplettenheid gedaan heeft, die men met recht van hem konde vorderen, onmogelyk kan begrypen, op welke gronden deze geheele aanmerking en wel op zodanigen toon hier ter neder is geſteld; en het zy my gegund om dit gezegde met de volgende bewyzen te ſtaaven.

In de eerſte plaats geeft de *Recenſent* zyne zorgvolle bekommernis te kennen, indien men al het geen FRANK en anderen in de herſenen gekomen is wilde uitvoeren. Schoon ik nu voor my geloove, dat, volgens myn Voorſtel, om zodanig *Collegie* namelyk geenzins met eenige ſouveraine macht te bekleeden, maar alle deszelfs verrichtingen en werkzaamheden aan de beoordeeling en goedkeuring van 't wetgevend lichaam te onderwerpen, de Bataven zich niet zeer behoefden te ontzusten, wegens die ondragelyke Dwingelandy, of dat zo groote juk, waar van de *Recenſent* zo breed opgeeft, zó moet

ik

ik hem egter toeſtemmen, dat veelen en byzonder FRANK de zaak al te veel en zelfs tot in het onuitvoerbaare uitgebreid hebben; maar met dit al, kan ik myne bevreemding niet verbergen, dat de *Recenſent* deze zwarigheid geheel als de zyne doet voorkomen, daar ik getoond hebbe, dezelve zeer wel te gevoelen: —— Immers bladz. 44 en 45 van myn Vertoog, van de Staatkundige Geneeskunde ſpreekende, zeg ik duidelyk, *dat de beroemde* FRANK *dit werk al te ver gerekt heeft, dat hy veele zaaken onder de Staatkundige Geneeskunde begrypt, die in den uiterſten zin tot de Volksgeneeskunde behoren*, en eindelyk, *dat de regeering niet in ſtaat is om veele gebreeken, die van de wille des volks afhangen, uit den weg te ruimen, zonder dat het volk zelfs meer verlicht is*; ja zelfs hebbe ik getracht deze bezwarenis voor te komen, door de *Staatkundige* Geneeskunde van de *Gerechtlyke* en *Volks*-Geneeskunde wel af te ſcheiden, en de eerstgemelde zelfs tot zes poincten te bepalen, van welkers verbeetering, de Natie, myns bedunkens, zeer veel heil, maar geenzins eenige dwingelandy of last te wachten of te vreezen heeft. En waare het derhalven niet veel gepaster geweest, indien de *Recenſent*, van deze zwarigheid met geweld willende ſpreeken, eenvouwdig myne gezegden had toegeſtemd, zonder de zaak met zulke ſchrikbaarende kleuren af te malen? Maar neen, de *Recenſent*, zonder zich aan myne gezegden te ſtooren, vind goed zich op dusdanige wyze uit te drukken, en laat zelfs in de tweede plaats volgen, *dat de Commisſie hierom zeer huiverig geweest is, om dit gerichtshof van Medicinale inquiſitie* (waarom juist zo eene algemeen gehaate benaaming uitgezocht?) *aan te pryzen.* Ingevolge van het bovengezegde is het evenwel eene volſtrekte onmogelykheid, dat de Commisſie, die myne ſtukken voorzeker met alle mogelyke naauwkeurigheid onderzocht heeft, huiverig zoude geweest zyn om myn Voorſtel aan te pryzen wegens eene ongunſtige vooruitzicht, tegens welke ik in allen deele gewaakt hebbe. Dan behalven dit, zo moet ik erkennen zeer verbaasd geweest te zyn over dit gezegde; want zonder in aanmerking te nemen, dat in geene der beide *Rapporten* eenige *mentie* van deze zwarigheid gemaakt word, zo blykt uit dezelve geenzins eenige huiverigheid, maar, voor zo veel ik uit dezelve begrepen hebbe, juist het tegengeſtelde; en op dat een ieder oordeele, leeze men het volgende: „ Offchoon wy „ Burgers Repreſentanten (zegd de eerſte Commisſie (*)) ter „ bevordering van Genees- en Heelkunde eene ſoortgelyke „ Staats-Commisſie of Nationaal Archiaterſchap niet wraaken, „ adviſeeren wy nogthans ook niet om die zelfde of dat zelfde „ dadelyk daar te ſtellen. Wy ſtellen te veel prys op dit „ ſtuk,

(*) Op het ſlot van derzelver *Rapport*, bl. 92, in de Bylaagen van myn *Vertoog*.

„ ſtuk, dan dat wy deszelfs inſtelling willen wagen, in dit „ ons Conſtitutieloze tydvak. Gelyk wy ons verzekerd hou„ den, dat dit Conſtitutioneel verdiend ingericht te worden, zo „ twyffelen wy ook niet, of in de Conſtitutie zelve, met wies „ ontwerping onze medebroederen zich haasten, en wies „ werkzaamheden of beſluiten deze Vergadering door de haa„ re niet wil vooruitlopen, zal daar voor eene geſchikte „ plaats gevonden worden." En op dergelyke wyze vaart de Commisſie voort tot op 't einde van het *Rapport*. De twede benoemde Commisſie is de zaak nog wat nader gekomen; „ Over de gantſche Republiek (zegd dezelve (*)) zal be„ ſtaan een *Opper-Collegium Medicum*, te ſamengeſteld uit eeni„ ge weinige perſoonen, enz." —— Wat grond is 'er nu om te zeggen, dat de Commisſie *zeer huiverig geweest is* om myn Voorſtel aan te pryzen? en ik geeve den *Recenſent* tevens in overweeging, of ik niet de gegrondſte redenen hebbe om over al het tot hier toe gezegde even zo verwondert te zyn, als over de laatſte periode, met welke hy deze aanmerking beſluit? *Dat ſommige* (het waren intusſchen maar twee Leeden van de 126) *der verlichtſte Leden der N. V. hetzelve* (myn Voorſtel) *als ſchadelyk verworpen hebben*; en het welk de *Recenſent* al wederom doet voorkomen, even als of die Leeden juist om zyne aangevoerde zwarigheid myn Voorſtel afgekeurd hadden, daar men echter ſlechts de Dagbladen en het Voorbericht voor myn Vertoog behoefd in te zien, om geheel anders overtuigd te zyn.

En dit achte genoeg ter wederlegging van de gemaakte aanmerking op myn Voorſtel, en ter bevestiging van myne bovengemelde vooronderſtelling, dat de *Recenſent* de ſtukken met geene genoegzaame nauwkeurigheid onderzocht heeft, daar anderzins zyne gezegden my, niet gewoon alles aan kwaadwilligheid en partydigheid toe te ſchryven, een onoplosbaar raadſel zouden ſchynen.

Ik verwachte nu ook van Ulieder billykheid, dat Gyl. myn verzoek, om deze teegenaanmerking een plaatsje in *Ul.* Maandwerk te vergunnen, wel zult gelieven in te willigen, en te meer zal ik alsdan overtuigd zyn van *Ulieder* by my vooronderſtelde onpartydigheid en liefde tot waarheid, die in de daad den braaven *Recenſent* kenmerken, en hem doen onderſcheiden van een zeeker ſoort van *Recenſenten*, welke waarheid of logentaal om 't even is, wanneer zy maar hunne bezondere bedoelingen en oogmerken kunnen bereiken. En hier mede hebbe ik de eer te zyn

Ulieder bereidwilligen Dienaar en Medeburger

Dr. HEILBRON.

In den *Haag*
16 December 1797.

(*) Bladz. 103 in myn *Vertoog*.

NIEUWE VERKLARING EN OMSCHRYVING VAN JOH. V: 17—20, 23, 30—32, 36, 37. Overgenomen uit EICHHORN's *Allgemeine Bibliothek der Bibliſchen Literatur, des ſiebenten Bandes ſechſtes Stuck.*

Wanneer Christus, vs. 19, zegt, *de Zoon kan niets van zich zelven doen, 't en zy hy den Vader dat ziet doen*, kan hy daarmede niet willen te kennen geven, dat hy niet door zyn eigen vermogen Wonderwerken verricht: want hy verklaart zyne meening zelf geheel anders, vs. 30, *Ik kan van my zelven niets doen. Gelyk ik hoore, oordeele ik, en myn oordeel is rechtvaardig*, dat is, door de grondregels, welke my God medegedeeld heeft, overtuige ik de wereld van hare dwalingen en zedeloosheid. Hy wil dan met de eerstgenoemde uitdrukking zeggen, dat hy niets uit zich zelven, op eigen gezag, leert. Deze uitlegging wordt ook bevestigd door 't geen wy lezen Hoofdſt. VIII: 28. *Wanneer gy den Zoone des menſchen zult verhoogd hebben, dan zult gy verſtaan, dat ik die ben, en dat ik van my zelven niet doe, maar deze dingen ſpreke ik, gelyk myn Vader my geleerd heeft:* alwaar wy de eerſte uitdrukking uit de laatſte moeten verklaren, zoo dat de zin is, niet, *ik doe niets*, maar *ik leere niets van my zelven*. En zoo verſtaa men dan ook de daarop volgende woorden, vs. 29, *De Vader heeft my niet alleen gelaten, want ik doe altyd, dat hem behaaglyk is*, in denzelfden zin, *ik leere, 't geen Gode behaaglyk is*. En gelyk wy dus *doen* voor *leeren* moeten nemen, zoo moet men dan ook door *de werken*, waarvan de Zaligmaker ſpreekt, *de leer* verſtaan. Men vergelyke voor die beteekenis Hoofdſt. XIV: 10, *De woorden, die ik tot ulieden ſpreke, ſpreke ik van my zelven niet, maar de Vader, die in my blyft, dezelve doet de werken. Het werk Gods* is dan *de Goddelyke Leer;* werken, die God doet, of die Jeſus en zyne Apostelen doen, de Leer, die zy in Gods naam voordragen. *Een ander iets zien doen*, zegt *van hem geleerd worden; een ander iets toonen*, is *hem dat leeren*, enz.

Nu ontvangt het geheele beloop van 's Heilands rede een nieuw en allerhelderst licht. Jeſus verdedigt zich daarmede tegen de Joden, dat Hy zich in zyn gedrag

 richt

richt naar de grondregels, welke God Hem heeft medegedeeld.

Vs. 17. God, die my gezonden heeft, werkt ſedert de ſchepping der wereld tot nu toe, (zonder onderſcheid in dagen te maken): zoo moet ik ook, (zonder dagen te onderſcheiden), myne beſtemming volgen, ('t werk, dat my is aanbevolen, volvoeren).

(Dit bevestigde de Joden nog meer in hun boosaartig opzicht om Jeſus van kant te helpen. Want nu had hy niet alleen den ſabbath gebroken, maar zich ook voor een Gezant van God uitgegeven en beweerd, dat hy God in zyn gedrag gehoorzaamde en volgde, vs. 18.)

19. Jeſus gaat daarop dus voort: ik ontzie niet vry uit te zeggen: het zou met de denkwyze van den Afgezant van God ten eenemaal ſtryden, grondſtellingen te leeren, die hy niet aan het Goddelyk onderricht te danken heeft. De Afgezant van God kan alleen Goddelyke Leeringen voordragen.

20. Want God heeft zynen Afgezant, uit liefde tot hem, dat alles geleerd, wat hy moet voordragen (*): en God zal zyn onderricht nog met meer andere leeringen vermeerderen, die u zoo onverwacht zullen voorkomen, dat gy 'er over zult verbaasd worden (†).

23. Opdat allen, die den Afgezant volgen, dezelfde eer te gelyk aan God bewyzen, en, die het onderricht van den Afgezant verſmaden, te gelyk de Leer van God verachten, die hem gezonden heeft.

24. Ik ſchroome niet vry uit te zeggen: wie myn onderricht aanhoort, en hem gelooft, die my gezonden heeft, die is reeds een gelukkig mensch: men behoeft hem geen dwalingen en zedeloosheid meer voor te houden, want hy is reeds uit den ongelukkigen ſtaat van onwetendheid en zedeloosheid tot een beteren, een *ſtaat* van zuiverer inzichten en rechtſchapenheid, overgegaan.

30. Het

(*) Of zoo men αὐτὸς (*Hy*) op den Vader wil betrekkelyk maken, *wat Hy wil voorgedragen hebben.*

(†) Hy ſprak in 't eerst niet van zyn dood, van de toebrenging der Heidenen. Tegen het einde van zyn leven begon Hy 'er iets van te zeggen. —— 't Een zoo wel, als 't ander, liep geheel aan tegen de verwachtingen der Joden.

30. Het zou tegen myne denkwyze aanloopen, maar myn eigen invallen voor te dragen: gelyk ik van God geleerd ben, zoo leere ik ook de wereld, en myne Leer is waarachtig; want ik volge niet myn goeddunken, maar den wil des genen, die my gezonden heeft.

31. Wanneer ik van my zelven getuigde, dan kon de waarheid van myn getuigenis in twyfel getrokken worden.

32. Maar een ander, (God), legt een getuigenis van my af, en zyn getuigenis, (daarvan ben ik overtuigd), is ten vollen waar.

36. Ik heb een gewigtiger getuigenis, dan Johannes de Dooper voor my had: de Leer, welke God my toevertrouwd heeft, om ze weder onder de menſchen te verbreiden; deze Leer getuigt, dat God my gezonden heeft.

37. Zoo getuigt God, die my gezonden heeft, van my, offchoon gy noch zyne ſtem gehoord, noch zyne gedaante gezien hebt (*).

38. Maar dat gy op zyn getuigenis geen acht geeft, daarvan ſtrekt dit ten bewyze, dat gy zynen Afgezant niet gelooft.

(*) Deze Verſen, 32, 36, 37, ſchynt de App. JOH. onder 't oog gehad te hebben, 1ſte Brief V: 9, 10, daar hy zegt: *Indien wy het getuigenis der menſchen aannemen, het getuigenisſe Gods is meerder: want dit is het getuigenisſe Gods, het welk hy van zynen Zoon getuigd heeft. Die in den Zoone Gods gelooft, heeft het getuigenis in zich zelven; die God niet gelooft, heeft hem tot een leugenaar gemaakt: dewyl hy niet geloofd heeft het getuigenis, dat God getuigd heeft van zynen Zoon.* Vergel. STORR *über den Zweck der Evangeliſchen Geſchichte und der Briefe Johannes*, ſ. 228. C. W. STRONCK in *Specim. Hermeneut. Theol. de doctrina & dictione Johannis Apostoli ad Jeſu Magiſtri doctrinam dictionemque exacte compoſita.* Præſ. HERINGA defenſo 1797, p. 27, 33, 34.

OF HET VERHAAL VAN DE WACHT BY HET GRAF VAN JESUS (*Matth.* XXVII: 62—66. XXVIII: 2—15.) VOOR EEN VERDICHTSEL TE HOUDEN ZY?

De beroemde Jenaſche Hoogleeraar *H. E. G. Paulus* had eenige bedenkingen tegen de waarheid, van 't geen door Matth. van de Wachters by het graf van Jeſus verhaald wordt, te berde gebragt, en daaruit beſloten, dat dit geheele verhaal voor een verdichtſel, door de Joden ten nadeele van het Christendom uitgevonden, en door de eerſte Christenen ter goeder trouwe, als een gebeurde zaak, aangenomen, en alzoo ook in het Euangelie, dat op den naam van Mattheus gaat, geplaatst, moet gehouden worden (*). Het zal, vertrouwen wy, aan oordeelkundige Bybelleezers, dien het niet om 't even is, wat zy voor waarheid houden, niet ongevallig zyn, dat wy van deze bedenkingen hier eenig verſlag geeven, en 'er het antwoord, door een ſchrander Man op dezelven, ter verdediging van dit bericht, gegeeven, nevens plaatzen.

1. Waarom wendt zich de Joodſche Overigheid, om eene Wacht te begeeren, tot Pilatus, die zoo kwalyk tegen haar gezind was? En dat daar zy zelve een Wacht had, waarvan zy zich naar goedvinden kon bedienen?

Antw. Omdat de voltrekking der ſtrafoefening aan den Romeinſchen Opperbevelhebber toekwam, en zy dus niets meer naar willekeur omtrent Jeſus mogt onderneemen.

2. Waarom is Pilatus zoo inſchikkelyk tegen de Joden, dat hy hun aanſtonds de Wacht toeſtaat?

Antw. Uit vreeze van aangeklaagd te zullen worden, zoo hy maar iets verzuimd had, 't geen dienen kon, om de voorgewende aanſlagen van Jeſus en zyn aanhang, ter verſtooring der algemeene rust, te verydelen.

3. Waar-

(*) In een Progr. *de cuſtodia ad ſepulcrum Jeſu diſpoſita*, met nog een tweede uitgegeeven, onder den titel: *Meletemata ad historiam dogmatis de reſurrectione mortuorum.* Jena 1796.

3. Waarom plaatzen zy de Wacht buiten het graf, en verzegelen den ſteen?

Antw. Zy wisten, dat het graf, in een rots uitgehouwen, geen onderaardſche toegangen had.

4. Hoe wisten Jeſus vyanden, dat Hy voorzegd had, dat Hy zou opſtaan? Hy had dit immers maar, in vertrouwen, aan zyne Leerlingen gezegd, en deze verwachtten niet eens eene opſtanding van zyn geſtorven lichaam. Anders zouden Jozef en Nicodemus het lyk niet zoo bezorgd, en de vrouwen, die zondags naar 't graf gingen, geen toeleg gehad hebben, om het lyk te balſemen.

Antw. Men behoeft niet te vooronderſtellen, dat zy geweeten hebben, dat Jeſus gezegd had te zullen opſtaan. Zy vreesden maar, dat zyne Leerlingen het lyk ſteelen, en daarna zyne opſtanding verdichten zouden. Het verhaal legt hun woorden in den mond, zoo als de Opſteller zich voorſtelde, dat zy waarſchynelyk zouden gebruikt hebben (*).

5. Hoe onwaarſchynelyk moet het voorkomen, dat de Wachters zouden verhaald hebben, dat een Engel den ſteen afgewenteld, en zich daarop zou neergezet hebben?

Antw. Dit verhaal is niet herkomſtig van de Wacht, maar van den Euangeliſchen Bericht-Schryver (†).

6. Waarom klaagden de Prieſters niet by Pilatus, in plaats van den Wachteren geld in de handen te ſtoppen, en te laaten voorgeeven, dat het lyk geſtolen was?

Antw. De Wacht bevestigde, dat eene aardbeeving den ſteen weggeſmeeten had, en dat Jeſus daarop leevendig uit het graf was te voorſchyn gekomen. Men begaf zich der-

(*) Dit antwoord is niet voldoende. Jeſus had het niet alleen in vertrouwen aan zyne Leerlingen, maar ook wel openlyk, gezegd, dat Hy ten derden dage uit den dood zou opſtaan. Zie Joh. II: 19. Matth. XII: 39, 40. XVI: 1—4. (*Redact.*)

(†) Wat zwaarigheid, zoo men ſtelt, dat de Wacht de nederdaaling van een eerbiedenswaardig perſoon, en 't geen daarop met den ſteen gebeurde, verhaald heeft, en dat Matth. door Jeſus vrienden nader is onderricht geworden, dat het een Engel geweest is. Of zyn de Engelen niets meer dan dichterbeelden uit de Mythologie der latere Joden? (*Redact.*)

derwaarts, ontdekte ſpooren van eene aardbeeving, en vond de doeken in het graf. De Wachters geloofden werkelyk, dat Jeſus opgeſtaan was. Men zocht hen dan om te koopen, om over dit geval zoo te ſpreeken, als het de Priesters wenschten. Want deze geloofden aan Jeſus opſtanding niet; maar hielden het daarvoor, dat 'er bedrog ſchuilde, of dat de Wacht zich had laaten misleiden.

7. Hoe konden Romeinen zich zoo ligt van Joodſche Priesters, die by hun zoo gehaat waren, laaten omkoopen?

Antw. Het geld der Priesters had het zelfde vermoogen als ander geld; en het ontbrak ook in dien tyd geenzins aan Romeinen, van welken men in diervoege alles kon krygen.

8. Waarom hebben niet de Priesters naderhand zich van de Wacht bediend, om tegen 's Heilands Leerlingen te getuigen?

Antw. Omdat de Wacht waarlyk geloofde, dat Jeſus opgeſtaan was.

9. Waarom begaven zich de Leerlingen van Jeſus niet naar Pilatus, met verzoek, dat 't geen de Wachters bygewoond hadden mogt onderzocht worden, 't geen hun niet zou geweigerd zyn?

Antw. Wat moest onderzocht worden? De Wacht had geen ſchuld; en geſteld, dat zy naderhand ongeloovig geworden waren, en gezegd hadden, dat zy 'er niet voor konden inſtaan, dat de gekruiste uit het graf weder was te voorſchyn gekomen, kon men hen over deze ongeloovigheid in een gerichtelyk onderzoek inwikkelen? Daarenboven, was Jeſus opgeſtaan, en wilde Hy zich alleen aan zyne Leerlingen vertoonen, zoo kon Hy niet willen, dat door hun, over deze zaak, een gerichtelyk onderzoek zou in 't werk geſteld worden.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Hoe! zal een ieder zich vermeeten de bekwaamheden te bezitten, om alles wat hem voorkomt maar by de hand te vatten, zonder eens te onderzoeken, of hy, voor de waarneming, de vereischte vermogens en kundigheden bezit. Het is nogthans veelal de gewoonte der meeste menſchen, om alles aan te vatten, wat zich maar aanbied, of het voor hun geſchikt

ſchikt zy, dan wel hunne kragten te boven ga. —— Van hier komt het, dat 'er zo vele Ampten en Bedieningen ſlegt waargenomen en bediend worden. —— In plaats van, met ter zyde zetting van alle eigenliefde, zich zelven op het nauwkeurigſt, zonder eenige partydigheid, te onderzoeken, of hy de geſchikte perzoon zy, om de hem voorkomende bediening wel waar te neemen, en met eer en glans te bekleeden, ſtrykt men doorgaans over zich zelven te gunſtigen vonnis. Ondertusſchen is zulk een bedrog onverantwoordelyk; want men zou veel eer inleggen zo iets over te laten voor anderen, welke veel geſchikter voorwerpen zyn, en voor zich zelven niets anders te begeeren, dan 't geen zyne kragten vermogen, om hetzelve met glans te bedienen.

Seneca zeide: „ Wanneer gy den mensch op zyne regte waarde wilt ſchatten, en zyne hoedanigheden regt begeert te weeten, zo moet gy hem beſchouwen geheel ontbloot van zyne geboorte-voorrechten, met ter zyde ſtelling van zynen Vaderlyken Roem, Eer, en alle andere bedriegelykheden der Fortuin. Gy moet hem zelfs zyn lichaam uittrekken, en zyne ziel alleen beſchouwen, en zien hoedanig en hoe groot dezelve zy, of zy groot zy van zich zelve of door iets vreemds." Met zo te handelen zal men in de daad eerst de regte waarde van elk mensch leeren kennen; want de meeste menſchen zyn groot, niet door hunne eigene daden, maar die ze van anderen ontleenen. —— Groots zyn velen op de eer en roem hunner Voorvaderen, op hunne daden en bedryven; terwyl zy van zich zelven niets bezitten, op welk zy roem kunnen dragen: dan wat baten een mensch de groote en roemryke daden zyner Voorvaderen, indien hy zelve ontbloot is van derzelver deugden? Dus is het noodzakelyk dat men den mensch geheel ontdoe van deze geleende voorrechten, en als ten eenemaal naakt beſchouwe; dat men hem als 't ware zyn lichaam uittrekke, daar dikwils lage zielen, ondeugende menſchen, ſchone lichamen bezitten, die door hunne uitwendige ſchoonheden zich ſterk aanbeveelen, en zouden kunnen bedriegen; deze is ook daarom de reden, dat een ſchoon lichaam geen braaf mensch maakt, even zo min als andere voorrechten van 't geluk, welke niet anders moeten beſchouwd worden dan als bedriegelyk, en die door hun ſchynſchoon misleiden kunnen. Zo moet ieder mensch ten eenemaal van alles ontdaan worden, ontbloot van al dat uitwendige, en men moet zyne inwendige geſteldheid, zyne ware grootheid, alleen in aanmerking neemen —— zyne ziel moet men beſchouwen, en onderzoeken hoedanig die zy, of zy van zich zelve den naam verdient van groot, dan of zy hare grootheid ontleent van iets buiten zich beſtaande — van iets 't geen haar vreemd is.

Met eenen vermaarden Wysgeer kan men gerust inſtemmen, en zeggen, dat de mensch een vreedzaam, tam, een zagtzin-

zinnig Dier is. —— Dan, indien hy regt onderweezen, en op de beste wyze word opgetrokken, dan eindelyk het allerzagtaartigſte Dier, en zelfs van eenen Godlyken oorſprong word — doch, zo men de Opvoeding verwaarloost, dat hy dan het wreedſte, het verſcheurendſte, aller Dieren van den ganſchen Aardbodem word.

De ondeugd gaat ſchielyk voort; kruipt, als onmerkbaar, onbedenkelyk ſchielyk voort. —— Dan de deugd is moeijelyk in te prenten, en word bezwaarlyk ontdekt, vordert eenen leidsman en beſtierer; maar de gebreken worden zonder meester geleerd.

Zal een wys man leeven na menſchelyke Wetten? *Zal hy* zyne levenswyze rigten naar het geen hem door zyne Natuurgenooten word voorgeſchreeven? Zal deze alleen de rigtſnoer zyn van zyne daden en handelingen? Gewisſelyk zal deze de eenige rigtſnoer van zyn leven niet weezen: maar hy zal zyne daden beſtendig beſtieren naar het rigtſnoer van de deugd. — Het is zeker dat de Wetten hem verpligten tot gehoorzaamheid: maar zyn geweten verpligt hem, om regt te handelen; en ſchoon 'er al gene openbare Wetten waren, zo blyft de deugd hem altoos tot eene eeuwige, tot eene onveranderlyke, Wet.

De mensch zegt vaak: wanneer ik dit oogmerk bereikt, dit doel zal getroffen hebben —— dan, ja dan, zal ik eerst gelukkig weezen. Men bereikt zyn doel — men treft zyn oogmerk. Is hy nu gelukkig? —— verre daar van daan. —— Zyne holle begeerten zyn op ver na niet verzadigd —— of, verzadigd zynde, ontſtaan 'er weêr op nieuw andere, welke even ſterk zyn, om welke te voldoen men al weêr nieuwe poglingen in het werk ſtelt. —— 's Menſchen begeerte is eene grondelooze diepte, een afgrond, die niet te peilen, nog veel minder te vervullen is. —— Even zo is het gelegen met alle veranderingen. Het kost weinig moeite, om iets af- of kwaad te keuren: maar om iets beters in deszelfs plaats te bezorgen is de groote zaak. Van alle verandering verwagt en belooft men zich veelal verbetering; dan hoe vaak heb ik den Sterveling zich zelven deerlyk zien bedriegen, en, in plaats van beter, zyn ſtaat merkelyk zien verergeren. Indien de menſchen hunne natuuren konden veranderen, en van menſchen *Engelen* worden, dan was het te verwagten, dat zy eindelyk eenen volmaakten ſtaat zouden bereiken; dog zo lang zy blyven binnen den kring van menſchen, is 'er ook niets anders van hun te wagten, dan onvolmaakte werken, werken die zeer gebrekkig en onvolkomen zyn.

C. v. d. G.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

in het *Mengelwerk* voorkomende.

A.

Apen, voor onderwys vatbaar. 330

Aarde, (Aanmerkingen, wegens de vorming van de zo zeer ongeregelde oppervlakte der) opgemaakt uit de Beschouwing der aan *Zee gelegene Alpen.* 201

Aartsvaders, vóór den Zondvloed; natuurlyke oorzaaken voor derzelver hoogen Ouderdom, 314. Deeze geen dichterlyke grootspraak, 315. Onderzoek van het gevoelen dat men onder de naamen ADAM, SETH, enz. nu eens enkele Personen, dan weder geheele Geslachten, te verstaan hebbe; getoetst, en gewraakt, 316. Die hooge jaaren voor misslagen der Schryveren te neemen gaat niet aan, 317. Maandjaaren te stellen is niet aanneemelyk, 318. Voorgesteld begrip, om een jaar op een vierendeel jaars, of iets langer, te bepaalen, *ald.* Andere Volken hebben zich van zulk een tydkring bediend, 319. Dit op de Aartsvaders toegepast, ter oplossing van de zwaarigheid, 320. Dit ter toetze gebragt. 322

Ademhaaling, (Beantwoording eener Vraage omtrent de) welke toch de noodzaaklykheid en het nut eener werking is, die zo gemaklyk kan worden gestoord, 152. De ontwikkeling der dierlyke warmte een gevolg der Ademhaaling, 153. De instandhouding des leevens van heetbloedige Dieren moet voornaamlyk gezogt worden in de ontwikkeling der dierlyke hette in de longen, 155. Wegens de opslorping van het *Oxigène* in het bloed, by de Ademhaaling, 195. Wyze schikking der Voorzienigheid, omtrent de lugt, die wy inademen, 196. Aanmerkelyke betrekking tusschen den omloop des bloeds in de vrugt vóór de Geboorte, en tusschen de Ademhaaling des Kinds, naa zyne Geboórte. 198

Ademhaaling (Wegens de) der Vischen. 199

America, (Berigt wegens den staatkundigen toestand van de Vereenigde Staaten in) met betrekking tot de *Federalisten* en *Antifederalisten.* 214

—— hoe de Plantkunde daar bevorderd, 499. Raad om 'er de Druiven tot den Wynoogst aan te leggen. 500

Apostelen (Aanmerkingen over het gedrag van CHRISTUS met zyne) gehouden, 137. Van de verandering op het Pinxterfeest in hun gewrogt, 138. Zie verder *Pinxterfeest.*

Appelboomen, hoe van Rupsen gezuiverd. 105

BLADWYZER.

Archangel, egte beſchryving van de *Ruſſiſche* Steede- of Hard-draavery. 84

Ariſtus, Dichtſtuk op deezen Tyd. 561

Augsburg. (De Goede Kloosterbroeder van) 472

B.

Babacos, een reeks van nieuw ontdekte Eilanden, zo geheeten. 118

BAKEWELL, (R.) een *Engelsch* Landman; verſlag van diens Veeteelt, 449. Tot hoe hoog een prys hy zyne Rammen verhuurde, 450. Tot welk eene volkomenheid hy zyne Paarden en Runderen bragt, *ald.* Berigt van diens Landmans leevenswyze, 451. Nadere ſtaavende Berigten van den Prys dien hy voor zyn Vee bedong. 541

BARTRAM, (J.) door COLLINSON aangemoedigd om de Plantkunde in *America* uit te breiden. 499

Bayreuth, (Verhaal van eenige zeer opmerklyke Spelonken in het Vorſtendom) en van de Beenderen aldaar gevonden, 580. Grondsgeſteltenisſe daar omſtreeks, 581. Verſlag van de Beenderen daar in grooten overvloed voorhanden. 582

Beſenkingen. (*Zedelyke*) 44, 179, 217, 267, 312, 351, 609, 618.

Beleefdheid, als eene Zedelyke Hoedanigheid beſchouwd. 42

Bethlehem (Wat HERODES bewoog den Kindermoord te) te beveelen, 96. Deeze zo groot niet als men zich veelal verbeeldt, *ald.* Bereekening die het op 20 Kinderen bepaalt, ter beſchaaming van VOLTAIRE, die het getal op 14000 Kinderen ſtelt, 97. Dit bedryf heeft te minder gerugts verwekt door de veelvuldige Wreedheden, aan welke HERODES ſchuldig ſtondt. 98

Bethlehem, (Aanmerkingen over het weinige gerugt, dat de Bekendmaaking van Jeſus Geboorte aan de Herders, in de Velden van) gemaakt heeft. 99

Bloed, waarom heeter in den bloei des leevens, dan in den afgeleefden ouderdom. 198

Buda, Uitgeſtrektheid dier *Stad*, met *Peſt* vereenigd; hoeveelheid der Inwoonderen, 549. Groote Gebouwen aldaar, *ald.* De Gouverneur der Sterkte neemt geen *Gypſies* aan, 550. Leevenswyze der Soldaaten, *ald.* Slegtheid van het Burger-Hospitaal, *ald.* Dierenſtryden te dier Stede, 551. Andere vermaaklykheden, 552. Koffyhuizen, in dezelve komen lieden van allerlei rang, en van beiderlei Sexe, 553. Heete Baden, *ald.* Visſchen in heet water, 554. Paardenmarkt, hoe men 'er met de wilde Paarden handelt, *ald.* Oſſen en Schaapvee aldaar, 555. Kleeding, 556. Koophandel, door welke Perſoonen gedreeven, *ald.* Keizer JOSEPHUS DE II weigert het oprigten van een Standbeeld, 557. Van het Veld *Rákosch*, waar in ouden tyde de *Hungaarſche* Natie zamenkwam. *ald.*

Buffels, hoe zy zich tot den arbeid laaten opvoeden. 420

C.

Callendars, eene ſoort van *Mahomethaanſche* reizende Monniken, beſchreeven. 129

Calx Antimonii Sulphurata Hofmanni, uitſteekende Geneeskundige vermogens daar van, 491. Waar uit het beſtaat, en hoe

hoe het bereid wordt, 492. Met vrugt gebruikt, 493. De zamenſtelling breeder ontvouwd, *ald.* Geneezend vermogen, 494. In welke gevallen het te paſſe komt, *ald.* Met hoeveel zorgvuldigheid aan te wenden, 495. De beſte manier van Bereiding voorgedraagen, 532. Wyze van gebruik, en wat daar by in agt te neemen, 534. In welke gevallen met vrugt gebruikt, 535. Hoe uitwendig gebezigd, en in welke gevallen. 537

CAMPBELL, (D.) aanvaart de reis van *Aleppo* na *Bagdad*, onder het geleide van een *Tartaarſchen* Gids, 33. Beſchryving van diens zonderling voorkomen en Character, *ald.* Hoe deeze Gidzen zich als Lieden van de hoogſte aangelegenheid doen gelden, 34. Komst te *Diarbeker*, 35. Heftig van zyn Gids over zyn lachen beſtraft, 37. Zeldzaam gedrag van dien Gids, 38. Diens wonderlyke aanmerkingen over het lachen, 74. Koop en vervoering van Vrouwen, 77. Zyn Gids weigert hem van Paard te verwisſelen, 79. Reden, waar uit die weigering voortſproot, 82. Wyn door den Gids gedronken, 120. Gevaar door ſnel ryden ontkomen, 121. Beſchryving van de omreizende *Derviſes*, 122. Komst te *Moſul*, 125. Verblyf aldaar, 126. Zonderlinge Geſchiedverteller. 127

CATHARINA DE II, Keizerin van *Ruſland*, wat zy ter voltooijinge van het Plan van Czaar PETER DEN I gedaan hebbe, 336. Hoe in 't geval der Colonisten ſchendig bedroogen, 423. Kenmerkt haare Regeering door eenige daaden van zagtheid, 427. Stelt de Boeren in de Kroonlanden in vryheid. 428

Cochenille, welk een Inſect, op welke Planten het by uitſluiting gevonden wordt, 59. Welk gebruik de *Mexicaanen* 'er van maakten, en welke verkeerde begrippen men zich eerst van deeze Verfſtoffe in *Europa* vormde, *ald.* Een belangryk ſtuk van Koophandel geworden, 60. Door de *Franſchen* op hunne Eilanden in de *West-Indiën* voortgeteeld, *ald.* Twee ſoorten van *Nopals*, op welke zy zich onthouden, beſchreeven, 61. Leevenswyze van dat Inſect. 62

COKE, (Dr.) naa WESLEY's dood de voornaamſte Leeraar onder de *Methodisten*. 391

COLLINSON, (PETER) diens Afkomst, 457. Vroege neiging tot de Natuurlyke Historie, *ald.* Kennis met de voornaamſte Natuurkundigen van zyn tyd, 458. Bedreevenheid daar in, en in Oudheden, doet hem Lid worden van de *Koninglyke Societeit*, en van de Societeit der Oudheidkundigen, *ald.* Uitgebreidheid zyner Kennisſen en Briefwisſelingen, 460. Bevordert de Letterkunde in *America*, 461. Geeft FRANKLIN de eerſte wenken tot de Electriciteit, *ald.* Wat hy ter verbetering der Schaapenweidery deedt, 462. Verſlag van zyn Kruidtuin, *ald.* Zyn oordeel over het aanleggen van Boomplantadien, 498. Bevordert de Plantkunde in *Noord-America*, 499. Spoort de *Ame-*

vicaanen tot de teelt van veele gewasſen aan, ook om de Druiven tot den Wynoogst voort te zetten, 500. Hoe groot een Liefhebber van Vrugten, en Bewonderaar van Bloemen, *ald.* Ziekte en dood, 501. Kinderen, *ald.* Geaartheid en Character. 502

D.

Dervisſes. (Beſchryving der omreizende) 122

Diarbeker, ook *Meſopotamie* geheeten, Vrugtbaarheid dien Landſchaps, 36. Ligging der Stad van dien naam, *ald.* Menigte van Christen Inwoonders aldaar. 37

Dieren. (Aanmerkingen over de Leerzaamheid der) 328

DODDRIDGE, (Dr.) diens Character. 243

Dood, (Een vroegtydige) als een zegen beſchouwd. 272

DUIFHUIS, (HUIBERT) zyn Afkomst, 288. *Roomsch* Priester te *Rotterdam*, ald. Betuigt zyn afkeer van Ketterdooden, *ald.* Hoe hy eenen door 't Geloofsonderzoek verlegenen redt, 289. Hoe hy eene Vrouwe troost, *ald.* Verdagt van den Hervormden toegedaan te weezen, 290. Door een Schipper gewaarſchuwd, *ald.* Hoe hy de Geloofsonderzoekers te leur ſtelt, *ald.* Maakt zich uit *Rotterdam* weg, en gaat na *Keulen*, 291. Behoefte aldaar, en zonderlinge redding, *ald.* Tot Pastoor te *Utrecht* beroepen, 292. Waarom hy zich na *Utrecht* en niet na *Rotterdam* begaf, *ald.* Geeft te verſtaan aan de Wethouderſchap, dat hy de *Hervormden* was toegedaan, *ald.* In welk een gunst hy by de Wethouderſchap en de Burgers ſtondt, 293. Vertoont zich als een Proteſtantsch Leeraar, 294. 's Mans begrippen en Leerwyze, *ald.* Menschlievenheid, *ald.* Door de *Calvinisten* voor een *Libertyn* geſcholden, 295. Moeite hem aangedaan, *ald.* Door de Regeering van *Utrecht* in beſcherming genomen, 296. Hoe zeer zyn preeken WILLEM DEN I voldeedt. 297

Duitschland, (Over de ſchandelyke wyze, waar op, in eenige ſtreeken van) de Schoolmeesters bezoldigd worden. 216

E.

Eendvogels, Voorbeelden van die, weggevoerd, den weg na Huis wedervonden. 539

ELIZABETH, Keizerin der *Ruſſen*, haar zeggen by het niet wel ſlaagen eener voorgenomene beſchaaving. 422

Engelſchen, derzelver Slaavenhandel verfoeid. 78

Eos, over de betekenis van dit woord by HESIODUS. 316

F.

Federaliſten, wie in *America* met dien naam betyteld, en waarom, 214. Waarin van de Antifederaliſten onderſcheiden. 215

FRANKLIN (B.) ontvangt de eerſte wenken tot de Electriciteit van P. COLLINSON. 461

Franſchen, Verſlag wegens de Kunſtſtukken door hun uit *Italie* vervoerd. 558

G.

Galileërs, Aanmerking over deezen Naam, den Apostelen gegeeven. 188

GENES. V: 32. opgehelderd. 321

—— VIII: 4, 5. toegelicht. 323

BLADWYZER.

Geſprekken, (Aanmerking over de) in de verkeering, zo verre zy in geen verband ſtaan met iemands Beroep of Leevensbezigheid. 602

Gierigaart, (Een) in den ouden tyd geheel anders dan een hedendaagſche. 1

Godsdienſt, van hoe veel nuts voor den Staat, 176. Welke verhevene begrippen dezelve inboezemt. *ald.*

GREIG, (S.) by de *Ruſſen* gehaat; doch door de Keizerin in beſcherming genomen. 424

Grondregels en Bedenkingen des laatſt overleden Konings van *Poolen*. 130, 393

Guaxaca, Lugtsgeſteldheid aldaar. 10

H.

Hagedisſen, by de *Indiaanen* te *Guatimala*, als een Geneesmiddel in gebruik, 14. Voornaamlyk in Veneriſche Kwaalen; merkwaardig voorbeeld hier van. *ald.*

HANDEL. II: 1-13. byzonder gevoelen over deeze Pinxtergeſchiedenis. Zie *Pinxterfeest.*

Harem (Byzonderheden wegens de) der *Turkſche* Vrouwen, 252. Zie verder *Turken.*

HARWOOD, (ED.) diens Opvoeding en Geleerdheid, 344. Voor een Ketter en Deïst uitgemaakt, 345. Zyne Schriften. *ald.*

HEBREEN XI: 5. opgehelderd. 271

HEILBRON, (Brief van Dr.) aan de Schryvers van de *Algem. Vaderl. Letteroeff.* 610

HENDRIK DEN IV, (Grap van) met een Boer. 480

HENOCH, het algemeen aangenomen gevoelen van diens Hemelvaart wederſprooken, 269. Wat de Spreekwyze *wegneemen* betekent, 270. Het getuigenis van den Schryver aan de *Hebreen* overwogen. 271

HERODES *Kindermoord.* Zie *Bethlehem.* Lyst zyner Gruweldaaden. 98

Heulſap, waar en hoe men 't zelve van de *Papaver* bereidt, 273. Hoe men veel vervalscht bereidt, en het zuivere ſchaars voorkomt, 274. Waar aan het valſche van het waare te onderkennen, *ald.* Gevolgen van het veelvuldig gebruik, *ald.* Hoe men zich aan het onmaatig gebruik daar van door kunst gewent, *ald.* Hoe verre men het eindelyk brengt, 276. Ellendige gevolgen, *ald.* Aangewende Hulpmiddelen, 277. Met hoedanige toevallen het Heulſap iemand doet omkomen. 278

HISKIA, Godsdienſtig opgevoed, 46. In welk een leeftyd hy ten throon klom, 47. Verbreekt de Koperen Slang, *ald.* Onttrekt zich aan de Cynsbaarheid aan den Koning van *Aſſyrien*, 48. Geen *Held*, maar een *goed Vorst*. 49. Hoe hy den Godsdienst hervormt, *ald.* Wydt den Tempel in, 50. Zet de Hervorming voort, en viert het Paaschfeest, zonder den Dag, daartoe beſtemd, in 't oog te houden, 52. Ook zonder de Wettiſche Reiniging naauw te neemen, 53. Draagt een goed deel der kosten. 54

Holland, Aantooning, hoe dit Gewest, in alle opzigten, onder alle Provincien het zwaarst door de Quotas gedrukt wordt. 169, enz.

Hond, een der leerzaamſte Dieren, 414. Groot onderſcheid

in de ſoorten, 415. Wonderbaar voorbeeld van den Hond eens Bedelaars te *Rome*, ald. Van een Hond te *Edenburg*, die Pasteitjes kogt. 416
Henden (Lugtsgeſteldheid en andere oorzaaken brengen veel verandering in de Rasſen der) te wege. 455
Handsbeet, (*Dolle*) hoe door het inſtroojen van *Spaanſche Vliegen*, en het inwendig gebruik der *Belladonna*, geneezen. 447
HUME, Vaardigheid welke deeze in het opſtellen bekwam. 598

J. en I.

JACOBUS DE II, nog Hertog van *York*, en Admiraal van *Engeland*, bragt veel toe tot het geregeld doen vegten der Vlooten, 466. Byzonderheden deswegen. 467, enz.
JEREMIA, diens gedrag ten opzigte van ZEDEKIA, 354. In de gevangenis geworpen, 359. Daar uit gered, 363. Zyn lot by de Inneeming van *Jeruſalem*. 364
JESUS (Onderzoek, waarom) het algemeen vooroordeél, of voorgeeven, dat hy te *Nazareth* zou geboren zyn, nimmer heeft te keer gegaan, 89. Dit was geen *valsch voorgeeven*; maar waarlyk een *algemeen gevoelen*, 91. Oplosſing der Vraage, hoe het mogelyk kon weezen dat de Geboorteplaats van JESUS niet algemeen bekend was, 94. Aanmerking over de natuur des *Geloofs*, 't welk JESUS ten tyde zyner Omwandeling van de Menſchen afvorderde, 100. Eischte nimmer uitdruklyk dat de Natie hem voor den MESSIAS zou erkennen, 101. Hy verbiedt, en waarom, zyne Discipelen, te zeggen, dat hy de Meſſias was, 102. Zyn gedrag ten opzigte van zyne Vyanden beſchouwd. 103
JESUS, Aanmerkingen over diens leerwyze, met zyne Apostelen, geduurende den tyd zyner Omwandelinge, gehouden, 136. Hoe naa zyne Opſtanding. 138
JOANNES I: 46. ſlaat *van Nazareth* niet op JOSEPH, maar op JESUS. 92
—— V: 17-20, 23, 30-32, 36, 37, verklaard. 613
—— XIV: 16, en elders, het woord παράκλητος beter door *Leeraar* dan door *Trooster* vertaald. 139
—— XVI: 12. waar toe deeze plaats aanleiding geeft. 137
—— XIX: 25-27. beſpiegeld. 397
—— in vergelyking met zyne Medeäpostelen beſchouwd, 398. Boezemvriend van JESUS, 399. Zyn volgen van JESUS, in diens Lyden, en ter Strafplaatze. 400
Joden. (Wegens het gebruiken of niet gebruiken van vreemde Taalen onder de) 185
JOSEPHUS DE II weigert die van *Buda* het oprigten van een Standbeeld te zyner eere, en waarom. 557
Italie (Verſlag van de Kunſtſtukken door de *Franſchen* uit) gevoerd. 558

K.

Kamtſchatka, van de Tumuli, of Hoogten, daar door Dr. PALLAS gevonden; derzelver hooge Oudheid. 537
KIPPIS, (ANDREW) diens Geboorte en Afkomst, 207. Zyne Opvoeding tot Leeraar onder de *Diſſenters*, 208. Een Kweekeling van DODDRIDGE, 209. Onder-

derſcheide plaatzen door hem als Leeraar bekleed, *ald.* 353
Grond van zyne beroemdheid, *ald.* Wordt te *Edenburg* Doctor in de Godgeleerdheid, 210. Verdedigſchrift der *Diſſenters*, ald Schryft in verſcheide Tydſchriften, 211. Geeft de *Biographia Brittannica* uit, *ald.* 's Mans aanmerking over de Leevensbeſchryvingen, 213. Treedt als een Staatkundig Schryver te voorſchyn, 243. Geeft J. PRINGLE's Leeven uit, 244. Als mede dat van COOK, *ald.* En van DODDRIDGE, 245. Geeft dions Werken op nieuw uit, 246. Wordt Onderwyzer in *the New College*, 247. 's Mans doorgaande gezonde geſteltenis, *ald.* Ziekte en dood, 248. Zyne tydsverdeeling ſtelde hem tot het doen van zo veel arbeids in ſtaat, 249. Zyn veelvuldige en uitgeſtrekte beleezenheid, *ald.* In welken zin hy ten aanziene van het Politieke een *Conſtitutionaliſt* mogt heeten, 250. Eerst der *Calviniſtiſche* Begrippen toegedaan, *ald.* Hoe hy daar van verwyderd, en een *Unitaris* wordt, 251. Als Leeraar beſchouwd, en zyne Godsvrugt, *ald.* Algemeene Characterſchets. 252
Klaagen, (Aanmerking over de geneigdheid tot) en den afkeer van hulpmiddelen. 263
Kleinigheden, in den Ommegang, over het agtſlaan op dezelve. 522
Knout, (De ſtraffe met de) niet zo zwaar als doorgaans beſchreeven, 383. De ſlaagen, aan een Edelman toegebragt, niet voor *onteerend* gehouden. 387
2 KON. XVIII: 1-17 beſpiegeld. 45
—— XXI. beſpiegeld. 225
2 KON. XXV: 1-21. beſpiegeld. 353
Koorts, (*Geele*) woedt ſoms te *Mexico*, 12. Oorzaaken en verſchynzels dier Kwaale. *ald.*
2 KRONYKEN XXIX en XXX. ontvouwd. 45
—— XXXIII. overwogen. 225
Kurdeſtan, (De Inwoonders van) *Jeſides* geheeten, als Roovers beſchreeven. 82

L.

Laster, ſnoodheid dier ondeugd, 431. Door welke middelen dezelve werkt, 432. Welke nitwerkingen dezelve baart. 433
Leevensbeſchryvingen. (Aanmerkingen van Dr. KIPPIS over de) 213
LEICESTER, (ROBERT DUDLEY, Graaf van) Characterſchets van dien Man, 298. Beſchuldigd met het ombrengen zyner Vrouwe, 299. Tragt eene tweede Vrouw te vergeeven, 300. Kostbaar onthaal van Koningin MARIA, *ald.* Behoudt de gunst van zyne Meestreſſe, ondanks zyn ſlegt gedrag in de *Nederlanden*, ald. Raadt het vergiftigen van MARIA, de Schotſche Koningin, aan, *ald.* Geveinsdheid hem eigen, 301. Iets betreffende zyne Taalkennis. *ald.*
Lente, (De) Herderszang. 220
Lugt, (Wyze ſchikking der Voorzienigheid, omtrent de) die wy inademen. 196
—— (*Leevens-*) zuivere, in welke Ziekten men van derzelver inademing voordeel kan verwagten, in welke niet, 197. Voordeel van dezelve boven gemeene Dampkringslugt in de longen van verdronkenen. 199

BLADWYZER.

Lyster, (*Americaanſche Zing.*) beſchreeven, 240 Waar in dezelve boven de *Europiſche* uitſteekt, 241. Pluimadie, grootte, geſtalte en woonplaats. 242

M.

Maan, (Berigt van een vertoon van Licht, gelyk een Star, gezien op het donker gedeelte der) 579. Aanmerkingen daar over. 580

MANASSE, diens Afgodendienst en Berouw beſpiegeld, 225. Gedagten over zyne Opvoeding, 226. Zyne Afgodery, en de invoering van dezelve, 228. Bedreigingen over zyn Ryk, door hem niet geteld, 230. Een Vervolger der Propheeten, *ald.* Gevangen genomen, 231. Zyn gebed in de gevangenisſe, 232. Zyn gedrag by zyne wederkeering. 233

MARIA, haare tegenwoordigheid by het Kruis treffend beſchreeven. 400

MATTHEUS, de egtheid der twee eerſte Hoofdſtukken van diens Euangelie in twyfel getrokken, 93. Ongegrondheid daar van. 94

—— III: 11, opgehelderd. 150

—— XXVII: 62-66. XXVIII: 2-15, overwogen. 616

MAXIMILIAAN DE II, Schets van diens Regeering en Character, 28. Zyne gemaatigheid in het ſtuk van den Godsdienst, *ald.* Zyne Krygsbedryven, 29. Geeft het eerſte vrywillige voorbeeld van Verdraagzaamheid in 't Godsdienſtige, in *Europa*, 31. Hoe hoog in dien tyd te ſchatten, en hoe afſteekend by zyne Tydgelyke Vorſten. 32

MENONVILLE, (THIERY DE) hoe hy de Cochenille-Plant magtig wordt en overvoert, 62. Zyn aanleg deels verwaarloosd. *ald.*

Mensch, (Trapswyze ontwikkeling der Zielsvermogens van den) 328. Van zyne Lichaamsvermogens, 329. De Mensch van zyne Wieg tot aan zyn Graf. *Fragment.* 514

—— (De) Een Dichtſtuk. 606

Menſchen. (Zo zyn de) *Een Fragment.* 135

MENZIKOFF, (Eenige byzonderheden wegens) 350. Droeg de zigtbaare merktekens van des Czaars ongenade, ſchoon in gunst weder aangenomen. 387

Meſopotamie. Zie *Diarbeker.*

Methodisten in *Engeland*; oneenigheden tusſchen hun gereezen naa den dood van WESLEY, 389. Beſtuuring van dit Kerkgenootſchap, 391. Aantal van Leden in onderſcheide Wereldeelen, *ald.* Rondgaande Brief van de gezamentlyke *Methodistiſche Gemeenten* in *Engeland* aan derzelver Medeleden. 429

Mexicaanen, (*Wilde*) derzelver geſteltenis, geaartheid en leevenswyze. 13

Mexico, Gronds- en Lugtsgeſteltenis in dien ommeſtreek, 7. Ongezondheid dier Lugtſtreeke, en derzelver oorzaaken, 8. Thans ſchaars bevolkt, 9. Hoe zeer 'er de verdrukking tot uitdooving van alle *Induſtrie* heerscht, *ald.* In welk eene onkunde men de Inwooners houdt van hunne eigene Landvoortbrengzels, *ald.* *Mexico* zelve gezond, 11. Armoede en onweetenheid der *Mexicaanen*, *ald.* Hunne morsſigheid en kwaalen, *ald.* *Geele Koorts* daar heerſchende, 12. Wel-

Welke goederen men van daar krygt. 14
Misslap. (De gevolgen van een) 349
Mofete, of *Stiklugt*, hoe dezelve omstreeks den *Vesuvius* werkt. 159-161, 165
MONTAUSIER's zeggen tot den Dauphin, in een elendige hut. 478
Moord, begaan uit valsche Godsdienstbegrippen, 177. Een tweede Geval van dien aart. 262
Morbus maculosus Hæmorrhagicus, met de *Petechiæ*, *Febris petechizans*, vergeleeken. 234
Mosul, Beschryving dier Stad, en verbaazende Hette aldaar. 125
Mouflon, het Schaap, waar uit de andere Schaapen afstammen, beschreeven. 454

N.

Nagtegaal. Zie *Zinglyster.*
Nanny, of de Sentimenteele Vrouw. 479
Napels. (Verslag van de Watergetyen te) 242
NOACH, in welken zin hy gezegd kan worden in hoogen ouderdom Kinders verwekt te hebben. 321
Nopal, twee onderscheide soorten van deeze Plant, waar op de Cochenille gevonden wordt, beschreeven. 61

O.

Oijevaars, (Zonderling geval van) die Eendeneijeren hadden uitgebroed, 157. Nader onderzoek van dit Geval aangepreezen. 539
—— hoe zy verminkte Jongen bezorgen en oppassen. 496
Olyphant, Aart deezes Diers, 370. Byzonderheden van het verstand aan dit Dier toegekend, 371. Goedaartig, *ald.* Fynheid van gevoel, *ald.* Voornaamlyk in den Snuit, 372. Onderweezen, een gehoorzaam Huisdier, *ald.* Veelvuldig gebruik van dit Beest gemaakt, 373. Verknogtheid aan hunne Geleiders, 374. Hoe oudtyds in den Oorlog gebruikt, *ald.* Hoe tot praal gebezigd, *ald.* Veelvuldig dienstwerk door dit Dier verrigt, 375. Hoe zy zich naar zwaar dienstwerk zelf zwemmende schikken, en door beloften 'er toe laaten overhaalen, 376. Straft woordverbreeking, *ald.* Byzonderheden van een Olyphant te *Versailles*, 377. Hoe zy gezegd worden, by het gevangen neemen, beloften te verstaan, 378. Voeren het werk van Beulen uit. 379
Onderwyzers, (Aanmerkingen over de) in eenen Burgerstaat, tot het vry verspreiden van kundigheden. 172
Oogleden, (Etterende ontsteeking der) naaste oorzaak daar van, 404. Verschynzels die zich daar by opdoen, 405. Wegens de geneezing van dit ongemak, *ald.* Wat daar by in agt te neemen, 406. Zorgen na de geneezing aan te wenden. 407
Oogontsteekingen, door eene soort van *Bignonia*, daarom *Opthalmica* bygenaamd, geneezen. 578
Opdoemen der Zee, Verslag van dit verschynzel, 87. Waar aan toe te schryven. 18
Opium. Zie *Heulsap.*
Orang-Outang, beschreeven, 330. BUFFON's berigten deswegen, 331. DE LA BROSSE's verhaal deswegen, 332. SCHOUTEN's en GUAT's getuigenis deswegen, 333.

333. Kan niet tot een Mensch opgebragt worden. 334
Oſſen, (Hoe de *Hottentotten* zich van) in den Oorlog, bedienen, 420. Bewaaren de Kudde, *ald.* Wyd verſchil tuſſchen de ſoorten van *Oſſen*. 455
Ouderdom der Aartsvaderen vóór den Zondvloed. Zie *Aartsvaderen*. Verzameling van voorbeelden, die eenen zeer hoogen Ouderdom bereikt hebben. 320

P.

Paarden, (Leevenswyze der *Wilde*) 417. Hoe men dezelve op *St. Domingo* vangt en temt, 418. Hoe gereed de Paarden getemd en dienstbaar gemaakt worden. *ald.*
Papaver, hoe men van die Plant *Heulſap* bereidt, 273. Zie voorts *Heulſap*.
Pappegaaijen, derzelver groote leerzaamheid in 't ſpreeken. 452
Petechiæ, *Febris petechizans*, met den *Morbus maculoſus Hæmorrhagicus* vergeleeken. 234
PETER (Czaar) DE I, de Grondlegger van de beſchaaving des *Ruſſiſchen* Ryks, 336. Zie verder *Petersburg*.
——— Strafoefening met eigen hand aan eenige Raadsleden. 386
Petersburg, ligging dier Stad, 334. Een der Hoofdſteden van het *Ruſſiſche* Ryk, en waarom Czaar PETER die plaats uitkoos, 335. Verdeeling dier Stad, *ald.* Beſchryving der Hoofdkerk, *ald.* Iets wegens de Boot van Czaar PETER, 336. Beſchryving van de voornaamſte Gebouwen, als het *Muſeum*, het *Cadetten Corps*, 337. Byzonderheden wegens het groote Standbeeld ter eere van Czaar PETER opgerigt, 338. Aanmerking over het vervoertuig, waar op men de Rots verplaatſte, 339. FALCONET's bedenking over dit door hem vervaardigd Standbeeld, *ald.* Over de Admiraliteit, 340. Paleizen, *ald.* Wat Czaar PETER bewoog deeze ongunſtige plaats voor zyne Scheepstimmerwerven te verkiezen, 342. Brengt 'er de Kameelen in *gebruik*, *ald.* Aanmerking over dit voertuig, 343. Verſcheidenheid van kleeding aldaar, 379. Vryheid welke de Vreemdelingen daar genieten, 380. Ook in den Godsdienst, 381. Ongeoorlofdheid om over Staatszaaken te ſpreeken, *ald.* Van den *Knoutmeester Generaal*, 382. Aanmerkingen over de ſtraffe met den *Knout*, ald. Niet zo geweldig als doorgaans beſchreeven, 383. Hoe vreeslyk een Weezen egter de *Knoutmeester Generaal* is. 384
Pinxterfeest, (Aanmerkingen over de uitſtorting van den Heiligen Geest op het) door RICHHORN, 137. Of de Apostelen, dan of 'er meer, ten dien dage byeen waren? 140. Over de aanhaaling en vervulling der Voorzegging van JOËL, 141. Wegens de plaats waar zy zamenwaren, 142. Over het *geluid* des Winds door hun gehoord, 144. De Vuurvlammen als een enkel Joodiche Zinnebeeldige beſchryving aangemerkt, en tegenbedenkingen hier op, 146. Bedenkingen over de gaave der Taalen, 180. Tegenbedenkingen, 184. Wegens de onderſcheide Volken, tot welken de Apostelen zouden geſprooken hebben. 190

BLADWYZER.

Polypus. Zie *Slymprop.*

PRIESTLEY, Aanmerking over diens verlaaten van *Engeland*, 302. Valsch gerugt, dat hy in *America* niet wel zou ontvangen weezen, gelogenſtraft, *ald.* Het Hoogleeraarſchap in de Scheidkunde, te *Philadelphia*, hem opgedraagen, ſlaat hy af, 303. Zyn plan om 'er zyne Godsdienſtige begrippen te verbreiden. *ald.*

Pylen, hoe men zich van dezelve bediende ter wichelaarye om eene plaats te beoorlogen. 356

R.

Republiek, (*Bataafſche*) I. Volſtrekte Volkrykheid van elk Gewest, 166. II. De grootte of uitgeſtrektheid van elk gewest, 167. III. Betreklyke Volkrykheid van elk gewest, of hoe veel Inwoonders elk Vierkant uur oplevert, 168. IV. Volſtrekte Volkrykheid van elke Provincie, vergeleeken met de Quotas, 169. V. Wat elk Inwoonder der onderſcheidene Provincien comparatief betaalt, 170. VI. De grootte van elke Provincie vergeleeken met de Quotas; of wat elk Vierkant uur proportioneel opbrengt, 171. VII. De abſolute of geheele Volkrykheid der Republiek. *ald.*

Reſina, hoe geſteld naa de uitbarſting van den Berg *Veſuvius*. 107

Rupſen, (Middel om de) uit de Vrugtboomen, te weeren. 105

Ruſſen (Bedenkingen tot opheldering hoe de) zich aan zulk een dwingend Staatsbeſtuur kunnen onderwerpen, 385. Nog niet voor eene aanmerklyke Hervorming geſchikt, 388. Op welk eene wyze men dit zou moeten aanvangen, 421. Keizerin ELIZABETH ſtaakt eene pooging ten dien einde, 422. Is egter, ten aanziene der Beſchaaving, in een ſtaat van vordering, 423. Den Vreemdelingen, die hun beſchaaven, nydig, *ald.* Bedrog der Hofbedienden werkt hier in ſoms mede, 424. Hoe verre de Beſchaaving daar is voortgezet, 425. Uitzigten op verdere Beſchaaving. 426

Ryken en *Armen* beiden een. 435

S.

Samiel, Beſchryving van dien Wind, en deszelfs uitwerkingen. 126

Santons, eene ſoort van reizende *Derviſes*, beſchreeven, 122. Aanmerkingen daar op. 123

SCAPULA, (J.) diens verregaande Letterdiefſtal aan H. STEPHANUS gepleegd. 471

Schaap, Verſlag van het nog beſtaande Schaapen-ras, 15. Waar gevonden en Leevenswyze, *ald.* Geaartheid, 16. Waar het voorkomt, 17. Zie ook *Mouflon.*

—— (Beenderen van het) hoe tot een fynen kunſtſteen gemaakt. 496.

SCHELE, (RADBOUD HERMAN) als Regent en als Leeraar der waare Vryheid beſchouwd, 503. Zyne Afkomſt, de geſteldheid des tyds zyner geleerde Opvoeding, 505. Reist na *Italie*, 506. Schryft 'er zyn Werk over de *Legerplaatzen en Krygskunde der Ouden*, ald. Verkiest, wederkeerende, het ſtille Landleeven, en geeft zich aan de Letteroeffeningen over, *ald.*

Uit

Uit die rust geroepen in 't *Overysſels* Landbeſtuur, 507. In Bezending na den *Haage*, ald. Hoe hy zich daar ter *Groote Vergadering* gedroeg, 508. Maalt de oorzaaken van den *Engelſchen* Oorlog af, 509. Wendt van *Overysſel* een Staatsonweer, *ald.* Ontleeding zyner Verhandeling over *de algemeene Vryheid*, ald. Waar in zyne Vryheidsleer van veelen deezer dagen verſchilde, 511. Wordt Drosſaart van *Tyſelmuiden*, 512. Zyn dood, *ald.* Character, *ald.* Schryft tegen SALMASIUS *over het Regt van Oppermagt*, 513. Hieldt Briefwisſeling met ALGERNON SIDNEY, *ald.* Alle zyne Werken door *P. Burmannus Secundus* uitgegeeven. *ald.*

Schoolmeesters, op welk eene ſchandlyke wyze, in eenige ſtreeken van *Duitschland*, bezoldigd. 216

Seinen, (*Scheeps*-) hoe noodig in een Zeegevegt, 464. By de Ouden vinden wy des eenig ſpoor, 465. Ten tyde van Koningin ELIZABETH vindt men 'er eenig ſpoor van, 466. JACOBUS DE II, toen Hertog van *York*, gaf 'er het eerſte geregelde Stelzel van op, *ald.* Wat de *Franſchen* daar in gedaan hebben. 468, enz.

SICCARD, wat deeze aan eene *Paſigraphie* gedaan hebbe. 518

Sienna, in *Toscaanen*, bedenkingen over Steenen, aldaar gevallen, by de Uitbarſting van den *Veſuvius*. 115

Slavenhandel der Engelſchen verfoeid. 78

Slekken, als een gezond Voedzel aangepreezen. 327

Slymprop in den Neus, hoe geneezen. 576

SMITH, (ADAM) Leevensberigt van dien Geleerden, 542. Afkomst en opvoeding, *ald.* Door de *Gipſies* geſtoolen, en wedergekreegen, 543. Zyne vroege geleerde opvoeding, *ald.* Hoe hy zyn tyd te *Oxford* beſteedde, 544. Beſtraft over het hebben en leezen van HUME's *Treatiſe on Human nature*, ald. Staat na geen bevordering in de Kerk, *ald.* Geeft te *Edenburg* Leſſen in de Redeneerkunde en Fraaije Letteren, 545. Tot Hoogleeraar in de Redenkunst en in de Zedelyke Wysbegeerte op de Univerſiteit te *Glasgow* bevorderd; Aart zyner Leſſen, *ald.* Legt zich byzonder toe op het nagaan der Manufacturen, Koophandel en Financien, 546. Trekt, in deeze kundigheden, veel voordeels van een Societeit Kooplieden, *ald.* Schryft in het *Edenburgsch Review*, 547. Reist na *Frankryk*, en maakt 'er met veele Geleerden kennis, *ald.* Zet zich in zyn geboorteplaats *Kirkaldy* neder, 548. Hadt lang bouwſtoffen opgezameld voor zyn Werk, *over de oorzaaken van den Rykdom der Volken*, 592. Welke verdienſten hy ten dien opzigte bezit, 593. Lot deezes Werks, 596. Brengt eenigen tyd te *Londen* door, *ald.* Neemt zyn vast verblyf in *Edenburg*, 597. Liefderykheid van aart, *ald.* Aanmerking op zyne wyze van opſtellen, met die van HUME vergeleeken, 598. Leeft ongehuwd, *ald.* Ziekte, dood en Character. 599

Somma, (Geſteltenis in de Stad) by de Uitbarſting van den Veſuvius. 112

Spel-

Spelde, berigt wegens de uitwerkzels eener doorgeſlikte omgekroimde Spelde, in de keel, ſlokdarm en maag. 324
Spreuken. 476
Steen, (Beſchryving van een ouden onbekenden) 392. Uitlegging van het Opſchrift. 470
Sulphure calcaire Antimonié. Zie *Calx Antimonii Sulphurata Hofmanni.*

T.

Taxis-boom, (Berigt van de doodlyke werking van den) 362. Dit is aan de Bladen, en niet aan de Bezien, toe te ſchryven. 367
Telegraphe. (Oudheid der) 591
Tinctura Colocynthidis Pharm. Suec., hoe dezelve bereid wordt, 56. In Verlammingen van dienst bevonden. *ald.* en verv.
Toorens, in *Ierland*, tot ſtraſplaatzen, volgens zommigen, gebouwd. 459
Torre del Greco, deerlyk verwoest door eene *Lava*, 66. Gevoelloos gedrag eeniger Nonnen te dier gelegenheid, 67. Beſchryving van de deerlyke verwoesting daar aangerigt, *ald.* Kruid onaangeſtooken gebleeven, en van daar vervoerd, 69. Rooveryen in die geteisterde Stad, *ald.* Gehegtheid der Inwoonderen aan die voor zo veel ramps blootſtaande plek gronds. 161
Turken, (De *Harem* van de Vrouwen der) beſchreeven, 252. Hoe de Vrouwen by de intrede elkander bejegenen, 253. Hoe de Heeren in de *Harem* worden opgepast, 254. Het gedrag der Dames by het inkomen des Mans, 255. Langs welk een weg zy aan Nieuwtjes komen, 255. Over de houding die de *Turkſche* Mannen by hunne Vrouwen aanneemen, 256. Wanneer de Mannen de *Harem* bezoeken, 257. By ziekte houden zy zich daar in op, *ald.* Hoe *Turkſche* en *Europiſche* Geneesheeren daar toegang krygen, 258. Bezwaarlykheid om het hoofd der Vrouwen ontdekt te krygen, 259. Hoe de Artzen onthaald worden, *ald.* Hoe het toegaat by het vertrek der Artzen, 260. Beſchryving der *Turkſche* Vrouwen. 261

U.

Urne. (Overdenkingen by de beſchouwing eener) 346

V.

Verhaal (Of het) van de Wacht by het Graf van Jeſus voor een Verdichtſel te houden zy? 616
Verklaaring (Nieuwe) en Omſchryving van JOH. V: 17-20, enz. 613
Verlamming, (Geneeskragt tegen de) gevonden in de *Tinct. Colocynthidis Pharm. Suec.* 56, enz.
Veſuvius, veelvuldige Beſchryvingen van de geweldige Uitbarſting in Juny en July des jaars 1794, 20. Vooruitzigt op die Uitbarſting en verwagting van dezelve, 21. Voorbooden van dit ontzettend geval, 22. Eerſte ſchok, 23. Zwaarte en uitgeſtrektheid van denzelven, *ald.* Tweede ſchok, vergezeld van eene Uitbarſting der Lava, 24. Electriek vuur daar by waargenomen, 26. Blixemſtraalen en Vuurballen, 27. Werkt op gezette tyden, 63. De Lava brandt een geheel Bosch af, 64. Overſtroomt *Torre del Gre-*

Greco, 64. Zeldzaame hoedanigheid der uitgeworpen Asſche, en aanmerking daar over, 65. De Lava in zee ſtortende beſchreeven, en welk een hette dezelve aan het water mededeelde, 66. Visch verlaat de kust, 68. Zwaare aschwolken, 70. Fynheid der asſche, *ald.* Hoogte der aschkolom, 71. Beeken van Water en lymerigen Modder verdelgen veel, 72. Den Berg naa de Uitbarſting bezogt, en hoe bevonden, 107. Verbaazende dikte van de Asch, en hette van den grond, 108. Nieuw gevormde Craters, en derzelver geſteldheid, 109. Moeilykheid om 'er adem te haalen, *ald.* Uitwerping uit een der nieuwe monden, *ald.* Geſteldheid des Craters, 110. Dwarlwind en *Ventoroli* uit de ſpleeten waargenomen, *ald.* Wyngaarden door de Lava bedorven, 111. Verdelgende Modderſtroomen beſchreeven, *ald.* Aanmerkingen over de zwaare Aschomkorſtingen, 112. Derzelver verpletterende zwaarte, *ald.* Dikke duisternis daar door veroorzaakt, *ald.* Bedenkingen over de Waterſtroomen by de Uitbarſting, 113. Berigt wegens kookend Water, in den Crater verſch bevonden, *ald.* Geſteldheid en gedaante van den Crater, 114. Iets over het kraaken van de Lava, *ald.* Verbaazende afſtand op welken zich de asſche verſpreidt, 115. Onderzoek wegens Steenen ten dien tyde te *Sienna* in *Toscaan* gevonden, *ald.* De *Veſuvius* trekt wateragtige wolken aan, 158. Over den Mephetiquen Damp, die van onder de oude Lavas komt, 159. Onderſcheiden van de Dampen, die *Fumaroli* geheeten worden, *ald.* Schadelyke uitwerkzels daar van, 160. Hoe een Boer dezelve van zyn Wyngaard afleidt, *ald.* Uitwerkingen van deezen Damp op de Visſchen, 161. Groote voorraad van *Sal Ammoniac* daar verzameld, 162. De zetel van het vuur, 't welk de uitbarſtingen veroorzaakt, diep in 's aardryks ingewanden te zoeken, *ald.* Aanmerking over het denkbeeld om Afleiders by de Vulcaanen te werk te ſtellen, *ald.* Vergelyking van deeze Uitbarſting met de zeer zwaare in 79 en 1631, 163. Het Zeewater daar door ſterk aangedaan, 164. Volkrykheid der ſtreeken rondsom den *Veſuvius*, ald. De Asſche gaf zomtyds een licht van zich als dat van den *Phosphorus*. 165

Visſchen, Aanmerking over derzelver Ademhaaling, 199. Leeven in zeer heet water. 554

Vloo, (*Pulex Penetrans*) welke uitwerking de ſteek deezer diertjes baart, 11. Hoe geneezen. *ald.*

Vogelen (Van der) onderſcheidene Bekken. 280

Vriend (De) in nood, of de verſtandig weldaadige Oom. 304

W.

WAGER (Ch.) doet veel tot uitbreiding van de Natuurlyke Historie. 458

Waterſprongen, (*Heet-*) op *Yſland*. Zie *Yſland*.

Weltevredenheid, met zyn ſtaat, aanmerking over dezelve. 4

——— *Een Fragment*. 600

WESLEY, (John) ſchikking, welke hy op zyne Papieren maakte, 389.

389. Twist hier uit gereezen. 390
Wight, (Westhoek van het Eiland) onder den naam van de *Naalden* bekend, beſchreeven. 286
Winst, (Het doen van) der Menſchen heerſchende Drift, 1. Welgeregeld, niet te wraaken, *ald.* Bezwaarlykheid om hier juiste paalen te ſtellen, 2. Uit welke oorzaaken die zugt ontſtaat. 3
WOLKE, (Profeſſor) berigt wegens diens Ontwerp van een *Paſigraphiſch* Woordenboek, 516. Wat SICCARD in *Frankryk* aan zodanig een Woordenboek gedaan hebbe, 518. Algemeen berigt van WOLKE's Plan. *ald.*
Wyzen uit het Oosten, Opheldering van deezer komst om het Kind JESUS te begroeten, 94. Waar by het toekome, dat deeze geen meer gerugts gemaakt hebbe, 95. Men heeft hier aan geen *Ster*, maar eene *Luchtverheveling*, te denken. *ald.*

Y.

Ysland, de Valei *Rykum* op 't zelve beſchreeven, 585. Kookende Waterſprongen aldaar, *ald.* Die, de *Kleine Geyzer* genaamd, meerbyzonder beſchreeven, 586. Van de Lava daar voorkomende, 587. Verſlag van het Dorp *Rykum*, ald. Berigt van de Heetwaterbronnen by *Haukadal*, 588. Bekorſtingen te dier plaatze, 589. Ontzettende werking dier Waterſprongen, *ald.* Welke verſchynzels daar mede gepaard gingen, 590. Oorſprong van dit Verſchynzel, en wie des eerst gewaagde. 591

Z.

ZEDEKIA, aangezogt om met de Koningen der *Ammoniten* eene verbintenis aan te gaan, wyst zulks af, op aanmaaning van Propheet JEREMIA, 354. Gaat eerlang daar toe over, 355. Valſche Propheeten ten zynen tyde opgeſtaan, *ald.* Door NEBUCADNEZAR beoorlogd, 356. Zyn gedrag in het beleg van *Jeruſalem*, 357. Byzonder ten opzigte van JEREMIA, 359. Gevangen, blind gemaakt, en weggevoerd. 360
Zeepapegay, (Natuurlyke Historie van de) Naamen aan deezen Vogel gegeeven, 279. Welke dienſten hy van zynen Bek heeft, 280. Beſchryving van dien Bek, 281. Heeft bykans geene Vleugels, 282. Pluimadie, 283. Voedzel, *ald.* Leevenswyze, 284. Woonplaatzen, 285. Voortteeling. *ald.*
Ziel, (De Onſterflykheid der) van hoe veel aanbelangs het is deeze ook uit de Rede na te ſpeuren, 438. Is iets onderſcheidens van ons Lichaam, 441. Dit is een algemeen aangenomen denkbeeld, 442. De werkzaamheden der Ziele ten bewyze hier van aangevoerd, 443. Of zelfbeweeging aan de ſtoffe kan toegekend worden, onderzogt, 482. Het denkbeeld van het onderſcheid tuſſchen *Ziel* en *Lichaam* zeer oud, 483. De werkloosheid der ſtoffe het ſtelzel der laatere Wysgeeren, 484. Uit het beſtaan van onlichaamlyke weezens dat der Ziele afgeleid, 486. De vereeniging der Ziele met het Lichaam geene genoegzaame zwaarigheid, 487. Bewys uit de vermogens der Ziele ontleend, 525. Uit de geſtadige vordering der Ziele tot vol-

volmaaktheid, 527. Uit eene beſtendige en natuurlyke ſtrekking tot het toekomende, 528. Bewys, ontleend uit de beſchouwing des Menſchen van den Zedelyken kant, 569. Uit aanmerking van GODS Zedelyk Beſtuur, 570. De geſteldheid der wereld duidt een Proefſtaat aan, 572. Algemeenheid van het begrip der Onſterflykheid. 574

Zouten, (Aanmerkingen over den aart en werking der) 408. Wonderbaare fynheid en ſcherpheid derzelve, *ald.* Andere niet ſcherp, 409. Wonderbaare fynheid der Zoutdeeltjes, 410. Onmisbaarheid van het Zout in de Natuur. 411

Zuikerriet, (Waarneemingen op het *Oostindisch* en ander) ingevoerd in de Franſche *Caraïbiſche* Eilanden, en op het Eiland *Antigua*, 368. Van het *Bataviaſche* inzonderheid. 370